

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES
LJUBLJANA, 2006

RAZPRAVE IN GRADIVO / TREATISES AND DOCUMENTS

Revija za narodnostna vprašanja / Journal of Ethnic Studies

UDK-UDC 323.15.342.4 (058)

ISSN 0354-0286

ISSN 1854-7173 (e-izdaja)

UREDNIŠKI ODBOR – EDITORIAL BOARD

Dr. Katalin Munda Hirnök, dr. Charles Ingrao, dr. Boris Jesih, dr. Matjaž Klemenčič,
dr. Vera Klopčič, dr. Miran Komac, dr. Albina Nečak Lük, dr. Auguštín Malle,
dr. Mojca Medvešek (pomočnica odgovornega urednika), Milan Pahor,
dr. Albert F. Reiterer, Janez Stergar, dr. Irena Šumi, dr. Jernej Zupančič, dr. Mitja Žagar

ODGOVORNI UREDNIK / EDITOR-IN-CHARGE

Dr. Boris Jesih / boris.jesih@guest.arnes.si

PREVODI / TRANSLATION

Marjeta Gostinčar Cerar, Jana Kranjec Menaše

OBLIKOVANJE / DESIGN

Jana Kuharič

ZALOŽIL IN IZDAL / PUBLISHED BY

Inštitut za narodnostna vprašanja / Institute for Ethnic Studies
SI, 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26, tel.: +386 (0)1 20 01 87 0, fax +386 (0)1 25 10 964
e-mail: inv@inv.si

PREDSTAVNIK / REPRESENTATIVE

Dr. Mitja Žagar

Revija Razprave in gradivo je vključena v dve mednarodni bibliografski bazi podatkov:
CSA Sociological Abstracts in CSA Worldwide Political Science Abstracts.

The journal Treatises and Documents is listed in two international bibliographic data bases:
CSA Sociological Abstracts and CSA Worldwide Political Science Abstracts.

Objavljeni prispevki izražajo stališča avtorjev. / The published articles express authors' viewpoints.

REVJO SOFINANCIRA – CO-FINANCED BY

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
Slovenian Research Agency

RAZPRAVE IN GRADIVO

TREATISES AND DOCUMENTS

48-49

KAZALO

ATTILA KOVÁCS	
ŠTEVILČNI RAZVOJ PREKMURSKIH MADŽAROV V 20. STOLETJU	6
VERA KLOPČIČ	
ZGODOVINSKI VIRI O ROMIH V SLOVENIJI	38
BARBARA RIMAN	
AKTIVNOSTI KULTURNO PROSVETNEGA DRUŠTVA SLOVENSKI DOM »BAZOVICA« V REŠKEM TISKU »NOVI LIST« IN »LA VOCE DEL POPOLO« MED LETOMA 1947 IN 1957	54
MATJAŽ KLEMENČIČ	
PREGLED RAZISKOVANJA SLOVENSKEGA IZSELJENSTVA V ZDA	80
MARIJA JURIČ PAHOR	
TRANSGENERACIJSKA TRANSMISIJA »TABORIŠČNE IZKUŠNJE« IN MOLK“ (S POSEBNIM OZIROM NA PRIMER SLOVENCEV NA KOROŠKEM IN V FURLANJI JULIJSKI KRAJINI))	100
JERNEJ ZUPANČIČ	
GEOPOLITIČNE RAZSEŽNOSTI MAKEDONSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA	124
ZHANETA KJOSE	
KOEGZISTENCIJA ILI INTEGRACIJA NA PRIPADNICITE NA MALCINSTVATA	156
LÁSZLÓ KUPA	
ISKANJE REŠITEV NA OSNOVI DOGAJANJA PRED PRVO SVETOVNO VOJNO	176
ŠPELA KALČIČ	
»AMPAK TO PA LAHKO POHVALIMO, DA JE O MIRU IN LJUBEZNI SPREGOVORIL MOHAMEDAN«: MOBILIZACIJA OBMEJNEGA ORIENTALIZMA PROTI GRADNJI DŽAMIJE V LJUBLJANI	192
MARTINA BOFULIN	
PROCESI RAZLOČEVANJA MED KITAJSKIMI MIGRANTI V EVROPI: SKUPINA IZ QINGTIANA	218
JANEZ PIRC	
VPLIV PRISOTNOSTI EVROPSKIH NASELJENCEV NA PROCESA DEKOLONIZACIJE IN EMIGRACIJE NA PRIMERU AFRIŠKIH DRŽAV: ALŽIRIJA, ANGOLA IN ZIMBABVE	244
HELLWIG VALENTIN	
FUNKCIJA KULTURE V ČEZMEJNEM SODELOVANJU V PROSTORU ALPE-JADRAN	282
VLADIMIR PREBILIČ, KLEMEN GROŠELJ	
BALKANIZACIJA NA KAVKAZU: PRIMER GRUZIJE	292
STANISLAV SALAČANIN	
AVTONOMIJA KOT MOŽNI NAČIN ODPRAVLJANJA ENTIČNIH NAPETOSTI: PRIMER AVTONOMIJE KOSOVA IN METOHIIJE	304
MARIJA JURIČ PAHOR	
LISA RETTL: PARTIZANSKI SPOMENIKI IN PROTIFAŠISTIČNA KULTURA SPOMINJANJA NA KOROŠKEM	332
BIBLIOGRAFIJA	338
AVTORJI	394

TABLE OF CONTENTS

ATTILA KOVÁCS	
DEMOGRAPHIC TRENDS OF THE PREKMURJE HUNGARIANS IN THE 20TH CENTURY	6
VERA KLOPČIČ	
HISTORICAL SOURCES ON ROMA IN SLOVENIA	38
BARBARA RIMAN	
ACTIVITIES OF THE CULTURAL AND EDUCATIONAL ASSOCIATION SLOVENE CENTRE BAZOVICA AS REPORTED IN RIJEKA PAPERS NOVI LIST AND LA VOCE DEL POPOLO FROM 1947 TO 1957	54
MATJAŽ KLEMENČIČ	
A SURVEY OF RESEARCH ON SLOVENE IMMIGRATION TO THE U.S.A.	80
MARIJA JURIĆ PAHOR	
TRANSGENERATIONAL TRANSMISSION OF »THE CONCENTRATION CAMP EXPERIENCE« AND SILENCE (WITH SPECIAL REGARD TO THE CASE OF SLOVENES IN CARINTHIA AND FRIULI VENEZIA GIULIA)	100
JERNEJ ZUPANČIČ	
GEOPOLITICAL DIMENSIONS OF THE MACEDONIAN NATIONAL QUESTION	124
ZHANETA KJOSE	
COEXISTENCE OR INTEGRATION OF MINORITY MEMBERS	156
LÁSZLÓ KUPA	
SEARCHING FOR SOLUTIONS AND SUMMARIZATION BEFORE WORLD WAR I	176
ŠPELA KALČIČ	
»ALAS IT IS COMMENDABLE THAT A MOHAMMADAN SPOKE ABOUT PEACE AND LOVE«: MOBILISATION OF FRONTIER ORIENTALISM AGAINST THE CONSTRUCTION OF A MOSQUE IN LJUBLJANA	192
MARTINA BOFULIN	
THE PROCESSES OF DISTINCTION AMONG CHINESE MIGRANTS IN EUROPE: THE QINGTIAN GROUP	218
JANEZ PIRC	
THE IMPACT OF EUROPEAN SETTLERS UPON THE PROCESSES OF DECOLONIZATION AND EMIGRATION IN THE CASE OF AFRICAN STATES: ALGERIA, ANGOLA AND ZIMBABWE	244
HELLWIG VALENTIN	
THE FUNCTION OF CULTURE IN CROSS-BORDER COOPERATION IN THE ALPS-ADRIA REGION	282
VLADIMIR PREBILIČ, KLEMEN GROŠELJ	
BALKANIZATION OF CAUCASUS: CASE STUDY OF GEORGIA	292
STANISLAV SALAČANIN	
AUTONOMY AS A POSSIBLE WAY OF ELIMINATING ETHNIC TENSIONS; THE CASE OF AUTONOMY OF KOSOVO AND METOHIJA	304
MARIJA JURIĆ PAHOR	
LISA RETTL: PARTISAN MONUMENTS AND ANTI-FASCIST CULTURE OF REMEMBRANCE IN CARINTHIA	332
BIBLIOGRAPHY	338
AUTHORS	394

ŠTEVILČNI RAZVOJ PREKMURSKIH MADŽAROV V 20. STOLETJU

Prispevek obravnava številčni razvoj Madžarov v Prekmurju (in Sloveniji) s pomočjo analiz uradnih statističnih popisov med letoma 1910 in 2002. V obravnavanem obdobju se je število Madžarov na avtohtonem naselitvenem območju v Prekmurju prepolovilo. Leta 1910 so na omenjenem območju popisali 14.354 oseb z madžarskim maternim jezikom, ali 90,8 odstotka celotnega prebivalstva na tem območju. Dobrih 90 let pozneje, leta 2002 pa le 6.237 oseb z madžarski maternim jezikom ali 49,1 odstotka vseh popisanih oseb na avtohtonem naselitvenem prostoru. Na padec števila Madžarov v Prekmurju v obravnavanem obdobju je vplivala vrsta dejavnikov: preseljevanje – v prvi vrsti madžarske inteligence – na Madžarsko ob zgodovinskih prelomnicah (leta 1919 in nato ponovno leta 1945); človeške izgube v obeh svetovnih vojnah; izginotje Slovencev in Judov, ki so se nekoč izrekli za Madžare; zaposlovanje v tujini in migracije; naseljevanje in naselitev oseb, ki niso bile madžarske narodnosti na avtohtono naselitveno območje Madžarov v Prekmurju; asimilacija itd.

Ključne besede: Madžari v Prekmurju, prekmurski Madžari, statistični popisi, migracije, asimilacija, avtohtono naselitveno območje

DEMOGRAPHIC TRENDS OF THE PREKMURJE HUNGARIANS IN THE 20TH CENTURY

The article deals with the demographic history of Hungarians in Prekmurje region (Slovenia), and is based on the analysis of the official population censuses in the period from 1910 to 2002, when the number of Hungarians, populating the autochthonous settlement area, decreased by half. In 1910, 14,354 persons with Hungarian as their mother tongue were registered in this area, which makes 90,8% of the entire population of the region. 90 years later, in 2002 however, there were only 6,237 persons with Hungarian as their mother tongue, representing only 49,1% of the registered population in the autochthonous territory of settlement. The decrease of the number of Hungarians in Prekmurje in this period was caused by several factors: emigration – of Hungarian intelligentsia, mostly – to Hungary at the occasion of historical turning points (in 1919 and 1945), casualties in both World Wars, less and less Slovenes and Jews declaring themselves for Hungarians, employment abroad and migrations, immigration of people of non-Hungarian origin into the autochthonous settlement area of Hungarians in Prekmurje, assimilation, etc.

Keywords: Hungarians in Prekmurje, population censuses, migrations, assimilation, autochthonous territory of settlement

1. UVOD

V pričujoči študiji bomo s pomočjo statističnih popisov, opravljenih med letoma 1910 in 2002, prikazali številčni razvoj Madžarov v Prekmurju. Poskušali smo najti odgovor predvsem na vprašanje, kateri so tisti dejavniki, ki so vplivali na to, da se je med letoma 1910 in 2002 število Madžarov na avtohtonem naselitvenem območju v Prekmurju prepolovilo. Leta 1910 so na omenjenem območju popisali 14.354 oseb z madžarskim maternim jezikom (90,8 odstotka celotnega prebivalstva na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju), dobrih 90 let pozneje pa le 6.237 oseb z madžarski maternim jezikom ali 49,1 odstotka vseh popisanih oseb na avtohtonem naselitvenem prostoru. Za prikaz etničnih sprememb na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju smo predstavili in analizirali uradne statistične podatke o maternem jeziku in narodni pripadnosti prebivalstva. Ta analiza je potrebna že zaradi tega, ker z območja avtohtone naselitve Madžarov v Prekmurju izhajajo večinoma tudi posamični, znotraj Slovenije živeči Madžari.

2. GEOGRAFSKA LEGA IN RAZJASNITEV POJMOV

Avtohtono naselitveno območje Madžarov v Sloveniji se nahaja v severovzhodnem delu države, ki obsega približno 50 km dolg in 3–15 km širok pas ob slovensko-madžarski državni meji, ter se razprostira na 195 kvadratnih kilometrih. Za tu živeče Madžare se uporablja izraz »prekmurski Madžari«, za samo območje pa »avtohtono naselitveno območje Madžarov v Prekmurju«. Oba izraza sta se začela uporabljati predvsem po letu 1945, ko se je pojavila potreba po enotnem poimenovanju v Sloveniji živečih Madžarov, oziroma območja, kjer so živeli.¹ Razen tega se za to območje uporabljata tudi izraza »narodnostno mešano območje« oziroma »dvojezično območje«. Oba izraza sta nastala v 60. letih prejšnjega stoletja, ko je slovenska manjšinska politika začela oblikovati pravne zaščite manjšin, ki je temeljila na načelu t. i. pozitivne diskriminacije. Pravice, ki so bile zagotovljene madžarski manjšini, so bile limitirane na »narodnostno mešano območje«, oziroma z drugim izrazom, na »dvojezično območje«.



1 Pri madžarskem poimenovanju (Muravidéki magyarok – prekmurski Madžari in Muravidék – avtohtono naselitveno območje Madžarov v Prekmurju) pa se pojavlja določena težava: izraz Muravidék (slovenski zrcalni prevod je Pomurje) se namreč uporablja tako za »avtohtono naselitveno območje Madžarov v Prekmurju« kakor tudi za celotno Prekmurje, torej za območje, obkroženo z madžarsko, s hrvaško in z avstrijsko državno mejo ter reko Muro. Madžarski zrcalni prevod za Prekmurje je namreč Murantúl, vendar se z gledišča madžarske manjšine v Sloveniji kakor tudi matične države Madžarov območje prek Mure (Murantúl) nahaja na desnem bregu Mure, torej na Štajerskem. Predvsem iz teh razlogov se v madžarski literaturi za Prekmurje uporablja izraz »Muravidék«, za tukaj živeče Madžare pa »muravidéki magyarok«.

Prekmurske Madžare delimo na dve nadaljnji skupini. Večjo skupino sestavljajo »Madžari z lendavskega območja« z Lendavo (nekoč Doljno Lendavo) kot središčem. Z izrazom Madžari z lendavskega območja označujemo madžarske prebivalce tistih vasi, ki se nahajajo med Dobrovnikom in Pincami. Ta naselja so (od severa proti jugu, v oklepaju z madžarskimi imeni): Dobrovnik (Dobronak), Žitkovci (Zsitkóc), Kamovci (Kámaháza), Genterovci (Göntérháza), Radmožanci (Radamos), Mostje (Hídvég), Dolga vas (Hosszúfalu), Dolgovaške gorice (Hosszúfaluhegy), Lendava (Lendva), Lendavske gorice (Lendvahegy), Čentiba (Csente), Dolina (Völgyifalu), Pince (Pince), Pince Marof (Pince-Major), Benica, Petišovci (Petesháza), Trimlini (Hármasmalom), Dolnji Lakoš (Alsólakos), Gornji Lakoš (Felsőlakos), Gaberje (Gyertyános); Kapca (Kapca) in Kot (Kót).² V okviru tega območja se nahaja tudi naselje Benica, ki pa ne spada k pravno omejenemu »narodnostno mešanemu območju« oziroma k »dvojezičnemu območju«.³

Severno od lendavskega območja se nahaja druga skupina prekmurskih Madžarov, to so »Madžari z Goričkega«. Ti ustvarjajo avtohtono skupnost v osmih naseljih, in sicer (od severa proti jugu, v oklepaju z madžarskimi imeni): Hodoš (Hodos), Krplivnik (Kapornak), Domanjševci (Domonkosfa), Središče (Szerdahely), Prosenjakovci (Pártosfalva), Pordašinci (Kisfalu), Čikečka vas (Csekefa) in Motvarjevci (Szentlászló). Prvi dve spadata k zgodovinski Stražni pokrajini (Őrség), druge pa so mejile na Stražno pokrajino in na pokrajino Göcsej.⁴ Ko je trianonska meja – določena s Trianonsko mirovno pogodbo po prvi svetovni vojni leta 1920 – razpolovila stoletja enotno Stražno pokrajino in vmesna območja med Göcsejem in Stražno pokrajino, se je z Lendavo izoblikovala zelo slabo povezana skupnost »Madžarov z Goričkega«. Poimenovanje »Madžari z Goričkega« so za tu živeče Madžare – podobno kot izraz »prekmurski Madžari« – začeli uporabljati po letu 1945.

3. NA KRATKO O POPISIH PREBIVALSTVA MED LETOMA 1910 IN 2002

Na ozemlju Prekmurja in s tem tudi avtohtonega naselitvenega območja Madžarov je bilo med letoma 1910 in 2002 v okviru petih različnih držav 11 popisov prebivalstva. Izhodiščni podatki analize so iz popisa leta 1910, ki ga je znotraj avstro-ogrske monarhije opravil Centralni statistični urad (Központi Statisztikai Hivatal – KSH) v Budimpešti. Prekmurje je med popisoma v letih 1921 in 1931 spa-



2 Dolgovaške gorice, Lendavske gorice in Trimlini so šele po drugi svetovni vojni postala samostojna naselja, pred tem so bile Dolgovaške gorice del Dolge vasi, Lendavske gorice in Trimlini pa so spadali pod Lendavo.

3 Gre za naselje, ki so ga ustanovili v dvajsetih letih 20. stoletja slovenski naseljenci s Primorske.

4 Do leta 1919 so bila ta naselja del Železne županije, le Motvarjevci so spadali k Zalski županiji, kamor so spadala tudi naselja na lendavskem območju.

dalo v okrilje nanovo ustanovljene države Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS), oziroma leta 1931 Kraljevine Jugoslavije. Zaradi političnih sprememb med drugo svetovno vojno je popis leta 1941 potekal pod madžarsko oblastjo. Po drugi svetovni vojni imamo podatke o 7. popisih prebivalstva, od katerih je bilo prvih šest opravljenih v okviru Jugoslavije, leta 2002 pa je popis izpeljal statistični urad samostojne slovenske države. Med naštetimi popisi smo za našo analizo uporabili podatke o maternem jeziku in narodni pripadnosti iz popisov v letih 1910, 1921, 1931, 1941, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 in 2002.⁵ Pri popisih od 1910 do vključno 1941 smo upoštevali podatke, ki so se nanašali na materni jezik, od 1953 do 1991 pa tiste, ki so govorili o narodni pripadnosti. To pa zato, ker je v popisih iz 1910, 1921 in 1931 bilo navedeno le vprašanje o maternem jeziku. Leta 1941 so sicer poleg maternega jezika spraševali tudi o narodni pripadnosti, vendar smo v študiji zaradi nezanesljivosti omenjenih podatkov navedli le tiste o maternem jeziku prebivalstva. Na obrazcih jugoslovanskih popisov prebivalstva po drugi svetovni vojni sta bili pri podatkih, ki so se nanašali na etnično pripadnost, prisotni obe vprašanji, vendar so pri objavi rezultatov popisa izpostavili le narodno pripadnost. Podatkov o maternem jeziku, razen iz leta 1991, niso objavili. Popis iz leta 2002 je, podobno kot iz 1991, zajemal tako materni jezik kot tudi narodno pripadnost.⁶

V pričujočih tabelah smo primerjali podatke o Madžarih in Slovencih, dveh najštevilčnejših skupinah obravnavanega območja. V kategorijo »drugi« smo uvrstili druge narode oziroma narodnosti. Iz te skupine najdemo na lendavskem območju med obema svetovnima vojnama predvsem Hrvate in Nemce, na Goričkem pa večinoma Nemce. Pri ljudskih štetjih po drugi svetovni vojni so na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju v kategoriji drugi večinoma Hrvati in Srbi.

4. POPIS PREBIVALSTVA LETA 1910

Za izhodiščno točko smo vzeli ljudsko štetje iz leta 1910.⁷ V 27. naseljih avtohtonega naselitvenega območja Madžarov v Prekmurju⁸ so popisali 15.802 osebi. Od 15.802 oseb se je za madžarski materni jezik opredelilo 14.354 (90,4 odstotka),



5 Popisa iz leta 1948, opravljenega v okviru Jugoslavije, zaradi pomanjkljivosti podatkov nismo analizirali.

6 Popisi na Slovenskem 1948–1991 in Popis 2002. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana 2001, 62.

7 Popis leta 1910 je Slovence uvrstil v skupino »drugih« maternih jezikov.

8 Kakor smo to že omenili, so Dolgovaške gorice, Lendavske gorice in Trimlini po drugi svetovni vojni postala samostojna naselja, medtem ko je bilo naselje kolonistov Benica ustanovljeno leta 1922.

1.296 oseb za slovenski (8,2 odstotka), en odstotek vseh popisanih pa so uvrstili v kategorijo drugih maternih jezikov.⁹

Tabela 1: Podatki o maternem jeziku prebivalstva na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju leta 1910

Leto	1910			
Materni jezik	Madžarski	Slovenski	Drugi	Skupaj
Lendavsko območje	11.607	1.102	135	12.844
%	90,4	8,6	1	100
Goričko	2.747	194	17	2.958
%	93	6,5	0,5	100
Avtohtono naselitveno območje Madžarov	14.354	1.296	152	15.802
%	90,8	8,2	1	100

Vir: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, első rész, a népesség főbb adatai községenként, Bp. 1912.

Leta 1910 se je v Lendavi in okolici od popisanih 12.844 oseb za madžarski materni jezik opredelilo 11.607, 1.102 za slovenski, 135 pa so popisovalci uvrstili v kategorijo drugih maternih jezikov, predvsem v skupino nemških in hrvaških. Po statističnih podatkih iz leta 1910 Madžari na lendavskem območju v 5. naseljih – Čentiba, Dolga vas, Lendava, Kapca in Kot – niso dosegali nad 90-odstotne večine. V Čentibi, Dolgi vasi in v Lendavi so Slovence popisali predvsem v okoliških gorih, kjer so evidentirali 702 osebi s slovenskim maternim jezikom.¹⁰ Naseljevanje Slovencev v gorice omenjenih naselij se je začelo 70. letih 19. stoletja. Ko je že bilo čutiti vpliv demografskega prehoda, so prenaseljenost slovenskih vasi na



9 Popisi na Madžarskem so v letih 1910 in 1941 z izrazom »vend« označevali Slovence; v naši študiji uporabljamo izraz Slovenci. Podrobneje o vendskem vprašanju glej, »A vend kérdés. Válogatás eszmék és téveszmék bőséges tárházából«. Kossics Alapítvány. Bp. 1996; Katalin Munda Hirnök: Ime Slovencev na Madžarskem nekoč in danes. A magyarországi szlovének neve egykor és ma. Etimologija Slovencev na Madžarskem 3., 2001, 60–77.

10 Az 1910. évi népszámlálás külterület és pusztai összeírásai, Bp. 1912. 512.

Dolinskem, ki so spadali h gospodstvu Esterházy (Mala in Velika Polana, Žižki, itd.), med drugim zmanjšali tako, da se je del prebivalstva preselil v Lendavske gorice,¹¹ kjer se je večina ukvarjala z vinogradništvom.¹² Na to nakazuje tudi milenijska spominska knjiga naselja Dolnje Lendave iz leta 1898, v kateri so navedeni prebivalci Dolnje Lendave, število družinskih članov in njihovi poklici. Pri številnih slovensko zvenceh priimkih je pri poklicu navedeno viničarstvo.¹³

V primeru vasi Kapca in Kot sta za visoko število prebivalcev s slovenskim maternim jezikom predvsem dva vzroka. Na podlagi razpoložljivih podatkov lahko ugotovimo, da je bila še v prvi polovici 19. stoletja večina krajanov obeh naselij Slovencev, ki so se nato sčasoma asimilirali.¹⁴ Po drugi strani pa obe naselji ležita ob madžarsko-slovenski jezikovni meji, zaradi česar so imeli tamkajšnji prebivalci veliko stikov s sosednjimi slovenskimi vasm.

V osmih vaseh na Goričkem se je 93 odstotkov prebivalcev opredelilo za Madžare, 6,5 odstotka za Slovence, 17 oseb (0,5 odstotka) pa za druge (večinoma so bile to osebe z nemškim maternim jezikom). Največ oseb s slovenskim maternim jezikom je živelo v dveh naseljih, in sicer v Prosenjakovcih in Domanjševcih.

5. POPIS PREBIVALSTVA LETA 1921

Popis leta 1921 je prebivalce Prekmurja našel že v novi državi, in sicer v Kraljevini SHS. Popisovalci so na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju evidentirali vsega skupaj 15.780 oseb.

Pri iskanju vzrokov za upad števila prebivalstva je treba poudariti predvsem vojne izgube in zmanjšanje prirastka, kar pa je bila konec koncev prav tako posledica vojne. Na drugem mestu je treba navesti osebe, predvsem madžarskega porekla, ki so po priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS iz teh krajev odšli, oziroma so jih izgnali. To so bili večinoma orožniki, učitelji, odvetniki, železničarji itd., torej predvsem državni uradniki. Popolni izgon madžarskih uradnikov se je začel šele leta 1922.¹⁵ Na tretjem mestu pa je treba omeniti tiste mlade vojaške obveznike, ki se niso želeli pridružiti vojski nove države in so rajši prebegnili na Madžarsko.



11 Lendavske gorice ležijo na obrobju petih naselij; Dolnje Lendave, Čentibe, Dolge vasi, Pince, Doline in Lendvadedesa. Prebivalci slovenskih vasi so dobili zemljo predvsem na tistih območjih Lendavskih goric, ki so spadala k Dolnji Lendavi in Dolgi vasi.

12 Vladimir Bračič, Lendavske Gorice (Lendvahegy). Geografska Monografija. *Geografski zbornik* XXVIII/1. Ljubljana 1988, 36–38.

13 Alsó-Lendva nagyközség millenniumi emlékkönyve 1896. Nagy-Kanizsa 1898, III-XXX.

14 Peter Kozler, Slovenci na Ogerskim. Slovenija, Ljubljana 1849, list 55, 220.; list 56, 224.; list 57, 228.; list 58, 232.

15 Varga Sándor, *A szlovéniai magyarok helyzete 1919–1941 között*. Muratáj 94/1, Lendava/Lendva 1994, 86.

Zgoraj omenjenemu upadu prebivalstva je bila delna protiutež nova garda uradnikov, katere člani pa niso bili več Madžari, temveč predvsem Slovenci.

Tabela 2: Podatki o maternem jeziku prebivalstva na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju leta 1921

Leto		1921		
Materni jezik	Madžarski	Slovenski	Drugo	Skupaj
Lendavsko območje	10.587	2.056	277	12.920
%	81,9	15,9	2,2	100
Goričko	2.480	339	41	2.860
%	86,7	11,9	1,4	100
Avtohtono naselitveno območje Madžarov	13.067	2.395	318	15.780
%	82,8	15,2	2	100

Vir: Prekmurje. Seznam občin. Murska Sobota 1921.

Na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju so leta 1921 popisali 13.067 oseb z madžarskim in 2.395 oseb s slovenskim maternim jezikom. V primerjavi s podatki iz leta 1910 je bilo Madžarov tokrat manj, tako v številu kot v deležu. Med najpomembnejšimi vzroki za upad so bile že omenjene vojne izgube ter izgon oziroma pobeg uradnikov in mladih vojaških obveznikov. Porast slovenskega in drugega, nemadžarskega prebivalstva, je povzročila predvsem naselitev slovenskih uradnikov.

Pri popisu prebivalstva leta 1921 so evidentirali dvakrat več ljudi s slovenskim maternim jezikom kot leta 1910. Obsežen porast števila Slovencev je bil opazen predvsem v Dolnji Lendavi, kjer so leta 1921 našeli 840 oseb s slovenskim maternim jezikom, medtem ko jih je bilo leta 1910 le 283. Razlog za tako velik porast je treba iskati v naselitvi slovenskih uradnikov, ki so na sedežu okraja zamenjali dotedanjo, večinoma madžarsko uradniško gardo.

Število pripadnikov kategorije drugih maternih jezikov se je povečalo številčno in sorazmerno s tem tudi v deležu. Leta 1910 se je v to kategorijo – torej niti za

madžarski niti za slovenski materni jezik – opredelilo 152 oseb, leta 1921 pa 318. Večina se jih je izrekla za hrvaški materni jezik.

6. POPIS PREBIVALSTVA LETA 1931

V primerjavi z ljudskim štetjem leta 1921 so deset let pozneje na območju avtohtone naselitve Madžarov v Prekmurju popisali 68 oseb manj. Podrobna analiza podatkov pokaže, da je število prebivalcev na lendavskem območju v primerjavi z letom 1921 naraslo, na Goričkem pa se je zmanjšalo. Število prebivalcev v osmih madžarskih naseljih na Goričkem je bilo najvišje leta 1910, nato pa je iz leta v leto upadalo. Najpomembnejši vzrok za to je najverjetneje dejstvo, da so po Trianonski mirovni pogodbi leta 1920 ta naselja pristala na obrobju države. Nove meje so te vasi odrezale od njihovih gospodarskih in upravnih zaledij ter s tem tu živečim Madžarom odvzele tudi duhovno središče.

Na lendavskem območju je vladala popolnoma drugačna situacija. Za tukajšnje ljudi je bila Dolnja Lendava tako gospodarski kot upravni in duhovni center. Tega niso spremenile niti nove meje, oziroma le toliko, da je nekaj naselij, ki so pred tem gravitirale k Dolnji Lendavi, ostalo na madžarski strani meje.

Na lendavskem območju je leta 1931 živelo 128 oseb več kot leta 1921. Vzrok za ta porast je bila kolonizacija slovanskega prebivalstva. V obdobju med obema vojnama – točneje med letoma 1921 in 1932 – so namreč v okviru zemljiške reforme na veleposestvo Eszterhazy¹⁶ naselili 254 družin s 1.305 člani.¹⁷

Večina priseljencev je bilo primorskih Slovencev, nekaj pa Hrvatov, ki so bili bodisi zaradi soške fronte premeščeni v notranjost države in se po vojni niso vrnili domov, bodisi so pobegnili pred italijanskim fašizmom ali optirali iz Italije v Jugoslavijo. Druga skupina priseljencev so bili prekmurski Slovenci, ki so se na lendavsko območje preselili predvsem iz dolinskega dela Prekmurja. Koloniste so naselili v naslednje vasi v okolici Dolnje Lendave: Petišovci, Mostje, Gaberje, Pince Marof, Kamovci in Dolga vas, v sosedstvu Petišovcev in Pinc pa so ustanovili novo naselje, Benico. Madžari in drugi, ki niso bili slovanskega porekla, so bili iz zemljiške reforme izključeni.¹⁸ S kolonizacijo je država dosegla dvojni cilj. Na eni strani je enotni madžarski blok na lendavskem območju uspela razredčiti z osebami slovenske in drugih južnoslovanskih narodnosti, na drugi pa je Madžare, izklju-



16 Dolnjelendavsko veleposestvo Eszterházyjevih je na lendavskem območju obsegalo skoraj 16.000 katasterskih oralov ali okoli 9.120 hektarjev.

17 Attila Kovács, *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között*. Lendva 2004, 370.

18 Attila Kovács, Izključitev prekmurskih Madžarov iz agrarne reforme na osnovi podatkov popisa o materinem jeziku prebivalstva iz leta 1921. *Razprave in gradivo*, št. 41. Ljubljana 2002, 188–203.

čene iz zemljiške reforme, s tem posredno prisilila, da so zapustili svoj rodni kraj in – zaradi pomanjkanja obdelovalne zemlje – delo in preživetje poiskali drugje.

Tabela 3: Podatki o maternem jeziku prebivalstva na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju leta 1931

Leto		1931		
Materni jezik	Madžarski	Slovenski	Drugi	Skupaj
Lendavsko območje	5.126	7.357	561	13.044
%	39,3	56,4	4,3	100
Goričko	1.946	677	40	2.663
%	73	25,4	1,5	100
Avtohtono naselitveno območje Madžarov	7.072	8.034	601	15.707
%	45	51,2	3,8	100

Vir: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Beograd 1938.

Primerjava podatkov o maternem jeziku v letu 1931 s tistimi iz leta 1921 kaže velike spremembe. Leta 1921 je bilo 83 odstotkov vseh popisanih oseb na obravnavanem območju Madžarov, oziroma so si za materni jezik določili madžarski, leta 1931 pa je delež Madžarov padel na 45,3 odstotka, oziroma izraženo v številkah: leta 1921 se je za Madžare izreklo 13.067 oseb, deset let pozneje pa samo 7.072. Opazna sprememba je na lendavskem območju, kjer se je leta 1931 za Madžare opredelilo 39,6 odstotka (5.126 oseb) celotnega prebivalstva, medtem ko je leta 1921 ta podatek znašal 82 odstotkov (10.587 oseb). Na Goričkem ni bilo tako velikih sprememb, saj se je s 86,7 odstotka iz leta 1921, leta 1931 znižalo le na 73 odstotkov. Na občutno spremembo podatkov o maternem jeziku so vplivali trije dejavniki oziroma dogodki. Prvi dogodek je bilo že omenjeno naseljevanje kolonistov. Drugi, in obenem najvplivnejši, so bile agitacije pred popisom, ko je med Madžari potekala močna kampanja, katere namen je bil prepričati ljudi, naj se v čim večjem številu izrečejo za Slovence. Tistim Madžarom, ki se bodo odrekli svoji narodni pripadnosti oziroma maternemu jeziku, so obljubili zemljo

iz preostalega, še ne razdeljenega veleposestva Eszterhazyjevih.¹⁹ Tretji vzrok je bil odhod Madžarov, ki so bili izključeni iz zemljiške reforme. V obdobju med obema vojnama se je v upanju na boljše življenje z območja ob jugoslovansko-madžarski meji v Prekmurju v tujino izselilo več sto mladih Madžarov. Prvi val izseljevanja med letoma 1920 in 1941 se je usmeril proti Južni Ameriki. Poglavitni cilji so bili Argentina, Brazilija in Urugvaj. Od sredine dvajsetih let so se tudi v Zahodni Evropi, torej v bližnjih državah, ponujale različne priložnosti za zaslužek. V začetku je to bilo le v Franciji, od leta 1935 pa tudi že v Nemčiji. Na začetku to še ni bilo izseljevanje v pravem pomenu, temveč izključno sezonsko kmečko delo. Posledica naraščajočih in nenehnih, desetletja trajajočih migracij, je bila za številne tukajšnje Madžare dokončna odcepitev od domovine. Tu moramo tudi omeniti, da se je veliko prekomorskih izseljencev čez čas, ko so prihranili nekaj denarja, vrnilo domov. Po izračunih etnologinje Edit Kerecsényi se je med letoma 1920 in 1941 iz šestih madžarskih naselij lendavskega območja (Petišovci, Genterovci, Radmožanci, Kapca, Gaberje in Kamovci) dokončno izselilo okrog 200 mladih moških in žena.²⁰ Po mnenju Edit Kerecsényi so bili poglavitni vzroki za izseljevanje nerazvita industrija in infrastruktura v pokrajini, potrti psihični travmi, pomanjkanje pouka v madžarskem jeziku in izključitev madžarskih družin iz zemljiške reforme.²¹

7. POPIS PREBIVALSTVA LETA 1941

Aprila 1941 so Prekmurje in s tem tudi območja, kjer so živeli prekmurški Madžari, priključili madžarski državi ter s tem tukajšnje Slovence postavili v manjšinski položaj. Slovenski učitelji so se, skupaj z umikajočo jugoslovansko vojsko, ali odselili ali pa jih je madžarska oblast pozneje odslovila. Enako se je dogajalo tudi s slovenskimi uradniki. Namesto njih so prišli madžarski funkcionarji in uradniki iz drugih krajev madžarske države.²² Še istega leta poleti je bil opravljen popis prebivalstva.

Leta 1941 so na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju popisali 1.139 manj oseb kot leta 1931. Delni vzrok za to je bilo izseljevanje oziroma izgon slovenskih uradnikov, učiteljev idr., delno pa tudi vpoklic vojaških novincev ter množično izseljevanje v obdobju med obema popisoma, torej med letoma 1931 in 1941.



19 Sándor Varga, *A szlovéniai magyarok helyzete 1919–1941 között*. Muratáj 94/1, Lendava/Lendva 1994, 80.

20 Edit Kerecsényi, *Távol a hazától*. Lendva 1995, 25–33.

21 Edit Kerecsényi, *Távol a hazától*. Lendva 1995, 25.

22 Lajos Bence, *frott szóval a megmaradásért*. Lendva 1994, 45.

Pri primerjavi podatkov o maternem jeziku iz leta 1941 s tistimi izpred desetih let so opazna velika odstopanja. Število Madžarov se je podvojilo, medtem ko je število Slovencev upadlo približno na četrtino. Za porast madžarskega prebivalstva obstajata v glavnem dva vzroka. Prvi je ta, da so Madžari, ki so se (predvsem zaradi zemljiške reforme) pred tem izrekli za Slovence, sedaj »znova« postali Madžari. Drugi vzrok pa je bil prihod novih madžarskih uradnikov, učiteljev, orožnikov itd.

Vzrok za upad števila Slovencev (in pripadnikov drugih narodnosti) je treba iskati v že omenjenem odhodu oziroma izgonu slovenskega uradniškega sloja, predvsem pa v »izginotju« številnih oseb, ki so se v preteklem obdobju zaradi upanja na agrarno zemljo izrekle za Slovence.

Če primerjamo podatke o maternem jeziku iz popisa leta 1941 na lendavskem območju s tistimi iz leta 1910 – omenjeni štetji sta bili opravljeni pod madžarsko, drugi dve iz obdobja med njima pa pod jugoslovansko oblastjo – dobimo dejanske podatke o naseljevanjih med obema vojnoma. V času zadnjega ljudskega štetja v Monarhiji se je skoraj 91 odstotkov prebivalstva na lendavskem območju izreklo za madžarski materni jezik, krepkih 8 odstotkov za slovenski, 1 odstotek pa se je uvrstil v kategorijo drugih jezikov. Pri popisu leta 1941 je delež Madžarov v primerjavi z letom 1910 upadel na 81,1 odstotka, Slovencev pa narasel na 16,3 odstotka. Iz teh podatkov je jasno razvidno, da se je sestava prebivalstva na lendavskem območju glede na materni jezik, predvsem zaradi kolonizacije med obema vojnoma spremenila, in sicer v korist Slovencev.

V primerjavi s podatki iz leta 1910 je pri popisu leta 1941 – za razliko od lendavskega območja – število Madžarov na Goričkem opazno naraslo. Leta 1941 se je v osmih naseljih za madžarski materni jezik opredelilo 97,7 odstotka prebivalstva, leta 1910 pa 93 odstotkov. Ker pa prebivalci Goriškega predstavljajo le majhen odstotek celotnega prebivalstva na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju, je na splošne rezultate ta podatek vplival le v minimalni meri.

Med drugo svetovno vojno, med letoma 1941 in 1945, je več dogodkov močno vplivalo na število prebivalcev na obravnavanem območju, s tem pa posredno tudi na narodnostno sestavo oziroma na jezikovno pripadnost. Junija 1942 je madžarska oblast del naseljencev, točneje 589 oseb, z lendavskega območja internirala v Sárvár.²³ Vsi interniranci so bili primorski kolonisti, ki so se v okolico Lendave priselili po 31. oktobru 1918, in zaradi tega niso spadali med t. i. »praprebivalce oziroma avtohtono prebivalstvo« (őslakos). Madžarska je med »neavtohtone prebivalce« prištevala vse tiste osebe, ki so se na t. i. južna območja – ki so bila



23 Slavko Valenčič, *Interniranci in internacijsko taborišče Sárvár*. Lendava 1992, 86.

madžarski državi odvzeta po Trianonski mirovni pogodbi in ji bila znova priključena po napadu na Jugoslavijo leta 1941 – priselile po 31. oktobru 1918.²⁴

Druge skupine kolonistov, naseljenci iz Prekmurja, so na lendavsko območje prišle prav tako že po omenjenem datumu; vendar so ti tako rekoč že spadali k »avtohtonemu prebivalstvu«, saj so tudi pred 31. oktobrom 1918 živeli na območju Madžarske kraljevine – v okvirih Železne in Zalske županije – zaradi česar so se izognili internaciji. Po evidenci sárvárskega tabora je med junijem 1942 in majem 1945 od 589 internirancev umrlo 23 oseb, nekatere pa je ista usoda doletela nekje zunaj Sárvára. Po izračunih Slavka Valenčiča, prav tako interniranca iz Sárvára, je v 33 mesecih internacije umrlo 35 oseb.²⁵

Tabela 4: Podatki o maternem jeziku prebivalstva na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju leta 1941

Leto 1941				
Materni jezik	Madžarski	Slovenski	Drugi	Skupaj
Lendavsko območje	9.909	1.985	317	12.211
%	81,1	16,3	2,6	100
Goričko	2.307	28	26	2.361
%	97,7	1,2	1,1	100
Avtohtono naselitveno območje Madžarov	12.216	2.013	343	14.572
%	83,8	13,8	2,4	100

Vir: 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként, (Országhatáron kívüli terület) Kézirat Bp. 1990.

Med drugo svetovno vojno so največjo izgubo doživeli Judje. Prekmursko judovstvo – ki je bilo skoncentrirano v Dolnji Lendavi in Murski Soboti – je bilo vse do »končne rešitve« glavno gibalno gospodarskega in trgovskega življenja v



24 A. Sajti Enikő, Délvidék 1941–1944. Bp. 1987. 39.

25 Slavko Valenčič, *Interniranci in internacijsko taborišče Sárvár*. Lendava 1992, 88.

pokrajini. Prekmurske Jude – po ocenah okrog 250 oseb²⁶ – so deportirali aprila 1944. Njihova pot je vodila preko Čakovca, Nagykanizse in Birkenaua naravnost v Auschwitz, kjer so 21. in 22. maja 1944 večino tudi pomorili v plinskih celicah. Po vojni se je v Dolnjo Lendavo vrnila le skupina 18 oseb, katere znatnejši del se je – zaradi nadlegovanja oblasti in zaplembe njihovega premoženja – kmalu odselil v tujino.²⁷ Izobraženstvu in tudi Madžarom v pokrajini je poguba Judov zadala velik udarec. Znatni delež tukajšnje inteligence so bili namreč prav Judje, katerih pripadnost je bila večinoma madžarsko usmerjena.²⁸ Aprila 1945 so v Prekmurje vkorakale sovjetske čete. Po tistem, ko so zbrali večino vodij puščičarjev (10–12 oseb),²⁹ so oblast predali krajevnim partizanom. To je bilo obdobje, ko so morali prekmurski Madžari preživeti največ krivic. Prvo, kar so partizani naredili, je bilo, da so v vseh madžarskih vaseh zbrali vaše veljake ter člane stranke puščičastih križev. Nekatere so zadržali v dolnjelendavskem gradu, druge pa so odpeljali v tabor za »usposabljanje in prevzgojo« v Filovcih.³⁰

Tri leta za tem, ko so primorske koloniste internirali v Sárvár, je v Prekmurju prišlo do novih množičnih deportacij. Sprememba je bila samo v tem, da so sedaj v zbirni tabor v Hrastovcu internirali 558 oseb madžarske narodnosti. V začetku septembra 1945 so ujetnike iz lendavskega gradu, prebivalce filovskega tabora in Madžare iz hrastovškega tabora izpustili, tako da so se lahko vsi vrnili na svoje domove.³¹ To pa se je zgodilo takrat, ko je centralna oblast v državi celotno usmerjanje vzela v svoje roke in prekinila samovlado lokalnih voditeljev.³² Deportacije, internacije in ustrahovanja so v prekmurskih Madžarih, ki so se leta 1945 znova znašli v manjšinskem položaju, pustili globoke sledove, kar je bilo med drugim opazno tudi pri popisu leta 1953.



26 Sándor Varga, *A zsidók története a lendvai községben 1773–1944 között. Tanulmányok a szlovéniai magyarság köréből*. Bp. 1994. 157. p., 166–172.

27 Sándor Varga, *A zsidók története a lendvai községben 1773–1944 között. Tanulmányok a szlovéniai magyarság köréből*. Bp. 1994. 158.

28 Lajos Bence, *Írott szóval a megmaradásért*. Lendva, 1994 21.

29 Stranka puščičastih križev (Nyilaskeresztes Párt) je oktobra leta 1944 pod vodstvom Ferenca Szálasija s pomočjo Nemcev prevzela oblast na Madžarskem.

30 Sándor Varga, *A szlovéniai magyarok helyzete 1919–1941 között*. Muratáj 94/1. 83. Lendava/Lendva, 1994.

31 Zaenkrat še nimamo natančnih podatkov o tem, koliko Madžarov je umrlo v raznih taboriščih takoj po drugi svetovni vojni.

32 Sándor Varga, *A szlovéniai magyarok helyzete 1919–1941 között*. Muratáj 94/1. 83–84. Lendava/Lendva, 1994.

8. POPIS PREBIVALSTVA LETA 1953

Drugi popis prebivalstva v novi, Titovi Jugoslaviji, je bil leta 1953. Na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju so našeli 16.415 oseb. Ta podatek je v primerjavi z letom 1941 prikazal 11,2-odstotni porast, kar v številkah pomeni 1.843 oseb več. Na razmeroma velik porast prebivalstva je vplivalo več dejavnikov. Eden najpomembnejših je bil mir, saj je od vojne preteklo že celih osem let, kar je v veliki meri pripomoglo h konsolidaciji in s tem tudi pozitivno vplivalo na prirastek prebivalstva. Drugi dejavnik je bil ta, da so bili vojaki, ki so se leta 1941 še bojevali na frontah, ob popisu leta 1953 spet prisotni. Na tretjem mestu moramo omeniti delavce, ki so se v velikem številu zaposlili pri podjetju »Nafta« v Lendavi. Med drugo svetovno vojno so naleteli na bogata naftna polja v okolici Dolnje Lendave. Po vojni so s pridobivanjem nafte nadaljevali, in sicer v okviru državne gospodarske družbe »Proizvodnja nafta Doljna Lendava«. Zaradi naglega razvoja naftne industrije (do leta 1951 so letno načrpali že 72.000 ton nafte) je primanjkovalo delovne sile, zato so v Lendavi³³ oktobra 1947 odprli rudarsko šolo.³⁴ Večji del manjkajoče delovne sile pa niso vzeli iz šolskih klopi, temveč so tu naselili strokovnjake in delavce iz drugih delov Jugoslavije, za katere so v južnem delu mesta v smeri proti Čentibi zgradili popolnoma novo stanovanjsko četrt.³⁵ Na stotine priseljenih Slovencev, Hrvatov in Srbov ni vplivalo le na porast prebivalstva Lendave in širše okolice, temveč tudi na razmerja med narodi oziroma narodnostmi.



33 Po drugi svetovni vojni so Doljno Lendavo preimenovali v Lendavo. Zaradi tega uporabljamo v študiji pri analizi obdobja po drugi svetovni vojni za poimenovanje središča prekmurskih Madžarov izraz Lendava.

34 Štefan Hari, A mi kőolajbányászatunk. *Lendavski zvezek – Lendvai füzetek: Naftno rudarjenje – A kőolajbányászat*. Lendava 1990. 7–9.

35 Sándor Varga, *A szlovéniai magyarok helyzete 1919–1941 között*. Muratáj 94/1. 86–87. Lendava/Lendva, 1994.

Tabela 5: Podatki o narodni pripadnosti prebivalstva na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju leta 1953

Leto 1953			
Narodna pripadnost	Madžarska	Slovenska/Druga	Skupaj
Lendavsko območje	8.596	5.346	13.942
%	61,6	38,3	100
Goričko	1.792	681	2.473
%	72,5	27,5	100
Avtohtono naselitveno območje Madžarov	10.388	6.027	16.415
%	63,2	36,7	100

Vir: Varga Sándor, A szlovéniai magyarok II. Honismeret. 1995/3.

Opomba: Pripadniki drugih narodov oziroma narodnosti (ne madžarske) so prikazani med Slovenci.

Leta 1953 je narodna oziroma narodnostna sestava obravnavanega območja na podlagi popisa prebivalstva izgledala takole: za madžarsko narodno pripadnost se je izreklo 63 odstotkov celotnega prebivalstva, to je 10.388 oseb. V primerjavi z letom 1941 je to pomenil 13,3-odstotni upad, oziroma za 1.828 oseb manj. Za tako velik upad Madžarov obstaja več vzrokov. Med prvimi je treba omeniti odhod funkcionarjev in uradnikov, ki so se v Prekmurje priselili med drugo svetovno vojno. Skupaj z njimi je te kraje zapustilo tudi nekaj domačih Madžarov. Z vidika prekmurskih Madžarov je nadaljnji upad pomenila tudi deportacija okoli 250 prekmurskih Judov leta 1944, ki so se v večjem delu – kakor smo že omenili – izrekli za Madžare, in od katerih se je po vojni v domače kraje vrnila le peščica. Tudi v povojnih internacijah je bilo nekaj žrtev. Poleg tega moramo omeniti tudi tiste – predvsem mlade – osebe madžarske narodnosti, ki so zaradi fizičnega in psihičnega pritiska nove oblasti, v upanju na lažje, svobodnejše in boljše življenje, pobegnili na zahod.³⁶



³⁶ Edit Kerecsényi, Távol a hazától. Lendva 1995, 35.

Kategorija, v kateri so zajeti pripadniki slovenskega oziroma drugih narodov in narodnosti, je leta 1953 predstavljala 36,7 odstotka celotnega prebivalstva na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju, kar je v številkah pomenilo 6.027 oseb. V primerjavi s podatki iz leta 1941 se je to število skoraj potrojilo. Največji porast števila Slovencev in drugih narodnosti je bil opazen na Goričkem, kjer so v primerjavi z 2,3 odstotka leta 1941, v letu 1953 predstavljali 27,5 odstotka prebivalstva.

9. POPIS PREBIVALSTVA LETA 1961

V Jugoslaviji je bil naslednji popis prebivalstva leta 1961. Na lendavskem območju in v osmih naseljih na Goričkem so našeli 15.383 oseb, kar je bilo 1.032 manj kot leta 1953. Prevladujoč vzrok upada prebivalstva so bila izseljevanja. Izseljence lahko razdelimo v dve večji skupini. V prvi so bili tisti, ki so se preselili v tujino, v drugi pa notranji migranti, oziroma tisti, ki so se odselili v druge kraje znotraj republike oziroma države.

V letih takoj po drugi svetovni vojni se je na prekmurske Madžare izvrševal močan politični in gospodarski pritisk. To so najbolj občutili predvsem tisti, ki so pod nekajletno madžarsko prevlado (1941–1945) bolj ali manj odkrito izkazovali svojo pripadnost madžarstvu. Fizični in psihološki pritiski ter nenehno občutenje manjvrednosti je veliko mladih spodbudilo, da so čez zeleno mejo prebegnili v Avstralijo, od tam pa še dalje, največkrat v Avstralijo.³⁷

Drugo skupino migrantov so sestavljali tisti, ki so preživetje iskali v drugih krajih Slovenije oziroma Jugoslavije. Iz lendavskega okrožja je na primer v okolici Kočevja delalo več kot 1.500 sezonskih delavcev. Med njimi je bilo tudi veliko Madžarov iz Prekmurja, ki so si – zaradi dvomljive eksistencialne perspektive domačega kraja – pozneje tam ustvarili družine in novo življenje.³⁸

Podatki o narodni pripadnosti iz popisa leta 1961 se v razmerjih večinoma ujemajo s tistimi iz leta 1953. Leta 1961 se je za madžarsko narodno pripadnost opredelilo 63,5 odstotka celotnega prebivalstva, to je 9.769 oseb, kar je bilo za 619 oseb manj kot leta 1953. Vendar pa, ker se je zmanjšalo tudi število celotnega prebivalstva obravnavanega območja, se delež Madžarov v bistvu sploh ni spremenil. K stagniranju števila Madžarov (kljub izseljevanju) je med drugim pripomoglo tudi to, da se je del tistih Madžarov, ki so leta 1953 zatajili svojo narodno pripadnost, v letu 1961 znova izrekel zanjo. Za to je zelo lep primer naselje Dobrovnik, kjer se je leta 1953 od popisanih 1.413 oseb za madžarsko narodno pripadnost



37 Edit Kerecsényi, *Távol a hazától*. Lendva 1995, 35.

38 Lajos Bence, *Érott szóval a megmaradásért*. Lendva 1994, 35.

opredelilo 981 (69,4 odstotka). Osem let pozneje je bilo od 1.276 oseb 81 odstotkov Madžarov, to je 1.022 oseb. Kljub temu, da se je v omenjenem obdobju število celotnega prebivalstva zmanjšalo za 137 oseb, je število Madžarov naraščalo. Na rezultate popisa leta 1961 je gotovo vplivalo tudi izboljšanje odnosov med Jugoslavijo in Madžarsko.

Tabela 6: Podatki o narodni pripadnosti prebivalstva na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju leta 1961

Leto		1961	
Narodna pripadnost	Madžarska	Slovenska/Druška	Skupaj
Lendavsko območje	8.109	4.916	13.025
%	62,0	38,0	100
Goričko	1.660	698	2.358
%	70,0	30,0	100
Avtohtono naselitveno območje Madžarov	9.769	5.614	15.383
%	63,5	36,5	100

Vir: Varga Sándor: A szlovéniai magyarok II. Honismeret 1995/3.

Opomba: Pripadniki drugih narodov oziroma narodnosti (ne madžarske) so prikazani med Slovenci.

Navesti moramo še podatek, da se je leta 1953 na območju Slovenije za madžarsko narodno pripadnost izreklo 11.019 oseb (0,8 odstotka celotnega prebivalstva Slovenije), leta 1961 pa le 10.498, kar je bilo 0,7 odstotka celotnega prebivalstva. Ta skoraj 0,1-odstotni upad je na eni strani povzročil številčni upad znotraj madžarskega prebivalstva, na drugi pa porast prebivalstva Slovenije. Leta 1953 so popisovalci v Sloveniji evidentirali 1.466.425, osem let pozneje pa že 1.591.523 oseb.³⁹



39 Popisi na Slovenskem 1948–1991 in Popis 2002. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana 2001, 17–19.

10. POPIS PREBIVALSTVA LETA 1971

Leta 1971 so na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju popisali za 427 manj oseb kot leta 1961. Večinski delež upada je bil v osmih goričkih vaseh, kjer je bilo tega leta za 332 oseb manj kot pred desetimi leti. V preteklih desetih letih se je število prebivalcev na Goričkem zmanjšalo za celih 14 odstotkov (332 oseb), na lendavskem območju pa »le« za 95 oseb (0,7 odstotka). Na drastičen upad prebivalstva v osmih obmejnih vasi na Goričkem je vplivalo več dejavnikov.

Kot prvega moramo poudariti industrializacijo Murske Sobote, gospodarsko in politično središče pokrajine na levem bregu reke Mure, ki se je začela že v šestdesetih letih. V hitro razvijajočo se Mursko Soboto – in njeno okolico – se je namreč preselilo veliko mladih z Goričkega, saj so jim neurejene prometne povezave oteževale prevoz na njihova delovna mesta.⁴⁰ Drugi dejavnik so bili tisti ljudje, ki so v 50. letih pobegnili čez zeleno mejo in se v upanju na boljše življenje ustalili nekje na zahodu. Če pod lupo vzamemo podatke o narodni pripadnosti v osmih naseljih na Goričkem, lahko ugotovimo, da večjih sprememb v primerjavi z letom 1961 ni opaziti, število Madžarov je celo naraslo.



40 Najpomembnejša prometna povezava med Mursko Soboto in Goričkim je bila leta 1907 zgrajena železniška proga, na kateri so leta 1968 ukinili ves železniški promet, njene tire pa odstranili.

Tabela 7: Podatki o narodni pripadnosti prebivalstva na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju leta 1971

Leto	1971			
Narodna pripadnost	Madžarska	Slovenska	Druga/med temi jugoslovanska	Skupaj
Lendavsko območje	7.303	4.423	1.204/377	12.930
%	56,5	34,2	9,3	100
Goričko	1.537	474	15	2.026
%	75,9	23,4	0,7	100
Avtohtono naselitveno območje Madžarov	8.840	4.897	1.219	14.956
%	59,1	32,7	8,2	100

Vir: Savezni zavod za statistiku. Popis stanovništva i stanova 1971. godine. Beograd 1972.

Drugačno sliko pa kažejo podatki za lendavsko območje. V nasprotju z Goričkim se je tu število prebivalstva komaj spremenilo, zato pa je večje odstopanje opaziti pri podatkih o narodni pripadnosti. Najbolj očiten je upad števila Madžarov, saj je bilo 1971. leta 826 oseb manj kot leta 1961, to pa pomeni kar 10-odstotno zmanjšanje. Že pri popisu prebivalstva leta 1971 je bilo močno občutiti primanjkljaj, ki ga je ustvarila disidentstvo v 50. in 60. letih, oziroma preselitev na zahod več sto mladih ljudi madžarske narodnosti. Migracija mladine je opazna še v enem podatku, in sicer pri kategorizaciji prebivalstva po starosti. V lendavskem okrožju (kamor je spadalo tudi lendavsko območje) se je delež prebivalcev nad 65. letom z 8,3 odstotka iz leta 1961 do konca desetletja zvišal na 17,7 odstotka.⁴¹

Lep zgled za to, kako lahko industrija močno vpliva na število populacije določenega naselja, nam daje prav Lendava. Tu so takoj po vojni, leta 1948, popisali 1.689 oseb, leta 1971 pa že 3.044. To pomeni, da se je med omenjenima letoma število prebivalcev skoraj podvojilo, kar gre predvsem na račun naftne industrije.

Na kratko bi omenili še primer naselja Kapca, kjer so leta 1961 evidentirali 457 oseb madžarske narodne pripadnosti, kar je bilo 81 odstotkov celotnega



⁴¹ Lajos Bence, *Írott szóval a megmaradásért*. Lendva 1994, 37.

prebivalstva naselja. Deset let pozneje je na Kapci po popisnih podatkih živel 170 Madžarov, to je 31,5 odstotka vseh prebivalcev naselja. Vzporedno z upadom Madžarov je naraščalo število oseb drugih narodnosti (torej niti Madžarov niti Slovencev), točneje 276 oseb, kar je bila polovica vaščanov. Med temi 276 osebami je bilo 264 oseb jugoslovanske narodnosti. Med kapčanskimi »Jugoslovani« so se najverjetneje skrivali večinoma Madžari, na kar nakazuje tudi popis leta 1981, ko so popisali kar 405 Madžarov. Poleg na Kapci je bilo sorazmerno veliko število »Jugoslovanov« še v Lendavi, kjer se je za to narodnost opredelilo 89 oseb. Na lendavskem območju se je torej ob popisu prebivalstva leta 1971 za »Jugoslovane« opredelilo 377 oseb, v osmih naseljih na Goričkem pa nihče.

V Jugoslaviji so leta 1971 pri popisu prebivalstva uvedli novo, nevtrarno »jugoslovansko« kategorijo. Člani številnega tabora »Jugoslovanov« so bili v celotni državi (Jugoslaviji) v prvi vrsti prebivalci nacionalno mešanih območij ter industrijskih mest in okolic, med katerimi so bili v najvišjem odstotku tisti iz nacionalno mešanih zakonov. Za »jugoslovansko« kategorijo so se odločali predvsem administrativni delavci in izobraženci, ki so bili odvisni od oblasti, vodilni ljudje srednjega in višjega sloja, partijci ter hrvaški Srbi.⁴² V Sloveniji so leta 1971 popisali 9.785 Madžarov, kar je bilo 0,57 odstotka celotnega slovenskega prebivalstva.

11. POPIS PREBIVALSTVA LETA 1981

Leta 1981 se je število celotnega prebivalstva na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju v večji meri ujemalo z rezultati popisa iz leta 1971. Pri podrobnejši analizi naših dveh pokrajin – lendavskega območja in naselij na Goričkem – pa se pokaže nekoliko drugačna slika. Na lendavskem območju so namreč leta 1981 popisali 218 oseb več kot pred desetimi leti. Do tega porasta je v prvi vrsti prišlo zaradi večje industrializacije Lendave v 70. letih. Tudi veliko zamejcev se je v tem obdobju vrnilo domov, kar je prav tako rezultat ustvarjanja novih delovnih mest.⁴³



42 Lajos Arday, A jugoszláviai magyarság demográfiai helyzete 1944-től napjainkig. Naptár 91. Lendva 1991. 76.

43 Lajos Bence, *frott szóval a megmaradásért*. Lendva 1994. 36.

Tabela 8: Podatki o narodni pripadnosti prebivalstva na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju leta 1981

Leto		1981		
Narodna pripadnost	Madžarska	Slovenska	Druga/med temi jugoslovanska	Skupaj
Lendavsko območje	7.023	4.655	1.470/285	13.148
%	53,4	35,4	11,2	100
Goričko	1.293	472	27/2	1.792
%	72,2	26,3	1,5	100
Avtohtono naselitveno območje Madžarov	8.316	5.127	1.497/287	14.940
%	55,6	34,3	10,0	100

Vir: Statistični urad Republike Slovenije. Neobjavljeni podatki po naseljih za leto 1981. Ljubljana 1982.

Nova delovna mesta pa niso privabila le domačih izseljencev, temveč tudi ljudi iz drugih predelov Jugoslavije. Na to nakazuje porast števila tistih, ki so se opredelili za kategorijo drugih narodov oziroma narodnosti. Ta se je namreč z 1.204 oseb iz leta 1971, do 1981 povečala na 1.470. Med temi je bilo največ Hrvatov, 287 pa je izbralo nevtralno kategorijo »Jugoslovanov«. Upad za skoraj 100 oseb znotraj kategorije »Jugoslovanov« med letoma 1971 in 1981 si lahko razlagamo s tem, da se je na že omenjeni Kapci v nasprotju z 264 osebami iz leta 1971, leta 1981 za Jugoslovane opredelilo samo 6 oseb. Na obravnavanem območju so leta 1981 največ »Jugoslovanov«, to je 201 osebo, našli v Lendavi. V Lendavi je bila zaradi industrializacije po drugi svetovni vojni narodnostna sestava najbolj pisana, kar je imelo za posledico veliko narodnostno mešanih zakonov, ti pa so nato producirali tudi največ »Jugoslovanov«.

V omenjenem obdobju je na lendavskem območju in v osmih naseljih na Goričkem naraslo tudi število Slovencev, in sicer za 230 oseb. Nasprotno pa sta upadla delež in število Madžarov. Pri iskanju vzrokov za ta upad bi poudarili dve stvari. Prva je nizko število rojstev. V analiziranem obdobju (1971–1981) je na eno (v starosti med 15 in 49 let) žensko madžarske narodnosti prišlo 1,88 novorojenega otroka, kar je bilo v državnem (jugoslovanskem) razmerju najnižje (državno

povprečje je bilo 2,36).⁴⁴ Drugi dejavnik je bila zmeraj hitrejša asimilacija, katere najpogostejša oblika je bil nacionalno mešani zakon.

Število prebivalcev v obravnavanih naseljih na Goričkem je tudi v tem obdobju še dalje upadalo. Leta 1981 so popisali za 234 oseb manj kot pred desetimi leti. Zanimivo je, da je upadlo število Madžarov, število Slovencev se ni spreminjalo, naraslo pa je tudi število drugih narodov in narodnosti. Število »Jugoslovanov« na Goričkem je bilo leta 1981 zanemarljivo, saj sta se za to kategorijo opredelili le dve osebi.

Preučujoč podatke naselij lahko ugotovimo, da je, z izjemo štirih (Lendava, Lendavske gorice, Trimlini, Dolga vas), drugod na narodnostno mešanem območju v Prekmurju število prebivalstva upadalo. V zgoraj omenjenih štirih naseljih lahko vzrok za porast prebivalstva iščemo v industrializaciji Lendave, saj vsa našeta naselja ležijo v neposredni bližini industrijske cone v okolici Lendave. Delavci so se namreč morali dnevno voziti do industrijskih središč – v Mursko Soboto in Lendavo – velikokrat tudi do 30 km, kar je bilo zaradi neurejenih prometnih zvez dokaj oteženo, ter tako, kakor smo to omenili že v primeru Goriškega, pripomoglo tudi k vse množičnejšemu preseljevanju iz obmejnih vasi, ki so bila s cestami slabo povezana z industrijskimi centri v Prekmurju. Tisti, ki so se odločili za preselitev, so se največkrat nastanili v industrijskih središčih oziroma v njihovi neposredni okolici, kot se je to zgodilo tudi v Lendavi in okoliških vaseh.

Pri preučevanju podatkov goriških vasi lahko ugotovimo, da je število prebivalcev v vseh osmih vaseh upadlo, tudi v Prosenjakovcih, čeprav so tu v 70. letih odprli manjšo tekstilno tovarno s ciljem, da bi domačo delovno silo zadržali v kraju samem.⁴⁵

12. POPIS PREBIVALSTVA LETA 1991

Zadnji popis prebivalstva v drugi Jugoslaviji je bil leta 1991, in sicer v že precej poostrenem notranjepolitičnem vzdušju. Na narodnostno mešanem območju v Prekmurju (tudi na drugih območjih države) je to bilo najmočnejše občutiti pri kategoriji »Jugoslovanov«, saj je njihovo število z 287 oseb iz leta 1981, leta 1991 upadlo na 22 oseb.

Poleg Jugoslovanov je še naprej upadalo tudi število Madžarov. Na podlagi podatkov popisa iz leta 1991 je v Sloveniji živelo 8.503 oseb madžarske narodnosti, kar je bilo 0,4 odstotka celotnega slovenskega prebivalstva (1.965.986 oseb).



⁴⁴ Lajos Arday, A jugoszláviai magyarság demográfiai helyzete 1944-től napjainkig. Naptár 91. Lendva 1991. 74.

⁴⁵ *Madžari in Slovenci. Sodelovanje in sožitje ob jugoslovansko-madžarski meji*. Ljubljana 1987 51–52.

Prevladujoči del Madžarov, 85,2 odstotka popisanih, je živel na avtohtonem naselitvenem območju v Prekmurju. V tukajšnjih 31 naseljih so leta 1991 evidencirali 14.294 oseb, od katerih se jih je za madžarsko narodno pripadnost opredelilo 7.243. Porazdelitev madžarskega prebivalstva ter njihov delež v sklopu obeh obravnavanih območij pa kaže na odstopanja. V osmih naseljih na Goričkem so leta 1991 popisali 1.006 Madžarov, ki so predstavljali 65,8 odstotka tukaj živeče populacije. V 23 naseljih lendavskega območja se je za madžarsko narodno pripadnost izreklo 6.237 oseb, kar je bila skoraj polovica celotnega prebivalstva na tem območju.

Tabela 9: Podatki o narodni pripadnosti prebivalstva na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju leta 1991

Leto		1991		
Narodna pripadnost	Madžarska	Slovenska	Druga/med temi jugoslovanska	Skupaj
Lendavsko območje	6.237	4.919	1.610/19	12.766
%	48,9	38,5	12,6	100
Goričko	1.006	434	88/3	1.528
%	65,8	28,4	5,8	100
Avtohtono naselitveno območje Madžarov	7.243	5.353	1.698/22	14.294
%	50,7	37,4	11,9	100

Vir: Statistični urad Republike Slovenije. Neobjavljeni podatki po naseljih za leto 1991. Ljubljana 1992.

Pri popisu leta 1991 so našteali 8.503 v Sloveniji živečih oseb madžarske narodne pripadnosti, izmed katerih jih je 1.260 živel zunaj narodnostno mešanega območja v Prekmurju, v prvi vrsti v večjih slovenskih mestih, kar je bil predvsem rezultat migracij. Število posamično živečih Madžarov pa so vztrajno dopolnjevali tudi vojvodinski priseljenci.

Iz analize podatkov po naseljih za leto 1991 je razvidno, da so na narodnostno mešanem območju v Prekmurju živeli Madžari v 31. naseljih, od katerih v 9. niso bili večinski del prebivalstva. Ta naselja so: Lendava (27,9 odstotka Madžarov), Lendavske gorice (14 odstotkov Madžarov), Mostje (26,3 odstotka Madžarov), Dolgovaške gorice (21,9 odstotka Madžarov), Kamovci (41,6 odstotka Madžarov), Petišovci (45,3 odstotka Madžarov), Pince Marof (11 odstotkov Madžarov), Benica (2,3 odstotka Madžarov) in Pordašinci (42,6 odstotka Madžarov). V drugih 22. naseljih so bili v večini v devetih – Banuta (84,8 odstotka Madžarov), Genterovci (83,6 odstotka Madžarov), Pince (85,2 odstotka Madžarov), Radmožanci (90,2 odstotka Madžarov), Dolina (81,5 odstotka Madžarov), Žitkovci (88 odstotkov Madžarov), Hodoš (85 odstotkov Madžarov), Središče (82 odstotkov Madžarov) in Motvarjevci (81,7 odstotka Madžarov) – in so imeli absolutno, nad 80-odstotno večino. Poleg tega so Madžari v večjem številu živeli še v drugih slovenskih mestih, predvsem v Ljubljani, Mariboru in Murski Soboti.

Če bi rezultate popisa iz leta 1991 obdelali z metodo novega popisa iz leta 2002 oziroma če ne bi vzeli v ozir v tujini živelih zdomcev, bi bilo leta 1991 v Sloveniji natanko 8.000 Madžarov (po kriteriju narodne pripadnosti). Razlika 503 osebe natančno prekriva število v tujini zaposlenih Madžarov iz Slovenije. Preračunano v deleže, nam ta podatek daje 5,9 odstotka, kar je sicer znatno nad slovenskim povprečjem – v času popisa leta 1991 je v tujini živelo 2,7 odstotka celotnega slovenskega prebivalstva oziroma zdomcev – se pa ujema s prekmurskim povprečjem.⁴⁶

Pri popisu leta 1991 se je za madžarski materni jezik opredelilo 9.240 oseb, kar je za 737 več kot pri narodni pripadnosti. Od teh je na narodnostno mešanem območju Prekmurja živelo 7.511 oseb, oziroma 81,4 odstotka vseh oseb z madžarskim maternim jezikom v Sloveniji. V drugih naseljih v Prekmurju zunaj narodnostno mešanega območja se je za madžarski materni jezik opredelilo 656 oseb, drugod po Sloveniji pa 1.070.⁴⁷

Zanimiva je tudi primerjava podatkov o maternem jeziku, in sicer tistih, ki so bili dobljeni po stari (iz leta 1991) oziroma novi metodi iz leta 2002. Po novi metodi se je v Sloveniji leta 1991 za madžarski materni jezik opredelilo 8.270 oseb, kar je za 520 manj kot po stari, ki je upoštevala tudi zdomce. Kot smo to omenili že prej, je ta razlika natančno število v tujini zaposlenih oseb z madžarskim maternim jezikom.⁴⁸



46 Statistične informacije, št. 92. 5. Prebivalstvo. Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija, 31. marca 2002, 4–5.

47 Miran Komac, *Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji*. Ljubljana 1999. 26.

48 Statistične informacije, št. 92. 5. Prebivalstvo. Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija, 31. marca 2002, 7.

Leta 1991 so v 31. naseljih narodnostno mešanega območja v Prekmurju popisali 14.294 oseb. Malo več kot polovica (50,7 odstotka) se je izrekla za madžarsko narodno pripadnost, dobra tretjina za slovensko (37,4 odstotka), drugih 11,9 odstotka pa je spadalo v kategorijo drugih narodov in narodnosti, oziroma v skupino neznano. Največ Slovencev so popisali v Lendavi, to je 1.952 oseb, ki so predstavljali 51,3 odstotka celotnega prebivalstva tega mesteca. Poleg Lendave je največ Slovencev živelo še v Dobrovniku (295 oseb), Mostju (296 oseb), Gaberju (279 oseb), Lendavskih gorica (381 oseb), Čentibi (229 oseb) in Petišovcih (324 oseb).

V kategoriji drugih narodov so na obravnavanem območju prevladovali Hrvati (820 oseb). Več kot polovica, 485 oseb, je živela v Lendavi, v večjem številu pa še v okoliških naseljih. Poleg Hrvatov so bili prisotni tudi predstavniki drugih narodov in etničnih skupin, a je bilo njihovo število neznatno. Je pa bila zato razmeroma številčna tista skupina, katere narodna oziroma narodnostna pripadnost je neznana. V to skupino po vsej verjetnosti spadajo večinoma otroci, rojeni v nacionalno mešanih zakonih, oziroma zdomci, ki v času popisa niso bili dosegljivi, in je zato njihova narodna pripadnost ostala neznana. Verjetno je tudi večina tistih, ki so se leta 1981 opredelili za jugoslovansko narodnost, pozneje padla v to skupino, saj je – kot je bilo že omenjeno – njihovo število leta 1991 padlo na borih 22 oseb.

13. POPIS PREBIVALSTVA LETA 2002

Po podatkih popisa iz leta 2002 so na narodnostno mešanem območju v Prekmurju popisali za 1.595 oseb manj kot leta 1991, kar pomeni 11,16-odstotni upad. Leta 1991 so popisali 14.293 oseb, 11 let pozneje pa 12.698. Na omenjenem območju je upad prebivalstva zaznaven že od leta 1961, toda tako velikega upada še niso zabeležili. V preteklih enajstih letih je število prebivalcev naraslo le v treh naseljih, v drugih pa je drastično upadlo. Ob primerjavi obeh narodnostno mešanih območij, kjer živijo Madžari, to je Goriškega in lendavskega območja, dobimo precej razhajajoče se podatke.

V vseh osmih naseljih na Goričkem – Hodoš, Krplivnik, Domanjševci, Središče, Čikečka vas, Prosenjakovci, Pordašinci in Motvarjevci – je število prebivalcev upadlo, in sicer v povprečju za 18,26 odstotka, oziroma za 279 oseb. Najmanjši upad je bil zabeležen v največjem naselju, Domanjševcih, kjer so leta 2002 popisali za 51 oseb manj kot leta 1991, to je za 14,57 odstotka. Od 1991 do 2002 se je v Domanjševcih število prebivalcev s 350 zmanjšalo na 299 oseb. Najvišjo izgubo po deležu so imeli Pordašinci, kjer so popisali za četrtno (26,47 odstotka) manj oseb kot pri zadnjem popisu. Številčno to pomeni 18 oseb, oziroma upad z 68 popisanih oseb leta 1991 na 50 oseb leta 2002.

V primerjavi z Goričkim je upad prebivalstva na lendavskem območju, izražen v odstotkih, sicer nižji, toda številčno precej večji. V naseljih lendavskega območja so leta 2002 popisali 1.316 manj oseb kot pred enajstimi leti. V deležu to pomeni 10,31-odstotni upad. Popisovalci so najvišji upad števila prebivalstva v primerjavi s prejšnjim popisom zabeležili v Radmožancih, kjer so registrirali za 30,34 odstotka manj prebivalcev. Leta 1991 je v naselju živel 356 oseb, aprila 2002 pa le 248, torej 108 oseb manj. Tudi v drugih naseljih t. i. Hetésa⁴⁹ je stanje bolj klavrno. Edino Kamovci se s svojim 9,60-odstotnim upadom vsaj nekoliko približujejo povprečju na narodnostno mešanem območju, druga naselja, vključno z Dobrovnikom, pa z upadom med 15 in 18 odstotki spadajo v že očitno »nadpovprečno« kategorijo. Številčno izraženo je največji upad »producirala« Lendava, upravno in gospodarsko središče obravnavanega območja, kjer je leta 2002 živel 420 oseb manj kot leta 1991. Tu je treba tudi omeniti, da so se pozitivni rezultati dveh sosednjih naselij, Lendavskih goric in Trimlinov, izkazali kot protiutež omenjenemu podatku. V teh dveh naseljih je namreč leta 2002 živel več ljudi kot leta 1991. Leta 2002 so v Lendavskih goricah evidentirali 590 oseb, leta 1991 pa 508 oseb; leta 2002 so imeli Trimlini 333 prebivalcev, enajst let prej pa 309. Ta porast je vsekakor povezan z upadom števila prebivalcev v Lendavi, saj se je v obdobju med obema popisoma veliko lendavskih prebivalcev preselilo v Lendavske gorice oziroma v Trimline. Trdimo lahko, da je na razmeroma nizek upad okoliških naselij močno vplivala tudi bližina Lendave. Tako na primer so leta 2002 v Čentibi popisali za 1,40 odstotka, v Dolgovaških goricah pa za 3,14 odstotka manj oseb kot leta 1991. Iz niza izstopata dve bližnji naselji, Dolga vas in Dolnji Lakoš, kjer je bil upad znatno višji, in sicer 18- oziroma 16-odstotni. Presenetljivi pa so – v pozitivnem smislu – podatki enega najmanjših naselij na lendavskem območju, vasi Kot. Tu je namreč, v primerjavi s predhodnim popisom, število prebivalcev naraslo, res pa je, da le za eno osebo.

Zgoraj omenjeni upad števila prebivalcev na narodnostno mešanem območju ima več vzrokov. Izpostavili bi le dva dejavnika. Prvi je gospodarska kriza, ki so jo morda najmočneje občutili prav obmejni deli Prekmurja, vključno z narodnostno mešanim območjem. V posebno težkem položaju so prebivalci goriških naselij, kjer je – že sicer na slabih temeljih stoječe – kmetijstvo skoraj edini vir zaslužka. Druga velika težava je infrastrukturna zaprtost pokrajine, ki je vsaj v neki meri prizanesla le Hodošu in Krplivniku – zahvaljujoč nedavno odprti madžarsko-slovenski železniški povezavi – druga naselja pa so veliko bolj prizadeta. V posebno slabem položaju je t. i. »lendavski kot«, ki z drugim delom države, kakor tudi z Madžarsko in s Hrvaško, nima ne železniške ne prave avtobusne povezave.



49 Etnografska pokrajina, ki leži na obeh straneh slovensko-madžarske državne meje. K Sloveniji spadajo naslednje t. i. hetéske vasi: Žitkovci, Kamovci, Genterovci, Radmožanci, Mostje in Banuta.

Pri popisu prebivalstva leta 2002 se je na celotnem ozemlju države za madžarsko narodno pripadnost izjasnilo 6.243 oseb. V primerjavi s podatki iz leta 1991 – upoštevajoč popisno metodo iz leta 2002, torej brez zdomcev – je to 1.757 oseb manj, kar pomeni 21,96-odstotni upad. Podatkov, razčlenjenih po posameznih naseljih, s katerimi bi lahko prikazali pravo sliko o krajevni razprostranjenosti Madžarov v Sloveniji, na žalost še ni na razpolago. Zaenkrat lahko uporabimo le podatke na ravni občin. Na podlagi teh so v petih občinah, Dobrovniku, Hodošu, Lendavi, Moravskih Toplicah in Šalovcih, ki zajemajo tudi dvojezično območje oziroma narodnostno mešano območje, popisali 5.212 Madžarov (po kategoriji narodne pripadnosti). Skoraj petina vseh popisanih oseb madžarske narodne pripadnosti v Sloveniji je živelo zunaj omenjenih petih občin z narodnostno mešanega območja. Največ jih je bilo v Ljubljani (227 oseb), Murski Soboti (138 oseb) in Mariboru (70 oseb). Presenetljivo veliko Madžarov so popisali tudi na območju treh primorskih občin (Piran, Izola in Koper), kjer se je za madžarsko narodno pripadnost izreklo 67 oseb.

Tabela 10: Podatki, ki se nanašajo na madžarsko narodno pripadnost in materni jezik v občinah Dobrovniki, Hodoš, Lendava, Moravske Toplice in Šalovci ter v drugih slovenskih občinah na podlagi ljudskega popisa prebivalstva leta 2002

	Madžarska narodna pripadnost	Madžarski materni jezik
Občina Dobrovniki	616	725
Občina Hodoš	159	210
Občina Lendava	3.917	5.216
Občina Moravske Toplice	351	424
Občina Šalovci	169	188
Skupaj	5.212	6.237
Druge slovenske občine	1.031	1.476
V Sloveniji skupaj	6.243	7.713

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002.

Veliko bolj ugodni so podatki o maternem jeziku. Pri popisu leta 2002 se je za madžarski materni jezik opredelilo 7.713 oseb, kar je 1.470 oseb več, kot so jih popisali v kategoriji narodna pripadnost. Skupina z madžarskim maternim jezikom je leta 2002 predstavljala 0,4 odstotka celotnega slovenskega prebivalstva. Kljub temu so ti podatki nekoliko nižji od tistih iz leta 1991, ko se je na ozemlju Slovenije za madžarski materni jezik opredelilo 8.720 oseb, kar je bilo 11,55

odstotka več kot leta 2002. Leta 1991 so osebe z madžarskim maternim jezikom predstavljale 0,5 odstotka celotnega prebivalstva v državi.

14. SKLEP

Število prekmurskih Madžarov je po podatkih popisov prebivalstva v preteklih devetdesetih letih upadlo za več kot polovico. Od leta 1910, ko so popisali 14.354 oseb z madžarskim maternim jezikom, se je do začetka 21. stoletja, do leta 2002, število oseb z madžarskim maternim jezikom zmanjšalo na 6.237 oseb, medtem ko se je število prebivalstva na narodnostno mešanem območju v Prekmurju, ali drugače povedano, na avtohtonem naselitvenem območju Madžarov v Prekmurju, zmanjšalo z leta 1910 popisanih 15.802 oseb, na 12.698 oseb leta 2002. Podatki, ki se nanašajo na Slovenijo po drugi svetovni vojni, nam kažejo, da se je v državi število oseb madžarske narodne pripadnosti z 11.019, evidentiranih leta 1953, do 1991 zmanjšalo na 8.503 oseb. Na podlagi nove popisne metode – ki ni upoštevala v tujini živečih zdomcev s stalnim prebivališčem v Sloveniji – pa je na območju Slovenije leta 1971 živelo 8.943 oseb madžarske narodnosti (0,53 odstotka celotnega prebivalstva Slovenije), trideset let pozneje, leta 2002, pa le 6.243.

Če za izhodišče analize o vzrokih upada števila Madžarov v Prekmurju vzamemo podatke iz leta 1910, oziroma na ravni Slovenije podatke iz leta 1953, lahko kot vzroke za upad navedemo naslednje dejavnike:

- Preseljevanje – v prvi vrsti na Madžarsko – ob zgodovinskih prelomnicah in njenih posledicah (leta 1919 in nato leta 1945);
- izgube v obeh svetovnih vojnah in represaliije;
- izginotje Slovencev in Judov, ki so se nekoč izrekli za Madžare;
- zaposlovanje v tujini in migracije;
- naseljevanje oziroma naselitev oseb, ki niso bile madžarske narodnosti;
- pospešena asimilacija.

H Kraljevini SHS priključena prekmurska madžarska manjšina je od leta 1919 živela v precej okrnjeni družbi; večina izobražencev in uradnikov je bila – v številnih valovih – prisiljena oditi na Madžarsko. Ta pojav se je ponovil tudi leta 1945.

Tudi obe svetovni vojni sta terjali precej človeških življenj. Smrt je najboljšeje kosila med mladimi, saj je veliko vojaških obveznikov svoja življenja pustilo

na bojiščih obeh vojn. Zaradi prehoda fronte med drugo svetovno vojno je bilo poleg vojakov veliko žrtev tudi med civilnim prebivalstvom.⁵⁰

V drugi svetovni vojni je največja izguba prizadela prekmurske Jude, ki so se v glavnem izrekli za Madžare, in ki so zaradi deportacij in organiziranega genocida skoraj popolnoma izginili.

Med temeljnimi vzroki za upad madžarskega prebivalstva je treba omeniti tudi izseljevanje in zaposlovanje v tujini. Med dvema vojnama je zaradi slabega gospodarskega položaja, krivične izvedbe agrarne reforme, naseljevanja kolonistov ter zaradi političnega in psihičnega pritiska Prekmurje zapustilo ogromno Madžarov. Po drugi svetovni vojni, točneje ob koncu štiridesetih in v petdesetih letih, se je, prav tako zaradi slabega gospodarskega položaja in političnega pritiska, sprožil velik val izseljevanj, ko so se ljudje najprej ilegalno, nato pa od šestdesetih let že tudi legalno zaposlovali v tujini.

Na upad števila Madžarov v Prekmurju so, poleg zaposlovanja v tujini in izseljevanja, imele velik vpliv tudi notranje migracije. Po drugi svetovni vojni, posebno pa v 70. letih, se je začel proces naseljevanja mladih delavcev iz vasi s slabšo infrastrukturo v večja industrijska središča.

Izseljevanje Madžarov je v tesni povezavi tudi z naseljevanjem oziroma priseljevanjem oseb drugih narodov oziroma narodnosti v Prekmurje. Veleposestvo Esterházyjevih na lendavskem območju so po prvi svetovni vojni v okviru zemljiške reforme razdelili med tamkajšnje Slovence in druge koloniste iz Primorske in Istre. Po letu 1919 so mesta madžarskih uradnikov in izobražencev zasedli slovenski, kar se je nato, skoraj po enakem scenariju, ponovilo še enkrat, in sicer po drugi svetovni vojni. Prav tako je na nacionalno podobo avtohtonega naseljenega območja Madžarov v Prekmurju po letu 1945 vplival tudi nenehen priliv nove delovne sile na naftna polja na lendavskem območju in v druga lendavska podjetja. Delavci, ki so sem prišli predvsem iz sosednje Hrvaške ter v manjši meri iz drugih jugoslovanskih republik, so uvrstili skupino drugih – torej ne madžarskega in ne slovenskega – narodov.

Na koncu bi kot eno pomembnejših dejavnikov upada prekmurskih Madžarov v zadnjih desetletjih omenili še asimilacijo, katere najpomembnejša pojavna oblika so nacionalno mešani zakoni.

LITERATURA

- A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941–1944*. Bp. 1987.
- Alsó-Lendva nagyközség milleniumi emlékkönyve 1896. Nagy-Kanizsa, 1898.
- ARDAY, Lajos (1991). *A jugoszláviai magyarság demográfiai helyzete 1944-től napjainkig*. Naptár, 71–79. p.
- BENCE, Lajos (1994). *Írott szóval a megmaradásért (A szlovéniai magyarság 70 éve)*. Lendva.
- BRAČIČ, Vladimir (1988). Lendavske Gorice (Lendvahegy). Geografska Monografija. *Geografski zbornik XXVIII/1*. Ljubljana.
- HARI, Štefan (1990). *A mi kőolajbányászatunk. Lendavski zvezki – Lendvai füzetek: Naftno rudarjenje / A kőolajbányászat*. Lendva.
- HIRNÖK MUNDA, Katalin (2001). Ime Slovencev na Madžarskem nekoč in danes / A magyarországi szlovének neve egykor és ma. *Etimologija Slovencev na Madžarskem* 3.
- KERECSÉNYI, Edit (1994). *Távol a hazától ... Lendva-vidéki magyar kivándorlók és vendég munkások*. Lendva.
- A vend kérdés. *Válogatás eszmék és téveszmék bőséges tárházából*. Kossics Alapítvány. Bp. 1996.
- KOMAC Miran (1999). *Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- KOVÁCS, Attila (2002). Izključitev prekmurskih Madžarov iz agrarne reforme na osnovi podatkov popisa o maternem jeziku prebivalstva iz leta 1921. *RIG* št. 41.
- KOVÁCS, Attila (2004). *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között*. Lendva: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- KOZLER, Peter (1849). *Slovinci na Ogerskim*. Slovenija, Ljubljana, list 55, 220. p.; list 56, 224. p.; list 57, 228. p.; list 58, 232. p.
- Madžari in Slovenci (1987). *Sodelovanje in sožitje ob jugoslovansko-madžarski meji*. Ljubljana: Komunist, Inštitut za narodnostna vprašanja.
- VALENČIČ, Slavko (1992). *Interniranci in internacijsko taborišče Sárvár*. Lendva: Združenje borcev NOV, Občinski odbor.
- VARGA, Sándor. *A szlovéniai magyarok II*. Honismeret 1995/3.
- VARGA, Sándor. *A szlovéniai magyarok helyzete 1919–1941 között*. Muratáj 94/1.
- VARGA, Sándor (1994). *A zsidók története a lendva községben 1773–1944 között*. Tanulmányok a szlovéniai magyarság köréből.

VIRI

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, első rész, a népesség főbb adatai községenként, Bp. 1912;

Az 1910. évi népszámlálás külterület és pusztai összeírásai, Bp. 1912.

Prekmurje. Seznam občin. Murska Sobota 1921;

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Beograd 1938;

1941. évi népszámlálás demográfiai adatok községenként (Országhatáron kívüli terület) Kézirat. Budapest, 1990;

Savezni zavod za statistiku. Popis stanovništva i stanova 1971. godine. Beograd 1972;

Statistični urad Republike Slovenije. Neobjavljeni podatki po naseljih za leto 1981. Ljubljana 1982;

Statistični urad Republike Slovenije. Neobjavljeni podatki po naseljih za leto 1991. Ljubljana 1992;

Popisi na Slovenskem 1948–1991 in Popis 2002. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana 2001;

Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002 ;

Statistične informacije, št. 92. 5. Prebivalstvo. Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija, 31. marca 2002. 4–5. p.

ZGODOVINSKI VIRI O ROMIH V SLOVENIJI

Ob aktualnih razpravah o položaju Romov v Sloveniji se pogosto zanemarija pomen zgodovinskih okoliščin, ki so prispevale k oblikovanju določenih stereotipnih predstav, ki so povzročale in ohranjale obojestransko nezaupanje med večinskim prebivalstvom in Romi. Iz pristopa oblasti v preteklosti je razviden izrazito avtoritarno paternalističen pristop, ko so oblasti zahtevale ažurno spremljanje podatkov o gibanju in naselitvi Romov v posameznih občinah. Namen teh seznamov pa je bil pregon, izgon ali nasilno naseljevanje Romov na določenem mestu. To je za Rome pomenilo pregrade v medsebojnih stikih ter zapiranje v lastni svet znotraj romske skupnosti, kjer se je utrjevalo nezaupanje do kakršnih koli ukrepov oblasti. Posledično se je to nezaupanje prenašalo tudi na tiste pripadnike romske skupnosti, ki so sprejeli vrednote in način življenja večinskega naroda. Prispevek obravnava nekatere elemente pristopa k »integraciji romske skupnosti« iz preteklih obdobj, ki jih odsevajo zgodovinski viri in izvirni dokumenti, stari tudi več kot sto let.

Ključne besede: Slovenija, Romi, zgodovinski pregled, odnos med večino in manjšino

HISTORICAL SOURCES ON ROMA IN SLOVENIA

In the current discussion on the status of Roma in Slovenia, the significance of historic circumstances is often neglected, although these have contributed to the shaping of certain stereotypes, thus having caused and preserved the mutual distrust between the majority population and Roma. The authorities' approach to the problem of Roma in the past shows a distinctly authoritarian and paternalistic features, as they demanded accurate supply of data on the migrations and settling of Roma in different municipalities. The purpose of these lists were either persecutions, expulsions or forceful settling of Roma at certain territories. These measures meant obstacles in mutual contacts between Roma and non-Roma, isolation within Roma community and growing distrust towards any measures of the authorities. Consequently, distrust was also transmitted to those members of Roma community who had accepted the values and lifestyle of the majority nation. The article discusses some elements of approach towards »integration of Roma community« from the past periods, reflected in historical sources and original documents, from more than a century ago.

Keywords: Slovenia, Roma, historic survey, majority-minority relations

SPLOŠNO

Ob aktualnih razpravah o pravnem položaju Romov v Sloveniji se pogosto zanemarija pomen zgodovinskih okoliščin, ki so prispevale k oblikovanju določenih stereotipnih predstav, ki povzročajo in ohranjajo obojestransko nezaupanje med večinskim prebivalstvom in Romi.¹ Poglabljena strokovna razprava o aktualnih vprašanih skupnega življenja spodbuja tudi zanimanje za razumevanje političnega, socialnega in kulturnega okvira preteklega »sobivanja Romov in večinskega naroda«. Osvetlitev elementov pravne zavesti in preučevanje pravnih virov vključuje ovrednotenje vloge in vpliva represivnih ukrepov oblasti v tem prostoru na izključevanje cele skupine omenjenega prebivalstva iz javnega življenja.

Na podlagi jezikovnih raziskav in lingvističnih študij, ki so temeljile zlasti na podobnosti med besedami in slovničnimi izpeljavami v romskem jeziku in sanskrtu, so jezikoslovci (med prvimi tudi France Miklošič) ugotovili, da je pradomovina Romov v severni Indiji. O tem je gotovo obstajalo tudi ustno izročilo med Romi v Sloveniji. »Bog sam ve kdo je povedal Mihi, da ciganski rod izvira iz Indije; to je trdil on in njegov tovariš v krčmi, medtem ko govore drugi cigani, da so Egipčani,« je med drugim zapisal Janez Trdina.²

Usoda Romov v Sloveniji je bila v preteklosti podobna usodi Romov v drugih državah – odklanjanje, prisilno naseljevanje in preseljevanje, popisovanje, preštevanje in priprava posebnih seznamov. Rome so preseljevali na določene izbrane lokacije ali pa so jim prepovedovali naselitev. V začetku dvajsetega stoletja so se prebivalci po nalogu višjih oblasti organizirali v posebne vaške straže, pripravljene za obrambo pred »trumami ciganov«. Oblasti so kmete spodbujale, da prihod Romov takoj naznanijo. Številni avtorji, npr. Heimo Halbreiner, menijo, da skorajda ni mogoče najti druge etnične manjšine, ki bi se morala tako močno soočati s predsodki in z zavračanjem, kot je »ciganska«, romska.³ Do danes se je med prebivalstvom ohranila bojazen, da utegne njihov način življenja sam po sebi ogroziti javni red in mir ter podtalno načeti utečeni vrednostni sistem večine.

Strokovni viri navajajo, da so se Romi pričeli stalno naseljevati v Sloveniji že v 17. in 18. stoletju. Številni pisni viri in uradni zapisi iz obdobja Avstro-Ogrske,



1 V skladu s sklepi prvega Svetovnega romskega kongresa v svojem besedilu uporabljam izraz »Rom(i)«. V primeru, da originalni vir uporablja izraz Cigan, Rom / Cigan ali Rom / Cigan / Potujoči itd., v celoti navajam tudi to originalno poimenovanje.

2 Janez Trdina, *Podobe prednikov: Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879, prva knjiga*, 58.

3 Heimo Halbreiner, *Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici*. Znanstvena zbirka Pavlove hiše, 2003, 67.

Kraljevine SHS in Jugoslavije (pred drugo svetovno vojno) pričajo o tradicionalni naselitvi Romov v Sloveniji.⁴

Za zgodovinski oris položaja Romov v Sloveniji sem uporabila primarne vire in dokumente iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu, Pokrajinskega arhiva iz Maribora in Mestnega arhiva Ljubljana. Vsem ustanovam se zahvaljujem za pomoč pri zbiranju in klasifikaciji gradiva.⁵

V predstavitvi gradiva sem zajela naslednje vsebinske sklope:

Način življenja

Obvezni popisi in sezname

Možnosti stalne naselitve

Občani z domovinsko pravico – kdaj?

V sklepnem delu sem strnila ugotovitve iz predstavljenega gradiva, ki spodbujajo k razmišljanju o načinu in izzivih interpretacije celotnega kulturnega izročila današnjega slovenskega geografskega prostora tudi z zornega kota potujočega naroda ali skupin, ki niso pripadale, oziroma ki ne pripadajo nobeni državni oblasti, in so se jih skozi zgodovino odrekale, oziroma se jih odrekajo občine, v katerih bivajo, ter o možnostih in omejitvah uživanja splošnih državljskih pravic pripadnikov te skupnosti, ki je bila in je tudi danes v položaju brezpravnih in nezaželenih sodržavljanov.

NAČIN ŽIVLJENJA

Zgodovinski viri navajajo številne poskuse oblasti, da bi preprečile klateštvo, potepuštvo in kraje (v uradnih zaznamkih se uporablja tudi izraz »vlačugarstvo« oziroma »vlačuganje«) med Romi ter jih ustalile, s tem pa zagotovile tudi možnost

4 Za oris položaja Romov v Sloveniji sem kot poglavitne vire uporabila naslednje znanstvene in literarne prispevke:

- Pavla Štrukelj, Etnološke raziskave romske populacije v Sloveniji. V: Sonja Novak-Lukanovič (ur.); Vera Klopčič (ur.), *Romi na Slovenskem*. Ljubljana 1991: Inštitut za narodnostna vprašanja, 36–55;
- Zapis Janeza Trdine v treh knjigah: *Podobe prednikov: Zapiski iz obdobja 1870–1879*;
- Heimo Halbreiner, *Po sledeh protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici*. Znanstvena zbirka Pavlove hiše, 2003.
- Arhivsko gradivo, objavljeno v Sonja Novak-Lukanovič (ur.); Vera Klopčič (ur.), *Romi na Slovenskem*. Ljubljana 1991: Inštitut za narodnostna vprašanja.

5 V letih 2004/05 sem gradivo zbirala v okviru projekta »Položaj Romov v Sloveniji«, ki ga je financiral Urad za narodnosti Vlade RS. V letu 2007 načrtujemo nadaljevanje dela na projektu.

večje kontrole nad njihovimi dejavnostmi.⁶ Zgodovinski viri uporabljajo izraze kot: »ciganski tropi«, »ciganska nadloga«, »ciganska tolpa«, »ciganska derhal«, »pereče cigansko vprašanje«, itd.

Podrobnejši opis njihovega posebnega načina življenja podaja npr. Odlok iz leta 1916: »Kot cigani v smislu tega odloka se štejejo nomadske osebe s potujočim načinom življenja, katerih običaj je da živijo brez rednega prebivališča, ter sami ali z družino ali v skupini potujejo in si zagotavljajo sredstva za preživetje z izvajanjem potujočih obrti in s trgovanjem ali z beračenjem in na drug nepravilen način.«⁷

V uradnih dokumentih se biti cigan označi kar kot zadostna oznaka za poklic posamezne osebe, saj se izraz cigan uporablja kot opis načina preživetja. Tako določajo npr. dokumenti iz leta 1901: »Martin Brajdič, cigan, se mora zgledati na zaslišanju«; v seznamu iz leta 1927 pa sta dve osebi, Rudolf in Jožef Škalar po poklicu označeni kot »cigana«; dodatna opomba pojasni, da je bil Jožef Škalar že predkaznovan »radi vlačugarstva na 24 ur zapora«.

Pri tem je bila za oblasti najbolj moteča lastnost potovanje iz kraja v kraj: »Ciganom je na vse mogoče načine zagreniti gibanje izven domačije, treba jih je na vsak korak vznemirjati. Taborjenja na prostem jim ne dopuščati,« je zapisano v navodilu Kraljevske banske uprave iz leta 1931.⁸

Banska uprava je podrobneje obrazložila nadaljnje ukrepe za zagrenitev: »Pristop na sejmišča naj se jim zabrani. Ciganski konji naj se iz veterinarsko policijskih ozirov ne dopuščajo na sejmišča. Ne dopušča se jim imeti psov, ker so jim nepotrebni a jih tudi naučijo, da z lajanjem opozarjajo na prihod žandarmov ali jih dresirajo na lov na divjačino.«⁹

V Združenem kraljestvu izraz »gypsies« še danes označuje potujoče skupine, ne glede na etnično pripadnost. Zakon o mestih / parkiriščih iz leta 1968 v 16. odstavku opredeljuje »cigane« kot »osebe z nomadskim načinom življenja, ne



6 Glej dokument v prilogi 1 iz leta 1900, iz kraja Rudolfovo, sedaj Novo mesto. Dokument je bil objavljen tudi na naslovnici publikacije Romi na Slovenskem, *Razprave in gradivo*, št. 25, 1991 (urednici Sonja Novak-Lukanović in Vera Klopčič).

7 Odlok ministrov za notranje zadeve v sporazumu z udeleženi ministri iz leta 1916 o ukrepih v boju proti ciganskemu neredu / razgrajanju. Zaradi cesarskega odloka z dne 10. oktobra 1914, se odloča naslednje: »Potovanje po deželi je ciganom prepovedano od 15. oktobra 1916 dalje. (Njihove) licence in pravica do opravljanja obrti ob potovanju s tem dnem izgube veljavnost.« Prevod: Nina Baltić, dipl. iur.

8 Glej izbor dokumentov v Gradivu II o zgodovinskih virih v publikaciji Romi na Slovenskem, *Razprave in gradivo*, št. 25, 1991 (gradivo zbrali Marinka Lazić in Vera Klopčič).

9 Kraljevska banska uprava Dravske banovine, No. 14.566/26 iz leta 1935.

glede na raso ali poreklo, vendar ne vključuje člane organiziranih skupin potujočih umetnikov ali oseb v potujočih cirkusih, ki zaradi tega potujejo skupaj».¹⁰

Tak pristop, ki povsem zanika etnične prvine, v enem delu strokovne javnosti vpliva tudi na sodobne razprave v Sloveniji. S tem, da ne upošteva posebnih kulturnih in jezikovnih značilnosti Romov, izpodbija temelje, na katerih se postopoma gradi identiteta romskega naroda v Evropi.

Prvi Svetovni romski kongres, ki je bil leta 1971 (8.–12. april) v Londonu, pomeni prelomnico v mednarodnem povezovanju Romov, ki so takrat prvič tudi politično oblikovali svoj program, in izrazili zahtevo po priznanju narodne identitete. Prvi dan Kongresa – 8. april so določili za mednarodni romski praznik / Svetovni dan Romov. Opredelili so simbole svojega naroda: himno – pesem »Djelem, djelem«;¹¹ zastavo / trobojnico zelene, modre in rdeče barve s krogom / kolesom kot romskim simbolom ter določili ime »Rom« za označitev pripadnosti svojemu narodu. Ob razpravi so udeleženci kongresa poudarili, da njihov cilj ni enotna država (»Romanistan«), temveč enotnost in spoštovanje romskega naroda v državah, kjer koli živi. Kongres je pričel z zbiranjem podatkov o Romih kot žrtvah holokavsta med drugo svetovno vojno.¹²

Izkušnje iz različnih držav (npr. Avstrije ali Nemčije) potrjujejo, da je bilo potrebno veliko naporov romskih društev in mednarodnih združenj, da so Romom kot etnični / narodni skupnosti priznali status žrtev nacizma in pravico do odškodnin.

OBVEZNI POPISI IN SEZNAMI

V septembru leta 1888 je bil v Avstro-Ogrski sprejet zakon, ki naj bi omogočil enoten in učinkovit postopek v boju proti »ciganski nadlogi«. Na območju današnje Romunije in Moldavije so namreč Romi / Cigani živeli v suženjstvu ali tlačanstvu vse do leta 1856. Ocene števila »osvobojenih« Romov so se v tistem času

10 Povzeto iz gradiva v primeru Chapman v. Velika Britanija (vloga št. 27238/95), sodba z dne 18. januarja 2000. V tem primeru je v letu 2001 Evropsko sodišče za človekove pravice v Strasbourgu ob obravnavi pritožbe Sally Chapman, *inter alia* kljub temu ugotovilo, da gre tudi za etnično identiteto in ne le za način življenja: »Sodišče meni, da je življenje pritožnice v vozilu karavan integralni del njene etnične identitete kot ciganke, ki odseva dolgo tradicijo te manjšine, ki ima potujoči način življenja.«

11 Na kulturni prireditvi »Drugačnost nas združuje«, ki jo je Zveza Romov Slovenije pripravila 13. decembra 2006 v Murski Soboti v telovadnici OŠ III, so vsi udeleženci in vabljeni gostje na prireditvi ob pesmi »Djelem, djelem« vstali in jo s tem tudi simbolno počastili kot himno.

12 Zgornji del zastave, ki je modre barve, simbolizira nebo; spodnji del, ki je zelen, je simbol gozda in planjav; v srednjem delu zastave je čez modro in zeleno barvo narisano kolo rdeče barve, ki simbolizira nomadstvo in tudi prelito kri preganjanih Romov. Povzeto po informaciji Slobodana Berberskega, predsednika prvega Svetovnega kongresa Romov, 1971, interno gradivo.

gibale okoli 200.000. Cilj »ciganskega« zakona iz leta 1888 je bil tujim Romom, ki bi utegnili množično priti iz Romunije in Moldavije, učinkovito preprečiti in prepovedati bivanje v Avstriji in hkrati avstrijskim Romom nomadski način življenja narediti kar se le da neprijeten.¹³ Že naslednje leto je bil na Štajerskem pripravljen popis vseh Romov, ki so imeli domovinsko pravico prebivati v občinah na tem območju.

Na podlagi teh zakonskih določb so oblasti, tako v Avstriji kot pozneje tudi v Kraljevini SHS in Kraljevini Jugoslaviji, gradile svoj pristop do odprave »ciganske nadloge«. Tako so tudi v naslednjih obdobjih večkrat pozivale občine, naj sporočijo, koliko Romov prebiva na njihovem ozemlju in jim naročale, naj popišejo vse Rome, ki imajo domovinsko pravico v njihovi občini, druge pa naj izženejo.

Lokalne oblasti, občinski uradniki in žandarji so pri popisovanju naleteli na vrsto težav.

»Ta popis pa nikakor ni točen, ker je cigane zelo težko popisati, da bi se lažje razumelo kod lastovke prešteti, ker se stalno premikajo, več ali manj so si vsi podobni, imajo vsi samo priimek Brajdič ali Hudorovič ali Jurkovič, ter so med seboj sorodno povezani u konkubinate, da jim je neskončno težko razčistiti njih rodbinski izvor,« se je v letu 1937 potožil gospod Komandir stanice, žand. narednik v Novem mestu, v dopisu sreskemu načelstvu.

Rome, ki niso imeli domovinske pravice v občini, pa so oblasti izgnale. V ta namen so obstajali posebni »odgonski« protokoli. V enega od teh obrazcev so v Rudolfovem v letu 1902 dvojezično (slovensko in nemško) v posebne stolpce vpisovali »ime in priimek odgnancev, imena staršev, kraj rojstva, domovinsko občino in politični okraj, zakaj se je na odgon djal, od ktere občinske postaje se je sem pritiral ter v katero se je odgnanec odtod dalje tiral«, to je občino, kamor se je osebo odgnalo.

Občine so v veliki večini ugovarjale prisotnosti Romov in znikale kakršno koli obveznost do te »nadloge«, saj so se med drugim želele izogniti dolžnostim za preživljanje revnih in ubogih, ki so imeli v občini domovinsko pravico. V letu 1930 je pomočnik bana dr. Pirkmajer v imenu Banske uprave Dravske banovine ponovno naročil vsem »sreskim načelstvom, sreski izpostavi v Škofji Loki, upravi policije ter predstojništvom mestnih policij v Mariboru in Celju«, naj sporočijo, »koliko je ciganov v vašem območju in v kateri občini imajo odrejeno stalno bivališče.«¹⁴



13 Povzeto po: Heimo Halbreiner, *Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici*. Znanstvena zbirka Pavlove hiše, 2003, 68.

14 Dokument II. No. 22755 – Ureditev ciganskega vprašanja, julij 1930.

Po drugi strani pa so občine ukrepale v boju proti prihodu ali naselitvi »tujih ciganov«, zato so sprejemale ukrepe za omejitev možnosti opravljanja potujočih obrti (brušenje nožev, itd.) in prekupčevanja na sejmihi za Rome iz drugih krajev. »Svojim« Romom pa so taka dovoljenja izdajale v upanju, da bodo v kateri drugi, po možnosti čimbolj oddaljeni občini, kar ostali.

Klateštvo oziroma potepuštvo brez dovoljenja je bilo že samo po sebi kaznivo dejanje. »Potepuštvo in brezdelje ta največja opasnost za javno varnost in red. Od potepuštva do zločina često ni niti en korak in potepuhi dajejo največ zločincev,« so menili v Uredbi Velikega župana ljubljanske oblasti iz leta 1938.¹⁵ Zagrožena kazen je bila odgon na prisilno delo in »postopanje po 158. členu kazenskega zak. in čl. 12 zakona o zaščiti javnega reda in varnosti v državi, ako ni bilo povoda za zasledovanje po kakem drugem zakonu.«¹⁶

MOŽNOSTI STALNE NASELITVE

Zapis Kraljevske banske uprave iz leta 1931 med drugim navaja naslednja območja poselitve:

»Cigani, kolikor jih je v Dravski banovini, so po večini stalno naseljeni. Od teh jih je največ v srezu Murska sobota (572), v srezu Dolnja Lendava 23 družin, v srezu Novo mesto 179, v srezu Kočevja okoli 40. Večje število jih je še v črnomeljškem in metliškem srezu, nekaj jih je pa tudi še po nekaterih drugih srezih. Skupno število se po dobljenih – deloma še netočnih podatkih ceni na 1100. Dasi so ti cigani tukaj naseljeni, se oddaljujejo iz svojih selišč.«¹⁷

Okrajno načelstvo v Novem mestu pa je v letu 1931 z odredbo 11773 »vsem žandarmerijskim stanicam in vsem županstvom v novomeškem srezu« naročilo, naj ovadijo vsako razselitev ciganov v občini, ker je že s tem združeno kaznivo dejanje / vlačugarstvo, prestopok gozdnega zakona, poljska kvara. »Bivanje ciganov izven občine ni dovoljeno. V srezu smejo bivati le Brajdiči v okolišu občine Šmihel-Stopiče na mestih na katera jim odkaže županstvo te občine po lastnem preudarku ... Vsem naročam, da takoj otpremijo vse ciganske trope v občino



15 Uredba Velikega župana ljubljanske oblasti iz leta 1938, U. br. 6270/2.

16 Dokument II. No. 21.708 / Cigansko vprašanje, oktober 1931. V primerjavi s temi podatki o poselitvi so nastale nekatere spremembe zaradi sodobnih migracijskih tokov. Po podatkih popisa prebivalstva iz leta 2002 je število Romov v Sloveniji 3.246; kraji z najvišjim številom uradno opredeljenih Romov so: Maribor 613, Novo mesto 562, Murska Sobota 439, Ljubljana 218, Puconci 137, Kočevje 127, Šentjernej 98, Metlika 90, Lendava/Lendva 86, Tišina 86 in Črnomelj 85. Glej grafični prikaz geografske razporeditve po občinah na podlagi podatkov popisa iz leta 2002 v prilogi 2.

17 Dokument II. No. 21.708 / Cigansko vprašanje, oktober 1931.

Šmihel-Stopiče, vkolikor pripadajo rodu Brajdičev. Pri tem morajo sodelovati gozdni lovski in poljski čuvaji. Delazmožne cigane mora občina prisiliti k delu.«

Iz zgodovinskih virov, ki jih hrani Zgodovinski arhiv v Novem mestu, je mogoče sklepati in obnoviti potek dogodkov v primeru, ko so se tedanje oblasti lotile načrta, popisati vse dolenske Rome. »Cigansko vprašanje je postalo zelo pereče vprašanje za tukajšnji občinski urad, kakor tudi za celo občino,« so v dopisu z naslovom »Ureditev ciganskega vprašanja« ugotavljali v Novem mestu v letu 1931. Odločili so se za naselitev ciganov v občini Šmihel-Stopiče, kjer so smeli bivati cigani s priimkom Brajdič.

Do pravega zapleta je prišlo v letu 1932 po pobudi za naselitev ciganov na Lagerjevo zemljišče na Gorjancih, veliko pet do deset hektarjev, ki bi ga kupila občina Šmihel-Stopiče za naselitev »ciganov«. Tedanji komisar za agrarne operacije je ocenil, da bi lahko na ta prostor naselili vsaj 50 »ciganov«. Proti temu načrtu je že takoj v začetku protestirala občina St. Jernej, ker je ocenila, da želi občina Šmihel-Stopiče naprtiti »cigane« iz svoje občine njim v breme. Protestirali so zaradi možnega slabega vpliva na razvijajoči se turizem v občini: »V zadnjih letih se je namreč pokazal lep napredek tujkega prometa in turizma, kateri slednji je usmerjen v glavnem na kraj, kjer bi se po naklepu občine Šmihel-Stopiče naselili cigani. Kraj, kjer so naseljeni cigani, pa nikakor ni vabljiv za izletnika, še manj pa primeren za turistično postojanko ...«

Župan občine Šmihel-Stopiče jim je v odgovoru zagotovil, »da ne bodo turisti prav nič oškodovani, ker je določeni prostor oddaljen od cerkve sv. Miklavža do 300 m«, ter da to ni nikak tajni naklep za naselitev ciganov.

Za občino Šmihel-Stopiče so bile posledice prisilnega bivanja ciganov Brajdičev v občini »strašne«. »Vse cigane, ki so bili do sedaj nastanjeni po raznih občinah, so žandarmerije izgnale v občino Šmihel-Stopiče, tako da so sedaj vsi cigani v tej občini najsibode Brajdiči, Jurkoviči, Hudoroviči itd., napravili velike gozdne poškodbe, ker sekajo drevje, da se grejejo in kuhajo hrano. Hodijo od vasi do vasi ter z beračenjem nadlegujejo tukajšnje prebivalstvo, saj jih pride en dan do 10 ali še več v posamezno hišo, kjer nadlegujejo predvsem gospodinje, da dobijo kak dar, in če ga ne dobijo, pa grozijo na vse načine, tako da se občinstvo že naravnost boji, kedaj bodo cigani javno napadli in izropali kako vas.«

Občinska uprava se je znašla pod udarom, ker cigani neprestano nadlegujejo občinski urad, »da je ovirano vsaki dan radi ciganov uradovanje. V urad prihajajo razni cigani popolnoma nepoznani, zahtevajo vedno nova potrdila, izdajanje legitimacij, denar za preživo. Nato pa raznašajo lažnive govorice po občini, da tuk. županstvo zahteva, da morajo biti vsi cigani v tuk. občini, kar je ravno nasprotno.«

Župan zato načelstvo v Novem mestu prosi, »naj se onim ciganom, ki ne pripadajo nobeni občini, odredi kraj stalnega prebivališča in poskrbi, da si dobe domovinstvo. Upamo, da bode vse takoj potrebno ukrenil glede zelo perečega ciganskega vprašanja. Zaposili pa bodemo za pomoč tudi banovino, kakor tudi ministrstvo.«

OBČANI Z DOMOVINSKO PRAVICO – KDAJ?

Mestna straža občine Novo mesto je leta 1930 izdala nalog, da »aretira vsakega brezposelnega cigana, ki bi se pojavil v Novem mestu«. Tako so ukrepale oblasti pred skoraj sto leti. Sindrom ogroženosti pred »brezdelnimi« Romi pa se je ohranil do današnjih dni, kljub temu, da so Romi opravljali vrsto tradicionalnih romskih poklicev. Poleg tega so se Romi na Dolenjskem v preteklosti preživljali tudi z drobljenjem gramoza in delom v kamnolomih, v Prekmurju pa so pogosto pomagali kmetom pri kmečkih opravilih. Gorenjski Romi / Sinti so bili znani kot godbeniki.¹⁸

Po drugi strani pa lahko v Zgodovinskem arhivu najdemo tudi dokumente, ki pričajo o tem, da lokalne in občinske oblasti niso bile naklonjene zaposlovanju Romov. Zlasti je razvidno prepričanje, da so »domači« prebivalci bolj upravičeni do zaposlitev kot pa Romi. V zapisniku občinske seje občine Toplice iz novembra 1928 v celoti odobravajo predlog odbornika, da se cigane, ki živijo pri napravi gramoza, »enkrat za vselej iztira iz območja občine«, ker zakupnik za napravo gramoza »jemlje v delo le cigane, s čimer je prikrajšano drugo prebivalstvo občine, ki je brez posla in zaslužka. Zaradi tega je moralo že okoli 200 domačinov poiskati delo drugje, celo v tujini«.¹⁹

»Podpisano šolsko vodstvo ima čast poročati, da nobeden ciganski otrok do zdaj ni tukajšnje šole obiskoval in je tudi nima obiskovati,« so se leta 1902 pohvalili v Brusnicah v dopisu, ki so ga naslovili na slavno Okrajno glavarstvo v Rudolfovem.

Politično in duhovno ozračje pa do Romov ni bilo vedno tako odklonilno. Že zelo zgodaj se je v nekaterih dokumentih poudarjala povezanost izključenosti, neugodnega socialnega položaja in revščine, v kateri so živeli Romi.



18 V arhivskem gradivu najdemo zapise o »ciganih« na Gorenjskem, npr. na Jesenicah ali v Kranjski Gori. V najnovejšem obdobju so se Sinti na Gorenjskem organizirali v posebnih društvih in zahtevajo priznanje statusa posebne etnične skupine v Sloveniji.

19 Sledi opis motečih navad in načina življenja: »Drugič pa je zopet ta, da cigan nikjer ne da miru, vzame kjer mora najsi bo doma ali v gozdu, kjer seka in jemlje drva kjer se mu poljubi in dela škodo, ter nadlegujejo občane z beračenjem, če pa ne dobi zadosti pa se jezi in grozi.« Zapisnik občinske seje, 25. novembra 1928.

V dokumentu iz leta 1902, ki so ga sprejeli v Glavarstvu občine Gor. Šiška, je med drugim zapisano: »Do rednega in poštenega življenja pa cigani ne morejo priti, če se jih samo preganja in ne da priložnost do poštenega dela.«²⁰ Podobno je razmišljal tudi napredni komandir stanice, žand. narednik v Žužemberku, ko je v dopisu iz leta 1939 sreskemu načelstvu v Novem mestu navajal: »V splošnem je zadeva z cigani otežkočena iz razloga ker jih tuk. nekateri posestniki vzamejo v delo, da jim čistijo njive od kamenja in delajo gramoz, -ali jih zelo slabo plačajo, tako da oni sami cigane izkoriščajo dočim je cigan kot človek primoran da živi in je primoran da prosjači ... In se zato krivda ciganske nadloge pripisuje ljudem samim ne pa ciganom, ki mora biti za pošteno delo istotako iz socijalnih ozirov pošteno plačan radi česar bi se to vekovno cigansko prosjačenje zamoglo znatno omejiti.«²¹

Nekateri politični predstavniki so javno opozorili na potrebo po spoštovanju človekovih in državljskih pravic Romov in pripoznali tudi odgovornost večine za izboljšanje njihovega položaja.²²

Tako je npr. poslanec z Dolenjske v Banskem svetu v Ljubljani v letu 1936 poučaril: »Gospodje, cigani so tudi ljudje in mislim, da je treba, da se javnost za njih zavzame, da se odpravi sramota, ki vlada v tem oziru v Beli Krajini. Zato prosim gospoda bana, oziroma bansko upravo, da se cigani vzgojijo v koristne člane človeške družbe.«²³

Kar preveč moderno pa izzveni naslednji citat iz enega od dopisov občine Trebnje, ki datira v leto 1937: »Res je, da so tudi cigani naši državljani, pa saj so to tudi Makedonci naši državljani in Bošnjaki in Dalmatinci, pa jih vendar ni dolžna naša občina podpirati in zaposlovati. Sicer pa takih državljanov, kakršni so naši cigani, po pravici lahko porečemo: Reši nas o Gospod.«

Naprej navajajo tudi danes aktualno in vseprisotno tezo o pomenu pridnega dela, ki mu postavljajo nasproti izkoriščanje s pomočjo socialne podpore: »Socialni čut ne pozna samo usmiljenja ampak tudi pravico ... Pridnega in vestnega delavca in delavke, ki ne bo samo socialno jemal, ampak tudi dal, se ne bo nobena občina bala in otepavala ali branila.«²⁴



20 Dokument No. 4183, 28. 2. 1902. Vsebino dopisa lahko označimo kot zelo sodobno in spodbudno. V dokumentu se omenja tudi, da so sprejeti ukrepi za zaposlovanje in izobraževanje Romov v občini že privedli do lepih rezultatov.

21 Žandarmerijska stanica Žužemberk, Br. 574, 6. maja 1939.

22 Trdina navaja, da je bilo v *Slovenskem narodu* z dne 20. junija 1879 zapisano: »Cigani na Kranjskem pravi občani z domovinsko pravico«, tudi ako hodijo iz kraja v kraj. Istotam, str. 914.

23 Povzeto po: Meta Gašperšič, »Romski problem mora prepoznati država«, Sobivanje, Javna predstavitev mnenj o romski problematiki, Novo mesto 2004, 80.

24 Občina Trebnje, No. 1516/37, dne 26. junija 1937.

SKLEPNE MISLI

Iz obnašanja oblasti v preteklosti je razviden izrazito odklonilen pristop do specifičnega načina življenja Romov, ko so oblasti zahtevale ažurno spremljanje podatkov o gibanju in naselitvi Romov v posameznih občinah. Namen teh seznamov pa je bil pregon, izgon ali nasilno naseljevanje Romov na določenem mestu.

To je za Rome pomenilo pregrade v medsebojnih stikih ter zapiranje v lastni svet izključno znotraj romske skupnosti, kjer se je utrjevalo nezaupanje do kakršnih koli ukrepov oblasti in Neromov nasploh. Posledično se je to nezaupanje prenašalo tudi na tiste posamezne pripadnike romske skupnosti, ki so sprejeli vrednote in način življenja večinskega naroda. Prispevek obravnava nekatere elemente večinskega pristopa k »integraciji romske skupnosti« iz preteklih obdobij, ki jih odsevajo zgodovinski viri in izvirni dokumenti, stari tudi več kot sto let.

Nekaj drobcev iz polpretekle zgodovine, ki sem jih navedla v besedilu, nam lahko pomaga v prizadevanjih za razumevanje celotnega kulturnega konteksta še vedno živega predsodka, »anticiganizma«, antiromskega razpoloženja, kakor tudi sodobnih fenomenov benevolentnega rasizma in misijonarskega pristopa k urejanju položaja marginalnih skupin. V zgodovinskem kontekstu predstavljeni ukrepi za preprečevanje naselitve »tujih« Romov, t. j. Romov iz drugih držav, pa tudi oblike odkritega nasprotovanja bivanju ali naselitvi »domačih« Romov, se od današnjih dogodkov razlikujejo bolj po obliki zapisa in naboru besed, veliko manj pa po svoji vsebini in uporabljenih sredstvih.

V skladu z Bantonovo definicijo je rasizem doktrina, prepričanje ali domneva, da prirojene biološke razlike povzročajo razlikovanje, podrejenost ali superiornost nekaterih podskupin v odnosu do drugih. Po njegovem mnenju lahko le zgodovinski kontekst in socialno ter politično okolje obrazloži številne pomene, v katerih so se uporabljale besede »rasa« ali »rasizem«.

Pri izražanju nestrpnosti in sovraštva do romske skupnosti v Evropi sta prisotna še dva fenomena – fenomen sočasnega zanikanja posebne etnične pripadnosti Romov in etnične ali narodne identitete ter fenomen prepričanja o prirojenih negativnih lastnostih cele romske skupine.

Poznavanje teh iztočnic in simbolnih sporočil o načinu življenja Romov, nenehno obveščanje javnosti in lokalnih oblasti o nujnosti boja zoper to skupino »brezdelnežev« je ustvarjalo vzdušje nenehne ogroženosti pred Romi med ostalim prebivalstvom. Na drugi strani je bila v pokrajinskih in lokalnih oblasteh do potankosti izdelana mreža manjših ukrepov in šikan za sistematično zatiranje in onemogočanje opravljanja tradicionalnih poklicev in zaposlovanja Romov. Rome, ki so ostajali na robu družbe, brez lastnih možnosti za preživetje, so Neromi brezsrčno izkoriščali. V zrcalu, kjer se spogleduje dvoličnost, ki je opremljala ta

pristop z najboljšimi nameni in s skrbjo za splošno dobro, se do neprepoznavnosti prepletajo podobe iz preteklosti s podobami sedanjosti.

VIRI

- DJURIĆ, Rajko (1988). Od legende do stvarnosti, Cigani sveta, Nebojša-Bato Tomašević i dr. Rajko Djurić, Beograd: Jugoslovenska revija.
- HORVAT, Jožek – Muc (2004). Kronološki pregled aktivnosti Zveze Romov Slovenije od 2000–2004. *Romano them* št. 20, maj 2004, 7–12.
- GAŠPERŠIČ, Meta (2004). Romski problem mora prepoznati država. Sobivanje. Javna predstavitev mnenj o romski problematiki, Novo mesto.
- E Romane Džuvlja Šaj / Romske ženske to zmoremo / Roma Women Can Do it. Regionalni projekt. Delovne skupine Pakta stabilnosti za enakost spolov v Sloveniji / Regional project of Stability Gender Task Force. Poročilo / Report, Slovenija 2003.
- KLOPČIČ, Vera (ur.), Miroslav POLZER (ur.) (1999). *Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi: Izziv za manjšinsko pravo: Zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti*, 11.–12. aprila 1997. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- KLOPČIČ, Vera (ur.), Miroslav POLZER (ur.) (1999). Wege zur Verbesserung der Lage der Roma in Mittel- und Osteuropa: Beiträge aus Österreich und Slowenien. *Ethnos* 54. Wien: Braumüller.
- KLOPČIČ, Vera (ur.), Miroslav POLZER (ur.) (2003). *Evropa, Slovenija in Romi: Zbornik referatov na mednarodni konferenci v Ljubljani*, 15. februarja 2002. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 400.
- LIEGEOIS, Jean-Pierre, Nicolae GHEORGHE (1995). *Roma / Gypsies: A European minority*. MRG.
- NOVAK-LUKANOVIČ, Sonja (ur.), Vera KLOPČIČ (ur.) (1991). *Romi na Slovenskem*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Restitution of a People Tattare, December 1997, second version December 2003.
- Sweden: Roma / Gypsies – a National Minority, Ministry of Culture, December 1999.
- ŠTRUKELJ Pavla (1980). *Romi na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 324.
- ŠIFTAR Vanek (1970). *Cigani: Minulosti v sedanjosti*. Murska sobota: Pomurska založba, 234.
- TRDINA, Janez (1987). *Podobe prednikov: Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879*. Ljubljana: Založba Krt..

Priloga 1

C. Kr. Okrajno glavarstvo:

Št. 13 q 68.

Rudolfovo dne 25./7. 1908.

Mestnemu županstvu v Rudolfovcu.

V kakor je znano, delajo cigani prebivalstvu velika nadlega, katera se bodo le, tedaj, deloma odpravila, če se bodo njihove, mu končajočemu življenju z vsemi predstvi upirale nasproti. Vse sorho je v prvi vrsti potrebno, da se tujem ciganom, one, mogoči bivanje v občini. Vsak tuji cigan kateri ni v delu pri cesarjih popravitih, i. t. d. in se ne primemo igrač, ima se ta, kot izgnati iz občinskega obsega, in če bi se zoperstavil do, klenulu nadočilu županstva, naj se obrne na okrajno gla. varstvo. Domačim ciganom naj županstvo odkaže, do, čene prostore, kjer smejo bivati in vsakih prebivalstva na, praviiti. Tudi, da se bodo takona stanovalstva včasih pri gledovala, bodo, se županstvu preporočalo, če so tudi tuji cigani v občini. B. domačih ciganih naj napravi žu. panstvo imenik in naj pusti med cigani objaviti, da mo, rajo vsak slučaj, pora dia, in surti pri županstvu, oglašiti. ~~Kakor~~ le mogoče naj se domači cigani prisegajo k javnim delom. Vse dotiznosti v solo hoditi po dvizne cigane ke kra. ke naj županstvo naznani, dotičnim krajnim solčkim, so. tom, da županova solčkim voditeljem, da jih bodo sprejeli v solo. Starim starih strok je naročiti, da imajo stebelci za njih potrebno obleko.

Cigani, kateri ne bodo svojih strok poslali v solo, naj se na, žanijo c. Kr. Okrajnemu solčkim, so.

Glavna reč pa je to, da županstvo, kolikor le mogoče vta, organizi, ciganov nasproti, dela in jih k delu pristili,

C. Kr. deželne vlade tehnik:

Priloga 2



Povzeto iz publikacije:

E Romane Džuvlja Šaj/Romske ženske to zmoremo/Roma Women Can Do it, Regionalni projekt Delovne skupine Pakta stabilnosti za enakost spolov v Sloveniji, Regional project of Stability Gender Task Force, Poročilo/ Report, Slovenija 2003.

**AKTIVNOSTI KULTURNO PROSVETNEGA DRUŠTVA
SLOVENSKI DOM »BAZOVICA« V REŠKEM TISKU
»NOVI LIST« IN »LA VOCE DEL POPOLO«
MED LETOMA 1947 IN 1957**

Članek navaja podatke o ustanovitvi KPD Slovenski dom »Bazovica« in njegovem delovanju v letih 1947 do 1957, ki jih je mogoče najti v vesteh tedanjih reških časnikov »Novi list« in »La voce del popolo.« Prinaša komparativno analizo podatkov, opravljeno na osnovi pisne kronike od leta 1953 dalje ter interpretacijo podatkov, najdenih v raznih vesteh, obvestilih, pogledih in kritikah, ki so jih objavljali s spreminjajočo se intenzivnostjo. Sklep je, da je tisk spremljal dogodke v zvezi s KPD neenakomerno, enako neredno pa je poročal tudi o dogajanju v drugih manjšinskih skupnostih na območju Reke. Raziskava je pokazala, da so časopisni zapisi relevanten komparativni vir pri preučevanju delovanja slovenske manjšine, posredno pa tudi položaja in življenja Slovencev na Reki.

Ključne besede: KPD Slovenski dom Bazovica, Reka, Slovenci, časopisi

ACTIVITIES OF THE CULTURAL AND EDUCATIONAL ASSOCIATION SLOVENE CENTRE BAZOVICA AS REPORTED IN RIJEKA PAPERS *NOVI LIST* AND *LA VOCE DEL POPOLO* FROM 1947 TO 1957

*The article brings data on the founding of the CEA Slovene Centre Bazovica and its activities from 1947 to 1957 as reported in the Rijeka papers *Novi list* and *La voce del popolo*. It provides a comparative analysis of data based upon chronicles written since 1953, and an interpretation of data acquired from news, reports, viewpoints and critiques, which were published with varying intensity. The conclusion is that events concerning the CEA were followed irregularly, as were events concerning other minority communities in Rijeka and its territory. The research study has shown that newspaper articles can be a relevant comparative source for the study of the activities of the Slovene minority, and indirectly also of the status and daily life of Slovenes in Rijeka.*

Keywords: CEA Slovene Centre Bazovica, Rijeka, Slovenes, newspapers

UVOD

Kulturno prosvetno društvo Slovenski dom »Bazovica«, ustanovljeno leta 1947 na Reki, deluje še danes in združuje pripadnike slovenske manjšine pa tudi drugih narodnosti. Potreba po ustanovitvi Slovenskega doma je temeljila na velikem številu pripadnikov slovenske narodnosti, ki so takrat živeli na Reki in v njeni okolici.

Slovenci so se sprva zbirali v glavnem v posameznih delih mesta Reke, v katerih so živeli in delali, kot na primer na Sušaku, v Turniču, pa tudi v središču mesta. Številnost udeležencev in raznovrstnost vsebin ter potreba po krepitvi skupnosti so privedli do ideje o ustanovitvi Slovenskega doma. Prvi zbor je zabeležen 17. 8. 1947 na Mlaki. Tedaj so se tudi dogovorili, da se bo društvo v spomin na štiri slovenske antifašiste, ki so bili ustreljeni v zdaj italijanskem kraju Basovizza, imenovalo KPD Slovenski dom »Bazovica«.

Nastanka Kulturno prosvetnega društva Slovenski dom »Bazovica« takratni reški tisk ni zabeležil. Prvi zapis o delovanju KPD Slovenski dom »Bazovica« najdemo v *Primorskem dnevniku*, manjšinskem časopisu, ki je izhajal in še vedno izhaja v Trstu. V njem beremo: *Društvo »Bazovica« na Reki vabi vse Slovence, bivajoče na Reki in Sušaku na važen masovni sestanek, ki se vrši v petek 17. t. m. ob 8. uri zvečer v rajonski dvorani Ljudskega vrta (Giardini)*.¹ Naslednje leto je aktivnost KPD Slovenski dom »Bazovica« evidentirana v dveh reških časopisih: *Novi list*² in *La voce del popolo*. Ko odgovarjamo na vprašanje, koliko je dnevni tisk sploh spremljal dogodke v »Bazovici«, lahko mimogrede zberemo tudi posamezne informacije, povezane z društveno dejavnostjo. S primerjavo dnevniških časopisov vidimo, ali so podane iste ali različne informacije. Hkrati se postavlja tudi vprašanje, koliko so reški časopisi spremljali dogodke tudi drugih reških kulturno-umetniških društev.

Dejavnosti KPD Slovenski dom »Bazovica« so delno zabeležene tudi v kroniki, ki so jo začeli pisati leta 1953, torej šest let po ustanovitvi društva. Kronika ni vodena povsem kronološko in prvi zapisi so dokaj skromni.

Iz gradiva *Novega lista* in *La voce del popolo* sem evidentirala: naslov, temo, datum objave. Nisem pa posebej beležila avtorjev besedil, ker nekatera niso podpisana, in ker so to v glavnem kratki prispevki, ki jih niso napisali znani novinarji.



1 Društvo »Bazovica«. *Primorski dnevnik*, 16. 10. 1947, 2.

2 *Novi list* se je do leta 1953 imenoval *Riječki list*. Zaradi lažjega razumevanja ga bom imenovala samo *Novi list*.

Do sedaj se beleženje delovanja Slovenskega doma »Bazovica« v tisku ni spremljalo. Čeprav se ta segment ni preučeval, bi lahko delno povezavo z mojo raziskavo našli v delih Irvina Lukežića,³ Petra Strčića⁴ ali Sanje Bobetko-Majer.⁵

Primerjala bom popis časopisnih besedil iz *Novega lista* in *La voce del popolo* z namenom, da bi videla, ali se ujemajo in v kolikšni meri.

Pričakujem, da je *Novi list* spremljal delovanje KPD Slovenski dom »Bazovica« kot relevantnega kulturno-umetniškega društva, ki je s svojim delom prispevalo k razvoju kulture na Reki. V določeni meri se pričakuje, da so to delo spremljali tudi v manjšinskem italijanskem časopisu *La voce del popolo*. Pričakujem tudi, da evidentiranje aktivnosti KPD »Bazovica« v dnevnem tisku prispeva k celovitejšem poznavanju teh aktivnosti in tudi njihovemu pomenu za sredino, v kateri društvo deluje.

REZULTATI RAZISKAVE

Besedila o »Bazovici« lahko grupiramo na zapise in obvestila ter na pregled, poročila in kritike.⁶

Na podlagi dosedanjih raziskav o delovanju »Bazovice«, spremljanem skozi tisk v obdobju 10 let (od 1947 do 1957), sem ugotovila, da je bilo spremljanje dogodkov glede na število prispevkov v posameznem letu zelo različno.

3 I. Lukežić, Književne teme v hrvaški periodiki istrsko-kvarnerskega kroga. Magistrsko delo, tipkopis.

4 P. Strčić, *Primorski vjesnik leta 1941: Izbor člankov o Hrvaškem primorju, Istri in Gorskem kotarju*. Reka 1972: Mala biblioteka Muzeja ljudske revolucije na Reki.

5 S. Bobetko-Majer, Ferdo Livadić v tisku svoje dobe. V: *Arti Musices*, št. 2, Zagreb 1999, 151–159.

6 M. Sapunar, *Osnove znanosti o novinarstvu*. Zagreb 2000: Naprijed.

Tabela 1: Pregled prispevkov v kroniki *Novega lista* in *La voce del popolo* od leta 1947 do 1948.

Leto	Število aktivnosti v kroniki	Število objavljenih zapisov v <i>Novem listu</i>	Število objavljenih zapisov v <i>La voce del popolo</i>
1947	-	-	-
1948	-	32	28
1949	-	36	19
1950	-	35	26
1951	-	26	17
1952	-	4	8
1953	34	3	-
1954	20	5	-
1955	21	5	1
1956	22	-	2
1957	17	5	-
Skupaj	114	151	101

Iz tabele 1. je razvidno, da je bilo v kroniki v obdobju med letoma 1953 in 1957 zabeleženih 114 dogodkov. V obdobju med letoma 1947 in 1957 je bilo v *Novem listu* objavljenih 151 člankov, v *La voce del popolo* pa 101 članek.

Žal se je kronika »Bazovice«, ki je bila v poznejšem obdobju izhodišče za tovrstne analize, začela voditi šele leta 1953 in je prvi zapis v njej datiran šele 31. 12. 1952, ko so v prostorih društvenega doma organizirali silvestrovanje. Vendar pa so aktivnosti, ki so se odvijale v »Bazovici«, v njenih prvih letih zelo dobro zabeležene v tedanjem tisku. Ti časopisni prispevki so večinoma najave dogodkov. V *Novem listu* so izhajali v rubriki »Kroz Rijeku«, v *La voce del popolo* pa v rubriki »Cronaca di Fiume«. Ti dve rubriki sta enaki.

Med 16 zapisi iz leta 1948, ki so izšli v *Novem listu*, se jih 14 nanaša na najave raznih dogodkov v prostorih »Bazovice«. V časopisu *La voce del popolo* je tovrstnih zapisov 20. Eden od časopisnih člankov, v katerem se omenja »Bazovica«, je razgovor s slovenskimi književniki, s katerimi je uprava društva organizirala literarni večer. Podobno je tudi z zapisi dogodkov iz leta 1949, 1950 in 1951. Kot pri

predhodnih se tudi v teh člankih največkrat objavljajo najave dogodkov, pa tudi obvestila o posameznih prihodnjih aktivnostih.

Po letu 1951 se je število člankov v reških časopisih zmanjševalo, v posameznih letih se njena dejavnost sploh ni omenjala. Preseneča, da so v *Novem listu* iz leta 1952 samo štirje prispevki, v *Novem listu* iz leta 1953 pa celo samo eden. V primerjavi z letom 1951, ko je bilo v *Novem listu* objavljenih 22 zapisov o delovanju »Bazovice« in o njenem sodelovanju v okviru drugih prireditev, se zastavlja vprašanje, zakaj. Stanje v *La voce del popolo* je enako. Leta 1951 je bilo o »Bazovici« objavljenih 17 prispevkov, leta 1952 osem, leta 1953 pa v tem časopisu ni bil objavljen niti en prispevek, v katerem bi se omenjala »Bazovica«. Glede na to bi lahko zaključili, da v »Bazovici« ni bilo nobenih aktivnosti, kar pa negira njena kronika, ki v tem letu beleži 34 dogodkov.⁷ To so v glavnem družabni večeri, odvijale pa so se tudi celovečerne prireditve harmonikarjev in pevskega zbora ali dramske skupine.⁸ Podobno stanje je bilo tudi v letu 1954. V društveni kroniki je zabeleženih 20 dogodkov.⁹ *Novi list* je to pospremil s petimi prispevki, medtem ko v *La voce del popolo* ni niti enega. Pa tudi omenjenih pet prispevkov v *Novem listu* se ne nanaša neposredno na aktivnost članov »Bazovice«.

V letu 1955 beleži kronika 21 dogodkov, od tega je v *Novem listu* objavljenih pet prispevkov, v *La voce del popolo* pa eden. Od besedil, objavljenih v *Novem listu*, se dva nanašata na dogodka v »Bazovici«, medtem ko se ta v drugih omenja le kot udeleženka na »Smotri«.

Leta 1956 je v kroniki zabeleženih 22 dogodkov,¹⁰ v *Novem listu* nobeden, v *La voce del popolo* pa sta izšli dve obvestili.

V letu 1957 v *Novem listu* najdemo pet člankov, v *La voce del popolo* niti enega, medtem ko je v kroniki »Bazovice« zabeleženih 17 dogodkov.¹¹

Razlog zmanjšanja števila člankov o delovanju »Bazovice« so verjetno nesporazumi znotraj članstva in takratni razdor. Žal o tem v arhivu ni podatkov, vendar se nekatere težave lahko sluti iz člankov, objavljenih v časopisih iz leta 1952 in 1953. K tej neinformiranosti je prispevala tudi nezainteresiranost tiska za dogodke v »Bazovici«. To še posebej velja za *Novi list*, kjer so obvestila v rubriki »Kroz Rijeku« pogosto objavljena dan pozneje, v nasprotju z *La voce del popolo*, ki je ta obvestila objavljal pravočasno.



7 Kronika Slovenskega doma KPD »Bazovica«, zvezek 1, 1–3.

8 Cit. d., 3–5.

9 Cit. d., 5–10.

10 Cit. d., 10–16.

11 Cit. d., 16–18.

Začetke delovanja »Bazovice« lahko neposredno spremljamo iz obvestil o raznih dogodkih v prostorih društva. Ta so dober pokazatelj in z njihovo pomočjo je mogoče veliko izvedeti o življenju tega kulturno-umetniškega društva in njegovih članov, še preden so ti začeli pisati kroniko. Iz njih razbiramo težave, s katerimi so se spoprijemali člani društva, spremljamo delovanje prvih sekcij, sodelovanje z drugimi kulturno-umetniškimi društvi, pa tudi poskuse ustanovitve prve šole v slovenskem jeziku na Reki.

Čeprav so ti zapisi kratki, je njihov obstoj zelo pomemben. Iz teh najav se delno lahko pričara vsakdanje življenje v klubu, lahko pa se občuti tudi želja po povečanju članstva in trud za ohranjanje slovenskega narodnega izročila in kulture.

Iz zapisov v reških časopisih spoznavamo cilje društva, ki so predvsem: *dvi-gniti kulturno raven svojega članstva, negovati materinski jezik, spoznavati kulturne dosežke in kulturo drugih jugoslovanskih narodov, razvijati in krepiti bratstvo in enotnost med ljudstvi*.¹² Da bi se vsi ti cilji uresničili, je bilo treba začeti z določenimi dejavnostmi, ki so se oblikovale kot sekcije. Tako je v obeh časopisih objavljeno: ... *nocoj bo v našo luko priplula jugoslovanska ladja »Radnik«, ki bo med ostalimi povratniki pripeljala tudi nekaj slovenskih družin. Pozivajo se vsi reški Slovenci, da se zberejo po prihodu in jim izrečejo dobrodošlico*.

Nocoj točno ob 20. uri se bo v sedežu kluba odvijal množični sestanek, na katerem se bo reproduciral en interesanten dokumentarec o Indiji. Priporoča se čim večja navzočnost.¹³ Iz obvestila se vidi, da se je uprava društva trudila organizirati zanimive in hkrati tudi poučne projekcije dokumentarnih filmov: *Slovenski klub »Bazovica« organizira sutra, u petak 27. 10. u 20 sati u sjedištu Podpinjol 39 svečani program u čast hrvatskog pjesnika Marulića. Članovi i prijatelji kluba su pozvani na proslavu*.¹⁴ Na isto obvestilo naletimo tudi v *Novem listu*.¹⁵

Nadaljnji zapisi kažejo, da so se člani kluba vključevali v vsa tedaj pomembnejša družbena dogajanja: *pozivajo se vsi člani kluba Slovencev, da pridejo danes ob 8. uri pred sedež v ulici Goldoni 1, 3. nadstropje, zaradi množičnega odhoda na prostovoljno delo za izgradnjo avtoceste*.¹⁶ V *Novem listu* lahko preberemo naslednji poziv: *»Slovenski dom« poziva na udarnički rad na Autostradi u nedjelju 19.*



12 30 let Slovenskega kulturno prosvetnega društva »Bazovica«. Reka 194–197; Kulturno prosvetno društvo »Bazovica«, Ljubljana 1977, 16.

13 Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 17. 9. 1948, 2.; Društvene vijesti. *Riječki list*, 17. 9. 1948, 2.

14 Celebrazione del poseta Marulić al Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 27. 10. 1950, 2.

15 Društvene vijesti. *Riječki list*, 27. 10. 1950, 2.

16 Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 19. 9. 1948, 2.

*o. m. Pozivaju se takoder i pioniri. Sastanak je pred društvenim domom u 8 sati u jutro.*¹⁷

Ob svojih začetkih je morala »Bazovica« pogosto menjati prostore, v katerih je delovala, saj sama ni imela primernih prostorov. O tem lahko sklepamo iz spominov posameznih društvenih članov in iz informacij v člankih. Sprva so se zaradi pomanjkanja lastnega prostora zbirali v Narodni čitalnici. Danes se v teh prostorih nahaja Radio Reka.¹⁸ To je bil prostor, kjer je vadil pevski zbor in kjer so bile prve vaje folklorne skupine, ki pa takrat žal nikoli ni imela priložnosti za nastop.¹⁹ Čitalnico so člani pogosto uporabljali kot sestajališče, kjer so imeli kulturne večere, sestanke ali od koder so odhajali na izlete in prostovoljne akcije.

Tako *La voce del popolo* piše: *večer branja poezije bo nocoj ob 20. uri v Narodni čitalnici*. V istem članku tudi obvešča, da bodo svoja dela brali: ... *Franko Bevk, Eduard Kozbek, Miško Kranjc, Cene Vipotnik, Milan Šega in avtorja z Reke Gemma Hafner in Fran Batagelli*.²⁰ Poudarili so tudi, da je to prva tovrstna manifestacija slovenske literature na Reki. *Novi list* je v prispevku z naslovom »Književno veče slovenskih književnika« zapisal: ... *sigurno je da je ova interesantna literarna večer privuči velik broj naših gradjana, jer su spomenuti slovenski književnici poznati i našoj publici svojim književnim radovima. Književnu večer priredjuje Slovensko prosvjetno društvo u Rijeci*.²¹

Pod naslovom »Assemblea generale del Circolo Sloveno di Cultura« v *La voce del popolo* piše: *Svi slovenski gradani Rijeke-Sušaka pozvani su na prvu generalnu skupštinu u nedjelju 14. 3. u 9 sati u Narodnoj čitaonici*. V zapisu je tudi izražena želja po čim večji udeležbi ... *zbog važnosti 1. skupštine u tijeku koje će biti izabrana uprava i plan aktivnosti za 1948. godinu*.²² V časopisnem članku pod nazivom »Circolo Sloveno di Cultura« obveščajo Slovence z Reke, ki *sodelujejo jutri pri prostovoljnem delu, da bodo krenili ob 7. uri iz Narodne čitalnice*.²³

Ko so začeli obnavljati opustošeno »Narodno čitalnico«, je KPD Slovenski dom »Bazovica« dobil prostore v ulici Goldoni, kar je zabeleženo v tedanjem tisku. Tako *La voce del popolo* piše: *V petek, 1. oktobra ob 20. uri bo množični sestanek na sedežu kluba (ul. Goldoni 1, 3. nadstropje) na katerega se pozivajo vsi člani in*



¹⁷ Slovenski dom. *Riječki list*, 19. 10. 1948, 4.

¹⁸ Iz osebnega razgovora z Ido Piuizzi in Marijo Čekada.

¹⁹ Iz osebnega razgovora z Ido Piuizzi.

²⁰ Circolo slaveno di cultura. *La voce del popolo*, 14. 2. 1948, 2.

²¹ Književno veče slovenskih književnika. *Riječki list*, 14. 2. 1948, 4.

²² Assemble generale del circolo slaveno da cultura. *La voce del popolo*, 13. 3. 1948, 2.

²³ Circolo Slaveno di Cultura. *La voce del popolo*, 20. 3. 1948, 2.

*prijatelji. Izvedli bomo projekcijo zanimivega filma.*²⁴ Hkrati so obvestili tudi *slovenske pionire*, da bo sestanek v nedeljo ob 9. uri zjutraj.

Očitno pa ti prostori niso bili primerni za večje prireditve, kar je razvidno iz člankov, ki vabijo na prireditve, in v katerih so navedene tudi druge dvorane, v katerih so nastopali. Kot na primer ob komemoraciji v počastitev dr. Franceta Prešerna, *ki bo v Centralnem kulturnem domu (nekdanja Guvernerjeva palača).*²⁵ Med drugim so se sestajali tudi v dvorani Giardini, kar se vidi iz naslednjega obvestila: *Pozivaju se člani zbora, starši dijakov, člani in prijatelji na društveni sestanek nocoj ob 20. uri v kulturni dom Giardini,*²⁶ *a priprave za letno skupščino bodo v nedeljo 5. 3. ob 16. uri v Kulturnem domu »Željezničar« z Reke ...*²⁷ V isti dvorani so bile tudi razne kulturne manifestacije. O tem priča naslednje obvestilo: *Slovenski dom SKPD »Bazovica« v Reki, priredi ob 9. obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte Slovenije akademijo, ki se bo vršila v četrtek dne 27. aprila ob 20 uri v dvorani Kulturnega doma »Železničar«.*²⁸ Isto obvestilo najdemo tudi v *La voce del popolo*.²⁹ V časopisu je tudi prvo obvestilo o odprtju novega doma v njegovih današnjih prostorih. To je vabilo na slavnostno odprtje *Slovenskega Doma v novih prostorih v ulici Salita del Pino 39. Na sporedu so pesmi, referat, recitacije in solopevi s klavirjem.*³⁰

Da bi ohranili svoj jezik, so Slovenci odprli svojo šolo.³¹ Podatke o tem med drugim najdemo tudi v glasilih. Tako je v članku v dnevnem časopisu *La voce del popolo* objavljena naslednja informacija: *obvestilo vsem slovenskim staršem, da bo danes od 8. do 12. ure na sedežu slovenskega kluba vpis v vse 4 razrede osnovne šole. Ob istem času in na istem kraju bodo tudi vpisi za tečaje slovenskega jezika za učence srednjih in višjih šol, kot tudi za večerne tečaje. Vse informacije lahko dobite pri sekretarici kluba vsak dan od 8. do 12. ure.*³² O vpisu v slovensko šolo pišejo tudi v naslednjih letnikih časopisov. Potem ko je šola dobila vse potrebne dokumente in soglasja, smo v *Novem listu* lahko prebrali naslednje obvestilo: K



24 Circolo Sloveno. *La voce del popolo*, 30. 9. 1948, 2.

25 S. A. C. Slovene »Bazovica« riuvata a venerdi la commemorazione di Prešern. *La voce del popolo*, 9. 2. 1949, 2.

26 Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 7. 5. 1949, 2.

27 Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 25. 2. 1950, 2.

28 Slovenski dom. *Riječki list*, 26. aprila 1950, 4; Slovenski dom. *Riječki list*, 27. 4. 1950, 4.

29 Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 27. 4. 1950, 2.

30 Društvene vijesti. *Riječki list*, 23. 9. 1950, 2.

31 Ideja je zaživela po triletnih pogajanjih na Reki, v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Po intervenciji Maršalata je bilo izdano dovoljenje za delovanje štirih razredov slovenskega oddelka pri hrvaški šoli Matteotti. V začetku je bilo vpisanih 200 učencev. Ko se je šola preselila na Sušak, učenci, ki so živeli v zahodnem delu mesta, niso več prihajali. Zaradi premajhnega števila otrok je šola delovala samo tri leta.

32 Circolo slaveno di cultura. *La voce del popolo*, 25. 6. 1948, 2.

številni udeležbi vabimo vse članstvo in prijatelje! V nedjeljo 24. 9. 1950 ob 10. uri dopoldne bo svečana otvoritev slovenske šole v prostorih šole Mateotti. K tej zgodovinski svečanosti vabimo vse slovenske starše z otroci kakor tudi ostalo članstvo in prijatelje.³³

Odprtje šole v slovenskem jeziku je bilo zelo pomembno, zato je tudi razumljivo, da so še naprej sledila obvestila o vpisu, ki so jim dodajali tudi druga obvestila o učenju slovenskega jezika. To je še najbolj razvidno iz naslednjega obvestila: *Otvoren je upis u slovensku školu. Obavijest riječkim Slovencima koji žele upisati svoju djecu rođenu 1944. godine u 1. razred slovenske osnovne škole je da se upisati može 9. i 10. ovog mjeseca od 10 do 12 sati u direkciji O. Š. Matteotti u ulici Fiorello la Guardia.* Hkrati so dodali tudi obvestilo o vpisih v 5. razred osnovne šole. Poleg teh obvestil o šoli naletimo tudi na obvestila o tečaju slovenskega jezika za tiste učence, ki hodijo v druge šole na Reki, a *žele učiti svoj jezik*.³⁴ Razen v *La voce del popolo* naletimo na enaka obvestila v zvezi s šolo tudi v *Novem listu*. *La voce del popolo* kot manjšinsko glasilo pričakovano posveča takšno pozornost šolanju v maternem jeziku druge manjšine, razvidna pa je tudi velika toleranca in razumevanje *Novega lista*.³⁵

Zapisi, pa čeprav še tako majhni, nam razkrivajo tudi pomembne podatke o obstoju različnih aktivnosti; tako izvemo, da je imela »Bazovica« svojo knjižnico. Glede na tedanje stanje v gospodarstvu in kulturi je bila to pomembna pridobitev, saj je bil to povojni čas, ko ni bilo enostavno usposobiti prostora za knjižnico. Temu prostoru se je posvečala še posebna pozornost, člane pa so vabili v dnevnem tisku. O tem govori tudi naslednji zapis: *Pozivaju se članovi Slovenskog kluba, koji još to nisu učinili, da uplate društvu članarinu i da vrata knjige koje su dobili na posudbu iz klupske knjižnice*.³⁶ Tudi v drugih člankih so objavljena ista obvestila.³⁷ Treba je pripomniti, da je bila članarina zelo pomembna, ker so kulturno-umetniška društva na začetku dobivala zelo malo državnih sredstev. »Bazovica« je bila, kot tudi mnoga druga društva, v finančni stiski. Zora Ausec, dolgoletna predsednica, nato pa častna predsednica »Bazovice«, na finančne težave opozarja tudi v svoji zasebni korespondenci z ministrom Ivanom Regentom, ki je pogosto predaval v Slovenskem domu.³⁸ O tem priča obvestilo, ki poziva

33 Društvene vijesti. *Riječki list*, 23. 9. 1950, 2.

34 Aaperte le iscrizioni alla Scuola slovena. *La voce del popolo*, 6. 7. 1951, 2.

35 Društvene vijesti. *Riječki list*, 3. 9. 1950, 4; 14. 9. 1950, 2; 15. 12. 1949, 2; 15. 9. 1950, 2; (r.) Slovenci u Rijeci otvorili svoj dom i prvu školu. *Riječki list*, 29. 6. 1950, 2; Društvene vijesti. *Riječki list*, 1. 7. 1951, 4.

36 Circolo sloveno di cultura »Basovizza«. *La voce del popolo*, 12. 5. 1951, 2.

37 Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 15. 7. 1949, 2; Društvene vijesti. *Riječki list*, 14. 2. 1951, 4; Slovenski dom »Bazovica«. *Riječki list*, 24. 6. 1951, 4.

38 Po njegovi zaslugi je Zora Ausec uspela dobiti material, iz katerega so narejene obleke za zbor, po ugodnejši ceni. Minister ni veliko pomagal le društvu, temveč tudi ob odprtju slovenske šole na Reki. (Iz zasebnega arhiva

na Reki živeče Slovence na sestanek, po njem pa će govoriti drug *Ivan Regent* ministar vlade Republike Slovenije.³⁹ Iz poročila letne skupščine izvemo tudi teme govora ministra Regenta: *Tovariš Ivan Regent je imel potem krajši govor, v katerem je prikazal najvažnejša vprašanja o sedanji situaciji v naši deželi in s konkretnimi primeri prikazal opravičenost našega stališča do nepravilnih obtožb Informbiroja. Govoril je o pomembni vlogi slovenskega naroda v borbi za dokončno osvoboditev iz suženjstva in eksploatacije, na kratko prikazal veličino pomembnih umetnikov, znanstvenikov in kulturnih delavcev, na katere je slovenski narod upravičeno lahko ponosen ...*⁴⁰

V dnevnem tisku naletimo tudi na članke, ki pozivajo pevce na vaje zbora.⁴¹ V časopisu pozivajo člane, prijatelje in simpatizerje društva na sestanke in razne proslave.⁴² Zanimiv je poziv na *Opći godišnji zbor*, kjer v nadaljevanju beremo: *Prisustvoval in govoril bo tovariš Ivan Regent, ministar za delo L. R. Slovenije. Ob tej priliki bo društveni pevski zbor pred svojim članstvom prvič nastopil.*⁴³ Neizogibne so proslave Prešernovega praznika,⁴⁴ Dneva žena in Dneva republike.⁴⁵ Razen tega naletimo na obvestila o plesih in zabavah za člane in prijatelje društva. Od leta 1952 ni podrobnejših obvestil o delu »Bazovice«.

V naslednji tabeli prikazujem primerjavo člankov v *Novem listu* s tistimi v *La voce del popolo*.

Mojce Milek.)

39 Ivan Regent oggi a Fiume. *La voce del popolo*, 23. 3. 1950, 2; Društvene vijesti. *Riječki list*, 18. 3. 1950, 2; Društvene vijesti. *Riječki list*, 24. 3. 1950, 4.

40 Godišnja skupština slovenskog kulturno-prosvjetnog društva »Bazovica«. *Riječki list*, 13. 8. 1949, 3.

41 Slovensko prosvjetno društvo. *Riječki list*, 24. 1. 1948, 4; Društvene vijesti. *Riječki list*, 30. 6. 1949, 4; 8. 9. 1949, 4; Circolo Sloveno di Cultura. *La voce del popolo*, 5. 3. 1948, 2; 20. 1. 1949, 2; 30. 6. 1949, 2; 8. 9. 1949, 2, Circolo sloveno »Basovizza«. *La voce del popolo*, 16. 10. 1951, 2; 11. 1951, 2.

42 Društvene vijesti. *Riječki list*, 24. 12. 1948, 2; Koruško večje. *Riječki list*, 2. 6. 1950, 4; Večer slovenske pesmi. *Riječki list*, 15. 12. 1950, 4; Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 4. 5. 1948, 2; Circolo Sloveno di Cultura. *La voce del popolo*, 7. 5. 1948, 2; Riunione di massa degli sloveni. Parlera il com. Regent. *La voce del popolo*, 25. 8. 1948, 2; Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 13. 12. 1948, 2; 23. 12. 1948, 2; S. A. C. S. »Bazovica«. *La voce del popolo*, 17. 2. 1949, 2; Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 27. 4. 1950, 2; Serata della Carinzia al Circolo di cultura sloveno. *La voce del popolo*, 2. 6. 1950, 2.

43 Društvene vijesti. *Riječki list*, 7. marta 1949, 2.

44 Slovensko kulturno-prosvetno društvo »Bazovica«. *Riječki list*, 10. 2. 1949, 2; Društvene vijesti. *Riječki list*, 25. 2. 1951, 4.

45 Društvene vijesti. *Riječki list*, 24. 11. 1950, 4; Akademija u čast Dana Republike. *Riječki list*, 27. 11. 1952, 5; Solenne accademia al Circolo »Basovizza«. *La voce del popolo*, 25. 11. 1950, 2; Circolo sloveno »Basovizza«. *La voce del popolo*, 29. 2. 1952, 2.

Tabela 2: Pregled števila člankov, ki se tematsko ujemajo, in so bili v obdobju med letoma 1948 in 1952 objavljeni v *Novem listu* in v *La voce del popolo*.

Leto	Število vseh člankov v <i>Novem listu</i>	Število vseh člankov v <i>La voce del popolo</i>	Število člankov v <i>Novem listu</i> , ki se tematsko ujemajo s članki iz <i>La voce del popolo</i> .	Število člankov v <i>La voce del popolo</i> , ki se tematsko ujemajo s članki iz <i>Novega lista</i> .
1948	32	28	16	17
1949	36	19	14	14
1950	35	26	17	22
1951	26	17	9	10
1952	4	8	1	2
Skupaj	133	98	57	65

Iz tabele je razvidno, da je število člankov, na katere naletimo v *Novem listu* in ki se tematsko ujemajo s članki iz *La voce del popolo*, 57, medtem ko je takih člankov iz lista *La voce del popolo* 65. To lahko pojasnimo s tem, da je *La voce del popolo* obvestila o raznih dogodkih pogosto objavljala več dni zapored. Včasih so bila objavljena celo trikrat, medtem ko je bila vest v *Novem listu* objavljena samo enkrat. Kot primer za to lahko vzamemo vabilo na *Godišnji opći zbor*. V *Novem listu* je bilo obvestilo objavljeno enkrat,⁴⁶ v *La voce del popolo* pa trikrat.⁴⁷ Tu se tematsko ujemajo izključno obvestila in zapisi o »Bazovici«, druga besedila pa ne.

Razlika v številu besedil iz *Novega lista*, ki se tematsko ujemajo, in tistih, ki se ne, je večja kot v listu *La voce del popolo*. Razlog je tudi v tem, da so članki v *La voce del popolo* v glavnem obvestila in zapisi, v *Novem listu* pa kritike in pogledi, pa tudi poročila z letnih skupščin »Bazovice«.

Čeprav se je od leta 1952 število strani dnevnih časopisov povečalo na štiri, ob koncu tedna pa še na več, je informacij o delovanju »Bazovice« vse manj. Če ne bi obstajala društvena kronika, bi zelo težko vedeli, koliko je bilo dogodkov v društvu, ki jih časopisi niso objavili. Spremenile so se tudi vrste besedil. Do leta 1952 je bilo veliko zapisov in obvestil, od tedaj pa se srečujemo z daljšimi članki. V *Novem listu* se »Bazovica« omenja v kritikah, poročilih o njenem delu, v člankih o sodelovanju na revijah kulturno-umetniških društev ali o dejavnosti društev nasploh, medtem ko so v *La voce del popolo* še naprej samo obvestila.

46 Društvene vijesti. *Riječki list*, 3. marta 1950, 4.

47 Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 2. 3. 1950, 2; Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 3. 3. 1950, 2; Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 4. 3. 1950, 2.

Prva objavljena kritika o dejavnosti »Bazovice« je bila negativna. Napisal jo je Drago Gervais.⁴⁸ V njej piše: *Imena France Bevka, Edvarda Kocbeka, Miška Kranjca su odviše krupna imena, ne samo slovenske nego uopće jugoslavenske književnosti, a da se može dozvoliti, da se može podnijeti, da ovi i ovakvi književnici čitaju svoja djela pred praznom dvoranom.* Razen slabe organizacije Gervais še opazuje: *u sličnu pogrešku pao je Slovenski dom, kad je organizirao Koruško večer. Jer, i pitanje Koruške nije stvar isključivo slovenska, nego naša, jugoslavenska. Medjutim, reda radi, moramo priznati da smatramo da ne leži sva krivnja na Slovenskom domu, nego na nekim pojedincima, koji izvjesne stvari dosta neozbiljno shvaćaju. Neozbiljno je na primjer, da se tek poslije književne večeri, oko 11 sati noću traže telefonom po riječkim i opatijskim hotelima sobe za slovenske goste.* Tej kritiki se je pridružilo tudi uredništvo, ki je v nadaljevanju v oklepaju napisalo sledeče: *Na ovu kritičku napomenu treba nadodati još jednu opasku, a to je ova: nepotrebno je i nezgodno da na slovenskoj književnoj večeri, na kojoj čitaju svoja djela najpoznatiji i najveći slovenski književnici, nastupe kao dodatak početnici (Gema Hafner i Toma Batagelj) koji žive u Rijeci, jer se time nepotrebno produžuje večer, odnosno onemogućuje gostima da se duže i svestranije prikažu publici.*⁴⁹

Na delo »Bazovice« pa so bili tudi pozitivni odmevi. Tako je besedilo v *Novem listu* nakazovalo dobro in kakovostno delo pevskega zbora. *Najveći uspjeh postigla je u subotu kazališna družina RKUD Fratellanza, s Goldonijevom komedijom »Poštanska krčma«, zatim mješoviti zbor KPD Slovenskog doma »Bazovica« i Doma kulture »Orehovica«.*⁵⁰

Iz časopisnega besedila »Slovenski književnici gostovali u Rijeci« se vidi, da se je k organizaciji literarnega večera s slovenskimi književniki tokrat pristopilo bolj resno. *U okviru kulturno-prosvjetne djelatnosti KPD »Bazovica« organizira kvalitetne priredbe. Nakon vrlo uspješne Prešernove akademije, koja je održana prošli mjesec, kada je Slovenski dom u Rijeci posjetilo šest slovenskih književnika. (...) Dvorana je bila dupkom puna slušalaca koji su pažljivo pratili program i na kraju spontano odali priznanje autorima.*⁵¹



48 Drago Gervais je bil rojen 18. 4. 1904 v Opatiji. Z Opatijo in liburnijskimi deli Istre je ostal povezan celo življenje. Preizkusil se je na mnogih področjih književnega delovanja, najbolj znan pa je po pisanju lirike v čakavskem narečju. Najboljši del Gervaisovega pesništva je nastal v težkih razmerah, ko je bil pesnik zaradi italijanske okupacije Istre daleč od svojega rojstnega kraja. Tedaj so nastale pesmi, v katerih obuja spomin na rojstni kraj z ljubeznijo do sveta otroštva in mladosti.

49 D. Gervais, Kritički osvrt na organizaciju slovenske književne večeri u Rijeci. *Riječki list*, 18. 2. 1948, 3.

50 Drugi i treći dan Smotre kulturno-umjetničkih društava i grupa Rijeke. *Riječki list*, 5. 7. 1949, 3.

51 Slovenski književnici gostovali u Rijeci. *Riječki list*, 25. 3. 1950, 2.

Trud in delo društvenih sekcij sta dvignila njihovo kakovost, kar razberemo iz besedila z naslovom »KPD 'Bazovica' najbolje društvo 1. rajona Rijeke«. Beremo naslednje: *Tokom prošle godine od domova kulture u 1. rajonu Rijeke bio je najuspješniji Dom kulture »Pehlin«, od čitaonica »Sv. Nikola«, a od društava KPD »Bazovica«. (...) Od sekcija kulturno-umjetničkih društava po radu i uspjesima ističu se pjevačka sekcija slovenskog društva »Bazovica«.*⁵²

Pohvale o dobrih zborovskih izvedbah lahko najdemo tudi v drugih besedilih: *Kulturno-umjetničko društvo »Bazovica« besprijeekorno je izvelo Simonitičjevu Pesem o Tilu i Salinerovu »Nazaj v planinski raj« gdje se naročito isticao ugodan glas soprana.*⁵³

Od leta 1951 se število časopisnih člankov o »Bazovici« zmanjšuje. Razlog je verjetno v tem, ker se je v društvu pojavil nekakšen problem, o čemer pričajo posamezni članki, od katerih je najvažnejši tisti iz leta 1952 z naslovom »Bazovica na prekretnici«, objavljen v *Novem listu*.⁵⁴ Razen tega, da nas opozarja na tedanje stanje v društvu, je članek pomemben tudi zato, ker med drugim opisuje dotedanjno društveno aktivnost.

V članku z naslovom »Što je pokazala ovogodišnja gradska smotra u Rijeci« naletimo na naslednje stavke: *Dostignuća zborovoda »Tvornice papira«, »F. Fabijančića« i »Bazovice« dokazuju pak da će ovi zborovode stalnim stručnim usavršavanjem moći da stanu uz bok i mnogim profesionalnim zborovodama.*⁵⁵

Naslednji članek, ki se pojavi v *Novem listu*, je razgovor s tedanjim tajnikom Tonetom Mihcem, ki je poudaril, da je bilo leto zelo uspešno,⁵⁶ kar potrjujejo tudi zapisi v kroniki. Žal tega ne moremo potrditi z zapisi v časopisih. V *Novem listu* je to leto izšel samo en članek, medtem ko se v *La voce del popolo* ni pojavilo niti eno besedilo o delovanju »Bazovice«.

Tudi v naslednjih letih se omenja pozitivna društvena aktivnost. Tako v članku z naslovom »O savezu, društvima« navaja Ljubo Brgić *Bazovico kao jedno od društava koje postiže najbolje rezultate.*⁵⁷ Društvo se omenja tudi v članku, ki se nanaša na prihajajočo pevsko revijo. Napisano je: *Uz društva »Jedinstvo«, »Viktor Car Emin«, »Brodograditelj«, »Lučki radnik«, »Bazovica« i »Trsatsku limenu glazbu« imat ćemo prilike vidjeti i čuti manja društva i pjevačke grupe ...*⁵⁸ Iz tega se lahko

52 J. G., KPD »Bazovica« najbolje društvo u 1. rajonu Rijeke. *Riječki list*, 7. 2. 1950, 3.

53 570 učenika na zaključnoj priredbi gradske smotre u Rijeci. *Riječki list*, 18. 4. 1950, 3.

54 (r) Bazovica na prekretnici. *Riječki list*, 25. 1. 1952, 2.

55 Lj. Brgić, Što je pokazala ovogodišnja gradska smotra u Rijeci. *Riječki list*, 12. 7. 1952, 3.

56 R. N., Novosti iz »Bazovice«. *Riječki list*, 3. 9. 1953, 3.

57 A. K., O savezu, društvima. *Novi list*, 8. 3. 1954, 3.

58 A. K., Smotra. *Novi list*, 9. 4. 1954, 3.

zaključí, da je bila »Bazovica« po številu svojih članov in številu članov v različnih tedanjih sekcijah eno od močnejših kulturno-umetniških društev. V tem času so imeli uspešna moški in mešani pevski zbor, o čemer pripoveduje naslednji navedek: *prema ocjeni kvalitete, od muških pjevačkih zborova na prvo mjesto dolazi zbor »F. Fabijančić«, na drugo »Fratellanza«, a na treće mjesto zbor »Bazovice«.*⁵⁹ V letu 1954 ni v *La voce del popolo* nobenega članka.

V letu 1955 je bilo v *Novem listu* društvo omenjeno s štirimi besedili, od katerih sta se dva nanašala na dogajanja v »Bazovici«. *La voce del popolo* je društvo omenil v enem članku, medtem ko je v društveni kroniki zapisanih 21 dogodkov.

Že v letu 1956 v *Novem listu* ni niti enega članka. *La voce del popolo* omenja dogodke v društvenih prostorih »Bazovice«, ne omenja pa aktivnosti sekcij. V društveni kroniki je zabeleženih 22 dogodkov.

Leta 1957 je v *Novem listu* objavljenih pet besedil, v katerih se omenja »Bazovica«, medtem ko *La voce del popolo* v tem letu ni objavil niti enega časopisnega članka. V kroniki je bilo zabeleženih 17 dogodkov. Članki v *Novem listu* najavljajo dogodke, povezane z Revijo kulturno-umetniških društev, s tem pa tudi nastope »Bazovice«.⁶⁰ V članku »Sve sekcije aktivne«, ki je izšel v *Novem listu*, dobimo podatke, ki pa niso omenjeni v društvenem arhivu. Med drugim tudi to, da je *godine 1952. društvo dobilo prvi nagrado na IV. Gradskoj smotri*, pa tudi podatek, da je tedaj zbor nastopil pod vodstvom Stanka Jerenčiča in da je bil v zadnjem času ustanovljen harmonikarski orkester *od samih omladinaca i jedini je te vrste u našem kraju, te s uspjehom nastupa u okviru djelatnosti društva*. Na koncu članek opozarja na pomembnost delovanja društva: *ako još dodamo da se u domu nalaze i čitaonica, sala za ping-pong i šah-sala, te ostale društvene igre, možemo reći da je to društvo žarište kulturno-umjetničke i prosvjetne djelatnosti Slovenaca u Rijeci*.⁶¹

PRIMERJALNA ANALIZA

Primerjalno analizo lahko izvedemo za obdobje med letoma 1953 in 1957. Ker kronike za celotno obdobje ni, se analize, ki bi se nanašala na pojavljanje časopi-snih člankov od ustanovitve društva, ne da narediti.

59 A. K., Poslije smotre. *Novi list*, 1. 5. 1954, 3.

60 Smotra kulturno-umjetničkih društava. *Novi list*, 19. 7. 1957, 5; 20. 7. 1957, 5; 22. 7. 1957, 5.

61 M. Matešić, Sve sekcije aktivne. *Novi list*. 10. 1. 1957, 2.

V letu 1953 ni nikakršnega ujemanja med dogodki iz društvene kronike in časopisnimi članki. Tudi v naslednjem letu ni stanje nič boljše. V *Novem listu* je 20. 2. 1954 omenjena Letna skupščina KUD »Bazovica«, vendar ta dogodek v kroniki ni zabeležen. Je pa v kroniki zabeležen podatek, da sta na mestni reviji nastopila pevski zbor in harmonikarski orkester.⁶² Na ta podatek naletimo tudi v prispevku v *Novem listu*, kjer se omenja nastop moškega zbora »Bazovice«, medtem ko so harmonikarji pohvaljeni.⁶³

V letu 1955 tako v kroniki kot v tisku naletimo na omembo literarnega večera z dne 20. 3. 1955. V kroniki lahko preberemo, da je ... *dvorana bila zasedena. Interes velik*.⁶⁴ Ta dogodek so spremljali tudi časopisni članki v *Novem listu*: *Slovenski književnici gostovali u Rijeci*⁶⁵ in v *La voce del popolo: Poveriggio letterano della SAC »Basovizza«*.⁶⁶ Zabeleženi so nastopi v okviru *Gradske smotre*,⁶⁷ omenjeni pa so tudi v časopisnih člankih, ki so spremljali to manifestacijo.⁶⁸ V časopisu se omenja tudi proslava Dneva republike.⁶⁹ Ta dogodek je zabeležen tudi v kroniki.⁷⁰ To je tudi leto, ko je poslednjič zabeležena omemba dogodkov, povezanih z »Bazovico« tudi v tisku. Leta 1956 v časopisih ni objavljeno niti eno besedilo o delovanju »Bazovice«. V letu 1957 so objavljeni prispevki o sodelovanju »Bazovice« na *Gradskoj smotri*, vendar pa v kroniki to ni označeno.

Do sedaj sem pisala samo o dejavnosti KPD Slovenski dom »Bazovica« in o njegovi zastopanosti v reškem tisku. Dejanska vrednost zastopanosti društva v tisku bo bolj jasna, če aktivnost in zastopanost »Bazovice« primerjamo z zastopanostjo drugih kulturno-umetniških društev. Treba je primerjati leto, v katerem je imela »Bazovica« največ časopisnih člankov, in leto, ko jih je imela najmanj. To sta leti 1948 in 1953. Izbrala sem društva, ki so tedaj že bila ustanovljena, in so sodelovala v kulturno-umetniškem življenju mesta. Med njimi sem izbrala dve manjšinski društvi, Italijanski klub kulture »Fratellanza« in Srbsko kulturno prosvetno društvo »Prosvjeta«, saj je tudi »Bazovica« manjšinsko društvo.



62 Kronika Slovenskega doma KPD »Bazovica«, zvezek 1, 4.

63 A. K., Poslije smotre. *Novi list*, 1. 5. 1954, 3.

64 Kronika Slovenskega doma KPD »Bazovica«, zvezek 1, 5.

65 Slovenski književnici gostovali u Rijeci. *Novi list*, 25. 3. 1955, 2.

66 Poveriggio letterano della SAC »Basovizza«. *La voce del popolo*, 19. 3. 1955, 2.

67 Kronika Slovenskega doma KPD »Bazovica«, zvezek 1, 7.

68 Večeras prvi, a sutra drugi dio smotre. *Novi list*, 25. 5. 1955, 5; Večeras drugi dio smotre. *Novi list*, 26. 5. 1955, 5.

69 Akademija u čast Dana Republike. *Novi list*, 27. 11. 1955, 5.

70 Kronika Slovenskega doma KPD »Bazovica«, zvezek 1, 8.

Tabela 4: Število člankov, v katerih se omenjajo kulturno-umetniška društva v *Novem listu* in v *La voce del popolo*.

Kulturno umetniško društvo	Novi list		La voce del popolo	
	1948	1953	1948	1953
KPD Slovenski dom »Bazovica«	32	3	28	-
Radničko kulturno-umjetničko društvo »Jedinstvo«	47	12	1	-
Italijanski klub kulture »Fratellanza«	10	5	57	111
Kulturno-umjetničko društvo »Zvijezda Danica«	2	3	-	-
Srbsko kulturno prosvetno društvo »Prosvjeta«	4	-	-	-
Skupaj	95	23	86	111

Iz tabele št. 4 se vidi število objavljenih tekstov v *Novem listu* in *La voce del popolo*. V letu 1948 je bilo največ časopisnih člankov, celo 47, v *Novem listu* objavljenih o dejavnosti RKUD »Jedinstvo«. Takrat je bila dejavnost »Bazovice« spremljana z 32 časopisnimi članki. Italijanski klub kulture »Fratellanza« je imel 10 časopisnih člankov, Srbsko kulturno prosvetno društvo »Prosvjeta« štiri, Kulturno-umetniško društvo »Zvijezda Danica« pa dva. V letu 1953 je Radničko kulturno-umjetničko društvo »Jedinstvo« imelo največ časopisnih člankov, in to 12. Delovanje Italijanskega kluba kulture »Fratellanza« je bilo spremljano s petimi članki, delovanje KPD Slovenski dom »Bazovica« in KUD »Zvijezda Danica« pa s tremi časopisnimi članki. Delovanje Srbskega kulturno prosvetnega društva »Prosvjeta« to leto ni spremljal niti en časopisni članek. Iz tabele lahko vidimo, da zmanjšanje števila časopisnih člankov letu 1953 ni specifično samo za delovanje KPD »Bazovica«, temveč se zmanjšano spremljanje aktivnosti lahko opazi tudi za druga društva. To pomeni, da poleg krize, ki je vladala leta 1952 in 1953 v upravi »Bazovice«, obstajajo še nekateri drugi razlogi, zaradi katerih se je število časopisnih člankov naglo zmanjšalo.

Če pogledamo tabelo, bomo videli, da je bilo v letu 1948 delovanje »Fratellanze« spremljano z največjim številom člankov v *La voce del popolo*. Spremljano je s 57 besedili, kar je tudi razumljivo, ker oba pripadata italijanski nacionalni manjšini. Z velikim številom člankov je spremljano tudi delovanje »Bazovice«, s točno 28. Delovanje RKUD »Jedinstvo« je obeleženo v samo enem časopisnem prispevku, to pa najverjetneje zato, ker je nastopalo na isti manifestaciji, na kateri je nastopala tudi »Fratellanza«. Čeprav je *La voce del popolo* časopis, ki pripada manjšini, pa

vseeno v letu 1948 ne najdemo niti enega članka, ki bi se nanašal na delovanje Srbskega kulturno prosvetnega društva »Prosvjeta«. Leta 1953 je bilo popolnoma drugače. V listu *La voce del popolo* ne naletimo na niti en članek, ki bi se nanašal na neko drugo kulturno-umetniško društvo, razen na Italijanski klub kulture »Fratellanza«.

ZAKLJUČEK

Delovanje KPD »Bazovica« lahko spremljamo iz nekaj virov. Eden, vsakakor najvažnejši, je kronika, ki se je vodila od leta 1953. Ker pa je bila »Bazovica« ustanovljena leta 1947, je njeno delovanje od tega trenutka mogoče spremljati prek reškega tiska. Prebirajoč besedila v obdobju med letoma 1947 in 1957, opazimo, da je »Bazovica« delovala prek svojih kulturnih sekcij, in to: pevskega zbora, harmonikarskega orkestra in dramsko-recitatorske sekcije. Poleg tega sta delo in delovanje »Bazovice« imela tudi prosvetni karakter. To se predvsem vidi pri organizaciji različnih literarnih večerov, v katerih so bili zastopani v glavnem slovenski književniki. V društvu so organizirali razne proslave, posvečene obletnicam posameznih pomembnih osebnosti iz kulturnega in družbenega življenja, obeleževale pa so se tudi različne državne proslave. Vsa ta dejavnost je spremljana v tedanjih reških časopisih *Novi list* in *La voce del popolo*. Število časopisnih zapisov o delovanju »Bazovice« je bilo zelo različno, vendar pa ni bilo odvisno samo od števila aktivnosti ali dogodkov. To se vidi s primerjavo dveh virov: kronike »Bazovice« in reškega tiska. Opazimo, da obstajajo leta, ko o delu »Bazovice« ni napisano ničesar ali zelo malo, kot je to na primer v letu 1956. Ne vemo, ali so razlog za to uprava »Bazovice« ali spremembe novinarske politike do spremljenja dela manjšinskih kulturno-umetniških društev.

Temo bi bilo treba še raziskati. Pri obdelavi naslednjih let bi bilo treba ugotoviti, ali je po časopisnem odzivu sodeč »Bazovica« še naprej aktivno sodelovala v kulturno-umetniškem življenju Reke in, kar je še važnejše, če je sodelovala pri izgradnji kulturno-umetniškega življenja mesta in pri tem afirmirala slovensko kulturo in umetnost. Razen tega bi z zbranim gradivom lahko dopolnili arhiv KPD Slovenski dom »Bazovica«, ki ni celovit.

Ta raziskava je pokazala, da so časopisni zapisi v *Novem listu* in v *La voce del popolo* relevanten komparativni vir pri preučevanju delovanja KPD Slovenski dom »Bazovica«, posredno pa tudi položaja in življenja Slovencev na Reki.

BIBLIOGRAFIJA: NOVI LIST

1948

- Koruško veče. *Riječki list*, 17. 1. 1948, 4.
- Slovensko prosvjetno društvo. *Riječki list*, 24. 1. 1949, 4.
- Književno veče slovenskih književnika. *Riječki list*, 14. 2. 1948, 4.
- Drago Gervais, Kritički osvrt na organizaciju slovenske književne večeri u Rijeci. *Riječki list*, 18. 2. 1948, 3.
- Slovenski dom. *Riječki list*, 21. 3. 1948, 4.
- Djelatnost Slovenskog društva u Rijeci. *Riječki list*, 14. 3. 1948, 4.
- Slovenski pioniri. *Riječki list*, 10. 4. 1948, 4.
- Društvene vijesti. *Riječki list*, 7. 5. 1948, 4.
- Neke priredbe u Rijeci još uvijek imaju diletantski karakter. *Riječki list*, 30. 5. 1948, 2.
- Priredba grupe »Prešern« u Rijeci. *Riječki list*, 6. 6. 1948, 2.
- (j) Nastup radničkog pjevačkog zbora iz Kranja. *Riječki list*, 10. 6. 1948, 2.
- Društvene vijesti. *Riječki list*, 9. 7. 1948, 2.
- Obavijesti. *Riječki list*, 25. 8. 1948, 4.
- Obavijesti. *Riječki list*, 2. 9. 1948, 2.
- Društvene vijesti. *Riječki list*, 4. 9. 1948, 2.
- Obavijest Slovencima. *Riječki list*, 9. 9. 1948, 2.
- Društvene vijesti. *Riječki list*, 17. 9. 1948, 2.
- Društvene vijesti. *Riječki list*, 19. 9. 1948, 4.
- Društvene vijesti. *Riječki list*, 30. 9. 1948, 4.
- Društvene vijesti. *Riječki list*, 1. 10. 1948, 2.
- Društvene vijesti. *Riječki list*, 2. 10. 1948, 4.
- Društvene vijesti. *Riječki list*, 16. 10. 1948, 2.
- Društvene vijesti. *Riječki list*, 30. 10. 1948, 2.
- Masovni sastanak Slovenskog doma. *Riječki list*, 13. 11. 1948, 2.
- Slovenski dom. *Riječki list*, 27. 11. 1948, 3.
- Društvene vijesti. *Riječki list*, 2. 12. 1948, 2.
- Društvene vijesti. *Riječki list*, 16. 12. 1948, 2.
- Društvene vijesti. *Riječki list*, 24. 12. 1948, 2.
- Društvene vijesti. *Riječki list*, 31. 12. 1948, 2.

1949.

- Društvene vijesti. *Riječki list*, 7. 1. 1949, 4.
- Društvene vijesti. *Riječki list*, 21. 1. 1949, 4.
- Društvene vijesti. *Riječki list*, 4. 2. 1949, 2.
- Društvene vijesti. *Riječki list*, 10. 2. 1949, 4.
- Društvene vijesti. *Riječki list*, 11. 2. 1949, 2.

U Rijeci je svečano proslavljena 100-godišnjica smrti Franceta Prešerna. *Riječki list*, 13. 2. 1949, 2.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 18. 2. 1948, 2.

Počele su pripreme za smotru kulturno-umjetničkih društava Rijeke. *Riječki list*, 4. 3. 1949, 3.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 4. 3. 1949, 4.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 10. 3. 1949, 2.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 17. 3. 1949, 2.

Aktivnost domova kulture Prvog rajona Rijeke. *Riječki list*, 18. 3. 1949, 3.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 1. 4. 1949, 2.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 14. 4. 1949, 4.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 7. 5. 1949, 2.

Godišnja skupština slovenskog kulturno-prosvjetnog društva »Bazovica«. *Riječki list*, 13. 5. 1949, 2.

Priredbe Narodnog fronta 1. rajona u čast 30 godina osnutka KPJ. *Riječki list*, 26. 5. 1949, 2.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 4. 6. 1949, 2.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 17. 6. 1949, 4.

Pred smotre kulturno-umjetničkih društava i grupa grada i Kotara Rijeke. *Riječki list*, 30. 6. 1949, 2.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 30. 6. 1949, 4.

Program smotri kulturno-umjetničkih društava i grupa Grada i Kotara Rijeke. *Riječki list*, 3. 7. 1949, 3.

Smotra kulturno-umjetničkih društava i grupa Rijeke. *Riječki list*, 5. 7. 1949, 3.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 7. 7. 1949, 4.

Smotra kulturno-umjetničkih društava i grupa grada i kotara Rijeke. *Riječki list*, 10. 7. 1949, 3.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 20. 7. 1949, 4.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 19. 8. 1949, 4.

Rad kulturno-umjetničkih društava u Rijeci. *Riječki list*, 21. 8. 1949, 2.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 2. 9. 1949, 4.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 8. 9. 1949, 2.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 30. 10. 1949, 4.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 10. 11. 1949, 2.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 17. 11. 1949, 2.

Kulturno-umjetnička djelatnost Slovenaca u Rijeci. *Riječki list*, 3. 12. 1949, 2.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 15. 12. 1949, 2.

1950.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 3. 2. 1950, 2.

J. G. KPD »Bazovica« najbolje društvo u 1. rajonu Rijeke. *Riječki list*, 7. 2. 1950, 3.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 12. 2. 1950, 2.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 26. 2. 1950, 2.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 3. 3. 1950, 2.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 18. 3. 1950, 2.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 24. 3. 1950, 2.
Program završne priredbe II. gradske smotre u Rijeci 16. o. mj. *Riječki list*, 16. 4. 1950, 3.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 16. 4. 1950, 4.
750 učesnika na zaključnoj priredbi gradske smotre u Rijeci. *Riječki list*, 18. 4. 1950, 3.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 27. 4. 1950, 4.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 14. 5. 1950, 4.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 19. 5. 1950, 4.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 28. 5. 1950, 4.
Koruško veče. *Riječki list*, 2. 6. 1950, 4.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 3. 6. 1950, 4.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 15. 6. 1950, 4.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 20. 6. 1950, 2.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 2. 7. 1950, 4.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 8. 7. 1950, 4.
Na festivalu u Ilirskoj Bistrici sudjeluje više društava iz Riječke oblasti. *Riječki list*, 24. 8. 1950, 2.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 31. 8. 1950, 2.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 3. 9. 1950, 4.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 14. 9. 1950, 2.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 15. 9. 1950, 4.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 23. 9. 1950, 2.
Slovinci u Rijeci otvorili svoj dom i prvu školu. *Riječki list*, 26. 9. 1950, 2.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 27. 10. 1950, 4.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 7. 11. 1950, 4.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 24. 11. 1950, 4.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 2. 12. 1950, 2.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 10. 12. 1950, 4.
Večer slovenske pesmi. *Riječki list*, 15. 12. 1950, 4.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 26. 12. 1950, 2.

1951.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 10. 1. 1951, 4.
Društvene vijesti. *Riječki lis*, 11. 1. 1951, 4.
Novi odbor KPD »Bazovica«. *Riječki list*, 18. 1. 1951, 3.
Društvene vijesti. *Riječki list*, 14. 2. 1951, 4.

Lj. B., Priznanje najzaslužnijima za uspjehe u kulturno-prosvjetnom radu. *Riječki list*, 21. 2. 1951, 2.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 23. 2. 1951, 2.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 25. 2. 1951, 4.

Koruška večer. *Riječki list*, 2. 3. 1951, 2.

Koruško veče u Rijeci. *Riječki list*, 7. 3. 1951, 2.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 23. 3. 1951, 2.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 24. 3. 1951, 2.

Slovenski dom. *Riječki list*, 5. 4. 1951, 2.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 22. 4. 1951, 2.

Slovenski dom »Bazovica«. *Riječki list*, 17. 5. 1951, 2.

Program smotre. *Riječki list*, 5. 6. 1951, 2.

Dramska grupa TT centra izvela Nušićevo »Tudjinče«. *Riječki list*, 5. 6. 1951, 2.

Slovenski dom »Bazovica«. *Riječki list*, 24. 6. 1951, 4.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 30. 6. 1951, 2.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 1. 7. 1951, 4.

Slovenski dom. *Riječki list*, 26. 7. 1951, 2.

Društvene vijesti. *Riječki list*, 27. 9. 1951, 2.

Slovenski dom »Bazovica«. *Riječki list*, 8. 11. 1951, 2.

Slovenski dom »Bazovica«. *Riječki list*, 17. 11. 1951, 2.

1952.

Slovenski dom. *Riječki list*, 20. 1. 1952, 2.

(r) »Bazovica« na prekretnici. *Riječki list*, 25. 1. 1952, 3.

A. Mihec; D. Filipčić, Poslije godišnje skupštine društva »Bazovica«. *Riječki list*, 13. 2. 1952, 3.

Ljubo Brgić, Što je pokazala ovogodišnja gradska smotra u Rijeci. *Riječki list*, 12. 6. 1952, 3.

1953.

Godišnja skupština Saveza KPD. *Novi list*, 22. 3. 1953, 2.

Svi u Okruglicu. *Novi list*, 2. 9. 1953, 2.

R. N., Novosti iz »Bazovice«, *Novi list*, 3. 9. 1953, 3.

1954.

Godišnja skupština KUD »Bazovica«. *Novi list*, 20. 2. 1954, 2.

A. K., O Savezu, društvima. *Novi list*, 8. 3. 1954, 3.

A. K., Smotra. *Novi list*, 9. 4. 1954, 3.

A. K., Poslije smotre. *Novi list*, 16. 5. 1954, 3.

A. K., Podijeljene su diplome i pohvale. *Novi list*, 26. 5. 1954, 3.

1955.

- Slovenski književnici gostovali u Rijeci. *Novi list*, 25. 3. 1955, 2.
Večeras prvi, a sutra drugi dio smotre. *Novi list*, 25. 5. 1955, 5.
Večeras drugi dio smotre. *Novi list*, 26. 5. 1955, 5.
Završila smotra kulturno-umjetničkih društava u Rijeci. *Novi list*, 27. 5. 1955, 2.
Akademija u čast Dana Republike. *Novi list*, 27. 11. 1955, 5.

1957.

- M. Matešić, Sve sekcije aktivne. *Novi list*, 10. 1. 1957, 3.
Smotra kulturno-umjetničkih društava. *Novi list*, 24. 5. 1957, 5.
Smotra kulturno-umjetničkih društava. *Novi list*, 19. 7. 1957, 5.
Smotra kulturno-umjetničkih društava. *Novi list*, 20. 7. 1957, 5.
Smotra kulturno-umjetničkih društava. *Novi list*, 22. 7. 1957, 5.

*La voce del popolo***1948.**

- Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 23. 1. 1948, 2.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 14. 2. 1948, 2.
Intervista con gli scrittori slaveni. *La voce del popolo*, 19. 2. 1948, 3.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 27. 2. 1948, 2.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 5. 3. 1948, 2.
Assemble generale del circolo sloveno da cultura. *La voce del popolo*, 13. 3. 1948, 2.
Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 14. 3. 1948, 2.
Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 20. 3. 1948, 2.
Pionieri sloveni. *La voce del popolo*, 8. 4. 1948, 2.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 7. 5. 1948, 2.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 21. 5. 1948, 2.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 4. 6. 1948, 2.
Circolo sloveno di cultura, *La voce del popolo*, 25. 6. 1948, 2.
Circolo sloveno di cultura. Iscrizioni alle scuole elementri. *La voce del popolo*, 27. 6. 1948, 2.
Circolo sloveno di Cultura. *La voce del popolo*, 4. 7. 1948, 2.
Circolo sloveno di Cultura. *La voce del popolo*, 30. 7. 1948, 2.
Riunione di massa degli sloveni parlera il comp. Regent. *La voce del popolo*, 25. 8. 1948, 2.
Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 1. 9. 1948, 2.
Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 2. 9. 1948, 2.
Circolo Sloveno. *La voce del popolo*, 17. 9. 1948, 2.
Circolo Sloveno. *La voce del popolo*, 19. 9. 1948, 2.
Circolo Sloveno. *La voce del popolo*, 30. 9. 1948, 2.
Circolo Sloveno. *La voce del popolo*, 15. 10. 1948, 2.

Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 12. 11. 1948, 2.
Circolo Sloveno. *La voce del popolo*, 26. 11. 1948, 2.
Circolo Sloveno. *La voce del popolo*, 1. 12. 1948, 2.
Circolo Sloveno di Cultura. *La voce del popolo*, 23. 12. 1948, 2.
Circolo Sloveno di Cultura. *La voce del popolo*, 31. 12. 1948, 2.

1949.

Circolo Sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 20. 1. 1949, 2
S. A. C. Slovene »Bazovica« Riuvjata a venerdi la commemorazione di Prešern. *La voce del popolo*, 9. 2. 1949, 2.
S. A. C. S. »Bazovice«, *La voce del popolo*, 17. 2. 1949, 2.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 20. 2. 1949, 2.
Circolo sloveno di cultura Conferenza sui poeta Cankar. *La voce del popolo*, 9. 3. 1949, 2.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 16. 3. 1949, 2.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 17. 3. 1949, 2.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 31. 3. 1949, 2.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 13. 4. 1949, 2.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 6. 5. 1949, 2.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 7. 5. 1949, 2.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 8. 5. 1949, 2.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 4. 6. 1949, 2.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 16. 6. 1949, 2.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 30. 6. 1949, 2.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 19. 7. 1949, 2.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 29. 7. 1949, 2.
Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 8. 9. 1949, 2.

1950.

Circolo sloveno di cultura Basovizza. *La voce del popolo*, 15. 2. 1950, 2.
Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 25. 2. 1950, 2.
Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 2. 3. 1950, 2.
Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 3. 3. 1950, 2.
Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 4. 3. 1950, 2.
Ivan Regent oggi a Fiume. *La voce del popolo*, 23. 3. 1950, 2.
Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 27. 4. 1950, 2.
S. A. C. sloveno Bazovica, *La voce del popolo*, 14. 5. 1950, 2.
S. A. C. sloveno Bazovica, *La voce del popolo*, 19. 5. 1950, 2.
Serata della Carinzia al Circolo di cultura Sloveno. *La voce del popolo*, 2. 6. 1950, 2.
S. A. C. sloveno Bazovica, *La voce del popolo*, 20. 5. 1950, 2.
Serata slavena »Basovica« Fiume. *La voce del popolo*, 20. 6. 1950, 2.

Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 8. 7. 1950, 2.
Si apre a Fiume la Scuola slovena. *La voce del popolo*, 31. 8. 1950, 2.
Circolo di cultura Sloveno. Si iniziano le iscrizioni per la scuola slavena. *La voce del popolo*, 3. 9. 1950, 2.
Circolo di cultura Sloveno. Si iniziano le iscrizioni per la scuola slavena. *La voce del popolo*, 5. 9. 1950, 2.
Circolo si cultura slavena. *La voce del popolo*, 15. 9. 1950, 2.
Conferenza alla Casa slavena. *La voce del popolo*, 1. 10. 1950, 2.
Conferenza alla Casa slavena. *La voce del popolo*, 3. 10. 1950, 2.
Celebrazione del poseta Marulić al Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 26. 10. 1950, 2.
Celebrazione del poseta Marulić al Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 27. 10. 1950, 2.
Runione di massa alla Casa slovena di cultura. *La voce del popolo*, 7. 11. 1950, 2.
Solenne accademia al Circolo »Basovizza«. *La voce del popolo*, 23. 11. 1950, 2.
Solenne accademia al Circolo »Basovizza«. *La voce del popolo*, 25. 11. 1950, 2.
Serata di cantori popolari slovene. *La voce del popolo*, 15. 12. 1950, 2.
Circolo di cultura sloveno »Bazovica«. *La voce del popolo*, 24. 12. 1950, 2.
Circolo di cultura sloveno »Bazovica«. *La voce del popolo*, 26. 12. 1950, 2.

1951.

Societa slovena di cultura. *La voce del popolo*, 10. 1. 1951, 2.
Societa slovena di cultura. *La voce del popolo*, 11. 1. 1951, 2.
Societa slovena di cultura. *La voce del popolo*, 14. 1. 1951, 2.
Societa slovena di cultura. *La voce del popolo*, 19. 2. 1951, 2.
Ai coristi della S. A. C. O. Bazovizza. *La voce del popolo*, 23. 3. 1951, 2.
Circolo sloveno di Bazovizza. *La voce del popolo*, 25. 3. 1951, 2.
Circolo sloveno. *La voce del popolo*, 5. 4. 1951, 2.
Circolo sloveno di Bazovizza. *La voce del popolo*, 14. 4. 1951, 2.
Circolo sloveno di Bazovizza. *La voce del popolo*, 19. 4. 1951, 2.
Circolo sloveno di Bazovizza. *La voce del popolo*, 25. 4. 1951, 2.
Circolo sloveno di Bazovizza. *La voce del popolo*, 17. 5. 1951, 2.
Circolo sloveno di Bazovizza. *La voce del popolo*, 24. 6. 1951, 2.
Circolo sloveno di Bazovizza. *La voce del popolo*, 1. 7. 1951, 2.
Aperte le iscrizioni alla scuola slovena. *La voce del popolo*, 6. 7. 1951, 2.
Circolo sloveno Bazovica. *La voce del popolo*, 28. 9. 1951, 2.
Circolo sloveno si cultura. *La voce del popolo*, 16. 10. 1951, 2.
Circolo cultura Basovizzca. *La voce del popolo*, 16. 11. 1951, 2.

1952.

Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 18. 1. 1952, 2.

Circolo sloveno si cultura »Basovizza«. *La voce del popolo*, 20. 1. 1952, 2.

Circolo sloveno di cultura. *La voce del popolo*, 2. 2. 1952, 2.

Circolo sloveno di cultura »Basovizza«. *La voce del popolo*, 9. 2. 1952, 2.

Circolo sloveno »Basovizza«. *La voce del popolo*, 29. 2. 1952, 2.

Circolo sloveno Basovizza. *La voce del popolo*, 22. 3. 1952, 2.

Circolo sloveno Basovizza. *La voce del popolo*, 25. 4. 1952, 2.

Circolo sloveno Basovizza. *La voce del popolo*, 5. 9. 1952, 2.

1955.

Poveriggio letterario della SAC »Basovizza«. *La voce del popolo*, 19. 3. 1955, 2.

1956.

U. S. P. L. Stranga. *La voce del popolo*, 15. 1. 1956, 2

U. S. P. L. Stranga. *La voce del popolo*, 16. 1. 1956, 2.

LITERATURA

- BOBETKO-MAJER, S. (1999). Ferdo Livadić u tisku svoga doba. V: *Arti Musices*, god. 30, br. 2, Zagreb.
- LUKEŽIĆ, I. *Književne teme u hrvatskoj periodici istarsko-kvarnerskog kruga*. (Magistarski rad). Tipkopolis.
- SAPUNAR, M. (2000). *Osnove znanosti o novinarstvu*. Zagreb: Naprijed.
- STRČIĆ, M. (1933). Pjesničko djelo Drage Gervaisa, v: *Pod Učkun*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- STRČIĆ, P. (1972). *Primorski vjesnik 1941. godine: Izbor članaka o Hrvatskom primorju, Istri i Gorskom kotaru*. Rijeka: Mala biblioteka Muzeja narodne revolucije u Rijeci.
- 30 let slovenskega kulturno prosvetnega društva Bazovica Rijeka 1947–1977*. Kulturno-prosvetno društvo Bazovica. Ljubljana 1977.

VIRI

- Kronika Slovenskog doma KPD »Bazovica«, zvezek 1. Rukopolis. Arhiva KPD Slovenskog doma »Bazovica«.
- Privatna korespondencija Zore Ausec. Rukopolis. Zasebna arhiva Mojce Milek.

A SURVEY OF RESEARCH ON SLOVENE IMMIGRATION TO THE USA.

Serious research on Slovene immigration to the USA. started in Slovenia in the beginning of 1970s when a group of senior scholars and younger researchers started a program at the University of Ljubljana on Slovene emigration. Drawing from his research experience as well as from the research experience of the other researchers the author of this essay presented a paper about research on the Slovene immigration in the United States at the New Orleans meeting of the American Association for the Advancement of Slavic Studies in 1985, which was later published in Slovene Studies. There he made some recommendations.

In this article author surveys how much of this program was fulfilled by him and other researchers. The areas of research were Slovene fraternal benefit societies, cultural activities, workers' movement, Slovene ethnic Press, Slovene ethnic parishes, Slovene national homes, entrepreneurship, successful individuals, and community studies. Other colleagues developed other topics like the reasons for emigration, the means of transportation, and Images of America among the potential migrants which the author of this essay did not mention in the program. In the last twenty years many books and scholarly articles were written on the topics of Slovenes in the U.S.A. The author also emphasizes the fact that there were many scholarly articles and entries in encyclopedias published by Slovene authors not only in Slovenia but also in the U.S.A.

Keywords: Slovenes, immigration, emigration, U.S.A., ethnic settlements, ethnic studies

PREGLED RAZISKOVANJA SLOVENSKEGA IZSELJENSTVA V ZDA

Resnejše raziskovanje o slovenskem izseljenstvu v ZDA se je v Sloveniji pričelo v začetku 70. let 20. st., ko je skupina starejših in mladih raziskovalcev začela izvajati program o slovenskem izseljenstvu na Univerzi v Ljubljani. Na podlagi lastnih raziskav in raziskav drugih je avtor prispevka leta 1985 na letnem sestanku Ameriškega združenja za napredek slovanskih študij (American Association for the Advancement of Slavic Studies) predlagal smernice za nadaljnje raziskovanje slovenskega izseljenstva.

V prispevku avtor ugotavlja, koliko od tega programa je bilo izpolnjenega z njegove strani pa tudi s strani drugih raziskovalcev. Polja raziskovanja, ki jih je avtor predlagal, so bila: slovenske bratske podporne organizacije, kulturne aktivnosti, delavsko gibanje, slovensko etnično časopisje, slovenske etnične župnije, slovenski narodni domovi, podjetništvo, uspešni posamezniki in pregled zgodovine posameznih slovenskih naselbin v ZDA. Drugi kolegi so poleg tega razvili še druga polja raziskav, kot na primer razlogi za izseljevanje, načini potovanja izseljencev in podobe Amerike v očeh potencialnih izseljencev. Rezultat raziskovanj so mnoge knjige in znanstveni prispevki o slovenskih izseljencih v ZDA. Avtor tudi poudarja, da so bili mnogi znanstveni prispevki o Slovencih v ZDA slovenskih avtorjev iz Slovenije objavljeni v znanstvenih časopisih in enciklopedijah, in to ne le v Sloveniji, temveč tudi v ZDA.

Ključne besede: Slovenci, priseljevanje, izseljevanje, ZDA, etnične naselbine, etnične študije

After British historian Frank Thistlethwaite read his paper *Migration from Europe Overseas in the nineteenth and twentieth centuries* at 11th International Congress of Historical Sciences in Stockholm¹ scholars of American immigration in Europe and the U.S.A got a new impulse to continue their research on emigration from Europe and immigration to the U.S.A. In Slovenia a Center for the History of Slovene emigration research was formally established at Slovene Academy of Arts and Sciences, but it did not produce serious results until after in the late 1980's professional scholars were employed by the Scientific Research Center of Slovene Academy of Sciences. It was then renamed into Institute for Slovene Emigration.

At the end of 1970's a group of senior scholars and younger researchers started a program at the University of Ljubljana on Slovene emigration in the field of History, Art History, History of literature and ethnology at the Faculty of Philosophy. The results were B.A. final works and graduate works which dealt with the topic of Slovene immigration to the U.S.A.

Drawing from his research experience as well as from the research experience of the other researchers the author of this essay presented a paper about research on the Slovene immigration in the United States at the New Orleans meeting of the American Association for the Advancement of Slavic Studies in 1985, which was later published in *Slovene Studies*. There he also made the following recommendations:

Within the framework of research into Slovene immigration to the United States, from the times of the first mass migrations to the present, it will be necessary to write – among other things – historical surveys of fraternal benefit societies other than the two largest ones [i.e., Slovene National Benefit Society (SNPJ) and American Slovenian Catholic Union (KSKJ)]. It will be necessary, also, to study the history of the cultural activities of American Slovenes, especially in the larger centers of settlements. To this end, we should take into consideration both the work of the Slovene Section of the Yugoslav Socialist Alliance and its cultural institutions, and the work of the Slovene Catholic Church in the U.S.A.; of special importance are Slovene parishes, since during the 1920s the Slovene Catholic Church was in charge of 3000 children who, inter alia, learned Slovene in parochial schools. It will be necessary to research the activity of American Slovenes in building churches and in establishing National homes. Completely unresearched hitherto is the



1 Frank Thistlethwaite, »Migration from Europe Overseas in the nineteenth and twentieth centuries«, *Comite international des Sciences Historiques (International Committee of Historical Sciences)*, XI^e Congrès International des Sciences Historiques, Stockholm 21–28 Aout. 1960, *Repports V, Histoire contemporaine*, Göteborg–Stockholm, Uppsala.

history of Slovene entrepreneurship: Contrary to popular views, we find among immigrants (who left Slovene ethnic territory) between 1880 and 1924 considerable number of Slovene entrepreneurs. On the basis of advertisements, at least, it will be possible to assess the number of Slovenes successful in this area, especially in smaller towns such as Joliet IL, Cannonsburg PA, and so on. American Slovenes have also been quite successful in the cultural, scholarly and sporting life of the U.S.A.: successful individuals are portrayed in Gobetz's Slovenian Heritage I.² Also to be researched is the history of successful American Slovenes in public life. There have been one U.S. senator and five former U.S. congressmen, and there are three current U.S. congressmen, of Slovene descent. Also to be researched are the lives of American Slovenes at lower levels in state, county and city public life: especially in smaller towns settled by Slovenes, there have been and still are many local Slovene American politicians: and this is true for the whole historical period since the 1860s.

There is, therefore, plenty of work for researchers into the history of Slovene Americans. Even today there exist 200 registered Slovene organizations in the U.S.A. whose task is the preservation of Slovene culture. We therefore have a two-fold task. On the one hand, we should investigate the history of American Slovenes according to their original settlements, using as sources the Community Studies, and including in our research all the aspects of life mentioned above. Ideally, we should study settlement-level history in each of the thirty-five states concerned, finishing with thirty-five monographs: but it is not possible: rather, we must continue the work begun so successfully by Arnež³ and Gobetz at the level of Community Studies. On the other hand, we have to compose an internal synthesis of Slovene immigration to the U.S.A. which includes all aspects of their history. The works by Trunk⁴ and Zavertnik⁵ were excellent, but 60-70 years have passed since they were published: a great deal, surely, has happened since that time. In addition, progress has been made in the discipline of migration studies. It is now time to start thinking about a new book, one which will synthesize Slovene migration to America. [Of course, Trunk's and Zavertnik's methodology-contacting individuals in different settlements by letter-is no longer applicable.] Further, such a book should not



2 Edward Giles Gobetz, Milena Gobetz, Ruth Lakner (Eds.): *Slovene Heritage 1*. (Willoughby Hills: Slovenian Research Center of America, 1980), 642 pp.

3 John A. Arnež: *Slovenian Community in Bridgeport, Conn.* (=Studia Slovenica, Special series, 2). (New York, Washington: Studia Slovenica, 1971), 96 pp.; Janez A. Arnež: *Slovenci v New Yorku* (=Studia Slovenica, Special series, 1). (New York: Studia Slovenica, 1966), 286 pp.

4 Jurij Trunk: *Amerika in Amerikanci*. (Celovec: Published by the Author, 1912), 608 pp.

5 Jože Zavertnik: *Ameriški Slovenci: Pregled splošne zgodovine Združenih držav, slovenskega naseljevanja in naselbin in Slovenske narodne podporne jednote*. (Chicago: Slovenska narodna podporna jednota, 1925), 632 pp.

*survey the different places of settlement, but should be subdivided according to individual aspects of Slovene-American problems. Community Studies should be of a great help in this regard: such Studies will continue to be used subsequently, and will serve as a means of evaluating this synthesis.*⁶

What follows is a description of the achievements of scholars on both sides of the ocean in fulfilling the program of research on Slovene immigration to the United States of America as it was outlined in *Slovene Studies* in 1986. Let me emphasize once more that the author of this essay formulated this program on the basis of research that was done in the field not only by him, but also by the other scholars who with their work and publications helped in the conceptualization of the research being surveyed.

FRATERNAL BENEFIT SOCIETIES

It is written in the Program that it will be necessary to write »*historical surveys of fraternal benefit societies*.« In 1994 a conference was organized at the University of Maribor on ethnic fraternalism, the proceedings of which were published in 1996.⁷ Surveys of most of the Slovene fraternal organizations in the United States are presented in this book. Darko Friš, Bogdan Kolar and Andrej Vovko have written a scholarly book that surveyed 100 years of the American Slovenian Catholic Union,⁸ and Kolar⁹ and Friš wrote some scholarly articles on the topics.¹⁰ Joseph Petrovich Stipanovich was hired by the Slovene National Benefit Society (Slovenska narodna podporna jednota – SNPJ) in early 1980s to write a history of the largest Slovene fraternal organization in the United States, Slovene National Benefit Society. The author of this essay was able to read the manuscript, which surveyed the conventions and the role of SNPJ in the American labor movement;



6 Matjaž Klemenčič, »Research on Slovene Immigration to the United States: Past Achievements and Future directions«, *Slovene Studies: Journal of the Society for Slovene Studies*, vol. 8, no. 2. (Columbus, Ohio, 1986), pp. 9–14.

7 *Etnični fraternalizem v priseljenskih državah* (= *Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries* (Matjaž Klemenčič, Ed.). (Maribor: Pedagoška fakulteta, 1996), 433 pp.

8 Darko Friš, Bogdan Kolar, Andrej Vovko: *Prvih sto let Kranjsko slovenske katoliške jednote: Pregled zgodovine KSKJ, 1894–1994*. (Ljubljana: Ilex, 1997), 294 pp.

9 Bogdan Kolar, »St. Joseph KSKJ Local Lodge, Bridgeport, Connecticut«, *Dve domovini* 10 (Ljubljana 1999) pp. 61–78; Bogdan Kolar, »Začetki cerkvene organiziranosti Slovencev v Kaliforniji«, *Acta ecclesiastica Sloveniae*, no. 26 (Ljubljana 2004), pp. 193–244.

10 Darko Friš, »Manje poznate zanimljivosti iz rada odsjeka Kranjsko slovenske katoliške jednote (1894–1924).«, *Migracijske teme*, vol 16, no. 3 (Zagreb, 2000), pp. 29–45; Darko Friš, »A review of the activity of the local lodges of The Grand Carniolian Slovenian Catholic Union before 1924«, *Slovene Studies*, vol. 19, no 1 (Columbus, Ohio, 1997), pp. 131–153; Darko Friš, »Delovanje slovenskih frančiškanov v ZDA pred II. svetovno vojno: 'ljubi Bog je poslal Frančiškane v Ameriko'«, *Studia Historica Slovenica*, vol 5, no. 1/3 (Maribor 2005), pp. 457–482.

but the manuscript never saw the light of day because it did not satisfy the expectations of the SNPJ leadership. The editor of Prosveta, the organ of SNPJ wrote a popular history of SNPJ, published on the occasion of one hundredth anniversary of the organization.¹¹ An annotated scholarly book on the history of SNPJ remains one of the unfulfilled tasks of Slovene historiography.

CULTURAL ACTIVITIES

Second, it is written in the Program that it would be necessary to study the history of the cultural activities of American Slovenes, especially in the larger centers of settlement. Historians of literature wrote a survey of the history of literary works of Slovene immigrants and their descendants in the United States from the period of the early missionaries until today, in the framework of a broad survey on Slovene emigrant literature. This work was written by Janez Stanonik, Jerneja Petrič and Helga Glušič from the University of Ljubljana and edited by Janja Žitnik from the Scientific Research Center of the Slovene Academy of Arts and Sciences and Helga Glušič.¹² Stanonik also contributed general survey of the history of Slovene emigration as well as articles on Slovene utopian socialists Andrej Bernard Smolnikar as well as on Slovene forty-eighter Anton Fister/Füster, who escaped to America after the Revolution.¹³ What has not been done (above the level of Petrič's additions to Grill's Memories¹⁴ and a survey of four pages in the above mentioned book¹⁵) is the history of Slovene drama and opera in the United States, as well as a comprehensive history of singing and other cultural societies in the country-or even the larger Slovene communities, such as Cleveland.



11 Jay Sedmak (ed.): *An Inspired Journey. The SNPJ Story: The First One Hundred Years of the Slovene National Benefit Society*. (Imperial, PA: Slovene National Benefit Society, 2004), 168 pp.

12 Janez Stanonik, »Književnost Slovencev pred letom 1891«. In: Janja Žitnik and Helga Glušič (eds.): *Slovenska izseljenska književnost 2: Severna Amerika*. (Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 1999), pp. 15–88; Jerneja Petrič, »Književnost slovenskih priseljencev in njihovih potomcev v ZDA 1891–1945«. In: Žitnik and Glušič (eds.): *Slovenska izseljenska književnost 2 ...*, 89–264; Mihael Kuzmič, »Literarna dejavnost prekmurskih Slovencev v ZDA«. In: Žitnik and Glušič (eds.): *Slovenska izseljenska književnost 2 ...*, 265–288; Helga Glušič, »Književnost novih slovenskih priseljencev v ZDA po letu 1945«. In: Žitnik and Glušič (eds.): *Slovenska izseljenska književnost 2 ...*, 289–304.

13 Janez Stanonik, »Slovinci v Združenih državah: obdobje 1848–1891«, *Dve domovini* 7 (Ljubljana 1996), pp. 113–129; Janez Stanonik, »Andrej Bernard Smolnikar«, *Zgodovinski časopis*, vol. 49, št. 2 (Ljubljana 1995), pp. 183–191; Janez Stanonik, »Anton Fister - A Slovene forty-eighter«, *Acta neophilologica* 31 (Ljubljana 1998), pp. 81–93; Janez Stanonik, »K vprašanju narodne pripadnosti Antona Fistra«. In: Avgust Lešnik and Aldo Agosti (ed.): *Kriza socialnih idej: Britovškov zbornik / A festschrift for Marjan Britovšek*. (=Mednarodna izd. zgodovinskih in socioloških razprav). (Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo = Faculty of Arts, Department of sociology, 1996), pp. 75–78.

14 Vatroslav Grill: *Med dvema svetovoma*. (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1979), pp. 578–599.

15 Petrič, Književnost slovenskih priseljencev ..., 98–101.

Nada Šabec from the University of Maribor in the late 1980's started to research the language of Slovene Americans. She published works on language, language maintenance, ethnic identity, bilingualism and biculturalism of Slovene Americans.¹⁶

WORKERS' MOVEMENT

In the above mentioned Program it is also written about the necessity to take into consideration the work of the Slovene Section of the Yugoslav Socialist Alliance and its cultural institutions. Slovene historians from Slovenia had written quite a few works on the workers' movement even before 1986, focusing especially on the reactions of leftist Slovenes in America to the events in the old homeland, particularly during the world wars.¹⁷ Let me mention also a conference organized by the University of Maribor and the Zagreb Center for Migration Research on the workers' movement. The results were published in *Migracijske teme* in Zagreb.¹⁸ The author of this essay touched on this topic when he wrote about the workers' movement in Cleveland in his book on the Slovenes in Cleveland.¹⁹

16 Nada Šabec, »Functional and structural constraints on Slovene-English code-switching«, *Slovene Studies*, vol. 10, no.1 (Columbus, OH, 1988), pp. 71–80; Nada Šabec, »Language Maintenance and Ethnic Identity in two Cleveland American Slovene communities«. In: Walter Hoelbing and Reinhold Wagnleiter (eds.): *The European emigrant experience in the USA* (=Buchreihe zu den Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik, Bd. 5). (Tübingen: G. Narr, 1992), pp. 253–267; Nada Šabec, »Language maintenance among Slovene immigrants in the USA«, *Slovene Studies*, vol. 15, no. 1–2 (Columbus, OH, 1993), pp. 151–168; Nada Šabec, »The impact of bilingualism and biculturalism on the maintenance of ethnic identity for immigrants of Slovene descent in the U.S.A.«, *Uporabno. jezikoslovje*, vol. 1 (Ljubljana 1993), pp. 175–182; Nada Šabec, »Slovene-English language contact in the USA«. In: Marc L. Greenberg (ed.): *The Sociolinguistics of Slovene* (=International Journal of the Sociology of Language, 124). (Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 1997), pp. 129–183; Nada Šabec: *Half pa pu: The Language of Slovene Americans* (=Studia Humanitatis, Apes, 2). (Ljubljana: ŠKUC, 1995), 313 pp.

17 Drnovšek Marjan, »O stališčih slovenskih socialistov v ZDA do vojne in jugoslovanskega vprašanja med prvo svetovno vojno«, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, vol. 25/26, no. 1–2 (Ljubljana, 1975/76; published in 1978), pp. 75–96; Matjaž Klemenčič, »Proletarec and the Acculturation of Slovene Workers in the United States«. In: Christiane Harzig (ed.): *Labor Migration Project Labor Newspaper Preservation Project: The Press of Labor Migrants in Europe and North America from 1880's to 1930's*. (Bremen: Bremen Universität, 1985), pp. 475–486; Majda Kodrič, »Class consciousness among the second generation: expectations and responses within the Slovene National Benefit Society in the 1920s«. *Migracijske teme*, vol. 4, no. 1–2 (Zagreb 1988), pp. 111–128; Majda Kodrič, »Etbin Kristan in socialistično gibanje jugoslovanskih izseljencev v ZDA v letih 1914–1920«, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, vol. 23, no. 1–2 (Ljubljana 1983), pp. 63–87; Matjaž Klemenčič: *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji: naseljevanje zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne*. (Maribor: Založba Obzorja, 1987), 326 pp.

18 *Migracijske teme: časopis za istraživanje migracija i narodnosti*, vol. 4, no. 1–2. (Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 1987), pp. 103–109.

19 Matjaž Klemenčič: *Slovenes of Cleveland: The Creation of a New Nation and a New World Community: Slovenia and the Slovenes of Cleveland, Ohio*. (Novo mesto: Dolenjska založba, 1995), 414 pp.

SLOVENE ETHNIC PRESS IN THE UNITED STATES

The prehistory of Slovene journalism in the United States was described by Janez Stanonik.²⁰ Bibliographies on Slovene ethnic press can be found in the works of Janez Stanonik,²¹ Jože Bajec,²² and Joe Dwyer.²³ A conference on the ethnic immigrant press was organized by the University of Maribor in 1991. Many colleagues from both sides of the Atlantic Ocean attended. The results which deals not only with Slovene but also with German and East and South-East European ethnic press in the United State and some of the other immigrant countries were published by the University of Maribor as well as by the Institute for Slovene Emigration at the Scientific Research Center of the Slovene Academy of Arts and Sciences.²⁴ The Institute for Slovene Emigration at the Scientific Research Center of the Slovene Academy of Arts and Sciences organized in 1999 a round table on the significance of ethnic press for the researchers of the immigration.²⁵

Slovene printed materials in the USA and Canada were described in a book which was published on the basis of materials of an exhibit of Slovene printed materials in the USA and Canada during the period 1940–1997 in Ljubljana in 1997.²⁶

US SLOVENE CATHOLIC PRIESTS, PARISHES AND CHURCHES

Frederick Baraga and other Slovene Catholic missionaries were the first Slovene Catholic priests in the USA. There have been many books and articles



20 Janez Stanonik, »The prehistory of Slovene journalism in the United States«, *Dve domovini* 2–3 (Ljubljana 1992), pp. 125–140.

21 Janez Stanonik, »The bibliographies of Slovene emigrant press prior to 1945«. In: Igor Maver (ed.): *Ethnic Literature and Culture in the U.S.A., Canada, and Australia*. (Frankfurt am Main [etc.]: P. Lang, 1996), pp. 39–52.

22 Jože Bajec: *Slovensko izseljensko časopisje, 1891–1945* (Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 1980), 146 pp.

23 Joseph D. Dwyer: *Slovenes in the United States and Canada: A bibliography* (=IHRC Ethnic Bibliography; 3). (Minneapolis: Immigration History Research Center, University of Minnesota, 1991), 196 pp.

24 Matjaž Klemenčič, »Slovenski izseljenski tisk«, *Znanstvena revija: humanistika*, vol. 3, no. 2 (Maribor 1991), pp. 291–558; Published also in *Dve domovini* 2–3 (Ljubljana 1992) pp. 11–352.

25 Aurelio Giordano, Janja Žitnik, Knut Djupedal, Ulf Beijbom, Henning Bender, Dina Tøllsby, Olavi Koivukangas, Matjaž Klemenčič, Joel Wurl, Brian Lambkin, Adam Walaszek, »Press and emigration: roundtable discussion, 1 October 1999« [within] AEMI – The Association of European Migration Institutions Annual Meeting, Portorož, Slovenia, 29 September – 2 October 1999, Discussion. *Dve domovini*, 10. (Ljubljana, 1999), pp. 151–167.

26 Janez A. Arnež: *Slovenski tisk v ZDA in Kanadi = Slovenian printed material[!] in the USA and Canada, 1940–1997* (=Studia Slovenica; vol. 19). (Ljubljana and Washington: Studia Slovenica, 1998), 209 pp.

written on them. Here I would like to mention only a small fraction of those published by the Slovene authors since 1990.²⁷

In the Program it is written that we should also take into consideration the work of the Slovene Catholic Church in the USA, that Slovene parishes, where children were taught the language, were of special importance, and that it would be necessary to research the activity of American Slovenes in building churches.

The author of this essay learned about the importance of the establishment and deeds of the Catholic parishes for the preservation of Slovene ethnic consciousness in the USA when he was doing work for his book on the Slovenes of Cleveland and published an article on the topic in *Celovski zvon* in 1990.²⁸ On the initiative of the author of this essay, his then graduate student Darko Friš did his M.A. thesis surveying the development of the Slovene Catholic Church in the United States.²⁹ He expanded his thesis into a Ph.D. dissertation, which was published in book form by Mohorjeva družba.³⁰ In addition, his publications of the correspondence of Kazimir Zakrajšek³¹ and Slovene priests in the United States³² are worth mentioning. Andrej Vovko have written some articles on the Society

27 Bogdan Kolar, »Izvirne poteze delovanja misijonarja Franca Pirca«, *Dve domovini* 18 (Ljubljana 2003), pp. 35–52; Bogdan Kolar, »Baragov odnos do slovenstva in njegovi stiki z domovino«. In: Edo Škulj (ed.): *Baragov simpozij v Rimu* (=Simpoziji v Rimu, 17). (Celje: Mohorjeva družba, 2000), pp. 171–186; Andrej Vovko, »Pomembnejši slovenski biografski prispevki o misijonarju in izseljenskem duhovniku Francu Pircu«, *Dve domovini* 18 (Ljubljana 2003), pp. 8–24; Andrej Vovko, »Slovenski zgodovinarji o Frideriku Ireneju Baragi«, *Tretji dan*, vol. 27, no. 3 (Ljubljana 1998), pp. 59–62; Andrej Vovko, »Baragova podoba v delih slovenskih zgodovinarjev«. In: Stane Granda, Marjan Zupančič, and Pavle Rot (eds.): *Baraga in Trebnje: predavanja na Baragovem simpoziju v Trebnjem, 9. januarja 1998* (=Zbornik Občine Trebnje, 1). (Trebnje: Občina, Baragov odbor, 1998), pp. 97–111; Andrej Vovko, »Življenje in delo Friderika Baraga v luči znanstvenih objav in bibliografskih podatkov«. In: Škulj (ed.): *Baragov simpozij v Rimu* ..., 207–225; Bogdan Kolar, »Baragov odnos do slovenstva in njegovi stiki z domovino«. In: Škulj (ed.): *Baragov simpozij v Rimu* ..., 171–186; Bogdan Kolar, »Cerkveno-zgodovinski kontekst začetkov Baragovega misijonskega dela«. In: Granda, Zupančič, Rot (eds.): *Baraga in Trebnje* ..., 41–53; Bogdan Kolar, »Izvirne poteze delovanja misijonarja Franca Pirca«, *Dve domovini* 18 (Ljubljana 2003), pp. 35–52; Ivan Čizmić and Matjaž Klemenčič, »Croatian and Slovene Missionaries as Inventors and Explorers of the American West and Midwest«, *Društvena istraživanja*, vol. 11, no. 4/5 (Zagreb 2002), pp. 761–783; Janez Stanonik, »Friderik Baraga: ob dvestoletnici rojstva«, *Dve domovini* 7 (Ljubljana 1996), pp. 15–32; Janez Stanonik, »Očipve in Ottawa«, *Zgodovinski časopis*, vol. 50, no. 1 (Ljubljana 1996), pp. 65–69.

28 Matjaž Klemenčič, »Razvoj slovenskih far v Clevelandu«. *Celovski zvon*, vol. 9, no. 32 (Celovec 1991), pp. 51–60.

29 Darko Friš: Razvoj slovenske katoliške Cerkve v ZDA – M. A. Thesis at University in Ljubljana, 1992.

30 Darko Friš: *Ameriški Slovenci in katoliška Cerkve: 1871–1924*. (Celovec–Ljubljana–Dunaj: Mohorjeva založba, 1995), 417 pp.

31 Darko Friš: *Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O.F.M. (1907–1928): Viri*, no. 6. (Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1993), 127 pp.; Darko Friš: *Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O.F.M. (1928–1958): Viri*, no. 8. (Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1995), 230 pp.

32 Darko Friš: *Korespondenca slovenskih katoličanov v ZDA med leti 1882–1924: Viri*, no. 14. (Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1999), 326 pp.

of St. Raphael which are worth mentioning.³³ Bogdan Kolar wrote the history of Slovene Catholic priests who were active in California.³⁴

Besides the work on Cleveland Slovene Catholic parishes, which is based primarily on archival sources of the Catholic diocese in Cleveland³⁵ (a major step forward regarding the sources used to study history of the parishes), the author of this essay should mention his own book, which was published in December 1999 by Mohorjeva družba, on the work and life of Fr. Jurij Trunk. One part of the book deals in great detail with the history of Slovene Catholic parishes in Leadville, Colorado, and San Francisco, California. For writing these chapters of the book, the author of this essay was again able to use the archival materials of the Colorado Springs and San Francisco Catholic dioceses, besides many secondary sources like the ethnic immigrant press and general histories.³⁶ Catholic community of Leadville also published a history of the parish.³⁷ The author of this essay deals also with Slovene Catholic Church in Rock Springs, WY, in his essay on the development Slovene Immigrant community.³⁸

NATIONAL HOMES

In the Program it is also noted the necessity to write about the Slovene national homes. The author of this essay have written about them in the book on the Slovenes of Cleveland.³⁹ He also included information on the establishment, development and functions of Slovene national homes in San Francisco⁴⁰ and Leadville⁴¹ in his book on Reverend Trunk, and in his article on history of

33 Andrej Vovko, »The myth of America and the society of St. Raphael«, *Slovene Studies*, vol. 13, no. 1 (Columbus, OH, 1991), pp. 107–110; Andrej Vovko, »Odmev mita o Ameriki v Družbi sv. Rafaela«, *Zgodovinski časopis*, vol. 47, no. 4 (Ljubljana, 1993), pp. 563–568.

34 Bogdan Kolar: *Slovenian Priests and Priests of Slovenian Descent in the Catholic Communities of California*. (San Francisco: Educational and Dramatic Club Slovenia; Ljubljana: Salve, 2004) 190 pp.

35 Klemenčič: *Slovenes of Cleveland* ..., pp. 131–177.

36 Matjaž Klemenčič: *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike ter zgodovina slovenskih nasebin v Leadvillu, Kolorado in San Franciscu, Kalifornija*. (Celovec: Mohorjeva družba, 1999), 509 pp.

37 Matjaž Klemenčič: *100 Years of Catholic Faith: St. Joseph's Church, Leadville, Colorado, 1899–1999*. (Leadville: Catholic Community of Leadville, 2000), 43 pp.

38 Matjaž Klemenčič, »Razvoj slovenske izseljenske skupnosti v Rock Springsu, Wyoming, od naselitve do začetka 30-let 20. stoletja«, *Dve domovini* 13 (Ljubljana 2001), pp. 73–99.

39 Klemenčič: *Slovenes of Cleveland* ..., 219–263.

40 Klemenčič: *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami* ..., 362–365.

41 Ibid.

Slovenes in Rock Springs, WY.⁴² This topic was also discussed in an entry in *Enciklopedija Slovenije* on Slovenski narodni domovi.⁴³

ENTREPRENEURSHIP

It is written in the Program that the story of Slovene American entrepreneurship, which could be more precisely defined as »business persons,« or »local commercial elites« had not been told yet. The story of ethnic immigrant middle class in the United States has been the topic of research in the United States. For example Mark Stolarik edited a book of essays with an interesting title »Making it in America.⁴⁴ All of the researchers who were members of the group which studied Cleveland Croats, Czechs, Hungarians, Poles, Slovaks and Slovenes also studied the story of »middle classes« in the late 1980's in the University of Bremen sponsored Project on Ethnic Conflict and Cooperation in Greater Cleveland from 1880's till 1930's. A book on Cleveland Croats deals with the story of Croat »middle classes« in Cleveland in great detail.⁴⁵

Author of this essay wrote on ethnic entrepreneurship in his books on Slovenes of Cleveland, Leadville and San Francisco. It is interesting to compare the methodology that he used to research successful entrepreneurs of Slovene descent for these books. In Cleveland he simply picked up the information from advertisements in numerous ethnic newspapers⁴⁶ and from Mladineo's Directory.⁴⁷ He knew that those lists were incomplete; however he did not intend to make them 100% complete, but to show that Slovene Americans were active also as entrepreneurs. In San Francisco, he did interviews and satisfied his knowledge on the history of Slovene entrepreneurship by doing oral histories.⁴⁸

In Leadville, a small community with a relatively high percentage of Slovene Americans, the author of this essay was able to identify every single businessman who was of Slovene descent for almost every decade of the 20th century by going



42 Klemenčič, »Razvoj slovenske izseljenske skupnosti v Rock Springsu ..., 73–99.

43 »Slovenski domovi«, *Enciklopedija Slovenije* 12. (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999), pp. 26–28.

44 Mark M. Stolarik and Murray Friedman (eds.): *Making It in America: The Role of Ethnicity in Business Enterprise, Education and Work Choices*. (Lewisburg: Bucknell University Press; London and Toronto: Associated University Press, 1986), 143 pp.

45 Ivan Čizmić, Ivan Miletić and George J. Prpić: *From the Adriatic to Lake Erie: A History of Croats in Greater Cleveland*. (Eastlake, Ohio: American Croatian Lodge, Inc. 'Cardinal Stepinac' and Zagreb: Institute of Social Sciences Ivo Pilar, 2000), 557 pp.

46 Klemenčič: *Slovenes of Cleveland* ..., 108–130.

47 Ivan Mladineo: *Narodni adresar Hrvata–Slovenaca–Srba*. (New York: Edited and Published by I. Mladineo, 1937), 1244 pp.

48 Klemenčič: *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami* ..., 356–358.

through the city directories. He was able to finish this task by combining this method with oral histories, since he had an excellent assistant in Mr. Joe Jakopic, a very bright eighty-year-old resident of Leadville. Last names of entrepreneurs were also helpful, since before he studied city directories an analysis of 1910 census data for Lake County and Leadville on the basis of »raw materials« was made [primary sources from the census itself which listed every resident by names and other data] that were recently opened for research. Those entrepreneurs who and whose ancestors identified as having Slovene as their mother tongue in the 1910 Census were on the list. This method was possible for Leadville because almost no in-migration has taken place to Lake County since the end of World War I. So the story on Slovene entrepreneurship in Leadville is based on almost complete lists of entrepreneurs of Slovene descent in the 20th century.⁴⁹ The author of this essay will continue to do research on entrepreneurs of Slovene descent in case of Slovenes of Pueblo, CO using the same methodology as he did in case of Leadville, CO.

SUCCESSFUL INDIVIDUALS

In 1986 paper the author of this essay suggested that research is necessary on successful Slovene American individuals i.e. Slovene Americans who have attained various degrees of public recognition.

Although Professor Edward Giles Gobetz was quite successful in dealing with famous Slovene American individuals, from »Miss Ohio« to Slovene American generals, admirals, and U.S. senators,⁵⁰ he almost never touched the questions of what these individual successes meant to Slovene Americans as a group or what these successful Slovene Americans did for the group itself. One could find answers to the first question on the surface by simply looking through the ethnic Slovene American press and to the second one by looking through local American newspapers for U.S. officials at the highest level of government and even more so for elected officials in the states, counties and cities. These issues are taken into account in *Making it in America* a book of 413 biographies of successful ethnic Americans.⁵¹

Wherever the author of this essay did his research on American Slovenes in politics on the level of the states, counties and cities, he found that Slovene



⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ E. G. Gobetz, M. Gobetz, R. Lakner (Eds.), *Slovene Heritage 1* ..., 642 pp.

⁵¹ Elliot R. Barkan (Ed.): *Making It in America*. (Santa Barbara: ABC Clio, 2001). – There are biographies of five Slovene Americans in the book Friderick Baraga, Jurij Trunk, Frank Lausche, Louis Adamic and Marie Prislund.

Americans of all generations-but the immigrants themselves were overrepresented in politics. He found out about that while studying Cleveland, where in the 1930s four Americans of Slovene descent were on the City Council, a twenty-five-member body.⁵² In Cleveland, in Leadville for the 1940s and in Rock Springs, Wyoming, from the 1940s, Americans of Slovene descent were also mayors. Frank Lausche became mayor of Cleveland in the 1940s, after he started to take political lessons on St. Clair Avenue in the Slovene neighborhood.⁵³ Robert Zaitz, of the famous Leadville Slovene business family, became mayor of Leadville at the beginning of the 1990s;⁵⁴ and Paul Obluck was mayor of Rock Springs until the year 2000.⁵⁵

Again the research methodology was different in Cleveland than in Leadville or Rock Springs. In Cleveland, the local ethnic newspaper, *Ameriška domovina*, was a primary source for identifying Slovene American candidates and elected officials, including judges, city council members, mayors of smaller townships in the Cleveland metropolitan area, etc. It was also a primary source for following political debate within the Cleveland Slovene American community. Political involvement of Slovene Americans at all levels of politics was one of the primary tasks of the owners and editors of the newspaper, but they also actively participated in these events. They not only followed the events that in the 1940s brought Frank Lausche and, starting in the late 1970s, George Voinovich (of mixed Slovene and Serbian American parentage) to the position of mayor of Cleveland and later into the Governor's mansion in Columbus, Ohio (and both men later to the U.S. senate), but as mentioned before they also actively participated in these events. It was not an easy task to follow the Slovene American politicians from the Cleveland metro area from John Mihelich, the first Slovene American who became elected to the city Council in Cleveland, to George Voinovich. One could write at least an article, if not a book, on each of those hundreds of elected officials; but it would take an immigrant and ethnic historian too far afield. Of course, in Cleveland the task of identifying politicians was much easier than anywhere else, thanks to *Ameriška domovina*.⁵⁶ Using the ethnic newspapers as primary sources also brought some problems, however, like mistakes in spelling, etc.



52 Klemenčič: *Slovenes of Cleveland* ..., 306–308.

53 Edward Giles Gobetz: *Frank Lausche, Lincoln of Ohio*. (Willoughby Hills, Ohio: Slovenian Research Centre of America, 1987); William Bitter: *Frank J. Lausche: A political Biography*. (New York: Studia Slovenica, 1975); Klemenčič: *Slovenes of Cleveland* ..., 296–297, 336–341.

54 Klemenčič: *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami* ..., 322.

55 Robert B. Rhode: *Booms & Busts on Bitter Creek: A History of Rock Springs, Wyoming*. (Boulder, Colorado: Fred Pruett Books, 1999 – Second Edition), pp. 211–218.

56 Klemenčič: *Slovenes of Cleveland* ... 282–345.

It is much more painstaking work to identify Slovene American politicians in the smaller cities of the American West. The author of this essay was able to do that for Leadville and Rock Springs, however. There he had to look through city directories, minute books of the respective city councils, and the returns of primary and general elections for Lake and Sweetwater counties. If he had not used »ethnic connections« in Lake and Sweetwater counties, as well as in the city halls of Leadville and Rock Springs (where city clerks are of Slovene descent), the author of this essay do not think he would ever have found old minute books of the city councils, for example. Again, one has to combine those findings with oral histories.⁵⁷

We have already mentioned above, some of the important Slovene American Catholic priests. Biographies of half a dozen Slovene Americans who became Catholic Bishops still need to be written. A lot have been written on Slovene American author Louis Adamic.⁵⁸ Janez Arnež contributed as author or editor some books which made some important data on important Slovene Americans available for future research.⁵⁹ In the recent years Klemenčič's graduate students dealt with the life and work of Andrej Kobal, editor of *Voice of the Youth*, and later OSS and CIA officer,⁶⁰ and with the life and work of editor of *Prosveta*, Ivan Molek.⁶¹

There is still not enough work done to study success of Americans of Slovene descent, who were elected to both chambers of US Congress. There were three Americans of Slovene descent elected to U.S. Senate (Frank Lausche, George Voinovich, and Thomas Richard Harkin) and at least five who were elected to U.S. House of Representatives (John Blatnik, Dennis Eckart, Ray Kogovsek,

57 Klemenčič: *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami ...*, 316–330.

58 Dan Shiffman: *Rooting Multiculturalism: The Work of Louis Adamic*. (Madison-Teaneck: Fairleigh Dickinson University Press, London: Associated University Press, 2003), 191 pp.; Henry Christian (ed.): *Izbrana pisma Louisa Adamiča: ob tridesetletnici smrti*. (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1981), 473 pp.; Christian Henry: *Louis Adamic: A Checklist*. (Kent, OH: Kent State University Press, 1972), 164 pp.; Jerneja Petrič: *Svetovi Louisa Adamiča: ob tridesetletnici smrti*. (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1981), 235 pp.

59 Janez A. Arnež: *Gabrovškov dnevnik = Msgr Gabrovšek's diary: 1941–1945* (=Studia Slovenica, vol. 18). (Ljubljana, Washington: Studia Slovenica, 1997), 105 pp.; Janez A. Arnež: *Ciril Žebot in njegov politični pristop* (=Studia Slovenica, vol. 22). (Ljubljana, Washington: Studia Slovenica, 2006), 517 pp.; Janez A. Arnež and Rudy Vecerin (eds.): *Sculptor France Gorše* (=Studia Slovenica, no. 8). (New York, Washington: Studia Slovenica, 1971), 72 pp.; Janez A. Arnež, Marko Vuk and Metod Zavadlav (eds.): *France Gorše – kipi in risbe iz ameriškega obdobja*. (Nova Gorica: Goriški muzej; Dobrovo: Občina Brda; Ljubljana, and Washington: Studia Slovenica, 1995), 40 pp.

60 Mojca Moškon Mešl: *Politično delovanje Andreja Kobala v ZDA* – M. A. Thesis at University of Ljubljana, 2005.

61 Andreja Božič Horvat: *Vloga Ivana Molka v slovenski skupnosti v ZDA* – M.A. Thesis at University of Ljubljana, 2005. – Andreja Božič Horvat's doctoral dissertation on the life and work of Ivan Molek is in its' final stage at the University of Maribor.

James Oberstar, Joe Skubitz). A lot was written on Frank Lausche,⁶² while I found no entries on others in Biographical Directory of United States Congress 1774–Present.⁶³ In 2006 James Oberstar from Iron range (MN) was re-elected to U.S. House of Representatives, while Amy Klobuchar was elected U.S. Senator from Minnesota. Amy Klobuchar is daughter of Jim Klobuchar a renowned former sports columnist for Minneapolis Star Tribune and writer of books. With his daughter Amy Klobuchar he has biked through the land of his roots in Slovenia.⁶⁴

Marjan Drnovšek a researcher from the Institute for the Studies of Slovene Emigration at Scientific Research Center of Slovene Academy of Arts and Sciences has also written on the experiences of the so-called »common man« in Slovene American history. The sources he used were primarily letters from the immigrants to their relatives and friends at home.⁶⁵

COMMUNITY STUDIES

The author of this essay concluded his paper in 1986 referring to the »twofold task« of investigating the history of American Slovenes according to their original settlements and continuing the work begun so successfully by Arnez⁶⁶ and Gobetz⁶⁷ at the level of community studies. Of course it was very optimistic to even consider a possibility of writing a monograph for each of thirty-five states where 800 Slovene settlements in the United States are situated. The scholarly work was done to define the settlements and research the history of the working class and entrepreneurship within the Slovene ethnic group in some of the settlements. The authors of scholarly works on particular settlements were also able to make historic surveys of the establishment and development of ethnic parishes,⁶⁸



62 William C. Bittner: *Frank J. Lausche: A Political Biography*. (New York: Studia Slovenica, 1975); Edward Gobetz, (ed.): *Ohio's Lincoln, Frank J. Lausche: A Tribute and Festschrift for His 90th Birthday*. (Willoughby Hills, OH: Slovenian Research Center of America, 1985); James E. Odenkirk: *Frank J. Lausche: Ohio's Great Political Maverick*. (Wilmington, OH: Orange Frazer Press, 2005).

63 Biographical Directory of United States Congress 1774–Present, at <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=B000392> (December 20, 2006).

64 <http://www.jimklobuchar.com/jimbio.html> (December 20, 1996).

65 Marjan Drnovšek: *Pot slovenskih izseljencev na tuje: od Ljubljane do Ellis Islanda – Otoka solza v New Yorku: 1880–1924*. (Ljubljana: Mladika, 1991), 244 pp; Marjan Drnovšek: *Usodna privlačnost Amerike: pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom*. (Ljubljana: Nova revija, 1998), 390 pp.

66 Arnez: *Slovenian Community in Bridgeport ...*, 96 pp.; Arnez: *Slovenci v New Yorku ...*, 286 pp.

67 E. G. Gobetz, M. Gobetz, R. Lakner (Eds.), *Slovene Heritage 1 ...*, 642 pp.; Edward Giles Gobetz: *Slovenian Communities of Cleveland* (Manuscript in Immigration History Research Center, University of Minnesota).

68 Klemenčič: *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami ...*, 279–315, 373–396; Klemenčič: *Slovenes of Cleveland ...*, 131–177.

societies of ethnic fraternal organizations⁶⁹ and Slovene national homes⁷⁰ (There is a limit in the latter two investigations by the level of documentation, such as minute books, etc., that was preserved). For the Catholic parishes, while the question of sources is important, there will always be enough sources to write a history because of the eternal nature of the Church.

The author of this essay also mentioned above the story of the involvement of Americans of Slovene descent in politics on the national, state and local levels. All of this was researched for Cleveland⁷¹ and Leadville;⁷² and he is wrapping it up also for Rock Springs, Wyoming, and Pueblo, Colorado.

The author of this essay was criticized for, among other things, not taking into account the development of culture and cultural organizations in his work on particular Slovene settlements.⁷³ He has not looked at culture because he does not consider himself qualified for the job of literary or art historian. He also does not feel qualified to evaluate different levels of musical performance.

Some serious works on the subject of history of specific communities have been done by other authors. Late Mihael Kuzmič wrote a Ph. D. at the University of Ljubljana on Slovenes of Bethlehem, Pennsylvania.⁷⁴ Using the model of books on the Slovenes of Cleveland, and Leadville he wrote his Dissertation in American Studies Program at the Faculty of Arts. The Slovenes of Bethlehem, PA, came there exclusively from Prekmurje, a region of northeastern Slovenia, and they are Catholics as well as evangelicals. The dissertation appeared also in a book form.⁷⁵

THE REASONS FOR EMIGRATION, THE MEANS OF TRANSPORTATION, AND IMAGES OF AMERICA AMONG THE POTENTIAL MIGRANTS

What the author of this essay did not mention in his New Orleans paper as potential topics which we should study in our research on the Slovene immigra-

69 Klemenčič: *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami* ..., 331–338, 359–372.; Klemenčič: *Slovenes of Cleveland* ..., 178–218.

70 Klemenčič: *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami* ..., 336, 356–359; Klemenčič: *Slovenes of Cleveland* ..., 219–263.

71 Klemenčič: *Slovenes of Cleveland* ..., 282–345.

72 Klemenčič: *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami* ..., 316–330.

73 Janez Arnež, »Slovenci v Clevelandu«. *Slovenec*, vol 89, no. 285 (Ljubljana, December 9, 1995), p. 36.

74 Mihael Kuzmič: *Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Betlehemu, PA., ZDA, v letih 1893–1924: naselitev ter njihove zgodovinsko socialne, politične, literarne in verske dejavnosti* – Ph. D. at University of Ljubljana, 2000.

75 Mihael Kuzmič: *Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Betlehemu v ZDA 1893–1924. Naselitev in njihove zgodovinske, socialne, politične, literarne in verske dejavnosti*. (Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001), 325 pp.

tion to the U.S.A. were the reasons for emigration of Slovenes to America as well as images of America among potential migrants. Marjan Drnovšek have studied the reasons for emigration in his unpublished Doctoral dissertation.⁷⁶ The author of this essay has published an article on the images of America among the potential migrants.⁷⁷ Later this became a topic of Marjan Drnovšek's book⁷⁸ and numerous articles, also by Andrej Vovko.⁷⁹ The latter also wrote articles on members of St. Hermagoras Society in the U.S.A.⁸⁰ Also the process of transportation from the Slovene ethnic territory to America was the topic of research, which was not mentioned in New Orleans paper but was done extensively in a book by Dr. Drnovšek.⁸¹

A SYNTHESIS

At the end of 1986 paper one could read that *»we have to compose an internal synthesis of Slovene immigration to the U.S.A. which includes all aspects of their histories ... [and] should be subdivided according to individual aspects of Slovene-American problems. Community Studies ... will continue to be used subsequently, and will serve as a means of evaluating this synthesis. Such a synthesis will have to include the results of the work of colleagues who have dealt with American Slovene history from the point of view of historians of all types of art, and especially literary historians.«*⁸²

Also, it will have to include a chapter on American Slovenes and the crises in the homeland, i.e., the two World Wars and the struggle of Slovene Americans to help Slovenia gain recognition of its independence by the international community, especially the United States. The research to accomplish this is already done; it was presented in Klemenčič's first book on World Wars I and II⁸³ and in



76 Marjan Drnovšek: *Izseljevanje iz širše ljubljanske okolice 1890–1914* – Ph. D. at University of Ljubljana, 1993.

77 Matjaž Klemenčič, »Images of America among Slovene and Other Yugoslav Migrants«, *Distant Magnets: expectations and realities in the immigrant experience, 1840–1930*. New York: Holmes & Meier, 1993. (Ellis Island series), pp. 199–221.

78 Drnovšek: *Usodna privlačnost Amerike ...*, 390 pp.

79 Andrej Vovko, »The myth of America and the society of St. Raphael«, *Slovene Studies*, vol. 13, no. 1 (Bloomington, IN, 1991), pp. 107–110; Andrej Vovko, »Odmev mita o Ameriki v Družbi sv. Rafaela«, *Zgodovinski časopis*, vol. 47, no. 4 (Ljubljana 1993), pp. 563–568.

80 Andrej Vovko, »Udje družbe sv. Mohorja v ZDA do leta 1900«, *Dve domovini* 1 (Ljubljana 1990), pp. 121–135; Andrej Vovko, »Udje Družbe sv. Mohorja v ZDA od leta 1901 do leta 1916«, *Traditiones*, vol. 26 (Ljubljana 1997), pp. 117–134.

81 Drnovšek: *Pot slovenskih izseljencev na tuje ...*, 244 pp.

82 Klemenčič, *Research on Slovene Immigration to the United States ...*, 9–14.

83 Klemenčič: *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji ...*, 326 pp.

the paper he gave at the International Congress of Historical Sciences in Montreal in 1995.⁸⁴ The author of this essay has also edited a book of sources on Slovenes outside of Slovenia and international recognition of Slovenia in 1990s. In this book special emphasis is given to Slovene Americans.⁸⁵ Some articles which were written in the 1990's enriched our knowledge about the events during the World Wars.⁸⁶ Some authors have also touched on the problem of the history of post-World War II Slovene immigrants in the United States.⁸⁷ Although the majority of Slovene émigrés went to Argentina, Canada and Australia, the approximately 5,000 Slovene political refugees in the USA were also important because of their continued political activities in the USA, especially in the 1950s and 1960s.⁸⁸ The archival sources for this type of studies are available in Slovenia because Janez Arnež brought them to Slovenia and made them available for research.⁸⁹

In 1986 article, there are many citations from Rev. Jurij Trunk's book *Amerika in Amerikanci*. The author of this essay is very pleased to report that while doing research for his book on Reverend Trunk, he found his personal archives, covering his Carinthian period from the turn of the century until Trunk permanently immigrated to the United States in 1921. In his correspondence the process could

84 Matjaž Klemenčič, »Immigrant communities and the establishment of new states in East-Central Europe: the case of the Slovenians in North America«. In: Ljiljana Kaliterna (ed.): *Srednjeevropska emigracija i nove demokracije* (=Društvena istraživanja, vol. 7, no. 1-2). (Zagreb: Institut društvenih znanosti 'Ivo Pilar', 1998), pp. 43-73; Matjaž Klemenčič, »Izseljenske skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni Srednji Evropi: primer Slovencev – First Part«, *Zgodovinski časopis*, vol. 50, no. 4 (Ljubljana, 1996), pp. 391-409.

85 Matjaž Klemenčič, »Delovanje slovenskih izseljencev v ZDA za neodvisno Slovenijo«. In: Matjaž Klemenčič and Milica Trebše Štolfa (eds.): *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Del 4: Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije* (=Viri, št. 20). (Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2005), pp. 85-156; Matjaž Klemenčič and Samo Kristen, »Zapisniki 'United Americans for Slovenia': angleški izvorniki zapisnikov s sej 'United Americans for Slovenia' s slovenskim komentarjem«, *Razprave in gradivo*, no. 34 (Ljubljana 1999), pp. 29-127.

86 Andrej Vovko, »Ustanovitev 'Yugoslav Emergency Council' v New Yorku: zapisi«, *Zgodovinski časopis*, vol. 41 no. 3 (Ljubljana, 1987), pp. 523-527; Andrej Vovko, »The foundation of the Yugoslav Emergency Council in New York«, *Slovene Studies*, vol. 10, no. 2 (Columbus, OH, 1988), pp. 191-197; Andrej Vovko, »Zapisniki Defense Alliance for Yugoslavs in Italy in Yugoslav Emergency Council v New Yorku«, *Viri*, no. 3 (Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije), pp. 99-137.

87 Matjaž Klemenčič, »Prihod slovenskih beguncev v ZDA po drugi svetovni vojni«, *Celovski zvon*, vol. 13, no. 47 (Celovec 1995), pp. 71-85.; Klemenčič: *Slovenes of Cleveland* ..., 57-70.

88 Matjaž Klemenčič, »Slovenia as a part of a United Europe in the political philosophy of Slovene emigrants from Louis Adamic to Miha Krek«. In: Irena Gantar-Godina (ed.): *Intelektualci v diaspori: zbornik referatov simpozija 100. obletnica rojstva Louisa Adamica – Intelektualci v diaspori, Portorož, Slovenija, 1.–5. septembra 1998/=proceedings of the Symposium 100th Birth Anniversary of Louis Adamic – Intellectuals in Diaspora, Portorož, Slovenia, 1–5 September, 1998*. (Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo, 1999), pp. 43-58.

89 Andreja Klasinc Škofljanec: *Vodnik po arhivskem gradivu Studia slovenica*. (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2005), 148 pp.; Andreja Klasinc Škofljanec: *Vodnik po arhivskem gradivu Studia slovenica*, 2. dopolnjena izd. (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2006), 208 pp.

be discerned on how the book *Amerika in Amerikanci* was written and later printed. The biography of Rev. Trunk includes fifty pages of documented analysis on how *Amerika in Amerikanci* came into book form.⁹⁰

SLOVENE IMMIGRATION TO AMERICA AS A PART OF THE SLOVENE HISTORY

The history of the Slovene emigration is a part of the Slovene history.⁹¹ It is very important that it became also part of historical surveys,⁹² also for example histories of World War II,⁹³ Slovene Chronicles⁹⁴ and that entries on the Slovene immigrants in the U.S.A. and elsewhere in the world are also included in Encyclopedias and similar works published on the both sides of the ocean.⁹⁵

METHODOLOGICAL PROBLEMS

Let me finish this paper by saying a few words on general methodological problems that every Slovene historian trained in Slovenia has to face in America. The so-called Ljubljana historiography school that I came from (I could not say that I belong to that school any more) taught us very well how to gather historical sources, how to deal with the sources and get the facts out, also how and where to quote. It never touched the problem of editing and re-editing and re-editing the texts, so that the text for the article or book would not only contain the facts but would also ask and answer questions on why this and that happened. I must admit that I learned about such analysis while I wrote, edited and rewrote articles for publishers in North America.

Here I must mention among other mentors in my postdoctoral studies, Dirk Hoerder of the University of Bremen, with whom we worked on the Cleveland

90 Klemenčič: *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami ...*, 75–135.

91 Matjaž Klemenčič, »Slovenska izseljenska zgodovina kot del slovenske nacionalne zgodovine«, *Zgodovinski časopis*, vol. 52, no. 2 (Ljubljana, 1998), pp. 175–193.

92 Janko Prunk: *A Brief History of Slovenia: Historical Background of the Republic of Slovenia*. (Ljubljana: Mihelač, 1994), 85 pp; Janko Prunk and Martin Ivanič: *Osamosvojitve Slovenije: s kratkim orisom slovenske zgodovine*. (Ljubljana: Založba Grad, 1996), 171 pp.

93 Darko Friš, »Ameriški Slovenci in leto 1941«, *Prispevki za novejšo zgodovino*, vol. 41, no. 2 (Ljubljana 2001), pp. 267–279.

94 Janez Marolt, Darja Mihelič, Maja Žvanut, Franc Rozman, Janko Prunk, Franc Kresal, Milica Kacin-Wohinz, Tone Ferenc, Božo Repe, Jaro Mihelač (eds.): *Slovenci skozi čas: kronika slovenske zgodovine*. (Ljubljana: Mihelač, 1999), 519 pp; *Slovenska kronika XX. stoletja, 1. del*. (Balkovec Bojan etc., eds.). (Ljubljana: Nova revija, 1995–1996); *Slovenska kronika XX. stoletja, 2. del*. (Rozman Franc etc., eds.). (Ljubljana: Nova revija, 1997).

95 *Enciklopedija Slovenije*. (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1985–2001); Leopoldina Plut-Pregelj and Carole Rogel: *Historical Dictionary of Slovenia*. (London: Scarecrow Press, 1996), 345 pp.

Project. There were four of us from Eastern and Southeastern Europe, two scholars from the United States and the late Prof. Gudrun Birnbaum from Strasbourg. Our intention was to study conflict and cooperation among the Czechs, Slovaks, Poles, Hungarians, Croats and Slovenes in Cleveland on the basis of American archival sources and with the language knowledge which we brought from home. It turned out that because of the problems of analysis I mentioned before, we were not able to produce a book publishable in America without a North American editor. We started working on the project more than ten years ago, and we have produced and published books on Slovenes and Poles. The one on Croats by Ivan Čizmić has been published by the Croats of Cleveland. It was extended to the post-World War II periods and co-authored by two prominent Croat scholars from the U.S.A.⁹⁶ A combined book on six ethnic groups was published only because of the help of our friends and colleagues at the Western Reserve Historical Society and Western Reserve University.⁹⁷

As a result of all this training and practice and research and again practice in editing and re-editing to overcome not only linguistic problems but also problems of different approaches to historical scholarship – not to mention historical science – I was able to publish on Slovene Americans as well as other subjects in North American scholarly publications.

This survey is very far from complete and I have to apologize to those, who are omitted in this text.

As we look forward to continuing scholarship on Slovene Americans, I am optimistic that researchers will bring to light more of the many pieces of ethnic history still uncovered and that we will bring to the task the critical reasoning necessary to provide a more complete picture of Slovene American history.

96 Čizmić, Miletić, and Prpić: *From the Adriatic to Lake Erie ...*, 557 pp.

97 David C. Hammack, Diane L. Grabowski, and John J. Geabowski (eds.): *Identity, Conflict, and Cooperation: Central Europeans in Cleveland, 1850–1930*. (Cleveland, OH: The Western Reserve Historical Society, 2002).

TRANSGENERACIJSKA TRANSMISIJA »TABORIŠČNE IZKUŠNJE« IN MOLK (s posebnim ozirom na primer Slovencev na Koroškem in v Furlaniji Julijski krajini)

Pojem »transgeneracijska transmisija« se prvenstveno nanaša na empirično opažanje, da starši (tudi stari starši) prenašajo svoje travmatske izkušnje in njihove posledice na svoje otroke (in vnuke). Posebne pozornosti je v tem sklopu deležna predvsem transmisija ekstremnih travmatskih izkušenj ljudi, ki so bili med fašizmom in nacizmom izpostavljeni preganjanju in bivanju v koncentracijskih taboriščih. Avtorica obravnava tematiko v tesni povezavi s pojavom »molka«, v katerem prepozna kompleksen in mnogopomenski pojav, ki ne deluje toliko na zavestni kot zlasti na nezavedni ravni. To raven, ki se giblje v najkruhkejših območjih simbolnega, pa čeprav lahko pomeni silovito obliko komunikacije, pogloblja s pomočjo znanstvene literature in (auto)biografsko zasnovanih gradiv (pisni teksti, kot so pričevanja, proza in pesmi, film, umetniške slike, grafike) ter narativnih intervjujev (n = 50), opravljenih v okviru temeljnega raziskovalnega projekta, ki ga avtorica vodi, financira pa Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Tako projekt kot tudi prispevek se težiščno nanašata na ljudi, ki jih prištevamo k tako imenovani prvi, drugi in tretji generaciji. Večinoma so se imeli oziroma se imajo za Slovence, to je pripadnike slovenske narodne skupnosti na Koroškem oziroma v Furlaniji Julijski krajini. .

Ključne besede: transgeneracijska transmisija »taboriščne iskušnje«, fašizem, nacizem, molk, tišina, Slovenci na Koroškem, Slovenci na Primorskem

TRANSGENERATIONAL TRANSMISSION OF "THE CONCENTRATION CAMP EXPERIENCE" AND SILENCE
(WITH SPECIAL REGARD TO THE CASE OF SLOVENES IN CARINTHIA AND FRIULI VENEZIA GIULIA)

The term "Transgenerational transmission" primarily refers to the empirical observation that parents (and grandparents) transmit their traumatic experience with their consequences to their children (and grandchildren). Special attention is given to the transmission of extreme traumatic experience of people, victims of persecution and confinement to concentration camps in the period of fascism and nazism. The author presents the topic in close relation to the phenomenon of silence, treating it as a complex and multi-meaning phenomenon, perceptible mostly on the subconscious level. This level which is related to the most subtle symbolical sphere (although it can also be a forceful form of communication) is studied with the help of scientific literature and (auto)biographically conceived materials (written texts like testimonies, prose, poetry, film, art paintings, graphics), as well as narrative interviews (n=50), carried out within the basic research project, headed by the author herself and financed by the Public Agency for Research of the RS. The project as the article are above all focused on people, representing the so called first, second or third generations. These people mostly regard themselves as Slovenes, i.e. members of the Slovene national community in Carinthia and Friuli Venezia Giulia.

Keywords: transgenerational transmission of the concentration camp experience, fascism, nazism, silence, Slovenes of Carinthia (Austria), Slovenes of Friuli Venezia Giulia (Italy)

V raziskavah o »transgeneracijski transmisiji« ekstremnih travmatizacij preživelih na potomce mnogi avtorji poudarjajo, da se v številnih družinah, ki so imele bodisi v celoti bodisi delno za seboj ne le izkušnje fašističnega oziroma nacističnega preganjanja, pač pa tudi koncentracijskega taborišča, o tej (skorajda) niso pogovarjali. Dolgotrajna in vztrajna nesposobnost medsebojne komunikacije naj bi bila značilna tako za družine preživelih kot tudi za družine storilcev in opazovalcev, pa čeprav vsakokrat iz različnih motivov. Neodpravljava različnost krajev, ki jih v zgodovini uničenja evropskih Judov ter drugih narodov in skupnosti zavzemajo *žrtve, storilci in opazovalci* (Raul Hilberg), se vpisuje naprej v različnih oblikah molka in zamolčanega govora, ki zaznamujejo zgodovino po letu 1945: nanje opozarjajo vrzeli v spominu storilcev na zatajeno védenje, na potlačeno krivdo ali tudi na zamolčano fascinacijo za pojave nacizma (gl. na primer Welzer et al. 2005; Reiter 2006), te za žrtve pomenijo v nasprotju s tem poskus, da zaježijo bolečino spomina na doživete travmatizacije. In ta diferenca se nadaljuje tudi v transferju zamolčanega in potlačenega na prihodnje generacije. Ker se prispevek osredotoča na žrtve in še določneje na preživele, tej diferenci ne bomo sledili, pa čeprav bi terjala posebno in skrbno obravnavo.

V znanstveni literaturi, še posebej psihoanalitični, se veliko govori o tako imenovanem »paktu molka«, ki povezuje preživele *šoa*¹ s svojim socialnim okoljem, še zlasti pa s svojimi lastnimi potomci (gl. na primer Grubrich-Simitis [1983] 1995, 366, 369; Heimannsberg/Schmidt – ur. 1992; Moser 1997, 35–36; Rosenthal – ur. 1997, 19; Müller-Hohagen 2005). V *Učbeniku za psihotravmatologijo* (Fischer in Ridesser 2003) v poglavju, ki se nanaša na *šoa*, beremo: »Raziskovalci holokavsta govorijo o 'paktu molka', ki se je izoblikoval med nekdanjimi jetniki koncentracijskih taborišč in njihovim poznejšim socialnim okoljem. Dosedanje raziskave o transgeneracionalnih učinkih holokavsta se ujemajo v tem, da takšen pakt molka ne more biti stabilen, temveč da vodi do nadaljnjih, pogostokrat obremenjujočih reinscenacij travme.« Ilany Kogan, ki se v okviru svojega psihoanalitičnega dela težiščno posveča otrokom žrtev, ki so preživeli *šoa*, govori o *nemem kriku otrok* (1998), filozofinja Sarah Kofman (1988 [1987]), rojena 1934, pa je dala knjigi, ki jo posveča očetu, umorjenemu v Auschwitzu, naslov *Zadušene besede*. Takole beremo:



1 Pojma *holokavst* (iz grške besede *ὁλοκαύτωμα*, *olokáutoma*: 'popolna žgalna daritev') in *šoa* (hebr. 'katastrofa', 'velika nesreča') označujeta v ožjem pomenu genocid nad šestimi milijoni Judov v času nacionalsocializma. V širšem smislu pa obsegata oznaki tudi sistematični umor Romov, Sintov in drugih skupin, označenih s »cigani«, telesno in duševno prizadetih, Jehovih prič, homoseksualcev ter poljskih intelektualcev, ruskih vojnih ujetnikov in pripadnikov drugih, pretežno slovanskih narodnih skupnosti.

»Ker je bil Jud, je moj oče umrl v Auschwitzu: Kako ne bi mogla o tem govoriti? In kako lahko o tem govorim? Kako je mogoče o nečem govoriti, vzlic česar izginja vsakršna možnost do govorjenja« (ibid., 27). Je ta dogodek, »moje absolutno«, kot piše, kar jo končno pri-sili k govorjenju. *Zadušene besede* so poskus, nekaj neizrekljivega, vendar prav zato ne poljubnega, temveč mnogo bolj »absolutnega«, zaobjeti v besede. »Auschwitz«, tako piše, »ni niti pojem niti čista beseda, temveč ime onkraj vsakršnega poimenovanja« (ibid., 25). *Zadušene besede* so soočanje filozofije s smrtjo v Auschwitzu, pa čeprav ne gre za genuino filozofsko knjigo. Razlago za to daje avtorica sama: »Vse, kar se je zgodilo, je terjalo razlago. Toda z leti sem potlačila vse probleme, vse misli na grozo. Nisem bila v stanju, da bi izgovorila ime svojega očeta. Teoretsko delo mi je pomagalo pri potlačitvi: nisem imela podobe o grozi« (cit. po Altwegg, v ibid., 16). Šele s pomočjo psihoanalize se je Sarah Kofman začela polagoma ukvarjati s tem, kar je njenemu spominu s potlačitvijo in z brisanjem ušlo. Nastala je omenjena knjiga ter želja po avtobiografiji, v kateri naj bi bilo zaobjeto vse, prav vse, kar se je zgodilo njej in njeni generaciji Judov: strah zgodnjih otroških let, soočanje z nedopovedljivo resnico, o kateri so govorili povrnjenci, konfrontacija s »totalno travmo«. Hkrati je uresničitev te želje odlagala, kakor da bi, kot pravi sama, odlagala svoj lastni datum smrti. Skratka, tudi prepričanje, bolj nuja, da *mora* o tej travmi spregovoriti – to je storila na način, ki ga Maurice Blanchot imenuje *l'écriture du desastre*; gre za pisavo, ki ugovarja fikciji o popolni reprezentaciji travme – zanjo nista bili odrešilni. Tik pred izidom svoje avtobiografije *Rue Ordener, Rue Labat*, ki je izšla leta 1994, je Sarah Kofman naredila samomor.

Tudi avtobiografski protagonist v romanu *Boštjanov let*, ki ga je spisal koroški slovenski pisatelj Florjan Lipuš (2003), je globoko zaznamovan z otroško travmo, ki se navezuje na nacistični genocid (iz lat. *genus*, 'izvor, rod, na-rod' + *caedere*, 'umoriti, usmrtiti'). Avtor se v tem primeru osredinja na materino smrt v krematoriju taborišča Ravensbrück, implicitno pa tudi na usodo materinščine oziroma jezika, ki si ga prisvojimo kot prvega:

»Po odhodu matere, preden jo je zmanjkalo na vrhu klanca, se mu je zaprlo v grlu, težnost se je zajedla v jezik, klada mu je legla na usta, in Boštjan je potehmal povsem umolknil, zunanje pretopil v notranje, ostal nem, bil sam svoj govornik in nasprotnik, o ničimer ni govoril več, o vsem je molčal, povest se mu je zgnetla v stavek, stavek v besedo, beseda v nemi pok. Od klanca dalje je govoril le, kadar ni šlo drugače. Pa še tiste besede so le kratko visele v zraku in se razblinile, komaj je poslušalec postal pozoren nanje. Boštjan je govor umaknil navznoter, a v njem samem je govorilo neprestano, švigalo po udih in skoz glavo, govorilo, govorilo, in dosti pozno je spoznal, da to ni govorjenje, temveč so glasne slike, so slikoviti glasovi, so prizori, ki se porajajo, ponavljajo, se izpod kože jemljejo« (ibid., 113).

V navezavi na Borisa Paternuja (2005) bi lahko govorili tudi o »jezikovnih travmah«, ki so zaradi latentnega in manifestnega raznarodovanja predvsem pri tako imenovanih »zamejskih« slovenskih avtorjih »zelo opazna in izdelana tema«. Gre za opažanje, ki je značilno tudi za nemalokatero avtorje drugih skupnosti, ki se nahajajo v jezikovno podrejenem položaju. Kaj lahko pa tudi za vse tiste ljudi, ki v tej ali drugi obliki ugovarjajo govorici sovraštva, ki je bila značilna za fašizem in nacizem, in deluje danes skozi prefinjene vzorce kulturnega rasizma.² Zelo prodorno je denimo o jezikovnih travmah v *Meridianu* (1988), govoru ob sprejetju Büchnerjeve nagrade leta 1960, spregovoril Paul Celan, pesnik judovsko-nemškega pokolenja, ki se je rodil v mestu Černovice v Bukovini, in je leta 1942 v nacističnem uničevalnem taborišču izgubil svoje starše in precejšen del skupnosti, ki ji je pripadal. Ta genocidni akt je sprožil v njem skrajno travmatičen preobrat, ki je jasno razviden tudi v njegovi poetski dejavnosti ter v odnosu do materinščine, saj je odslej ni več podoživljal kot neke vrste dom ali refugij, temveč hkrati kot jezik, ki nastopa s predznakom negativnosti, kot jezik, ki tiči v grlu, ki mori in je morilski (gl. Buck 1993). Celan (1988, 52) si v omenjenem govoru postavlja vprašanje, kako deluje jezik oziroma (pesniška) beseda, ko je pod skrajnim pritiskom, v stiski, in prihaja, podobno kot Florijan Lipuš, do sklepa, da v takšnem stanju »beseda ni več beseda, je strašna onemelost, zapre ji – in tudi nam – sapo in besedo.«

Pomenljivo je, da ima Alvin Rosenfeld (2000, 85–97) v svoji študiji, v kateri se sooča z literarnimi reakcijami na šoa, Celana za prototipičnega zastopnika pojava, ki ga imenuje poetika ekspiracije, izdiha. In to tudi in zlasti v tistem prenešenem pomenu besede, ki evocira umiranje, smrt. Literarni teoretik (ibid., 90) opozarja na to, da Celanove pesmi prav zaradi te zmožnosti do evokacije implicirajo doživetje »izdiha« vse tja do mere, da pri njihovem prebiranju kot pod prisilo »znižamo pulz, dihamo bolj zadržano in se kot živa bitja vse bolj odtegujemo«. In nadaljuje: »Zdi se, kot da bi Celan mnogo svojih pesmi spisal v bližini nevarnega praga, na katerem prehaja življenje v smrt, onkraj tega praga pa ugasne oziroma je, kot da nikdar ni bilo.« Eksistencialna groza, ki nas ob branju teh pesmi (lahko) prevzame, je znamenje mejnih razsežnosti, ki jih je naše sebstvo sposobno doseči. Če sledimo poteku dihanja, ki spremlja ta občutja vse do njegovega konca – in Celanova pesnitev nas sili v to – potem stojimo praviloma pred tem, »kar ni več mogoče poimenovati«, vor dem *Nicht mehr zu Nennenden*: pred molkom. Besedi je odvzet



2 Kulturni rasizem je oblika diskurza, ki temelji na predpostavki o neprepustnih kulturnih razlikah, in zagovarja pravico skupin in še posebej nacij, da varujejo lastno identiteto pred kontaminacijo s strani drugih in drugačnih kultur. Promotorji takšnega diskurza predstavijo najčešče dominantno ali večinsko prebivalstvo kot tisto, ki mu preti »okužba« in s tem potencialni razkroj. Groza, ki se pri tem sprošča, pa je v bistvu groza neomejenega ali nebrzdanega stika, pretoka in izmenjave. Od tod tudi težnja po zaščitnih pregradah vse tja do purifikacijskih ukrepov in nasilja. Okužba je ves čas prisotna nevarnost, temna plat civilizirajoče misije.

dih – »vroč / slišen v ustih« – ostati mora neizgovorjena, in tako je tudi glas, ki ga slišimo »nikogaršnji glas«.

To prenašanje preteklosti v sedanost in sedanosti v preteklost, ki se dogaja v povezovanju doživljanja z že doživetim, omogoča »mišljenje nič«;³ dosegljivo je v tesnobi, v izkustvu ne-bitu, ki je v svojem najglobljem bistvu neodzivanje, molk. Pomembno pa je dodati, da implicira poetika izdih (ekspiracije) vselej tudi poetiko vdih (inspiracije), na kar opozarja tudi Celan v že navedenem citatu iz govora *Meridian*, ki ga takole nadaljuje: »Pesništvo lahko pomeni obrat v dihanju« (Celan 1994, 52), lahko bi rekli zanikanje smrti, neke vrste povratek; kakor da bi se smrtjo nekaj dovršilo, kakor da bi bil pod bitjo na zemlji nek pra-temelj, kamor se človek povrne in odkoder izvira (glej v tem smislu biblični izraz za umiranje, umrtje: »leči k počitku s svojimi predniki«; tudi izraz »duh«, prevod hebrejske besede *ruah* opozarja na to: je življenjski dih, iskra življenja, sila, ki dela nekoga živega ali *špet* živega⁴).

Pomenljivo je, da hebrejska beseda *ruah* ni moškega, temveč ženskega spola. Smrt si radi zamišljamo kot povratek k mat(ern)ici, k »izvoru«, na raven, ki je *pod* fenomenološko sfero. O tem pričajo tudi predstave in sanje jetnikov koncentracijskih taborišč, ki, kot zagotavlja psihiater in psihoanalitik Eddy de Wind (1992), sam poldrugo leto jetnik v Auschwitzu, smrti v smislu »absolutnega nič« niso pripoznale; celo ateisti naj bi tik pred smrtjo ali usmrtnitvijo razvili neke vrste vero v posmrtno življenje. Rekli pa bi lahko, da tu ne gre toliko za »obrambni mehanizem« v smislu zanikanja ali »zatajevanja smrti« (ibid., 51), kot zlasti za samodejno umnost telesa, ki utegne, kot opažajo proučevalci obsmrtnih izkušenj (npr. Grof 1985; Moody 2002), v neznosnih fizičnih in psihičnih položajih ali tik pred smrtjo sprožiti stik s prvinskim: z nečim, kar obljublja kontinuiteto, varnost, zatočišče (pa najsi v smrti), mogočnost zmage nad obupom in ničnostjo, »(ponovno) rojstvo«. Na to opozarjajo tudi Celanove pesmi, ki so, če si jih ogledamo pobliže, živo povezane z numinoznim. Rudolf Otto ([1919] 1993) opredeljuje numinozno kot religiozno doživetje, ki ga spremljata občutje kreaturnosti kot »prve in neposredne danosti« in *mysterium tremendum et fascinans* kot način dogajanja vznesenosti, ki združuje zastrašujočo in privlačujočo skrivnost; človek ima stik s slutnjo ali z občutenjem »biti v smrti«, a hkrati z nečim povsem drugim, na vse strani odprtim, čudežnim, naravnanim onkraj smrti, z nečim, kar presega utečeno označevalno prakso. V *Psalmu*, hvalnici po šoa, se Celan brez sledi cinizma obrača na Boga in



3 Alvin Rosenfeld v tem sklopu v celoti citira sloviti Celanov *Psalm*, v katerem med drugim beremo: »Ein Nichts / waren wir, sind wir, werden / wir bleiben, blühend: / die Nichts-, die / Niemandrose.« »Nič / smo bili, smo, bomo / ostali, cvetoči: / roža nič / nikogaršnja roža« (prevod M. J. P.).

4 »Gospod Bog je iz zemeljskega prahu izoblikoval človeka, v njegove nosnice je dahnil življenjski dih (*ruah*) in tako je človek postal živa duša,« beremo denimo v Genesis 2,7. V knjigi o Ezekielu (Ez 38,9) pa tole: »Tako govori Gospod Bog: Od štirih vetrov pridi, duh, in dihi v te pobite, da oživijo!«

ga imenuje »Nihče«; nekoč božja podoba se je spremenila v pepelišče. Zdi se, kot da bi se s upepelitvijo ustvarjenega tudi »stvarnik« sam znašel zunaj jezika, kot da bi bilo usmrčeno in zanikano tudi njegovo ime. Kar kljub tej anihilaciji preostane, pa je vztrajna in trdovratna življenjska sila, ki se kot iz nič ustvarjeni poganjek razcveta v »rožo« – v *poiesis*, katero Julia Kristeva (1980) v navezavi na Platona⁵ lucidno enači z aktom rojevanja in hkrati poetičnega oplojevanja.

V kontekst tovrstnega izvirnega in svojkega občutja gre potemtakem prišteti tudi dejstvo, da genocidne travme lahko sprožijo »stopnjevano jezikovno in stilno kreativnost jezika«, kar Boris Paternu (2005, 63, 66–69; gl. tudi Borovnik 2004, 11) med drugim ponazori na primeru literature Florjana Lipuša. Gre za jezik, ki se bori s smrtjo in zna biti zelo močan, inovativen in odprt v različne izrazne možnosti in smeri. Samo od nas je odvisno, ali ohranimo materinščino živo, sporoča Lipuš, ali pa jo bomo »poslali v plin«. Ta jezik ne bi smel biti več znak smrti, temveč sinergije življenja ali pravzaprav produktivne pojavnosti *golega življenja*⁶; brstel naj bi, se razpletal, raztezal do skrajnih meja, uspeval brez omejitev. Od tod napor, ki je opazen že v Lipuševi prvi knjigi *Črtice mimogrede* (1964), katera je s takrat na Slovenskem »izjemnim, že kar nadrealističnim zagonom v svet domišljjsko razvezane metaforike dajala vtis, da se je zatrti in ustraševani slovenski besedi zahotelo praznika in razkošne, nenavadne slovenske besede« (Paternu 2005, 67–68). Ta napor, ki se je v pisateljevih poznejših delih le še stopnjeval, je dosegel nekakšen vrh v *Boštjanovem letu*. Izid je zanimiv. »Vsebuje neko dražljivo napetost med jezikovno arhaiko, ko jo Lipuš vzdiguje v knjižni jezik, in sodobno stilistiko, ki jo hkrati potaplja v danes že kar starodavni ljudski govor. Vmes pa je še njegova osebna jezikovna igra, ki deluje v obe smeri, in posega po vsem, po glasovju pa mimo besed in skladnje do frazeologije« (ibid., 68). Literarna zgodovina je za Lipušev način pisanja, ki prvenstveno pomeni skrb za to, da materinščina »ne ugasne« (gl. Lipuš v intervjuju z Anne-Catherine Simon, *Die Presse*, 24. 8. 2006), že



5 Glej Platonov *Simpozij*, 209a: O »plodnosti ... duha« piše, da je to posebna sposobnost pesnikov. Pesniške stvaritve so potemtakem razumljene kot sublimirana porajalna želja. Kristeva vztraja, da ta želja ni imanentna le moškemu, ampak tudi ženskemu spolu in da je prvenstveno povezana z nastankom telesa v materi, torej s ko-telesnostjo, ki je ni mogoče misliti zunaj mater/nic/e.

6 Giorgio Agamben (2002, 2003) z izrazom »golo življenje« opredeljuje kot zastavek in rezultat modernega totalitarizma tisti neulovljivi ostanek življenja, ki prekoračuje ne le meje človeškega življenja, marveč celo meje biološkega življenja. Značilni za ta pojav naj bi bili dve figuri: »muslimani«, to je taboriščniki, ki jih opisuje kot žive mrtvece, ter osebe v nepovratnem komatoznem stanju. Odnos do obojih mu hkrati rabi kot dokaz za prehod iz dobe biopolitike v dobo tanatopolitike. Nasprotno k Agambenu pa bi lahko rekli, da sta fašizem in nacizem s svojim pošastnim reduciranjem ljudi na minimalno golo življenje zaman skušala uničiti njegovo potencialno velikansko življenjsko moč. Poleg primerov, ki smo jih že navedli in jih še bomo, govori o tem tudi dejstvo, da so največjo rodnost v letih 1946–48 zabeležili prav v zbirnih centrih za preživele, ki so čakali na odhod zlasti v Palestino (poznejši Izrael), Kanado in ZDA, mnogi pa so ostali tudi v raznih krajih Evrope. Dina Wardi (1997, 49–56), ki se je s tem pojavom globlje ukvarjala, govori celo o »porajalnem gonu«, ki je blazil občutke skrajne osamljenosti, dezorientacije in brezdomstva ter spodbijal genocid.

zdanjaj uporabila posrečen izraz arheolog slovenske besede. Pisatelj vztrajno prepričuje, da je slovenščina živa, da je mogoče priklicati iz njenih globin mnogoterost pomenskih zvez in ugodij in da ima svojo lastno modaliteto pomena, ki se ne podreja zahtevam enoznačne opredelitve in, kar se kaj rado spregleda, ki nasprotuje pojmovanju, da je »subjekt« izključno moški teritorij. To slednjo ugotovitev je treba videti tudi in morda zlasti v tesni zvezi z nasilno smrtjo matere, ki je Florjanu Lipušu, kot že nakazano, dobesedno vzela sapo, ga prisilila v molk. Čeprav je bila ta smrt v pisatelju »desetletja prezentna«, se je v svojih literarnih tekstih (in morebiti tudi sicer) dotikal le »v nekaj stavkih« ali »obrisih«. Šele v *Boštjanovem letu* mu uspe, da se poda v strahotni svet, povezan z materinim izginotjem (Lipuš v ibid.). Florjan Lipuš poudarja, da časovni trenutek za vstop v ta svet ni bil sad zavestne odločitve, saj je vzniknil v njem samem, kar pomeni, da je izhajal predvsem »iz notranje potrebe, nuje, faze zorenja, morebiti tudi prisile« (ibid.).

Zanimivi v tem sklopu so tudi nekateri odlomki iz intervjuja s Primom Levijem v zborniku *The Voice of Memory* urednikov Marca Belpolitija in Roberta Gordona, ki jih je za gledališki list MGL izbrala in priredila Ira Ratej (2005). Iz njih izvemo, da je Primo Levi že med delom v taboriščnem laboratoriju, še zlasti pa od oktobra 1945, ko se je vrnil iz Auschwitza, čutil »psihološko potrebo«, da se reši izkušnje lagerja skozi pripovedovanje zgodbe. »Samo pisal sem, kjerkoli in kadarkoli sem mogel, ne da bi se kaj mučil. Ko sem pisal, sem čutil, kako se čas in prostor širita. [...] Poglavje 'Odisejev spev' [v knjigi *Ali je to Človek*, ki je izšla leta 1947 pri torinski založbi De Silva, op. M. J. P.] sem skoraj v celoti napisal v pol ure, nekega dne med pol eno in eno popoldne. Bil sem v nekakšnem transu« (ibid., 26–28). Ko je nehal pisati, se je čutil »osebno osvobojenega«, hkrati pa je čutil, da je izpolnil »dolžnost priče«. Povojni leti 1946 in 1947 Levi opisuje kot »leti sreče«, polnih energije in moči, kar se je izpričevalo tudi »v kompleksnem, intenzivnem in novem užitku«, ki ga je čutil ob pisanju. Nato je za dvanajst ali petnajst let nehal pisati. Taboriščno obdobje v Levijevem življenju je prešlo v »obdobje latence« (gl. Jurić Pahor 2004). K temu začasnemu molku je soprispevalo dejstvo, da je bila prva izdaja knjige *Ali je to človek*, kot pravi sam Levi (cit. v Ratej 2005, 27), »tako rekoč mrtvorojena«: natisnili so 2500 izvodov in jih prodali kakih 1500. Preostale izvode je leta 1966 uničila poplava. Večjo odmevnost je Levijevo pričevanje *Ali je to človek* doživelo šele desetletje po prvem izidu, ko ga je leta 1958 v dopolnjeni obliki natisnila etabliрана založba Einaudi. Toda šele z delom *Premirje*, nadaljevanju romana *Ali je to človek*, ki je izšlo leta 1963, in je bilo deležno zelo naklonjene kritike, si je Levi pridobil sloves vrhunskega »pisatelja – pričevalca«. Gre hkrati za delo, v katerem se ponovno vrača v taboriščni svet oziroma k fenomenu preživetja. Levi pripoveduje, kako se je rešil more Auschwitza in opisuje svojo dolgo pot v domovino. Taboriščni tematiki se nato spet docela in bolj intenzivno kot kdajkoli prej posveča v knjigi *Potopljeni in rešeni* (1987), zadnjem delu pred smrtjo (samomorom). Pomenljivo je, da je Levi o taborišču celo življenje razmišljal kot

o »neznanski biološki in socialni izkušnji« (Verginella 2003, 177). Zato ni naključje, da naletimo pri njem pogosto na pojme, ki so v kar najtesnejši zvezi z »izviri bivanja«. Z vodo, ki razgraja, s »tesnobo, ki je vrisana v vsakogar, in jo vzbuja 'tòhu vavòhu'⁷ [...], v katerem ni človeškega duha, saj se še ni rodil ali pa je že umrl« (Levi 1987/2003, 59,67).

Podobno doživljajsko dinamiko je mogoče locirati tudi v umetniškem opusu Zorana Mušiča, rojenega 1909 v Bukovici pri Gorici. Tudi zanj je bila taboriščna izkušnja ključna za izoblikovanje njegovega umetniškega jezika. Da bi lažje preživel Dachau, kamor so ga odvedli novembra 1944, je začel najprej zadržano in nato, tik pred osvoboditvijo taborišča in takoj za njo, ko je bil še v karanteni in je čakal na vrnitev domov, mrzlično risati tamkajšnje grozote: portrete paznikov, posamičnih ali na kupe nametanih mrtvih teles sojetnikov, skice umorjenih žrtev. »Morebiti,« tako Zoran Mušič (1992, 169–170), nanašajoč se na tisti čas, je to »sredstvo, da se [teh grozot] otresem [...] Rišem kot v transu. Na nek morbiden način obvisim na koščku papirja. Bil sem kot slep zaradi neresnične veličine tega lagerja, ki je bil poln mrtvih. Od daleč so se mi zdeli kot površine belega snega, kot srebrni refleksi na gorah. Notranja nuja me sili, da narišem vse, prav vse, celo najmanjši detajl. [...] Življenje, smrt – zame je bilo vse naravnano na te liste.« Tudi Zoran Mušič je po vrnitvi iz Dachaua prenehal z risanjem prizorov, ki se nanašajo na taboriščno življenje. V intervjuju z Marcom Coslovichem (1997, 43) pravi: »[s]kušal sem pozabiti. Končno sem mogel dihati, pozabiti to, kar sem doživel, in mislim, da je ta drža normalna. Potem sem začel s slikanjem akvarelov, ki so mi omogočali, da mislim na nekaj povsem drugega kot na smrt. Toda v meni je ostalo vseeno nekaj, ne da bi na to mislil, počasi, počasi ... je v meni nekaj delovalo ... in potem privrelo na dan ...«. To se je zgodilo leta 1970, ko je bil ob vietnamski vojni tako pretresen, da je v petih letih ustvaril cikel s pomenljivim naslovom *Nismo poslednji*, v katerem je oživil taboriščno izkušnjo v Dachauu in tako rekoč čez noč dosegel svetovni sloves.

Kot lahko razberemo iz odlomka razstavnega kataloga iz leta 1995,⁸ je ta izkušnja zavezana filozofiji slikarske »tišine in praznine« in daje misliti na *blankness*, iz franc. *blanc*, belo, ki jo francoski psihoanalitik André Green (1986, 142–173) vidi v tesni povezavi s sindromom »mrtve« matere, se pravi odsotne matere, matere, ki psihično ni več dostopna, oziroma je dostopna zgolj še kot negacija, tako da človekova identiteta sama postane svojevrstna izguba, značilno umanjkanje ali manko. Slovar Oxford English Dictionary iz leta 1971 vsebuje za samostalnik *blankness* sledeče vnose: 'the blankness of the lead', 'Kemp's face fell into final blankness



7 tòhu vavòhu, hebr. 'pusto in prazno', prakaos. Levi se nanaša na 2. vrstico v Genesis.

8 http://www.etab.ac-caen.fr/discip/action_culturelle_academique/lepeintreprenndaplumemusic.htm, 30. 12. 2006.

and silence', 'the blankness and vagueness of Greek tradition': belina, vrzel / luknja, praznina, prazno mesto, pustota, nič, brezupno stanje, prazna srečka (gl. Kogan 1998, 273). Zoran Mušič v omenjenem katalogu celo pravi, da pri tisočih mrtvih, ki jih je videl, nikdar ni slišal krika ali uzrl hrupne geste. »Živel sem v svetu, ki je bil nujno tragičen, in izkusil sem, da obstoja mesto, kjer vlada tišina« (Mušič, gl. op. 9). Ta s travmatičnim izkustvom aficirani spomin izhaja tudi iz njegovih risb. Treba pa je poudariti, da pri Mušiču mesto, kjer vladata tišina in molk, ni zgolj mesto, ki je brezupno, pusto in prazno, saj vključuje tudi možnost uzrtja »lepote«: »občutek sna, vztrajne prisotnosti sanjskega sveta«,⁹ ki pa ne dovoljuje, da bi prizori groze, ki jih je videl v dachauskem koncentracijskem taborišču, zdrknili »onstran«, da bi postali »zgolj sen ali himera« (Kržišnik 1997, 12–13). Lahko bi govorili o fantazij-skem oklepanju materinega telesa kot zaslona pred pogrezanjem: zgubljeni raj, a navidezno čisto blizu. Mušič sam govori o »prvinski bitnosti realnosti«, ki predstavlja zanj »priljubljeno, usodno in skoraj obsesivno temo«. ¹⁰ Naj pripomnimo, da nastajanje cikla *Nismo poslednji* nakazuje že predhodni razvoj serije lirično abstraktnih *Dalmatinskih zemelj*, s katerimi se je Zoran Mušič 1958 predstavil v Galerie de France v Parizu in katerih videnje je nadaljeval v seriji pejsažev iz Cortine. »Iz žgane zemlje so [razne okrogle, polkrožne, kopaste in druge forme ter kompozicije, op. M. J. P.] do podrobnosti preskusile učinek peg, negotovost obrisov, ki jo ustvarja drhteča avra po njihovih razlivajočih se robovih, optični nemir, ki ga te lise povzročijo v sodelovanju z mrežnico človeškega očesa, ko se poglobljamo vanje in začnejo bolj intenzivno izgubljati določljivo barvo, obliko, mesto, da, celo obstoj. Zdaj so ti madeži votline oči, zevajoča rana ust, drgetajoča nosnica, in vsi odpirajo pot naravnost v lobanjo – če je to sploh lobanja in ne nekakšna na silo oblikovana, nečloveška maska vesoljskega oblačila«, izraz stanja *towards zero gravity*,¹¹ »pred tako imenovanim padcem v popolno temo, v vesoljski Nič« (Kržišnik 1997, 13).

Prizadetost umetnika in gledalca, še zlasti mlajšega, je pri tem nesporna. Ta se kaže tudi v tem, da je Zoran Mušič postal v šestdesetih letih eden najpo-

● ● ●

9 Mrtvi taboriščniki, ki jih je Zoran Mušič naslikal v ciklu *Nismo poslednji*, upirajo svoj pogled v nebo in so odprtih ust, tako pretresljivo odprtih, da tega ni več mogoče pozabiti. »*Quello che terribile, sono queste boche aperte* ...«. »To, kar je grozno, so ta odprta usta ...«, je to opažanje v pogovoru s slikarjem, ki je vključeval tudi ogled litografije s kupom mrtvecev iz tega cikla, komentiral Marco Coslovich (1997, 40). Zdi se, kot da bi ti pokošenci z očmi, obkroženimi z globokimi sencami, izdajali krik vpijočega v puščavi in se pri tem obračali na Nekoga, ki *naj* jih sliši, posluša. K temu prihajajo »podaljšani vratovi obešenecv, njihove z bokov zdrsele hlače, štrleči udi, noge v nenavadnih prepletih skupaj s skoraj plesnimi, precioznimi gibi rok« (Kržišnik 1997, 14), ki napotujejo na znake veselja, ugodja (joie) ali *joi*. Julia Kristeva (1989, 270) opozarja, da gre za besedo, ki je izpričana v *dveh* oblikah, v moški in ženski, in označuje »užitek, življenjsko moč, olepševalni in prerojevali elan, 'praznik bivanja'«.

10 http://www.rtvsl.si/kultura/modload.php?&c_mod=rnews&op=sections&func=read&c_menu=14&c_id=13497, 30. 12. 2006.

11 Gl. <http://zerogravity.mg-lj.si/ger/telo/music.htm>, 12. 1. 2007.

membnejših predstavnikov abstraktnega videnja krajin v tako imenovani drugi pariški šoli. Njegova dela so posebej po prvi povojni razstavi v Mali galeriji in na Mednarodnem grafičnem bienalu v Ljubljani leta 1960 vplivala tudi na mlade slovenske umetnike in na razvoj abstraktnega slikarstva v Sloveniji (gl. Medved et al. 2004); z veliko razstavo ga je slovenskemu občinstvu leta 1966 predstavila Moderna galerija v Ljubljani. Mušičeve slike sugerirajo, da »ta včeraj, ki se ne neha«, ostaja z nami, v naši zavesti, v globinah nezavednega, postane spremljevalka naših življenj. Marianne Hirsch (1997) je za ta pojav, ki je ob fotografiji, na katero se osredotoča, značilen tudi za umetnost in literaturo, ki jih proizvajajo otroci potomcev fašističnega in nacističnega genocida, skovala pojem pomemorija, *postmemory*. Ta se potemtakem razlikuje od memorije z generacijsko distanco in od zgodovine z globoko individualno ali personalno vezjo. »Pomemorija je močna in zelo specifična oblika memorije, ker njena vez do objekta in vira ni posredovana skozi spomin, temveč preko imaginativne udeležbe in kreacije« (ibid., 22). (Podoben pristop velja tudi za Clauda Lanzmanna, režiserja dolgega dokumentanega filma pričevanj z naslovom *Šoa*, ki večkrat poudarja, da transmisija memorije, tj. prenos »izkušnje« genocida, velikokrat poteka prav prek estetskega pristopa, ki po njegovem edini spoštuje memorijo žrtev. Umetnost je potemtakem iznašla način, kako tisto, česar ni mogoče reči, neizrekljivo, vseeno dá videti.) »Pomemorija«, tako poudarja Marianne Hirsch, ni »manjkajoča memorija« ali »zevajoča črna luknja neomenljivih let«, temveč je obsesivna in »prav tako polna ali prazna, je na vsak način tako konstruirana kot memorija sama« (ibid.). Gre za ugotovitev, h kateri se bomo še povrnili.

Molk, utišanje, tišina tvorijo tudi eno izmed osnovnih silnic del Borisa Pahorja, ki se je rodil leta 1913 v Trstu. Tudi zanj je bilo kmalu po vojni umetniško ustvarjanje in še določeneje pisanje poglaviti motiv, da bi se rešil taboriščne izkušnje in se predal »valovom življenja«, ki spodbijajo smrt in genocid. Tako govori v *Skarabeju v srcu* (1970, 184) o »prvinski radosti«, ki jo je občutil, ko se je vrnil iz taborišča. In nadaljuje: »Pri tem ne mislim na ljudi, ampak na naravo, na napeto silo morja, na vstajenje trave in prebijanje kostanjevih popkov. In v moji prvi knjigi¹² je vse to brstenje udarilo na dan, šlo mimo pravil tradicionalne sintakse in se sprostilo v pisanih podobah.« S taboriščno tematiko, vključno z vizijami brstenja in klitja, nas Boris Pahor nato spet sooča v romanu *Onkraj pekla so ljudje* (1958).¹³ Vendar tudi ta izzveni z občutjem in zavestjo, da je taboriščna groza preteklost in da »za dolgo ni moč biti ranjena zver«. Gre v bistvu za imperativ z magično, rotilno funkcijo, za



12 Gre za knjigo *Moj tržaški naslov*, ki jo je leta 1948 založila in izdala Gregorčičeva založba v Trstu. Knjiga nosi podnaslov, ki ogovarja pojav *blankness* oziroma »bele praznine«: »Črtice od tu in tam, še posebej z naše zemlje na zapadu, z belega tržaškega brega«.

13 Roman je leta 1978 v nekoliko spremenjeni verziji izšel tudi v ponatisu z novim naslovom *Spopad s pomladjo*.

tisto psihično energijo, ki jo pogojuje »dediščina od tam« (gl. Jurić Pahor 2006) in katero velja premostiti. Občutek nemoči in tesnobe, ki ta imperativ spremlja, pa je hkrati signal, ki pisatelja opozori, da tisto, kar bi bilo še treba ubesediti, presega tisto, kar lahko ta hip ubesedi. Šele v *Nekropoli* (1967), ki bi jo lahko opredelili kot slovensko taboriščno prozno delo *par excellence*, se Boris Pahor lagerski izkušnji v celoti posveča. Zadržek »do tod da, od tod dalje ne« odpade. S fotografsko natančnostjo in željo po čim bolj preciznem razumevanju preteklih grozot poskuša reči celo tisto, kar je neizrekljivo – meriti na nemožno kot nemožno. Tako nas neobhodno sooča tudi s paleto stanj, v katerih se razodeva »nič«, z »neslišnim svetom«, ki sovpada z nadaljevanjem »nekdanjega molka«, z zavestjo in občutjem skrajne osamljenosti. Ivanka Hergold (1993, 169) nadalje opaža, da je »telo-truplo-pepel« (tudi) v Pahorjevi *Nekropoli* »nenehno soočeno s tišino – praznino zunaj sebe (ni človeškega rešitelja iz gozda, narava je jenkovsko brezbržna, vangoghovsko sonce ne pade z neba) in molkom v svoji absolutni osamljenosti; edine priče so preživele žrtve.« Preživeli taboriščnik je za pisatelja človek s »skritim molkom«. Taborišče pa je zanj kraj, ki ima »razsežnost večnosti«, ozračja, ki se »zavoljo tišine« – podobno kot pri Zoranu Mušiču – kaj lahko zazdi surrealistično, »skoraj sanjsko« (Pahor 1967, 93). Boris Pahor (1970, 186) govori tudi o »samotnem, puščavskem molku, v katerega je bil [taboriščnik] pogreznjen kakor v gluho, breztežno kabino batiskafa«. ¹⁴ Še potem, ko je napisal vsa temeljna taboriščna dela, si Boris Pahor želi Danteja, da »bi vrnil obliča brezimnim trumam«: »Opisati bi bilo treba *mol*k, pretresenost v *mol*ku posameznega srca in anonimnosti in ognju posvečene množice« (ibid., 186–187; izp. v originalu).

Ta formulacija mi je nemudoma priklicala v zavest moj razgovor z Ivanom Gergoletom, ¹⁵ ki se je rodil leta 1977 v Tržiču, doraščal pa je v Doberdobi. Gre za režiserja in kreatorja trinajstminutnega kratkometražnega filma *Quando il fuoco si spegne / Kadar ogenj ugasne* (2006) ter petinštiridesetminutnega dokumentarnega filma *Akropolis* (2006), ki se vsak po svoje soočata z doživljajskim svetom Helene Jarc, roj. 1922 v Doberdobi. Esesovci so jo 18. aprila 1944 v starosti dvaindvajsetih let odpeljali v goriške zapore, takoj zatem, ko so ji pred očmi sestrelili očeta (gl. pričevanje Helene Jarc v: Černic 1995, 99–108), in nato še v Auschwitz, kamor je bilo v istem letu iz nacistične operacijske cone *Adriatisches Küstenland*, pred tem znana kot Julijska krajina, deportiranih nad 600 prebivalcev, skorajda izključno žensk slovenskega in le v majhni meri tudi italijanskega porekla. ¹⁶ Helena Jarc, ki je Auschwitz preživila, je oseba, ki ji je Ivan Gergolet



¹⁴ Batiskaf je podmornici podobno plovilo, ki se uporablja za raziskovanje velikih morskih globin. V psihoanalitičnih terminih pa je simbol za uterus, za nekaj, kar varuje, ščiti, omamlja.

¹⁵ Glej intervju 35/M/1977/3G (številka 35 je zaporedna številka intervjuvanca / intervjuvanke, M = moški spol, 1977 = letnica rojstva, 3G = pripadnik tretje generacije).

¹⁶ Imena 600 deportiranih žensk in nekaterih moških se najdejo v izredno dragoceni brošuri *Primorci v*

zelo blizu že iz njegovih najzgodnejših deških let – tako blizu, kot da bi bil njen lasten vnuk: »Jaz, jaz sem zrasu z njo, zato sem zrasu tudi z njenimi zgodbami in s tistim pričevanjem [o Auschwitzu]«. Preko njenih spominskih pripovedi se je vživiljal v njeno taboriščno zgodbo ter v vzdušje, ki to zgodbo spremlja ne le na individualni, ampak tudi na občinski in kolektivni ravni, saj je tesno prepletena s slovensko genocidno izkušnjo, ki se je začela že v fašistični Italiji in nato – od 13. septembra 1943, ko so nacisti prvič prišli v tedaj še povsem slovensko govorečo občino Doberdob – nadaljevala v Jadranskem Primorju. Kot drugod so nacisti tudi v Doberdobu požigali, pobijali in ropali, predvsem pa množično zapirali protinacistične aktiviste in jih odvažali v taborišča. Leta 1944 je bilo iz Doberdoba v taborišča Dachau, Buchenwald in Cottbus odvedenih približno 65 občanov, v prvi vrsti fantov in moških, sposobnih za prisilno delo, doma pa so ostali otroci, ženske ter starejši moški (Černic 1995, 113, 139–140); Helena Jarc, ki je bila odpeljana v Auschwitz, je skupaj z nekaterimi drugimi deportirankami – med njimi Alojzijo Malič in Severino Marušič, ki se iz Ravensbrücka nista več vrnili – glede na spol nekdanjih taboriščnikov prej izjema kot pravilo. Predpostavimo lahko, da so izzvali ti skrajno travmatični dogodki v Doberdobčanah cezuro, ki so jo še posebej intenzivno občutili otroci in pozneje vnuki, saj je bil dobesedno v igri tisti Hitlerjev *ausradieren*, o katerem je leta 1984 v svoji knjigi *Okupacija Javornika* s perspektive dvanajstletnega fanta tako pronicljivo spregovoril Pavle Zidar. To je pomenilo *zbrisati* nas – mene, mamo, očeta, sestrico ...

Že samo eksistiranje pod grožnjo poboja, umora ima desimbolizirajoči efekt. Desimbolizacija v tem primeru ne pomeni zgolj izrinjanja neznosnih travmatičnih udarcev, povezanih s travmatsko izkušnjo, iz jezika, temveč tudi iz obsega predstav, pojmov, idej. V tem smislu ne pomeni le preprostega molka, temveč izničenje reprezentacije oziroma metaforične rabe jezika in prepuščanje subjekta nezavedni dinamiki izrinjenih ali bolje disociiranih doživljajskih vsebin, ki se trans-generirajo naprej. V navezavi na Ilse Grubrich-Simitis ([1983] 1998) bi lahko govorili o »konkretizmu«, učinkovanju specifičnega psihičnega procesa, ki presega mehanizem, ki ga običajno imenujemo identifikacija. Značilna zanj je totalnost vživetja v neko drugo realnost, tudi v telesno bližino teh prej inkorporativnih kot identifikacijskih procesov. Tu torej ne gre za kognitivno ali zavestno dejavnost, temveč za intuitivno ali nezavedno transmisijo doživetega nasilja, groze, pretresov in siceršnjih travmatičnih stanj. Dognano je, da zlasti otroci ta stanja staršev ali drugih pomembnih oseb skorajda seizmografsko zaznajo in podoživijo tudi in zlasti tedaj, ko se o njih ne more govoriti ali se jih, v slučaju, da so zavesti dostopna, tudi prikrije, zataji. Ivan Gergolet ogovarja v intervjuju zlasti *blokirano* bolečino

Auschwitzu, ki jo je ob 45-letnici množičnih transportov v taborišče izdala Komisija za bивše politične zapornike, intencirance in izgnance pri RO ZZZB NOV Slovenije (1988). Treba pa je dodati, da seznam ni popoln in da je bil medtem verjetno deležen dopolnitev. Tako v njem ni mogoče najti imena Helene Jarc.

Helene Jarc, ki se ni mogla, ne more in deloma morda niti 'noče' izraziti in jih zato cenzurira: »Mislim noben točno ne ve, kaj res se je njej zgodilo, [...] mi si predstavljamo nekaj, ampak mislim, če ona ni, ne hoče povedati, ehh, je nismo nikoli sil'li, je nismo sil'li.« Značilno pri tem je Gergoletovo vživljanje v Heleno Jarc, v njeno védenje, čutenje in doživljanje, pa čeprav te realnosti obstajajo samo posredno ali v domišljiji; zanje ne bo trdil, da so njegova, ker jih ni neposredno doživel.

Ivan G.: Potem ko sem se [po petletnem študiju v Bologni, op. M. J. P.] vrnil domov, sem srečal Heleno znova, sem jo šel obiskat, in sem vidu, da ta njena bolečina, ne, ki jo ima ona noter, to stvar, ehh, ta bolečina, ki v, v bistvu pomeni, da ona bi rad poza, pozabla preteklost, ampak ne more [...] in to jo maltra, eeh, ta stvar se je veliko povečala v teh letih, ko jaz sem bil proč. In zato mi je pr'šlo v misel, kako bi lahko ta boj s spominom, ne, in to, in to bolečino, kako, ehh, kako jo napisat s sliko ali z ikono.

Spraševalka: Mhm.

Ivan G.: Ehh, in te, mislim jaz sem začel s kratkometražom, prvo stvar sem začel mislit o kratkometražu in kako bi to lahko posnel, ne, kako bi ...

Spraševalka: Ja, ja.

Ivan G.: ... bi lahko posnel ...

Spraševalka: Posređoval, ne? Ja.

Ivan G.: ... to, to cono, ehh, ta »limbo« [italij. *limbo* = relig. 'predpekel', op. M. J. P.], kako bi reku v slovenščini ...«

Ivan Gergolet poudarja, da je »najvažnejši cilj« kratkometražca prav v tem, da »pripoveduje brez govora in samo s slikami, z majhnimi simboli, ikonami«. Film se namerno giblje v najkrhkejših območjih simbolnega, veliko stvari je v njem nedorečenih, prepuščenih v območje zgolj le slutenega, napolnjen pa je tudi z obliko razcepljene simbolizacije (na pragu jezika in instinktualnega gona, »simbolnega« in »semiotičnega«) in s posebnimi poetičnimi utrinki, ki pripoved odtehtajo in privzdigujejo prav takrat, ko gledalci občutijo, da postajajo znaki boja proti tesnobnim spominom takšni, da jih, kot pravi Gergolet, »pokopljejo«, »puščajo brez besed«; publika naj bi imela v teh manj tesnobnih momentih »čas za pomisliti, za se zgubit malo v slikah«.

Tema molka v povezavi s travmo nacističnega genocida je tematizirana tudi v liriki koroške slovenske pesnice Maje Haderlap, ki jo gre prišteti k mlajši generaciji vrste koroških literarnih in kulturnih ustvarjalcev, izhajajočih iz lepenskih in remšeniških grap,¹⁷ med njimi Karel Prušnik - Gašper, prvoborec in organizator protifašističnega boja na Koroškem ter pesničina stara teta Katarina Miklav, roj. Haderlap, ki je tri dni pred zaplinjenjem v krematoriju taborišča Ravensbrück napisala deset pesmi in jih izročila svoji sojetnici dr. Angeli Piskernik, tudi doma od tod; ta jih je leta 1951 deloma objavila v koroški literarni reviji *Svoboda* (1948–1951), in tako omogočila, da jih danes upošteva večina pregledov slovenske, zlasti tudi slovenske zamejske literature (gl. Piskernik 1951a, b; Kmecl 1976, 144; Dolgan 1996, 299–300). V koncentracijskem taborišču Dachau je nasilno umrl tudi mož Katarine Miklav, medtem ko se je njena sestra in stara mama Maje Haderlap iz ravenabriškega taborišča vrnila. Zdi se, da ima pesnica v mislih prav njo, Maro Haderlap, ko v pesniški zbirki *Žalik pesmi* (1983, 26) pravi: »ob večerih sem te gledala. / ko si se spravljala spat, / suha, bleda, koščena/ si govorila o ženskem kacetu. / »kost sem,« si rekla, »kosti smo bile, / [...]»

Pomenljivo je tudi, da se okolje, v katerem je Maja Haderlap doraščala, v njenih poezijah, imenovanih *Bajalice* (1987), pogosto spreminja v metafore, ki signalizirajo jezik onkraj običajnega spektra človeškega izkustva in se stopnjujejo vse tja do vprašanja: Je poezija sploh nujno povezana z govorom, mar se ne »kot slepa zver potika po jeziku« in ni, ko je najbolj »osupla in raztresena«, »skrčena v molčanje« (ibid., 33)? V ciklu *Suhi vrelci* (ibid., 65–73) se to dobro razbere, ko avtorica piše, da »moj nori rod [...] z modrikastimi prsti čas ustavlja / zaradi plina in trupel, / semena odlaga« ali ko govori o »taboriščnem žigu« in o »zalegi mrtvakov, ki z onostranstva pošiljajo medle pozdrave« in zavezujejo žive. Z besedami Matjaža Kmecla (v ibid., 81) bi lahko dejali: »Pokaže se, da osojenosti in narodenosti ni mogoče uiti, da ju ni mogoče samo zelo globoko osebno prekrvasiti, da ostaja ondotnji rojenec zaznamovan z vso tamkajšnjo stisko in revščino, naj ukrene, karkoli hoče.«

Predpostavka se ujema z razmišljanji Helene Epstein v knjigi *Otroci holokausta* (1979/1987). Gre za eno izmed prvih knjig, ki se nanaša na hčere in sinove preživelih. Avtorica jo začena s prisposodob o imaginarni »železni omari«, ki jo je nosila globoko v sebi, in v katero je od svojega otroštva vlagala in zapirala vse težko doumljive in nepojasnjene podobe, besede in kretnje svojih staršev, ki sta preživela Bergen-Belsen in Auschwitz – vse tisto, kar je v svoji neizrekljivosti in



17 V Lepeni so se poleg Maje Haderlap rodili med drugim sledeči literarni in kulturni ustvarjalci: Valentin Polanšek, Karel Prušnik - Gašper, Katarina Miklav, roj. Haderlap, Anton (Tonči) Haderlap, Jože Blajs, Cvetka Lipuš. V Remšeniku pa urednik koroškega časnika *Mir*, publicist in pesnik Filip Haderlap, za katerim se je leta 1896 izgubila vsakršna sled, ter Florjan Lipuš, ki je dolga leta služboval v Lepeni, in je bil nekaj časa tudi osnovnošolski učitelj Maje Haderlap.

nedoločnosti lebdelo med njimi, nad njimi in za njimi. Ta omara se je po desetletjih napolnila do te mere, da je grozila eksplodirati; njeno vsebino in vsebino njenega pomena ni bilo več mogoče zanikati in Helen Epstein je začela iskati ljudi, ki so izhajali iz primerljivih družinskih zvez kot ona in so tvorili »čez ves svet razseljeno, nevidno, nemo družino« (ibid., 12–13). Avtorica prihaja v knjigi do sledečega temeljnega sklepa: »Vsi otroci preživelih šoa, ki sem jih intervjuvala, so mi pojasnili, da so odnos staršev do holokavsta vsrkali skozi neke vrste 'brezbledno osmozo'. Nihče jih ni izrecno spodbujal v to, kaj naj mislijo ali čutijo. Nasprotno, dojeli so znake, drže in želje, ki niso bili zajeti v besede. Poleg tega so se tako močno identificirali s svojimi starši, da so postale očetove in materine naravnanoosti, izoblikovane v času preganjanja, njihove lastne« (ibid., 129).

Tudi Naomi Bubis in Sharon Mehler pripovedujeta v knjigi z naslovom *Shtika* (1996), ki je hebrejska oznaka za »molk«, o vseprisotnosti trdovratnega ne-govornosti in potlačitvi, ki je za preživele koncentracijskih taborišč nuja, nemalokrat tudi preživetvena nuja, a je za otroke lahko skrajno bremenilna. Avtorici celo predpostavljata, da »dolgi, nemih let med generacijami« (ibid., 240) ni mogoče nadoknaditi s pogovori v prihodnosti; molk je sestavni del življenja preživelih. Strah, da bi se doživete ekstremne travmatizacije lahko ponovile, zaznamuje tako spomin nanje kot tudi sposobnost o njih govoriti.

»Človek se krutih dogodkov v življenju nerad spominja.« Do takega sklepa prihaja tudi Avguštin Malle (2002, 88) na podlagi soočanja s približno 150 koroškimi slovenskimi življenjepisi v zbirki *Tako smo živeli* 1–12, ki jih ureja Marija Makarovič (1993–2000). Naj dodamo, da so vsi pripovedovalci v omenjeni zbirki pripadniki tako imenovane prve generacije. Rodili so se v prvi tretjini 20. stoletja, nekateri tudi nekoliko pozneje. Tendenco zatrtja »krutih dogodkov«, ki jo Avguštin Malle locira v omenjenih življenjepisih, poudarjajo že na prvi pogled tudi nekateri naslovi knjig koroškega slovenskega pesnika in pisatelja Andreja Kokota, ki se je rodil leta 1936 v Zgornji vasi pri Kostanjah, in je bil od leta 1942 do 1945 skupaj z družino preganjan v taborišča Rehnitz, Rastatt in Gerlachsheim: *Zemlja molči* (1969), *Onemelo jutro* (1974), *Die Totgeglaubten*¹⁸ (1978) ter *Kamen molka* (1979), ki je izšel tudi v angleškem prevodu: *Silence of Stone* (1987). Svoje spomine na otroštvo v izgnanstvu je Andrej Kokot napisal pod naslovom *Ko zori spomin* (1996), knjigi, v kateri med drugim zveemo za že znano taboriščnikovo dilemo: da je sicer skušal pozabiti, ali bolje povedano odriniti spomine na taborišča, da pa to v bistvu ni mogoče. »Bolj ko so mi dopovedovali, naj pozabim ta čas in o njem molčim, bolj je postajal v meni živ in večja je bila potreba govoriti o dogodkih, ki sem jih tedaj doživel. // Danes vem, da to ni bila le potreba, ampak sila spomina, ki je v meni zorela in mi ni dopuščala stvar prepustiti pozabi« (ibid., 13). V Kokotovi



18 Beseda nima slovenske ustreznice in pomeni v dobesednem pomenu 'ljudje, ki so veljali za mrtve'.

najnovejši pesniški zbirki, ki je izšla pod simptomatičnim naslovom *Pozabljeno sonce* (2007), se ena izmed pesmi spet takole glasi: *Vračanje molka*. Toda že dejstvo, da jo je kot prvo uvrstil v cikel z naslovom *Ko se beseda vrača v misel* (ibid., 55–66) opozarja na to, da je pisati »po Auschwitzu« (Theodor W. Adorno) mogoče le za ceno, da dogodku, ki ga posploševalno imenujemo *šoa*, priznamo status neke radikalne zareze, cezure, ki sili misel, da se sooči z nemisljivim, in govorico, da lahko izreče neizrekljivo.

Molk torej ne pomeni, da po tem dogodku ni več mogoče ničesar reči, pač pa gre, kot navezujoč se na Lacana in Lyotarda poudarja Jelica Šumič-Riha (2003, 39–40), prej za to, da subjekt, ko bi moral govoriti o tem dogodku, »onemi, pade v mutizem, ker ne more več zaupati besedi, ker že samo govorjenje postane negotovo, tvegano. Kajti, kot zapiše Lacan, za nekoga, ki je onemel, je 'teža besed nekaj zelo resnega', tak subjekt namreč – namesto da bi govoril – varuje besedo«. Postane, kot bi dejal Florjan Lipuš (2003, 113) molčečnik, nekdo, ki govor umakne navznoter, a v njem samem govori neprestano, šviga po udih in skoz glavo, govori, govori ... Pravzaprav je zavajajoče v tem kontekstu govoriti o neizrekljivem, če je z neizrekljivim mišljeno preprosto to, da nečesa ni mogoče ubesediti, izreči. Prej obratno. Čeprav na drugačen način kot Florjan Lipuš, je tudi Andrej Kokot »v četrto stoletja bistveno razširil svoj pesniški domet, je izostril pogled za odtenke in mojstrsko niza sugestivne podobe« (Hafner 2007, 92), kar velja še posebej za zbirko *Pozabljeno sonce*. »V zbirki najdemo pisano pahljačo kitic in stihov, od klasičnih, rimanih štirističnic do modernističnih pesmi brez ločil (ibid., 91–92).

Naj pritrdimo Jelici Šumič-Riha (2003, 40), da bi bilo bolj produktivno, če bi tu – sledeč Lacanu – upoštevali »izrekanje in tisto, kar je lahko rečeno«, distinkcijo, na katero opozori tudi Lyotard (»moči ne govoriti« in »moči govoriti«) in kaže na dve subjektivni drži: molčati je mogoče na aktiven ali na pasiven način. »Ta dvojnost aktivnega in pasivnega molka, razcep molka – daleč od tega, da bi bila odvisna od subjektive svobodne volje, vse prej napotujeta na dvojno nemožnost, ki je lastna pričevanju kot takem.« Zanimivo v tem sklopu je tudi Lacanovo razlikovanje med *se taire*, umolkniti, in *silence*, tišina, ki temeljita na uporabi latinskega glagola, *tacere*, umolkniti, ki je dejanje – subjekt namreč nekaj zmolči, se izogne govorjenju, a še vedno ostaja govoreče bitje – zaradi česar Jelica Šumič-Riha ta modus molka poimenuje »aktivni molk« (ibid.) – in *silere*, ki ustreza stanju biti tiho. Toda drugače od Jelice Šumič-Riha v tem slednjem molku ne gre videti zgolj pasivnega stanja, saj gre za molk, ki teži k neodvisnosti od pomena, da bi se tako

obdržal v semiotični dispoziciji, blizu primarnega telesa gona. To sugerira tudi nemška beseda *stillen*, ki je sorodna latinskemu glagolu *silere* in pomeni 'dojiti', v dobesednem slovenskem prevodu pa 'tišati; pomirjati, umiriti; potešiti'. To ni le gon, ki pripada materi, temveč tisti, ki pomeni odvisnost (obeh spolov) od matere. Zato o tem molku tudi ni mogoče, kot to dela Lacan, govoriti kot o simptomu, ki »je samozadosten, ni poziv Drugemu«, pa čeprav drži, da ga »zaznamuje neuspeh označevalca, neuspeh govorice« (ibid., 41–42). Z drugimi besedami, značilno zanj je razmerje povezanosti, ne pa ločeni subjekt ali objekt želje; pravzaprav pomeni *jouissance*, ki je pred željo in dihotomijo subjekt / objekt, ki jo predpostavlja želja. Ta prvinska dimenzija je, če sledimo Kristevi (2000), značilna za jezik, ki se v svoji semiotični razsežnosti upira vsakemu ločevalnemu ali enoznačnemu pomenu.¹⁹ Prav v tej razsežnosti pa je treba locirati možnost za ponovni vznik nečesa, kar bi lahko dojeli kot pulzacijski pritisk na »označevalski proces«, kot nemogočo željo: narediti neizrekljivo rekljivo in s tem preseči molk.

Giorgio Agamben (cit. v Šumič-Riha 2003, 36–37; gl. tudi Agamben 2003, 12) gre celo tako daleč, da zatrdi: »V taborišču je eden od razlogov za preživetje ta, da lahko postaneš priča.« Svojo trditev podkrepi s pričevanjem Hermanna Langbeina, nekdanjega taboriščnika: »Kar mene zadeva, sem se bil trdno odločil, da ne bom hote umrl, naj se zgodi kar koli. Hotel sem vse videti, vse doživeti, vse izkusiti, vse ohraniti v svoji notranjosti. Čemu, če ne bi nikdar imel možnosti, da svetu zakričim to, kar vem? Preprosto zato, ker se nisem hotel izvleči od tod, ker nisem hotel ubiti priče, ki bi lahko bil.« Tudi Primo Levi je postal pisatelj, da bi pričal o tem, kar je videl in izkusil v Auschwitzu. Njegovo prvo delo *Ali je to človek*, ki ga je napisal po vrnitvi domov, je snoval že med deportacijo (Agamben 2003, 12–13). Podobno bi lahko trdili o Zoranu Mušiču ter Katarini Miklav, ki sta prav tako začutila impulz do pričevanja že v taborišču; slednja je svoje prve pesmi napisala šele v njem. Sem lahko prištejemo tudi Pahorjevo vračanje k taboriščni tematiki (deloma istim zgodbam, doživetjem), kar po Ivanki Hergold (1993, 160) priča o »avtorjevi nepomirljivi zgroženosti nad skaljeno človečnostjo, a tudi o nezadostnosti besede, da bi popisala to človeško izkušnjo in predstavila njen pomen za človeštvo.« Avgustin Malle (2002, 88) ugotavlja: »Žrtvam nationalsocialističnega nasilja in nji-



19 Kot izhaja iz *Nekropole* Borisa Pahorja, pa je ta dimenzija – navidez paradokсно – v mnogočem ustrezala tudi taboriščni izkušnji in jo lahko nezmotljivo prepoznamo celo tedaj, ko pisatelj piše o stanjih, ko je bila meja med telesom in truplom komaj zaznavna. Pri tem gre za izkušnje, ki so jih večinoma pripisovali taboriščnikom, ki so bili na »skrajnem dnu«, in so jih zaradi značilnih kretenj (spominjale so na molitvene rituale Arabcev) imenovali »muslimani« (*Muselmänner*), a so bili v taboriščnem žargonu označeni tudi s pojmi kot so »ljudje – školjke« (*Muschelmänner*), utrujeni šejki (*müde Scheichs*), plavalci (*Schwimmer*), potopljeni (*die Untergegangenen*) in podobno, torej s pojmi, ki opozarjajo na skorajda samodejno re-rezentacijo ali vnovično vzpostavlanje primarne diade mati–otrok. Boris Pahor (1967, 144–145) govori nadalje o stanjih, ki jih je iz skrajno osamljenih, izsušenih teles »avtomatično sprožala potreba po topem, a tolažilnem zazibavanju v dremotični kozmični nežnosti«. Muslimani niso več premogli govora: »momljali« in »bebljali« so, kot da bi bili nenehno vpleteni v to ritmično, intonacijsko ponavljanje, zibanje, guganje.

hovim predstavnikom je bila srčna želja in potreba, da spomin na njihovo trpljenje nikdar ne bi zbledel. [...] V taboriščih rajha so nekateri koroški Slovenci pričeli s pisanjem dnevnikov, kmalu po vrnitvi so nastali prvi spominski zapiski 'prič časa'«. (Pri tem se spomin na pregon in upor prepletata, sta nerazdružljiva enota. – Ibid.; gl. tudi Leben / Köstler 2005, 107.) Iz tega motiva se napaja tudi pričevanje Andreja Kokota (1996, 13). »Vedno bolj sem čutil, da sem dolžan napisati spomine zaradi vseh tistih, ki so tako kot jaz morali zapustiti dom in s starši oditi v pregnanstvo. [...] Še vedno je prisotno nasilje in vojne ter preganjanje in ubijanje nedolžnih ljudi. Prav otroci so ob takih dogodkih izpostavljeni hudim duševnim stiskam, ki jih bremenijo vse življenje.« Kokotove pesmi v njegovi najnovejši zbirki *Pozabljeno sonce*, ogovarjajo, po Fabjanu Hafnerju (2007, 92), enako avtentično tako Kokotove vrstnike kot tudi generacijo njegovih potomcev.

Seveda pa obstaja vrsta preživelih, ki o svoji taboriščni izkušnji nikdar niso spregovorili oziroma niso imeli in / ali nimajo namena, da bi to storili. Tarnanje nad desetletja trajajočem molku o lagerski izkušnji je bolj razširjeno kot se zdi in učinkuje tako na družbeni kot na družinski ravni. Je v bistvu stalni topos vsakršnega kritičnega diskurza o preteklosti, ki se ga skuša razumeti kot protipol molku povojne družbe – tako večinske, pa tudi manjšinske. Na družinski ravni se to tarnanje kristalizira v prej prikritem kot odkritem očitku staršem ali starim staršem oziroma vsaj enemu izmed njih, da so o svoji taboriščni izkušnji molčali in da so zato odgovorni za nevednost ali nazainteresiranost naslednjih generacij. Na Primorskem sem se tu pa tam soočala tudi z dvemi ali tremi intervjujskimi partnerji, ki so mi previdno sugerirali: Dovolj partizanščine. Nočem govoriti o šoa. Dejansko pa je v intervjujih vedno spet prišlo na dan, da večina preživelih molči, in v bolj ali manj prikritih besedah tudi to, da celo nekateri preživeli intervjuvanci o svoji taboriščni izkušnji v okviru svoje lastne družine 'nikdar niso spregovorili', da so 'vedno molčali', med njimi vsaj trije intervjuvanci, katerih pričevanja obstajajo tudi v pisni obliki in so se redno odzivali oziroma se redno odzivajo na vabila medijev, društev, šol in drugih ustanov. Treba pa je dodati, da je bilo tovrstno »odkritje« praviloma obeleženo s precejšnjimi občutki sramu. Kljub nakazanim ugotovitvam pa je tu pa tam vseeno prišlo na dan, da so bili otroci ali vnuki preživelih seznanjeni z nekaterimi detajli ali zgodbami, ki so jih – na moje podvprašanje – izvedeli prav »doma«.

Nenazadnje velja prav na podlagi te izkušnje zabeležiti, da družinske komunikacije o taboriščni izkušnji ni mogoče zreducirati zgolj na molk, saj se prikazuje v bistveno bolj kompleksni obliki in tangira vse odtenke med poloma molka in govorjenja. Ali drugače povedano: V družinah se nikakor ni zgolj molčalo, temveč se je tudi spominjalo in pripovedovalo. Znotrajdružinsko komunikacijo o taboriščni izkušnji je treba poleg tega razumeti kot transgeneracijski proces, v katerega so (bili) lahko odločilno in aktivno vpleteni tudi potomci preživelih. »Draga nona Božena, [...] Hvala za tvojo drobno številko, ki zdaj leži tu, vtetovirana na moji roki.

Nikdar nisi nič rekla o tem dejanju, [...]«, piše v *Gledališkem listu*, posvečenem dramatizaciji Pahorjevega romana *Spopad s pomladjo*. Številka je tista, ki so jo na roki nosili jetniki, ki so šli skozi nacistična taborišča. Med njimi je bila tudi Božena, stara mama (v narečnem govoru: nona) tržaške igralka Nikle Petruške Panizon: vnukinja Nikla si je, da ne bi pozabila tistih grozot, še zlasti pa ne none, s katero je imela zelo lep odnos, »napolnjen s toplino«, dala vtetovirati njeno številko na svojo roko. »Medve z zgodovino sva sklenili vez, ki si je nihče ne bo drznil pretrgati. In tako še močnejše čutiva, da pripadava druga drugi, a obenem tudi vsem,« je še zapisala v *Gledališki list* (Panizon 2006, 39, 15).

In končno pri transgeneracijskem procesu ne gre za izoliran in nespremenljiv proces, saj je znotrajdružinska komunikacija vpeta v družbeni in življenjsko-zgodovinski kontekst in je kot takšna odvisna od vplivov določenih zunanjih in osebnih dejavnikov. Izhajati je treba iz tega, da se je neposredno po koncu vojne o taboriščni izkušnji govorilo drugače kot danes, več kot 60 let za tem. V svoji študiji, ki se nanaša na spomin *šoa* v drugi generaciji, James Young (2002, 10) lepo opisuje težave, ki jih ima ta generacija danes. »Ne spominjajo se na to, kar se je zgodilo, temveč na to, kar so brali v številnih zgodbah, romanih in pesmih; na to, kar so videli in vidijo na fotografijah, v filmih in pričevanjih, ki so posneta na video.« Ta »posredovana preteklost« oziroma »preteklost iz druge roke« je »po-življenje spomina«, ki je prezenten v »po-podobah zgodovine« kot tudi »v vizualnih vtisih, ki jih oko ohrani od neke zaznave, ko je zaznано že zdavnaj zginilo.

LITERATURA

- AGAMBEN, Giorgio (2002). *Homo sacer. Die souveräne Macht und das nackte Leben*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- AGAMBEN, Giorgio (2003). *Was von Auschwitz bleibt. Das Archiv und der Zeuge*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- ALTWEGG, Jürg (1988). Vorwort. Schreiben nach – und über – Auschwitz. V: Sarah Kofman, *Erstickte Worte*. Wien: Passagen Verlag, 13–23.
- BOROVNIK, Silvija (2004). Boštjanov let, hvalnica svobodomiselnosti in ljubezni. *Delo*, 9. 6. 2004, 11.
- BUBIS, Naomi, Sharon MEHLER (1996). *Shtika. Versuch, das Tabu zu brechen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- BUCK, Theo (1993). *Muttersprache Mördersprache*. Celan-Studien I. Aachen: Rimbaud.
- CELAN, Paul (1988). *Der Meridian und andere Prosa*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- COSLOVICH, Marco (1997). La testimonianza. V: Fabio Amodeo, Elio Apih, Marco Coslovich, Alessandra Sella: Music [=Mušič]. Testimone a Dachau. Trieste, Civici musei di storia ed arte.
- ČERNIC, Karlo (1995). Nočemo pozabiti. Non vogliamo dimenticare. Ob petdesetletnici osvoboditve. A cinquant'anni dalla liberazione. Izdale – Editore da: Občina Doberdob – Comune di Doberd del Lago, Občinski sekciji VZPI Doberdob in Dol-Jamlje – Sezioni comunali dell' A.N.P.I di Doberd e Vallone-Jamiano, 99–108.
- DOLGAN, Marjan (1996). Miklav Katarina. V: Janko Kos (ur.), Ksenija Dolinar (ur.) in Andrej Blatnik (ur.), *Slovenska književnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- EPSTEIN, Helen (1990). *Die Kinder des Holocaust. Gespräche mit Söhnen und Töchtern von Überlebenden*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag (dtv).
- FISCHER, Gottfried, Peter RIEDESSER (2003). *Lehrbuch der Psychotraumatologie*. München, Basel: Ernst Reinhardt-Verlag.
- GREEN, André (1986). The dead mother. V: isti, *On Private Madness*. London: Hogarth.
- GROF, Stanislav (1985). *Geburt, Tod und Transzendenz*. München: Kösel.

- GRUBRICH-SIMITIS, Ilse (1998). Vom Konkretismus zur Metaphorik. V: Martin S. Bergmann (ur.), Milton E. Jucovy (ur.) in Judith Kestenberga (ur.), *Kinder der Opfer, Kinder der Täter. Psychoanalyse und Holocaust*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 357–379.
- HADERLAP, Maja (1983). *Žalik pesmi*. Celovec: Drava, Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- HADERLAP, Maja (1987). *Bajalice*. Celovec: Drava, Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- HAFNER, Fabjan (2007). Nepozabni sij Pozabljenega sonca. V: Andrej Kokot, *Pozabljeno sonce*. Klagenfurt/Celovec: Drava, 90–92.
- HEIMANNSSBERG, Barbara (izd.), Christoph J. SCHMIDT (izd.) (1992). *Das kollektive Schweigen. Nationalsozialistische Vergangenheit und gebrochene Identität in der Psychotherapie*. Köln: Edition Humanistische Psychologie.
- HERGOLD, Ivanka (1993). Zapiski o Pahorjevi Nekropoli. V: Marija Pirjevec in Vera Ban Tuta, *Pahorjev zbornik. Spomini, pogledi, gradivo*. Trst: Narodna in študijska knjižnica v Trstu s sodelovanjem Slavističnega društva Trst, Gorica, Videm, 159–174.
- HIRSCH, Marianne (1997). *Family Frames: Photography, Narrative, and Postmemory*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- JURIĆ PAHOR, Marija (2004). Neizgubljeni čas. Travma fašizma in nacionalsocializma v luči nuje po »obdobju latence« in transgeneracijske transmisije. *Razprave in gradivo* 44/2004, 38–64.
- JURIĆ PAHOR, Marija (2006). Dediščina od tam. – L' eredit 'di quel luogo'. Ob uprizoritvi romana Borisa Pahorja Spopad s pomladjo – Una primavera difficile. *Gledališki list*, sezona 2006/07. Trst: Slovensko stalno gledališče – Teatro stabile sloveno, 10–12, 34–36.
- JUVAN, Marko (1995/96). Veno Taufer – življenje in delo. *Jezik in slovstvo* 6/1995–96, 295–308.
- KMECL, Matjaž (1976). *Ta hiša je moja pa vendar moja ni. Sodobna slovenska literatura na zamejskem Koroškem*. Celovec: Društvo slovenskih pisateljev, Klub mladje, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KMECL, Matjaž (1987). Koroške žalik bajalice. V: Maja Haderlap, *Bajalice*. Celovec: Drava, Trst: Založništvo tržaškega tiska, 75–82.

- KOKOT, Andrej (1996). *Ko zori spomin: Otroška doživetja v pregnanstvu*. Celovec: Drava.
- KRŽIŠNIK, Zoran (1997). Zoran Mušič. V: Umetniki eksistence: Zoran Mušič, Marij Pregelj, Gabrijel Stupica, Janez Bernik. (Razstavni katalog). Ljubljana: Mednarodni grafični likovni center, Galerija Tivoli, 14. maj–15. junij 1997, 11–23.
- KRISTEVA, Julia (1980). *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art* (ur. Léon S. Roudiez). New York: Columbia University Press.
- KRISTEVA, Julia 1989: *Geschichten von der Liebe*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- KOFMAN, Sarah (1988). *Erstickte Worte*. Wien: Passagen Verlag.
- KOFMAN, Sarah (1995). *Rue Ordener, Rue Labat*. Autobiographisches Fragment. Tübingen: edition diskord.
- KOGAN, Ilany (1998). *Der stumme Schrei der Kinder. Die Zweite Generation der Holocaust-Opfer*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.
- KOMISIJA ZA BIVŠE POLITIČNE ZAPORNIKE, INTERNIRANCE IN IZGNANCE PRI RO ZZB NOV SLOVENIJE (izd.) (1988). Primorci v Auschwitzu. (Nikoli več Auschwitzu. Srečanje in zborovanje preživelih internirank in internirancev Auschwitzu iz Primorske ob 45-letnici množičnih transportov v taborišče. Portorož, 13. in 14. oktobra 1988). Portorož.
- KOKOT, Andrej (2007). *Pozabljeno sonce*. Ob pesnikovi 70-letnici izdala Slovenska prosvetna zveza. Klagenfurt/Celovec: Založba Drava.
- LEBEN, Andrej, Erwin KÖSTLER (2005). Literatura in odpor, odpor v literaturi. *Jezik in slovnstvo* 2/2005, 105–115.
- LEVI, Primo (2003). *Potopljeni in rešeni*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- LIPUŠ, Florjan (2003). *Boštjanov let*. Maribor: Študentska založba Litera.
- MAKAROVIČ, Marija (ur.) (1993–2000). *Tako smo živeli – Življenjepisi koroških Slovencev* (1–8). Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva družba (1) 1993, (2) 1994, (3) 1995, (4) 1996, (5) 1997, (6) 1998, (7) 1999, (8) 2000, (9) 2001, (10) 2002, (11) 2003, (12) 2004.
- MALLE, Avguštin (ur.) (2002). *Die Vertreibung der Kärntner Slowenen. / Pregon koroških Slovencev 1942–2002*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- MEDVED, Andrej, Briony FER, Jean-Luc NANCY (2004). *Abstraktno slikarstvo od Mušiča do Rimeleja. Abstraktno kot sublimno*. Edicija Artes. Piran: Obalne galerije Piran.

- MOODY, Raymond A. (2002). *Leben nach dem Tod. Die Erforschung einer unerklärten Erfahrung*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- MOSER, Tillmann (1997). *Dämonische Figuren. Die Wiederkehr des Dritten Reiches in der Psychotherapie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- MÜLLER-HOHAGEN, Jürgen (2005). *Verleugnet, verdrängt, verschwiegen. Die seelischen Auswirkungen der Nazizeit und Wege zu ihrer Überwindung*. München: Kösel.
- MUŠIČ, Zoran (1992). Arbeiten auf Papier von 1945 bis 1992. Mit Texten von Victoria Martino, Konrad Oberhuber und Jean Clair. *Ausstellungskatalog. Graphische Sammlung Albertina und Landeshauptstadt Klagenfurt*. Wien, Klagenfurt.
- PAHOR, Boris (1948). *Moj tržaški naslov. Črtice od tu in tam, še posebej z naše zemlje na zapadu z belega tržaškega brega*. Trst: Gregorčičeva založba.
- PAHOR, Boris (1958). *Onkraj pekla so ljudje*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- PAHOR, Boris (1967). *Nekropola*. Maribor: Založba Obzorja, Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- PAHOR, Boris (1970). *Skarabej v srcu*. Maribor: Založba Obzorja.
- [PANIZON], Nikla [Petruška] (2006). Draga nona Božena. Ob uprizoritvi romana Borisa Pahorja Spopad s pomladjo – Una primavera difficile. *Gledališki list*, sezona 2006/07. Trst: Slovensko stalno gledališče – Teatro stabile sloveno.
- PATERNU, Boris (2005). Po sledovih jezikovnih travm v sodobni slovenski književnosti. *Jezik in slovstvo* 2005/2, 63–77.
- PISKERNIK, Angela (1951). Zapiski iz Ravensbrücka. V: *Koroška v borbi. Spomini na osvobodilno borbo v Slovenski Koroški*. Celovec: Zveza bivših partizanov Slovenske Koroške, 198–205.
- PISKERNIK, Angela (1951b). Ljudska pesnica, kmetica Katarina Miklav, po domače Šrtevkica, v Lepeni pri Železni Kapli. *Svoboda* (Celovec) 1951/1–2, 25.
- RATEJ, Ira (2005). Je to človek? Po motivih romana Prima Levija *Ali je to človek*. Ljubljana: MGL.
- REITER, Margit (2006). *Die Generation danach. Der Nationalsozialismus im Familiengedächtnis*. Innsbruck, Wien, Bozen: Studien Verlag.
- ROSENFELD, Alvin (2000). *Ein Mund voll Schweigen. Literarische Reaktionen auf den Holocaust*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

- ROSENTHAL, Gabriele (izd.) (1997). *Der Holocaust im Leben von drei Generationen. Familien von Überlebenden der Shoah und von Nazi-Tätern*. Gießen: Psychosozial Verlag.
- RUDOLF, Otto (1993). *Sveto ali o iracionalnem v ideji božjega*. Ljubljana: Nova revija.
- SIMON, Anne-Catherine (2006). Die deutsche Sprache kann sich gehen lassen. Interview mit Florjan Lipuš. *Die Presse*, 24. 8. 2006.
- ŠUMIČ-RIHA, Jelica (2003). Molk in realno. Pričevanje med nemožnostjo in dolžnostjo. *Filozofski vestnik* 1/2003, 35–51.
- TAUFER, Veno (1986). *Vodenjaki*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- VERGINELLA, Marta (2003). Primo Levi, razlagalec lagerske asimetrije. V: Primo Levi, *Potopljeni in rešeni*. Ljubljana: Studia humanitatis, 171–193.
- WAJCMAN, Gérard (2001). Umetnost, psihoanaliza, stoletje. *Problemi* 3–4/2001, 53–76.
- WALKER, Barbara G. (1995). *Das geheime Wissen der Frauen*. Ein Lexikon. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- WARDI, Dina (1997). *Siegel der Erinnerung. Das Trauma des Holocaust – Psychotherapie mit den Kindern der Überlebenden*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- WELZER, Harald, Sabine MOLLER, Karoline TSCHUGGNALL (2005). »Opa war kein Nazi«. *Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*. Frankfurt am Main: Tischer Taschenbuch Verlag.
- WIND, Eddy de (1992). Bewegung mit dem Tod. V: Gertrud Hardtman (izd.), *Seelische Auswirkungen des Holocaust auf die Opfer und ihre Kinder*. Gerlingen: Bleicher, 32–55.
- YOUNG, James Edward (2002). *Nach-Bilder des Holocaust in zeitgenössischer Kunst und Architektur*. Hamburg: Hamburger Edition.
- ZIDAR, Pavle (1984). *Okupacija Javornika*. Ljubljana: Borec.

GEOPOLITIČNE RAZSEŽNOSTI MAKEDONSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA

Med narodi na Balkanskem polotoku imajo Makedonci posebno mesto. Sorazmerno pozna institucionalizacija, relativno nizko število pripadnikov in izpostavljen strateški pomen ozemlja so ob razrastu agresivnih ideologij sosedov neugodno vplivali na etnični razvoj tega naroda. Prispevek obravnava makedonsko narodno vprašanje v luči sodobnih geopolitičnih odnosov, za katere so značilna močno spremenjena razmerja sil v regionalnem (balkanskem) in globalnem kontekstu. Na prvi pogled je videti, da tvorijo osižje procesov predvsem napeti medetnični odnosi, ki so v že stari albansko-srbski in pozneje nekoliko tudi makedonsko-albanski konfrontaciji že prešli v odprt konflikt. Toda napetosti obstajajo prav tako na ravni grško-albanske in grško-turške polarizacije, potencialno pa tudi bolgarsko-turške. Te napetosti skušajo reševati s sistemom mednarodnega intervencionizma, s katerim je uspelo sicer ustaviti neposredne spopade, ne pa tudi odpraviti razlogov zanje. Zato pa vnaša v južnobalkanski prostor elemente vojaškopoličnega obvladovanja teritorija. V ta kompleks vstopajo evropski integracijski procesi s konceptom širitve EU, ki prinašajo ponudbo gospodarskopolične stabilizacije, ki realno delujejo kot vzvodi gospodarskega obvladovanja prostora. Slednje je zelo pomembno, saj se odpirajo opcije gospodarske revitalizacije in depertiferizacije tega prostora. Oba pristopa povečujeta geostrateški pomen makedonskega državnega ozemlja, ki je zaradi neuspešnih modelov regionalne politike prostorsko fragmentirano. Vendar samo po sebi to Makedoncem ne rešuje nobenega izmed eksistencialnih nacionalnih problemov. Nasprotno, zdi se, da jih čedalje bolj spreminja v tarčo in predmet regionalnih in mednarodnih sil. V luči evropskih integracijskih procesov je zato smiselno razmisliti o principih evropske geostrategije in geopolitike: za reševanje zapletenih odnosov na Balkanskem polotoku in širše.

Ključne besede: Makedonija, nacionalno vprašanje, evropska integracija, geopolitika

GEOPOLITICAL DIMENSIONS OF THE MACEDONIAN NATIONAL QUESTION

Macedonians have a special place among the nations of the Balkan peninsula. Relatively late institutionalization and low number of members, along with the exposed strategic significance of the territory, together with expansion of their neighbours' aggressive ideologies had an unfavourable impact upon the ethnic development of this nation. The article deals with the Macedonian national question in the light of contemporary geopolitical relations, characterized by strongly altered relations of powers in the regional (Balkan) and global context. It is visible at the first sight that the axis of processes lies above all in the strained interethnic relations, which have already escalated into an open conflict in the old Albanian-Serbian and later also Macedonian-Albanian confrontations. However, tensions also exist at the level of Greek-Albanian and Greek-Turkish polarizations, and potentially in Bulgarian-Turkish relations. The system of international interventionism is striving to solve these tensions, having succeeded in preventing direct conflicts, but not to eliminate their reasons. That is why it introduces into the South-Balkan territory the elements of military and political command of the territory. This complex now faces European integrational processes with the concept of the EU expansion, bringing the offer of economic and political stabilization, which function as triggers of economic command of the territory. The latter is of great importance, opening options of economic revitalization and depertification of the space. Both approaches are increasing the geostrategic significance of the Macedonian state territory, which is spatially fragmented due to unsuccessful models of regional politics. Yet this in itself doesn't solve any of the Macedonians' existential national problems. On the contrary, it seems to be changing them into a target and object of regional and international forces. In the light of European integrational processes the principles of European geostrategy and geopolitics should be reconsidered as far as the solving of complex relations in the Balkan peninsula and wider is concerned.

Keywords: Macedonia, national question, European integration, geopolitics

UVOD

Med narodi na Balkanskem polotoku imajo Makedonci posebno mesto. Sorazmerno pozna institucionalizacija, relativno nizko število pripadnikov in izpostavljen strateški pomen ozemlja so ob razrastu agresivnih ideologij sosedov neugodno vplivali na etnični razvoj tega naroda. Britanski politični geograf P. J. Taylor je v svojem delu prav makedonski primer izrabil za ilustracijo spolzkih tal balkanskih nacionalizmov: prikazal je namreč »razlage« oziroma argumentacije, ki isto ozemlje in isto prebivalstvo razumejo kot srbsko, grško ali bolgarsko.¹ T. i. »etnični« kriterij je bil na začetku 20. stoletja, ko so se oblikovale nacionalne države in so ob izginjanju mnogonarodnih imperijev ustvarjale svoje nove državne teritorije, ki naj bi temeljili na kar najbolj »pravičnih« merilih, med poglavitnimi argumenti. Toda vsi trije naštetih konkurenti za današnje makedonsko državno ozemlje so hote prezrli genezo makedonskega naroda in ga kot nov etnični – politični fenomen kratkomalo zanikali.² V tedanjem kontekstu oblikovanja političnih meja je bilo iskanje ustrezno velikih državnih ozemelj in s tem uresničitve enega od primarnih ciljev nacionalnih držav – torej dovolj močne države s strateškimi gospodarskimi potenciali pač prioriteta. Težnja treh omenjenih držav na račun Makedoncev in tudi Albancev pa je imela tudi znatno zaslombo njihovih zaveznikov: Bolgarija s strani Nemčije, Srbija s strani Francije in Grčija s strani Velike Britanije. Na »slovanske« narode je imela zelo močan vpliv tudi carska Rusija, posebej na Srbijo;³ Bolgarija je prišla pod močan nemški vpliv (tudi dinastično). Peti zunanji dejavnik – Italija se je kot zaveznica Albanije resneje pojavila na prizorišču po prvi svetovni vojni.⁴ Razkroju Otomanskega imperija z balkanskimi vojnami 1912–1913 in z dokončanjem teh procesov po koncu prve svetovne vojne leta 1919 ter sledečimi diplomatskimi spopadi vse do leta 1923 (grško-turška vojna) so dali pozneje ime »balkanizacija«; termin se je zadržal s pretežno slabšalnim prizvokom vse do danes.⁵



1 Peter J. Taylor, *Political geography. World Economy, Nation – State and Locality*, Longman Science and Technical. London 1989, 157–158.

2 To je lepo razvidno na etničnih kartah različnih založnikov iz Francije, Nemčije in Velike Britanije, ki so očitno iz istega časa (v glavnem se nanašajo na popis 1910 ali ocene iz tistega časa). Objavljene so v delu *Makedonija na stari mapi / Macedonia on old maps*. Skopje 1992: Detska radost & Makedonska revija, 84, 86–89.

3 *Stoletje svetovnih vojn*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 21–32.

4 Hermann Kinder, Werner Hilgemann 1970, *Die Weltgeschichte*. München 1970, Piper & Co Verlag, 420–425.

5 Z izrazom »balkanizacija« se v zgodovinskem smislu označuje proces cepitev držav na manjše državne enote; v splošnem naj bi označeval drsenje države v kaotično gospodarsko, pravno in politično stanje. V: *Slovenski veliki leksikon* 1/3. Ljubljana 2003: Mladinska knjiga, 148. Čeprav naj bi veljal predvsem za Balkanski polotok, je termin že širše uveljavljen in se uporablja v smislu politične fragmentacije državnih ozemelj.

Po stoletju se je geopolitični položaj balkanskega prostora temeljito spremenil. Razpad blokovske delitve, temelječe na ideološki in posledično tudi politični in gospodarski polarizaciji se je znašel v krčih mednacionalnih spopadov. Reševati ga je bilo treba z mednarodnimi mirovnimi intervencijami, ki pa so – seveda v sosledju še drugih procesov – pripeljale do razmeroma obsežnega skrbništva nad južnobalkanskimi teritoriji in njihovo gospodarsko ter politično usodo. Danes se vključuje v združeno Evropo, prvenstveno zaradi gospodarskih razlogov in navsezadnje tudi interesov EU same po zaokrožitvi celotnega starega kontinenta v politično, pravno in kulturno celoto. Toda medetnični odnosi se na območju današnje Makedonije – vsaj tak je prvi vtis – niso dosti spremenili. Tudi sedaj se Makedonci srečujejo z zanikanjem samostojnega makedonskega naroda in z nepriznavanjem državnega (in tudi nacionalnega) imena. Toda poglobitveni problem so postali makedonsko-albanski odnosi; torej notranji »problem«, ki pa ima sedaj zaradi razvoja dogodkov na Kosovu in na ozemlju nekdanje Jugoslavije nasploh že mednarodno asistenco. Sintagma današnje Makedonije je zato nujno paradoksalna: pogoj njene mednarodne integriranosti je odrekanje svojemu avtentičnemu imenu (sedaj se po zaslugi vztrajnih grških zahtev, ki jih je podprla tudi EU, pač imenuje »Nekdanja jugoslovanska republika Makedonija« oziroma angleško FYROM (Former Yugoslav Republic of Macedonia)) in politična fragmentacija (oblike avtonomije t. i. »zahodne« Makedonije).

Prispevek obravnava makedonsko narodno vprašanje v luči sodobnih geopolitičnih odnosov, za katere so značilna močno spremenjena razmerja sil v regionalnem (balkanskem) in globalnem kontekstu. Na prvi pogled je videti, da tvorijo osište procesov predvsem napeti medetnični odnosi, ki so v že stari albansko-srbski in pozneje nekoliko tudi makedonsko-albanski konfrontaciji že prešli v odprt konflikt. Toda napetosti obstajajo prav tako na ravni grško-albanske in grško-turške polarizacije, potencialno pa tudi bolgarsko-turške. Te napetosti skušajo reševati s sistemom mednarodnega intervencionizma, s katerim je uspelo sicer ustaviti neposredne spopade, ne pa tudi odpraviti razlogov zanje. Zato pa vnaša v južnobalkanski prostor elemente vojaškopoličnega obvladovanja teritorija. V ta kompleks vstopajo evropski integracijski procesi s konceptom širitve EU, ki prinašajo ponudbo gospodarsko-politične stabilizacije, ki realno deluje kot vzvod gospodarskega obvladovanja prostora. Slednje je zelo pomembno, saj se odpirajo opcije gospodarske revitalizacije in deperiferizacije tega prostora. Oba pristopa povečujeta geostrateški pomen makedonskega državnega ozemlja. To se po pacifikaciji (vsaj zasilni) Kosova odpira mednarodnim tranzitnim tokovom, ki utegnejo močno pospešiti socialno in prostorsko preobrazbo tega območja.

Navsezadnje je treba gledati zelo kompleksne etnične razmere in procese v Makedoniji in njeni širši okolici tudi z vidika makedonsko-slovenskih odnosov, ki dobivajo z vključevanjem držav jugovzhodne Evrope v Evropsko unijo povsem nove razsežnosti. Če je bila za začetno fazo slovenske državnosti v zgodnjih devet-

desetih značilna zadržanost glede vzpostavljanja gospodarskih in političnih povezav s prostorom nekdanje skupne države, je v novih okoliščinah treba razmisliti o »evropski« dimenziji balkanskih problemov. Ti so glede na udeležbo Slovenije v evropskih političnih institucijah torej tudi formalno postali na nek način širši slovenski problemi. Makedonija je nedvomno pomemben slovenski gospodarski partner, zato je dobro poznati širši kontekst specifičnih vprašanj, ki zadevajo to najjužnejšo nekdanjo jugoslovansko republiko.

K GEOSTRATEGIJI JUŽNOBALKANSKEGA PROSTORA V 21. STOLETJU

V geografskem smislu ozemlje Makedonije radi primerjajo s šahovnico. Na njej se izmenjujejo višji, tektonsko vzpeti gorski čoki med vmesnimi širšimi kotlinami. To je t. i. »strukturni« relief, značilen za geološko starejša in tektonsko zelo dinamična območja. Vmesne kotline so povezale reke, ki so morale na prehodih med gorskimi čoki vrezovati ozke struge in tvoriti značilne soteske (klisure), ki so bile vse do danes resna prometna ovira. Prav zaradi tega so bile kotline pogosto mokrotne ali celo ojezerene. Velika jezera (Ohridsko, Prespansko, Dojransko in Ostrovsko (v Grčiji)) so zgovorna priča te dinamike v geološki preteklosti in so danes pomemben gospodarski potencial. Uravnana dna kotlin z zadostnimi količinami vode (zaradi goratega bližnjega zaledja) so ob ugodnih podnebnih pogojih omogočali gojenje nekaterih posebnih kultur, zlasti bombaža, riža in tobaka. Te kulture so imele svojo zlato dobo v turškem obdobju, dokler je bilo ozemlje še globoko znotraj Otomanskega imperija; ko je postalo njegovo obrobje, je pridobilo vse značilnosti tudi gospodarske periferije s hiranjem vrste gospodarskih panog, med drugim tudi kmetijstva.⁶ Toda temu je bila tedaj kriva predvsem anarhija države, ki so jo analitiki tistega časa zajedljivo imenovali »bolnik ob Bosporju«⁷. Današnje makedonsko državno ozemlje je omejeno predvsem na porečje Vardarja; le majhen del seže še na Kosovo (Lepenac) in v Grčijo (spodnji tok Vardarja v zaledju Soluna ter pritoki z južnega dela Pelagonije oz. Bitoljskega polja). Zunaj vardarskega porečja sta le dolini Strumice (s Strumiško kotlino) in dolino Drima, ki odmaka tudi Ohridsko jezero. Izraz »Vardarska« Makedonija je zato z geografskega vidika v celoti upravičen.⁸ Vardar torej tvori neke vrste »hrbtenico« države. Vendar se zaradi značaja doline Vardarja, v katerem se izmenjujejo ozke »klisure« z vmesnimi razširjenji v osrednjem delu tega hidrografskega sistema, ni razvilo nobeno večje mesto. Osrednji del države je zato redkeje naseljen in brez pomembnejših gospodarskih in kulturnih središč. Nasprotno so se regionalna mestna središča razvila



6 Dragan Taškovski, *Rojstvo makedonskega naroda*. Ljubljana 1968: Državna založba Slovenije, 33–45.

7 Obširno o tem v delu: Anton Sušnik, Vinko Šarabon, *Vojska na Balkanu 1912–1913*. Ljubljana 1914: Katoliška bukvarna. Ta izraz najdemo v več zgodovinskih tekstih.

8 *Enciklopedija Slovenije* 6/14, geslo Makedonija. Ljubljana 1992: Mladinska knjiga, 371–372.

v kotlinah, kar v celoti ustreza prebivalstvenim zgostitvam. Večja regionalna središča so torej Tetovo (Polog), Ohrid (Ohridska kotlina z jezerom), Bitola in Prilep (Pelagonija z dvema povezanima »poljema«, Bitolskim in Prilepskim), Strumica (Strumiška kotlina), Štip (Bregalniška dolina – kotlina s subcentrom v Kočanih) ter Kumanovo v istoimenski kotlini. Ozko Skopsko kotlino je danes že skoraj v celoti zavzel urbani organizem Skopja, zdaleč največjega makedonskega mesta, ki pa leži blizu državnega roba, na stiku bolj gorate oziroma visoke zahodne in nekoliko nižje vzhodne Makedonije. Edino Veles je postavljen v bolj geometrijsko središče države, a skoraj brez gosteje naseljenega zaledja. Prikazane razmere jasno izražajo določeno pogojenost geografsko (naravno) fragmentirane države, ki bi jo morali v teku zlasti modernejšega regionalnega razvoja prometno dobro povezati in s tem te naravne neugodnosti premagati.

Druga značilnost je reliefna zaprtost države. Proti zahodu se pne nad 2000 m visoka veriga Šarsko-Pindskega gorskega sistema, proti jugu ga zapirajo le malo nižje gorske gmote Pelistera, Kajmakčalana, Kožufa in Belasice, proti vzhodu tvorijo pregrado gorski čoki Osogovske planine, Plačkovice in Ograždena, proti severu pa Šarsko gorstvo, skopska Crna gora in Straža.⁹ Tako zamejen teritorij je v času razmejevanja po balkanskih vojnah ter po prvi svetovni vojni ustrezal merilom t. i. »naravne«¹⁰ meje, ki je nekoliko omilila prozorno sklicevanje na t. i. »etnične«¹¹ kriterije, ki so jih Srbi in še posebej Bolgari upravičevali z jezikovnimi in etnološkimi, Grki pa predvsem z religioznimi oziroma »kulturnimi«¹² merili, pa tudi sklicujoč se na t. i. zgodovinsko pravo.¹³ Ob tem je treba šteti še goratost sosednje Albanije in mokrotno obmorsko nižino, ki še dodatno poudarja zaprtost Makedonije v smeri proti zahodu. Podobno je na vzhodu na meji z Bolgarijo. Tako je Makedonija prometno odprta predvsem v smeri sever–jug. Tam so se oblikovali najpomembnejši prometni koridorji, med katerimi posebej izstopa smer, ki po Moravi in Južni Moravi doseže dolino Vardarja in po njem Solun ter vodi dalje proti Atenam. Skopje ima ugodno prometno lego zaradi križanja prej omenjene transversale in poti, ki vodijo s Kosova in iz zahodne Srbije. Poleg tega je prometno odprta Pelagonija z Bitolo (proti Grčiji; vendar ni povezave z nobenim večjim regionalnim središčem na grški strani) prek Strumiške doline v dolino Strume na skrajnem jugovzhodu države (proti Petriču v Bolgariji) ter v dolini Črnega Drima.

9 Veliki geografski atlas Jugoslavije. Zagreb 1987: Sveučilišna naklada Liber, 166–173.

10 Sklicevanje na »naravne«¹⁴ meje je v svetovni praksi dokaj pogosto, še posebej tedaj, ko so drugi kriteriji premalo jasni ali pa sporni. Zagovorniki ji dajejo prednost pred drugimi merili zaradi njene domnevne jasnosti, ločljivosti (markantnosti) in nespremenljivosti, kar je pa le deloma točno. Praviloma poteka meja potem po vrhu grebena (gore kot element razmejitve) in torej po razvodnici. V to skupino sodijo tudi meje po reki (sredina struge ali sredina rečnega stržena); toda slednje so pogosto precej muhaste in zaradi erozije na eni ter akumulacije na drugi strani pogosto spreminjajo svojo konfiguracijo. Naravne meje so radi zagovarjali tudi iz vojaških razlogov.

11 Italo Zingarelli, *Der Groß-Balkan*. Zürich, Leipzig, Wien 1927: Amalthea-Verlag, 92–94.

Prometne povezave navznoter so sorazmerno skromne in očitno niso premagale neugodnosti naravnih pregraj, ki jih tvori strukturni relief. Nacionalno središče ima zato preskromne povezave z zaledjem, predvsem z nekoliko bolj oddaljenimi regionalnimi središči. Žal so naravne bariere še dodatno pospeševale družbenopolitične okoliščine. Albanija se je spričo svoje izolacionalistične politike kot najbolj ortodoksna socialistična (uradno: komunistična) država pred svetom skoraj hermetično zaprla. Stiki so bili redki in strogo nadzorovani. Na vzhodu (proti Bolgariji) je bilo načeloma nekoliko boljše, a so bili stiki zaradi goratosti mejnega območja prav tako dokaj omejeni.

V obdobju socialistične Jugoslavije je pod vplivom nagle, načrtne industrializacije in posledično tudi deagrarizacije makedonski prostor doživel korenite spremembe. Nekoč pretežno agrarna družba z močnimi elementi patriarhalnih odnosov si je v nekaj desetletjih ustvarila vrsto industrijskih in rudarskih žarišč, ki so hitro postala motorji gospodarske, socialne in prostorske dinamike. Pri tem zagonu je makedonsko gospodarstvo lahko računalo na razmeroma izdatno surovinsko bazo (rudniki barvnih kovin) in tudi energetskih virov (rjavega premoga in vodne sile). Pomembno izhodišče so bile tudi nekatere posebne kmetijske kulture (predvsem bombaž in tobak). Toda vse to je pospešilo tudi naglo odseljevanje podeželskega prebivalstva v mesta. Makedonska urbana središča so se prav zaradi tega polnila celo nekoliko prehitro, tj. brez ustreznih zaposlitvenih kapacitet. V obdobju kmalu po drugi svetovni vojni je bilo odseljevanje s podeželja celo zaželen proces. A kmalu so se pokazale tudi negativne posledice. Danes je posebej v vzhodni Makedoniji in v hribovitih predelih osrednje Makedonije prisoten problem napol izpraznjene podeželske pokrajine. Sedaj je to izdaten problem, ki ga ne bo lahko rešiti. Toda zahodna, pretežno z Albanci poseljena območja se ne otepa s temi težavami, saj gre za območje, ki ima eno najvišjih stopenj rodnosti na starem kontinentu.¹²

Padec berlinskega zidu in propad socrealističnih režimov sta prinesla vrsto novih izzivov. Meje so postale bolj prehodne. Toda zelo hitro je prišlo do zapiranja, ki so ga povzročili številni medetnični konflikti na območju nekdanje Jugoslavije. Zajeli so tudi Kosovo in zahodno Makedonijo. Bolgarija se je v začetku devetdesetih let znašla v hudi ekonomski krizi, še bolj pa Albanija. Kriza je bila tako globoka, da so nekatere državne institucije preprosto prenehale delovati, država pa se je pogreznila v globok kaos. Sledil je množičen beg iz države, humano katastrofo pa so preprečili in omilili njene posledice z mednarodno intervencijo. Kmalu po osamosvojitvi je Makedonija doživela neprijetni soočenji z zahtevami Grčije in Bolgarije, ki sta jo obtoževali teritorialnih pretenzij. Medtem ko so se odnosi z Bolgarijo kmalu uredili, je s strani Grčije doživela gospodarsko



12 Jovan Đ. Marković, *Enciklopedijski geografski leksikon Jugoslavije*. Sarajevo 1983: Svjetlost, 141–143.

blokado. Zaradi sorazmerno močne navezanosti na Grčijo že prej ter povezav s Srbijo (tedaj še ZRJ) je bila Makedonija močno prikrajšana. Proti koncu devetdesetih let se je v Albaniji pričela gospodarska situacija vidno izboljševati, zapletlo pa se je na Kosovu. Tedanja Zvezna republika Jugoslavija je zaradi nesprejemljivega ravnanja na Kosovu doživela ognjeni krst napada sil zveze NATO na drugo državo, kar je še za kako leto ali dve zaprlo prometnice proti zahodu, proti jadransko-jonskim obalam. Makedonija je bila zaradi razmer v sosedstvu še dodatno v izolaciji. Po pacifikaciji razmer na Kosovu (vsaj začasno) ter izboljševanju gospodarskega stanja v Albaniji in še posebej v Bolgariji so se odprle nove, doslej skoraj neslutene možnosti. Poleg oživitve prometnega koridorja proti Solunu in Atenam, ki je prinesel Makedoniji tudi vrsto gospodarskih priložnosti, se je odprl povsem nov prometni koridor iz smeri Sofija–Kjustendil–Skopje–Drač v Albaniji. To je odprlo vrsto diskusij o gospodarskem sodelovanju z zahodno sosedo.

V prihodnosti je tako mogoče računati na povečane turistične tokove, saj države južnega dela Balkanskega polotoka, ki uspevajo razreševati težko dediščino gospodarske zaostalosti iz preteklosti, postajajo priljubljene turistične destinacije.¹³ V prihodnosti bodo prav turistični tokovi pomembno krojili gospodarsko usodo teh območij. Implicitno bodo zahtevale boljše medregionalne povezave, ne le zaradi turističnih tokov, temveč v prvi vrsti zaradi investicij v industrijske obrate in trgovske verige.¹⁴ Oboje utegne revitalizirati tudi domače kmetijstvo, zlasti produkcijo nekaterih specialnih kultur. Toda kmetijstvo je obenem tudi panoga, ki se v Evropski uniji otepa z opaznimi viški tudi mediteranskih kultur in investira v omejevanje tovrstne produkcije. Zato utegne biti pritisk na domačo proizvodnjo v južnobalkanskih državah razmeroma velik in usodno odvisen od uspešnosti velikih mednarodnih trgovskih verig, alociranih na ozemljih teh držav. Makedonija je v nekoliko posebnem položaju. Medtem ko je zadržala kakovostno produkcijo sadja, zelenjave in drugih kultur, pa je promet s temi proizvodi večinoma v rokah Albancev, pretežno s Kosova in iz zahodne Makedonije. Postavlja se vprašanje, v kolikšni meri bodo uspeli obvladovati tudi trgovske poti prek Albanije. Posredno torej utegnejo imeti tuje investicije, transportne poti in gospodarske povezave izjemno močan vpliv tudi na medetnične odnose in procese v Makedoniji.

Tretji vidik predstavljajo velike geopolitične spremembe v obdobju po propadu socialističnih družbenopolitičnih sistemov in razpadu blokovske razdelitve. Makedonija je kot del nekdanje Jugoslavije s samoupravnim socializmom in politiko neuvrščenosti teritorialno parirala s tremi državami, tremi sistemi in v bistvu tudi tremi bloki. Bolgarija je imela skoraj dosledno kopijo sovjetskega



13 *Fischer Weltalmanach*. Frankfurt am Main 2007, 2006: Fischer Verlag, 51.

14 Karel Natek, Marjeta Natek, *Države sveta*. Ljubljana 2006: Mladinska knjiga, 101–102.

modela socializma in je bila vključena tako v SEV¹⁵ kot v Varšavski vojaški pakt. Albanija je ubrala povsem samosvojo pot socializma, ki je od prvotnega prosovjetskega zdrsel v popolno mednarodno izolacijo in s tem državo potisnil globoko na zadnje mesto po stopnji gospodarske razvitosti. Proti Makedoniji je bila meja skoraj hermetično zaprta. Grčija je bila kot članica zveze NATO in EGS, poznejše EU, kljub nekaj totalitarnim epizodam v štiridesetih letih in tudi še pozneje¹⁶ v krogu t. i. »zahodnih« demokracij in gospodarstev in prav temu se ima zahvaliti za znaten gospodarski vzpon. Za makedonske notranje razmere je bilo odločilnega pomena zapletanje medetničnih odnosov na Kosovu že v osemdesetih letih. Srbsko-albanska polarizacija pa je že v pokojni Jugoslaviji dodobra dosegla tudi Makedonijo, saj se je ta soočala s številčno močno, teritorialno prevladujočo in tudi organizirano albansko skupnostjo. Ko se je v jeku razpadanja Jugoslavije stopnjevala konfliktnost tudi na južni balkanski fronti, so valovi teh procesov krepko pljusnili tudi v zahodno Makedonijo in Skopje.¹⁷ Da bi zavarovali strateške interese v povsem novih razmerah in skušali preprečevati obsežnejše konflikte in predvsem njihovo eskalacijo na sosednja območja, so zlasti ZDA skušali s serijo zagotovil, predvsem pa preventivnih varnostnih politik (opazovalci, vojaški in policijski inštruktorji, gospodarski sporazumi in podobno) minimalizirati čedalje bolj napete medetnične odnose tudi v tem predelu. Kljub vsemu se je v območju albansko-makedonskega etničnega stika razvilo značilno krizno območje in je kljub kratkotrajnosti vneslo v prostor značilne razsežnosti družbeno degradiranega območja.¹⁸ Obenem so na iniciativo nekaterih vidnih evropskih politikov nastale makroregionalne iniciative, s katerimi so skušali ustvariti nove povezave namesto pravkar končanih konfliktov. Med najpomembnejše tovrstne pobude sodi Pakt stabilnosti za Jugovzhodno Evropo.¹⁹ Iniciativa naj bi delovala prvenstveno kot dejavnik umirjanja konfliktnosti, in sicer z močnimi ekonomskimi sredstvi. Pospeševanje meddržavnega in medregionalnega sodelovanja bi postalo uveljavljen model ekonomske, nato pa tudi politične stabilnosti tega območja.²⁰



15 SEV: Svet za ekonomsko vzajemno pomoč; združeval je sicer socialistične države, ki so bile članice Varšavskega vojaškega sporazuma (pakta) in so medsebojno usklajeno uresničevale plansko gospodarsko politiko.

16 Državljanska vojna ob koncu štiridesetih let in nekaj diktature v šestdesetih in sedemdesetih letih, ko so z vojaškim pučem skušali vreči monarhijo in oblikovati republiko. Po: Karel Natek, Marjeta Natek, *Države sveta*, Ljubljana, Mladinska knjiga.

17 Matjaž Klemenčič, Mitja Žagar, *The Former Yugoslavia s Diverse Peoples: A Reference Sourcebook*. Santa Barbara & Denver & Oxford: ABC Clion, 356–357.

18 Jernej Zupančič, Geografski vidik kriznih območij. Geografski obzornik let. 52, št. 3, Ljubljana 2003: 4–10.

19 Bodo Hombach, The Stability Pact – Lessons for the Future. V: *Südosteuropa Mitteilungen* Jhg. 44, 4/2004, Special Issue (Five Years of Stability pact). München 2004: Südosteuropa Gesellschaft, 26–33.

20 Erhard Busek, The Stability Pact: Adapting to a Changing Environment in South-Eastern Europe – Successes and Remaining Process. *Südosteuropa Mitteilungen* Jhg. 44, 4/2004, Special Issue (Five Years of Stability pact). München 2004: Südosteuropa Gesellschaft, 20–25.

Pakt stabilnosti ni bil edina iniciativa; pred njim so predvsem ZDA poskušale implementirati pobudo SECI (South-Eastern Europe Cooperation Initiative), ki pa je naletela na precej kritik; nekatere države so jo razumele celo kot poskus restavracije maloprej propadle Jugoslavije.²¹

Toda pravo nadaljevanje je sledilo – kot je bilo tudi pričakovati – na Kosovu. Čeprav je marsikdo pričakoval odprtje t. i. južne fronte že kmalu po agresiji jugoslovanske armade v Sloveniji, na Hrvaškem in še posebej po krvavi eskalaciji v Bosni in Hercegovini v letih 1992–1995, so razmeroma močne srbske policijske in vojaške sile zadrževale spopade širših razsežnosti, albansko odporniško gibanje pa je po moči nesporno naraščalo in se tudi vojaškotehnično krepilo. Obenem je prišlo do čedalje večjih razhajanj med vsaj navzven »gandijevskim« nastopom Ibrahima Rugove ter bolj radikalnimi albanskimi nacionalističnimi frakcijami,²² ki so – očitno – naposled celo prevladale.²³ Jeseni 1998 se je glede na okrepljene aktivnosti albanske gverile (UÇK), ki so ustvarile nekaj osvobojenega ozemlja predvsem v hribovitem osrednjem predelu (Drenica), srbska vojska in policija odločila za obsežnejše operacije. Spomladi 1999 je stekla dobro pripravljena ofenziva srbskih sil, ki je sprožila velik val beguncev: okrog 800.000, ki so se stekali predvsem v tri smeri: manjši del proti Sandžaku (okrog 70.000), proti območju okrog mesta Kukes v Albaniji (okrog 245.000) in proti Makedoniji (okrog 550.000).²⁴ Toda reakcija zahodnih sil je bila tokrat hitra in sledil je ultimat po umiku vseh srbskih sil s Kosova. Sledila je vojaška ofenziva sil zveze NATO nad Srbijo (tedaj Zvezno Republiko Jugoslavijo), ki pa se je iz omejene, nekajdnevne operacije letalskih sil spremenila v skoraj tri mesece trajajoče bombardiranje vojaških in strateških ciljev po vsej Srbiji in na Kosovu. Srbske sile so se morale umakniti s Kosova in pristati na mirovno misijo na Kosovu, ki je bilo poslej razdeljeno na pet operativnih sektorjev: ameriškega, francoskega, britanskega, nemškega in italijanskega. Ruske sile, ki so začasno zasedle letališče Slatina, so se morale umakniti. Okrog Kosova je bil oblikovan petkilometrski varnostni pas.²⁵ Postopoma so se vračali tudi albanski begunci s Kosova, vendar jih je nekaj ostalo tudi še v Makedoniji, predvsem v Skopju.²⁶ Kosovo je postalo specifičen protektorat pod skrbništvom mednarodnih mirovnih sil. Te so imele poleg varnostnih tudi zelo pomembne gospodarske in civilne načrte. UNMIK (United Nations Mission



21 Radovan Vukadinović, *Varnost v Jugovzhodni Evropi*. Ljubljana: FDV, 62–66.

22 Stephen Schwartz, *Kosovo: Background to a War*, London. 2000: Anthem Press, 127–134.

23 Dennis P. Hupchick, *The Palgrave Concise Historical Atlas of The Balkans*, New York 2001: Palgrave, 112.

24 Dan Smith, *The Atlas of War and Peace*. London UK 2002, Earthscan, 54–55.

25 Jože Pirjevec, *Jugoslovanske vojne 1991–2001*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 539–545.

26 Ibid., 531, 585.

Interim in Kosova) je postal zelo obsežna mirovna misija.²⁷ Podobno kot v post-daytonski Bosni in Hercegovini se je misija oblikovala v administrativno obsežno in ne preveč učinkovito tvorbo. Vse to je v albansko-srbske in tudi v albansko-makedonske odnose vneslo nove dimenzije, še posebno potem, ko je tudi zahodna Makedonija, poseljena pretežno z albanskim življem, pričela zahtevati avtonomijo za svoje naseljitveno območje. Albanska gverila se je močno okrepila tudi zaradi infiltracije kosovskih Albancev, potem ko je stekla pacifikacija Kosova v okviru mirovne misije UNMIK. Marca 2001 je prišlo do vojaških spopadov na robu Skopja in v Pologu pod Šarskim gorstvom. Večmesečni spopadi so zahtevali nad 200 življenj in precej materialne škode.²⁸ Makedoniji je vojaško pomoč ponudila le Bolgarija, medtem ko so zahodne sile, dobro zastopane že na Kosovu, zahtevale od obeh strani prekinitev spopadov in začetek pogajanj. Ta so se končala s t. i. Ohridskim sporazumom, ki je za Albance v Makedoniji določil sorazmerno ugodne statuse, temelječe na tretjinski participaciji v javnem življenju. Pri tem so bili pritiski zlasti EU na Makedonijo zelo močni; deloma so s tem celo pogojevali pričetek pogajanj o vključevanju Makedonije v EU.²⁹

Vsekakor je epilog kosovske krize³⁰ močno pospešil popolno geopolitično preobrazbo Balkanskega polotoka. NATO se v vojaški operaciji proti gospodarsko obubožani Srbiji (tedaj še ZRJ) očitno ni posebej izkazal, niti ni imela operacija popolnega kritja s strani OZN. Nasprotovale so mu nekatere stalne članice Varnostnega sveta (Kitajska in Rusija), a so se morale vseeno zadovoljiti z dejstvom, da je NATO operacijo pač izvedel. S tem je bila kljub krepkemu odporu vojaška moč Srbije kot preostanka nekdanj najmočnejše sile na Balkanu močno reducirana. Polarizacija Rusija (oziroma prej sile Varšavskega sporazuma) vs. NATO alias ZDA prav tako realno ne obstaja več. Konflikti in njihova pacifikacija so v balkanski prostor prinesli novo vojaško silo: ZDA kot jedro NATA. Čeprav tvorijo sile evropskih držav znaten delež sil zveze, je njihova realna vojaška moč sorazmerno majhna. Tembolj pa so te države, sicer članice EU, po svojih gospodarskih prizadevanjih bistveno uspešnejše od ameriških podjetij v regiji. Tako



27 Blerim Reka, *UNMIK as an International Governance in Post-War Kosova: NATO's Intervention, UN Administration and Kosovar Aspirations*. Shkup, Prishtine, Tirane 2003: Logos A.

28 Dan Smith, *The Atlas of War and Peace*. London, UK 2003: Earthscan, 57.

29 Damir Lovenjak, *Etnične razmere v zahodni Makedoniji*. (diplomska naloga). Ljubljana 2006: FF, Oddelek za geografijo, preliminarno gradivo, tipkopis.

30 O koncu krize še ne moremo govoriti. Tudi v času delovanja mirovne misije je nekaj incidentov potrdilo, da so razmere še zelo labilne. Gospodarske razmere so se precej izboljšale, vendar so elementi krize in post-kriznih stanj v fiziognomiji, strukturi in funkcijah na Kosovu še močno prisotni. Sedaj ima težave predvsem domača vzporedna oblast kosovskih Albancev, saj je glavnina prebivalstva navajena reagirati v pogojih ilegale in eksila. Cveti siva ekonomija. Politične diskusije o prihodnosti Kosova so razpete med idejo albanske večine (neodvisnost Kosova) in ohranjanjem specifičnega položaja v okviru Srbije; o slednjem so imeli jeseni 2006 referendum, ki je za las uspel.

EU ne toliko po svoji politični moči, temveč predvsem po gospodarskem vplivu in investicijah dobiva gospodarsko prevlado na Balkanu. Makedonija ni pri tem nobena izjema. Toda to jim po drugi strani narekuje tudi krepitev političnega in celo vojaškega vpliva. EU mora torej pospešeno razmišljati tudi o vojaški dimenziji evropske moči, kar je po svoje tudi eden od nepričakovanih stranskih rezultatov kosovske in zahodnomakedonske zgodbe.³¹ Ameriške sile so si na sicer gosto naseljenem Kosovu uspele v kratkem času urediti veliko vojaško bazo (Bondsteel pri Uroševcu / Ferizaj) in se s tem dokončno stabilizirati kot dejavnik tudi notranjebalkanskih odnosov. Nekateri domači akterji »balkanizacije« so se po moči torej nekoliko zreducirali, drugi (predvsem Albanci) pa precej okrepili. Črnogorska pot v samostojnost je dodatno skrčila strateški in tudi vojaškopolitični pomen Srbije. Nekateri analitiki svarijo pred negativnimi učinki gospodarsko in vojaško prešibkih držav, ki bi potemtakem dejansko predstavljale varnostno grožnjo; mišljene so prav Makedonija pa Črna gora in potencialno tudi Kosovo v svojih daljnih osamosvojitvenih perspektivah.³² Po drugi strani je vstop Bolgarije in Romunije v čezatlantsko zavezništvo navidez okrepil, dejansko pa zavezal k novim normam evropske varnostne politike. Posebno mesto pri opisanih procesih in odnosih pa ima tudi Turčija. Zaradi zbliževanja z EU se krepi zlasti njen gospodarski pomen (pomemben partner večjega dela držav Jugovzhodne Evrope), a posredno tudi politični in vojaški. Krepitev turške gospodarske prisotnosti pa pri nekaterih zbujata tudi strahove pred premočno islamsko navezo, t. i. »zeleno transverzalo, ki Bosno prek Sandžaka, Kosova, Makedonije, Bolgarije povezuje s Turčijo; v obdobju medetničnih konfliktov ob zatonu 20. stoletja sta jo izpostavljali tako Srbija kot Hrvaška.³³ Teza niti ni nova, saj so jo – seveda v kontekstu oblikovanja novih nacionalnih držav na ruševinah otomanskega imperija na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Kosovo in Sandžak sta predstavljali strateški kopenski pas v smeri proti morju.³⁴ Ob tem velja še enkrat poudariti tudi ponujeno evropsko dimenzijo političnega in gospodarskega razvoja držav Jugovzhodne Evrope. Vendar ni skrivnost, da bo morala biti preobrazba teh družb in držav še zelo temeljita, preden bodo lahko vstopile v evropske integracije.³⁵



31 Paul Latawski, Martin A. Smith, *The Kosovo crisis and the evolution of post-Cold War European security*. Manchester 2003: Manchester University Press, 92–145.

32 Ivan Krastev, Weak States as a Security Threat. V: *Südosteuropa Mitteilungen* Jhg. 44, 4/2004, Special Issue (Five Years of Stability pact). München 2004: Südosteuropa Gesellschaft, 102–115.

33 Andre-Louis Sanguin, *La poche de Gorazde (Bosnie), maillon fort de la »diagonale verte« islamique dans les Balkans ou »bout du monde« post Dayton?*, *L'Europe de l'Est quinze ans apres la chute du mur*. Paris: L'Harmattan, 275–293.

34 Mirela Altić Slukan (ur.), *Povjesna geografija Kosova*. Zagreb 2006: Golden Marketing – Tehnička knjiga, 80–93.

35 Reinhard Priebe, *The European Perspective of the Western Balkans, its Regional Dimension and the Contribution of the Stability Pact*. V: *Südosteuropa Mitteilungen* Jhg. 44, 4/2004, Special Issue (Five Years of

Geostrategija Jugovzhodne Evrope ima tako v prvi vrsti pred seboj dve temeljni orodji: nadaljnjo širitev Evropske unije in vojaško skrbništvo nad izbranimi teritoriji. Prvi naj bi z instrumenti predvsem ekonomske politike stabiliziral socialno vprašanje in blažil pereče probleme tudi medetnične konfrontacije, kjer pač obstaja. S tem seveda implicitno pogojuje tudi sprejem »evropskih« standardov in norm kot neke vrste zagotovil za mirno sožitje. Drugi je bolj kratkoročno naravan in predpostavlja potrebo po tuji vojaško-varnostni navzočnosti, ki pa izvajalcem prinaša tudi nekatere ne ravno zanemarljive gospodarske in politične koristi. S tem je ta del Evrope zadržal svoj status nadzorovanega in po svoje obvladanega območja, ki pa se lahko teh spon reši le z vztrajanjem na ponujenih začasnih političnih asociacijah (Paktu stabilnosti za Jugovzhodno Evropo), da bi dosegla trajnejše in privlačnejše končne opcije – članstvo v Evropski uniji in zvezi NATO.³⁶

RAZVOJ MAKEDONSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA

Makedonci z okrog 1.600.000 pripadniki,³⁷ ki živijo predvsem v Makedoniji in sosednjih državah Grčiji (40.000), Bolgariji (188.000), Srbiji (47.000), Albaniji (5.000), na Hrvaškem (6.000), v Sloveniji (4.000), Romuniji (7.000)³⁸ in razpršeno še drugod po svetu, sodijo med manj številčne evropske narode. Drugi viri navajajo za makedonsko manjšino v Bolgariji precej večje številke (250.000), prav tako za Grčijo (200.000) in Albanijo (30.000).³⁹ Toda problem Makedoncev ni v sorazmernem majhnem številu pripadnikov in dejstvu, da so vsi sosedje številčnejši, temveč v oporekanju njihovega obstoja sploh. »Makedonsko vprašanje« je do danes ostalo pojem etnične polarizacije ne le na ravni načelnih diskusij, temveč tudi več kot stoletje starih nacionalnih politik. Za Bolgare so Makedonci le etnološki pojem, ki ga zamejujejo značilnosti makedonskih narečij, sicer pa so etnično Bolgari. Razlike med t. i. »Vardarsko« Makedonijo in ozemljem t. i. »Pirinske« Makedonije, ki jo je uveljavila delitev po drugi balkanski vojni leta 1913, naj bi prispevale k večanju dialektoloških razlik, medtem ko naj bi bila makedonska etniciteta konstrukt predvsem povojne »Titove« Jugoslavije; predvojna – kakor tudi prej ne Srbija

Stability pact). München 2004: Südosteuropa Gesellschaft, 40–47.

36 Michael Schaeffer, *Regional Cooperation as the Road to the European Union. The Future of the Stability Pact. V: Südosteuropa Mitteilungen* Jhg. 44, 4/2004, Special Issue (Five Years of Stability pact). München 2004: Südosteuropa Gesellschaft, 34–40.

37 Heinz-Gerhard Zimmerl, *Lexikon der Weltbevölkerung: Geografie, Kultur, Geschichte*. Hamburg 2000: Nikol-Verlag, 326.

38 Cristoph Pan, Sibille Beate Pfeil, *Die Volksgruppen in Europa: Ein Handbuch*. Wien 2000: Braumüller Verlag, 25.

39 *Slovenski veliki leksikon*. Ljubljana 2004: Mladinska knjiga, 521.

– Makedoncev preprosto ni poznala.⁴⁰ Grki ne priznajo imena »Makedonija«; to naj bi bil pojem zgodovinsko utemeljene stare grške pokrajine in obenem ime ene od sedanjih grških administrativnih enot; njena raba naj bi izražala agresivne pretenzije;⁴¹ zaradi tega je Grčija proti samostojni Makedoniji nastopila z zahtevom po prenehanju uporabe imena Makedonija ter spremembi zastave (ki naj bi izrabljala grško zgodovinsko dediščino Aleksandra Makedonskega) in šla v tem celo tako daleč, da je te zahteve podkrepila z gospodarskim embargom. V tem je ob podpori Evropske unije celo uspela, medtem ko so ZDA zadržale rabo naziva »Republika Makedonija«.⁴² Naj bo ob tem omenjeno – kot že prej v Taylorjevem delu – da je tudi Kraljevina Srbija v fazi širjenja svojega državnega teritorija smatrala današnji makedonsko ozemlje za etnično srbsko, z nekaj dialektoloških razlik.⁴³ Zlasti Bolgarija se je sklicevala tudi na kriterije verske pripadnosti (bolgarske pravoslavne cerkve; predvsem t. i. Bolgarskega eksarhata iz leta 1872, tedaj še v okviru Otomanskega imperija),⁴⁴ Grčija pa zlasti na stare historične pravice ter tudi na razširjenost grške cerkve in šol. Po drugih virih naj bi bila ob posredovanju prav grške duhovščine in cerkvenih šol tudi odpornost makedonskih Slovanov v težkih pogojih turškega fevdalnega sistema veliko večja; kultura pa naj bi bila ob prelomu iz 19. v 20. stoletje odločilnega pomena in o razvitosti nacionalne zavesti v današnjem pomenu besede tedaj ni bilo mogoče govoriti. Vrh vsega je bil znaten del meščanstva in torej vpliven, dasiravno ne najbolj številčen del družbene elite bodisi grški, turški ali židovski.⁴⁵ A na upravičenost iz zgodovinskih razlogov so se sklicevali vsi trije konkurenti za to ozemlje, vsak s svojo fevdalno državo iz obdobja visokega srednjega veka.⁴⁶

Očitno je vezni in hkrati tudi sporni člen med bolgarstvom in makedonstvom velika jezikovna sorodnost in tudi pravoslavje; v bistvu je torej skoraj enoten komunikacijski prostor. Glede na visoko cenjeno mesto jezika v konstrukciji narodne pripadnosti, je videti makedonski narod umetno narejen politični konstrukt. Toda jezik vendarle ni edini razločevalni element!⁴⁷ Kako bi sicer



40 Ivan Ilchev, *The Rose of the Balkans: A short history of Bulgaria*. Sofia: Colibri.

41 Dennis P. Hupchick, *The Palgrave Concise Historical Atlas of The Balkans*. New York 2001: Palgrave, 30.

42 Matjaž Klemenčič, Pregled zgodovine Makedonije in Makedoncev od naselitve Slovanov v 6. st. do samostojne države s spornim imenom v 21. st. (Tipkopolis). Ljubljana 2004, 19 str.

43 Dennis P. Hupchick, *The Palgrave Concise Historical Atlas of The Balkans*. New York 2001: Palgrave, 30.

44 Ibid., 27.

45 Andre Gerolymatos, *The Balkan Wars: Conquest, Revolution, and retribution from the Ottoman era to the twentieth century and beyond*. New York 2002: Basic Books, 122–140.

46 Ibid., 197–202.

47 Teoretiki narodnega vprašanja si glede etnogeneze niso povsem edini. Toda očitno je, da mehanično razumevanje naroda kot seštevka ustreznih elementov ne more zadovoljivo pojasniti številnih *de iure* in *de facto* »narodov« s samostojnimi državami in razmeroma bogato kulturno tradicijo.

razlagali prav tako skromne jezikovne razlike med na primer Srbi in Črnogorci, ki jih poleg jezika družijo tudi pripadnost pravoslavnemu krščanstvu, za razliko od jezikovno sorodnih Hrvatov (a katoličanov) ter Bošnjakov (islamske veroizpovedi). Podobne dileme se porajajo tudi ob primerjavi nesporno samostojnih narodov, kot so Nemci, Avstrijci in Švicarji, deloma pa celo sorodnosti severnonemških dialektov z nizozemskimi, pa tudi podobnosti švedščine in norveščine. Glavnina Ircev danes uporablja in zna edino angleščino, a vendarle ni dvoma o avtentičnosti irske narodne zavesti in narodne pripadnosti. Očitno je dojemanje kategorije »naroda« v veliki meri prepuščeno tudi subjektivni volji skupin ljudi in je torej samoopredeljujoče. Izjemno pomemben dejavnik pa je v tem kontekstu tudi zgodovinska usoda ozemelj in njihovih prebivalcev. Vendar bi zašli predaleč v razglabljanje o etnogenezi in njenih različnih poteh, kar pa ni namen tega prispevka. Omenimo le, da bo diskusija o tem na teoretični ravni kakor tudi pri razčiščevanju posameznih primerov verjetno ostala taka kot je, z vsemi razlikami v izhodiščih in končnih stališčih. Vendar pa je mogoče že na podlagi prej omenjene primerjave nekaterih evropskih narodov ovreči tezo o nujni povezanosti jezikovne enotnosti (ali velike sorodnosti; to je subjektivno težko ocenjevati) in narodne pripadnosti. Makedonci so tako nesporno samostojen narod, ker se tako tudi sami opredeljujejo in so do danes uspeli razviti ustrezno družbeno organiziranost in institucionaliziranost.

Stara makedonska nacionalna zgodovina je zavita v tančico. Medtem ko so nekoliko starejši zapisi skoraj dosledno navajali pričetek zgodovinskega razvoja s prihodom slovanskih plemen v 6. in 7. stoletju na ozemlje današnje Makedonije, kjer so se pomešali s staroselskimi ilirskimi in trakijskimi plemeni,⁴⁸ navajajo nekateri novejši viri predslovanski izvor Makedoncev, ki da niso bili Grki; tudi Aleksander Makedonski je v tej luči Makedonec.⁴⁹ S tem nemara že prehajamo na področje nacionalne mitologije, ki se precej loči od bolgarske: ti imajo zaznan prihod Bolgarov, ljudstva iz Azije, na območje takratne bizantinske posesti med Donavo in Egejskim morjem, mešanje s starimi trakijskimi in slovanskimi plemeni, ki so prišla pred njimi, zavzeli prostor in pozneje prevzeli slovanski jezik ter oblikovali fevdalno državo.⁵⁰ Bolgarski viri poudarjajo zlasti trakijske elemente (pred prihodom tako Slovanov kot Bolgarov) kot bistven del lastne preteklosti.⁵¹ Slovanski naseljenci so živeli v plemenskih skupnostih – t. i. »sklavinijah«, a so kmalu prišli v okvire bizantinske države. Pokristjanjenje je imelo na družbeni razvoj makedonskih Slovanov zelo pomemben vpliv; oblikovala se je pismenost



48 *Enciklopedija Jugoslavije* 5. Zagreb 1962: Leksikografski zavod FNRJ, 600; podobno tudi v *Enciklopediji Slovenije* 6/14, 1992.

49 Jovan Pavlovski, Michel Pavlovski, *Macedonia today*. Skopje 2004.

50 *Veliki slovenski leksikon* 1/3. Ljubljana 2003: Mladinska knjiga, 224.

51 Bojidar Dimitrov, *Bulgarians The First Europeans*. St. Kliment 2002: Ohridski University Press.

pod vplivom Klimenta in Nauma, Cirilovih in Metodovih učencev, ki sta s svojim delovanjem ustvarila cerkveno in kulturno središče ob Ohridu. Uvajanje slovanškega jezika (starocerkvenoslovanščine) je imelo daljnosežne posledice, saj je s tem oslabil bizantinsko-grški vpliv. V 10. stoletju se je tudi na teh območjih razširilo bogomilstvo, ki pa so ga zatrli. Po uporih proti Bizantincom je car Samuel združil vse pokrajine v prvo makedonsko državo in za polna štiri desetletja kljuboval bizantinskim napadom. Oblikovala se je tudi samostojna Ohridska patriarhija.⁵² Toda Samuela, ki je svojo prestolnico premaknil iz Prespe v Ohrid in jo dobro utrdil, imajo za svojega tudi Bolgari⁵³ (kakor tudi Klimenta in Nauma). Po porazu na Belasici leta 1014 je carstvo kmalu (1018) razpadlo in prišlo pod Bizanc, pozneje, ko so ga precej prizadeli prehodi vračajočih se križarjev, je prešlo v okvire velike srbske fevdalne države, dokler te niso vojaško porazili Turki. Območje današnje Makedonije je zato zgodaj prišlo v okvire turškega – Otomanskega imperija in tam tudi ostalo najdlje v Evropi – razen vzhodne Trakije, ki je v okviru Turčije ostala do danes. Več kot poltisočletna turška nadoblast je pustila globoke sledove tudi zaradi tega, ker se je podaljšala globoko v moderno dobo, vse do začetkov 20. stoletja. Zaradi pritiskov in nasilja je bilo več uporov, ki so jih Turki vse zatrli. Največji je bil Karpošev v začetku 18. stoletja, po katerega porazu se je predvsem iz zahodnih predelov Makedonije odselilo veliko ljudi. Izpraznjeno pokrajino so se naselili pretežno islamizirani Albanci. Etnična podoba Makedonije pa se je temeljito spreminjala tudi zaradi kolonizacije Turkov in pripadnikov drugih narodov tedanjega Otomanskega imperija.

Makedonsko narodno gibanje se je zaradi specifičnih zgodovinskih okoliščin, ki so jih predstavljale zaostrene in kaotične razmere v evropskem ostanku turškega imperija, pričelo precej pozneje kot njihovih konkurentov v sosedstvu. Šele v poznem 19. stoletju je pričelo z odporom proti kulturnemu vplivu grške cerkve, pozneje pa tudi podobnih bolgarskih in srbskih poizkusov. Skromno meščanstvo (in še med temi so bili Makedonci v manjšini) ni omogočalo večjega zaleta, robni položaj v okviru gospodarsko in politično zamirajočega Otomanskega imperija pa je položaj družbenih elit še poslabševal. Zaradi kaotičnega stanja, nasilja in banditizma na podeželju so se prebivalci iz vasi celo brez ekonomskih razlogov zatekali v mesta; ta specifična urbanizacija pa tem območjem seveda ni prinesla gospodarskih prednosti.⁵⁴ Veliko prelomnico pomeni Sanstefanski mirovni dogovor iz leta 1878,⁵⁵ po katerem so ustregli zlasti bolgarskim nacionalnim interesom. Ta dogovor se je pozneje velikokrat omenjal kot primerna rešitev bolgarskega nacionalnega vprašanja.⁵⁶ Leta 1893 je bila ustanovljena VMRO (Notranja maked-

52 *Enciklopedija Slovenije* 6/14. Ljubljana 1992: Mladinska knjiga, 372.

53 Milcho Lalkov, *Rulers of Bulgaria*. Kibea, Sofia: 2000: Khans, Tsars and Statesmen, 28–29.

54 Dragan Taškovski, *Rojstvo makedonskega naroda*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 33–40.

55 *Bolgarite – atlas / Bulgarians – atlas*. Sofia: 2001, 188–189.

56 Momčilo Stefanović, Milislav Krstić, *Apostolski Mihajlo: Velikobugarske pretenzije od San Stefana do danas*. Beograd 1978, Vuk Karadžić.

donska revolucionarna organizacija), ki je leta 1903 izvedla ilindensko vstajo. V tem okviru so oblikovali tudi Kruševsko republiko. Turška vojska je vstajo v treh mesecih povsod krvavo zadušila.⁵⁷ Vendar je upor oslabil turško oblast in s tem pomagal ustvarjati pogoje za nadaljnje nastope balkanskih držav proti Turčiji. Toda te so – kot je bilo že omenjeno – kalkulirale predvsem z vidika ozemeljskih koristi in zato pripravljale tudi ustrezne »etnične« argumentacije. Do delitve je prišlo dokončno po drugi balkanski vojni leta 1913. Ozemlje, ki ga Makedonci opredeljujejo za svoj »etnični« teritorij, je bil tedaj razdeljeno med Bolgarijo (Pirinska Makedonija), Grčijo (Egejska Makedonija) in največji del pod Srbijo (Vardarska Makedonija). V vseh treh državah so izvajali asimilacijsko politiko, še posebej v Grčiji.

Tabela 1: Prebivalstvo Makedonije glede na srbske, bolgarske in grške ocene na prelomu iz 19. v 20. stoletje.

prebivalstvo po narodni pripadnosti	srbske ocene (1889)		bolgarske ocene (1900)		grške ocene (1904)	
	št.	%	št.	%	št.	%
Srbi	2.048.320	71,35	700	0,03	--	--
Bolgari	57.600	2,01	1.181.336	52,31	332.162	19,26
Grki	201.140	7,01	228.702	10,13	652.795	37,85
Vlahi	69.665	2,43	80.767	3,57	25.101	1,45
Albanci	165.620	5,77	128.711	5,70	--	--
Turki	231.400	8,06	499.204	22,11	634.017	36,76
Romi	28.730	1,00	54.557	2,42	8.911	0,52
Judje	64.645	2,25	67.840	3,00	53.147	3,08
drugi	3.500	0,12	16.407	0,73	18.685	1,08
skupaj	2.870.62	100,0	2.258.22	100,0	1.724.81	100,0

VIR: Wilhelm Winkler, Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten, Wilhelm Braumüller. Wien, Leipzig 1931, 217.

(povzeto po: Matjaž Klemenčič, *Pregled zgodovine Makedonije in Makedoncev od naselitve Slovanov v 6. st. do samostojne države s spornim imenom v 21. st.* (Tipkopis). Ljubljana 2004.)



57 Mišo Kitanoski, Gorgi Donevski, *Ilindenskoto vostaine vo egejska Makedonija*. Skopje 2003.

Tabela 2: Bolgarske in grške ocene etnične strukture današnjega ozemlja Makedonije leta 1912.

prebivalci po narodni pripadnosti	bolgarske ocene št.	bolgarske ocene %	grške ocene št.	grške ocene %
Bolgari	585.470	58,7	-	-
Slovani	-	-	632.600	55,1
Turki	203.585	20,4	205.900	18,0
Albanci	152.020	15,2	161.900	14,1
Aromuni	33.610	3,4	33.700	2,9
Grki	680	0,1	76.500	6,7
Romi	7.185	0,7	16.200	1,4
drugi	14.900	1,5	20.400	1,8
skupaj	997.500	100,00	1.147.200	100,00

Vir: Piotr Eberhard, *Ethnic groups and population changes in twentieth-century Central-Eastern Europe: History, Data and Analysis*. New York & London 2003: M. E. Sharpe, 352–353 (povzeto po Ivanoff (1919) in Zotiades (1961)).

Vendar so tokovi družbene modernizacije tudi v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno prispevali h krepitvi makedonskega narodnega gibanja zlasti v največjem delu – Vardarski Makedoniji. Odselilo se je precej Turkov, obenem pa je potekala kolonizacija Makedonije s strani različnih etničnih elementov tedanje Jugoslavije, med drugim tudi nekaj sto Slovencev, predvsem Primorcev, ki so zbežali pred italijanskim fašizmom. Potem ko jih je vrhovistična stranka VMRO medvojnega časa pustila na cedilu, se je krepil vpliv levičarskih gibanj, zlasti KPJ.⁵⁸ Ta stranka je imela do samostojnega makedonskega naroda pozitiven odnos. Toda v okviru Kominterne so se srečali s predstavniki bolgarske partije. Tudi del makedonskih komunistov je bil za vključitev v Bolgarijo. Makedonsko narodno vprašanje je očitno precej zaposlovalo ne le jugoslovanske komuniste, ki so poudarjali pomen reševanja narodnega vprašanja. Navsezadnje je bila to hvaležna politična niša, ki so jo druge stranke, zaposlene z drugimi prioritetami in sledeče predvsem interesom »lastnih« nacionalnih sil, pač odrivale na stran. Skoraj ne gre dvomiti, da so računali na razmeroma hitro in uspešno asimilacijo vseh tistih etničnih elementov, ki se niso skladali s predstavo troedinega naroda Srbov,



58 Dragan Taškovski, *Rojstvo makedonskega naroda*. Ljubljana 1968: Državna založba Slovenije, 185–191.

Hrvatov in Slovencev.⁵⁹ Frakcijske boje so prekinili šele posegi jugoslovanskih komunistov. Eden od vidnih raziskovalcev makedonskega narodnega vprašanja Katardžiev opozarja na vlogo tudi širših, mednarodnih vidikov razvoja narodnega vprašanja. Ob vse večjem pretoku informacij se je zaradi številnih zgledov tudi v Makedoniji krepila narodna zavest. A ostaja vprašanje, koliko je k temu dejansko prispeval razvoj delavskega gibanja in uveljavljanje komunistov (KPM), kot trdi Katardžiev.⁶⁰ Podrobnejši pregled namreč razkriva, da je bilo tudi med temi nekaj navdušencev t. i. »velikobolgarskih« idej. Po drugi strani je to treba razumeti tudi v jeku dogodkov, ki so Bolgariji, sicer zaveznici tretjega rajha, dodelili praktično vso Makedonijo, razen zahodnega dela, ki je bil prepuščen Albaniji (ki pa je bila marionetna država Italije), posredno pa albanskim balistom. Medtem ko je ljudstvo z odporom kazalo nasprotovanje bolgarski okupacijski politiki, se je krepila tudi narodna zavest. Banac smatra, da je bila v času med obema vojnama na jugoslovanskih tleh (današnja Makedonija) še vedno sorazmerno šibka.⁶¹ Pogajanja so se nadaljevala tudi po končani drugi svetovni vojni, ko se je uveljavil federativni tip državne uprave in je dobila tudi Makedonija svojo republiko. To je omogočilo razvoj vrste nacionalnih institucij. Zaradi grškega nasilja je pozneje (po drugi svetovni vojni) skoraj 100.000 Makedoncev zapustilo Grčijo in se odselilo večinoma v Jugoslavijo in Bolgarijo.⁶²



59 Banac Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo. Povijest. Politika*, Zagreb 1984: Globus, 285–289

60 Ivan Katardžiev, *Makedonsko nacionalno pitanje 1919–1930*. Zagreb: Globus.

61 Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo. Povijest. Politika*. Zagreb 1984: Globus, 288–307.

62 Ludwig Klemens, *Ethnische Minderheiten in Europe: Ein Lexikon*. München 1995: Beksche Reihe, 164.

Tabela 3: Prebivalstvo jugoslovanskega dela Makedonije po narodni pripadnosti v obdobju med obema svetovnimi vojnama.

prebivalci po narodni pripadnosti	ocena V. Kančova za leto 1900		jugoslovanski popis 1921		bolgarske ocene za leto 1924		jugoslovanski popis 1931	
	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%
Srbohrvati	534.000	58,75	544.525	68,25	—	—	667.673	71,21
Bolgari	—	—	1) ¹⁾	1)	632.735	70,88	—	—
Albanci	88.000	9,68	110.669	13,87	161.870	18,14	129.150	13,77
Turki	227.000	24,97	118.778	14,89	26.885	3,01	105.286	11,23
Romuni in Vlahi	30.000	3,30	9.078	1,14	33.725	3,78	10.968	1,17
Judje	8.000	0,88	5.047	0,63	1) ¹⁾	1)	6.985	0,75
Romi	20.000	2,20	1) ¹⁾	1)	16.175	1,81	9.598	1,02
drugi	2.000	0,22	9.744	1,22	21.240	2,38	7.983	0,85
skupaj	909.000	100,0	797.841	100,0	892.630	100,0	937.643	100,0

OPOMBA: — kategorije niso popisovali oz. ocenjevali; ¹⁾ prišteto h kategoriji »Drugi«

VIRI: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine, Opšta državna statistika, Sarajevo 1931; Wilhelm Winkler, *Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten*. Wien, Leipzig 1931; Wilhelm Braumüller, 217; Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfession nach den unveröffentlichen Angaben der Zählung von 1931: Publikationsstelle. Wien 1943, 307–351.

(povzeto po: Matjaž Klemenčič, *Pregled zgodovine Makedonije in Makedoncev od naselitve Slovanov v 6. st. do samostojne države s spornim imenom v 21. st.* (tipkopis). Ljubljana 2004.)

Dokaj zaprta meja proti Bolgariji je oteževala stike s pripadniki makedonske manjšine. Zato so se medsebojne razlike povečevale, manjšina sama pa podobno kot tudi Pomaki ni bila priznana. Bolgarske statistike je niso vodile kot posebno etnično skupnost, temveč kot del enotnega bolgarskega naroda. Zato nekatera dela, ki obravnavajo manjšinsko vprašanje v Bolgariji, ta segment izpuščajo.⁶³ Nasprotno pa je v jugoslovanski Makedoniji do danes ostala bolgarska skupnost. Možnosti zavzemanja Jugoslavije za interese in pravice makedonskih skupnosti v sosedstvu so bile zaradi specifičnega položaja v teh državah minimalne..



63 Ana Krasteva (ur.), *Communities and Identities in Bulgaria*. Ravenna 1998: Longo Editore.

Tabela 4: Etnična struktura prebivalstva današnjega ozemlja Makedonije ob popisu leta 1921 po različnih podatkih.

prebivalstvo po narodni pripadnosti	jugoslov. popis 1921, št.	jugoslov. popis 1921 %	bolgarske ocene 1924 št.	bolgarske ocene 1924 %	ocene po Kocsis, 1921 št.	ocene po Kocsis, 1921 %
Srbi	578.300	67,6	-	-	18.300	2,3
Bolgari	-	-	632.700	70,9	-	-
Makedonci	-	-	-	-	498.000	62,4
Albanci	136.900	16,0	161.900	18,1	110.700	13,9
Romuni, Aromuni	8.700	1,0	33.700	3,8	8.200	1,0
Turki	-	-	26.900	3,0	101.500	12,7
Muslimani	-	-	-	-	41.500	5,2
Romi	-	-	16.200	1,8	-	-
Drugi	132.100	15,4	21.200	2,4	20.100	2,5
SKUPAJ	856.000	100,00	892.600	100,00	798.300	100,00

Vir: Piotr Eberhard, *Ethnic groups and population changes in twentieth-century Central-Eastern Europe: History, Data and Analysis*. New York & London 2003: M. E. Sharpe, 352–353 (povezo po: Resultat preliminares (1924), Stawowy – Kawka (1993) in Kocsis (1992)), 367–268.

Jugoslovanska republika Makedonija je bila že po svojem nastanku po koncu druge svetovne vojne med etnično pestrejšimi območji. Delež Makedoncev je bil nekaj nad dve tretjini. Pridobljeni status ene izmed šestih republik je posebno po ustavi iz leta 1974 pospeševal razvoj nacionalne kulture in krepil narodno identiteto. Nagla industrializacija in urbanizacija ste pričeli spreminjati poselitveno strukturo Makedonije. Medtem ko je zahodni del, predvsem tisti, naseljen z albanskim prebivalstvom, zaradi vztrajanja pri visoki rodnosti demografsko konstantno naraščal, sta osrednji in vzhodni del zlasti na podeželju pričela demografsko stagnirati ali celo nazadovati. Nekateri predeli so se zaradi zelo intenzivnega trajnega in sezonskega odseljavanja skoraj izpraznili. Delež in število albanskega prebivalstva sta ves čas naraščala tudi zaradi čvrste družbene organizacije z ostanki rodovne ureditve (velikih družin), ki so razpolagale z večjo ekonomsko močjo. Tako so lažje kupovale makedonske kmetije na podeželju, ki so jih lastniki prepuščali ob selitvi v mesta. Trifunovski poudarja tudi vlogo mešanih zakonov, kjer je skoraj dosledno prihajalo do porok Albancev in Makedonk, nikakor pa ne obratno. Seveda je bilo to povezano tudi s prestopom v islam. Pri tem isti avtor omenja tudi albanizacijo Turkov in Torbešev, še posebej na območjih mešane poselitve. Pri

tem naj bi delovala predvsem dva vzvoda: prevlada albanskih imamov (torej prek verskih struktur) in prek mešanih zakonov.⁶⁴ Vsi ti dejavniki so vplivali na še večjo heterogenost prebivalstva Makedonije, titularnemu narodu pa so prinesli – poleg vsega tudi glavnino današnjih težavnih medetničnih odnosov in problematičnih procesov. Tako se morajo Makedonci soočiti z dvema vrstama problemov: z zavzemanjem za avtonomnost na mednarodni ravni (skrb za ime in obstoj ter priznanje Makedoncev kot naroda) in s padajočim deležem pripadnikov makedonskega naroda znotraj lastne države. Vse to poteka v dinamiki uveljavljanja globalnih gospodarskih tokov in povezovalnih procesov v Evropi in svetu.

ETNIČNE SKUPINE, ETNIČNI PROCESI IN SODOBNI MEDETNIČNI ODNOSI V MAKEDONIJI

Multietnični karakter makedonskega prebivalstva se odraža skozi vsa obdobja in je rezultat različnih kolonizacij in selitev na eni ter dinamičnih etničnih procesov na drugi strani. Makedonija je zadnjih tristo let – širše gledano – evropska periferija kakor tudi južni Balkan v celoti. Pomenil je raztekalnišče selitvenih tokov, torej območje, kjer emigracija odločno prevladuje nad priselitvenimi tokovi. V nekdanji Jugoslaviji so bila območja južne Makedonije znana kot najbolj emigrativna v vsej državi.⁶⁵ Sezonska in trajna prebivalstvena gibanja so torej po svoje uveljavljen življenjski stil, ki ima zato nujno tudi opazne demografske, kulturne in prostorske posledice. Toda pri tem je treba upoštevati velike razlike znotraj makedonskega državnega ozemlja, kjer je prihajalo do nadpovprečno demografskega naglega polnjenja skopsko-kumanovskega območja, kamor se je poleg domačega prebivalstva z makedonskega ozemlja izdatno naseljevalo tudi prebivalstvo sosednjega Kosova in južne Srbije. V glavnem so bili to Albanci.⁶⁶ Ta gibanja so v zadnjih desetletjih temeljito vplivala ne le na nova številčna razmerja med posameznimi etničnimi skupinami prebivalstva Makedonije, temveč še posebej tudi na prostorsko razmestitev teh skupin in s tem na demografsko in kulturnopolitično sliko posameznih območij. Obenem je v nekaj desetletjih prišlo tudi do zelo intenzivne socialne preobrazbe pod vplivom načrtne industrializacije in urbanizacije ter demografskega prehoda. Makedonsko prebivalstvo je imelo še v petdesetih letih mlad demografski režim z visoko nataliteto, pozneje pa se je ob silni redukciji v samo dveh generacijah spremenila razlika med stagnacijskim tipom npr.



64 Jovan Trifunovski, *Albansko stanovništvo u socialističkoj republici Makedoniji*. Beograd 1988: Književne novine.

65 Stevanović Radoslav, *Emigracioni i imigracioni prostori Jugoslavije, Pogledi na migracije stanovništva Jugoslavije*. Beograd 1990, 189–194.

66 Breznik Dušan, *Unutrašnje migracije u Jugoslaviji posle drugog svetskog rata, Pogledi na migracije stanovništva Jugoslavije*. Beograd 1990, 33–63.

Makedoncev in še vedno mladim demografskim režimom Albancev.⁶⁷ V to naravno dinamiko so posegli še opazni selitveni tokovi kot posledica že omenjenih političnih pretresov na Kosovu. Razlika med zahodnimi predeli države (na primer kmetijsko ugoden in gosteje naseljen Polog pod Šarskim gorstvom s Tetovim in Gostivarjem) ter vzhodnimi (na primer v dolini Bregalnice in na Ovčem polju s Štipom in Kočani) je posebej na podeželju zelo očitna. Prvega odlikuje velika prostorska gneča na primer v mestih, kjer se zaradi naraščanja prebivalstva mestni prostor pospešeno polni, medtem ko je na vzhodnem delu nekaj podeželskih naselbin že napol propadlo in tudi mesta kažejo značilne sive cone, ki jih je pustila socialistična era z industrializacijo in blokovsko pozidavo.

Nič manj pomembni niso bili selitveni tokovi, ki so jih sprožale spremembe političnih meja. Ti prebivalstveni premiki so bili tako posledica spontanih vzvodov določenih skupin, ki so zamenjale bivališče prvenstveno zaradi gospodarskih razlogov (zlasti selitev trgovskih slojev, ki so jih sestavljali Grki, Armenci, Židje in deloma tudi Turki v obdobju gospodarskega hiranja ob koncu 19. stoletja), kakor tudi namernih političnih pritiskov npr. na Turke kot ciljno skupino. Turki so zato doživeli dva opaznejša eksodusa z makedonskega ozemlja; prvega po balkanskih vojnah (ki se je nadaljeval tudi še po prvi svetovni vojni) in drugega po drugi svetovni vojni. Vendar je pri obeh treba upoštevati tudi močne socialne in gospodarske motive odseljencev.

Tretji razlog sprememb narodne, verske in jezikovne sestave so etnični procesi. Pogled na že prej prikazane preglednice narodne sestave prebivalstva Makedonije nas hitro prepriča, da je treba statistične podatke in ocene temeljito in kritično pretresti. To je še posebej očitno za starejše popise in ocene, ko so na primer za isto popisno dejanje »ugotovili« enkrat Srbe, drugič Grke in tretjič Bolgare; Makedonce pa le po pretresu in retrogradni ekstrapolaciji.⁶⁸ V tej luči so videti jugoslovanski popisi po letu 1948 veliko kakovostnejši. A le na videz. Klemenčič⁶⁹ opozarja na vrsto previsokih razlik med posameznimi skupinami prebivalstva, ki jih v medpopisnem obdobju ni mogoče pojasniti s selitvenimi premiki, temveč so verjetno rezultat statističnih manipulacij ali celo potvorb. Vendar opozarjata



67 Madjevik Mirjanka. *Human resources in Macedonia, Structural analysis of spatial and human sources for interregional cooperation in southeast Europe, Slovenia and Austria*. Ljubljana 2006, 145.

68 Eberhard Piotr, *Ethnic groups and population changes in twentieth-century Central-Eastern Europe. History, Data and Analysis*, New York & London 2003; M. E. Sharpe, 352–353 (povzeto po: Rezultat preliminar, 1924, Stawowy – Kawka (1993) in Kocsis, 1992), 367–268.

69 Matjaž Klemenčič, *Pregled zgodovine Makedonije in Makedoncev od naselitve Slovanov v 6. st. do samostojne države s spornim imenom v 21. st.* (Tipkopis). Ljubljana 2004.

tako Trifunoski⁷⁰ kakor tudi Eberhard⁷¹ na dinamične etnične procese, predvsem asimilacijsko zmožnost Albancev, ki so očitno uspeli predvsem v zahodni Makedoniji vsrkati znaten del prebivalstva islamske veroizpovedi.

Tabela 5: Primerjava etnične strukture prebivalstva Makedonije v obdobju po drugi svetovni vojni.

Leto	SKUPAJ	Makedonci	Albanci	Turki	Romi	Vlahi	Srbi	Bošnjaki / Musli-mani do 1991	drugi
1948	1.152.986	789.648	197.389	95.940	19.500	9.511	29.721	-	11.277
1953	1.304.514	860.699	162.524	203.938	20.462	8.668	35.112	-	13.111
1961	1.406.003	100.0854	183.108	131.481	20.606	8.046	42.728	3.002	19.180
1971	1.647.308	1.142.375	279.871	108.552	24.505	7.190	46.465	1.248	38.350
1981	1.909.136	1.279.323	377.208	86.591	43.125	6.384	44.468	39.556	79.037
1991	2.033.964	1.314.300	429.600	97.400	55.575	-	44.900	51.000	101.700
1994	1.945.932	1.295.964	441.104	78.119	43.707	8.601	40.228	6.829	31.480
2002	2.022.547	1.297.981	509.083	77.957	53.875	9.695	35.939	17.018	20.993

Vir: Mirjanka Madjevik, *Human resources in Macedonia, Structural analysis of spatial and human sources for interregional cooperation in southeast Europe, Slovenia and Austria*. Ljubljana 2006, 146.

Poleg Makedoncev so zdaleč najštevilčnejša narodna skupnost v Makedoniji Albanci. Ob zadnjem popisu leta 2002 so jih naštehi nad pol milijona; s tem sodijo med številčne evropske manjšine (kot so še na primer Madžari v Romuniji in na Slovaškem, Turki v Bolgariji, Južni Tirolci v Italiji ali Švedi na Finskem) in med tiste narode, ki imajo največ prebivalcev v položaju manjšin. Poleg tega izstopa albanska populacija danes tudi po izrazito visoki rodnosti, kar jim zagotavlja konstantno številčno rast že po biološki plati. Zaradi specifičnih družbenih okoliščin, predvsem čvrste družinske organiziranosti (obstoj t. i. velikih družin) kot ostankov rodovne povezanosti, torej nekakšnih zadrug,⁷² jim to na lokalni ravni

70 Jovan Trifunoski, *Albansko stanovništvo u socialističkoj republici Makedoniji*. Beograd 1988: Književne novine, 158–162.

71 Piotr Eberhard, *Ethnic groups and population changes in twentieth-century Central-Eastern Europe. History, Data and Analysis*. New York & London 2003: M. E. Sharpe, 409–414.

72 Tako jih imenuje v svojem delu tudi že omenjeni Trifunoski (1988, 149). V preteklosti je imela ta tradicija

daje tudi znatno ekonomsko moč in v primerjavi z drugimi skupinami prebivalstva tudi konkurenčne prednosti. Poleg tega njihovo številčnost povečujeta še dva dejavnika: asimilacija pripadnikov drugih etničnih skupin in doseljevanje s Kosova. Asimilacija drugih etničnih skupnosti naj bi potekala predvsem prek vpliva verske organiziranosti. Trifunoski omenja sicer tudi posamične obratne primere (Albanci so se ob vključitvi v pravoslavno okolje asimilirali); vendar je bilo to zelo redko. Asimilacija je uspešna posebej v primerih mešanih zakonov, kjer ima očitno precejšnjo vlogo tudi kompaktnost razširjenih družin, njihova zaprtost in tradicionalnost, še posebej na podeželju. Poalbanjenje je tako doseglo zlasti Torbeše, ki so naseljeni v območjih zahodne Makedonije, ter Turke. Zaradi želje po bivalnem konformizmu v območjih gostejše albanske poselitve poteka asimilacija tudi med Romi.⁷³ Isti avtor ocenjuje, da pripada sedanji albanski skupnosti dejansko okrog 20 odstotkov »asimilantov«. Nadalje omenja tudi jezikovno raznolikost: glavnina naj bi pripadala skupini Gegov (ki imajo svoje matično območje v severni Albaniji), okrog 10 odstotkov pa južnim Toskom (katerim je južna Albanija matično območje).⁷⁴ Selitveni prirast se je povečeval bodisi s širjenjem na podeželju (kupovanje kmetij v fazi najbolj intenzivne deagrarizacije in pravega bega s podeželja) bodisi z zaposlovanjem v industrijskih predelih zlasti Skopja in Kumanova. Tako se je delež Albancev v obeh mestih močno povečal in v slednjem že precej presega polovico mestnega prebivalstva. Izdaten dotok, vsaj začasni, je sledil med konfliktom na Kosovu, zlasti pa še v obdobju 1995–1999, ko je prišlo do masovnega toka beguncev. Nekateri so ostali, predvsem tisti, ki so v Makedoniji že prej imeli sorodstvene stike.⁷⁵ Albansko-makedonski medetnični odnosi so napeti in v zadnjih dveh desetletjih na meji konfliktov. Do teh in celo do oboroženega spopada je prišlo na začetku 21. stoletja; vsaj začasno so ga umirili s t. i. Ohridskim sporazumom, ki pa za Makedonijo ni posebej ugoden. Tako je mogoče pričakovati konfrontacijo in s tem latenten konfliktni potencial še naprej, še posebej spričo znatnih razlik v družbeni tradiciji in potezah demografskega razvoja. Toda opozoriti je treba tudi na znatne medgeneracijske razlike v albanski populaciji, ki nastopajo predvsem z dvigom izobrazbene ravni in posledično z oblikovanjem »enostavne« dvogeneracijske družine.⁷⁶

Turki so druga najštevilčnejša skupnost; po podatkih popisa iz leta 2002 jih je okrog 78.000. V nasprotju z Albanci je to najbolj regresivna skupnost, saj statistike

zelo pomembno socialno in varnostno vlogo, vendar se ohranja tudi še v moderni dobi.

73 Jovan Trifunoski, *Albansko stanovništvo u Makedoniji*. Beograd 1988: Književne novine, 114–125.

74 Jovan Trifunoski, *Albansko stanovništvo u Makedoniji*. Beograd 1988: Književne novine, 179.

75 Bernhard Chiari, Agilof Keßelring (ur.), *Kosovo. Wegweiser zur Geschichte*. Paderborn, München, Wien, Zürich 2006: Ferdinand Schöningh, 140–148.

76 Mirjanka Madjevik, *Human resources in Macedonia*, Structural analysis of spatial and human sources for interregional cooperation in southeast Europe, Slovenia and Austria. Ljubljana 2006.

zaznavajo stalno številčno nazadovanje. Po balkanskih vojnah je prišlo tudi do selitev Turkov v Turčijo, kar se je nadaljevalo tudi po prvi svetovni vojni tako iz političnih in še bolj gospodarskih razlogov. Vendar pa selitveni tokovi ob razmeroma visoki rodnosti turškega prebivalstva ne prepričajo. Njihovo zmanjševanje je torej tudi rezultat asimilacijskih procesov, kot omenja že Trifunoski. Vendar ni mogoče izključiti tudi določenih statističnih manipulacij.⁷⁷ Zato tudi ne čudi, da je mogoče najti v različnih preglednih delih dokaj razlikujoče se navedbe glede številčnosti Turkov. Prevelakis, npr., jih omenja od 100 do 200.000.⁷⁸ Turki so v otomanski dobi naseljevali tako mesta kakor podeželje, po spremembah političnih meja pa je v strukturi manjšine prišlo do »agrarizacije«, ker so se odseljevali bolj iz mest kot z vasi. Po drugi svetovni vojni je sledilo tudi odseljevanje s podeželja. Tako se je nekdanj močno naseljitveno jedro na Ovčem polju močno zmanjšalo tudi zaradi nacionalizacije in različnih agrarnotehničnih in organizacijskih ukrepov (oblikovanje agrokombinativ). Po veroizpovedi so vsi sunitiski muslimani. Doslej ni bilo navedb, da bi po osnovanju jugoslovanske države in na tem ozemlju pač Makedonije, ta manjšinska skupnost predstavljala konfliktni potencial.

Prav tako pripadajo islamski veroizpovedi Muslimani, ki jih je uvedla jugoslovanska statistika po drugi svetovni vojni (Muslimani v pomenu narodnosti). Po letu 1991 jih do neke mere nadomeščajo »Bošnjaki«. Izraz je v primeru Makedonije dokaj problematičen, saj govorijo večidel makedonsko, regionalno pa se štejejo za t. i. Torbeše. Ti so naseljeni v osrednjem delu države med Jakupico, Vardarjem ter Ohridskim in Prespanskim jezerom. Le manjši del naj bi bil srbskega jezika in islamske veroizpovedi, kar bi ustrezalo opredelitvi »Bošnjaka« oziroma Muslimana. Predstavljali naj bi torej neko kulturno precej samosvojo skupnost, ki bi jo bilo še najlažje primerjati s Pomaki v Bolgariji. Toda z njimi niso v prav nobeni povezavi. Zaradi že omenjenega procesa povezovanja v islamski verski tradiciji in sklepanja zakonov z Albanci je po Trifunoskem asimilacija pri njih pogost pojav. S tem so tudi najlažje (čeprav nikakor ne v celoti!) pojasnljiva velika nihanja števila v zadnjih desetletjih. Prej so jih pač večinoma šteli za »Turke«.

Vlahi so med najbolj zagonetnimi etničnimi skupinami na Balkanskem polotoku, predvsem v luči njihove številčnosti. Čeprav jih uradni podatki prikazujejo manj kot 10.000, so nekatere ocene mnogo višje: celo do 200.000.⁷⁹ Zanje je značilna dokaj razpršena poselitev večidel na podeželju. Vendar jih je z urbanizacijo čedalje več tudi v urbanem prostoru. Zanje se uporabljajo tudi imena kot so Aromuni oziroma Cincarji. Lokalno imajo tudi druga imena. Njihov poselitveni

77 Piotr Eberhard, *Ethnic groups and population changes in twentieth-century Central-Eastern Europe. History, Data and Analysis*. New York & London 2003: M. E. Sharpe, 410–412.

78 Georges Prevelakis, *Les Balkans. Cultures et géopolitiques*. Paris 1996: Nathan, 168.

79 Georges Prevelakis, *Les Balkans. Cultures et géopolitiques*. Paris 1996: Nathan, 168.

prostor se iz goratih predelov Srbije prek Makedonije vleče v Grčijo; skupaj naj bi jih bilo do 500.000, vendar statistike tega ne navajajo.⁸⁰

Romi sodijo v Makedoniji med številčnejše skupnosti, sodeč vsaj po nekaterih ocenah. Prevelakis omenja do 220.000⁸¹ Romov, Klopčičeva pa celo do 260.000.⁸² Poleg teh se kot posebna skupina Romov štejejo tudi »Egipčani«; večina avtorjev jih opredeljuje kot Rome. Po ocenah naj bi jih bilo okrog 20.000, po statistikah pa okrog 3.000⁸³. Ocenjevanje števila Romov je težavno zaradi pogostih primerov etničnega konformizma, tj. prilagoditve etničnemu okolju, v katerem živijo, kar ne gre brez preračunljivosti. Zaradi tega tudi menjajo svojo identiteto, če zamenjajo okolje. V Makedoniji so prisotni povsod, še posebej na obrobju večjih mest. Njihov socialnoekonomski položaj je slab, saj jih večina pripada najnižjim socialnim slojem.

Srbska skupnost je vezana predvsem na severno Makedonijo in Skopje, nekaj pa jih je tudi nižje ob Vardarju. Okrog 40.000 jih je in večinoma so urbano prebivalstvo. Zaradi odseljevanja se je njihovo število v zadnjih desetletjih zmanjševalo.

ZAKLJUČEK

Makedonsko narodno vprašanja ostaja torej tudi v tretjem tisočletju razpeto med Scilo in Karibdo močnejših sosedov, a obenem tudi v senci drugačnih skrbnikov. Potem ko so v jugoslovanskem okviru uspešno izpeljali institucionalizacijo lastne skupnosti in dosegli tudi državno samostojnost, pa je konkurenca močnejših in številčnejših sosedov še vedno prisotna kot neke vrste grožnja. Zaprtost meja je pred desetletji zavirala stike s prebivalstvom Egejske in Pirinske Makedonije, torej z lastnimi manjšinskimi skupnostmi. Danes in jutri jih ne ovirata več, a prav tako ne omogočata veliko manevrskega prostora, da bi manjšina lahko opravljala primerljivo pomembno vlogo čezmejnega povezovalca, kot je to primer z manjšinami v Srednji Evropi. Prav tako manjšine znotraj Makedonije ne morejo izpostaviti povezovalne vloge. Nekaterim manjka t. i. »matica« (npr. Vlahom), drugi se sami soočajo z asimilacijo – toda prvenstveno ne zaradi Makedoncev kot večinskega in titularnega naroda, temveč zaradi močne, dobro organizirane in demografsko vitalne manjšine, ki ob lastnih prizadevanjih in ob asistenci tudi



80 Gerhard Zimperl, *Der Weltbevölkerung. Geographie, Kultur, Gesellschaft*. Hamburg 2000: Nikol Verlag, 38–39.

81 Georges Prevelakis, *Les Balkans. Cultures et géopolitiques*. Paris 1996: Nathan, 168.

82 Vera Klopčič, Miroslav Polzer (ur), *Wege zur Verbesserung der Lage der Roma in Mittel- und Osteuropa. Beiträge aus Österreich und Slowenien*. Wien 1999: Ethnos Bd. 54.

83 Georges Prevelakis: *Les Balkans. Cultures et géopolitiques*. Paris 1996: Nathan, 168.

zunanjih dejavnikov pridobiva elemente avtonomnosti; vse to pa jih oddaljuje od klasičnega pojma manjšine. Predvsem pa je širše okolje današnje Makedonije prostor, ki zaradi burnih medetničnih odnosov in še nejasnih gospodarskih in političnih perspektiv potrebuje tudi v novih razmerah združujoče se Evrope resno asistenco in nadzor.

LITERATURA:

- ALTIC, Slukan Mirela (ur.) (2006). *Povjesna geografija Kosova*. Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga.
- BANAC, Ivo (1984). *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo. Povijest. Politika*. Zagreb: Globus.
- BUSEK, Erhard (2004). The Stability Pact: Adapting to a Changing Environment in South-Eastern Europe – Successes and Remaining Process. *Südosteuropa Mitteilungen* Jhg. 44, 4/2004, Special Issue (Five Years of Stability pact). München: Südosteuropa Gesellschaft, 20–25.
- Blgarite – atlas / Bulgarians – atlas*. Sofia 2001.
- CHIARI, Bernhard, KEßELRING, Agilof (ur.), 2006. *Kosovo. Wegweiser zur Geschichte*, Ferdinand Schöningh, Paderborn, München, Wien, Zürich
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine*. Sarajevo: Opšta državna statistika.
- Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfession nach den unveröffentlichten Angaben der Zählung von 1931*: Publikationsstelle. Wien 1943, 307–351.
- DIMITROV, Bojidar (2002). *Bulgarians The First Europeans*. St. Kliment: Ohridski University Press.
- EBERHARD, Piotr (2003). *Ethnic groups and population changes in twentieth-century Central-Eastern Europe. History, Data and Analysis*. New York & London: M. E. Sharpe.
- Enciklopedija Jugoslavije* 5, 1962, geslo: Makedonci in Makedonija. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ.
- Enciklopedija Slovenije* 6/14, 1992. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Fischer Weltalmanach* (2007, 2006). Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
- GEROLYMATOS, Andre (2002). *The Balkan Wars. Conquest, Revolution, and retribution from the Ottoman era to the twentieth century and beyond*. New York: Basic Books, 122–140.
- HOMBACH, Bodo (2004). The Stability Pact – Lessons for the Future. *Südosteuropa Mitteilungen* Jhg. 44, 4/2004, Special Issue (Five Years of Stability pact). München: Südosteuropa Gesellschaft, 26–33.

- HUPCHICK, Dennis P. (2001). *The Palgrave Concise Historical Atlas of The Balkans*. New York: Palgrave.
- ILCHEV, Ivan. *The Rose of the Balkans: A short history of Bulgaria*. Sofia: Colibri.
- KATARDŽIEV, Ivan. *Makedonsko nacionalno pitanje 1919-1930*. Zagreb: Globus.
- KITANOSKI, Mišo, Gorgi DONESKI (2003). *Ilindenskoto vostaine vo egejska Makedonija*. Skopje.
- KLEMENČIČ, Matjaž, Mitja ŽAGAR (2004). *The Former Yugoslavia's Diverse Peoples. A Reference Sourcebook*. Santa Barbara & Denver & Oxford: ABC Clloh.
- KLEMENČIČ, Matjaž (2004). *Pregled zgodovine Makedonije in Makedoncev od naselitve Slovanov v 6. st. do samostojne države s spornim imenom v 21. st.* (Tipkopolis). Ljubljana, 19 str.
- KLEMENS, Ludwig (1995). *Ethnische Minderheiten in Europa: Ein Lexikon*. München: Beksche Reihe.
- KLOPČIČ, Vera, POLZER Miroslav (ur.). (1999). *Wege zur Verbesserung der Lage der Roma in Mittel- und Osteuropa. Beiträge aus Österreich und Slowenien*, Ethnos Bd. 54, Wien
- KRASTEVA, Ana (ur.) (1998). *Communities and Identities in Bulgaria*. Ravenna: Longo Editore.
- KRASTEV, Ivan (2004). Weak States as a Security Threat. *Südosteuropa Mitteilungen* Jhg. 44, 4/2004, Special Issue (Five Years of Stability pact). München: Südosteuropa Gesellschaft, 102-115.
- LALKOV, Milcho (2000). *Rulers of Bulgaria*. Kibea, Sofia: Khans, Tsars and Statesmen.
- LATAWSKI Paul, Martin A. SMITH (2003). *The Kosovo crisis and the evolution of post.Cold War European security*. Manchester: Manchester University Press.
- LOVENJAK, Damir. (2006). *Etnične razmere v zahodni Makedoniji*. (Diplomska naloga). Ljubljana: FF, Oddelek za geografijo, preliminarno gradivo, tipkopolis.
- MADJEVIK, Mirjanka. (2006). *Human resources in Macedonia: Structural analysis of spatial and human sources for interregional cooperation in South-east Europe, Slovenia and Austria*. Ljubljana.
- MARKOVIĆ, Jovan Đ. (1983). *Enciklopedijski geografski leksikon Jugoslavije*. Sarajevo: Svjetlost.

- NATEK, Karel, Marjeta NATEK (2006). *Države sveta*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PAN, Cristoph, Sibille Beate PFEIL (2000). *Die Volksgruppen in Europa: Ein Handbuch*. Wien: Braumüller Verlag.
- PAVLOVSKI, Jovan, Michel PAVLOVSKI (2004). *Macedonia today*. Skopje.
- PIRJEVEC, Jože (2003). *Jugoslovanske vojne 1991–2001*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- PREVELAKIS, Georges (1996). *Les Balkans. Cultures et geopolitiques*, Nathan, Paris
- PRIEBE, Reinhard (2004). The European Perspective of the Western Balkans, its Regional Dimension and the Contribution of the Stability Pact. *Südosteuropa Mitteilungen* Jhg. 44, 4/2004, Special Issue (Five Years of Stability pact). München: Südosteuropa Gesellschaft, 40–47.
- REKA, Blerim (2003). *UNMIK as an International Governence in Post-War Kosova: NATO's Intervention, UN Administration and Kosovar Aspirations*. Shkup, Prishtine, Tirane: Logos A.
- SANGUIN, Andre-Louis, *La poche de Gorazde (Bosnie), maillon fort de la »diagonale verte« islamique dans les Balkans ou »bout du monde« post Dayton?*, *L'Europe de l'Est quinze ans apres la chute du mur*. Paris: L'Harmattan, 275–293.
- SCHAEFFER, Michael (2004). Regional Cooperation as the Road to the European Union. The Future of the Stability Pact. *Südosteuropa Mitteilungen* Jhg. 44, 4/2004, Special Issue (Five Years of Stability pact). München: Südosteuropa Gesellschaft, 34–40.
- SCHWARTZ, Stephen (2000). *Kosovo: Background to a War*. London: Anthem Press.
- SMITH, Dan (2003). *The Atlas of War and Peace*. London: Earthscan.
- STEFANOVIĆ Momčilo, Milislav KRSTIĆ (1978). *Apostolski Mihajlo: Velikobugarske pretenzije od San Stefana do danas*. Beograd: Vuk Karadžić.
- SUŠNIK Anton, Vinko ŠARABON (1914). *Vojska na Balkanu 1912–1913*. Ljubljana: Katoliška bukvarna.
- TAŠKOVSKI, Dragan (1968). *Rojstvo makedonskega naroda*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 33–45.
- TAYLOR, Peter J. (1989) *Political geography. World Economy, Nation – State and Locality*. London: Longman Sceience and Technical.

TRIFUNOSKI, Jovan (1988). *Albansko stanovništvo u socialističkoj republici Makedoniji*. Beograd: Književne novine.

Veliki geografski atlas Jugoslavije (1987). Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

VUKADINOVIĆ, Radovan (2002). *Varnost v Jugovzhodni Evropi*. Ljubljana: FDV.

WINKLER, Wilhelm (1931). *Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten*. Wien, Leipzig: Wilhelm Braumüller.

ZIMPERL, Heinz-Gerhard (2000). *Lexikon der Weltbevölkerung: Geografie, Kultur, Geschichte*. Hamburg: Nikol-Verlag.

ZINGARELLI, Italo (1927). *Der Groß-Balkan*. Zürich, Leipzig, Wien: Amalthea-Verlag.

ZUPANČIČ, Jernej (2005). Geografski vidik kriznih območij. *Geografski obzornik* let. 52, št. 3. Ljubljana 2003, 4–10.

Koegzistencija ili integracija na pripadnicite na malcinstvata

Trudot pretstavuva teoretski pridones za iznaodawe možni rešenija za etnopolitičkite konflikti. So modelot na koegzistencija se nudat mehanizmi za vospostavuvawe na efektivno učestvo na site gradani vo procesite na upravuvawe i odlučuvawe, a preku integracija će se sozdade politička nacija vrz osnova na teritorijalniot princip, što će ja zabrza demokratizacijata vo tranzicijata do otvoreno građansko opštestvo. Empiriskite modeli od iskustvata na državite vo koi što se rešeni ili seušte se baraat rešenija za etnopolitički konflikt, se nudat kako lekcii od istorijata za da se iznajdat dolgotrajni rešenija.

Ključne besede: Avtonomija, Integracija, Konsocijalna demokratija, Etnopolitički konflikt

COEXISTENCE OR INTEGRATION OF MINORITY MEMBERS

This essay is theoretical contribution towards possiblle solution making process for ethnopolitical conflicts. The coexistence model is offering mechanisms for effective participation of all citizens in making decision and management processes, but trough integration will be create political nation based on territorial principal, witch will be an contribution for democratization in the period of transition to open civil society. The empirical models as examples from states experiences, in witch are solve already or continues for solutions searches, offer some lectures from their history for finding possible long terms solutions.

Keywords: Autonomy, Integracy, Consocietal democracy, Ethno political conflict

1. VOVED

Počituvaweto, zaštitata i unapreduvaweto na čovekovite i na pravata na pripadnicite na malcinstvata vo državite vo koišto živeat se osnovniot uslov za mir i progres na čoveštvo. Stabilnite državi se stolbovi na bezbednosta vo svetot. Nivnata stabilnost proizleguva od počituvaweto, zaštitata i unapreduvaweto na pravata na site građani, vrz osnova na principite na ednakvost i na nediskriminacija. Vakvata uslovenost i međuzavisnost na sigurnosta na poedinecot i svetskata bezbednost se počesto se percipira kako bazična kauzalna vrska za opstojuvaweto na čovekot i na svetot. Zatoa i međunarodnite i regionalni dokumenti, no i nacionalnite pravni poredoci, se zasnovaat vrz počituvaweto na pravata i slobodite na poedinecot. Toa e i osnovniot kriterium spored kojšto se ocenjuje vladeeweto na pravoto vo državite.

Vooruženite konflikti vo državite bea glavnata zakana za građanskiot mir i regionalnata bezbednost po krajot na Studenata vojna vo 1991 godina. Del od vlastite na toj predizvik odgovorija so državen teror, represija i masovni politički ubistva. Na pozitivnata strana od ramnotežata na mirot i konfliktot, kako što konstatiraat Gur, Maršal i Hosla vo predgovorot na istražuvaweto od 2001 godina, mnogu avtokratski režimi se zameneti so demokratski režimi, poraspoloženi da im ovozmožat prisposobuvawe na svoje predizvikovači otkolku da se borat so niv. Stabilnosta i bezbednosta na evropskiot kontinent po Studenata vojna se povremeno narušuvani od povampirenite nacionalizmi. Nadminuvajći ja ideološkata bipolarnost, evropskite nacii se soočija so zakanata od novi, prodolženi tenzii, vooruženi sudiri so krvavi epilozi, pretežno vo presoždadenite državi od nekogašniot Istočen blok. Etničkite konflikti so nasilna, vooružena komponenta, bea i ostanuvaat ključen faktor na destabilizacija i na integriranite evropski državi.

Ostrite i često krvavi konflikti među etničkite grupi ili etničkite zaednici vo multietničkite državi vo Evropa, čija što suština se barawata za politička i teritorijalna avtonomija na malcinskite grupi/zaednici, spored kriteriumot na proektiranite celi, se glavno etnopolitički i vnatredržavni konflikti. Etničkite konflikti se vnatrešni konflikti, što vo državite nastanuvaat pod vlijanje na socio-ekonomskite i politički faktori, kako konsekvenci na demografskata ekspanzija na malcinskoto naselenie na koešto mu e potrebna poširoka teritorija i povolni ekonomsko-socialni uslovi za egzistencija i razvoj, na psihološkite faktori, kakvi što se predrasudite i stereotipite, i na diskursot na mnozinskite kon malcinskite etnikumi, a često i kako rezultat na konfesionalnata divergentnost vo multietničkite opštestva. Suštinski pričini za sekoj vnatrešen etnopolitički konflikt se ekskluzijata i marginalizacijata na malcinskite grupi ili zaednici od javniot život, od procesot na odlučuvawe i upravuvawe, nesoodvetnata pretstavenost vo instituciite, ustavnite i zakonskite garancii za nivnite prava kako građani i možnosta da gi ostvaruvaat vo

zaednica kulturnite, obrazovnite, verskite i pravoto na upotreba na majčiniot jazik vo usmenata i pismenata komunikacija so administrativnite i sudskite organi.

So ogled na tektonskite ideološki i politički pomestuvawa vo poslednata deцениja na minatiot vek na evropskoto tlo, konfliktite što se razgorea po povtornoto ili novoto osamostojuvawe na državite, nekogašnite konstitutivni republiki vo multinacionalnite državi od Istočniot blok, se razlikuvaat od čisto etnopolitičkite konflikti po kompleksnata priroda na ideološkite matrici što gi pridvižuvaat.¹ Vo etnopolitički, vnatrešni konflikti, se klasificiraat vooruženite sudiri među državnite sili i paramilitarni sili na etničkite ili nacionalni malcinstva, vo čija osnova se nivnite barawa za politička i teritorijalna avtonomija ili nezavisnost preku secesija.

Slabostite i krizite vo državničkoto upravuvawe se vbroyuvaat među najvažnite pričini za nastanuvawe na vnatredržavni etnički konflikti.² Na EU listata za proverka na korenite-pričini za konfliktite se: nedoverbata vo legitimnosta na državata, nepočituvawe na vladeewe na pravoto, nepočituvawe na osnovnite čovekovi prava, niskiot stepen na razvoj na civilното opštestvo i mediumite, nerazrešeni-te odnosi među zaednicite i nedostigot od mehanizmi za rešavawe na sporovi, krizata na ekonomskiot menaxment, socijalni i regionalni neednakvosti i geopolitičkata situacija na državata vo prašawe. Principite na međunarodnoto pravo na ednakvost, zaštita na identitetot, na efektivna politička participacija na pripadnici na malcinstvata, konceptot na vnatrešno samoopredeluvawe i prekugranični kontakti, različno kombinirani, ja sočinuvaat suštinata na suverenosta i ramkovniot paket za konstruktivni pristapi na akomodacija na grupe.³

Ottamu, glavnata hipoteza na trudot e deka državnata malcinska politika e rešavački faktor vo prevenirawe, razrešuvawe i rešavawe na vnatredržavnite etnički konflikti vo evropskite multietnički državi, od čija stabilnost zavisi mirot na evropskiot kontinent. Nacionalното edinstvo i integracijata stanuvaat varijabli na političkite nacji, proizvod na modelot na integracija ili kombiniran so elementi na koegzistencija, kako idnina na sovremenite evropski državi i osnova na procesot



1 Vidi vo: Georgieva L. (1999) Tvorewe na mirot, Skopje: Studio ADA, str. 110/111.

2 So dobroto upravuvawe se doada do dolgotrajna meduetnička sorabotka, se sozdava klima na doverba, preku konsultativna participacija, specijalni dogovori, efektivno učestvo vo procesot na odlučuvawe, prisustvo vo vlasta, se pravat napori pripadnicite na malcinstvata da se integriraat vo javni službi, administracija, policija, vojska, lokalna vlast vo opštini vo koi voobičaeno se zema da živeat malcinstva vo 20 % od populacijata. Vidi vo: Kemp, A.V., 2000, *Between assimilation and Secession: Integrating Diversity in Multi-Ethnic States*, tretto poglavje: str. 52.

3 Kako rezultat na toa, zaštitata i unapreduvaweto na malcinstvata se bara vo pofluidno i otvoreno scenario, sozdavajči potreba za zgolemuvawe na odgovornosta za zajaknuvawe na povećekratnite nedržavni entiteti. Soodvetna ilustracija za toa se Dejtonskiот miroven dogovor od 1995, severnoirskiот Dogovor od Belfast od 1998 godina, Ustavnata ramka za institucii na privremena samouprava na Kosovo (i Metohija) od 2000 godina i Ohridskiот Ramkoven dogovor za Makedonija od 2001 godina

na evropskata integracija. Sovremenoto evropsko opštstvo gi usvoilo i utvrdilo politikite na integracija i koegzistencija na etničkite grupi/zaednici kako suštinski za stabilnosta na državite vo koišto egzistiraat divergentni etnički grupi. Razvojot na građanskata i politička kultura na tolerancija, vtemeluvaweto vo javnata svest na principot na nediskriminacija, razbivawe na predrasudite i stereotipite i govorot na omraza vo javniot diskurs, vključenosta na pripadnicite na site etnički grupi vo javniot život i vo procesot na odlučuvawe na site nivoa na opštstvoto, obeshrabruvaweto na etnocentrizmot, može da se nosečkite elementi na malcinskite politiki na državite. Posebna pretpostavka e deka stepenot na tolerancija, od kojašto zavisi diskursot kon malcinskite etnički grupi, može da ja zasili ili da ja namali međuetničkata tenzija vo državite vo prašawe. Zašto, kolku što e povisoko nivoto na tolerancija, tolku i međuetničkite odnosi će bidat porelaksirani. So zgolemeno prisustvo na diskriminatoriski stavovi kon malcinskite etnički grupi se zgolemuva i verojatnosta od etnički konflikt. Soodvetnata vključenost na pripadnicite na etničkite grupi vo javniot život ja zajaknuva etničkata harmonija, ili obratno, zasileniot etnocentrizam ja zgolemuva političkata nestabilnost na državata.

Etnonacionalnite vojni za nezavisnost, koišto bea glavnata zakana za građanskiot mir i regionalnata bezbednost vo prvata dekada po Studenata vojna, na početokot na noviot milenium go dostignaa najniskoto nivo od 1960 godina. Mnogu vooruženi konflikti, povedeni za ova prašawe, se smireni vo 2001 ili vo 2002 godina, često otkako se počnati pregovori so buntovnicite. Ottuka i aktuelnosta na ovaa teza, so kojašto će se dokaže deka za stabilnost na državite neophodna e sistemska i tolerantna malcinska politika, čii temeli počivaat vrz principite na ednakvost i nediskriminacija na site građani. Zamisla e trudot da razvie opredelena sinteza na elementite vo novi modeli za međuetnička harmonija vo multi-etničkite opštstva, vključuvajći gi preporakite na ekspertite za malcinski prava od Hag, Oslo i od Lund, ponudeni od OBSE, među 1996 i 1999 godina. So nadgradba na postojnite modeli na mnozinska i konsocionalna demokratija na A. Liphart će se izgradi nov koncept na power sharing, na podelba na moćta i na odgovornosta vo upravuvawe i efektivno učestvo na malcinstvata vo javniot život vo državite vo koišto živeat. Preporakite za obrazovnite prava, pravoto na upotreba na majčiniot jazik i za efektivnoto učestvo vo javniot život vo državata, se fundamenti za ostvaruvawe na vnatrešnoto samoopredeluvawe na nacionalnite ili etnički malcinstva, bez ogled na politikite na (ne)priznavawe i na distribucija na malcinskite prava vo sovremenite evropski državi.

Ottamu, opštata naučna cel na trudot e preku koegzistencijalniot i integrativniot model da se ponudat rešenija za nadminuvawe na problemite so malcinskite etnički grupi/nacionalnite malcinstva i konfliktite proizlezeni od nivnite politički barawa. Poradi toa što među kriteriumite za členstvo vo Evropskata Unija od Kopenhagen, kako najvažni merki za dostignuvawata na odredeni standardi vo demokratijata, vladeewe na pravoto, čovekovite i malcinski prava i postoeweto na

stabilni institucii, za esencijalen kriterium za politička stabilnost na državite što baraat členstvo vo Unijata se smetaat ustavnite garancii i faktičkata zaštita i unapreduvaweto na čovekovite i malcinski prava. Konsekventno, predmetnata ramka na trudot ja sočinuvaat konceptite za zaštitata i za unapreduvawe na pravata na čovekot, na građaninot, a osobeno malcinskite politiki vo multietničkite evropski(o) opšttestva(o) vo sovremieto, i izborot na model za celosna vkluchenost na pripadnicite na malcinstvata vo opšttestvenite tekovi. Toa se modelot na koegzistencija, preku avtonomija (jazična, kulturna ili teritorijalna, politička), i modelot na integracija na pripadnicite na malcinskite etnički zaednici vo evropskite državi. Dvata modeli može da se primenat vo multietničkite državi vo Evropa na različnostite.

2. RAMKI ZA MALCINSKI POLITIKI

Najznačeen za izgradbata na državnite sistemi za zaštita i za unapreduvawe na čovekovite i na pravata na pripadnicite na nacionalnite ili etnički malcinstva e izborot na koncept na državnata politika, od kojašto zavisi efikasnosta na sistemot, političkata stabilnost i bezbednost i mirot. Osnovna politika na državite vo koišto egzistiraat poveće pomali etnički grupi ili zaednici e politikata na (ne)priznavawe na nivnoto postoeewe. Spored klasifikacijata na Frančesko Kapotorti, specijalen istražuvač na ON, vo studijata za pravata na pripadnicite na etnički, religiozni i jazični malcinstva, napravena za potrebite na Potkomisijata za prevencija od diskriminacija i zaštita na malcinstvata na ON, vo empirijata postojat dva osnovni koncepti što se praktikuvaa vo državite: konceptot na zaštita na malcinstva i konceptot na ednakvost i nediskriminacija.⁴ Distinkcijata među niv e razbiraweto na konceptot na ednakvost i nediskriminacija kako koncept što implicira formalna garancija na ednakov tretman za site individui i mora da ovozmoži uživawe na isti prava i prifačawe na isti obvrski za građanite, a vo osnovata na konceptot na zaštita se specijalnite merki vo korist na členovite na malcinskata grupa. Ista cel

● ● ●

4 Od členovite na Potkomisijata i Komisijata za čovekovi prava na ON bilo pobarano mislewe za distinkcija među dvata koncepti. Kako što izvestuva Kapotorti, na prvata sesija vo 1947 godina, pri iscrtuvaaweto na odredbata za prevencija od diskriminacija i zaštita na malcinstva vo Univerzalnata deklaracija e izgotven finalniot nacrt-člen, no sepa ne e sostaven del od Deklaracijata. Tie smetale deka prevencija od diskriminacija e prevencija od sekakva aktivnost kojašto na individuite ili na grupite im negira ednakvost na tretmanot, što tie može da go baraat. Zaštita na malcinstvata, spored niv, e zaštita na nedominantnite grupi, koi barajči ednakvost vo tretmanot so mnozinstvoto, baraat merki za različen tretman so cel da gi zaštitat osnovnite karakteristiki što gi poseduvaat i koi gi razlikuvaa od mnozinstvoto populacija. Zaštitata znači ednakvost na individuite što pripadaat na takvite grupi i što ja baraat. Ottuka sledi deka različniot tretman na tie grupi ili na individuite što im pripadaat e opravdan koga se bara vo interes na nivna zadovolenost i za dobrosostojba na zaednicata vo celost ... Ako malcinstvoto ja prifaća asimilacijata, a e sprečeno, stanuva zbor za diskriminacija i toj slučaj treba da bide tretiran kako diskriminacija. Capotorti, F. (1991) Study on the Rights of Persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, Geneva/UN, New York: Centre for Human Rights, sales No.E.91.XIV. 2, ISBN 92-1-154083-6/ISSN 1014-5680, pp. 40, para. 236 .

na dvata koncepta e institucionalizacija na faktička ednakvost medu členovite na malcinskata grupa i drugite građani. Toa ja potvrđuva tezata deka prevencijata od diskriminacija od edna strana, i implementacijata na specijalni merki za zaštitata na malcinstvata od druga, se samo dva aspekti na istiot problem: odbrana na osnovnite čovekovi prava. Spored toa, dvata koncepti i pokraj toa što se različni, se blisko povrzani.⁵

Državite može da gi tretiraat nacionalnite malcinstva ili malcinskite etnički grupi kako kolektiviteti ili kako pripadnici na različni od mnozinskata etnička zaednica. Različnite javni diskursi kon etničkite grupi ja reflektiraat državната malcinska politika i se poznačajni za stabilnosta i mirot vo multietničkite opštestva, vo koišto se prifateni različni modeli na međuetnički odnosi. Politikata na prinudna asimilacija, preku denacionalizacija i akulturacija, e među glavnite faktori za destabilizacija, a politikite na segregacija i separacija, čij što pridružnik e getoizacijata na malcinskite etnički grupi, se drugata krajnost i, isto taka, gi destabiliziraat multietničkite opštestva. Tamu kade što se prifateni modelite na među(inter)etnički odnosi, na prilagoduвање na malcinskite etničkite grupi ili na nivnite pripadnici, na inkluzija i na integrirawe vo site opštestveni nivoa, državite se stabilni i vo niv ne se pojavile ili se izbegnati nasilni, vooruženi etnički konflikti.

Politikata na redistribucija, na fragmentacija i disperzija na moćta među razni institucii na isto nivo, ili za podelba na vlasta na različni nivoa, državno, regionalno i provincisko, so zasiluvawe na specifičnite interesi na grupite kako što se ekonomska blagosostojba, zaštita i razvivawe na etničkite specifiki, so angažirawe na državata za pobrz razvoj na tie teritorii, e ključna za međuetničkata doverba i stabilnost na državata. Za da se izbegnat etnopolitičkite konflikti, civilnoto nasilstvo ili voenite udari što se rezultat na ekskluzijata na malcinstvata od vlasta, potrebna e umerenost ili moderacija na odnosite među etničkite grupi ili zaednici. I izborniot sistem može da bide faktor za zasiluvawe na interetničkiot konflikt. Predlogot na Donald Horovic da se sozdadat tri uslovi: rotiračko pretsedatelstvo, nacionalna vlada ili golema koalicija i upotreba na izboren sistem što će ja ohrabri fragmentacijata na partite, podelbata na glasovite na izbiračite, što e možnost za koalicii so umereni politiki, može da pomogne da se izbegne eventualnoto negativno vlijanie vrz stabilnosta na državata.⁶

Najefikasen metod za efektivna participacija na malcinstvata vo javniot i vo političkiot život vo državata se afirmativnite akcii ili merki na pozitivna diskriminacija. Afirmativnata akcija, sistem od politiki i specijalnite merki na konceptot



5 ibid, pp. 41, para. 241.

6 Modelot na Horovic za reducirawe na etničkiot konflikt, prva i vtora točka, vo Maleska, M., 1997, Etničkiot konflikt i prilagoduvažeto: Makedonija 1991-1997, Skopje: Kultura, str. 45–53

na zaštita na malcinstvata, pretpostavuva da se sozadadat možnosti za členovite na malcinskite grupi i na ženite, a vladite gi prezemaat za da gi eliminiraat efektite od diskriminacijata vo minatoto.⁷ Početocite na ovoj metod na zaštita i unapreduvawe na pravata na malcinstvata se vo akcijata za podobruvawe na možnostite i za borba protiv diskriminacijata na amerikanskite građani od crnata rasa, no i na ženite i na drugi deprivirani grupi, na administracijata na amerikanskiot pretsedatel Lindon Xonson.⁸ Afirmativnite akcii, kako sistem na politiki se del od konceptot na zaštita na malcinstvata, se praktikuvaa vo kontekst na ON, OBSE i na Sovetot na Evropa.⁹

Suštinski faktor na integracijata vo multietničkoto opštestvo e vo svesta na građanite da se vtemeli kulturata na tolerancija. Opštestvoto ima dve možnosti koga se soočuva so prisustvoto na malcinski grupi: malcinstvoto da bide eliminirano ili tolerirano., pa i razvivano. Eliminacijata ili tkn. etno-genocid se vrši preku nekolku metodi: toa e odbivano ili supresirano, a ekstremen primer na supresija na malcinstvata e nacističkiot genocid vrz nad poveče od šest milioni Evrei vo Vtorata svetska vojna. Pomalku nasilno, no ednakvo zlostorničko sredstvo e prinudnata asimilacija, proces vo kojšto malcinstvoto e prinudeno da gi prisvoi kulturnite atributi na dominantното mnozinstvo. Takov e slučajot so imigrantskite grupi koi se prinudeni da gi usvojat ideologijata i jazikot na dominantnata grupa na državata domačin. Mnogu retki se slučaita koga asimilacijata stanuva proces na čista eliminacija. Dominantnata grupa voobičeno usvojuva aspekti na malcinskata, davajči i prednost na sopstvenata kultura. K. Dojč identifikuva dva tipa integrirani zaednici: amalgamirani i pluralni. Amalgamizacijata, i dobrovolnata i prinudnata integracija, i amerikanskiot melting-pot, e soedinuvawe na različni entiteti pod federalna ili unitarna vlada i nivno stopuvawe. Za sporedba, vo plural-



7 Afirmativnata akcija so specijalni merki e miks na dvata koncepta na Kapotorti. Afirmativnata akcija e sistem na politiki, programi i proceduri so koišto im se davaat pogodnosti i prednost na pripadnicite na malcinstvata i na ženite pri vrabotuvaweto, za pristap do institucite za visoko obrazovanie, i toa so vladini dogovori ili drugi socijalni beneficij. Glavni kriteriumi za građanite što će bidat opfateni so afirmativna akcija se rasata, polot, etničkoto poteklo, religijata ili vozrasta. (Pentassuglia, G., The EU and the Protection of Minorities, EJIL. Vol. 12 No. 1, pp. 3–38)

8 Federalnata vlada gi institucionalizirala politikite na afirmativna akcija pod Aktot za građanski prava od 1964 godina i so izvršna naredba vo 1965 godina. Preku testovi za sposobnost, sklonosti i drugi kriteriumi, za tendencii za diskriminacija na crnite, zabranuvani se biznisi što se finansirale od federalniot buxet. Vo docnite osumdeseti koristeweto na rasnite kvoti i malcinskite merki dovelo do sudski procesi za afirmativnata akcija kako forma na «obratna» diskriminacija, sega na pripadnicite na belata rasa. www.britanica.com.uk/affirmativeaction

9 Dopolnitelni instrumenti na Sovetot na Evropa za prašawata što se odnesuvaat na malcinstvata se Konvencijata za međugranična sorabotka među teritorijalnite opštini ili lokalni vlasti, Evropskata konvencija za legalen status na rabotnicite migranti, za migracionite prašawa i malcinstvata i mnogu drugi multilateralni i bilateralni dogovori među državite členki na Sovetot na Evropa. Vo: Sovetot na Evropa i malcinstvata, str. 92 Od poseben interes na Sovetot se sredbite so seniorski vladini delegacii (na povisoko nivo), konsultacite i sredbite za planirawe na aktivnosti za sorabotka, informativnite seminari (mrežite za obuka i studensките poseti za selektirani celni grupi), str. 93 i 94.

nata zaednica egzistiraat dva ili poveće entiteti, koišto zadržuvaat vladini strukturi ili koegzistiraat so avtonomna politička i teritorijalna samouprava, i se soglasile da formiraat zaednička »bezbednosna zaednica«.¹⁰

Pokarakteristična za politikata na prinudna asimilacija e interakcijata među kulturata na mnozinskite i malcinskite etnički grupi ili zaednici. Taka se slučuva opštestvoto vo koešto se primenuva politika na prinudna asimilacija da evoluiru vo procesot i dominantnata kultura da se z bogati so izbrani elementi od onaa na avtohtonite malcinstva ili novodonesenata na imigrantite. Tamu kade što na malcinskite grupi im se dozvoluva začuvuvawe na osobenostite i na identitetot, sistemot e pluralno demokratski. Vo tie opštestva izbrana e tolerancija na malcinstvata, poradi toa što nema drastičen diverzitet ili postojat politički, ideološki i moralni ograničuvawa i prečki za procesot na eliminacija.¹¹ Asimilacijata e proces vo kojšto individui ili grupi so različno etničko nasledstvo se apsorbirani vo dominantnata kultura vo opštestvoto. Voobičaeno, toa se imigranti ili izolirani malcinstva koišto niz kontakti i participacija vo dominantnata kultura, postepeno se otkazuvaat od tradicionalnite veruvawa i usvojuvaat novi do stepen na stopenost i stanuvaat neizdvoivi od drugite členovi vo opštestvoto.¹² Akulturacijata e politika što se definira kako »proces na promena na artefaktite, obiçaite i veruvawata kako rezultat na kontakti na opštestvata so različni kulturni tradicii«. Dvata glavni tipovi na akulturacija se razlikuvaat vrz osnova na dva vida uslovi pod koi se slučuvaat promenite. Slobodno »pozajmuvawe« i modifikacija na kulturnite elementi e prvot tip, što se slučuva koga luđeto od različni kulturi pravat međusebna razmena bez upotreba na voena ili politička dominacija na ednata vrz druga grupa. Novite elementi se integriraat vo postojnata kultura preku proces na inkorporacija. Direktnite promeni se vtoriot tip na akulturacija, pri koišto eden narod vospostavuva dominacija na drug, preku voeno osvojuvawe ili politička kontrola. Direktnite kulturni promeni, kako kaj inkorporacijata, vključuvaat selekcija i modifikacija, no, poradi toa što nastanuvaa so mešawe na členovi na eden kulturen sistem so onie od drug i različen, procesite se različni i rezultatite se pokompleksni. Procesot na direktni promeni znači asimilacija, so rečisi celosna



10 Dojč predupreduva deka koga amalgamacijata se javuva bez integracija, bezbednosna zaednica ne postoi. Vo: Danopoulos, P.C. (June 1997) *The Cyprus Problem and Prospects of Reunification*, Skopje: Balkan Forum, Vol. 5, No. 2 (19), pp. 133–147.

11 Takov primer se evrejskite trgovci vo 12 i 13 vek vo evropskite državi, a vtor primer e nevolnost na Britancite vo vtorata polovina na 20 vek da dozvolat bran imigranti od Karibite, Pakistan i od Indija, za koišto vladata izbrala demokratska idelogija i gi zaštitila od sekoj čekor da bidat odbieni. www.britanica.com.uk/minority/soc.

12 Celosna asimilacija, i pokraj vekovite na osvojuvawa, retko se slučuvaa vo Evropa poradi raznovidnost od lokalni i regionalni kulturi. Postojat primeri na asimilacija vo SAD so t. n. melting pot na etničkite grupi, preku relokacija, vlijanija na javniot obrazoven sistem, vo dve ili tri generacii. www.britanica.com.uk/assimilation

zamena na kulturata so druga, preku kulturna fuzija ili nova sinteza na kulturnite elementi što se razlikuvaat od kulturite pred kontaktot.¹³

3. KOEGZISTENCIJA I(LI) INTEGRACIJA

Arent Liphart kako empiriski modeli za modelot na konsocijalnata demokratija gi zema sistemite na Švajcarija, Avstrija, Belgija i Holandija. Za Avstrija e karakterističen Dogovorot od 1955 godina, so kojšto državata se obvrzuva da ne se sojuzuva so germanskata država, so što sojuznicite sakale da sprečat nacistički sojuz kako toj na silite na Oskata od Vtorata svetska vojna.¹⁴ Za komparirawe na modelite na integrirawe, posoodveten e belgiskiot primer, država što so Ustavot od 1831 godina e parlamentarna ustavna i nasledna monarhija. Parlamentarniot sistem se ogleda vo dvodomniot parlament, sostaven od Senat i Sobranie, nositel na zakonodavnata vlast. Belgija porano e podelena na devet provincii so nad 2.500 opštini so široka lokalna samouprava. Kako unitarna država so dve etnički grupi, Flamanci i Valonci, so dva oficijalni jazici francuski i flamanski, Belgija e preuredena vo federalna država.¹⁵

Modelot na koegzistencija ovozmožuva da se izbegne federalizacijata i se začuvuva unitarniot karakter na državata. Za koegzistencijata iskustveni modeli se oblata Južen Tirol, denes provincijata Bolcano vo italijanskiot region Trentino-Alto Adige, Belgija, Švajcarija i Španija, Avstrija i Holandija. Vrz osnova na sistemite na Švajcarija, Avstrija, Belgija i Holandija e izveden i modelot na konsocijalna demokratija na Liphart. Modelot na koegzistencija što se predlaga vo ovoj trud se nudi kako rešenje za Kosovo i za Kipar, za Baskite vo Španija, za Korzika, vo Turcija, Gruzija, Moldavija, i za razrešuvawe na konfliktite vo Kavkaskiot region. Modelot na integracija, čij integralen del se merkite za akomodacija na malcinstvata, e iskoristen vo Estonija.

Koegzistencijata se praktikuva vo Italija, država na regionite, kade Južnotirolcite se jazično malcinstvo so teritorijalna avtonomija, no i vo Belgija modelot na koegzistencija se zasnova vrz jazična različnost na žitelite, teritorijalno organizirani vo tri dvojazični i eden trijazičen region, kako i kaj avtonomnite zaednici vo Španija i kantonite vo Švajcarija. Modelot na integracija vo ponovo vreme e primenet vo Estonija. Zatoa što sostojbite i položbata na malcinstvata vo državite se razlikuvaat, neophodno e modelite da se prilagodat na uslovite. Za uspeh na prilagoduvaawe-to ilustrativno e rešenieto za ungarskoto malcinstvo vo Estonija, vo Romanija i



¹³ www.britanica.com.uk/acculturation

¹⁴ I pred krajot na minatiot vek EU dojde vo situacija da reagira i vo interes na mirot na evropskiot kontinent, da spreči Jerg Hajder da bide avstriski kancelar.

¹⁵ Maleski, D. (1986) op. cit., str. 71

Slovačka i vo Makedonija, kako obid na EU za dogovorno rešavawe na potencialni etnopolitički konflikti vo prokonfliktnite državi vo Evropa.

Pričinata za potraga po trajno rešenje za mirot na tloto na Evropa e prisustvoto na golem broj malcinstva, čii barawa podolg period bea izvor na konfliktite vo evropskite državi. Kako rezultat na istoriskite procesi na sozdavawe na državite, na vojnite i prekrojuvawata na granicite vo minatoto, vo evropskite državi koegzistiraat i po nekolku malcinski grupi. Etnopolitičkiot konflikt e samo eden vid na manifestacija na nezadovolstvoto od položbata na malcinstvata, pojava so dlaboki koreni i povrzana so raznovidnost od opštestveni, ekonomski, kulturni, istoriski i drugi faktori. Ottamu, vidлива e potrebatata od integracija na merki vo seopfaten pristap, preku soodvetni politiki, podignuvawe na građanskata svest, političkata i kulturata na tolerancija i na socijalnata politika na državata.

Modelite na koegzistencija za i integracija što se nudat vo trudot, za rešenje na konfliktite što se ušte traat, sodržat elementi na politikite na integracija ili koegzistencija na malcinstvata, na inkluzija, na redistribucija i disperzija na močta, na pozitivna diskriminacija, što kako sistem na afirmativnata akcija, kako specijalni merki može da se koristat i vo državite što go prifatile konceptot na ednakvost i nediskriminacija. Del od rešenijata na etnopolitičkite nasilni konflikti, se postignati so prilagoduavawe i inkluzija na malcinstvata vo procesot na upravuvawe vrz osnova na principot na podelba na vlasta, na site nivoa, a na lokalno ili regionalno preku formite na teritorijalnata decentralizacija, so obezbeduvawe na pravo na avtonomna samouprava, so vključuvawe vo procesot na odlučuvawe, na izbori, i najvažno, so ustavni i zakonski garancii na pravata na pripadnicite na malcinstvata.

Pričinsko-posledičnata vrška na pritisokot so nasilni sredstva vrz vlastite i rešenijata što se postignati so posreduvaweto na međunarodnite akteri po internacionalizacija, e karakteristika na site etnopolitički vooruženi konflikti, rešeni vo post-studeniot period. Vo takvite slučai rešenieto e zavisnata varijabla. Nezadovolstvoto na južnotirolskoto, germansko-govorno malcinstvo vo provincijata Bolcano, vo italijanskiot Region Trentino-Alto Adige, predizvikuva konflikt što trae poveće od tri decenii. Terorističkite akcii vo oblata poznata kako Južen Tirol se izveduvaat povremeno od 1959 do 1967 godina, vo koišto osven predizvikuanite golemi materijalni šteti, ima golem broj čovečki žrtvi. Prvičniot obid za rešenje e vo juli 1961 godina, koga pod pritisok na napadite, e osnovana međuvladina Komisija od 19 členovi, od koi sedummina se Južnotirolci. Dijalogot vo Komisijata se odviva paralelno so avstrisko-italijanskite pregovori. Istovremeno se vodat tripartitni razgovori, što na krajot doveduvaat do pregovori na trkalezna masa, vo koišto učestvuvaat zaedno site strani. Tripartitnite pregovori traat do 1969 godina, koga rezultiraat so Paket-Dogovor i izmena na Statutot vo 1972 godina. Nezadovolni od nepromenetata položba, Južnotirolcite go reaktueliziraat prašaweto, a po novite napadi razgovori za zadovoluvačko rešenje se vodat vo

Obedinetite Nacii. Konfliktot e rešavan do 1992 godina, do koga se implementirani novite rešenija za specijalen status na provincijata Bolcano i poširoka avtonomija na Južnotirolcite vo ramki na Regionot Trentino-Alto Adixe. Vo soglasnost so ustavnoto rešenje, malcinstvata vo Italija se priznati kako jazični malcinstva, od što proizleguva osobeniot akcent na jazičnata, na obrazovnata politika na država-ta, i kulturnata avtonomija za malcinstvata. Za zaštita na pravata na malcinstvata, primenet e modelot na konsocijalna demokratija na Liphart, no poradi rešenijata za obezbeduvawe na pravata što koincidiraat so rešenija što se predлагаат vo Preporakite od Lund doneseni po negovoto okončuvawe, južnotirolskiot e specifičen primer i zemen e za empiriski model za koegzistencija.

Belgiskoto rešenje e empiriska osnova za modelot za konsocijalna demokratija. Uspešno e odbegnata eskalacijata vo vooružen sudir, i doada do nasilni, no nevooruženi sudiri među pripadnicite na flamanskata i valonskata zaednica. Rešenieto so tri jazični zaednici na Flamancite, koišto go govorat flamanskiot jazik što e od holandsko poteklo, francusko-govornite Valonci, koišto se tretina od naselenieto i germansko-jazičniot region na istok, vo kojšto Belgijcite činat pomalku od eden procent od naselenieto e rešenje

za koegzistencija. No, so poslednite ustavni rešenija od 1993 godina, воведен e principot na direktno pretstavuvawe vo parlamentite na federalnite entiteti. Pristapot na institucionalen regionalizam e uspešen model za rešenje za zaštita na mnozinstvoto. Slično e so jazičnata politika vo Švajcarija, so što se štitat pomalku upotrebuваните jazici namesto da se podigaат jazični barieri. Ovie dva modela može da se iskoristat za zaštita na mnozinstvoto od diktatura na malcinstvoto i vo Makedonija i na Kosovo.

So ogled na barawata za široka avtonomija, duri i za nezavisnost na Baskiskata zemja, konfliktot vo Španija se karakterizira so secesionistički stremeži na dvizeweto na Baskite. Najdolgiot konflikt vo sovremenata evropska istorija e špansko-baskiskiot, što trae četiri decenii i polovina. Od 1959 godina, otkako postoji ETA, do denes, se sproveduvaat teroristički akcii za pritisok za udovoluvawa na barawata. I pokraj rešenieto na samouprava preku regionalni, pokrajinski i lokalni organizacioni edinici, namesto da se smiri, Baskite go razgoruvaat konfliktot i go zasiluvaat secesionističkoto dvizewe. Rešenieto vo Španija e spored modelot za mnozinska, no i so elementi na modelot za dogovorna demokratija na Liphart. Ustavot dozvoluва Avtonomnite zaednici da gi priznaat dominantnite regionalni jazici i dijalekti, da imaат oficijalen status zaedno so kastilijanskiot španski jazik. Dvizeweto na korzikanskite avtonomisti i secesionisti po barawata e identično na baskiskoto. Nacionalno-osloboditelniot front (FLNC) e najgolemoto i najnasilno od nekolku kute korzikanski nacionalistički dvizewa. Od 1976 godina do denes, preku vooružena borba i bombaški napadi kako glaven metod, se bara avtonomija za Korzika. Rešenieto e vo Korzikanskiot region, formiran vo 1976 godina,

so dva departmani, Severna i Južna Korzika, so francuskiot jazik kako oficijalen, no se koristi i korzikanskiot dijalekt. Sepak, dvižeweto prodolžuwa da bara avtonomija.

I konfliktot vo Moldavija so rusko-govorno malcinstvo i so Gagauzite, pravoslavni Turci, e rešen so avtonomni regioni. So Ustavot od 1994 godina na site građani im se garantira pravoto da go zaštitat, razvijat i izrazat etničkiot, kulturniot, jazičen i religiozen identitet. Na pretežno rusko naseleniot region na leviot breg na Dwestar i na Gagauskiot region im e garantirana specijalna avtonomija.

Od konfliktite za koi kako rešenje se nudi prifaćawe na modelot na koegzistencija e i kiparskiot, vo čija osnova e golemonacionalnata ideja od dvete strani. Del od grčkite Kiparci ne se otkazuvaat od enozisot (Enosis), soedinuvawe kon nivnata majka Grcija. Počnat ušte vo dalečnata 1931 godina, zasilen vo 1946 godina, koga grčkite Kiparci povtorno baraat enosis od Britanija, kiparskiot konflikt po kosovski, e među pogolemite destabilizatori za evropskata integracija. Po formiraweto na organizacijata EOKA na polkovnik Grivas, kojšto ja osnova i paramilitarnata organizacija Ksi i počnuva bunt so teroristički akcii, so cel da se postigne enosis, konfliktot kulminira vo 1974 godina, koga so vmešuvawe na turskata i grčkata armija, konfliktot dobiva dimenzii na regionalen vooružen sudir. Nasproti barawata za enosis, se javuva barawe na zaednicata na turski Kiparci za obedinuvawe so Turcija, preku podelba na ostrovot. Prvičното rešenje e postignato so kompleksniot politički Dogovor od Ciri, so dva aneksa. Ustavot od 1960 godina namesto da gi dobliži poveće gi oddalečuva dvete zaednici na ostrovot, po što konceptot za republikata se zamenuva so dva oddelni entiteti, od koišto edniot veće tri decenii ne e priznat od međunarodnata zaednica. Kako rešenje denes zaednicata na turskite Kiparci go nudi modelot na švajcarskiot kantonalen sistem, što e model za koegzistencija na zaednicite, a Grcite se za integrirana i unificirana Republika Kipar so pretstavuvawe vo realniot soodnos, za enosis ili za status kvo.

I na Kosovo konfliktot e rezultata na barawata za republika, i se počesto za nezavisnost na pokrainata, denes međunaroden protektorat. Vooruženite akcii na paravoenata OVK od 1996, što vo 1999 godina kulminiraat vo vooružen sudir, pri što voeno intervenira i NATO, ja postignuvaat celta. Kosovo dobi zaštita za kršeweto na čovekovite prava od međunarodnata zaednica, koja go poddržuva rešenieto za osamostojuvawe na kosovskite od centralnata vlast na Zaednicata. Ušte poverojatno e deka obostrano prifatljivo rešenje će se postigne so prifaćawe na ponudeniot model na koegzistencija na zaednicite.

Severnoirskiot konflikt e rešen soglasno mnozinskiot model na Liphart, so elementi na konsocijalnata demokratija. Po nad tri decenii od pojavuvaweto na Dvižeweto za građanski prava na pripadnicite na katoličkata zaednica vo 1968 godina, kako prvata realna zakana za bezbednosta i za podelba, religiozniot

konflikt vo provincijata preku bombaškite napadi na Privremenata IRA dobiva dimenzii na nasilen sudir, vo kojšto od 1969 do 2000 godina ima nad 3.600 žrtvi i 36.000 se povredeni. Rešenieto e parlamentarnata vlast vo provinciite-državi da funkcionira vrz principot na konsocionalnata demokratija.

Predvideno e zakonite da se donesuvaat so minimum glasovi od delegatite od dvete etno-religiozi zaednici, no odlukite za ključnite resori ostanuvaat vo nadležnost na administracijata vo Vestminster.

Za modelot na integracija e zemen nenasilniot konflikt vo Estonija, a po institucionalen pat, so politički dogovor se rešeni i ungarsko-romanskiot i ungarsko-slovačkiot konflikt. Vo Romanija partijata na etničkite Ungarci, DAHR, vrši pritisok po institucionalen pat, po što vladata predlaga da se osnova univerzitet na ungarski i na germanski jazik. Celta da se zadovolat barawata na ungarskoto i na germanskoto malcinstvo vo Transilvanija. I vo Romanija i vo Slovačka kritikuvan e Statusniot zakon za Ungarcite na ungarskata Vlada, no rešenieto e najdeno vo bilateralni dogovori, po što Zakonot e priфaten i vo Romanija i vo Slovačka. Rešenieto od Zakonot za izbori, so kojšto za etnički mešanite opštini se воведуva specijalen izboren sistem vo Slovačka, e model za zaštita na mnozinstvoto vo sredinite vo kojšto e malcinstvo. So rešenijata od Zakonot, ako edno etničko malcinstvo sočinuva повеќе od pet otsto od naselenieto vo opštinata, mandatite vo lokalnite soveti se delat меѓу etničkite partii vrz osnova na etničkiot sostav. Taka etničkite Slovaci se obezbedeni da ne bidat nadglasani vo opštinите kade što se vo pomal broj.

Mehanizmitе vgradeni vo slovačkite zakonski akti se možno rešenje za zaštita na malcinstvata vo edinicite na lokalnata samouprava vo Republika Makedonija. Makedonskiot konflikt, što vo 2001 godina eskalira vo вооружен sudir меѓу вооружените сили i paramilitarnata ONA, e rešen so političkiot Ohridski ramkoven dogovor. Sličnosta vo multietničnosta so estonskoto opštestvo e pričina za rešenje na makedonskiot konflikt da se priфati modelot na integracija na malcinstvata, što so ustavnite izmeni se tretiraat kako delovi od narod. Efektivното učestvo na nacionalnite malcinstva vo javniot život, inkluzijata vo procesot na upravuvawe na državno i na lokalno nivo, so politikata na disperzija na vlasta, vo procesot na odlučuvawe, pretstavenosta vo trite vlasti, preku izboren sistem na proporcionalno pretstavuvawe, se elementi na modelot na integracija, kombinirani so elementi na koegzistencijalniот model. Ustavnite i zakonski garancii za zaštita na pravata, so mehanizmi za obezbeduvawe na pravnite lekovi za zaštita na interesite na malcinstvata i od nezadovolstvoto od upravuvaweto na državata, se obezbedeni preku sistem na mehanizmi i merki što garantiraat počituvawe, zaštita i unapreduvawe na pravata na nacionalnite malcinstva, vrz osnova na principite na ednakvost i nediskriminacija na graѓanite. Dogovorenata, so Ohridskiот dogovor, forma na teritorijalna decentralizacija i rešenijata za upotrebata na jazicite vo komunikaci-

jata so administrativnite i sudski institucii, se poslednite napori za integrirawe na malcinstvata vo makedonskoto opštstvo.

Principite na nediskriminacija i na ednakvost, što se komplementarni, pri rešavaweto na malcinskite prašawa treba da se inkorporiraat vo site sferi na opštetstveniot život. Modelite na integracija i koegzistencija, i kako politiki i kako rešenija za etnopolitičkite konflikti, so dobro obmislen zaštiten mehanizam na teritorijalniot suverenitet i integritet na državite, i so ednakvost na građanite, može da gi obezbedat site uslovi za traen mir vo Evropa. Vo sprotivno, konfliktite će prodolžat da bidat realna zakana za regionalnata i globalna bezbednost. Ottamu predlogot mirot da se tretira kako opštstven proces, a ne samo kako cel ili dobri maniri.

LITERATURA I IZVORI:

- An Agenda for Peace A/47/277-S/24111; www.un.org/Docs/SG/agpeace.html
- BRAHIMI REPORT, A/55/305-S/2000/809, 21. 8. 2000, www.unrec.org/fr/Rapport/20BRAHIMI.pdf
- Charter for European security, Istanbul; SUM.DOC/1/99, www.osce.org/docs/english/1990-1999/summits/istachart99e.htm
- CASELLI, F. & Coleman, J. W., July 2002, On the Theory of Ethnic Conflict, pp. 23-24, <http://post.economics.harvard.edu/faculty/caselli/caselli.html>
- COLLABORATIVE PROJECT: »Minorities at Risk« Data Base and Explaining Ethnic Violence; www.stanford.edu/group/ethnic/DIJFNSF.doc
- COLLABORATIVE PROJECT: »Minorities at Risk« Data Base and Explaining Ethnic Violence/The Russians of Estonia; www.cidcm.umd.edu/inscr/mar/data/estruss.htm
- DICK, C. J., The Future of Conflict: Looking out to 2020, april 2003, Defence Academy of the United Kingdom; www.da.mod.uk/CSRC/documents/Special/M30-CJD.pdf
- EJIL. Vol. 12 No. 1, Pentassuglia, G. (2001) The EU and the Protection of Minorities: The case of Eastern Europe
- EU's Crisis Response Capability: Institutions and Processes for Conflict Prevention and Management, 2001, Brussels, International Crisis Group; <http://www.icg.org/home/index.cfm?id=1830&l=1>
- Ginifer, G. & Eide, E. B., 1997, Ethnicity as a source of conflict, Balkan forum, Vol. 5, No. 2(19), NIP Nova Makedonija, Skopje, pp.181-206
- GURR, R. T. (1993) Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts, Washington, D.C.: USIP; available at [http://www.pcr.uu.se/research/Minorities at risk: a global view of ethnopolitical conflicts](http://www.pcr.uu.se/research/Minorities%20at%20risk%20a%20global%20view%20of%20ethnopolitical%20conflicts)
- GURR, R. T. (November 1994) Peoples against states: Ethnopolitical conflict and the changing world system http://www.csis-scrs.gc.ca/eng/comment/com50_e.html
- GURR, R. T. and Moore, H.W. (1997) Ethnopolitical Rebellion: A Cross-sectional Analysis of the 1980s with Risk Assessments for the 1990s, , American Journal of Political Science, 41(4):1079-1103; <http://garnet.acns.fsu.edu/~whmoore/M@R.HTM>

- GURR, T. R., & Moore, H. W., Peace and conflict 2000, Assessing Risks of Ethnorebellion in the Year 2000: Three Empirical Approaches; www.cidcm.umd.edu/inscr/peace.htm
- GURR, T. R., & Marshall, G. M., Peace and conflict 2003, A Global Survey of Armed Conflicts, Self-determination Movements, and Democracy; www.cidcm.umd.edu/peace_and_conflict_2003.asp
- GURR, T. R., Khosla, D., & Marshall, G. M., Peace and conflict 2001, A Global Survey of Armed Conflicts, Self-determination Movements and Democracy; www.cidcm.umd.edu/inscr/peace.htm
- HULBURT, F. H., (2000) Preventive diplomacy: Success in the Baltics; wwics.si.edu/subsites/ccpdc/pubs/opp/1.pdf
- EU PROGRAMME for the Prevention of Violent Conflicts/ Goteberg European Council Presidency Conclusions, Annex 3, June, 2001/ www.eu2001.se/static/eng/pdf/violent.PDF
- EU'S SUPPORT for Roma Communities in Central and Eastern Europe, May 2002, www.europa.eu.int/comm/enlargement/docs/pdf/brochure_roma_may2002.pdf
- EU'S 2002 REPORT on Hungary, dostapen na www.europa.eu.int/comm/enlargement/report2002/ od 28 Mart 2003
- ZAVRŠEN AKT NA KEBS, Helsinki, 3 septemvri 1973, Ženeva, 18 avgust-21 septemvri 1975 godina, vo Hrżewak, J. (1992) Međunarodni i evropski dokumenti za qudska prava, Čovek i wegove slobode u pravnoj državi, Informator, Zagreb
- ZBORNIK, Annual book, 55 Volume, 2002, Georgieva, L., Southeastern Europe: Regional stability trough Conflict prevention and Peacebuilding, pp. 293-315
- IDENTITY IN FORMATION: Russian Speaking Population in the Near Abroad by David Laitin (Cornell University Press, 1998), Reviewed by Kathryn Stoner-Weiss; Volume 8 Numbers 1-2/Winter/Spring 1999, Constitutional Reviews; www.law.nyu.edu/eecr/vol8num1-2/reviews/weiss.html
- IVANOV, S. (1997) National minorities and new challenges of the Estonian society, Our European Responsibility symposium in Helsinki; www.lichr.ee/eng/articles/sympos.htm - 20k - 27 Jun 2004
- THE KOSOVO REPORT: Conflict International Response Lessons Learned; www.waytin.co.uk/International-Commission-The-Kosovo-Report-Conflict-920-690-048-6.html

INTERNATIONAL COMMISSION on KOSOVO Independent.

JENTLESON, W. B. (2000) Opportunities missed, Opportunities seized-Preventing Diplomacy in The Post-Cold War World; wwics.si.edu/subsites/ccpdc/pubs/opp/toc.htm

JENTELSON, B., Maresca, J. J., The International Community and The Conflict over Nagorno-Karabakh; wwics.si.edu/subsites/ccpdc/pubs/opp/toc.htm

KEMP, A. V., 2000, Between assimilation and Secession: Integrating Diversity in Multi-Ethnic States; www.isn.ethz.ch/osce/about/navig_about/am00/chapter3_kemp.pdf

LUND, M. (1999) third printing, Preventing violent conflicts, Washington: USIP

LUND, M. (2000), Preventive diplomacy for Macedonia, 1992-1999: From Containment to Nation Building; wwics.si.edu/subsites/ccpdc/pubs/opp/toc.htm

MAJOR episodes of Political Violence 1946-2002, members.aol.com/cspmgm/conflict.htm

MINORITIES in history (1978) London: Edward Arnold (Publishers) Ltd.

MINORITIES IN DEMOCRACY, Konrad Adenauer Foundation & European Centre for Minorities Issues, Skopje: List

MIRČEV, D. (1998) Političkite govori na sovremieto, Skopje: Misl

MORIN, E. (1991) Kako misliti Evropu, Sarajevo: Svetlost

PETTAI, V. (1999) Developing Preventive Diplomacy and Ethnic Conflict Resolution: The OSCE Mission to Estonia; www.ut.ee/SOPL/cv/pettaie.htm

PETTAI, V., Ethnopolitics in Constitutional Courts: Estonia and Latvia Compared, East European review, Winter 2002/Spring 2003 www.law.nyu.edu/eeecr/vol11_12num4_1/focus/pettai.html

Preventing violent conflict: Opportunities for the Swedish and Belgian Presidencies of the EU in 2001, 2001, Brussels, European platform for conflict prevention and transformation; www.international-alert.org/publications.htm

RASPRAVE IN GRADIVO 17, Treaties and documents(12. 1984) Ljubljana: Institut za narodnostna vprašanja v Ljubljani

RUSSIAN COMMUNITIES IN ESTONIA (A HISTORICAL OVERVIEW), Estonian Institute, May, 1997; available at: www.einst.ee/factsheets/russians/

SMIT, A. D. (1998) Nacionalen identitet, Belgrad: Bibl. 20 vek, BIGZ

Smit, D. A. (2001) *Nationalism, Theory, Ideology, History*, Cambridge: Polity Press in association with Blackwell Publishers Ltd.

TOŠEVSKI, I. (2000) *Nacija ili nacija?*, Skopje: MI-AN

HORVAT, B. (1989) *Kosovsko pitawe*, vtoro dopolneto izdanie, Zagreb: Globus

USIP/Kosovo Final Status/Special report 91/June, 2002, avaluable at: <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr91.html>

FAJLER, M., 1997, Južen Tirol-model za rešavawe na konfliktite so malcinstvata?, vo Nacionalnite malcinstva vo međunarodniot i jugoslovenskiot praven poredok, Belgrad: Međunarodna politika i NIO Služben vesnik

www.sipri.se : SIPRI Yearbook 2003; editors.sipri.se/pubs/yearb.html

www.europa.eu.int/Anex 1:Conclusions of the Regular reports, 2002, EC; available at: www.euoffice.metu.edu.tr/abouteu/2002regrep.pdf

PRILOG:

Modeli na integracija i koegzistencija:

<i>Kriteriumi</i>	<i>Model na integracija</i>	<i>Model na koegzistenc.</i>
Koncept na čovekovi I malcinski prava	koncept za ednakvost i nediskriminacija	koncept za zaštita na malcinstva
Državno ureduvawe	unitarna država so centralizirana ili (ne)teritorijalno decentralizirana vlast	unitarna teritorijalno decentralizirana i federacija ili konfederacija
Vklüčenost na malcinstvata vo izvršnata vlast	Učestvo vo vladina koaliciija	garantirani mesta vo centralna, podelba so region. i lokalni vlasti
Odnos među izvršna i zakonodavna vlast	dominacija na vladata, so malcinski pretstavnici na vladini funkcii	Bikameralizam na državno i parlamenti na regionalno nivo
Organizacija na zakonodavna vlast	ednodomen parlament	Dvodomen parlament, dolen dom za interesite na malcinstvata
Izboren sistem	mnozinski ili kombiniran mnozinski i proporcionalen izboren system	Proporcionalen ili kombiniran izboren sistem, geogr. ograničeni izborni edinici
Partiski sistem	pluralen sistem	pluralen sistem, možebi i so politički partii vrz etnička osnova
Organizacija na vlasta na centralno, regionalno i lokalno nivo	decentralizacija-podelba na vlasta so lokalni organi na samouprava	Decentralizacija so podelba na regionalno i lokalno nivo, so samostojni nadležnosti
Ustavni i zakonski garancii, ustav, parlamentarna suverenost	(ne)pišan ustav, ustavni i zakonski garancii, 2/3 ili kvalifikuvano mnozinstvo za izmeni, pravni lekovi	pišan ustav, malcinsko veto, pravni lekovi za konflikti, ad-hok i alternativni mehanizmi za poplaki za upravuvaweto na vlastite
Pretstavnička demokratija, direktno odlučuvawe preku referendum	pretstavnička demokratija i preku referendum	pretstavnička demokratija
Malcinska politika/kulturna politika	integracija, zaštita na malcinstva so specijalni merki, inkluzija, prifatena asimilacija/interkulturalizam	Koegzistencija, politika na priznavawe, pluralizam, segregacija, separacija, akomodacija/multikulturalizam

Učestvo na malcinstvata vo procesot na odlučuvawe	Inkluzija vo site nivoa na vlast i vo ostanatite sferi od javniot život vo državata	garantirani mesta vo vlasta, mehanizmi za interesite na malcinstvata vo region. i lokalni organi na vlast
decentralizacija/ teritorijalni ii neteritorijalni aranžmani za vključenost na malcinstvata vo procesot na odlučuvawe	neteritorijalen i teritorijalen princip na decentralizacija, asimetrično podeleni funkcii	regionalna i lokalna samouprava vrz teritorijalen princip, so samostojni nadležnosti
Sovetodavni I konsultativni tela so pretstavni na malcinstavata, mehanizmi za obezbeduvawe na interesite na malcinstvata	komisii za malcinski prašawa, pravni i admin. merki, gradewe na doverba	komisii na site nivoa, so členovi na malc., komiteti, soveti, trkalezni masi,
Upotreba na jazicite na malcinstvata	komunikacija na službeniot jazik, ili so administracijata, javni službi i vo i so sudskite institucii	dvojazičnost, so administracijata, javni službi i vo i so sudskite institucii, na site nivoa

Pregled broj 1 (Izvor: Kiose Z., 2004, Koegzistencijalen i integrativen model na rešavawe na etnopolitičkiot konflikt: avtonomija ili integracija na malcinstvata, magisterski trud, Filozofski fakultet–UKIM Skopje, str. 99)

SEARCHING FOR SOLUTIONS AND SUMMARIZATION BEFORE WORLD WAR I

In the historical and sociological analysis of volumes of the National Information Library, edited by Oreszt Szabo and published in 1913, certain characteristics of nation-state paradigm, transformation in culture-centred perspective and various elements of terminology of social sciences are explored. Volumes of the series discuss issues concerning national minorities in Hungary, such as the Rumanians, the Serbs, the Slovaks, the Germans, the Saxons, the Bulgarians and the Krashovans..

Keywords: Hungary, National Information Library, publications, minorities

ISKANJE REŠITEV NA TEMELJU DOGAJANJA PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

Zgodovinska in sociološka analiza izdaj Narodne informacijske knjižnice, ki jih je uredil Oreszt Szabo in so izšle l. 1913, obravnava nekatere značilnosti paradigme nacionalne države, spremembe kulturološke perspektive in določene značilnosti terminologije družbenih ved. Obravnavane so tudi narodne manjšine na Madžarskem, npr. Romuni, Srbi, Slovaki, Nemci, Bolgari in Krašovani.

Ključne besede: Madžarska, Narodna informacijska knjižnica, publikacije, manjšine

In 1913, one year before the outbreak of World War I, a series of published books appeared with the title „Ethnic Guide Library», which contained the description of the main ethnicities living in historical Hungary. The series containing seven volumes are almost forgotten nowadays, its authors are not known anymore and the volumes are considered to be book rarities in auctions. Only one of them, which introduces the Slovaks living in Hungary, got to be republished three years ago within the „Upper Hungarian Minerva« series.¹ The Hóman-Szekfű type of historical synthesis² does not mention it at all, while the 10-volume-long *The History of Hungary*,³ which ended up to be a torso, only mentions the series by stating that its volumes »give rich information about the given ethnicities' relations concerning their economy, society, ethnography, policy and culture ...«. (*The History of Hungary* 1978. 7/2. : 1351. The 6th volume, which appeared a year later, only had some word order changes concerning the series. See: *The History of Hungary* 1979. 6/2. : 1680).

But what kind of bibliographical information do we get to know from the volumes mentioned? First of all, we can read that the editor of the series was Oreszt Szabó, who himself wrote a volume on the Ruthenians, and later got to be the minister of Károlyi's and Berinkey's government in Ruszka-Krajna. The examined ethnicities were the following: Ruthenians, Germans and Saxons, Slovaks, or as the era's terminology referred to them, 'Tót' people, Romanians, Bulgarians, and a specific ethnicity considered to be independent, people living in Krassó-Szörény county, known as the 'Krassovans'.

Even at first sight it is obvious that the ethnic cross-section of historical Hungary was far from being complete, thus, for example, it totally lacked the



1 The situation mentioned is well described by the words of Csaba Kiss Gy., who has written that book's epilogue, which has been referred to: »When someone holds this book in his hand, at first he might ask: why they have republished it eighty-seven years after its first publication. Its author is hardly known nowadays...'. / Kiss Gy.: 2000. : 255

2 The work, being referred to, had been written between the two World Wars, lived through several publishings, it is the product of history writing. The authors – Bálint Hóman and Gyula Szekfű – were outstanding historians of the era as well. The exact title of the piece they had written together is »Magyar történet (Hungarian Story)«, the fullest edition of which was its second one, which appeared in 1935-36, in five volumes. This edition was the basis for the publication of the copy of 1990, the epilogue of which was written by Ferenc Glatz (Dénes: 2001. : 266). Their other shared feature, apart from history writing, is that they both had serious influence in public life. Bálint Hóman, for example, had been the Minister of Religion and that of Education for ten years from 1935 (Bölöny: 1975. : 188). About Szekfű his great opponent, the well-known belletrist and publicist, namely László Németh has the following observation: »He did not form any parties – or undertake ministerial office, we can still firmly state, however, that he was the most outstanding politician of the last twenty years« (Németh: 1992. : 987).

3 The first volume of this synthesis-attempt appeared in 1978, but it basically never got finished.

mentioning of the Croatians living in Hungary – contradicting the approach of the era. The reason of this absence is not easy to understand, since none of the published volumes contain any reference to it. Our surprise concerning this can only grow further when we establish that even those ethnic minorities got to have a whole volume devoted to them like the Bulgarians and Krassovans, who didn't even reach a population of 25 000 (!) altogether. (According to Géza Czirbusz the latter ones were neither Croatians, nor Serbians, »but rather a separately developed Romanian-Bulgarian mixture, which speaks the Serbian dialect«. See Czirbusz G.: 1913. VII/2. : 114). The deficiency discussed is not even referred to by Gyula Miskolczy, who had publication about the »Croatian-issue« not more than one and a half decades after the series' appearance, even though in the epilogue of his work he expressis verbis states that for a long time he had not seen any resemblance between the »attitude« of the Serbians and that of the Croatians.⁴

In spite of all its insufficiencies this was the first expedient attempt, which even though not in a comprehensive way, but still gave a lot more detailed description of some ethnic minorities than the attempts of earlier times. Most of the volumes' authors could rely on their previously published researches concerning their topics. Adolf Pechány, dealing with Slovaks, had already had a publication in a similar subject, for example, in the volume dealing with Upper Hungary in the monumental series entitled »The Austrian-Hungarian Monarchy in Writings and Pictures« edited by archduke Joseph, and Géza Czirbusz, the author examining the German and Bulgarian ethnicities in Hungary, also had had his concept of the Krassovans having an independent ethnic feature published before. The name that had the most publications and thus, the one which is the most known is, no doubt, that of Gergely Moldován, studying the Romanians in living in Hungary and in the region between the Carpathians and the river Danube, who already had had a two-volume book on Romanians published in 1895.

It is worth paying separate attention to the editorial intentions aiming the series' publication. In the epilogue, dedicated to the »Merciful Lord«, that is to count István Tisza, Oreszt Szabó tells that still »a lot of issues did not find a stable point«, which would result in the »mutual understanding and peace« of the country's ethnically multicoloured population. According to him, one of these issues would be the introduction of »every« ethnicity's' »all things« with the cooperation of all



4 »It seemed to be a quite tempting aim, to – the South Slavic state, as being influenced by actuality – see my task as to unanimously reveal the South Slavic ambitions. In this case, the Croatian and the Serb problem would have won illumination as a unified issue. However pleasing this solution seemed like, I had to reject it. I had to, first of all, because for long decades, there has not been, so to say, any relation between the Serbian and the Croatian attitude, when, by the way, the omens of the ethnic war were dangerously appearing«. See: Miskolczy: 1927. : 1

who are concerned. He, however, wishes to perform this task from a point of view concerning the »Hungarian national interests«.⁵

Although one single person edited the series discussed, we cannot really state that there are consistently unified constructional principles governing its volumes. Even though issues such as to estimate the population of each and every ethnicity, with the help of data provided by the national census in 1910, or the examination of the specific ethnic identities based on historical, ethnographic and the cultural elements are very important, the system of criteria aiming a complex introduction and comparison of the ethnicities is fragmented. This explains how it is possible that while one volume contains 10–11 chapters, another one, with more or less the same length, can even have more than twice as many. The lack of a unified system of guidelines is most sensible in the volume of Gergely Moldován. Since Moldován presents the Romanians living in Hungary mainly from an ethnographical aspect – more than half of all the 24 chapters are this sort – and the ethnographical theme is rather aiming to convey superstitions of different natures. (The thematic disproportion, or one-sidedness in some parts is quite visible since Moldován's book is the lengthiest in the series, being about twice as long as most of the other volumes. In addition, as it has already been mentioned, due to his literary work he was the most well known researcher among the authors of the series, and based on his former, mainly politically inspired works being published, his reading audience had all the rights to expect a synthesis about the Romanians having a much wider spectrum.)

Nonetheless, even if uniformity cannot, similarity can be sensed among several fields of the authors' attitudes.

1) Most importantly, we can establish that they truly wrote about every single ethnic group by maximally considering the Hungarian national interests as their priorities, as the editor had also promised. None of the cases contain even the slightest hint about even timid forms of autonomy. The Romanians and Serbians living in Hungary at that time, even though their mother country is Hungary's neighbour, do not want political autonomy – at least according to



5 » Even in the fifth year of the reconstruction of our county's constitution, a lot of issues did not find a stable point, which would result in the county's different raced population's mutual understanding and peace. Thus, apart from all the others, under the title of ethnic issue, in almost all the branches of our public life, a problem is constantly on the agenda, which, according to the public opinion, is still waiting to be solved, and needs the work of all common aspects concerned. It is the Ethnic Guide Library's aim and duty to cooperate in solving the ethnic issue by setting forth every ethnicity, with all its things, living in the country, such as loyal and cherished brotherhood, or even those feelings, which might lack friendly feelings, distrust, and in all cases, keeping in mind the shared aim: introducing all from the point of view of Hungarian national interests«. (See: Szabó: 1913. : 5)

the authors of the books dealing with them.⁶ Based on his former publications of political nature, no one thought Gergely Moldován would write about militant separatist ambitions, since in his two-volume work dealing with the Romanians – that has already been referred to – published in 1895, the author says the following about activities of the »mother country's« politicians at that time: »To puzzle and to deceive the public opinion by all means, that was the aim. In Europe's media they artificially sustained the views about our conditions with wiles, the intolerance of which was easy to reveal. And on top of all, with the bribing of Romanian fighters the adventurous politicians of the Romanian state intermingled with our home affairs« (Moldován: 1895. II. : 391). Later in his work, which has already been referred to, with general scope he states the following about the ethnic groups living in Hungary: »Some of the ethnicities in our country from the time of the founding of the state, some from later times onwards, have benefited from the protection and the good deeds of the Hungarian national state, and could also maintain their own religion, languages and morals as well as improve subcultures. What would happen to them in case of a disintegration?« (Moldován: 1895. II. : 439). Published as being a part of the series, Moldován hits a lot more restrained tone in his volume, still the ambitions referring to autonomy do not even emerge in his work. He makes it clear in the epilogue of his book that with his work his aim is to strengthen mutual understanding and appreciation, »... and to have the good brotherly relation, that touches the common love for the country so deeply, become permanent« (Moldován: 1913. : 4). He totally rejects the concept of the Daco-Romanian continuity, which also bares a strong political importance, and going further, he even charges some of its followers with the falsification of history. Instead, he is looking for the ancient traces of the Romanian nation in the Balkan. He puts it forward as a fact that the »... majority of the Romanian nation ... has accepted the constitution of 1867, and knows no means of negotiations about it« (Moldován: 1913. : 76). And while writing about the »the brotherhood between the Czechs and the Slovaks« in one of the chapters of his book (Pechány: 2000. : 185), Adolf Pechány concludes his work with the idea that the Slovakian people should »... be made as useful members of the Hungarian nation as possible. It is our interest as well as our patriotic obligation to keep the Slovaks in and for the Hungarian homeland« (Pechány: 2000. : 251).⁷ By knowing the consequences, it even seems



6 As a conclusion, Jüga Velimir wrote the following about the Serbian political ambitions: »The separate events that took place in the Balkan changed nothing on the loyalty towards the Hungarian state, and all have given up on those, who have wandered off from separate political areas, instead, some parties use their strength to flourish the economic and cultural life, in order to make the affection and love for the country grow.« (Jüga. 1913. : 288)

7 The full text is the following: » I wish that my work will strengthen the thought in all readers, that these people living under such poor conditions are worthy of the Hungarian intelligentsia's firm support, worthy of raising their intelligentsia by dealing with their moral and material shares much more, they are worthy of

comic that Géza Czirbusz finds it important to highlight the loyalty towards the Hungarian state in the case of the ethnic Germans living in Southern-Hungary. So, according to him, the ethnic Germans are not people »who are aiming outwards«. He even supports his statement with a remark having the tone of ethnic characterology. »He, who thinks of the ethnic Germans as having a sort of rebellious Sicilian blood, or thinks of them that: it is easy to make them do all sorts of follies, does not know their real character.« (Czirbusz: 1913. II/1. : 3).⁸

It is quite impossible for us to doubt, of course, that works containing occasional needs for autonomy, at least as being volumes of the series, could never have been published. We can establish that the volumes discussed have never crossed the borders of the national state's paradigm. This approach, however, did not originate from some sort of obliged self-restriction, but rather from inner conviction. As 'pars pro toto' we can consider Csaba Kiss Gy.'s findings about Adolf Pechány as being valid for all the other authors as well. »Of course he well knew the fact that the members of this nation speak different languages, but his prime focus was the loyalty towards the country and the common history. (Kiss Gy.: 2000. : 258). The feature of referring back to the shared historical past is truly the building block of the all the volumes, of which, perhaps, the most interesting piece is the subchapter entitled »Lajos Kossuth in the Hungarian-Russian folk-poetry«. (Consult concerning this topic: Szabó: 1913. : 101-109.) Our authors had therefore positioned themselves, in the spirit of 'aurea mediocritas', in a well-balanced place in-between home ambitions, wanting total assimilation, and the other side: the pan Slavic-pan German-Great Romanian orientated ones. That is the reason why they thought, that with the help of demonstrating the data gathered about the ethnicities they can at least reduce the number of preconceptions, or using the term of the times, the »delusions«, »misconceptions« (See: Czirbusz: 1913. II/1. : 3) about them.

2) Even though the authors, referred to, do not bring up needs for autonomy, they do mention the ones who had left Hungary. This is the phenomenon known as emigration, which is not pointed out in each ethnic minority's case. But even the cases of those ethnicities, whose members had emigrated, the authors jud-

having their material strength enhanced, and be made as useful members of the Hungarian nation as possible.« (From the same source.)

8 The full text is the following: »Thus, everyone clearly understands the fact, that the great taxing and producing strength of the Southern states are due to the German diligence, stamina and moderateness, still it is quite insulting when these phlegmatic people, steadfast in their loyalty and worthy of trust beyond doubt, are portrayed as if being totally discontented with home affairs, who are aiming outwards and even as being suitable for achieving foreign political ambitions. He, who thinks of the ethnic Germans as having a sort of rebellious Sicilian blood, or thinks of them that: it is easy to make them do all sorts of follies, does not know their real character.« (See, the work : 3)

ged in quite different ways. Thus, for example, Emil Neugeboren, who provided information about Saxons living in Transylvania, on one hand, does not have one separate chapter, or not even a subheading concerning this issue, and on the other, does not consider emigration being unambiguously positive, or negative. Although he does label the phenomenon discussed as being a problem in the »metabolism of the Saxon minority's body« (Neugeboren: 1913. : 37), and the reason why he considers the decrease of their population caused by emigration as being large-scale and thus being a »serious trouble« is because the estimated number of those Saxons who emigrated, mainly to America, is around 20 000, and this number is way too high if we compare it with the total number of Saxons living in Transylvania (being 228 000). According to Neugeboren, more than half of those who left are actually permanent emigrants and not temporary ones. (During the course of three years – from 1906 until 1908 – 10 364 people had emigrated, while only 4677 of them returned. See Neugeboren: 1913. : 39.) Still, he enumerates the positive effects emigration as well. With the money they saved, those who do come back, bring »new life« to economy. But saving money is not the only deed that brings »new life« to economy, since those who return, »often have fresh entrepreneurial spirit and new willpower« in them. He also states it as an unquestionable fact, that »American money has raised whole villages on a higher economic level« (e.g. building of houses) (Neugeboren: 1913. : 38). Three types and directions of emigration are mentioned. Regarding the first type, he states that it is mainly directed towards America (6063 people), in a smaller proportion towards Germany (1472 people), but emigration towards Romania has a similar proportion too (1330 people), a phenomenon – which may seem surprising today – he does not provide an explanation to. As for the types of emigration, it is mainly Saxon husbandmen who leave their homes, and just secondarily merchants and strata of industry, even though the number of the latter has been increasing. As a third type, Neugeboren mentions those members of the youth, who attend universities in Germany or Austria, and after they have finished their studies »... instead of dedicating their mental gifts to their people and their country, they stay abroad, where, with the help of their suitability and inherited conscientiousness as well as their precision, they become doctors, lawyers, teachers of grammar schools and universities, architects, engineers and generally attain other highly respectable professions, which require academic qualification« (Neugeboren: 1913. : 40). Thus, this permanent effluence of the Saxon intelligentsia makes the author feel sorry, and according to him, the rate of this emigration is so significant that similar professions in Transylvania have to be attained by foreigners. Changes in this issue could only be made, says Neugeboren, if the talented youth of the country could be convinced to choose industrial or commercial fields of professions instead of »academic carriers«.

Although only in a tangential way, still Győző Bruckner does discuss the issue of emigration in his work dealing with Saxons living in Szepes. He concludes, that the decline of mining paralleled with the increase of the number of those immigrating to America. According to him, the economic reason for this was that the mines of Szepes could not keep up with the »extremely rich« copper, iron and silver mines of America. Bruckner says that the rate of emigration was so high, that the Saxon population living in the valley of the river Gölnic had reduced around to its half (Bruckner: 1913. : 78). However, he did not mention other directions of emigration.

The series gave differently judged images on the emigrating tendencies of the Slovaks and the Ruthenians, two ethnicities being economically underdeveloped, but rich in natural beauties. Pechány devotes a whole chapter on the Slovaks immigrating to America. The main attractive force was the hope of making an easier living, and perhaps the wish to get rid of accumulated debts. The will to leave could not even get reduced by the possible problems being experienced abroad, thus some turned three times and got 'across the ocean' again. Men were mainly employed in mines while women worked in textile factories or as servants. Luckier Slovakian men got to do easier work in the industry, while only few could achieve retailer existence (shambles, restaurant, grocery). Pechány is on the opinion that those Slovaks who emigrated retained their religiousness, have churches built and they choose their own priests, even if to them, these priests are speakers of a foreign language.

The author enumerates all the Slovak cultural associations founded in America, as well as all the calendars and newspapers being published there, with great accuracy. From the image provided we can infer a virulent communal life, in which, courses of different targets, thus, of course, English language courses get to have very important roles. Accordingly Pechány knows about 148 (!) existing Slovakian associations only in Pennsylvania, while the »Slovak Catholics« have 120 churches and 100 »priests« of their own. Most of the kids attend English-speaking schools and a lot of them have already forgot their own mother tongue.

It was in 1893 that the »Slovak associations« in America brought themselves to make steps towards establishing larger systematic integration. Namely, at the meeting held in Chicago, the plan of founding the »Slovak League« was brought up. The basic aim was to set up a board that would support all national movements in Hungary, and »... would reward those Slovak students with scholarships, who provide the hope of having leading roles in the policy of the ethnic minorities in the future« (Pechány: 2000. : 168). Pechány, on the other hand, cannot write about the consequences in a positive tone. Right after the founding of the League »... exploitation started«. With all sorts of tricks some of the leaders tried to cheat their devotees out of their moneys, by not really having national ambitions with them,

but this effort of the leaders only succeeded partly. A similar situation emerged in the case of the association of the Slovaks as well. Since the association had also dealt with insurance, insurance premiums thus gathered had become the basis of »financial transactions« for the association's president as well as for his fellow-president, which means, »... they were profiteering with the Slovak emigrants' money« (Pechány: 2000. : 169). The graspable result of the 'profiteering' had been classified by law as embezzlement »... which fairly destroyed all the Slovak leaders in America« (From the same source). But it was not less worse for the Rovnianek-type of bank, also founded in America, which went bankrupt. (The Rovnianek mentioned here, was actually one of the »subjects« of the embezzlement that has been referred to, about whom Pechány further adds, »... after the all his successful profiteering, he is now living somewhere, away from the world, conveniently«). (From the same source.) Mentioning others in this 'economic panorama', he sets it forward that »they often quarrelled over the fine spoils« (Pechány: 2000. : 170).

Most probably the above-mentioned negative factors also had a big impact on forming Pechány's opinions about emigration – to put in euphemistically – ambivalent. When listing the positive effects, he mentions the Slovak »villages getting neater«, the increasing number of public and private buildings, the acquisition of the assiduous work ethic and a more practical way of thinking. But, according to him, the number of drawbacks is not trifling either. It has a negative effect on the growth of Upper Hungary's population, and Pechány draws a connection between emigration and the increasing number of »illegitimate« children, which phenomenon, in his opinion, is harmful to morals. The returning emigrants bring in the social democratic conception as well as ethnic fanaticism – which Pechány often criticized in his other works, too – along with a kind of »false pride«. But in an overall, emigration does not have a positive effect on Upper Hungary's economy either, i. e. the draining effect succeeds in the case of paid work (field worker, house servant) so strongly, in his opinion, that the lack of labour force caused by it also has an impact on the decreasing number of medium-sized estates.

As a summary, we can conclude that the way Pechány sees it, the disadvantages of emigration are much heavier than its advantages. It is quite interesting, however, that the information provided on the topic dedicates a whole chapter on the issue, and through its data the author wishes to give an exact picture about the Slovaks who emigrated, he still does not dare to estimate the number of those who are living 'across the ocean'.

Through the work of Oreszt Szabó we get to have a quite different image of the Ruthenians who have immigrated to America. Although not in a separate chapter, still Szabó deals with the issue of the emigration of the Ruthenians in an independent subheading. He estimates that its direction is primarily the USA but some Ruthenians can even be found in Argentina. In this case as well, the main

cause of immigration is poverty. There is a lack of »sources of income«, and there is not much land and pasture. But the author also mentions another cause, in which, unfortunately, he does not go to details: i.e., that those in need »... have not received economic social education from their leaders who are authorized to it« (Szabó: 1913. : 247). In an overall, the author considers the effects of emigration as being obviously positive. He mentions the material growth on the first place. On the money they have saved, the emigrated buy lands at home, but according to Szabó – due to the system of dividing into lots – they 'overpay' the value of the agricultural land. The other important factor of the growth is to do with the improvement of living conditions: building a new house, 'decent' clothing. The worldview of those who are affected changes under the influence of emigration, and these people also get to break away from their 'isolated situation'. First of all, they learn to read, and they become self-conscious people. (Szabó mentions that the Ruthenians learn to read quicker than the Hungarian workers). A special factor also helps to raise the emigrated people's level of education, namely the »pub prohibition on Sundays«, since many of them learn to write during this period. As an advantage, the author also mentions the effervescent communal (associative) life, the trace of which – unfortunately – cannot be seen at home. But this »socially valuable feature« should be espoused at home as well, since the sense of belonging together should not only be present abroad! The other important side effect of the new worldview's development is experiencing the American »grand freedom«. Since the emigrated »enjoy« that in America »... everybody is equal even in communication, they have to pay less tax and they don't have to do their military service« (Szabó: 1913. : 249).

The emigration of the Ruthenians had disadvantages as well, but Szabó only picks one of them, namely the »loosening of the firm moral approach« (From the same source), as a typical example of which, he refers to the decline of »martial fidelity«. It is important to emphasize, that unlike for example Pechány, Szabó does not know about any financial scandals that would have concerned the ones who emigrated, and he is not anxious about what influence the overseas capitalism might have on the »firm« Ruthenian morals either.

He does, on the other hand, discuss a few phenomena – which can at least be judged ambivalently – in detail, that are related to the Ruthenian existence and identity. One is of religious history. A significant portion of the Ruthenians had converted from the orthodox faith to Greek Catholicism, but most of them got under the influence of »the schismatic temptation of the Russian orthodox propaganda« in America. Szabó considers these outcomes as being definitely harmful, and connects them with the pan Slavic propaganda (Szabó: 1913. pp 233–235). He condemns the American pan Slavism, because it has a »thrilling« effect on the emigrated Ruthenians. The so-called ukrainism had a similar effect as well; the aim of the tendency was the founding of an independent Ukrainian state. He strongly

criticizes both ambitions and emphasizes that the Ruthenians' »...racial feature and their ecclesiastical relations should be protected, and, if possible, isolated from foreign influences...«, since the Ruthenian people's »... prosperousness aimed at all directions ...« can only »... be found within ancient home bounds ...« (Szabó: 1913. : 260). However strongly may the author criticize the effects mentioned, he does not try to hide the fact that the emigrated got to develop their ethnic identity in America, and in this process the »Russian orthodox propaganda« as well as pan Slavism, or ukrainism had their own decisive roles. »The Russian people coming from Hungary, as a matter of fact, only got to realize their specific national feature ... when being in America, since at home they do not consider themselves more than Russian or Ruthenian speaking Hungarian citizens, who never thought of the need to be recognised as a separate ethnicity within the borders of the country. Those Russians who immigrated to America return to Hungary with a distinct ethnic self-conscience« (Szabó: 1913. : 251). Knowing this, we cannot be surprised at Szabó's conclusion: »the solution of most of the 'Ruthenian issues' will start in America and finish here, at home« (Szabó: 1913. : 250).

3) Another important common feature is *the alternation of the culture-centric approach*. Since the descriptive lines of the 19th century were mainly concerned with the cultural aspects when examining the ethnicities living in the country. The series broke with this approach, and to the cultural elements, it also added some »tough themes« such as demographic features, economic and social issues as well as political institutional ambitions. The other point that we can consider as belonging to the above mentioned set is the application of »anthropological« descriptions, which were highly fashionable those days. These descriptions provide information on the main features of the »given race« with their own biology-natured argumentation (shape of the skull, features of the face, stature etc.). The approach discussed should not be considered as being anthropological in the word's present sense, since after enumerating the biological features mentioned, our authors immediately switch to discuss those cultural elements that are characteristic of the »race«, and thus to characterizing a sort of »culture race«. (A very typical piece of this approach is, for example, one of the books of Ottó Herman, entitled »The Face and the Character of the Hungarian People«. It expresses the features of this approach with aphoristic conciseness).

Nonetheless, the respect of facts is a strong feature of the series' volumes. Even the emphasis on the data during the course of the historical narrative allows us to conclude this, and statistics of different foci - such as educational, economic, ecclesiastical etc. - further stress the importance of an empirical approach. The social-statistic view is not the only one, which is present in the volumes, since some contain a kind of - so to say - 'sociologistic' approach and concept-usage. Even though it would be an exaggeration to talk about a kind of conceptional frame relating the depiction of ethnic conditions, still, in some writings we can

find expressions like »social sense« (Czirbusz: 1913. II/1. : 14), »community structure« (See: Czirbusz: 1913. II/1. : 93), »homestead farming« (See: Czirbusz: 1913. II/1. : 82), »social class« (See: Neugeboren: 1913. : 36), »middle-class« (Neugeboren: 1913. : 36), »social interaction« (See: Bruckner: 1913. : 62), »social life« (See: Bruckner: 1913. : 65), »corporational spirit« (See: Bruckner: 1913. : 65) and »enterprising spirit« (See: Bruckner: 1913. : 70). Through the usage of the above mentioned notions it is striking that they only accrue in contexts dealing with the Germans and the Saxons living in Hungary, even though the same author – Géza Czirbusz – writes about the Bulgarians and the 'Krassovans' as well. The absence of the 'sociologistic' approach is the most upsetting in the case of that author whose volume is the lengthiest, namely Gergely Moldován, dealing with the description of the Romanians living in Hungary. The factual approach of Adolf Pechány, writing about Slovaks, cannot be doubted; still it does not lead to the notion usage of social science of the era. From this aspect, Velimir Juga's book, dealing with Serbians, is quite close to that of Adolf Pechány, while the book of Oreszt Szabó, who – as even he himself admitted – just gathered all literature concerning the Ruthenians living in Hungary, and has not done any further research of his own, is rather closer to the Moldován type of approach.

4.) Even by using the notion of 'culture race', and not less because of the captions quoted above, the issue of '*ethnic characteristicology*' can be brought up for discussion, since, as a matter of fact, such collective spiritual attitudes and features will be dealt with, which characterize – at least according to their authors – the given ethnicity. It is not hard to admit, that however tempting it would be to consider either the 'partial' or the 'full' description of any given ethnicity's mentality as having an ethnic characteristicologic nature, that would still not be acceptable, even though the statements concerning these collective spiritual attitudes cannot simply be put into the category of common stereotypes or that of prejudices either. This everyday level is, by all means, surpassed by a complex, ideal-typical characterization of an ethnicity's 'trait'. A further important addition can be, for the scientific approach of that era to succeed, that the 'mental features' never stood alone within these analyses, but rather *in addition to* the anthropological ones. This motif also separates the already mentioned approach of our series from the sphere of 'common stereotypes' as well as from those ethnic characteristicologic concepts, which consider the 'spirit of ethnic togetherness' as a separate category. Thus, from this aspect, the volumes of our series must be somewhere 'in-between' the previously mentioned two stages.

We can also give examples to illustrate this statement of ours. Pechány writes the following about the Slovak people: »Their poor material conditions and the hard life struggle filled their souls with a kind of melancholy, this melancholic feature is more sensible in the case of men, than in that of the women« (Pechány: 2000. : 29). »Most probably no other race has such developed sense of *together-*

ness like the Romanian« – states Moldován (Moldován: 1913. p22). The Serbians »are truly found of personal freedom, their battles with the Turkish, which went on for centuries proves it the best« – says Velimir Juga (Juga: 1913. : 43). As for the Ruthenians »since they did not have any connection with the outside world, they had no desires or wishes at all, and thus had no feeling of longing for development up to the present« (Szabó: 1913. : 21). We were already informed that the South Hungarian Germans are not people who have a Sicilian temperament, or who are 'day-dreamers', Czirbusz concludes his sequence of ideas with the following proverb-like statement: »They are assiduous when it comes to ploughshare, unfaltering and brave when it comes to armament« (Czirbusz: 1913. II/1. : 3). Even in the case of the not more than 15 000 Bulgarians living Temes and Torontál counties, there is an entry referring to a collective mental feature: »The Bulgarian is not upset if he fails in his business, he starts an other one« (Czirbusz: 1913. VII/1. : 51).

Thus, we can easily observe, that the statements above are usually formulated within a given historical context; they are interpreted in a causal relation. As such, they surpass the approach of all the concrete as well as individual kinds of 'everyday stereotypes' and sayings by far, when considering the stiffness of their argumentation and the level of their abstraction. We can consider this statement as being valid, even if there are much less dark toned accounts – which observable fact is quite understandable – in the descriptions of their 'own' ethnicities. The admitted aim of the publication, as we have read, was to have the ethnicities » become acquainted with each other« as well as to invoke »friendly feelings«, which all, instead of a critical attitude, rather needed a sequence of ideas, which makes it possible to envisage the life of ethnicities in a familiar and intimate way. Knowing this, we probably cannot be surprised if, when dealing with those ethnicities, in the case of which the characteristic ethnic features such as »men creating with great care« or the »creative development« are less graspable – these were the Ruthenians and the Slovaks –, they wish to substitute these motifs with the »beauty of the landscape«, as if, with the help of this, we get to envisage a sort of »culture-landscape«. At this point it is also added, that the aspect of self-definition only gets to be formulated in quite specific contexts. When, for example, Czirbusz can no longer give further scientific points to the individual ethnicity of the Krassovans, he says, that »... the other reason why I state that they are a separate ethnicity is, because they say the following about themselves: »We are Krassovans ...« (Czirbusz: VIII/2. 1913. : 121).

Numerous other questions could be examined, which would be interesting from a sociological side as well, such as the aspects of social stratification. From these themes it can also be concluded, that these works truly got written with a kind of need to summarize. Nonetheless, it is well known that the *summarization*, which answers the question »what ethnicity do you consider yourself to belong

to?» and can nowadays be regarded evident, was also the last summing-up as well, since World War I and its consequences have swept away the world these books have shown us. The hopes of winding up prejudices, invoking better understanding and mutual confidence all got destroyed on the battlefields and on the tables of negotiations. The forced peaces that replaced the negotiated peaces – just to quote Bibó (Bibó: 1986. I. : 440) – have created a Europe *of such kind*, that could not have been imagined by the *common sense* of these authors or of any other mortal. These dictates were, as Bibó says, the dragon-bites of the peace-system of Versailles. And as mementos, they warn us, that we cannot expect any good from the cooperation of political climbers and nightmarish world-saviours!

BIBLIOGRAPHY

- BIBÓ, István: *Az európai egyensúlyról és békéről (About the European Balance and Peace).* Válogatott tanulmányok 1. kötet (Selected Studies, volume 1). Budapest: Magvető, 1986.
- BÖLÖNYI, József: *Magyarország kormányai (The Governments of Hungary (1848–1975)).* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975.
- BRUCKNER, Győző: *A szepesi szász nép (The Saxons of Szepes) (Nemzetiségi Ismertető Könyvtár (Ethnic Guide Library) vol. II/4. Ed.: Oreszt Szabó).* Budapest, 1913.
- CZIRBUSZ, Géza: *A temes- és torontálmegyei bolgárok (The Bulgarians of Temes and Torontál Counties) (Nemzetiségi Ismertető Könyvtár (Ethnic Guide Library) vol. VII/1. Ed.: Oreszt Szabó).* Budapest, 1913.
- CZIRBUSZ, Géza: *A krassószörényi krassovánok (The Krassovarians of Krassó-Szörény County) (Nemzetiségi Ismertető Könyvtár (Ethnic Guide Library) vol. VII/2. Ed.: Oreszt Szabó).* Budapest, 1913.
- CZIRBUSZ, Géza: *A délmagyarországi németek (The Germans of Southern Hungary) (Nemzetiségi Ismertető Könyvtár (Ethnic Guide Library) vol. II/1. Ed.: Oreszt Szabó).* Budapest, 1913.
- DÉNES, Iván Zoltán: *Szekfű Gyula (Gyula Szekfű)* (Selected, sorted for the press, and the introduction written by the same person). Budapest: Új Mandátum (Magyar Panteon 10.). 2001.
- HANÁK, Péter (main ed.) *Magyarország története 7/2. kötet (The History of Hungary vol. 7/2):* Akadémia Kiadó, 1978.
- JUGA Velimir: *A magyarországi szerbek (The Serbians living in Hungary) (Nemzetiségi Ismertető Könyvtár (Ethnic Guide Library) vol. IV. Ed.: Oreszt Szabó).* Budapest, 1913.
- KISS GY., Csaba: *Utószó »Pechány Adolf: A magyarországi tótok« című kötethez (Epilogue to the Volume Entitled »Adolf Pechány: The Slovaks Living in Hungary«).* Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó, 2000.
- KOVÁCS, Endre (main ed.). *Magyarország története 6/2. kötet (The History of Hungary vol. 6/2):* Akadémia Kiadó, 1979.
- MISKOLCZY, Gyula: *A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában. I. kötet (The Writings and the History of the Croatian issue During the Feudal State vol. I)* (The writings published as well as the introduction

written by the same person). (Magyarország Újabbkörü Történetének Forrásai). Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1927.

MOLDOVÁN, Gergely: *A románság. Politikai, történelmi, néprajzi és nyelvészeti közlemények. II. kötet (The Romanians. Political, Historical, Ethnographical and Linguistic Publications. Vol. II.)*. (Történeti Nép- és Földrajzi Könyvtár LX. kötet – Historical Ethno- and Geographic Library vol. LX.). Nagybecskerek, 1895.

MOLDOVÁN, Gergely: *A magyarországi románok (The Romanians Living in Hungary) (Nemzetiségi Ismertető Könyvtár (Ethnic Guide Library) vol. V-VI. Ed.: Oreszt Szabó)*. Budapest, 1913.

NÉMETH, László - Szekfű Gyula In: *Uő. : A minőség forradalma. Kisebbségben 2. kötet (Gyula Szekfű – The Rebellion of Quality. In Minority vol. 2. (by the same author))*. Budapest: Püspöki Kiadó, 1992.

NEUGEBOREN, Emil: *Az erdélyi szászok (The Saxons Living in Transylvania) (Nemzetiségi Ismertető Könyvtár (Ethnic Guide Library) vol. II/3. Ed.: Oreszt Szabó)*. Budapest, 1913.

NITSCH, Mátyás: *A dunántúli németiség (The Germans Living in the Transdanubian Region) (Nemzetiségi Ismertető Könyvtár (Ethnic Guide Library) vol. II/2. Ed.: Oreszt Szabó)*. Budapest, 1913.

PECHÁNY, Adolf: *A magyarországi tótok (The Slovaks Living in Hungary)*. (Felsőmagyarországi Minerva). Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó, 2000. (Was originally volume III. of the *Ethnic Guide Library*.)

SZABÓ, Oreszt: *A magyar oroszokról (ruthének) (About the Russians Living in Hungary (Ruthenians)) (Nemzetiségi Ismertető Könyvtár (Ethnic Guide Library) vol. I. Ed.: Oreszt Szabó)*. Budapest, 1913.

»AMPAK TO PA LAHKO POHVALIMO, DA JE O MIRU IN LJUBEZNI SPREGOVORIL MOHAMEDAN«: MOBILIZACIJA OBMEJNEGA ORIENTALIZMA PROTI GRADNJI DŽAMIJE V LJUBLJANI

Diskurzi, ki so se v preteklih nekaj letih v Sloveniji pojavili v zvezi s postavitvijo Islamskega verskega in kulturnega centra (IVKC) v Ljubljani, so uspešno izkoriščali mite »obmejnega orientalizma« (Gingrich 1998) o »turških vpadih« na teritorij današnje Slovenije v srednjem veku. V teh diskurzih se je slovenske muslimane pogosto kratkomalo izenačevalo s srednjeveškimi »Turki« ali pa se jim je pripisovalo domnevno dokazane okrutne lastnosti, ki naj bi jih izpričali že njihovi domnevni srednjeveški »predniki«. Naracije o muslimanih in »Turkih« so sprožili politiki, podprli so jih mediji, vanje pa so posegli ljudje najrazličnejših provenienc, od državnih funkcionarjev, predstavnikov rimskokatoliške cerkve, teologov, intelektualcev do občanov, ki so debate spremljali in se jih tudi udeleževali preko medijev. Pričujoči članek analizira rabe mitov obmejnega orientalizma, ki so jih v mobilizaciji proti gradnji džamije v Ljubljani izrabljali različni nacionalistični in islamofobni akterji in tako konstruirali Drugost slovenskih muslimanov..

Ključne besede: slovenski muslimani, islamofobija, ksenofobija, obmejni orientalizem, džamija

»ALAS IT IS COMMENDABLE THAT A MOHAMMADAN SPOKE ABOUT PEACE AND LOVE«: MOBILISATION OF FRONTIER ORIENTALISM AGAINST THE CONSTRUCTION OF A MOSQUE IN LJUBLJANA

Discourses having appeared during the past few years in Slovenia in connection with the establishing of the Islamic religious and cultural center in Ljubljana, were successfully based upon the myths of the »border orientalism« (Gingrich 1998) about the »Turkish raids« into the territory of the present Slovenia in the Middle Ages. In these discourses, the Moslems in Slovenia were often simply equalled to medieval »Turks«, or they were attributed alleged cruelty, characteristic of their supposed medieval »ancestors«. Tales about Moslems and »Turks« were triggered by politicians, supported by media, and discussed by people from different ranks, from state officials, representatives of the Roman Catholic church, theologists, intellectuals to citizens, who took part in these discussions through media. The present article analyzes the use of myths of border orientalism, which were abused by different nationalis and islamophobic actors in the mobilization against the building of a mosque in Ljubljana, thus contributing to the construct of »Otherness« of Moslems in Slovenia.

Keywords: Moslems, Slovenia, islamophobia, xenophobia, border orientalism, mosque

UVOD: ISLAMOFOBNI *PERPETUUM MOBILE*

V zvezi z gradnjo *džamije* (arabsko: *masgid*, muslimansko svetišče)¹ v Ljubljani so se v zadnjih letih pojavile naracije o islamu in muslimanih, močno podobne tistim, ki jih najdemo v slovenskih nacionalnih »mitozgodovinah« (Gingrich 1998) o obdobju t. i. »turških vpadov«.² V intelektualni produkciji, ki združuje zgodovinska dejstva in fikcijo o »turškem« Drugem, so se uveljavile predstave o islamu in muslimanih, tipične za »obmejni orientalizem« (Gingrich 1998).

Obmejni orientalizem se nanaša na »mite« o muslimanih na območjih evropske periferije, ki so bila v preteklosti dalj časa podvržena osmanskim plenilskim vpadom, in se kot taki pogosto manifestirajo v diskurzih in podobah o »Turkih«. André Gingrich (1998, 119) tovrstni orientalizem opredeli kot

relativno koherenten niz metafor in mitov, prisotnih v ljudski in popularni kulturi, ki se nanaša na domačo državo in populacijo vzdolž bližnje teritorialne in vojaške meje, prežete z večnim poslanstvom.

To poslanstvo se nanaša na pomemben zgodovinski mit, in sicer mit o *antemurale christianitatis*, torej o trajni misiji obrambe krščanske meje (prim. Baskar 2003a: 4). Slovensko zgodovinopisje in leposlovje predstavljajta bogat vir takšnih obmejnih mitov.³ V njih muslimani nastopajo kot nevarni in nasilni »Turki«, kate-

1 Etimološka različica besede, *masgveda*, v natabejščini in sirščini pomeni kraj prosternacije, kjer človek v znak pozdrava poklekne in se s čelom dotakne tal (prim. Delcambre 1994[1987], 66). V Bosni se beseda *mesd-žid* uporablja za vsako manjšo islamsko molilnico. V srbohrvaščini se je preko turščine uveljavil etimološki derivat te arabske besede v jezikovni podobi *džamija* (prim. Smalagić 1990, 137), medtem ko je v slovenščini bolj uveljavljen izraz *mošeja*.

2 V navednicah zato, ker je v različnih zgodovinskih obravnavah »turških vpadov« Turek v resnici pripadnik osmanske vojske ali države in ne etnični Turek, kot se vsevprek pogosto nekritično navaja: področje današnje Slovenije je bilo v 15. in 16. stoletju kot mejno območje izpostavljeno številnim konjeniškim vpadom *akindžijev* (ed. *akindžija*; turško: *akinci*, s strani Osmanov najeti konjeniki) in *martolozov* (turško: *martoloz*, *martulos*), privilegiranih vojaških enot, v katerih so se borili tako Turki kot prebivalci balkanskih dežel, tako muslimani kot kristjani. *Akindžiji* so bili privilegirane konjeniške vojaške enote, ki so bile sestavljene iz Turkov in islamiziranega prebivalstva dežel na Balkanu, *janičarskih oddelkov* (turško: *yeni-çeri/k/*, novi oddelki), v vrstah katerih so se znašli islamizirani krščanski otroci, *devširma* (iz turščine: *devşirmek*, zbirati; pozneje so mednje uvrščali tudi otroke že islamiziranih Bošnjakov in Albancev), ter tudi čet *spahijske vojske* (turško: *sipahi*, vojak, konjenik), kjer so služili fevdalci južnoslovenskega porekla. V 16. stoletju so največ nasilja na Kranjskem in Krasu povzročili *martoloz*i. To so bili pripadniki posebnega reda »turške« vojske in so večinoma spadali med najemnike. V martološko službo so Osmani sprejemali osebe iz vrst privilegiranih slojev krščanskega prebivalstva, v času krize pa so v martološko organizacijo vstopali tudi muslimani (prim. Voje 1996, 6).

3 »Turški vpadi« so kot tematika bogato prisotni predvsem v literarnih delih, ki štejejo za slovensko nacionalno književnost: dela, kot so *Jurij Kozjak: slovenski janičar* (Jurčič 1962 [1864]), *Miklova Zala: povest iz turških časov* (Sket 1992[1884]), so nastala v času, ko se je formirala ideja o slovenski naciji. Kot taka »uspešno« združujejo zgodovinska dejstva in fikcijo, ki se napaja v lokalnih opomnikih na »turške čase«, in slikovito podajajo enostranske podobe o muslimanskem, »turškem« Drugem. Med različnimi t. i. zgodovinami Slovencev o

rih nezaslišano okrutnost narekuje njihova vera, islam. Podobe »Turkov« so v slovenskih mitozgodovinah na vso moč demonizirane: pripisuje se jim okrutnost, nemoralnost in primitivnost. Islam je predstavljen na karseda izkrivljen način: v ospredju so predvsem opisi, ki ga determinirajo kot nevarno, ekspanzivno, nasilno, šovinistično in zaostalo religijo. Slovenske mitozgodovine o »turških časih« so podložene z modernim nacionalističnim vpisom: v njih se na račun Drugih, predvsem »Turkov« kot muslimanov, gradi slovenstvo in vzpostavlja slovenski prostor.

V tej literaturi se o Sloveniji, slovenskih deželah in Slovencih govori, kot da so obstajali že v 15. stoletju, s čimer se vzpostavlja sodobna nacionalna fantazma o avtohtonosti, torej o tem, kdo naj bi bil na teritoriju današnje Slovenije prej in imel zaradi tega do slednjega večje pravice od poznejših prišlekov. Poleg tega se Slovenijo stalno predstavlja kot »branik krščanske Evrope«, s čimer se konstruira slovensko pripadnost Evropi, ki naj bi jo Slovenci v preteklosti uspešno obranili pred islamom, s tem pa tudi svetu krščanstva, ki naj bi danes predstavljalo eno izmed temeljnih potez evropske kulture (prim. Kalčič 2006, 64–124).

Nacionalno zgodovinopisje in književnost sta vključena v vzgojno-izobraževalne procese in sta sestavni del učnih načrtov v osnovnih in srednjih šolah,⁴ kar pomeni, da sta institucionalizirana kot uradno, obvezno znanje. Skozi prirejene podobe preteklosti, ki nastopajo v slovenskih mitozgodovinah, se producira in vzdržuje kolektivni nacionalni spomin (torej uporabna preteklost, v katere resničnost ljudje brezpogojno verjamejo; prim. Wertsch 2002, 42 in Lowenthal 1996, 129) na »Turke« in »turške čase«. Ta spomin pa je danes v Sloveniji, kakor je mogoče domnevati, poleg medijsko posredovanih podob o krizi na Bližnjem vzhodu in terorističnih napadih po svetu, osrednji vir znanja o islamu.

Miti obmejnega orientalizma rabijo potrebam sodobnosti in jih pogosto izkoriščajo nacionalistični in islamofobni akterji (prim. Gingrich 1998, 105). V Sloveniji so bile rabe mitov obmejnega orientalizma, mitov o »turških vpadih«, najbolj evidentno izrabljene ravno v predvolilni politični retoriki na začetku desetletja, ki si je za kost svojega glodanja pri nabiranju političnih točk izbrala »vprašanje (ne)gradnje *mošeje* (arabsko: *masgid*, muslimansko svetišče)⁵ v Ljubljani«.

obdobju »Turkov« morda večjo avtoriteto uživajo dela, kot so *Kaj pomnimo Slovenci?* (Simoniti 1990a), *Turki so v deželi že: Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju* (Simoniti 1990b), *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja* (Voje 1996), *Zgodovina Slovencev: Od začetkov do 1918* (Inzko 1978), *Zgodovina slovenskega naroda* (Gruden 1910).

⁴ Gl. npr. UČNI NAČRT ZA ZGODOVINO V DEVETLETNI OSNOVNI ŠOLI, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, <http://www.zrss.si/default.asp?link=predmet&tip=6&pID=34&rID=411> (Pristop: 20. 2. 2006) in UČNI NAČRT ZA ZGODOVINO V KLASIČNI GIMNAZIJI, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, <http://www.zrss.si/default.asp?link=predmet&tip=6&pID=34&rID=411> (Pristop: 20. 2. 2006).

⁵ Gl. opombo 1.

RABE MITOV OBMEJNEGA ORIENTALIZMA V POLITIČNE NAMENE

Diskurzi, ki so se v preteklih nekaj letih v Sloveniji pojavili v zvezi s postavitvijo Islamskega verskega in kulturnega centra (IVKC) v Ljubljani, so uspešno izkoriščali podobe obmejnega orientalizma o »turških vpadih«. V teh diskurzih se je muslimane pogosto kratkomalo izenačevalo s srednjeveškimi »Turki« ali pa se jim je pripisovalo domnevno dokazane okrutne lastnosti, ki naj bi jih izpričali že njihovi domnevni srednjeveški »predniki«. Naracije o muslimanih in »Turkih« so sprožili politiki, podprli so jih mediji, vanje pa so posegli ljudje najrazličnejših provenienc, od državnih funkcionarjev, predstavnikov Rimskokatoliške cerkve, teologov, intelektualcev do občanov, ki so debate spremljali in se jih udeleževali preko medijev.

Ker je bil islam na simbolni ravni, na kateri bi se konstruiralo versko razlikovanje med pripadniki različnih verskih orientacij in drugih prepričanj vse do vojne v Bosni in Hercegovini povsem odsoten, pokritih⁶ muslimank v Sloveniji pa je zaenkrat tako malo, da so skoraj neopazne, je islamski center tisti, ki je prevzel vlogo muslimanske simbolne Drugosti. Da sta vprašanji postavitve islamskega centra v Ljubljani in upoštevanje islamskega oblačilnega koda v lokalnem pojmovanju tesno prepleteni, kaže tudi spodnja izjava Mihaela Jarca, mestnega svetnika iz vrst stranke Nova Slovenija, na zasedanju seje Mestnega sveta v Ljubljani pred petimi leti:

Če se dovoli džamija, bo kapital zanjo prišel iz islamskih držav, in tisti, ki daje kapital za take zadeve, potem tudi diktira islamsko versko-politično doktrino; potem se bo pa zgodilo, da se bodo v šolah pojavila dekleta v čadorjih, in to ne iz modnih razlogov, ampak iz verskih razlogov (MOL 2001).

Podobno kot zadnjih petnajst let debata o pokrivalih v Franciji, je tudi debata o postavitvi verskega objekta za islamske vernike v Ljubljani v javnosti sprožila vprašanja, ki bi jih lahko združili pod skupnim imenovalcem kompatibilnosti islama z zahodnimi sekularnimi državami. Gre za problematiko, ki je redno na orientalističnem repertoarju. Kot pravi Edward Said (1996, 368–369), se islam stalno oblaaga s političnim karakterjem:



6 Izraz »pokrita« se nanaša na način oblačenja, pri katerem muslimanka spoštuje zapovedi islamskega moralnega kodeksa. Razumevanja islamskih oblačilnih predpisov se v praksi precej razhajajo, v grobem pa gre za oblačenje v ohlapna in neprosojna oblačila, ki pokrijejo celotno telo, razen dlani in obraza. Več o tem sem pisala v svoji doktorski tezi (gl. Kalčič 2006).

Islamske in bližnjevzhodne družbe so docela »politične«, pri čemer je ta pridevnik mišljen kot očitek islamu, da ni dovolj »liberalen«, da ni zmožen ločiti politike od kulture.

Takšni orientalistični diskurzi islam pogosto postavljajo v opozicijo s krščanstvom, ki naj bi bilo po prepričanju mnogih eno izmed temeljnih kulturnih potez evropske kulture. Kakor ugotavlja Talal Asad,

... naj bi zgodovinsko gledano ne bila Evropa tista, ki so jo ogrožali Turki, temveč krščanstvo. Evropa se naj potemtakem od krščanstva ne bi razlikovala (2002, 212),

in naj bi bila pogosto pojmovana v okvirih splošno priznanih zgodovinskih momentov, kot so izkušnja rimskega imperija, krščanstva, razsvetljenstva in industrializacije, iz katerih je bil islam izvzet in zaradi tega danes po verovanju mnogih Evrope ne more predstavljati (2002, 214–215, 218–219). Krščanstvo, ki naj bi bilo v takšnih diskurzih uveljavljeno kot ena izmed temeljnih potez evropske kulture (prim. Cardini 2003, 9–11), se je namreč razvijalo tudi v okvirih evropski zgodovini lastnega momenta sekularizacije, ki ga islam v enaki obliki ne pozna, in naj bi bil kot tak z vrednotami zahodnih družb, ki poznajo laicizem, tako rekoč nekompatibilen. Tako danes razumevanje načela sekularnosti v dominantnih političnih diskurzih (tako v Franciji kot tudi v Sloveniji in še marsikje) povsem samoumevno in brez kakršne koli refleksije izhaja iz interpretacije krščanstva kot temeljne kulturne poteze zahodnoevropskih držav (prim. Asad 2002, 211–220) in kot tako nikakor ne more zagotoviti nevtralnosti do vseh ver in prepričanj, ki naj bi jih laična ureditev zagotavljala. Islam, ki naj bi bil v optiki krščanskega laicizma docela političen in zato nezmožen mirne koeksistence v laični državi, tako v kakršni koli obliki, bodisi v podobi islamskega verskega objekta ali pa islamskega oblačilnega koda, v političnih diskurzih predstavlja grožnjo laični državi.

Zaradi povedanega je mogoče domnevati, da politični diskurzi o islamu in njegovi nekompatibilnosti s sekularnimi ureditvami pravzaprav ne govorijo o islamu, temveč stereotipe o njem izrabljajo v politične namene. Njihova uspešnost v javnosti temelji predvsem na tem, da se sklicujejo na stereotipe o muslimanih in islamu, ki jih ljudje poznajo, in na katere se odzivajo. V Sloveniji so nasilne podobne obmejnega orientalizma povezane s »turškimi vpadi«, s katerimi se slovenski državljani temeljito seznaniijo že med osnovnošolskim izobraževanjem, uspešno pa se oplajajo in še dodatno utrjujejo na medijskih podobah o radikalnem islamiz-

mu⁷ in o politični situaciji na Bližnjem vzhodu, s katerimi se islam in muslimane najpogosteje izenačuje. Normativno razumevanje islama, zagledano zgolj kot skupek verskih in kulturnih norm (ki se jih pogosto tudi napačno interpretira), transplantiranih v nov družbeni kontekst, ne more ustvariti drugačne podobe o muslimanih kot tiste, ki kaže na monolitno islamsko identiteto. Predstave o slepem spoštovanju statičnih in nespremenljivih verskih tradicij implicirajo nepremostljivo alternativo zahodnim sekularnim vrednotam (prim. Salih 2003: 119). Na podlagi tako poenostavljenih podob o islamu in muslimanih pa se da uspešno širiti strahove pred konflikti in izgubo kulturne ali nacionalne identitete.

ODPOR DO ISLAMA ŽE PRED 11. SEPTEMBROM 2001

Čas, ko se je v slovenski javnosti začelo govoriti o možnosti postavitve *džamije*, sovpada z začetki sedanjega konstruiranja muslimanske Drugosti v Sloveniji. Ta po mojih opazanjih in pogovorih z informatorji različnih veroizpovednih provenienc namreč ni utemeljena na razlikovanju, ki bi med večinskim, nemuslimanskim prebivalstvom in muslimani potekalo na podlagi verskih razlik, ki bi jih ljudje zaznavali kot očitne in nepremostljive, temveč predvsem iz konstruiranih razlik, ki gradijo na orientalističnih predstavah o islamu in muslimanih.

Dejstvo je, da kljub vsaj štiridesetletni prisotnosti muslimanov v Sloveniji ti kljub številnim študijam o migracijah znotraj nekdanje Jugoslavije (gl. npr. Mežnarič 1982, Mežnarič 1986, Vovk 1980, Primorac 1980, Žagar 1978) nikoli niso bili obravnavani kot pripadniki islamske vere in kulture, temveč predvsem kot »delavci iz drugih jugoslovanskih republik«, ponavadi izpostavljeni predvsem v relacijah z »Neslovenci«⁸ ter »analizirani« z vidika demografskih in ekonomskih vzrokov in učinkov migracij. Tako so bili, po vsej verjetnosti tudi zaradi svojega precej



7 Kot ga opredeli Bruno Étienne (2000), naj bi bil radikalni islamizem gibanje, ki izvira predvsem iz zavesti o moralni in materialni bedi ter civilizacijski dekadenci islamskega sveta. To gibanje naj bi težilo k revolucionarni preobrazbi sveta po zgledu koranskega nauka in življenja prvih muslimanov. Radikalni islamisti naj bi vzrok takšnega stanja videli v Zahodu in njegovi naravnosti k izkoriščanju, nemorali, materializmu ipd., s čimer naj bi vplival na »zastrupljanje« islamskega sveta.

8 Po navajanjih Bojana Baskarja (2003, 196), naj bi izraz »Neslovenci« v devetdesetih letih 20. stoletja predlagali lingvisti, pozneje pa je bil sprejet v uradno rabo. Primarno naj bi bil zamišljen kot oznaka za vse ljudi, ki niso etnični Slovenci, vendar se je pozneje raba uveljavila le v zvezi z nekdanjimi jugoslovanskimi državljani. Izraz je obremenjen z rasističnim podtonom, ki naj bi po mnenju avtorja v veliki meri izviral v negativni lingvistični diskriminaciji. Lingvistične avtoritete, odgovorne za invencijo, naj bi namreč zavrnile rabo različice »ne-Slovenci«, ki bi jo večina slovensko govorečih po njegovem imela ne samo za bolj politično korektno, temveč tudi za logično, in vsilile sporno varianto »Neslovenci«. Ko so bile avtoritete soočene z nestrinjanjem, so se menda sklicevali na mnenje, da je bila njihova rešitev »bolj usklajena z naravo slovenskega jezika«. Po Gazdiću (Gazdić 1998, 46–47; v: Baltić 2002, 164–165) naj bi se izraz »Neslovenec«, »Neslovenci« uporabljal predvsem od osamosvojitve »kot vrednostni korelat oznake 'Bosanec', obe oznaki pa ne delujeta kot etnični, temveč kot vrednostno-socialni oznaki«.

ohlapnega prakticiranja vere, pa tudi komunističnega režima, ki je razpravljanje o religiji inhibiral, unificirani v brezoblično maso jugoslovanskega delavstva.

V Sloveniji je bilo od leta 1969 pa do danes muslimanom za izgradnjo *mošeje* ponujenih kar 25 različnih lokacij. Že ta številka kaže, da pomanjkanje prostora ni razlog za zavračanje *mošeje* v neskončnih birokratskih procedurah, ki vse do leta 2003 nikoli niso prišle v medije, ampak na prikrito in že dalj časa prisotno islamofobijo (prim. Dragoš 2004, 15). V 80. letih prejšnjega stoletja (1982) je bil izveden tudi natečaj za arhitektonsko rešitev *džamije* na takrat že peti ponujeni lokaciji nasproti Plečnikovih Žal, ki bi bila prilagojena Plečnikovi arhitekturi (prim. Mehmedić 2003, 11–17). Izbran je bil načrt dr. Fedje Koširja (Pašić 2002: 111), človeka, ki danes vneto zanika, da se je takšnega projekta sploh kdaj udeležil, poleg tega pa v medijih seje svojevrsten arhitekturni rasizem, ko piše o tem, da islamska arhitektura kot umetnostna zvrst »ni avtonomna, temveč podrejena diktatu vere«, in zato nima samostojne »vede o arhitekturi kot samosvoji umetnosti, kakršno ima evropsko arhitekturno izročilo«:

Evropsko-atlantski arhitekturni segment ima bogato civilno izročilo, kar seveda ni nič drugega kot refleks civilne družbe, kakršno proizvede kapitalizem. Islamska arhitekturna tradicija je nasprotno nedvoumno ideološka in necivilno religiozna ter kot taka nekompatibilna z zahodnimi izročili (Košir 2004).

Dne 11. septembra 2001 se je zgodil razvpiti teroristični napad na Svetovni trgovinski center (WTC) v New Yorku. Ta datum se splošno označuje kot ključni mejnik, ki danes oblikuje življenja muslimanov v zahodnoevropskih in ameriških državah. Vendar averzija do islama v Sloveniji očitno sega precej pred ta datum. Orientalistične predstave so v resnici stalno prisotne v kolektivni zavesti, njihova aktivacija v javnosti pa je odvisna od aktualnih političnih potreb. In čeprav je vprašanje gradnje *džamije* v Sloveniji staro že skoraj štirideset let, so se debate o islamu in muslimanih, povezane z njeno postavitvijo v Ljubljani, v javnosti pojavile šele leta 2003 (prim. Dragoš 2004), torej ravno leto pred zadnjimi volitvami v Državni zbor.

Kot ugotavlja Srečo Dragoš, se slovenski politiki sicer neradi izrekajo o temah, o katerih še ni izoblikovanega konsenza na civilni ali državni ravni. Prav tako neradi iščejo soglasne rešitve problematikam, ki ne obetajo zanesljive volilne podpore. Najpogosteje prihaja do zadržkov, kadar gre za vprašanja različnih marginaliziranih skupin (prim. 2003: 47). Tako se o gradnji *džamije* politiki javno niso izrekli, dokler to ni postalo politično oportuno. Časovno sovpadanje predvolilnega časa in aktiviranje debate o *džamiji* v političnih diskurzih priča o tem, kako zelo je orientalizem uporaben za nacionalistično politično mobilizacijo. V tem kontekstu gre verjetno razumeti tudi spremenjeno mnenje dr. Fedje Koširja glede *džamije*, za katero je pred leti brez pomislekov izdelal arhitekturni načrt. Po

njegovem Slovenija, ki je danes, v skladu z uveljavljenimi orientalističnimi predstavami, ena izmed držav »civilne« Evrope in temelji na dolgotrajni evropski, torej tudi krščanski tradiciji sekularizma, nikakor ne more reprezentirati »necivilne religiozne« arhitekturne tradicije, ki je »nekompatibilna z zahodnimi izročili«.

Orientalistične podobe o »turških vpadih« so zaradi učinkovitosti ideoloških aparatov države v ljudski zavesti stalno prisotne (ali pa stalno obujane). Cvetke obmejnega orientalizma, iz katerih je vel strah pred islamsko nevarnostjo, so se npr. v obdobju pred zadnjimi parlamentarnimi volitvami (2004) uspešno prepletale z aktualnimi mednarodnimi političnimi temami, povezanimi z islamom. V tistem času so mediji namreč poročali predvsem o dogodkih, povezanih z islamom v svetu, niso pa posvečali pozornosti konkretni situaciji muslimanov v Sloveniji (prim. Pašić 2002; Dragoš 2003). V skladu z orientalističnim ignoriranjem glasu Drugega se nihče ni spraševal, kdo dejansko so muslimani v Sloveniji, kakšne vrednote in zavest o skupnosti gojijo in kako v Sloveniji živijo.

Tako je orientalizem kot nazorska podstat razviden že iz zapisnika 27. seje mestnega sveta Mestne občine Ljubljana maja 2001. Mestni svetniki, člani različnih političnih strank, so si svoja stališča do *džamije* podajali že nekaj mesecev pred napadom na WTC. Na dnevnem redu je bila obravnava gradiva osnutka spremembe urbanistične dokumentacije na že šesti ponujeni lokaciji ob Cesti dveh cesarjev, ki je bilo ob koncu seje sicer ne soglasno, a vendarle sprejeto. V izjavah mestnih svetnikov je razbrati predstave, ki islam povezujejo z nasiljem, neprilagodljivostjo in nevarnostjo. V večini izjav kot osrednji argument proti gradnji *džamije* nastopa stališče, da islam ni del slovenske nacionalne identitete, zaradi česar naj zanj v Sloveniji ne bi bilo prostora. Mnenja se torej sklicujejo na nacionalno preteklost, v kateri se Slovence konsistentno prišteva k svetu krščanstva kot izključno pooblaščen nad ozemljem, ki naj bi ga v preteklosti uspeli uspešno obraniti pred nekrščanskimi Drugimi. Islamska arhitektura tako ne more biti kompatibilna s slovensko (krščansko?!) krajino, ki enostavno ne more sprejeti *džamije*, ne da bi se podrlo njeno »naravno« ravnoesje in dobro počutje njenih »avtohtonih« prebivalcev, ki naj bi jih nad slovenskim ozemljem pooblaščala, kot to zagotavljajo nacionalne mitozgodovine, prav njihova dolgotrajna in kontinuirana poselitev na tem teritoriju. V tem kontekstu se zanemarjanje ustavnega načela o ločitvi verskih skupnosti od države, prav tistega, kar se islamu kar naprej očita, ne zdi prav nič sporno. Ravno nasprotno se nekaterim promoviranje katolištva kot temeljne kulturne poteze slovenstva tako ni zdelo nič spornega, temveč povsem samoumevnega in celo potrebnega:

Namesto lokacije za džamijo bi raje rezervirali prostor za gradnjo katoliških cerkva, saj je katolištvo temelj naše kulture in tudi nacionalne identitete, to pa je v naši politiki še vedno zapostavljeno.⁹

Slovenija naj bi pripadala drugačni, evropski kulturi, torej svetu krščanstva, in naj bi taka tudi ostala. Zato je v resnici katera koli, ne le »predlagana lokacija«, nedopustna:

Predlagana lokacija je nedopustna, ker džamija ne spada v slovensko kulturno krajino, to bi spreminjalo videz te naše pokrajine, v bistvu, duha pokrajine – bi celo lahko rekel.¹⁰

Domnevni krščanski »duh pokrajine« bi namreč *džamija* kazila kjer koli v Sloveniji. Poleg tega bi njena postavitev slovensko pripadnost svetu krščanstva zanikala tudi na simbolni ravni, saj bi jo povezala z Balkanom, kjer naj bi tudi zaradi islama v preteklosti prihajalo do nasilja in »človeških žrtev«. Če bi postavili *džamijo*, bi to pomenilo, da se je dopustilo, da je v deželo ponovno zakorakala balkanska nevarnost, enako nasilna kot tista iz časa »turških vpadov«. V kontekstu svojega dokazovanja pripadnosti Evropi in njeni domnevno miroljubni krščanski tradiciji naj bi torej slovenska krajina tudi na simbolni ravni obdržala attribute krščanstva in se distancirala od nemirnega Balkana:

Nedopustno je, da bosta dva tridesetmeterska minareta [...] štrlela iz tele slovenske deželice, ki je po svoji naturi drugačna, po svoji kulturni dediščini drugačna od muslimanske kulturne krajine. Nesprejemljivo je, da bi se minaret videl iz Murgel; če bo ta minaret zakoračil v naše Barje med Rožnik, Golovec, Kurešček in tako naprej, visoko, [...] je to korak, da je zakoračil Balkan v to deželo [...] To je pa povezano z nasiljem, to je povezano z odporom, to je povezano lahko s človeškimi žrtvami. Skratka, postaviti minaret v slovensko pokrajino je tako, kot če bi postavil mediteransko hišo z ravno streho na Krvavec pa recimo v Kranjsko Goro ali pa, recimo, eno alpsko, tisto visoko, strešno hišo dol na obalo. To ne gre.¹¹

Slovinci naj bi imeli izkušnje iz »turških časov«, ko naj bi »Turki« fanatično silili svoje ujetnike v islam, zato je tokrat domnevno neizbežno islamizacijo treba zatreti že v kali – kot da se na prihod muslimanov v Slovenijo šele čaka in ti ne bi bili del njene realnosti že desetletja:

9 Izjava dr. Janeza Vrboška, svetnika iz vrst stranke NSi (MOL 2001).

10 Izjava dr. Antona Jegliča, svetnika iz vrst stranke SDS (MOL 2001).

11 Izjava Jožeta Snoja, svetnika iz vrst stranke SDS (MOL 2001).

Muslimanska vera je zelo zelo militantna, zato bi izgradnja mošeje v Ljubljani pomenila center in začetek islamizacije Slovenije, tako kot npr. v Andaluziji, kjer za prvo mošejo pridejo naftni šejki in nove mošeje ...¹²

Zaradi vsega tega Slovenija islama in pogleda nanj enostavno ne prenese: »Murgle ne prenesejo pogleda na minaret, ker so tam zelo nizke hiše, atrijske hiše«.¹³ Muslimani so v Sloveniji sprejemljivi le, če opustijo svojo vero in se prilagodijo »nam«, v slovenski nacionalni zgodovini utemeljeni kulturi, tradiciji, veri. Če potemtakem enostavno prenehajo biti muslimani:

Muslimani bi se morali bolj prilagajati nam, saj je to v skladu že z običajnim bontonom, npr. če jaz pridem nekam v goste, pridem s tistimi rožami, ko vem, da jih ima tista gospa rada, ne pa z – na primer, če gojijo tam ne vem kaj.¹⁴

Še zlasti po 11. septembru se je v slovenskem dnevnem časopisju veliko pisalo o terorizmu in širilo strah pred islamskim fundamentalizmom ter nasilno islamizacijo. V stilu Huntingtonovega spopada civilizacij (Huntington [1996]2005) so članki aludirali na idejo o tem, da naj bi bil islam po padcu komunizma novi sovražnik Zahoda. Besede in besedne zveze, kot so »prevlada islama«, »terorizem«, »skrajneži«, »klavci«, »nedemokratičnost«, »vojna«, »togost«, »agresivnost«, »grozeča nevarnost islama«, »ekspanzija«, »surovost«, »pomanjkanje demokracije v islamu« ipd. so bile v takšnih člankih konstanta (prim. Pašić 2002, 115–123). Po 11. septembru in ameriškem »obračunu s terorizmom« v Afganistanu se je pisalo tudi o podjarmljanju žensk v islamu, kot tudi pozneje, v letih 2004 in 2005, ko je bilo v Franciji na dnevnem redu sprejemanje zakona o prepovedi nošenja vidnih verskih simbolov v državnih šolah.

O muslimankah v Sloveniji se ni pisalo in se še vedno ne piše, saj so praktično neopazne. Kot take verjetno niso aktualna tema, ki bi se jo dalo izrabiti v dnevno-politične namene. Edina primera, ko so mediji poročali tudi o tej tematiki, sta aretacija Amele Đogić, žene nekdanjega *muftije*¹⁵ Osmana Đogića, ki naj bi policista izzvala zgolj s tem, ker se je pred vhodom bloka, kjer je živela, pojavila z ruto na glavi (Vukelić 2002), in težave Jeseničanke Vahide Puškar-Šupuk pri pridobivanju voznškega dovoljenja. Njej uslužbenka upravne enote Jesenice ni hotela izdati dovoljenja, ker je na fotografiji nosila ruto (Umejnović 2003).¹⁶ V obeh primerih



12 Izjava dr. Janeza Vrboška, svetnika iz vrst stranke NSi (MOL 2001).

13 Izjava Petra Božiča, svetnika iz vrst stranke LDS (MOL 2001).

14 Izjava Petra Božiča, svetnika iz vrst stranke LDS (MOL 2001).

15 Najvišji predstavnik Islamske skupnosti v Sloveniji.

16 Peti člen tega pravilnika, ki je bil po incidentu kmalu spremenjen, natančno predpisuje zahteve glede oblike, velikosti in tehnične lastnosti izdelane fotografije, ki jo mora stranka predložiti zahtevi za izdajo voznškega

je šlo za stanja, v katerih so bile muslimanke prepoznane kot Druge zaradi svojih oblačil, torej za primere, ko so bili Drugi v očeh zastopnikov oblasti vprašljivi zgolj zaradi svoje očitne pripadnosti islamu.

ZAČETKI SODOBNEGA KONSTRUIRANJA MUSLIMANSKE DRUGOSTI

Dve leti po 27. seji ljubljanskega mestnega sveta, katere zapisnik nikoli ni prišel v javnost, je v kontekstu predvolilnih političnih agitacij tema postavitve islamskega verskega in kulturnega centra ponovno postala politično zanimiva. Volitve so namreč sovpadle s časom, ko je Agencija za okolje RS dokončno potrdila urbanistično dokumentacijo v zvezi z lokacijo ob Cesti dveh cesarjev, kjer naj bi se zgradil islamski center.¹⁷

V tem obdobju so tudi mediji začeli aktivno poročati o izjavah in argumentih politikov, članov različnih parlamentarnih političnih strank in drugih akterjev, predvsem predstavnikov RKC, v zvezi z *džamijo*. Argumentov proti je bilo vedno več, v bistvu pa so ostajali enaki tistim izpred dveh let na 27. seji mestnega sveta. Z obmejnim orientalizmom so najaktivneje operirale največje opozicijske stranke (predvsem SDS, pa tudi SMS, SNS, NSi), vključno s krščansko usmerjeno SLS, ki je bila takrat na oblasti kot članica vladajoče koalicije (prim. Dragoš 2004: 25–27). Glede »osveščanja« javnosti se je takrat aktivirala tudi domnevno politično nevtralna RKC, in sicer leto po tem, ko se je nadškof Rode v izjavi na POP TV ob božiču leta 2002, v kateri je politike in javnost najprej, s pomočjo orientalističnega argumenta o »vseprežemajoči političnosti islama«, podučil o tem, da *džamija* za muslimane ni isto kot cerkev za kristjane, od zadeve javno distanciral:

Ne bi jaz govoril tukaj v imenu slovenske katoliške cerkve. Samo eno poja-
snilo bi rad dal. Namreč, ko se odločajo za gradnjo džamije v Sloveniji,
morajo politiki vedeti, za kaj se odločajo. Namreč, džamija za muslimane
ni isto kot je cerkev za kristjane. Džamija v islamskem pojmovanju je poli-
tični, kulturni, socialni in verski center. Vprašanje je zdaj, ali so slovenski
politiki za to, da je na našem ozemlju neki center, ki je tudi politični, in ki

dovoljenja. Peti člen jasno določa, da mora biti oseba fotografirana od spredaj, z odkritim čelom in brez čepice, klobuka ali rute. Nošenje rut ali čepic na fotografijah so do takrat dopuščali le pri osebnih izkaznicah in potnih listinah. Za takšne fotografije so lahko izjemoma zaprosili le starejši ljudje, ki nosijo ruto ali čepico kot sestavni del svojega oblačila. Enake pravice kot starejši ljudje so imele tudi redovnice in drugi poklicni pripadniki verskih skupnosti, katerih pokrivalo je sestavni del oblačila verske skupnosti. Notranje ministrstvo je po incidentu takoj pristopilo k spremembi pravilnika o voznških dovoljenjih v zvezi z zahtevano fotografijo, tako kot je to urejeno v pravilnikih za izdajo osebne izkaznice in potnega lista. Od takrat imajo vsi trije pravilniki (o osebnih izkaznicah, potnih listinah in voznških dovoljenjih) enake zahteve glede fotografije.

17 Pozitivno mnenje je agencija potrdila že 24. junija 2003, z nekaterimi spremembami pa je bil osnutek končno sprejet 8. decembra 2003.

predstavlja neko drugo kulturo, neko drugo svetovno silo. To je odločitev, ki je v rokah politikov. In jaz se od tega absolutno distanciram, ker naj prevzamejo svojo odgovornost, ampak naj vedo, kaj delajo (Pucer in Zgonc, 24. 12. 2002).

Katoliški teolog Drago Ocvirk je dobro leto po tem, ko je Rode podal svoje »nevtravno« stališče o *džamiji* kot političnem centru, še sam izrekel zelo podoben orientalizem:

O džamiji se motimo, če jo imamo le za »bogoslужen kraj«. Prav tako se motimo, če utemeljujemo pravico do gradnje džamije z versko svobodo, ker preprosto ne gre za religijski prostor. [...] Glede na večrazsežnostno (in pogosto politično) naravo džamije v islamskem izročilu zna biti njena gradnja – v nasprotju z gradnjo cerkva – politično dvoumno dejanje (Ocvirk 2004, 8).

V SDS so potem, ko je mestni svet potrdil spremembe akta za območje, kjer naj bi stal IVKC, izrazili stališče, da se jim birokratske procedure preprečevanja njene izgradnje ne zdijo dopustne in da se zavzemajo za svobodo veroizpovedi, da pa se jim odločitev mestnega sveta ne zdi sprejemljiva, saj se »ne strinjajo niti z lokacijo niti z obsegom niti z vsebino«, hkrati pa so bili mnjenja, da bi IVKC »sigurno vznemiril avtohtono prebivalstvo v Sloveniji« (STA 2004, STA / M. P. 2004), ki naj bi imelo zaradi svoje »avtohtonosti«, torej zaradi domnevne prve in kontinuirane poselitve slovenskega teritorija, na katerem naj bi živelo že od nekdaj, pravico, da si življenje ureja v skladu s svojo »avtohtono«, na krščanstvu temelječo tradicijo, in se ne pusti motiti nekakšnim muslimanom.

Tudi v vladni stranki SLS so imeli pomisleke. Andrej Umek, nekdanji minister za znanost, se je bal za splošno varnost Slovenije in širil strah tako, da je islam kratkomalo izenačil s terorizmom, slovenske muslimane pa postavil v povsem drugačno luč, kot so je bili Slovenci do tedaj vajeni:

Izgradnja džamije je v tem trenutku iz varnostnih razlogov popolnoma nesprejemljiva. Zato je treba priprave na izgradnjo takoj in nepreklicno ustaviti, o gradnji pa bi lahko znova razmišljali po dokončni zmagi nad islamskim fundamentalizmom in terorizmom. Z izgradnjo džamije bi namreč Ljubljana vede ali nevede tudi širila infrastrukturo Al Kaide in drugih terorističnih organizacij.¹⁸

V zadnji instanci je islamofobija privzela institucionalno formo v obliki referendumске pobude. Ko je bil na 7. seji mestnega sveta MOL decembra 2003 sprejet odlok o prostorski umestitvi *džamije*, je mestni svetnik Mihael Jarc v imenu



18 SLS, *Ljubljanska SLS o džamiji*, <http://www.sls.si/forum> (Pristop 20. 2. 2004)

Liste za čisto pitno vodo 6. januarja 2004 sprožil zbiranje podpisov o naknadnem referendumu, na katerem naj bi se meščani odločali o postavitvi *džamije*. Referendumsko pobudo so podprle kar štiri parlamentarne stranke: SLS, SDS, NSi, SNS (prim. Dragoš 2004, 24). Ena temeljnih ustavnih pravic slovenskih državljanov je tako postala predmet predvolilnih agitacij in predmet referendumske iniciative.

Na tiskovni konferenci referendumskih pobudnikov je svetnik Mihael Jarc svoje razmišljanje o »nevarnostih«, ki jih s seboj prinaša *džamija*, povezal s »turškimi vpadi« in eksplicitno vzpostavil zvezo med mnogokrat omenjano nevarnostjo nasilne islamizacije s »kruto« slovensko preteklostjo, ki bi se z zgraditvijo *džamije* utegnila ponoviti. Slovenski muslimani so bili tokrat odkrito demonizirani s pomočjo zlorabe spomina na »turške vpade«:

V preteklosti je bila Slovenija pod stoletno obsado turških vojakov, ki so prišli k nam s sabljo, s handžarji, zdaj pa ne prihajajo več z mečem in ognjem, temveč s svojo knjigo, ki ji pravijo Koran (Aleksič 2004).

Posledice islamizacije bi se po razmišljanju Zmaga Jelinčiča kazale v vsiljenih islamskih normah:

Če ne bomo pazili, bomo postali ekspozitura neke muslimanske države in kar na lepem bomo morali mi sprejeti določila njihovega obnašanja, verovanja in oblačenja (Aleksič 2004).

Čeprav »njihov« način oblačenja za politike očitno zaenkrat še ni dovolj velika »težava«, da bi z njo bolj aktivno polemizirali, bi *džamija* po mnenju nekaterih sprožila tudi vsiljene islamske oblačilne norme. Ne le, da bi se, kot je izjavil Mihael Jarc že leta 2001, »v šolah pojavila dekleta v čadorjih«, in sicer iz verskih, ne modnih razlogov (gl. MOL 2001), tudi drugi bi morali sprejeti »njihov način oblačenja«. »Čez pet, deset let bomo mi morali vprašati une, ali bomo smeli nositi džins, ali bom lahko šel na pivo«, se je na referendumski tiskovni konferenci bal aktivist Drago Stražišar (Aleksič 2004). Takšno pojmovanje oblačilne drugačnosti in drugih islamskih norm je uglaseno z obmejnimi orientalizmom, saj iz njega veje strah pred bližnjim Drugim, ne navduševanje nad nerazumljeno eksotiko oddaljenega Dugega, sicer tipično za orientalizme elitnega kolonialnega izvora.

Zbiranje podpisov za vložitev referendumske pobude je bilo končano 6. februarja 2004; pobudniki so uspeli zbrati 12.000 podpisov, s čimer so presegli zahtevani minimum 10.780. Pri tem ne gre prezreti očitne angažiranosti pobudnikov, ki so pred različnimi ljubljanskimi občinskimi izpostavami mimoidoče vabili, da vstopijo in oddajo svoj glas proti. Medtem ko je mestni svet odločal o tem, kaj narediti s pobudo, za katero so sklenili, da jo predajo v presojo ustavnosti na Ustavno sodišče RS, so pred mestno hišo potekale demonstracije proti gradnji *džamije*. Eden izmed transparentov, ki so jih nosili demonstrantje, med katerimi

je bilo opaziti tudi mladce iz vrst slovenskih obritoglavcev, t. i. »borcev« za čistost slovenske substance s slovenskih ulic, je bil uglasen z obmejnimi orientalizmom: »Svetniki, ne izdajte slovenske tradicije, Slovenija je katoliška dežela že 1.500 let« (MBU 2004). Dne 3. avgusta 2004 je akt začel veljati.

OBMEJNI ORIENTALIZEM NA INTERNETNIH FORUMIH IN V TELEVIZIJSKIH ODDAJAH

O priročnosti nacionalnega spomina za zlorabe v predvolilni kampanji nadalje pričajo burne razprave o (ne)gradnji *džamije*, ki so se zvrstile na mnogih internetnih forumih in v televizijskih oddajah. Spominjanje na obdobje »turških vpadov« je na njih doživelo pravi razcvet. Diskutanti na forumih in v televizijskih oddajah iz obdobja predvolilne kampanje so argumente proti izgradnji *džamije* aktivno opravičevali s pomočjo prirejenih podob nacionalne preteklosti. Morda je spodnji zapis s foruma tipičen primer:

V turških vpadih, turška vojska ni samo s sulicami prebadala otrok, je tudi sekala glave in jemala materam otroke, ki so jih prevzgojili v janičarje. To pa vemo kdo so bili.¹⁹

In še:

Kakšna džamija neki? Muslimani so stoletni sovražniki Evropske civilizacije. Naj plačajo odškodnino za Turške vojne, ropanja in pobijanja! Islam je najbolj netolerantna vera na svetu. Mošeje so legla nestrpnosti, terorizma in kriminala. V vsem zahodnem svetu so po 11 Septembru odkrili fanatične nestrpnosti in teroriste v islamskih »kulturnih« centrih in mošejah!²⁰

Podobno je Angelca Žerovnik v oddaji Trenja: Zelena luč za džamijo?²¹ zatrjevala, da ni ksenofobna, temveč da jo je le strah, tako kot tudi večino Slovencev, ki naj bi zaradi zgodovinskih izkušenj do strahu imeli tudi vso pravico:

Zakaj Slovenci ne bi smeli imeti pravico izražati bojazen? Vendar so tu zgodovinska dejstva. Slovenci so zelo trpeli, ko so bili udori Turkov, in takrat ravno pobijanje iz muslimanske strani.

Tudi nekdanji minister za kulturo in veleposlanik republike Slovenije v Franciji, Andrej Capuder, je bil kot gost oddaje Omizje: Nestrpnost do verujočih,²² prepri-



19 http://www.mladina.si/tehdnik/200406/clanek/slo-intervju-bernard_nezmah/ (Pristop 15. 9. 2005)

20 <http://www.mladina.si/tehdnik/200233/clanek/minaret/> (Pristop 15. 9. 2005)

21 POP TV, 11. 12. 2003.

22 RTV Slovenija, 28. 1. 2004.

čan, da pretekle izkušnje s »Turki« povsem legitimno opravičujejo sodobni strah pred islamom:

... mi poznamo muslimane edino v zvezi z njihovimi invazijami proti Sloveniji. 200 let turških vpadov, veste, je zapustilo sled v slovenskem narodu. Če bi šel malce na gensko analizo, ali pa ... nazaj, bi našel tu nek upravičen strah oziroma averzijo, ker to so bili naši najbolj nasilni sosedeje.

Z orientalizmi maziljen kolektivni spomin na obdobje »turških vpadov« preprečuje drugačen pogled na muslimane kot militantne nasilneže. Tako Nevzet Porić, sicer tajnik slovenske Islamske skupnosti, v tej isti oddaji gospoda Capudra nikakor ni mogel prepričati, da je vse, kar si muslimani v Sloveniji želijo, le mir in strpnost. Nekdanji minister za kulturo je tako odigral nejevernega – pa tudi pokroviteljskega – Tomaža: »Ampak to pa lahko pohvalimo, da je o miru in ljubezni spregovoril mohamedan.«

Mitološki »mi« za stoletja nazaj so izkazali tudi že citirani forumovci:

Sramota je da, lasten narod, slovenski narod podpira izgradnjo islamskega centra v Sloveniji, poleg tega, da ta že ima molilnice. Mar niste hodili v šole, se mar ne zavedate dejstev, ki vladajo v islamski kulturi? Ali ste nemara pozabili kdo je v 16. st pri Sisku dokončno premagal Turke. So bili to mogoče vaši pradedje? Kako bi se njim, kot pripadnikom ponosnih Slovencev, to zdelo?²³

V kontekstu sklicevanja na »absolutno zgodovinsko resnico« bi za marsikaterga Slovenca izgradnja *džamije* simbolizirala padec sodobne krščanske meje in le prvi korak k nadaljevanju osmanske ekspanzije v sodobnosti ter k poskusom islamizacije Slovenije:

ISLAMSKI FUNDAMENTALISTI BODO FINANCIRALI GRADNJO MOŠEJE V LJUBLJANI. Aj-jaj-jaj ... Kar v 300 letih ni uspelo Turkom, bo pa njihovim potomcem. Slovenci, prižgimo grmade!²⁴

In še:

Upam, da se ne bo Ljubljana čez 50 let imenovala Ljubljanska islamija, Slovenija pa Slovenijaislamabad. Turčine, ne hvala!²⁵

23 http://www.mladina.si/tehdnik/200404/clanek/slo-intervju-mateja_hrastar/ (Pristop 15. 9. 2005)

24 <http://www.mladina.si/dnevnik/39629/> (Pristop 15. 9. 2005)

25 <http://www.mladina.si/dnevnik/41095/> (Pristop 15. 9. 2005)

Džamija pa za marsikaterega Slovenca ne simbolizira le grožnje islama in muslimanov, temveč tudi zanikanje slovenske pripadnosti »naprednemu« in »krščanskemu« Zahodu. Ravno v tem kontekstu je arhitekt Fedja Košir v teku celotne razprave o gradnji *džamije* vztrajno poudarjal, da *džamija* enostavno ne sodi v slovensko kulturno krajino. Njegovi argumenti so vztrajno napeljevali, da bi postavitev *džamije* Slovenijo povezala z Balkanom z vsemi njegovimi pejorativnimi vsebinami, namesto z Zahodom, kamor naj bi se Slovenci prištevali:

Lokacija, ki jo Islamska skupnost tukaj dobiva na zlatem krožniku, dobesedno, je za njih resnično idealna. Idealna zaradi tega, ker je nabita z neko semantiko, simboliko, na nekatere mogoče nekateri malo pozablajo. Kdorkoli se bo pripeljal od zahoda, Italija ali pa Avstrija in bo šel destinacija Zagreb–Bihač, ne vem kam, seveda bo zagledal tukaj kupolo in minaret, ne bo šel nikoli Tromostovja gledat, ker ga čisto nič ne zanima, ampak bo vedel, tukaj smo na Balkanu. Na islamskem Balkanu.²⁶

Skozi mitozgodovinske naracije se ne konstruira le muslimanska Drugost, vzbuja strah pred islamom in ustvarja prepad med domnevno homogenima svetovoma »krščanstva in islama«, temveč se v njih utemeljuje tudi upravičenost do izključevanja muslimanov iz državljanskih pravic, ki naj bi jim zagotavljale enakopravno bivanje na slovenskem teritoriju. Prirejena preteklost zagotavlja primat tistim, ki naj bi današnji nacionalni teritorij poseljevali že od nekdaj, in ga skozi čas uspeli kontinuirano braniti pred napadi nekdanjih »muslimanskih« sovražnikov. Tako se v diskurzih o muslimanih pogosto omenja avtohtonost in avtohtone prebivalce Slovenije, torej tiste, ki naj bi bili na sodobnem slovenskem teritoriju izvorni, in o njihovi avtohtoni, torej domnevno prvotni in edini legitimni kulturi, vezani prav na ta teritorij:

Kaj, da bi džamijo zgradili v Sloveniji? Samo še čakam, da si bo kakšen musliman zmislu, da bi lahko v Lipici namesto lipicancev vzrejali kamele. Kot avtohton Slovenec ne bom nikoli dovolil, da je sredi Ljubljane džamija, ki sodi v Afro/Azijo. Nočem videti nikakršnih islamskih mošej, minaretov ker preprosto ne želim, da bi mala Slovenija postala kot Sudan ali Iran.²⁷

Kakršno koli poseganje v to avtohtono kulturo pomeni tudi že motenje pravic tistih, ki se imajo za privilegirane, »avtohtone« prebivalce Slovenije. In ravno ta samoumevnost samobitnosti, ki naj bi na slovenskem teritoriju vzniknila nekje v nedoločljivi preteklosti in se uspela obdržati vse do danes, naj bi »avtohtonim« Slovencem zagotavljala pravico do neodvisnega razpolaganja nad nacionalnim



26 *Zelena luč za džamijo?* Trenja, POP TV, 11. 12. 2003.

27 <http://www.mladina.si/tehdnik/200233/clanek/minaret/> (Pristop 15. 9. 2005)

ozemljem (prim. Lowenthal 1996, 174) in do urejanja življenja na njem v skladu s sprejemljivo »avtohtono« kulturo:

Za našo podalpsko deželico so značilne cerkvice na gričkih, kozolci, kapele, gradovi, tega smo navajeni. Zato so mi trenutno bolj blizu vrtički in solatka in paradižniki, kot pa minaret, visok 27 metrov ob najprometnejši avtocesti v državi. Muslimani in džamije niso naravni v tem okolju. To je kultura, ki se je priskledila v naše okolje. Islam je tujek, poudarjam TUJEK v slovenskem kulturno zgodovinskem in etničnem prostoru, zato nasprotujem postavitvi takšnega verskega objekta kjerkoli v državi!²⁸

Državljeni se torej delijo na avtohtone in neavtohtone. Nacija je pojmovana primordialistično, saj se verjame, da se esenca slovenskega naroda, ki naj bi izšel iz domnevnega skupnega slovenskega predništva že pred tisočletji, in vzniknil na slovenski zemlji, skozi vso zgodovino ni spremenila. Pravzaprav imamo opraviti s svojevrstnim kulturnim rasizmom, saj se o slovenstvu razmišlja s pomočjo biologije. Slovenstvo določajo geni in kri, ki naj bi izhajali iz skupnih prednikov, in so v preteklosti vzniknili na slovenski zemlji. V skladu s primordialističnim pojmovanjem nacije pa državljanstvo ne more zagotavljati državljanskih pravic vsem svojim državljanom. Ko je v že citirani oddaji *Trenja: Zelena luč za džamijo?*²⁹ Nevzet Porič poskušal dokazati, da ima kot državljan Slovenije vso pravico do uveljavljanja svojih verskih prepričanj in opravljati svoje verske dolžnosti v za to primernem objektu enako, kot to lahko počne kateri koli drug Slovenec, ki se ima npr. za katolika, in v podporo svojega argumenta celo pokazal slovenski potni list, ki naj bi mu te pravice zagotavljal, ga je Mihael Jarc kratko in jedrnato seznanil z esenco primordialističnega razumevanja slovenstva: »Glejte, vi ste južnjak, jaz sem Slovenec.«

Ko so politične debate s pomočjo medijev enkrat reaktivirale podobe obmejnega orientalizma, so dosegle svoj namen. Javnomnenjske raziskave za predvolilno obdobje so tako pokazale, da je število podpornikov izgradnje *džamije* v tistem času upadlo, da se je število nasprotnikov povečalo, ravno tako tudi tistih, ki se glede vprašanja izgradnje *džamije* niso opredelili. Iz javnomnenjskih raziskav se je dalo razbrati tudi, da volilno telo vedno bolj podpira politične stranke, ki nasprotujejo izgradnji *džamije*. ZLSD in predvsem LDS, tedaj največja vladna stranka, sta tako zaradi svoje neodločnosti glede tega vprašanja izgubili velik del volilne podpore, medtem ko si je SDS, tedaj največja opozicijska stranka, z vztraj-

28 <http://www.mladina.si/dnevnik/38952/> (Pristop 15. 9. 2005)

29 POP TV, 11. 12. 2003.

no propagando proti *džamiji* prislužila večjo podporo kot kdajkoli prej (prim. Dragoš 2004: 24–27; CJMMK 2004).³⁰

Zgoraj opisani primeri političnega diskurza so imeli mobilizirajoč učinek na množice zato, ker se je diskurz lahko oprl na trdno zasidrane referente v sami ljudski in popularni kulturi, ki je dostopna vsakomur, poleg tega pa jih uspešno reproducirajo ideološki aparati države, kakršen je šolski sistem. Z retoriko poudarjanja in interpretiranja slednjih so politiki reaktivirali kolektivni spomin na islam in spodbujali ljudstvo v predvolilni kampanji. Večina političnih izjav je bila utemeljena na bogatem polju zgodovinskih metafor in metanaracij, ki so v kolektivni zavesti skoncentrirane v podobi t. i. »turških vpadov« v srednjem veku, ki so v Sloveniji pravzaprav osrednja referenca za islam. Uspešnost »*džamijske*« predvolilne politične retorike je torej temeljila na transmisiji vednosti o islamu, povezani s slovensko nacionalno preteklostjo in preteklimi »sovražniki naroda«.

VLOGA INTELEKTUALCEV V PROCESIH KONSTRUIRANJA MUSLIMANSKE DRUGOSTI

Še enkrat lahko poudarimo vlogo intelektualcev v tem procesu. Andrej Capuder na primer ni le strankarski in nekdanji državni funkcionar in diplomat, temveč tudi intelektualec z akademskim nazivom in pozicijo; vendar se je v opisani debati o *džamiji* izkazal za ujetega v past orientalizma, ko je nereflektirano širil znanje o »turškem strahu«. Islamofoben diskurz, ki ga je reproduciral v televizijski oddaji Omizje, pa med intelektualci v Sloveniji ni kaka posebna izjema. Tako je na okrogli mizi *Zakaj so jezni mladi moške*, 23. 11. 2005, ki jo je organizirala Filozofska fakulteta v Ljubljani, iz publike spregovorila tudi filozofinja Cvetka Toth, ki je uvodoma svojo tolerantnost do drugačnosti takole ilustrirala na primeru Romov:

Zdej pa, dragi kolegi sociologi, eno vprašanje. Mene moti, ko slovensko družboslovje poudarja, da ne zmoremo ene elementarne darežljivosti do drugih, drugačnih, do drugih konfesij. Strinjam se s kolegom Rizmanom, da so se koncepti egalitarizma izpeli in da znova začnemo razmišljati o tem, kaj razlike so ... Spominjam se Romov, Ciganov, s katerimi sem hodila v šolo. To je kastni sistem! 2500 let star, oni so Indijci! Vse kulture, vsi narodi, ki so šli čez ta teritorij, so bile, Nemci bi rekli, as... torej, zmožni se asimilirati, oni ne. Še danes velja pravilo šatri kaste, da mati lahko tepe otroka, hčerko, oče pa hčerko in sina. Prosm, to je pač nek status, neka kultura, pustimo jim to



30 Raziskava Politbarometra, Centra za raziskovanje javnega mnenja pri FDV, je z »meritvami« decembra 2003, januarja 2004 in februarja 2004 pokazala, da je v teh treh mesecih LDS izgubila 8 odstotkov javnomnenjske podpore (s 25 na 17 odstotkov), medtem ko je SDS pridobila 5 odstotkov (z 11 na 16 odstotkov; gl. CJMMK 2004).

razliko, nej jo negujejo naprej. Če različne skupine med seboj ne morejo komunicirati, mnoge lažje verjetno z nami belimi kot oni med seboj. To so razlike, ki so nepremakljive, po 2500 let. So narodi, ki se ne morejo asimilirati. Pustimo jim pač, da uživajo v tej svoji različnosti.

... in jih tako postavila tja, kamor po njenem očitno sodijo – na družbeno margino (»Pustimo jim pač, da uživajo v tej svoji različnosti.«),³¹ nato pa nadaljevala z muslimani:

Vam, družboslovcem, sociologom pa eno vprašanje: mene malo moti, ko govorite vi o teh sakralnih objektih in za vzor postavljate svetovne metropole – pa je ta in oni sakralni objekt v Londonu in Parizu ... Vi pozabljate eno, mi smo narod, ki nima kolonialne preteklosti. Mi nismo imeli imperalističnih vojn, mi nismo imeli vojakov iz prve in druge svetovne vojne iz nekdanjih kolonij. Iz čiste hvaležnosti so jim postavili sakralne objekte, v Parizu, v Londonu. Ljubljana nikdar ni bila metropola. Jest sem eden tistih, ki noben sakralni objekt ne bo podpiral tako dolgo, dokler ne bo naš konsenz med nami in tistimi, ki so sem prišli, vseeno kake religije, ki bo utemeljen z dejstvi tu in zdaj, ne pa s tem, kar so vzorci na Zahodu. In oni, ki so pametni, vedo, da nima smisla silit z gradnjo nekega sakralnega objekta, če bi žalili ali izzvali večino, oprostite, ki pa je in ostaja, krščanska. Konsenz, ampak na podlagi naših razmer. Nihče ne govori o tem, kaj je specifika tega slovenskega prostora! Prosm, ne podpirat nekritično te vzorce iz svetovnih metropol.

V nadaljevanju si je kot pripadnica generacije 68 pripisala načelno libertarnost, takole:

Smo slišal koliko ljudi govori angleško po svetu, francosko. Ja, mi smo u drugačni situaciji! Tle morte mejčken bolj avtonomno razmišljat, analizirat in ponudit vzorce, ko se bomo vsi počutili dobro in ker smo pripadniki 68. generacije ... To, da je mene gnalo med študente na nemirno Sorbono je blo, dejmo ustvarit razmere v svetu, ko bomo v vsakem kotičku domovali pristno domovanje v svetu. Pa naj živi sto, tisoče razlik. Naj živi življenje tisoč lotosovih cvetov. Za to nam je šlo. Samo prosm, tu, zdej, iz naših razmer! Ne večno servirat te vzore, ki pa so vendarle nastali na podlagi kolonialne, imperialne preteklosti. To ni naš svet. To je zunaj našega dožemanja. Tle pa pogrešam, veste tisto konkretnost, ki bi nas vse prepričala. Hvala.

31 Podrobno študijo o znanstvenem rasizmu v slovenski romologiji je napisala Alenka Janko Spreizer v knjigi z naslovom *Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom: znanstveni rasizem v raziskovanju Romov* (2002). Avtorica v njej podrobno analizira, na kakšen način se skozi generalizacije in objektivizacije o Romih kot Indijcih, nomadih ipd., v slovenskem znanstvenem diskurzu konstruirajo neprehodne družbene meje do Romov, ki nato v politikah in v različnih javnih arenah služijo kot argument za utemeljevanje rasizma do njih.

Njen osrednji argument o tem, da je treba govoriti o »specifiki slovenskega prostora«, ki naj ne bi bila primerljiva z evropskimi metropolami, ker naj Slovenci ne bi imeli kolonialne preteklosti, trdi pravzaprav isto kot argumenti, ki se sklicujejo na mit *antemurale christianitatis*: pravico do verske svobode v Sloveniji naj bi namreč imeli le tisti, ki so večina in zastopajo krščansko tradicijo, ki naj bi bila »avtohtona«. Z drugimi besedami, ker naj Slovenci nikoli ne bi bili v kolonialnih razmerjih do muslimanov,³² ki danes živijo v Sloveniji, jim naj ne bi bilo treba spoštovati sicer z ustavo zagotovljenih verskih pravic in svoboščin muslimanov, čeprav je večina med njimi slovenskih državljanov. V njeni zahtevi po vzpostavitvi konsenza »med nami in njimi«, ki naj popustijo v korist večine (»In oni, ki so pametni, vedo, da nima smisla silit z gradnjo nekega sakralnega objekta, če bi žalili ali izzvali večino, oprostite, ki pa je in ostaja, krščanska«), je implicirano ščuvanje k verski nestrpnosti, ki je – navidez paradoksalno – ovito v diskurz o letu 1968. Njena polemika nazorno kaže na zlorabo nominalnega libertarizma v diskriminacijske namene, kar je ta čas morda najbolj elaborirana različica elitistične islamofobije in orientalizma v Sloveniji.

SKLEP

Kot se je izkazalo v teku moje raziskave na terenu,³³ večina muslimanov v Sloveniji razlike v verski pripadnosti sploh ne vidi kot tako usodne, da zaradi svoje pripadnosti islamu ne bi mogla živeti v miru in slogi z večinskim prebivalstvom. Njihove predstave o islamu se od orientalističnih reprezentacij močno razlikujejo. Realni islam in muslimani, ki živijo v Sloveniji, in so dejansko tisti, ki si želijo imeti *džamijo*, o kateri se je razvnela tako burna razprava, so tako konstruirani skozi orientalistične diskurze in medijske podobe o muslimanih, ki z njimi nimajo pravzaprav nikakršne zveze.

Slovenski diskurzi obmejnega orientalizma muslimane časovno vztrajno predstavljajo v oddaljeno preteklost »turških vpadov«, ki nastopajo v funkciji ves čas



32 Takšne trditve prenekaterih političnih in intelektualnih glasov sodobnosti bi se dalo spodbijati, saj »slovenska« preteklost v kontekstu sodelovanja v habsburških imperialističnih projektih le ni tako nevpletena v kolonialna razmerja, kot se zdi. Mnogi prebivalci teritorija današnje Slovenije so namreč v 17. in 18. stoletju v kontekstu habsburških imperialnih ambicij sodelovali v političnih, trgovskih in znanstvenih odpravah, v katerih se je zbiralo podatke o osmanskem imperiju. Sistematični stiki med prebivalci teritorijev današnje Slovenije in npr. Bosne se niso razvili šele z migracijami v šestdesetih letih 20. stoletja, Bosna, skupaj z muslimani in »Turki«, je bila v zavesti prebivalcev teritorija današnje Slovenije prisotna že nekaj stoletij prej.

33 Gre za antropološko raziskavo, ki sem jo med letoma 2003 in 2006 izvedla med muslimani na Jesenicah. Raziskava je potekala v okviru doktorskega usposabljanja kot mlade raziskovalke na Inštitutu za narodnostna vprašanja, finančno pa jo je podprlo Ministrstvo za znanost RS. Rezultati raziskave so evidentirani v doktorski disertaciji »Oblačilne prakse in redefinicije identitete v slovenskih muslimanskih skupnostih po razpadu Jugoslavije« (Kalčič 2006).

prisotne grožnje, da se zgodovina lahko ponovi. Po drugi strani medijske podobe o konfliktih in nasilju v muslimanskem svetu, predvsem na Bližnjem vzhodu, ter o sodobnem terorizmu po svetu, ki se s kolektivnim spominom uspešno dopolnjujejo in oplajajo, muslimane stalno predstavljajo tudi geografsko, potiskajo jih v oddaljene kraje, v druge družbenopolitične in kulturnozgodovinske kontekste, s katerimi realni, slovenski muslimani dejansko nimajo nič skupnega. Gradnja *mošeje* v Ljubljani je skozi politični diskurz tako na nek način postala simbol odpiranja »nacionalnih vrat« modernih »turški invaziji«, le da tokrat muslimani niso bili predstavljeni kot konjenica, temveč kot falanga do zob oboroženih teroristov. V očeh slovenske javnosti so v Sloveniji živeči muslimani, o katerih se do takrat ni razmišljalo kot o muslimanih, »postali« muslimani natanko takrat, ko je zahteva po *mošiji* postala kamen spotike. Poleg posameznih pokritih žensk, ki so v Sloveniji redkost, bi bila namreč *mošeja* v Ljubljani najbolj viden znak njihove prisotnosti, ki je z orientalističnimi političnimi diskurzi o islamu morda sedaj za nekatere resnično postala problematična.

VIRI IN LITERATURA:

- ALEKSIĆ, Jure (2004). Slovenci, ogrožena vrsta. *Mladina*, 26. januar, št. 4, 28–29.
- ASAD, Talal (2002). Muslims and European Identity: Can Europe Represent Islam? V: Anthony Padgen (ur.), *The Idea of Europe From Antiquity to the European Union*. Cambridge: Woodrow Wilson center press and Cambridge university press, 209–227.
- BALTIĆ, Admir (2002). Predsodki »Neslovencev« do Slovencev. *Časopis za kritiko znanosti* let. 30, št. 209–210, 161–180.
- BASKAR, Bojan (2003a). *Ambivalent Dealings with an Imperial Past: The Habsburg Legacy and New Nationhood in ex-Yugoslavia*, predavanje na: Institut für Ethnologie, Kultur und Sozialanthropologie, Dunaj, 11. november 2003. <http://www.oeaw.ac.at/sozant/workpaper/band010.pdf>, 26. 10. 2005.
- BASKAR, Bojan (2003). *Dvumni Mediteran*. Koper: Knjižica Annales, 29.
- CARDINI, Franco (2003). *Evropa in islam: zgodovina nekega nesporazuma*. Ljubljana: Založba /*cf.
- CJMMK, *Javnomnenjska raziskava: Politbarometer*, Državni portal Republike Slovenije, ISPO – Informacijski servis podatkov, 2004, <http://e-uprava.gov.si/ispo/politbarometer/prikaz.ispo>, 30. 9. 2005.
- DELCAMBRE, Anne-Marie (1994[1987]). *Mohamed: Alahov prerok*. Ljubljana: DZS, Zbirka Mejniki.
- DRAGOŠ, Srečo (2003). Islam in suicidalno podalpsko pleme. V: Tomaž Trplan in Roman Kuhar (ur.), *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 02*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- DRAGOŠ, Srečo (2004). Islamofobija na Slovenskem. V: Tomaž Trplan, Sabina Autor in Roman Kuhar (ur.), *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 03*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 10–27.
- ÉTIENNE, Bruno (2000). *Radikalni islamizem*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- GINGRICH, Andre (1998). Frontier Myths of Orientalism: Tha Muslim World in Public and Popular Cultures of Central Europe. V: Bojan Baskar in Borut Brumen (ur.), *MESS: Mediterranean Ethnological Summer School*, Vol. II. Ljubljana: Inštitut za multikulturne raziskave.

- GRUDEN, Josip (1910). *Zgodovina slovenskega naroda*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- HUNTINGTON, Samuel P. ([1996]2005). *Spopad civilizacij in preoblikovanje svetovnega reda*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- INZKO, Valentin (1978). *Zgodovina Slovencev: od začetkov do 1918*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- JANKO SPREIZER, Alenka (2002). *Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom: znanstveni rasizem v raziskovanju Romov*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Knjižna zbirka Documenta.
- JURČIČ, Josip (1962). *Jurij Kozjak*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- KALČIČ, Špela (2006). *Oblačilne prakse in redefinicije identitete v slovenskih muslimanskih skupnostih po razpadu Jugoslavije*. (Neobjavljena doktorska disertacija). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo.
- KOŠIR, Fedja (2004). Arhitektura, podrejena diktatu vere. *Delo*, 21. februar 2004.
- LOWENTHAL, David (1996). *Possessed by the Past: The Heritage Crusade and the Spoils of History*. New York: The Free Press.
- MBU (2004). Predlagali ustavno presojo. *Večer*, 5. marec, 2004, 5.
- MEHMEDIĆ, Abdulah (2003). Beharli sirat – ćuprija. *Bošnjak*, junij, let. III, št. 12, 11–17.
- MEŽNARIĆ, Silva (1986). »Bosanci«: A kuda idu Slovenci nedeljom? Ljubljana: Založba Krt.
- MEŽNARIĆ, Silva (1982). *Delavci iz drugih jugoslovanskih republik in pokrajin v Sloveniji*. Ljubljana: Raziskovalni center za samoupravljanje RS ZSS.
- MOL (2001). Stenogram k 12. točki seje mestnega sveta Mestne občine Ljubljana. Ljubljana: Občinska služba MOL.
- NESTRPNOST DO VERUJOČIH? Omizje, RTV Slovenija, 28. 1. 2004.
- OCVIRK, Drago (2004). Kaj je džamija po islamskem izročilu. *Družina*, 18. januar, let. 53, št. 3, 8.
- PAŠIĆ, Ahmed (2002). *Islam in muslimani v Sloveniji*. Sarajevo: Emanet.
- PRIMORAC, Milena (1980). *Strani radnici: sociološki aspekti privremene ekonomske emigracije*. Beograd: Studentski izdavački centar Univerzitetske konferencije SSO Beograda.

- PUCER, Edi in Darja Zgonc, *Nadškof Rode: Skrivnost božiča*, 24. 12. 2002, http://24ur.com/bin/article.php?article_id=2018805, 15. 10. 2005.
- SAID, Edward (1996). *Orientalizem: Zahodnjaški pogledi na Orient*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- SALIH, Ruba (2003). Shifting Meanings of Islam and Multiple Representations of Modernity, The Case of Muslim Women in Italy. V: Jacqueline Andall, (ur.), *Gender and Ethnicity in Contemporary Europe*. Oxford in New York: Berg.
- SIMONITI, Vasko (1990a). *Kaj pomnimo Slovenci?* Ljubljana: TDS SKD Korana plus p. o.
- SIMONITI, Vasko (1990b). *Turki so v deželi že: Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba.
- SKET, Jakob (1992). *Miklova Zala: Povest iz turških časov*. Ljubljana: Mihelač.
- SLS, *Ljubljanska SLS o džamiji*, <http://www.sls.si/forum>, 20. 2. 2004.
- SMAILAGIĆ, Nerkez (1990), *Leksikon islama*. Sarajevo: Svjetlost.
- STA, *Janša in Đogić o džamiji*, <http://www.24ur.com>, 7. 1. 2004.
- STA / M. P., *Pobudniki referendumu zadovoljni*, <http://24ur.com>, 12. 1. 2004.
- UČNI NAČRT ZA ZGODOVINO V DEVETLETNI OSNOVNI ŠOLI, Zavod republike Slovenije za šolstvo, <http://www.zrss.si/default.asp?link=predmet&tip=6&pID=34&rID=411>, 20. 2. 2006.
- UČNI NAČRT ZA ZGODOVINO V KLASIČNI GIMNAZIJI, Zavod republike Slovenije za šolstvo, <http://www.zrss.si/default.asp?link=predmet&tip=6&pID=34&rID=411>, 20. 2. 2006.
- UMEJNOVIĆ, Sladžan (2003). Brez voziškega dovoljenja, ker je imela na fotografiji ruto. *Večer*, 14. marec, 2003, http://www.vecer.si/vecer2003/sredina/clanek/clanek_natisni.asp?kaj=6&id=2003031400419336, 21. 9. 2005.
- VOJE, Ignacij (1996). *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- VOVK, Marija (1980). *Stanovanjska problematika priseljenih delavcev v Ljubljani*. Ljubljana: Urbanistični inštitut SR Slovenije.
- VUKELIĆ, Majda (2002). Policista kršila pravila? *Delo*, 25. oktober, 2002, 2.

WERTSCH, James V. (2002). *Voices of collective remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.

ZELENA LUČ ZA DŽAMIJO? Trenja, POP TV, 11. 12. 2003.

ŽAGAR, Zora (1978). *Vključevanje priseljencev iz SR Hrvaške, BiH ter Srbije v novo*

PROCESI RAZLOČEVANJA MED KITAJSKIMI MIGRANTI V EVROPI: SKUPINA IZ QINGTIANA

Za migracijo iz Kitajske v Evropo je značilno, da je potekala v različnih zgodovinskih obdobjih in znotraj različnih okvirov imigracijskih politik držav naselitve. Tako so se v nekaterih evropskih državah oblikovale večje kitajske skupnosti že na začetku 19. stoletja; ekonomske in politične reforme v Ljudski republiki Kitajski po letu 1978 pa so spodbudile nove tokove mednarodnih migracij tako v države zahodne in južne Evrope z dolgo zgodovino priseljavanja kitajskih migrantov, kot tudi v države srednje in vzhodne Evrope, kjer kitajski migranti do takrat praviloma niso bili prisotni. Posledica tourstnih migracijskih tokov je oblikovanje različnih kitajskih migrantskih skupnosti. V prispevku sem poskušala osvetliti nekatere mehanizme takšnih razlikovalnih procesov, in sicer na primeru skupine migrantov iz okraja Qingtian na jugovzhodu province Zhejiang. Ti mehanizmi temeljijo na samozaznavah o posebnem dialektu in lokalni identiteti. V skupini, ki je v Evropi prisotna sicer že več kot sto let, je mogoče opaziti konstruiranje razločene lokalne identitete šele v zadnjih dvajsetih letih, pomembno mesto v tej družbeni konstrukciji pa ima ustanovitev lastnih izseljenskih organizacij.

Ključne besede: kitajski migranti, Qingtian, Slovenija, lokalne identitete

THE PROCESSES OF DISTINCTION AMONG CHINESE MIGRANTS IN EUROPE: THE QINGTIAN GROUP

Migrations from China to Europe have characteristically been taking place over different historic periods and within different frameworks of immigration policy of states of settlement. Thus, in some European states larger Chinese communities were formed as early as the beginning of the 19th century, while economic and political reforms in the People's Republic of China after 1978 have triggered new currents of international migration, so to the states of West and South Europe with the long tradition of Chinese immigration, as to the states of Central and East Europe, where Chinese migrants have until then never been present. These migrant currents have resulted in the forming of different Chinese migrant communities. The article highlights some mechanisms of these diversifying processes on the case of the migrant group from Qingtian from the southeast of the Zhejiang province. These mechanisms are based upon self-perceptions of special dialect and local identity. In the group which has been settled in Europe for over 100 years, arising of a distinct local identity can only be perceived in the last twenty years. Important role in this social construction is held by their own emigration organizations.

Keywords: Chinese migrants, Europe, Qingtian, Slovenia, local identities

UVOD

Začetki kitajskih mednarodnih migracijskih gibanj segajo daleč v zgodovino, v Evropo pa so se kitajski migranti pričeli priseljevati šele v osemnajstem stoletju. Kljub relativno dolgemu obdobju prisotnosti v Evropi je bila do leta 1980 objavljena le peščica znanstvenih prispevkov na to temo. V zadnjih dvajsetih letih je bilo opravljenih več pomembnih raziskav, najprej na nacionalnih ravneh (torej o skupinah kitajskih migrantov v posameznih državah naselitve, npr. Live 1994; Parker 1998; de Tinguay 1998; Li 2002; Nyiri 2002), pozneje pa tudi na ravni Evropske unije (npr. Nyiri 2003b, Pieke *et al.* 2004). Predvsem zadnje so poudarjale heterogenost znotraj kitajskih migrantov, ki temelji na različnih geografskih, stanovskih, dialektalnih, političnih in drugih pripadnostih, ki so fluidne in prepletajoče se.

Flemming Christiansen (2003) je v svojem delu *Chinatown, Europe: An exploration of overseas Chinese identity in the 1990s* raziskoval izrekanje »pankitajske identitete« kitajskih migrantov v različnih državah naselitve. Ugotavlja, da tako izrekanje obstaja ob množici drugih identitetnih izrekanih. Ugotovitev nikakor ni nova, zanimivo pa je avtorjevo zapažanje na temelju intervjujev z mnogimi kitajskimi migranti, živečimi v Evropi, da se je v zadnjih dvajsetih letih pričela oblikovati nekakšna podskupina kitajskih migrantov iz majhnega mesta Qingtian¹ v jugovzhodni Kitajski. O migrantih iz Qingtiana je bilo še donedavnega znanega le malo, pionirsko delo na področju zgodovinskega poteka migracij od tam v Evropo pa je napisala Mette Thunø (1999), ki je na temelju primarnih virov ter (predvsem neobjavljenih) študij kitajskih raziskovalcev opisala značilnosti omenjenega migracijskega procesa in njegovih nosilcev.

V tem prispevku želim osvetliti nekatere značilnosti procesa družbenega konstruiranja razločene podskupine migrantov iz Qingtiana, ki temelji na (samo)zaznavah o njihovi lokalni identiteti doma, in ga umestiti v širši kontekst preučevanja migracijskih tokov iz Kitajske v Evropo.

KRATEK PREGLED MIGRACIJSKIH TOKOV IZ KITAJSKE V EVROPO

PRED LETOM 1978

Zgodnji viri o imigraciji Kitajcev v Evropo segajo v 18. stoletje. O posameznikih, ki so obiskali (raje kot se naselili) različne evropske države, pričajo nekatere



1 Pri zapisovanju kitajskih imen uporabljam uradni latinični prepis, imenovan *pinyin*, razen v primerih, ko je poslovenjena različica imena bolj uveljavljena.

anekdote in občasni zapisi v lokalnih časopisih.² Christiansen (2003: 37) omenja zgodbo o prvih imigrantih in jo imenuje »najstarejši mit«. Ta govori o Kitajcih, ki naj bi nekoč, v časovno nedefinirani preteklosti, prišli v Evropo tako, da so prepešali Svileno pot. Ta mit naj bi bil še vedno živ v predstavah mnogih Kitajcev v Evropi, nekateri starejši pa naj bi celo poznali ali slišali za koga, ki je prišel po tej poti.

Prvi najemniški delavci so v Evropo pripotovali na ladjah vzhodnoindijske družbe, ki jih je najela za opravljanje nižjih del na krovih svojih ladij (Pan 1994, 84).³ Kljub temu je število Kitajcev v Evropi vse do uvedbe plovbe parnikov med Evropo in Daljnim Vzhodom ostalo nizko. Evropske parne linije so takrat pospešeno pričele najemati poceni delovno silo iz Kitajske, ki je polnila parne kotle in slabila moč lokalnih mornariških sindikalnih organizacij (Pieke in Benton 1998, 127; Parker 1998, 68). Leta 1911 so na primer na Nizozemsko iz Velike Britanije pripeljali večje število guangdonških mornarjev, ki so zlomili stavko lokalnih mornarjev ter na parnikih postopoma zamenjali nizozemske mornarje. V večjih evropskih pristaniščih (London, Liverpool, Rotterdam, Amsterdam, Hamburg, Antwerpen in Barcelona), kjer so mornarji čakali na nove zaposlitve, so se počasi pričele oblikovati manjše priseljenke skupnosti. V Angliji so se že ob koncu devetnajstega stoletja začele formirati kitajske četrti,⁴ predvsem v vzhodnem Londonu (območje Limehouse), Liverpoolu in Cardiffu. Jedro prvih kitajskih četrti so tvorila kitajska prenočišča in penziona, kjer so mornarji prebivali med plovbami. Mnogi med penziona so ponujali usluge ročnih pralnic, dejavnosti, ki se je v naslednjih letih bliskovito razširila. Leta 1931 se je število kitajskih pralnic v Veliki Britaniji povzpelo na okoli 800. Nekateri izmed nekdanjih mornarjev so odprli manjše gostinske obrate, kjer so kuhali za povečini moško skupnost, kmalu pa so te gostilnice pričeli obiskovati tudi lokalni domačini (Benton in Gomez 2001: 9).

Prehod ladijskega pogona s premoga na olje je povzročil odpuščanje najemniških mornarjev v vseh velikih pristaniščih. Brezposelni kitajski mornarji na Nizozemskem so kmalu odkrili nov vir preživetja – kikirikijeve kolačke. Pieke in Benton (1998, 129) navajata, da je peka majhnih kolačkov iz kikirikija in karameliziranega sladkorja postala prodajna uspešnica, predstava o »Kitajcu s kikiriki kolački« (*Pindachinees*) pa je prerasla v vseprisotni stereotip o Kitajcih na



2 Eno izmed prvih poročil tako omenja Shen Fuzonga, ki naj bi ga v Anglijo pripeljal angleški misijonar Philip Couplet že davnega leta 1685 z namenom, da katalogizira kitajsko zbirko v knjižnici Bodleian v Oxfordu (Sims in Chin 1982).

3 O tem priča zapis v londonskem *Morning Chronicle* z dne 27. 7. 1782, ki opisuje, kako je lokalni prebivalec v *pubu* nadlegoval Kitajca, ki je »sedel na klopi in se briga zase« (Pan 1994, 84).

4 Prva relativno strnjena območja poselitve so v Angliji najprej poimenovali *chinaport*. Kitajska četrt, bolj znana kot *chinatown*, je bila v angleškem okolju prvič omenjena leta 1902, in sicer v članku raziskovalnega novinarja Georga Simsa; članek se je nanašal na območje Limehousa (Waller 1985).

Nizozemskem. Kljub temu je zanimanje za kolačke med Nizozemci z leti upadlo, prodajalci pa so se soočali s povečano notranjo konkurenco. Nizozemske oblasti so poostrele nadzor nad »ekonomsko nekoristnimi« Kitajci in prodajo kikirikijevih kolačkov, ki naj bi privabljala Kitajce iz vse Evrope, kar je po letu 1930 pripeljalo do deportacije več sto migrantov.

Zavezniške sile so med prvo svetovno vojno rekrutirale več kot sto tisoč najemniških delavcev iz Šanghaja in provinc Shandong ter Zhejiang (Pan 1994, 78–83; Thunø 1999: 164; Summerskill 1982, 225). Britanci so leta 1916 ustanovili kitajske delovne oddelke, ki so jih poslali v Francijo. Angležem so sledili Francozi, ki so običajno ponujali boljše plačilo in večje nadomestilo za družino najemnega delavca, ki je ostala na Kitajskem, boljše so bile tudi razmere v delovnih taborih, hkrati pa je bilo kitajskim najemniškim delavcem dovoljeno svobodnejše gibanje. Summerskill (1982: 158) omenja, da so »Angleži razporedili kitajske oddelke v pristanišča med Le Havrom in Dunkerquejem ter na bojišča med Cambraiom in Ypresom. Francozi so jih razkropili po celotni Franciji, dovolili pa so tudi zaposlovanje v tovarnah in zasebnih podjetjih«. Mnogi so v vojni padli in so pokopani tako v Franciji kot Veliki Britaniji.⁵ Večina preživelih se je po letu 1919 in preteklih pogodbah vrnila domov na Kitajsko, nekaj pa jih je ostalo v Evropi. Med 1.850 in 3.000 pripadnikov kitajskih delavskih brigad je podpisalo nove pogodbe in se zaposlilo v metalurški industriji ali v mehaničnih delavnicah pariških predmestij Colombes, Issy-les-Moulineaux in Billancourt (Live 1998, 98).⁶

V dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja je prišlo v Evropo več tisoč malih trgovcev in krošnjarjev iz južnega dela province Zhejiang; nekateri s transsibirsko železnico (končna postaja Pariz), spet drugi z ladijskim transportom do Marseillesa. Iz Pariza so se najprej razselili v Italijo, Nemčijo, Belgijo, Dansko, Nizozemsko in pozneje v Španijo in na Portugalsko (Live 1998, 99; Thunø 2003, 102).

Kitajski najemniški delavci so imeli pred revolucijo leta 1917 pomembno vlogo tudi pri gospodarskem razvoju ruskega Daljnega Vzhoda (Larin 1998, 281–298). Zaposleni v rudnikih, pri gradnji železnic in sečnji dreves so bili izpostavljeni slabim delovnim pogojem, pomanjkanju hrane in diskriminaciji ruskih delodajalcev. Mnogi so zapustili delovna mesta in v skupinah potovali od kraja do kraja in krošnjarili ali pa opravljali priložnostna dela. S propadom monarhije leta 1917 je nova oblast zaustavila pritok delovne sile iz Kitajske. Zaradi družbenih in



5 Naloge pomožnih kitajskih enot so bile kopanje jarkov, različna popravila in priprava hrane. Kljub temu, da se niso direktno udeleževali bojev, jih je 2.000 izgubilo življenje na bojiščih ali v njihovi neposredni bližini. Pokopani so na pokopališčih okoli Folkstona, Plymoutha in na francoski ter belgijski obali (Pan 1994, 82; Parker 1998, 71).

6 Live (1998: 98) navaja, da so najemniški delavci, ki so ostali v Franciji, povečini prihajali iz provinc Shandong, Hebei, Anhui in Hubei. Archaimbault (1952, 275–94) po drugi strani meni, da gre za migrante iz province Zhejiang.

političnih sprememb v državi je več deset tisoč Kitajcev ostalo brez dela. Vrnitev domov ni bila mogoča, saj je transportni sistem razpadal ali pa bil preobremenjen. Prve repatriacije so se pričele šele leta 1918. Kljub temu je bilo na začetku leta 1920 še vedno 90.000 brezposelnih Kitajcev brez prebivališč v evropskem delu Rusije in 30.000 v Sibiriji. Nekateri so v državljanski vojni prišli za orožje in se bojevali na strani komunistov (Larin 1998, 284).⁷

Po drugi svetovni vojni je uradna politika LR Kitajske močno otežila izseljevanje.⁸ Kolonialni status Hongkonga in Singapurja ter liberalni britanski imigracijski zakon⁹ sta močno pripomogla k povečani emigraciji iz teh območij v Veliko Britanijo. Pozneje so mnogi imigranti nadaljevali pot v druge zahodnoevropske države, predvsem na Nizozemsko, v Belgijo in v manjši meri Nemčijo (Parker 1998, 75). Dekolonizacija, nastanek novih držav ter utrditev vladajočih elit v jugovzhodni Aziji ni minila brez pretresov, sploh kar se tiče tamkajšnjih številčnih in premožnih kitajskih skupnosti. Politična in ekonomska nestabilnost sta povzročili, da se je več sto tisoč potomcev Kitajcev iz novonastalih držav izselilo ter sledilo nekdanjim kolonialnim gospodarjem v Francijo,¹⁰ na Nizozemsko¹¹ ali Portugalsko.¹² Tako so še danes v teh državah prisotne večje skupine Kitajcev,

7 Na strani komunistov naj bi se borilo med 30.000 in 40.000 Kitajcev. Kitajski diplomati so omenjali celo višjo številko, med 60.000 in 70.000 (de Tingu 1998, 302).

8 Podobno kot v drugih socialističnih režimih je bilo potovanje na tuje močno omejeno. Čeprav migracijski tokovi nikoli niso povsem zamrli, pa so v tem času močno upadli. Xiang (2003: 21) poroča, da je bila spontana migracija obravnavana enako kot v časih cesarske Kitajske. Emigrirati je pomenilo izneveriti se socialistični ideologiji. Takšen način izselitve so poimenovali kar *pantao* (»izdati in bežati«) (Xiang 2003, 21). Skeldon (1996, 448) omenja izjemne primere, ko migracije niso bile sinonim za izdajstvo. Izjemoma so bile dovoljene določenim študentom in strokovnjakom, ki so odšli na šolanje ali na delo v države socialističnega bloka. Celoten proces je potekal pod budnim očesom države. Tako je na primer v Sovjetsko zvezo (v 50. letih prejšnjega stoletja) odšlo na izobraževanje 11.000 študentov in raziskovalcev, v Tanzanijo pa kar 13.000 inženirjev, tehnikov in drugih, ki so tam pomagali graditi železnico (v 70. letih prejšnjega stoletja; Skeldon 1996, 448).

9 Glede na *British Nationality Act* iz leta 1948 so imeli vsi državljani *Commonwealtha* pravico naseliti se v Veliki Britaniji. Temu zakonu je leta 1962 sledil *Commonwealth Immigrants Act*. Zakonodaja je državljanom *Commonwealtha* odvzela avtomatično pravico do britanskega državljanstva. Od takrat je migrant lahko vstopil v Veliko Britanijo le s potrdilom o bodočem delovnem mestu, ki ga je zanj pridobil bodoči delodajalec. Novi migranti so bili odslej odvisni od svojih delodajalcev, vsaj kar se tiče legalnega statusa in naselitve (Parker 1998: 76).

10 V Francijo so se zatekli pripadniki kitajske skupnosti iz Vietnama, Laosa in Kambodže, kar je bila posledica nastanka republike Južni Vietnam leta 1955, vietnamske vojne in poraza Američanov leta 1975 (Live 1998, 100).

11 V letih po osamosvojitvi Indonezije (leta 1949) se je večje število Kitajcev z območja Indonezije skupaj s prejšnjimi kolonialnimi gospodarji Nizozemci vrnilo v Evropo. Večina teh Kitajcev je v Indoneziji delalo za nizozemska podjetja. Še večje število priseljencev je sledilo po letu 1958, ko je v Indoneziji začelo naraščati protikitajsko vzdušje, ki je doseglo višek s komunističnim prevratom oblasti leta 1965 (Benton in Pieke 1998, 126–130). Potomci Kitajcev v Indoneziji se imenujejo *peranakan* in so potomci zgodnjih emigrantov iz Fujiana (Hokkienci; Pan 1994, 168).

12 Po dekolonizaciji portugalskih ozemelj v Afriki in indonezijski zasedbi Vzhodnega Timorja se je na

ki niso emigrirali z območja Kitajske, temveč z območja predhodne naselitve v državah jugovzhodne Azije.

Že od dvajsetih let 20. stoletja so v Evropo prihajali kitajski študenti, ki so želeli pridobiti visoko izobrazbo na kateri od evropskih visokošolskih ustanov. V Franciji je kitajski anarhist Li Zhizeng ustanovil študijsko-delovni program, v okviru katerega so se kitajski študenti med študijem izpopolnjevali v francoskih tovarnah (Live 1998: 98; Christiansen 2003, 45).¹³ Do druge svetovne vojne so kitajski študenti študirali na univerzah v vseh večjih evropskih mestih, največ pa v Nemčiji, Franciji, na Nizozemskem in v Veliki Britaniji.¹⁴ Po ustanovitvi Ljudske republike Kitajske je število študentov s celinske Kitajske močno upadlo, povečalo pa se je število študentov iz Hongkonga, ki so želeli študirati v Veliki Britaniji.

»EMIGRACIJSKA MRZLICA«¹⁵ – TRENDI OB KONCU DVAJSETEGA STOLETJA

V drugi polovici 80. let prejšnjega stoletja je LR Kitajska pričela uvajati politične in ekonomske reforme,¹⁶ ki so spodbudile nove tokove tako notranjih kot tudi mednarodnih migracij (Chan 1999, 49; Skeldon 1996, 434). Septembra leta 1985 je kitajski Ljudski kongres odredil izdajanje osebnih izkaznic vsem državljanom LR Kitajske, kar je močno olajšalo gibanje prebivalcev, saj jim poslej, če so želeli potovati, ni bilo več treba zaprositi za dovoljenje lokalne oblasti ali delovne enote. Drug pomemben dogodek je bilo sprejetje Emigracijskega in imigracijskega zakona¹⁷ novembra 1985. Ta zakon dovoljuje potovanja v tujino tudi navadnim

Portugalsko priselilo manjše število pripadnikov kitajske skupnosti v Angoli, Mozambiku in Vzhodnem Timorju. Vrnitev Macaa LR Kitajski leta 1999 je imela prav tako za posledico naselitev oseb kitajskega izvora na Portugalskem, vendar število imigrantov ni znano (Teixeira 1998, 238–240).

13 V programu je sodelovalo več kot 2.000 študentov in nekateri med njimi so med študijem postali aktivni člani komunističnih organizacij. Med vidnejšimi predstavniki sta zagotovo Zhou Enlai in Deng Xiaoping (Live 1994).

14 Leta 1901 je bilo na Friedrich-Wilhelm-Universität v Berlinu vpisanih 120 kitajskih študentov, leta 1923 pa je bilo na berlinskih visokošolskih ustanovah že 1.000 kitajskih študentov (Meng, v: Christiansen 2003, 183). Leta 1911 je na Nizozemskem študiralo 20 *Peranakan* Kitajcev (indonezijskih Kitajcev), leta 1930 pa 150. Pred in med drugo svetovno vojno je število upadlo, po vojni pa je ponovno zrastle, in sicer na 500 študentov leta 1948 in 1.000 študentov leta 1957 (Tan, v: Li 2002, 174).

15 V kitajščini *chuguo re* – fenomen, ki je zajel Kitajsko v drugi polovici osemdesetih, in je povezan s prestrukturiranjem velikih državnih podjetij in naraščajočo nezaposlenostjo (Pieke 1998, 2).

16 Po 3. plenumu XI. Centralnega komiteja Komunistične partije Kitajske decembra 1978 je kitajski politični vrh na čelu z Deng Xiaopingom pričel izvajati gospodarske reforme, ki so temeljile na pogodbenem zakupu zemljišč z družino kot temeljno enoto, in na odpiranju posebnih gospodarskih con, kamor bi se stekal tuj kapital in bi bile »laboratorij za preizkus delovanja sodobnega tržnega gospodarstva« (Saje 1999, 68).

17 *Zhonghua renmin gonghe guo gongmin chujing rujing guanli fa* [Emigracijski in imigracijski zakon LR Kitajske], 1985. Dostopno na <http://www.qis.net/chinalaw/lawchin1.htm>, Pristop: 30. 4. 2004.

državljanom, če imajo vabilo tuje ustanove ali delodajalca in zagotovilo o njegovi podpori. (Laczko 2003a; Pieke 2002: 7).

Uradna kitajska politika vse izseljence, ki so zapustili Kitajsko po letu 1978, imenuje »novi migranti« oziroma *xin yimin*. Emigracijo je še dodatno vzpodbudil nov pristop vlade do »novih migrantov«. V zadnjih dveh desetletjih so izseljenci napredovali »od razrednih sovražnikov do domoljubov« (Nyiri 2002a: 221). Xiang (2003: 30) meni, da ne gre samo za spremembo v uradnem naslavljanju, temveč predvsem za konkretne ugodnosti, namenjene izključno izseljencem. To so različne olajšave pri vlaganju in sodelovanju pri gospodarskih projektih ter kvote, ki omogočajo otrokom izseljencev vpis na elitne univerze. Zakon iz leta 1990¹⁸ štiti investicije in pravice izseljencev, ki so se vrnili v domovino, kakor tudi investicije njihovih družinskih članov.

Po reformah se je ponovno vzpostavil migracijski tok iz »tradicionalnih« območij emigracije – Zhejianga in Fujiana, ki je bil med kulturno revolucijo (1966–1976) popolnoma ustavljen (Pieke 2002: 10; Laczko 2003a). Hkrati se je razširilo tudi območje imigracije. Migranti so v iskanju novih poslovnih priložnosti prišli tudi do držav južne, srednje in vzhodne Evrope. Med državami južne Evrope izstopata Italija in Španija; v Italiji je v zadnjih desetih letih število kitajskih migrantov doseglo številko 48.650 oseb v letu 2000; v Španiji pa 36.000 (leto 2001).¹⁹ Poenostavljeni postopki pridobitve potnega lista so mnoge iz severne Kitajske vzpodbudili, da so nakupili robo (predvsem poceni oblačila in obutev), se vkrcali na vlak in jo prodajali na poti proti evropskemu delu Rusije.²⁰ Ti trgovci so zahajali vse dlje in dlje na zahod, dokler niso prišli do Madžarske, ki med letoma 1988 in 1992 za državljane Kitajske ni zahtevala viz (Nyiri 2003, 242).²¹ Iz Madžarske so mnogi nadaljevali pot v druge države srednje Evrope, predvsem v Romunijo in Češko, pa tudi Slovenijo, na Poljsko, v Bolgarijo, Bosno in Srbijo, v zahodno Evropo (Nemčijo in Francijo), Italijo in celo v ZDA (IOM 1998, 337; Nyiri 2003, 243–244). Po letu 1992 se je priseljevanje na Madžarsko, imenovano tudi »madžarska mrzlica« (*Xiongyali re*), zmanjšalo, Madžarska je iz tranzitne država postala država naselitve, njeno vlogo pa je v veliki meri prevzela Češka republika (Pieke 2002, 17).

18 *Zhonghua renmin gongheguo guiqiao qiaozhe quanyi baohu fa* [Zakon LR Kitajske o zaščiti pravic in interesov prekomorskih Kitajcev, ki so se vrnili v domovino, in sorodnikov prekomorskih Kitajcev], 1990. Dostopno na <http://www.lawinfochina.com/list.asp?page=2&ldb=1&kt=1&kf=0&keyword=overseas%20chine> se Pristop: 1. 5. 2004.

19 *Council of Europe* 2001, v: Laczko 2003a.

20 Gre za t. i. *shuttle trade*.

21 Število prehodov kitajskih državljanov čez madžarsko mejo se je iz skoraj nič sredi 80. let prejšnjega stoletja zvišalo na 11.621 leta 1990 in 27.330 leta 1991 (Nyiri 2003, 242).

Migranti v zadnjih desetletjih ne prihajajo več zgolj iz »tradicionalnih« izseljen-skih provinc Guangdonga, Fujiana in Zhejianga, temveč vse več tudi iz severovzhod-ne Kitajske²² (provinc Liaoning, Jilin, Heilongjiang; glej Ceccagno 2003: 198). V zadnjem desetletju so območje prizadela številna zaprtja rudnikov in tovarn in posledično visoka stopnja nezaposlenosti. Ti, tako imenovani *Dongbei* migranti, so običajno bolje izobraženi in so bili predhodno zaposleni v državnih podjetjih. Ker v državah naselitve nimajo vzpostavljenih socialnih mrež, ki bi jim pomagala pri iskanju službe in strehe nad glavo, se pogosto znajdejo v nezavidljivem polo-žaju. Ker so si denar za prihod v Evropo povečini izposodili, se na Kitajsko do poplačila dolga ne morejo vrniti (Ceccagno 2003, 198; Paul 2002, 120–125).

Študij v tujini je bil med kulturno revolucijo nekaj povsem nepredstavljivega, in to navkljub dejstvu, da se je v tujini izobraževalo nekaj najpomembnejših pred-stavnikov revolucionarne oblasti (Xiang 2003, 29).²³ Skeldon (1996, 445) navaja, da je že leta 1979, torej samo eno leto po začetku izvajanja reform, Ministrstvo za šolstvo LR Kitajske poslalo na študij v tujino več kot 3.000 študentov. V zadnjih letih je opaziti hitro naraščanje števila študentov in visoko izobraženih migrantov, ki migrirajo predvsem v zahodno in severno Evropo. Med najbolj priljubljenimi je Velika Britanija, kjer so kitajski študenti že najbolj številčna skupina med tujimi študenti.²⁴ V ospredju je študij naravoslovnih in tehničnih znanosti ter ekonomije. Po končanem študiju se nekateri kitajski študenti ne vrnejo domov, temveč si poi-ščejo službo v državi naselitve, nadaljujejo študij ali pa se preselijo v drugo državo. Delež tistih študentov, ki se vrnejo domov, je v Evropi precej višji kot v ZDA, saj se iz Evrope vrne skoraj polovica študentov, iz ZDA pa le 14 odstotkov (obdobje 1978–1999; Laczko 2003b, 9).²⁵ Pieke (2002, 13) opozarja, da je priseljevanje kitaj-skih študentov v Evropo v povezavi z drugimi tokovi »novih migrantov« v Evropo. Nova podjetniška elita v LR Kitajski lahko svojim otrokom financira študij v Evropi, če se niso dobro odrezali na sprejemnih izpitih kitajskih univerz. Med temi stu-denti naj bi bilo tudi večje število otrok iz južnega Zhejianga, ki so med študijem nastanjeni pri tam živčih sorodnikih. Študentska viza je lahko tudi alternativen način vstopa v državo vsaj za tiste migrante, ki izpolnjujejo pogoje (*ibid.*).

Države Evropske unije dopuščajo le zelo omejeno ekonomsko imigracijo kitajskih državljanov. Povečini gre za kitajske kuharje, ki pridobijo dovoljenja za



22 V kitajščini *Dongbei*.

23 Poleg že omenjenega Zhou Enlaja in Deng Xiaopinga je v tujini študiral tudi »oče naroda« dr. Sun Yatsen, in sicer na Havajih.

24 V Veliki Britaniji naj bi bilo v letu 2001 na tamkajšnje visokošolske institucije vpisanih 18.000 kitajskih stu-dentov, kar je 71-odstotno povešanje glede na leto 2000. Število kitajskih študentov raste tudi na Nizozemskem, v Nemčiji in Franciji (Laczko 2003b, 9).

25 Delež kitajskih študentov, ki se po končanem študiju vrnejo na Kitajsko, je v Franciji 47,6-odstoten, v Veliki Britaniji 46,8-odstoten, v Nemčiji pa 37,4-odstoten (Laczko 2003b, 9).

bivanje na temelju svojih posebnih veščin. Drugi, ki želijo priti v Evropo, pa so prisiljeni najti kakšen drugačen način. Združitev družin, posvojitve in politični azil so glavni instrumenti legalne začasne ali stalne priselitve. V zadnjih desetletjih je opazna profesionalizacija migracijskih gibanj, kjer igrajo pomembno vlogo specializirani tihotapci ljudi, imenovani tudi »kačje glave« (*shetou*). Kot sta pokazala Zhang in Chin (2002, 737–768), »kačje glave« niso kriminalne organizacije, temveč ohlapna zveza samostojnih podjetnikov. Gre za vladne uslužbence, policiste, gospodinje, mojstre, voznike taksijev, lastnike lokalov s hitro prehrano itd., s tesnimi družinskimi vezmi in z mnogimi koristnimi poznanstvi. Migranti, ki pridejo v Evropo s pomočjo »kačjih glav«, so običajno mladi moški, čeprav so med njimi tudi ženske. Večina prihaja iz province Fujian, ki je, paradoksalno, med ekonomsko najbolj uspešnimi provincami LR Kitajske (območja Changle, Fuqing, Lianjiang). Tihotapskih poti do Evrope je več in se neprestano spreminjajo. Med bolj običajnimi je skozi jugovzhodno Azijo v Rusijo ali z letalom v vzhodno Evropo in nato v zahodno ali južno Evropo.²⁶ Chin (2003, 53–56) omenja tri tipe migrantov: za prvi tip je značilno, da zapustijo Kitajsko brez ustreznih dovoljenj in se pretihotapijo v evropsko državo na krovu kake ladje. Drugi tip migranta je tisti, ki Kitajsko zapusti legalno (kot najemniški delavec, turist ali trgovski delegat), in v tranzicijskih državah postane ilegalni migrant. Tretji tip je tisti, ki potuje v tujino pod pretvezo poroke s tujcem. Pri oceni števila neregistriranih migrantov si lahko pomagamo s podatki o nelegalnih prehodih meja, številu regulariziranih migrantov v programih amnestij ter s podatki o prošnjah za azil. V državah južne Evrope je bilo v zadnjem desetletju več amnestij za neregistrirane migrante; Kitajci so bili povečini med prvimi petimi skupinami tujih državljanov, vključenih v programe regularizacije.²⁷ Francija, Italija in Španija so od leta 1990 skupno regularizirale 60.000 neregistriranih kitajskih migrantov (Laczko 2003a). V državah južne Evrope je zaradi pogostih amnestij in večjih možnosti zaposlitve v neformalni ekonomiji le malo prošenj za azil. V vseh državah EU je bilo leta 2002 le 10.026 prosilcev za azil, ki so prišli iz LR Kitajske, kar je le slabe tri odstotke vseh prošenj za azil. Daleč največ prosilcev za azil je v Franciji in Veliki Britaniji. Le neznaten delež prošenj je ugodno rešenih, hkrati pa se le majhen delež prosilcev vrne v državo izvora (*ibid.*). Neregistrirani migranti so v ospredju medijske in javne pozornosti,

26 Chin (2003: 52) opisuje eno med potmi do Evrope: »Kitajci, ki želijo na Nizozemsko, običajno pripotujejo s transsibirsko železnico do Moskve, kjer jih pričaka 'kačja glava', jih odpelje do hotela, kjer jih naslednja 'kačja glava' pospremi na vlak do Prage. Tiste, namenjene na Nizozemsko, z avtom odpeljejo do nemške meje, kjer jih zopet druga 'kačja glava' pretihotapi čez mejo. Od tam nadaljujejo pot z vlakom ali s taksijem do Nizozemske.«

27 V Italiji so bili Kitajci v amnestiji leta 1990 na šestem mestu glede na delež po državah izvora, leta 1996 in 1998 pa na četrtem (7,7 odstotka). V Španiji so bili leta 1991 na petem mestu, leta 1996 na tretjem in leta 2000 na četrtem. V Franciji pa so bili v amnestiji leta 1997 na tretjem mestu, takoj za Alžirci in Maročani (OECD, v: Laczko 2003a).

še posebej po medijsko odmevnih tragedijah v Dovru in zalivu Morecombe,²⁸ zato pogosto dobimo vtis, da gre za prevladujočo, če ne že edino obliko kitajske emigracije. Pieke (2004, 4) opozarja, da je (ne)legalnost v veliki meri odvisna od okolja, od koder migrant emigrira, in od imigracijskih režimov ciljnih držav, ki pa se spreminjajo. »Pogosto so različne forme 'nelegalnih' in 'legalnih' načinov migracije (v tem primeru migrantov iz Fujiana) le kontinuum alternativnih rešitev, in ne zgolj aktivnosti, ki so vsaka na svoji strani zakonske meje (*ibid.*).«

PRENOS LOKALNIH IDENTITET V EVROPSKO OKOLJE: SKUPINA IZ QINGTIANA

Zaradi izseljevanja v različnih zgodovinskih obdobjih, iz različnih geografskih območij izvora in iz različnih nagibov (najemniško delo, trgovina, študij) lahko danes govorimo o veliki heterogenosti kitajskih skupnosti v Evropi. Študije o migrantskih skupnostih Kitajcev po svetu pogosto prikazujejo obstoj različnih podskupin kot neko inertno značilnost kitajske kulture. Primer takšnega pristopa je Crismannova (1967: 190) izjava, da so »razločevanja na temelju govora ali izvora univerzalna značilnost kitajskih migrantskih skupnosti«. Christiansen (2003: 13) opozarja, da o močnih lokalnih identitetah na Kitajskem ali med kitajskimi migranti ne moremo govoriti kot o arhetipskem izrazu kitajske kulture, temveč jih lahko razumemo kot zgodovinski proces interakcije med tako razločujočimi se skupinami.

Primer takšnega procesa je oblikovanje lokalne identitete migrantov iz Qingtiana. Kot smo pokazali zgoraj, so bili med prvimi kitajskimi migranti v Evropi, njihovo priseljevanje pa je bilo vedno tesno povezano s priseljevanjem iz bližnjega območja Wenzhou. Raziskovalci, ki preučujejo kitajske migrantske skupnosti, so skupino poimenovali »zhejiangško« ali »zhejiangška diaspora«,²⁹ saj sta Qingtian in Wenzhou upravno del province Zhejiang na jugovzhodu Kitajske. Flemming Christiansen (2003, 13) pa je na temelju številnih intervjujev tako z migranti iz Qingtiana kot tudi iz Wenzhova prišel do zaključka, da so migranti iz Qingtiana skupina z lastno »sub-etnično identiteto«. »Sub-etnično identiteto« definira kot »identiteto, ki je za nivo nižja od [identitete] splošne kitajske skupnosti«.



28 Junija 2000 so v pristanišču Dover razkrili tihotapsko mrežo, ki je poskušala šestdeset Kitajcev pretihotapiti iz Rotterdama v Dover. Osemindvajset Kitajcev se je v tovornjaku za prevažanje paradiznikov zadušilo, dva sta preživel. V tihotapsko operacijo so bile vključene »kačje glave« ter nizozemske in turške kriminalne združbe, pretihotapljeni migranti pa so izvirali iz province Fujian (*BBC News*, 19. 6. 2001). Februarja 2004 je enaindvajset Kitajcev tragično utonilo med nabiranjem školjk v zalivu Morecombe. Za dejanje so bili obtoženi trije kitajski državljani, dva angleška državljana sta bila oproščena. To je sprožilo debate o nezmožnosti britanske vlade, da bi zajela ilegalno imigracijo na eni strani, in o nehumanih imigracijskih predpisih, ki silijo neregistrirane migrante v zavetje kriminalnih združb, na drugi (*BBC News*, 6. 2. 2004).

29 Npr. Veronique Poisson, v: Li 2004, 4.

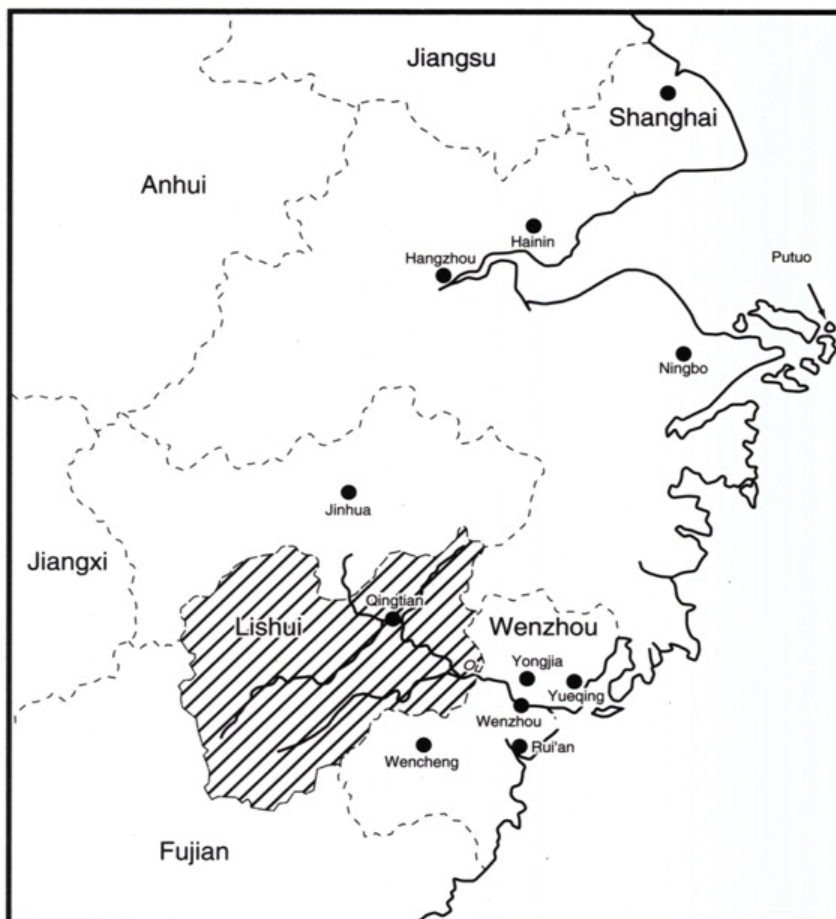
V nadaljevanju pojasni, da so različni migracijski tokovi iz Kitajske v Evropo utrdili te »sub-etnične identitete«, saj do neke mere sovpadajo s časom in z načinom imigracije ter s slojnimi razlikami med migranti (npr. razlike med kmeti iz Zhejianga ali Novih teritorijev in bogatimi trgovci iz Guangzhouja). Provinca Zhejiang pa ni le pomembno prispevno območje za kitajske migrante v Evropi, temveč tudi za kitajske migrante v ZDA in jugovzhodni Aziji. Manjše ali večje skupine migrantov iz Zhejianga lahko najdemo tudi v vseh večjih mestih Kitajske (npr. v Pekingu; tam je znana kot »Zhejiangška vas«). Frank N. Pieke (1999, 15) zato predlaga, da migracije iz Zhejianga v Evropo ali ZDA ter migracije znotraj Kitajske obravnavamo kot »elemente globalnega zhejiangškega migracijskega sistema«.

Provinco Zhejiang³⁰ sestavljata dva zelo različna dela: severni del province je rodovitna ravnina, gosto preprejena z vodnimi potmi in s kanali. Visoko razvito kmetijstvo je omogočilo gosto naseljenost območja. Južni del province pa je pretežno hribovit in gorat in kot tak neprimeren za intenzivno obdelovanje. Tukaj se je razvila in uspeva domača obrt. Trgovci iz Ningboja so bili že v 19. stoletju prisotni na Sumatri, Šri Lanki in v Singapurju. Kot gospodarsko zelo uspešna provinca je bila vedno ključna za centralno oblast. Pritegnila pa je tudi tuje kolonialiste, ki so v 19. stoletju prisilili centralno oblast v Pekingu, da je »odprla« tri glavna pristanišča: Ningbo, Hangzhou in Wenzhou.³¹ Kmalu je bilo v vsakem od njih mogoče najti konzulat, tuje banke, trgovske hiše in krščanski misijon. Ker je bila med državljansko vojno močno oporišče kuomintanške vlade, so jo komunisti po zmagi nad Kuomintangom načrtno zanemarjali. Med drugim so vsilili postavitev težke industrije, česar pa skromna naravna bogastva v pokrajini niso podpirala. Kljub temu je provinca vedno izstopala po številu zasebnih podjetij: oblast tudi med »kulturno revolucijo« ni uspela izbrisati vseh sledi kapitalizma (Hutchings 2000, 489). Prav iz južnega, bolj siromašnega dela province, se je ob koncu devetnajstega in začetku dvajsetega stoletja začela emigracija: najprej iz okraja Qingtian, pozneje pa tudi iz vasi na območju prefektуре Wenzhou (Wencheng in Rui'an).



30 Obalna provinca na jugovzhodu Kitajske je velika 101.000 kvadratnih kilometrov in šteje kar 44 milijonov prebivalcev. Glavno mesto je Hangzhou.

31 Ningbo je bil med prvimi petimi pristanišči, ki so jih s Sporazumom iz Nankinga (1842) odprli evropskim trgovcem. Leta 1895 so s Sporazumom iz Shimonosekija odprli Hangzhou, leta 1876 pa s Sporazumom iz Chefooja še pristanišče Wenzhou.

Karta št. 1: Provinca Zhejiang³²QINGTIAN – »VELIKO GORA, VELIKO LJUDI, MALO ZEMLJE!«³³

Okraj³⁴ Qingtian obsega 2.500 kvadratnih kilometrov, na katerih živi 487.000 prebivalcev. Upravno je del prefekture Lishui. Mesto se nahaja sredi hribovite

● ● ●

32 V: Thunø 1999 158.

33 Znan rek v Qingtianu, ki ponazarja naravne značilnosti območja. V izvirniku: *Shan duo, ren duo, di shao!*

34 Ljudska republika Kitajska je upravno razdeljena na province (*sheng*) in avtonomne regije (*zizhiqu*) ter mestne občine (*zixiashi*), ki so skupaj s posebnimi administrativnimi regijami (Hongkong, Macao) direktno pod upravo centralne oblasti v Pekingu. Province ali avtonomne regije se nadalje delijo na prefekture (*diqu*), okraje (*xian*), avtonomne okraje (*zizhixian*) in/ali mesta (*shi*). Okraj sestavljajo občine (*xiang*), občine narodnostnih manjšin (*minzuxiang*) ali kraji (*zhen*). Mestne občine in večja mesta se delijo na okrožja (*qu*) in okraje. V zadnjem času so mnoge okraje preimenovali v okrožja, četudi ne gre za urbano poselitev območja

pokrajine. Starejši del mesta je stisnjen na levem bregu reke Ou, novejši del pa raste na desnem bregu. Devetinosedeset odstotkov površin je hribovitih, kar onemogoča intenzivno kmetijsko obdelavo. Chen Murong (1990, 155–173) naveda, da leta 1941 ni bilo dovolj hrane za preživetje, čeprav se je več kot osemdeset odstotkov prebivalstva ukvarjalo s kmetijstvom, in so jo morali uvažati od drugod. Za dodaten zaslužek je omejeno število prebivalcev že zelo zgodaj pričelo z rezbarjenjem bledeozelenega salovca (steatita), ki se nahaja v jugovzhodnem delu okraja, predvsem v občinah Shankou in Fengshan.³⁵

Mette Thunø (1999) je zbrala vrsto ustnih virov o prvih emigrantih iz Qingtiana. V 19. stoletju so nekateri med rezbarji pričeli s prodajanjem izdelkov v pristaniščih, ki so bila odprta za tujce (Wenzhou, Šanghaj, Nanking itd.), in v turističnih središčih, predvsem na gori Putuo.³⁶ Precejšnje zanimanje Evropejcev za kamnite izdelke, in visoke cene, ki so jih ti dosegali med tujci, naj bi prepričalo manjšo skupino trgovcev in rezbarjev, da so se leta 1893 v Vietnamu vkrcali na francoski parnik in odpluli proti Evropi (Chen Lite, v: Thunø 1999, 162). Nekaj prebivalcev Qingtiana je v tem času emigriralo v večja ruska mesta, kjer so trgovali s kamnitimi rezbarijami. Ko je v Rusiji prišlo do zasičenosti trga z omenjenimi izdelki, so nekateri nadaljevali pot z vlakom do Berlina (Ye, v: Thunø 1999, 163). Mnogi so v Franciji, na Nizozemskem in v Angliji ustvarili uspešna trgovska podjetja. Rezbarja Zhuja, na primer, je leta 1900 zaposlil angleški trgovec, že kmalu po tem pa je Zhuju uspelo odpreti lastno trgovinico v Londonu (Chen Murong 1990, 641); nek drug priseljenec iz Qingtiana pa je v Marseillesu odprl hotel za Kitajce in predstavništvo paroplovne družbe, ki je najemala kitajske mornarje (Chen Bin, v: Thunø 1999, 164). Ustna pričevanja (Thunø 1999, 163) navajajo, da je pred letom 1893 nekaj rezbarjev emigriralo tudi na druge kontinente.³⁷

Med že omenjenimi rekruti francoskih in angleških zaveznških sil naj bi bilo tudi 2.000 moških iz Qingtiana. Polovica je po vojni ostala v Evropi (Chen Murong 1990, 642). Dvajseta in trideseta leta 20. stoletja so čas največjega priseljavanja iz Qingtiana v Evropo. Različni viri navajajo, da je bilo v tem obdobju v različnih

(China: facts ... 2005, 11).

³⁵ Najzgodnejša rezbarija iz qingtianškega salovca izvira iz petega stoletja, od časa dinastije Yuan (1271–1368) pa se je uporabljal tudi za nakit in pečate. Dostopno na: http://www.chinaculture.org/gb/en_artqa/2003-09/24/content_38089.htm Pristop: 10. 10. 2006.

³⁶ Gora Putuo je ena med štirimi svetimi budističnimi gorami na Kitajskem. Nahaja se na otočku vzhodno od Ningboja v južnem Zhejiangu.

³⁷ O tem priča tudi najstarejši pisni vir o zgodnji emigraciji iz Qingtiana – nagrobnik na pokopališču v Shankovu: »Gospod Lin Maoxiang ... je bil že odrasel mož, ko si je zaželel iti na tuje in trgovati s svojimi izdelki ... V štirinajstem letu Guangxu (1888) je šel celo do Amerike in je v San Franciscu srečal spoštovanega kitajskega odposlanca, gospoda Fu Yunlonga ... Čez nekaj let je s svojima dvema sinovoma postopoma obiskal vseh pet kontinentov in vsi njegovi načrti so se uresničili« (Zhou, v: Thunø 1999, 163).

evropskih državah med 10.000 in 25.000 migrantov iz Qingtiana.³⁸ Kot poroča Chen Murong (1990, 642–643), se je do leta 1925 v Evropo izselilo od pet do deset odstotkov prebivalcev Qingtiana. V tem času postane priseljevanje bolj organizirano, saj se pričnejo oblikovati mreže izkušenih izseljencev, ki novim migrantom pomagajo pri nastanitvi in zaposlitvi. Ta proces, ki ga Thunø (1999, 166) imenuje »institucionalizacija migracij«, je omejil finančne stroške imigrantov, zmanjšal tveganja, povezana s priseljevanjem v Evropo ter tako omogočil neprekinjen tok priseljevanja. Glavna značilnost omenjenega procesa je nastanek bančnih hiš, ki so ponujale širok razpon uslug za prihodnje migrante – posojila, prošnje za pridobitev potnega lista, nakup vozovnic, paketno pošto in pogodbe z veletrgovci s poldragimi kamni. Ker migranti iz Qingtiana običajno niso bili premožni, so bili prisiljeni najemati posojila, če so želeli v Evropi financirati lastna podjetja. Dejavnost pogosto nelegalnih bančnih hiš, ki so poslovale predvsem v Šanghaju in Wenzhovu, se je v tem času izrazito razmahnila. Mnogi migranti so v Evropo prišli s posredovanjem nezakonitih migracijskih agencij kot slepi potniki na parnikih.

Prvi migranti iz Qingtiana so v Evropo pritegnili tudi sorodnike iz bližnjega ruralnega okraja Wencheng v sosednji prefekturi Wenzhou. Kot spremljevalec sorodnika iz Qingtiana naj bi prvi migrant iz Wenchenga odšel v Evropo leta 1905.³⁹ Temu so sledili še drugi, vendar nikoli v večjem številu. Med letoma 1911 in 1929 je iz omenjenega okraja emigriralo 469 oseb, vendar jih je za razliko od prebivalcev Qingtiana, ki so v veliki večini emigrirali v Evropo, iz Wenchenga skoraj 60 odstotkov emigriralo na Japonsko, le 30 odstotkov pa v Evropo.⁴⁰ Izseljevanje na Japonsko se je prenehalo, ko se je na Japonskem pričelo obdobje ekonomske recesije in je oblast prepovedala nadaljnje priseljevanje iz Kitajske ter pregnala že tam živeče kitajske delavce. Po katastrofalnem potresu Kanto⁴¹ leta 1923 so tolpe ekstremistov napadle kitajske delavce in jih vsaj tisoč ubile. Več kot polovica ubitih je izvirala iz Qingtiana in Wenzhova (Li 1999, 187). Ker je bilo izseljevanje



38 O točnem številu v evropskih ali lokalnih kitajskih popisih ni zanesljivih podatkov. Ustni viri navajajo med letoma 1925 in 1930 v Evropi kar 25.000 migrantov iz Qingtiana, leta 1935 pa 18.000 (Chen Lite, v: Thunø 1999: 165) oziroma 10.000, in sicer 3.000 v Franciji, 2.000 v Nemčiji, 1.000 na Nizozemskem, Avstriji in Italiji, 300 v Belgiji, Španiji in na Portugalskem ter peščica v Švici, skandinavskih državah ter vzhodni Evropi (Chen Bin, v: Thunø 1995, 165).

39 Zhang, v: Thunø 1999, 169.

40 Iz okraja Wencheng so med letoma 1910 in 1920 emigrirale na Japonsko 303 osebe (Wang, v: Li 1999, 187), iz celotne prefekture pa kar 5.000 oseb (Zhang, v: Li 1999, 187).

41 V potresu v regiji Kanto, ki vključuje tudi Tokio in Yokohamo, je 1. septembra 1923 umrlo 130.000 ljudi. V Tokiu je izgubilo streho nad glavo 70 odstotkov prebivalcev, v Yokohami pa kar 86. Dostopno na: <http://www.hku.hk/history/nakasendo/1923quake.htm> Pristop: 15. 10. 2006.

na Japonsko onemogočeno, so se mnogi migranti obrnili proti Evropi. Okoli leta 1939 je v Evropi tako živelo 196 oseb iz Wenchenga, deset let pozneje pa 419.⁴²

Podobno kot v Wenchengu naj bi tok emigracij iz urbanega okrožja Rui'an, prav tako v prefekturi Wenzhou, sprožili migranti iz Qingtiana z že vzpostavljenimi socialnimi mrežami v Šanghaju in Evropi (Poisson 2006b). Predvidevamo lahko, da so prebivalci okrožja Rui'an imeli neko védenje o emigraciji iz območij Qingtian in Wencheng. Že na začetku 20. stoletja naj bi migranti iz Qingtiana, ki so se vrnili iz Evrope in Japonske, kupili zemljo v občini Baimen.⁴³ Leta 1929 je devet oseb iz občine Li'ao odpotovalo proti Franciji, Italiji in Nizozemski. Izseljevanje je spodbudila huda suša. Tem je v poznejših letih sledilo več sto sovaščanov, ki so v Evropi trgovali predvsem s kitajsko bižuterijo. Ker je bil zaradi zgodnjih migrantov iz Qingtiana trg že zasičen, so bili njihovi zaslužki uborni in mnogo se jih je vrnilo domov. Iz občine Baimen so se prvi migranti izselili v Evropo šele med letoma 1934 in 1936. Viri poročajo o 120 migrantih, ki so se povečini ukvarjali s krošnjarstvom in prodajo bižuterije, in ki so se spopadali s podobnimi težavami kot migranti iz občine Li'ao (Thunø 1999, 171).

Ko je Japonska leta 1937 okupirala Kitajsko, so Japonci zaprli vse bančne hiše, s tem pa tudi skoraj ustavili izseljevanje s tega območja (Thunø 1999: 167). Med letoma 1945 in 1949 jih je nekaj zapustilo Kitajsko preko Hongkonga in Macaa, mnogi pa so sledili generalu Chiang Kai-sheku na Tajvan in pozneje emigrirali v ZDA (Christiansen 2003: 103). Med letoma 1950 in 1976 so lokalne oblasti v Qingtianu izdale le 367 izstopnih dovoljenj in tako zavrnilo večino prosilcev, ki so se želeli pridružiti svojim sorodnikom v Evropi (Chen Murong 1990, 644).

Izseljevanje se je v večjem obsegu nadaljevalo po sprejetju reform leta 1978. Med letoma 1979 in 1986 je bilo v okraju Qingtian izdanih 10.948 potnih listov. Leta 1987 je bilo po uradnih podatkih v Evropi 17.750 oz. 88,6 odstotka vseh izseljencev iz Qingtiana (Chen Murong 1990, 646). Migranti, ki so v Franciji, Italiji, Španiji in Belgiji pridobili dovoljenja za stalno prebivanje ali pa so postali naturalizirani državljani, so preko zakonskega določila o združitvi družin pritegnili v Evropo svoje sorodnike. Običajno so krili stroške potovanja, poiskali zaposlitev za nove migrante in jim pomagali pri urejanju viz in dovoljenj za prebivanje. Po podatkih Mreže izseljencev iz Qingtiana⁴⁴ je leta 2004 v Evropi prebivalo 184.860 izseljencev iz Qingtiana, kar je velika večina vseh izseljencev iz Qingtiana, razselje-



⁴² Zhang, v: Thunø 1999, 169.

⁴³ Zhang, v: Thunø 1999, 171.

⁴⁴ V kitajščini *Qingtian qiaowang*, dostopno na <http://www.qttw.com/index.asp> Pristop: 15. 5. 2006.

nih po svetu (87, 8 odstotka). Največ jih je v Španiji (45.000), sledi Italija (42.000), Francija, Nemčija, Avstrija in Nizozemska.⁴⁵

V poreformskem obdobju je prefektura Wenzhou postala eno izmed redkih območij, kjer so bile dovoljene tuje naložbe. To je sprožilo hiter ekonomski razvoj območja, ki je postal znan kot »wenzhovski model«. Poleg visokega deleža zasebnih podjetij so zanj značilne razširjene trgovske mreže, visoka delovna intenzivnost, nizka kapitalska intenzivnost, nizka mehanizacija produktivnih sil in kompetitivna solidarnost (Hu *et al.* 2004, 546; Tomba 1999, 281). Kot ugotavlja Li (1999, 184), se emigracijski tokovi z ekonomskim razvojem niso ustavili, temveč celo naraščajo. Tomba (1999, 290) predvideva, da je emigracija integralni del omenjenega modela, saj denarna nakazila in investicije učinkujejo kot spodbujevalnik wenzhovske ekonomije. Konec leta 1994 naj bi v Evropi živelo 165.000 emigrantov iz Wenzhova, od tega petindevetdeset odstotkov v Franciji, Italiji, na Nizozemskem in v Španiji (Li 1999, 183). Med največjimi skupnostmi sta pariška (Lai, Ma 2004, 48) in v osrednji Italiji (Firence, Prato; Tomba 1999, 289).

KONSTRUIRANJE LOKALNE IDENTITETE V NOvem OKOLJU

Kot smo pokazali v zgodovinskem prerezu emigracijskih tokov iz dveh sosednjih območij, sta bila procesa emigracije iz Qingtiana in Wenzhova vedno povezana in soodvisna. Kljub temu, da se je znotraj zhejiangške skupine govorilo o qingtianski in wenzhovski skupini že od leta 1930, ko se je v Evropo priselilo tudi znatnejše število migrantov iz Wenzhova, pa v tistem času še ne moremo govoriti o globlji delitvi ali o konstruiranju razločenih lokalnih identitet v priseljenem okolju.

Največkrat omenjena razlika med skupinama je lokalni govor oziroma dialekt, ki ga uporabljata. Kot trdi Lynn Pan (1994, 14), je bilo »razvrščanje glede na dialekt emigrantov prva in najbolj spontana reakcija kitajskih emigrantov v imigracijskih državah, poseben odnos do izvirnega območja izseljencev pa se je kazal v nastanku mrež dialektnih organizacij«. Qingtianski dialekt (*Qingtianhua*, kot tudi wenzhovski dialekt, *Wenzhouhua*) lahko uvrstimo v eno izmed podskupin dialekta/jezika Wu (*Wuyu*). Wu se uporablja v večjem delu province Zhejiang, v Shanghaiju in v manjšem delu provinc Anhui, Jiangxi in Fujian. Od leta 1990 naj bi ga uporabljalo kar 90 milijonov govorcev, kar ga glede na številčnost govorcev uvršča takoj za mandarinščino. Dialekta se uporabljata v primerih družbene interakcije s pripadniki iste skupine.



45 <http://www.qtw.com/index.asp> Pristop: 15. 5. 2006.

Jezik in dialekti sestavljajo fluiden in kompleksen svet distinkcij med družbenimi skupinami. Za mnoge kitajske migrante je znanje različnih dialektov način, kako si pridobijo status in vpliv znotraj skupin in med njimi. Razlika v dialektih se kaže na dva načina; na eni strani razdeli govorce v podskupine in ustvarja »dialektne skupine«, na drugi pa generira potrebo po prehajanju jezikovnih razlik – če želi migrant preživeti, pridobiti vpliv ali zaslužiti denar, se mora pogosto naučiti še kakšen dialekt. Govorci qingtianskega dialekta pogosto omenjajo lingvistične posebnosti svojega naravnega jezika in poudarjajo razlike med wenzhovskim in drugimi bližnjimi dialekti. Kot pravi mlada govorka qingtianskega dialekta:

»Naš jezik, Qingtianhua, je drugačen od wenzhovskega, je bolj trd. Je pa tudi drugačen od lishvejskega dialekta.⁴⁶ Ampak mi razumemo wenzhovski dialekt. Pred leti sem preživela mesec v Wenzhovu in sem na koncu že vse razumela. Nisem pa znala govoriti.«⁴⁷

Govorci qingtianskega dialekta se pogosto pohvalijo, da razumejo wenzhovski dialekt, hkrati pa dodajo, da je le redko tudi obratno – da govorci wenzhovskega dialekta praviloma ne razumejo qingtianskega. Morda se je prav zaradi tega, kot trdi Christiansen (2003, 17), ustvarila hierarhija med migranti iz južnega Zhejianga, kjer wenzhovski dialekt postaja vse pomembnejši v vrsti družbenih interakcij med večjimi zgostitvami kitajskih migrantov v južni Evropi.

Poleg dialekta je v središču reproduciranja lokalnih identitet tudi nocija o »domu« oziroma »rojstnem kraju« (*guxiang*). Kitajski koncept »guxiang«, ki ga Pieke (1999, 17) opredeljuje kot »neprekinjeno teritorialno povezavo«, omogoča zamišljanje deteritorializiranih skupnosti. Stafford (1999, 318) v svojem razmišljanju o kitajski navezanosti na dom in rojstni kraj ter vlogi obredov »ločitve in ponovne združitve« (*separation and reunion*) v majhni vasi Longtou v severovzhodni Kitajski ugotavlja, da konceptualizacija kraja (v relaciji z zamišljeno prihodnostjo, konstruirano sedanostjo in pozabljeno preteklostjo) ni omejena z dejansko zgodovino migracij, čeprav lahko ta delno vpliva na njeno oblikovanje. Konceptualizacija kraja je prej ena med strategijami preživetja v sedanosti in hkrati producent komunalne solidarnosti (*ibid.*). Resničnost in zamišljanje skupnosti se prepletata na svojski način. Za mnoge kitajske migrante se vez s Kitajsko ohranja preko povezav z njihovim domačim krajem; vez s Kitajsko pa je pravzaprav vez s tistimi ljudmi, ki delijo kraj izvora.

Razlike v dialektu in v krajih izvora so fluidne in prekrivajoče in jih ne smemo razumeti kot esencionalizirane kategorije primordialne narave, vendar ustvarjajo meje med pripadniki različnih skupin kitajskih migrantov. Kljub povedanemu te



⁴⁶ Dialekt glavnega mesta prefektуре Lishui.

⁴⁷ Pogovor z migrantko iz Qingtiana, Ljubljana, 15. 10. 2006.

razlike same niso bile dovolj za utrditev posebne lokalne identitete. Christiansen (2003, 100) meni, da je skupina iz Qingtiana utrdila svoj status posebne skupine (po njegovo: »sub-etnične« skupine) šele v zadnjih dveh desetletjih prejšnjega stoletja, in navaja štiri razloge, ki so to omogočili. Do (»sub-etnične«) segregacije pride, ko postane pripis za določeno skupino pomemben in institucionalizira razlike z namenom zaščite lastnine ali tekmovanja za vire ter ko vzpostavi strukturo organizacij, preko katerih komunicira z drugimi skupinami. Prav tako pomembno je tudi oblikovanje mita o ločenem izvoru.

Odločilnega pomena za formiranje qingtianske skupine je bila ustanovitev lastnih izseljenskih organizacij v različnih državah Evrope. Ustanavljanje lastnih organizacij je spodbudilo dejstvo, da je po letu 1978 število migrantov iz Qingtiana naraščalo. V Franciji, na primer, je Qingtiansko združenje nastalo potem, ko so v Združenju Kitajcev, živčih v Franciji, začeli prevladovati člani iz Wenzhova in so se pripadniki drugih skupin umaknili v lastna, novoustanovljena društva (Christiansen 2003, 106). Ko so leta 1996 v Parizu ustanovili Združenje qingtianskih rojakov v Evropi, so takole pojasnili svoj namen:

»Glavni namen Združenja qingtianskih rojakov v Evropi je združiti rojake qingtianskega izvora, promovirati nacionalno kitajsko kulturo, pomagati pri razvoju domačega kraja, razvijati prijateljstvo med narodi držav naselitve in domovino ter ekonomsko sodelovanje in trgovanje, spodbujati medsebojno pomoč in ljubezen, spoštovanje zakonov v državah naselitve in aktivno integracijo v lokalne družbe ter omogočiti prebivalcem Qingtiana uspešna podjetja, cvetoče družine in prosperiteto.«⁴⁸

Ustanovitev združenj, ki združujejo migrante iz Qingtiana, je zamajalo že dodobra vpeljane odnose med različnimi skupinami kitajskih migrantov v Evropi. Dogodek, o katerem poroča Christiansen (2003, 107), je jasen prikaz teh sprememb. Leta 1996 je bilo redno letno zborovanje Evropske federacije kitajskih organizacij v Parizu predstavljeno zaradi spora med kitajskimi migranti iz Zhejianga. V Parizu so se zato zbrali vsi vplivni voditelji wenzhovskih in qingtianskih organizacij v Evropi. Na tem zborovanju so enega med voditelji izzvali, naj prizna svoj kraj izvora. Voditelj, ki je tekoče govoril mandarinščino, kantonščino, šanghajski, qingtianski in wenzhovski dialekt, je na koncu moral priznati, da je iz Qingtiana.

Tovrsten razvoj dogodkov je ugajal tudi lokalnim izseljenskim institucijam v Qingtianu, ki so tako v Evropi dobile sogovornike. Pred tem so stike z migranti iz Qingtiana in Wenzhova v Evropi vzdrževale predvsem izseljenske organizacije iz Wenzhova. Ko so njihovi predstavniki obiskali evropska izseljenska združenja,



48 *Guandong Qiaoban*, guangdonški izseljenski časopis, 12. 3. 1996, v: Christiansen 2003, 100.

so se migranti iz Qingtiana počutili odrinjene na rob. K tem občutkom je pripomogel še hiter ekonomski razvoj Wenzhova po letu 1984, ko je mesto pridobilo status posebnega območja, kjer so bile dovoljene tuje investicije. Wenzhou, ki je bil vedno bolj uspešen kot Qingtian, je sedaj pridobil še na politični in administrativni moči. Ta je prebivalcem Wenzhova omogočila tudi lažjo pridobitev potnih listov, saj je lokalna oblast spodbujala izseljevanje. Število migrantov iz Wenzhova v Evropi je hitro naraščalo in v nekaterih državah naselitve tudi prehitelo število migrantov iz Qingtiana (Christiansen 2003, 106).

V nekaterih evropskih okoljih so takšne okoliščine pripeljale do oživitve starih predsodkov in stereotipov med prebivalci Qingtiana in Wenzhova oziroma med bolj ruralnim Qingtianom in urbanim Wenzhovom. Charles Archimbault (v: Christiansen 2003, 104) namreč navaja, da je med prebivalci Wenzhova veljalo, da so ljudje iz Qingtiana »kot klateži in da posedujejo le omejene intelektualne zmožnosti«. Bolj »sodobni« predsodki pa vključujejo tudi »pozornost vzbujajočo potrošnjo« (Li 1999) prebivalcev Wenzhova. Ti naj bi bili namreč bolj nagnjeni k zapravljanju:

»Ne bi rekla, da je med nami kakšna velika razlika. Res je, da znajo ljudje iz Wenzhova bolje zapravljati denar – imajo čudovite hiše, lepe obleke ... Da, ženske iz Wenzhova so bolj urejene in uporabljajo več ličil. No, pa zelo dobri so v poslu. Pa saj smo tudi mi, iz Qingtiana, dobri v poslu. Vendar so pri njih lastniki zelo mladi in imajo zelo dober občutek, kaj bo moderno v naslednjem obdobju.«⁴⁹

Zgornji citat omenja ženske iz Wenzhova, ki da prednjačijo po urejenosti in predvsem uporabi ličil. Vendar pa to ni nujno pozitivno – še posebej v bolj konzervativnih segmentih kitajske družbe. Yu Mingren, pisatelj iz Qingtiana, v svojem delu *Dekleta iz Qingtiana*⁵⁰ omenja, da je »velika razlika med temperamentom žensk iz Qingtiana in Wenzhova«. Pozneje v knjigi sicer žensk iz Wenzhova ne omenja več, vendar poudari, da so ženske iz Qingtiana »trpežne, marljive in večinoma čudovito majhne, skromne in spodobne. Njihova lepota prihaja iz pravičnih gora in zlahtnih potokov Qingtiana«. Kljub temu, da ženske iz Wenzhova niso eksplicitno omenjene, lahko iz te hvalnice ženskam iz Qingtiana izpeljemo, da ženske iz Wenzhova predstavljajo drugi pol, torej nasprotje vrlinam opevanih rojakinj.

Tovrsten imaginarij poskuša prikazati člane neke skupine kot posebne in bistveno drugačne od drugih, četudi sosedskih skupin. Kot smo že povedali, so miti bistveni v izgradnji razločene identitete. Qingtian se v tovrstnih mitih iz revnega, goratega in nerodovitnega območja transformira v čaroben kraj, ki je

49 Pogovor z migrantko iz Qingtiana, Ljubljana, 5. 11. 2006.

50 Yu Mingren, v: Christiansen 2003, 111.

neizčrpen vir moči in vztrajnosti za njegove prebivalce, predvsem tiste, ki so ga zapustili in se razselili na vse štiri strani neba:

»Reka, bistra in čista, je negovala generacije in generacije prebivalcev Qingtiana; tekoča podnevi in ponoči prinaša upanje generacijam in generacijam prebivalcev Qingtiana. Reka Ou je njihova mati.«⁵¹

Mitski pa ni samo kraj izvora, temveč je mitska tudi emigracija iz tega kraja. V že omenjeni izjavi ob ustanovitvi Združenja qingtianskih rojakov v Evropi lahko v izjavi preberemo naslednjo razlago migracijskih tokov med Qingtianom in Evropo:

»Zgodovina naseljevanja prebivalcev Qingtiana v Evropi sega v sedemnajsto in osemnajsto stoletje. Zgodnji migranti so prepešali dolge razdalje, noseč na hrbtu qingtianski kamen. Prehodili so Sibirijo in izkusili silne stiske. Njihov duh, ki se je izoblikoval skozi muke, s katerimi so se srečevali, je postal vzor kitajskim migrantom po svetu.«⁵²

Zgoraj opisano so načini, kako skupina poskuša ohraniti in na novo definirati kolektivno identiteto. Manuel Castells (1997, 7) meni, da se lahko zlahka strinjamo, da so vse identitete skonstruirane, vprašanje pa je kako, iz česa, od koga in zakaj. Eden med možnimi odgovori je Christiansenov (2003, 112), ki med dejavniki, ki so pripeljali do oblikovanja razločene identitete, izpostavlja vlogo kitajskih elit (med migranti kot tudi v *guxiang*) in njihovo prizadevanje za dosego politične in ekonomske moči.

SKLEP

V članku sem skušala razjasniti zelo kompleksen zgodovinski razvoj priseljevanja iz Kitajske v Evropo in oblikovanja manjših skupnosti znotraj te migracije, ki se ji amorfnost reče »Kitajci v Evropi«. Kitajski migranti so namreč tako v znanstvenem kot tudi javnem diskurzu prepogosto prikazani kot izrazito homogena skupina, ki jo označuje primordijalna kulturna identiteta, temelječa na skupni »rasni« pripadnosti, tradiciji konfucionizma, zgodovini avtoritativnih režimov in čaščenju kulta prednikov. Imigracija v Evropo je potekala v zelo različnih zgodovinskih obdobjih, z različnimi motivi priseljevanja in znotraj različnih okvirov imigracijskih politik držav naselitve. Posledično se je v Evropi oblikovala množica kitajskih migrantskih skupnosti, ki jih je mogoče tako ali drugače razvrščati v kategorije, ta razlikovalni proces pa še vedno poteka.



51 Ma Zhuomin, v: Christiansen 2003, 109.

52 *Guandong Qiaobao* [guangdongški izseljenski časopis] (12. 3. 1996), v: Christiansen 2003, 100.

Posebej za skupnosti, ki temeljijo v qingtianskih migracijah, in so stare že vsaj stoletje, velja, da so tudi v migraciji ohranili močan in funkcionalen konstrukt o svoji izvorni lokalni identiteti, kar utemeljujejo s svojim posebnim dialektom in lojalnostjo rodnemu kraju oziroma kraju izvirne migracije. Dejstvo, da se ta identitetna samopredstava v veliki meri oblikuje *vis-à-vis* morda bolj vplivne wenzhofske skupine, ter dejstvo, da gre za skupini, ki sta si sorodni in v geografskem smislu izvirno sosednji, sta v procesu oblikovanja teh identitetnih izrek posebej pomenljivi za preučevanje etničnih in kulturnih razlikovanj in njihovega družbenega funkcioniranja.

VIRI IN LITERATURA:

- ARCHAIMBAULT, Charles (1952). En marge du quartier chinois de Paris, *Bulletin de la Société des Études Indochinoises* 28, 3, 275–294.
- BAKER, Hugh D. R. (1994). Branches All Over: The Hong Kong chinese in the United Kingdom. V: Ronald Skeldon (ur.), *Reluctant Exiles? Migration from Hong Kong and the New Overseas Chinese*. Armonk: M. E. Sharp, 291–307.
- BENTON, Gregor in Terence Edmund GOMEZ (2001). *Chinatown and transnationalism: Ethnic Chinese in Europe and Southeast Asia*. Canberra: Center for the study of the Southern Chinese diaspora, The Australian National University.
- CECCAGNO, Antonella (2003). New Chinese migrants in Italy. *International Migration* 41, 3. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 188–207.
- CHAN, Kam Wing (1999). Internal Migration in China: A dualistic approach. V: Frank N. Pieke in Mallee Hein (ur.), *Internal and international migration: Chinese perspectives*. Surrey: Curzon Press, 49–73.
- CHEN, Murong (1990). *Qingtian Xianzhi* [Anali okraja Qingtian]. Hangzhou: Zhejiang Renmin Chubanshe.
- China: facts and figures (2005). Beijing: New star publishers.
- CHRISTIANSEN, Flemming (2003). *Chinatown, Europe: An exploration of overseas Chinese identity in the 1990s*. London, New York: Routledge Curzon.
- CRISSMANN, Lawrence W. (1967). The Segmentary Structure of Urban Overseas Chinese Communities. *Man* 2, 2, 185–204.
- DE TINGUY, Anne (1998). Chinese Immigration to Russia: A Variation on an Old Theme. V: Gregor Benton in Frank N. Peke (ur.), *Chinese in Europe*. London: Macmillan Press Ltd., 301–319.
- Fifty-five dead in port lorry. BBC News, 19. 6. 2001. Dostopno na: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/796791.stm, 16. 10. 2005.
- GAO, Yun (2004). *Chinese migrants and forced labour in Europe*. Geneva: International Labour Office.
- HU, Dinghuan *et al.* (2004). From inferior to superior products: an inquiry into the Wenzhou model of industrial development in China. Dostopno na: <http://www.ids.ac.uk/ids/global/AsianDriverpdfs/TSSCIENCE.PDF>, 22. 10. 2006.

- HUTCHINGS, Graham (2001). *Modern China: A Companion to a Rising Power*. London: Penguin Books.
- International Organization for Migration (1998). Chinese Immigrants in Central and Eastern Europe: The Case of the Czech Republic, Hungary, and Romania. V: Gregor Benton in Frank N. Pieke (ur.), *Chinese in Europe*. London: Macmillan Press Ltd., 320–380.
- LACZKO, Frank (2003a). Europe Attracts More Migrants from China. Dostopno na: <http://www.migrationinformation.org/feature/display.cfm?ID=144>, 12. 2. 2004.
- LACZKO, Frank (2003b). Understanding Migration between China and Europe. V: *International Migration* 41, 3. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 5–19.
- LAI, H. Mark in John MA (2004). The Wenzhounese Community in New York City. V: *Chinese America: History and Perspectives*, 43–55.
- LARIN, Alexander G. (1998). Chinese in Russia: A Historical Perspective. V: Gregor Benton in Frank N. Pieke (ur.), *Chinese in Europe*. London: Macmillan Press Ltd., 281–320.
- LI, Minghuan (1999). »To get rich quickly in Europe!« Reflections on migration motivation in Wenzhou. V: Frank N. Pieke in Mallee Hein (ur.), *Internal and international migration: Chinese perspectives*. Surrey: Curzon Press, 181–199.
- LI, Minghuan (2002). A group in Transition: Chinese Students and Scholars in the Netherlands. V: Igor Saveliev in Pal Nyiri (ur.), *Globalizing chinese migration: Trends in Europe and Asia*. Aldershot: Ashgate Publishings, 173–189.
- LIVE YU SION (1994). *Chinois de France: In siecle de presences de 1900 a nos jours*. Paris: Editions Memoire Collective.
- LIVE YU SION (1998). The Chinese Community in France: Immigration, Economic Activity, Cultural Organization and Representations. V: Gregor Benton in Frank N. Pieke (ur.), *Chinese in Europe*. London: Macmillan Press Ltd., 96–124.
- NYIRI, Pal (2002a). From Class Enemies to Patriots: Overseas Chinese and Emigration Policy and Discourse in the PRC. V: Igor Saveliev in Pal Nyiri (ur.), *Globalizing chinese migration: Trends in Europe and Asia*. Aldershot: Ashgate Publishings, 208–241.
- NYIRI, Pal (2002b). Globalising Chinese Migration: New Spaces, New Meanings. *Migracijske in etničke teme* Vol. 18, 1, 23–39.

- NYIRI, Pal (2003). Chinese Migration to Eastern Europe. *International Migration* 41, 3. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 239–263.
- PAN, Lynn (1999). *The Encyclopedia of the Chinese Overseas*. Cambridge, Massachusetts: Cambridge University Press.
- PARKER, David (1998). Chinese People in Britain: Histories, Futures and Identities. V: Igor Saveliev in Pal Nyiri (ur.), *Globalizing chinese migration: Trends in Europe and Asia*. Aldershot: Ashgate Publishings, 67–97.
- PAUL Marc (2002). The *Dongbei*: The New Chinese Immigration in Paris. V: Igor Saveliev in Pal Nyiri (ur.), *Globalizing chinese migration: Trends in Europe and Asia*. Aldershot: Ashgate Publishings, 120–129.
- PIEKE, Frank. N. in Gregor BENTON (1992). The Chinese in the Netherlands. V: Gregor Benton in Frank N. Pieke (ur.), *Chinese in Europe*. London: Macmillan Press Ltd., 1–20.
- PIEKE, Frank N. (2002). Recent trends in Chinese Migration to Europe: Fujianese Migration in Perspective. *IOM Migration research series*. Geneva: IOM.
- PIEKE, Frank N. *et al.* (2004). *Transnational Chinese: Fujianese migrants in Europe*. Stanford : Stanford University Press.
- POISSON, Veronique (2006a). When does a willage become a qiaoxiang? (3)
Dostopno na:
<http://ny.xmu.edu.cn/en/ShowArticle.asp?ArticleID=2191>, 15. 11. 2006.
- POISSON, Veronique (2006b). When does a willage become a qiaoxiang? (4)
Dostopno na:
<http://ny.xmu.edu.cn/en/ShowArticle.asp?ArticleID=2192>, 15. 11. 2006.
- SAJE, Mitja (1999). Deng Xiaoping in njegov vpliv na politiko ter reforme sodobne Kitajske. *Azijske in afriške študije* 3, 1–2. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 51–75.
- SIMSOVA, S. in W. CHIN (1982). *Library Needs of Chinese in London*. London: Polytechnic of North London, School of Librarianship and Information Studies.
- SKELDON, Ronald (1996). Migration from China. *Journal of International Affairs* Vol. 49, 2, 434–461.
- SKELDON, Ronald (2004). China: From Exceptional Case to Global Participant. Migration Information Source. Dostopno na: <http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?ID=219>, 15. 6. 2005.

- STAFFORD, Charles (1999). Separation, reunion and the Chinese attachment to place. V: Frank N. Pieke in Mallee Hein (ur.), *Internal and international migration: Chinese perspectives*. Surrey: Curzon Press, 315–330.
- STEWART, Watt (1970). *Chinese Bondage in Peru: A History of the Chinese Coolie in Peru 1849–1874*. Westport: Greenwood Press.
- SUMMESKILL, Michael (1982). *China on the Western front: Britain's Chinese Work Force in the First World War*. Summerskil, M. (samozaložba).
- ŠUMI, Irena (2000). *Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- TAN, Chee Beng (2003). People of Chinese Descent: Language, Nationality and Identity. V: Ling-chi Wang in Wang Gungwu (ur.), *The Chinese diaspora* Vol. I. Singapore: Eastern Universities Press, 38–63.
- TEIXEIRA, Anna (1998). Entrepreneurs of the Chinese Community in Portugal. V: Gregor Benton in Frank N. Pieke (ur.), *Chinese in Europe*. London: Macmillan Press Ltd, 238–260.
- THUNØ, Mette (1999). Moving stones from China to Europe: The dynamics of emigration from Zhejiang to Europe. V: Frank N. Pieke in Mallee Hein (ur.), *Internal and international migration: Chinese perspectives*. Surrey: Curzon Press, 159–180.
- Tide kills 18 cockle pickers. BBC News, 6. 2. 2004. Dostopno na: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/england/lancashire/3464203.stm, 15. 10. 2006.
- TOMBA, Luigi (1999). Exporting the »Wenzhou model« to Beijing and Florence. V: Frank N. Pieke in Mallee Hein (ur.), *Internal and international migration: Chinese perspectives*. Surrey: Curzon Press, 280–294.
- WALLER, Philip (1985). The Chinese. *History today*, 8–14.
- XIANG, Biao (2003). Emigration From China: A Sending Country Perspective. *International Migration* Vol. 41, 3. Oxford: Blackwell Publishings, 21–47.
- ZHANG, Sheldon in Ko-lin CHIN (2002). Enter the Dragon: Inside Chinese Smuggling Organizations. *Criminology* 40, 4, 73–768.

VPLIV PRISOTNOSTI EVROPSKIH NASELJENCEV NA PROCESA DEKOLONIZACIJE IN EMIGRACIJE NA PRIMERU AFRIŠKIH DRŽAV: ALŽIRIJA, ANGOLA IN ZIMBABVE

Članek se osredotoča na emigracije t. i. evropskih naseljencev iz afriških kolonij v Evropo, na primeru Alžirije, Angole in Zimbabveja. To je manj znani del v povojni zgodovini mednarodnih migracij na omenjeni relaciji oziroma v Evropo sicer. Vse do danes ga ne moremo pojmovati kot eno od končanih epizod sodobne migracijske zgodovine. Poudarja pomembnost tega procesa oziroma vrste migracij pri vzpostavljanju migracijskih omrežij med Afriko in Evropo.

Prispevek se najprej na kratko ustavi pri okoliščinah, ki so pripeljale do množičnejših emigracij evropskega prebivalstva v afriške kolonije. Te so potekale predvsem od konca 19. stoletja do začetka sedemdesetih let 20. stoletja. Poudarek je na pregledu političnih in socialno-ekonomskih razmer, ki so vladale med evropskimi naseljenci in večinskim prebivalstvom v izbranih primerih Afrike. Te razmere so namreč v duhu antikolonializma, ki je vladal na celini, pripeljale do bega evropskih naseljencev s teh ozemelj. Pri vsakem izmed izbranih primerov je nakazano, v kolikšni meri so kolonialne vezi vplivale na vzpostavitev in krepitev migracijskih vezi, predvsem med njimi in njihovimi nekdanjimi evropskimi centri. Od osamosvojitve omenjenih treh kolonij je namreč na tej relaciji počasi prihajalo do porasta emigracij večinskega prebivalstva..

Ključne besede: (mednarodne) migracije, antikolonializem, Afrika, Evropa

THE IMPACT OF EUROPEAN SETTLERS UPON THE PROCESSES OF DECOLONIZATION AND EMIGRATION IN THE CASE OF AFRICAN STATES: ALGERIA, ANGOLA AND ZIMBABWE

The article focuses upon emigration of the so called European settlers from the African colonies Algeria, Angola and Zimbabwe into Europe. This is the less known part in the post-war history of international migrations on this relation and into Europe in general. Even today it cannot be viewed as one of the finished episodes of the contemporary migrational history. The author emphasizes the importance of this process and of the type of migrations in the setting up of migrational networks between Africa and Europe.

The article first deals with the circumstances that brought about mass emigration of the European population into African colonies. This took place from the end of 19th century to the beginning of the 1970s. The article focuses on the survey of political and socio-economic conditions that ruled among the European settlers and majority population in the respective colonies. These conditions, characterized by anticolonialism, led to the exodus of European settlers from these territories. The author describes each of the selected cases in terms of the degree to which the colonial ties affected the setting up and strengthening of migrational ties, above all between settlers and their former European centers. Ever since the recognition of independence of the three colonies there has been a slow increase of the emigration of majority population.

Keywords: (international) migrations, anticolonialism, Africa, Europe

UVOD

Za pravilno in poglobljeno razumevanje sodobnih migracijskih tokov v smeri med državami Afrike in Evropske unije (EU) je treba na tej relaciji migracije podrobneje analizirati vsaj od konca druge svetovne vojne. To obdobje je čas osamosvajanja oziroma dekolonizacije praktično vseh afriških držav, z glavnino v desetletju med koncem petdesetih in koncem šestdesetih let. Hkrati so se takrat tudi začele in razmahnile množične emigracije proti ekonomsko najrazvitejšim evropskim državam.¹ V večini primerov je bil do devetdesetih let izrazito prevladujoč vzrok za migracije iz Afrike proti Evropi ekonomski, najbolj priljubljene ciljne države pa so bile skoraj izključno nekdanje kolonialne sile. Še danes je položaj podoben, z glavnima razlikama, da je pred okoli tremi desetletji na območju gospodarsko najmočnejših držav, ki danes tvorijo EU, na njihovo pobudo prišlo do močne omejitve ekonomskih imigracij. Sočasno pa se je v preteklih desetletjih krog prejemnih držav razširil tudi na države brez obširne »kolonialne vpletenosti«.

Evropa je bila v povojni zgodovini sicer deležna dveh viškov mednarodnih migracij. Prvi in največji je nastopil v desetletju po vojni, ko je prišlo do množičnih izseljevanj zlasti Nemcev z ozemelj vzhodno in jugovzhodno od Odre in Nise, ki so bila Nemčiji po vojni odvzeta. Poleg njih pa je prišlo še do preselitev in »izmenjav« mnogih »nezaželenih« etničnih manjšin ter razseljenih in med vojno deportiranih oziroma ujetih oseb (Bade 2005, 313, 327–330). Drugi višek je bil dosežen ob velikih družbenopolitičnih spremembah od konca osemdesetih do srede devetdesetih let, ko je prišlo do odprtja državnih meja nekdanjega vzhodnega bloka in s tem do vračanja številnih pripadnikov etničnih manjšin ter do velikega števila beguncev ob vojnah na območju nekdanje Jugoslavije (Castles in Miller 1998: 81, 88–91; Khoser in Lutz 1998: 12). Redko pa se govori tudi o velikem številu imigracij, ki so jih bile deležne nekatere evropske države, ko se je ob propadu njihovih kolonialnih imperijev v rekordno kratkem času začelo hkrati priseljevati tudi po več 100.000 migrantov, večinoma evropskega rodu. Te migracije so bile za ciljne evropske države izreden socialni in ekonomski pritisk ter breme. So posredni rezultat oziroma »stranski proizvod« kolonizacije predvsem afriških držav, kamor so se iz omenjenih evropskih držav do dekolonizacije izseljevali številni



1 Na tem mestu je treba opozoriti, da lahko za obdobje pred osamosvojitvami afriških kolonij samo pogojno govorimo o »svobodnih« in »mednarodnih« migracijah v smeri z afriške celine proti evropskim državam. Do leta 1960 je bila na primer v Afriki samostojna samo približno petina vseh današnjih držav, druga ozemlja pa so imela takrat še status kolonije ali celo sestavnega dela »matične« evropske države. Migracijska gibanja iz kolonij proti evropskim centrom so bila med kolonializmom v veliki meri nadzorovana in usmerjena, v primerih Portugalske in predvsem Belgije pa tudi zelo omejena oziroma onemogočena (Meredith 2005, 97; Ki-Zerbo 1977, 470; Mazrui 1999, 108–109).

belci. Tovrstni migranti bodo tudi glavni predmet pričujočega prispevka, saj so v migracijskem sistemu med Afriko in Evropo, ki je tudi predmet proučevanja moje doktorske disertacije v nastajanju,² vse do danes posebnost.

Ta članek torej analizira migracije t. i. evropskih naseljencev iz izbranih afriških kolonij oziroma držav (nazaj) v Evropo. V to skupino migrantov prištevam posameznike evropskega rodu,³ ki so se z namenom trajne naselitve na lastno pobudo ali na pobudo domače države preselili v eno od afriških kolonij; sem prištevam tudi njihove potomce. V to skupino pa ne sodijo predstavniki kolonialnih oblasti oziroma državni uslužbenci, ki so se v kolonije naselili zaradi službenih obveznosti samo začasno, ravno tako pa tudi ne pripadniki vojaških enot evropskih kolonialnih sil. V državah Magreba, vzhodne Afrike in tudi v delu Konga je evropske naseljence najbolj privlačilo kmetijstvo, medtem ko je imelo na območju od današnje Zambije do Južnoafriške republike zelo pomembno vlogo tudi rudarstvo (Curtin 1996a, 448). Na skrajnem severu in jugu afriškega kontinenta je imelo zelo privlačno vlogo nedvomno tudi ugodno podnebje, primerljivo z evropskim Sredozemljem. Velika večina teh prebivalcev se je v Afriko preseljevala od konca 19. stoletja. Pri tem sta izjemi ozemlji današnje Južnoafriške republike (JAR) in Alžirije (Curtin 1996b, 435).⁴

Kriteriji, na podlagi katerih so bili za analizo izbrani primeri sledečih treh držav, pa so socialno-ekonomski in politično-geografski:

- številčnost ter politična in ekonomska moč belske manjšine;
- kolonialna pripadnost oziroma status kolonialnega ozemlja, dolžina tamkajšnje evropske prisotnosti in geografska lega znotraj Afrike.

S pomočjo izbranih primerov bo delo poskušalo doseči naslednja dva cilja:

- 1) zaznati morebitne posebnosti migracijskih tokov na relaciji med izbranimi afriškimi državami in nekdanjimi evropskimi maticami kot posledico intenzivne oziroma neposredne evropske kolonizacije;
- 2) ugotoviti, v kolikšni meri se danes še odraža moč migracijskih sistemov na omenjeni geografski relaciji.



2 Pod naslovom »Migracije iz afriških držav v Evropsko unijo« jo pripravljam v okviru podiplomskega študija na FDV, politologija – etnične študije, urejanje in upravljanje medetničnih odnosov in konfliktov, pod mentorstvom dr. Mirana Komaca.

3 Za te naseljence so uveljavljeni številni izrazi, odvisno od jezika kolonizatorske države in konteksta. Ti bodo omenjeni v naslednjih poglavjih.

4 Poleg omenjenih so se v novem veku, od začetkov evropske kolonizacije do poznega 20. stoletja, na območje Afrike naselili oziroma so bili naseljeni številni pripadniki drugih neafriških etničnih skupin, kot na primer libanonski trgovci v zahodni Afriki, Afro-Američani v Liberiji, Indonezijci, Malajci v Kaplandiji in Indijci v Natalu (Curtin 1996b, 433).

Predvsem pa bom v zaključku poskusil odgovoriti še na delovni vprašanji:

- 1) v kolikšni meri je večja prisotnost belskih naseljencev pripomogla k upočasnitvi oziroma k oviranju procesa dekolonizacije izbranih držav;
- 2) zakaj je v procesu osamosvajanj obravnavanih držav prišlo do množičnih emigracij evropskih naseljencev in ali so se ob tem začela ustvarjati migracijska omrežja med afriškimi in evropskimi državami.

Prispevek začenja poglavje, v katerem je na kratko pojasnjenih nekaj kontekstualnih in teoretskih pojmov, ki se nanašajo predvsem na kolonizacijo ter upor proti kolonializmu. S pomočjo teh dveh sklopov je nato mogoče bolj celostno razumeti zgodovinske okoliščine, ki so vodile do prekokolonskih migracijskih gibanj na izbrana tri ozemlja oziroma z njih. V nadaljevanju bo podan še sintetiziran oris antikolonializma ter dekolonizacije v Afriki, ki sta bila ključna pri ustvarjanju sodobnih družbenopolitičnih in seveda tudi ekonomskih okoliščin v samostojnih afriških državah. Zaradi obsežnosti teme pa se ta članek ne bo ukvarjal s samo zgodovino kolonizacije Afrike. Osrednje poglavje predstavlja izbrane primere treh držav, ki sicer izvirajo z ozemelj treh različnih kolonialnih sil. Kriteriji za njihov izbor so bili omenjeni že zgoraj. Vsaka izmed njih je v okviru kolonialnega imperija v Afriki, h kateremu je sodila, predstavljala najbolj »evropsko« ozemlje. Alžirija je bila izbrana, ker je v Afriki veljala za eno prvih obsežnejših evropskih kolonij, hkrati pa se je tudi med prvimi začela bojevati za neodvisnost. Tam je ob koncu francoske kolonialne vladavine živelo okoli milijon ljudi evropskega rodu oziroma skoraj 11 odstotkov vsega prebivalstva, kar je bil za Južno Afriko drugi največji tovrstni delež na afriški celini. Takoj po koncu dolgotrajne in uničujoče vojne za neodvisnost so skoraj vsi ti prebivalci od tod zbežali v Francijo. Druga izbrana država je Angola, ki je bila ena od portugalskih kolonij. Geografsko je bila sicer v primerjavi z Alžirijo mnogo bolj oddaljena od Evrope, a z okoli petstoletno tradicijo stikov s Portugalci. Tu je do same utrditve kolonialnega statusa prišlo pozneje, ravno tako kot tudi naseljevanje z evropskim prebivalstvom. Njihovo število je naraščalo vse do pozne dosege neodvisnosti sredi sedemdesetih let 20. stoletja. Angola je bila z Evropejci najbolj poseljena portugalska kolonija v Afriki in poleg JAR tudi v podsaharski Afriki nasploh. Z izjemo JAR je to pomenilo tudi za Južno Rodezijo, današnji Zimbabve, med angleškimi kolonijami na afriški celini. Delež z nad 7 odstotki belskega prebivalstva je bil dosežen šele v letih pred samostojnostjo, leta 1980. V zadnjih dveh kolonijah so se začele množične emigracije belcev že med osamosvojitvenimi vojnami (Curtin 1996b, 435).

Zaradi posebnega političnega statusa in večjega splošnega poznavanja primera, v tem okviru ni bila obravnavana JAR; zaradi manjše numeričnosti evropskih

naseljencev pa tudi niso bile izbrane druge izmed kolonij.⁵ Pri vsaki izmed izbranih držav oziroma kolonij je naprej zelo na kratko predstavljena politična slika teh ozemelj pred evropsko kolonizacijo. Za tem je kronološko-kontekstualno in vzročno analizirana njihova kolonizacija in njihov upravno-politični status pod evropsko vladavino. Sledi pregled nekaterih demografskih oziroma numeričnih in socialno-ekonomskih trendov prebivalstva, tako večinskega kot evropskega rodu, vse do neodvisnosti držav. Ob tem so analizirani medsebojni odnosi in vzroki za nezadovoljstvo večinskega prebivalstva, ki so pripeljali do boja za neodvisnost. V vseh treh primerih sledi še pregled poteka osamosvojitvenih vojn ter posledic, ki so jih te imele predvsem za evropske priseljence in njihove matične države v Evropi. V teh zadnjih delih podpoglavij se bo vsebina na izbranih primerih osredotočala še na vzpostavljane in krepitev migracijskih vezi v smeri iz Afrike proti Evropi.

KRATKA ZGODOVINA DEKOLONIZACIJE AFRIKE S Poudarkom NA NASELITVENIH KOLONIJAH

TEMELJNI POJMI

Kolonizacija po Južniču (1980, 18) pomeni neposredno naselitev obvladanega prostora, ne glede na njegovo naseljenost. Bila je pragmatična in do 19. stoletja lokalno splošno razvita na slučajnostni način. Sodobni zgodovinarji kolonije delijo na naselitvene in izkoriščevalne (Young 2001, 16–17). Po Južniču (1980, 20) so kolonije od metropole lahko popolnoma odvisne in v nobenem primeru niso samostojen subjekt mednarodnih odnosov.

V okviru evropskega imperializma poznega 19. stoletja se je začel razvijati afriški nacionalizem oziroma dekolonizacija. V tem kontekstu velja omeniti t. i. evrokolonialne migracije v »visokem imperializmu« oziroma po koncu trgovine s sužnji,⁶ kot jih pozna Bade (2005, 187):

- 1) začasna ali trajna kolonialna služba in kolonialna naselitev Evropejcev v čezmorskih deželah: ta vrsta je bila poleg delovnih selitev z bolj ali manj omejenim časom bivanja usmerjena v razne tipe naselitvenih kolonij. Tako so obstajale čiste naselitvene kolonije; poleg teh pa še kolonije z belskimi naseljenci, katerih gospodarstvo je bilo odvisno od domače delovne sile.



5 Ob izbranih primerih pa je na tem mestu smiselno omeniti še tiste, ki so jim po mnogih političnih, ekonomskih in družbenih kriterijih predstavljali nekakšne »vzporednice«: recimo Zambija, Zimbabveju, Mozambik, Angoli, Maroko in Tunizijo pa Alžiriji.

6 Uradno se je suženjstvo prepovedalo in ukinilo v evropskih državah in večini njihovih kolonij v prvih desetletjih 19. stoletja, v državah obeh Amerik in nekaterih deželah Afrike pa šele v drugi polovici omenjenega stoletja (Južnič 1980, 142–144; Castles in Miller 1998, 51).

Mogoče so bile še vmesne kombinacije, pri evrokolonialnih poselitvenih premikih pa je bilo včasih precej povratnikov oziroma kroženja med Evropo in čezmorskimi deželami.⁷ Sem sodi tako francoski primer Alžirije kot angleški Rodezije ter portugalski Angole.

- 2) selitve neevropskih domačinov znotraj kolonij, ki jih je sprožila evropska ekspanzija: te selitve so obsegale priseljevanje oziroma pridobivanje domače delovne sile iz drugih regij v evropska naselitvena in gospodarska območja. V tem okviru je bila lahko razvita tudi ekonomska prisila za tako prostorsko mobilnost. Navadno je do tega prišlo tam, kjer so se domačini priseljevali na območja, na katerih so se naselili Evropejci, v resnici pa so se nekdanji proizvajalci vračali kot mezdni delavci v kraje, iz katerih so bili pregnani. Tu bi lahko omenil primer priseljevanj domačinov za delo na velikih kmetijah in rudnikih v Rodeziji.
- 3) »prestavljanje« neevropske delovne sile in skupin prebivalstva znotraj evropskih kolonij ali med kolonijami in interesnimi območji. To je pomenilo medkolonialne in medcelinske »prenose« neevropske delovne sile in prebivalstva, do katerih je prišlo v vseh treh izbranih primerih obravnavanih kolonialnih ozemelj (Bade 2005, 187–189): tako je vse od francoske osvojitve Maroka, Alžirije in Tunizije prihajalo predvsem do medsebojnih ekonomskih migracij (Safir 1999, 91, 94); iz Angole je bilo nekaj delavcev odpeljano na plantaže portugalske kolonije São Tomé in Príncipe v Gvinejskem zalivu (Warner 1989, Diop et al. 1999, 64); z ozemlja današnjega Zimbabveja pa so moški že od konca 19. stoletja emigrirali v južnoafriške rudnike (Crush 1997).

Drugi sklop tega dela poglavja se osredotoča na antikolonializem in afriški nacionalizem. Antikolonializem sega na obeh straneh kolonialne ločnice, tako na praktični kot na teoretični ravni, nazaj vse do začetkov kolonializma samega. Večina podrejenih kolonializmu se je namreč začela upirati že od prvih evropskih vpadov. To se je odražalo predvsem v obliki uporov in vstaj (Young 2001, 161). Robert Young (2001, 163) v svoji knjigi navaja Thomasovo delitev na pet različnih oblik upora proti kolonializmu (1994, 44):

- 1) Upor proti osvojitvi: vojne kot reakcija na evropske invazije, pri tem pa so vojaške oblike odpora različne;
- 2) Vstaje proti evropski oblasti: zopet različne vrste antikolonialnega odpora, od suženjskih uporov do nasilnih vstaj in uporov ter množičnih gibanj, do nenasilnih protestov, demonstracij in državljanske nepokorščine;



7 Ta primer Bade mdr. imenuje evrokolonialno migracijsko kroženje (2005, 187).

- 3) Gibanja verskega revivalizma: antikolonialno nezadovoljstvo, izraženo skozi religiozna gibanja, ki zagovarjajo tradicionalno prvotno kulturo v imenu utopične dekolonizirane prihodnosti;
- 4) Nacionalistična ustavna dejanja, usmerjena proti dekolonizaciji: tipične za naselitvene kolonije oziroma skupnosti, kot na primer Avstralijo, Novo Zelandijo in Kanado;
- 5) Nacionalistične osvobodilne borbe: oborožen gverilski odpor, predvsem po drugi svetovni vojni.

Vseh pet omenjenih vrst antikolonialnega upora se je v izbranih treh primerih dogajalo v različnih časovnih obdobjih. Young (2001, 165–166) je tudi sam razdelil politični, ideološki in vojaški odpor kolonializmu na različne vrste, od katerih pa je bila za osvoboditev Alžirije, Angole in Zimbabveja pomembna zlasti druga polovica:

- 1) Evropski moralni in človekoljubni ugovori;
- 2) Evropski liberalno-ekonomski ugovori;
- 3) Evropsko-neeuropsko rivalstvo med imperialnimi silami;
- 4) Zagovarjanje političnih pravic do samoodločbe v naseljenih kolonijah;
- 5) Kolonialni nacionalizem (buržoazni, kulturni, verski);
- 6) Antikolonialni internacionalizem;
- 7) Industrijske stavke, agitacija za zemljiške reforme, komunalizem, protestne migracije, kmečki upori, ipd;
- 8) Marksistični internacionalizem in oborožena osvobodilna gibanja.

V tem okviru je treba omeniti še afriški nacionalizem. Po Crawfordu Youngu (2004, 9–10) izvirajo temelji za njegov pojav iz kolonialne razdelitve Afrike. Kolonialna država, ki je bila v Afriki večinoma ustanovljena v zadnji četrtini 19. stoletja, je svoje prebivalce oziroma subjekte utemeljevala na tri načine. Ti so se sčasoma spremenili v nosilce identitete, skozi katere se je pojavila tudi kolektivna težnja po samoodločbi:

- 1) Afričan je bil raso opredeljen kot »črnc«;⁸

8 »Drugačna je bila raso opredelitev v arabski vrsti držav severne Afrike, saj Arabci fenotipsko niso bili »črni« v smislu takratnih rasnih stereotipov v Evropi. Vseeno pa so bili nedvomno raso (in versko) drugačni in proti njim so bili usmerjeni zaničevalni odnosi ter politike razlikovanja in segregacije, ki so izhajale iz rasističnega mišljenja, vtkanega v evropsko kolonialno vladanje« (Young 2004, 9).

- 2) Afričan je bil uvrščen kot »domačinski subjekt« danega teritorialnega dela kolonialne razdelitve;
- 3) Afričan je bil predstavljen kot etnični subjekt.

Vsaka od omenjenih treh tvornih kategorij identitete je dala solidarnostno podlago za kolektivno delovanje. Prva je kreirala doktrino panafricanizma, medtem ko je »domačin« kot teritorialni subjekt ustrezal ideji nacionalizma za uporabo kot antikolonialni izziv v enotah kolonialne razdelitve. Tretja kategorija, »plemenskost« subjektov, pa je botrovala rojstvu politične etničnosti, katere konstruktivna dinamika je izkazovala izredne kreativne dinamike (Young 2004, 10).

Za definicijo pomena dekolonizacije so bila upoštevana stališča avtorjev Unescove *General History of Africa* (Mazrui 1999a, 7; Adedeji 1999, 393). Dekolonizacijo pojmujejo kot proces, s katerim se ukine kolonialna vladavina, odstrani kolonialne institucije, minimizira tuji nadzor in opusti kolonialne vrednote. Teoretično je sicer pobuda zanjo lahko na strani imperialne sile ali koloniziranih ljudi, realno pa je dekolonizacija običajno rezultat boja zatiranih. Kljub temu pa, kot piše Južnič (1980, 159), so številne nove države pokolonialnega tipa dobile neodvisnost, ne da bi se zanjo izjemno potegovali. To pomeni, da dekolonizacija ni bila nujno in vedno le rezultat aktivnega ali celo oboroženega boja koloniziranih ljudstev.

ANTIKOLONIALIZEM, NACIONALNA OSVOBODILNA GIBANJA IN DEKOLONIZACIJA AFRIKE

Kot je bilo omenjeno že v uvodu, so kolonialne velesile nekatera afriška ozemlja, predvsem tista z ugodnimi klimatskimi in kmetijskimi pogoji, predvidela za obširnejša naseljevanja oziroma kolonizacijo z evropskim prebivalstvom. Poleg Magreba in Južne Afrike je bila tega deležna predvsem vzhodna Afrika med današnjima Zimbabvejem in Kenijo. Na kakovostnih kmetijskih površinah, ki so znane v vzhodni Afriki, so Evropejci hitro zasegli večino rodovitnih zemljišč in razselili tradicionalne afriške kmetijske skupnosti. Poleg kmetijstva sta bila za poseljevanje belcev oziroma za evropski kapital pomembna še rudarjenje oziroma bogatost območij z minerali (Curtin 1996a, 448, Gordon 2001, 59). Ekonomski pritisk in v mnogih primerih tudi priseljevanje belcev sta se med drugo svetovno vojno, zlasti pa v letih po njej, še močno povečala, saj si je Evropa tudi na račun afriških naravnih bogastev želela čim bolj opomoči. To je med drugim tudi spodbujalo antikolonialna čustva med domačim prebivalstvom (Wilson 1994, 63, Gordon 2001, 63).

Antikolonialni boj proti etabrirani evropski vladavini v afriških deželah se je začel že takoj po evropski okupaciji, kot na primer med letoma 1830 in 1847 v Alžiriji, upor v Angoli leta 1860 in 1904 na območju današnjega Zimbabveja (Young 2001, 161–162, Iliffe 1997, 166; Toth 1993). Korenine afriškega naciona-

lizma oziroma osvobodilnega gibanja segajo v obdobje med obema svetovnima vojnama, začela in razmahnila pa so se v desetletjih po njej. V dvajsetih letih 20. stoletja so se v britanski Zahodni Afriki razvila reformistična gibanja, ki so bila poleg Južne Afrike najverjetneje najbolj zgodnja nacionalistična gibanja na celini. Ta gibanja so vodili predstavniki urbaniziranih elit pod močnim zahodnim vplivom, usmerjeni pa so bili proti zlorabam pravic te skupine ljudi s strani kolonialnega sistema (O'Toole 2001, 50–52).

Pomembni prelomnici za afriško osvoboditev izpod kolonializma sta bili druga svetovna vojna, ki je oslabila evropske sile, poleg tega pa še dekolonizacija Azije v desetletju po njej (Južnič 1980: 171, 222; Wilson 1994: 126). Vojna ni toliko vplivala z rekrutiranimi afriškimi vojaki, ki naj bi predvsem z izkušnjami na tujem pridobili ostrejšo politično zavest, ampak, kot je bilo že omenjeno, s primanjkljaji, inflacijo in takratno represijo nad afriškim prebivalstvom.⁹ Na večini afriških ozemelj se je razvila vedno močnejša politična elita, ki si je začela prizadevati za lastno oblast in samostojnost kolonij. Najmočnejši intelektualna ter politična spodbuda in podpora dekolonizacije sta izvirali prav iz maloštevilnih afriških izobražencev na začasnem šolanju ali celo na političnih položajih v kolonialnih centrih (Iliffe 1997, 230, 233–234, Južnič 1980, 166, 187, 231, Gordon 2001, 63–64).¹⁰ Po vojni so se po celi Afriki razvile nacionalistične stranke, najmočnejše v zahodni Afriki, kjer ni bilo nasprotovanja njihovim zahtevam s strani evropskih naseljencev (O'Toole 2001: 51).

9 Poleg tega je bila med vojno, avgusta 1941, sprejeta tudi Atlantska listina, katere III. člen razglša »pravico vseh ljudstev, da si izberejo obliko vladavine, pod katero živijo«. Na to so se sklicevali tudi razni zahodnoafriški radikalni voditelji, medtem ko sta Churchill in de Gaulle listino interpretirala kot veljavno samo v Evropi, ki se je osvobodila izpod sil Osi (Wilson 1994, 54).

10 Velika Britanija je prva sprejela veliko število afriških študentov. Leta 1951 jih je tam študiralo 2.750, od tega jih je bilo nad 80 odstotkov iz zahodne Afrike. Vodilni afriški sloji sicer v Londonu niso imeli možnosti zasedati položaje političnih predstavnikov, vseeno pa so bili kulturno in politično dobro organizirani (Ki-Zerbo 1977, 470, Mazrui 1999c, 908). V Manchestru je tako leta 1945 potekal peti in zadnji panafricanistični kongres. Na njem so bili med delegati, začasno živečimi v Veliki Britaniji, prisotni tudi poznejši voditelji novonastalih afriških držav: Kwame Nkrumah (Gana), Jomo Kenyatta (Kenija), Hastings Banda (Malavi) (Južnič 1980, 197).

Nasprotno pa so v Franciji afriške kolonije z ustanovitvijo IV. francoske republike pridobile tudi parlamentarne predstavnike, čeprav je bilo njihovo število proporcionalno izredno nizko (Ki-Zerbo 1977, 488). Ravno tako je bilo med vodilnimi politiki in nacionalisti, takrat živečimi v Franciji, več poznejših predsednikov novih držav. Najbolj znana med njimi sta bila Félix Houphouët-Boigny s Slonokoščene obale ter Léopold Sédar Senghor iz Senegala. Slednji je v Parizu v prvih povojnih letih razvil koncept *négritude*, pod katerim so se združevali tamkajšnji afriški intelektuali oziroma nacionalisti (Mazrui 1999c, 908, Mazrui et al. 1999, 555; Suret-Canale in Boahen 1999, 183, Iliffe 1997, 233).

Podobno se je tudi v portugalski prestolnici v povojnih letih izobraževalo več politično in intelektualno aktivnih študentov iz kolonij, a v razmeroma majhnem obsegu v primerjavi s prvima dvema centroma. Najpomembnejše osebnosti so bili poznejši revolucionarji za osvoboditev portugalskih kolonij oziroma voditelji držav – Amílcar Cabral (Gvineja), Agostinho Neto in Mário de Andrade (Angola) (Ki-Zerbo 1977, 470; Mazrui et al. 1999, 562).

Kolonialni centri so bili do antikolonialističnega upora seveda različno popustljivi (Južnič 1980, 164). Ko so si do druge polovice petdesetih let zahodnoevropske države opomogle od vojne, so zaradi »neracionalnega vzdrževanja kolonij« začele postopoma popuščati Francija, Velika Britanija in Belgija. Drugače pa so na to gledali v portugalskih kolonijah in v tistih, ki so bile močnejše poseljene z evropskimi naseljenci. V slednjih je bil proces dekolonizacije ustavljen vedno, kadar priseljeno belsko prebivalstvo s spremembo kolonialnega statusa ni želelo izgubiti številnih gospodarskih, družbenih in političnih prednosti; podobno se je dogajalo tudi tam, kjer so bila nekatera ozemlja namenjena še za nadaljnjo evropsko kolonizacijo (Iliffe 1997, 246, Južnič 1980, 176–177, O'Toole 2001, 51).

Prva je kot kolonija vojne poraženke Italije formalno postala neodvisna leta 1951 Libija. Do prelomnega leta 1960 so se izpod britanske, francoske oziroma španske oblasti ali uprave osamosvojile še: Etiopija, Sudan, Maroko (ne v celoti), Tunizija, Gana in Gvineja (Mazrui 1999b, 108–110). Po drugi strani pa je bil v mnogih naselitvenih kolonijah edini način za osvoboditev oboroženi boj. Tako je bilo recimo v Alžiriji, Keniji, Zimbabveju in portugalskih kolonijah na jugu celine, Angoli in Mozambiku. Posredno v zadnjih treh primerih, neposredno pa v Namibiji, je do osamosvojitvenega procesa zaradi vmešavanja oziroma okupacije s strani JAR prišlo najpozneje. Kot zadnja »kolonija« pa je leta 1994 padla prav ta država, ko je z Mandelovo zmago na prvih rasno inkluzivnih demokratičnih volitvah prišla na oblast črnska večinska vlada (O'Toole 2001, 51–52).

ALŽIRIJA

ZGODNJA FRANCOSKA KOLONIZACIJA, POLITIČNA IN SOCIALNO-EKONOMSKA HEGEMONIJA NASELJENCEV TER ZAČETKI POLITIČNEGA ORGANIZIRANJA MUSLIMANOV

Ozemlje Alžirije je bilo prvotno poseljeno z Berberi. Po okupaciji dela tega ozemlja s strani nekaterih ljudstev oziroma držav, med njimi so bili najbolj znani Rimljani, so sredi 7. stoletja širše območje Magreba zasedli Arabci (*Country Profile: Algeria 2006*, 1–2; Kasule 1998, 21). Do začetka 8. stoletja je bila celotna severna Afrika islamizirana, različne berberske dinastije, kot recimo Almoravidi in Almohadi, pa so delom oziroma večini alžirskega in magrebškega ozemlja vladale več stoletij do njihovega zatona ob koncu 15. stoletja. V začetku 16. stoletja je severna polovica današnje Alžirije postopoma padla pod otomansko oblast (Kasule 1998, 42–43, 71; *Country Profile: Algeria 2006*, 2–3). Leta 1830 je z nameonom, da bi ohranil svoj prestol, nepriljubljeni francoski kralj Charles X. izvedel invazijo na politično, ekonomsko in vojaško oslABLJENO Alžirijo. Po Napoleonovih vojnah, končanih leta 1815, se je Francijo namreč komaj še imelo za kolonialno silo, nova kolonizacija pa je ponujala sredstvo za obnovo nacionalnega ponosa in vojaške slave. Alžirija je bila tako prvo obširnejše ozemlje v kolonialni delitvi

Afrike. Naslednik na prestolu, Louis Philippe, ki je vladal med letoma 1830 in 1848, je pod svojo vladavino revolucionarni entuziazem za razširitev francoskih političnih načel spremenil v invencijo velike imperialne ideologije 19. stoletja. Še bolj pa se je to uresničevalo v praksi pod Napoleonom III¹¹ (Young 2001, 88–89; Južnič 1980, 98; Toth 1993).

Francosko osvajanje alžirskega ozemlja ni potekalo gladko, saj je bilo v prvih dveh desetletjih deležno močnega nasprotovanja. Leta 1834 si je Francija osvojena ozemlja priključila kot kolonijo in uvedla vojaški režim. Alžirija je takrat imela okoli 3 milijone muslimanskega prebivalstva. Že pred aneksijo so Francozi v Alžiriji in okolici začeli zasegati zemljišča za naseljevanje in kmetijsko rabo. Takšen razvoj je podpiral tudi tamkajšnji francoski generalni guverner. Evropski kolonisti oziroma *colons*, pogostejše znani tudi kot *pieds noirs*,¹² so bili po izvoru večinoma kmetje ali delavci iz revnih južnih območij Francije, Italije in Španije, nekaj pa je bilo tudi kriminalnih in političnih obsojencev, ki so jih deportirali iz Francije. Kmalu se je razvila družbena razslojenost z *grands colons* na bogatejši in *petits blancs* na revnejši strani lestvice. Velika večina enih in drugih je živela v urbanih območjih (Toth 1993).

Število priseljenega prebivalstva je precej hitro raslo, vendar lahko o obširnejši kolonizaciji Alžirije govorimo šele potem, ko je Francija leta 1871 izgubila vojno z Nemci. Tako se je iz Alzacije-Lorene, ki je prišla pod nemško oblast, umaknilo veliko francoskega prebivalstva, od katerih se jih je približno 5.000 priselilo v Alžirijo (Young 2001: 22; Toth 1993). Njihovo število je do leta 1872 naraslo že na skoraj 280.000, od takrat pa se je rast priseljencev še pospešila. K temu so spodbujala zlasti izpodrinjenim domačim kmetom zasežena zemljišča (Iliffe 1997: 167; Toth 1993).

Do leta 1848 je bila pod francoskim nadzorom skoraj vsa severna Alžirija. Pod vojaškim režimom je bila kolonistom dovoljena omejena oblika samovlade v območjih največje gostote evropske poseljenosti. V kratki življenjski dobi II. francoske republike (1848–1852) se je status Alžirije spremenil iz kolonije v integralni del Francije. S prihodom II. imperija, pod Napoleonom III., se je Alžirija vrnila pod vojaški nadzor,¹³ z nastopom III. republike 1870 pa je bila zopet uvedena civilna vlada. Še istega leta je bilo francosko državljanstvo dodeljeno alžirskim Judom, ki jih je bilo takrat okoli 40.000. Temu so sicer kolonisti nasprotovali, v očeh muslimanskega prebivalstva pa so se Judje tako izenačili z evropskimi priseljenci (Toth 1993).



11 Vladal v obdobju 1852–1870.

12 Kar v francoščini pomeni črna stopala.

13 Napoleon III. je imel zamisli, da bi ustanovil tri Alžirije: francosko kolonijo, arabsko državo in vojaško oporišče – vsako od teh s svojo vrsto lokalne vlade (Toth 1993).

Muslimansko prebivalstvo je bilo kljub velikanski številčni premoči nad kolonisti vse od njihovega prihoda do približno druge svetovne vojne globoko socialno-ekonomsko in politično zapostavljeno. Več deset tisoč nekvalificiranih muslimanov, ki so bili ob evropski kolonizaciji preseljeni s svojih zemljišč, je v iskanju dela migriralo v mesta ali na kmetijska zemljišča kolonistov. V gospodarstvu, zlasti v izvozni strukturi, so skoraj v celoti prevladovali slednji, predvsem veleposestniki, ki so imeli v lasti tudi večino najbolj plodne zemlje v Alžiriji. Domačemu prebivalstvu so bile naložene vse večje obdavčitve, nesorazmerno malo denarja pa je bilo namenjeno tudi njihovem izobraževanju. V alžirskem nacionalnem parlamentu niso smeli imeti svojih predstavnikov, močno pa so bili zapostavljeni tudi na ravni lokalnih svetov.¹⁴ Šele ob koncu 19. stoletja je bilo manjšemu številu muslimanov pod okriljem »civilizacijske misije«¹⁵ dovoljeno študirati v francoskem šolskem sistemu, tako da se je sčasoma pojavila majhna elita dobro izobraženih, »galiziranih« muslimanov, *évolués*, 'razvitih'. Ta je tvorila tudi prvi temelj za novo alžirsko samozavest in razvoj političnih gibanj v zgodnjem 20. stoletju (Toth 1993).

Nekateri izmed slednjih so izvirali iz maloštevilnih bogatih muslimanskih družin, mnogi pa so bili med deset tisoči alžirskimi muslimani, ki so bili med prvo svetovno vojno rekrutirani v francosko vojsko oziroma kot delovna sila v Francijo. Tam so spoznali koncept demokratične politike in se začeli zavedati možnosti višjega življenjskega standarda. Med najzgodnejšimi političnimi gibanji so bili Mladi Alžirci, *Jeunesse Algérienne*, ki so bistveno prispevali k razvoju reformistično usmerjene francoske politike do Alžirije. Leta 1919 so reforme dosegle tudi zvišanje števila muslimanov, ki jim je bilo dovoljeno voliti, in sicer na 425.000. Prvo gibanje, ki je zahtevalo neodvisnost Alžirije, pa je bila Severnoafriška zvezda, *Étoile Nord-Africain*, ustanovljena leta 1926 med severnoafriško skupnostjo v Parizu. Njen vodja, Messali Hadj, je leto pozneje med zahtevami gibanja poleg omenjenega oznanil še svobodo tiska in združevanja, parlament, izvolitev na temelju splošne volilne pravice, zaseg velikih zemljišč in institucionaliziranje arabskih šol. Gibanje je bilo prepovedano, a je kljub ilegalnosti v tridesetih letih pridobilo veliko podpornikov. V dvajsetih letih so postali vedno vplivnejši tudi islamski reformatorji, katerih aktivnosti pa so bile v naslednjem desetletju ravno tako prepovedane. Kolonisti so namreč nasprotovali vsakršnim reformističnim gibanjem, poleg tega pa so imeli močne zaveznike tudi v francoskem nacionalnem parlamentu, v birokraciji, vojski; skoraj popolnoma so nadzorovali tudi alžirsko administracijo in policijo (Toth 1993).



14 Zaradi mnogih restrikcij je bilo recimo leta 1915 samo 50.000 muslimanskim prebivalcem dovoljeno voliti na volitvah na občinski ravni (Toth 1993).

15 *Mission civilisatrice*, ideologija, ki je v 19. stoletju opravičevala francosko imperialno širjenje s prenosom »napredkov francoske kulture, vere in jezikov do nerazvitejših delov sveta« (Young 2001, 30).

V tridesetih letih so se v magrebških kolonijah začele kazati tudi večje demografske spremembe, ki so privedle do pospešitve rasti prebivalstva – začela je upadati smrtnost, rodnost pa je bila še vedno visoka. V Alžiriji je tako število muslimanskega prebivalstva v obdobju 1921–1936 naraslo iz 4,9 na kar 6,2 milijona. Za primerjavo, število evropskih priseljencev oziroma njihovih potomcev je bilo leta 1936 946.000. Svetovna gospodarska kriza je močno prizadela muslimansko prebivalstvo in razmahnil se je ruralni eksodus v urbana območja. Urbana rast je bila hitra, tako da so se tam množila tudi obsežna barakarska naselja, bolj znana kot *bidonvilles*. Ti vzroki so pripeljali tudi do vedno večjih emigracij Alžircev na delo v Francijo (Chenntouf 1999, 35–36; Hrbek 1999, 133; Meredith 2005, 46).¹⁶

Od prve polovice tridesetih let so bile zahteve in protesti muslimanskih nacionalistov vse bolj glasni in množično podprti. Socialistična Blumova vlada je želela s t. i. Viollettejevim planom leta 1936 dodeliti delu muslimanske »elite« francosko državljanstvo s popolno politično enakostjo, kar pa bi po njenih kriterijih prvotno zajelo samo 21.000 prebivalcev. Tudi ta načrt so kolonialna administracija in njeni podporniki na zakonodajni ravni zavrnila, poleg tega pa je bil deležen majhne politične podpore v Franciji nasploh (Toth 1993). Kot piše Wilson (1994, 44–45), je bila ta neuspela Blumova reforma najbrž zadnja, ki bi lahko preko razširitve političnih in državljanskih pravic še uspela alžirsko prebivalstvo priključiti oziroma asimilirati Franciji. Razočaranje nad tem je posredno dalo še večji zagon alžirskemu nacionalizmu vse do prihoda represivnega vichyskega režima med drugo svetovno vojno. Ta je na splošno imel dobro podporo med naseljenkim prebivalstvom, vendar se je obdržal samo do zavezniške invazije na Alžirijo ob koncu leta 1942 (Toth 1993).

NARAŠČANJE NACIONALISTIČNIH NAPETOSTI IN VOJNA ZA NEODVISNOST

Tudi po osvoboditvi izpod vichyskega režima se je izkazalo, da so bile »rešitve« za izboljšanje političnega, ekonomskega in socialnega položaja muslimanskega prebivalstva samo kozmetične (Mazrui 1999b, 115). Leta 1943 je muslimanski voditelj Ferhat Abbas francoskim oblastem predstavil Manifest alžirskega ljudstva, ki ga je podpisalo 56 alžirskih nacionalističnih in mednarodnih voditeljev. Manifest je obsodil zatiranje s strani kolonialne vlade, zahteval pa je alžirsko ustavo, ki



16 Že leta 1912 je bilo v francoskem popisu zabeleženih 5.000 Alžircev, zaposlenih v različnih dejavnostih. Sicer pa so se, kot je bilo že delno omenjeno, magrebški migranti množičneje pojavili med prvo svetovno vojno (Safir 1999, 91). V obdobju med obema svetovnima vojnama je bilo največ afriških imigrantov, večinoma Alžircev, v Franciji. Ta je bila v tem obdobju tudi edina zahodnoevropska država, v katero je prihajalo znatno število imigrantov; imigracije je spodbujala zaradi potreb gospodarstva, ki ga je pestil demografski manko zaradi žrtev minule vojne. Število Alžircev, zlasti iz revne gorske Kabilije, je močno naraslo in je leta 1936 znašalo že 73.000 (Safir 1999, 92; Castles in Miller 1998, 63).

bi zagotovila takojšnjo in efektivno politično participacijo in zakonsko enakost za muslimane, priznavanje celotnega obsega državljskih pravic in arabščino kot uradni, francoščini enak jezik. Namesto tega se je francoska administracija leta 1944 naslonila na že omenjeni Blumov predlog iz leta 1936 in hotela polno-pravno državljanstvo podeliti samo »zaslužnim« muslimanom, recimo mnogim nekdanjim vojakom (Toth 1993). Oba omenjena muslimanska nacionalistična voditelja, Abbas in Messali Hadj, sta se v tem času začela s široko politično podporo zavzemati za neodvisnost Alžirije. Med večinskim prebivalstvom in naseljenci so se socialne napetosti še povečale. 8. maja 1945 je bilo med nacionalističnimi demonstracijami v Sétifu po različnih ocenah s strani policije in vojske ubitih med 20.000 in 45.000 muslimanov. (Toth 1993; Schofield 2005).

Po teh krvavih dogodkih je Abbas še naprej zagovarjal zahteve Manifesta in ustanovil Demokratično unijo za alžirski Manifest.¹⁷ Zavzemal se je za svobodno, sekularno in republikansko Alžirijo, ki bi bila s Francijo v ohlapni federaciji. Na drugi strani pa je Hadj ustanovil Gibanje za zmago demokratičnih svoboščin (MTLD)¹⁸ in se zavzemal za popolno neodvisnost. Znotraj tega se je med vodilnimi člani uveljavil tudi Ahmed Ben Bella (Toth 1993; Meredith 2005, 46). Francoska nacionalna skupščina je v tem času odobrila vladni predlog za alžirsko skupščino, sestavljeno iz dveh domov: v enem bi bili predstavniki naseljencev in »zaslužnih« muslimanov, v drugem pa predstavniki preostalih osmih milijonov večinskega prebivalstva. Na prvih lokalnih volitvah, ki so sledile, je prišlo do zmage MTLD, vendar so bile tako te kot sledeče volitve leta 1951 polne zastraševanja in goljufij s strani kolonistov, da bi muslimanskim politikom onemogočili delovanje v smeri neodvisnosti. Ben Bella je v eksilu v Kairu leto pozneje ustanovil komite, ki je združil tudi poznejše voditelje alžirske vojne za neodvisnost. Do oktobra 1954 je komite organiziral vojaško omrežje po Alžiriji, potem pa se je preimenoval v Nacionalno osvobodilno fronto (FLN)¹⁹ in prevzel odgovornost za politično vodenje revolucije. Njegovo vojaško krilo, Nacionalna osvobodilna vojska,²⁰ je bila zadolžena za izvedbo vojne za neodvisnost (Toth 1993).

Vojna je izbruhnila novembra 1954, ko je FLN v različnih delih Alžirije sprožila napade proti strateškim ciljem, pri čemer pa se je izogibala civilnim žrtvam. V začetku so bili ti napadi precej neuspešni, posledično pa se je na tem območju okrepila francoska vojaška prisotnost. Uradna francoska politika je leta 1954 kot edini možni odgovor na ta dejanja alžirskih nacionalistov ravno tako videla vojno. Francija je imela takrat Alžirijo še vedno za svoj neločljivi del, tako da je svoj vojaški



17 *Union Démocratique du Manifeste Algérien.*

18 *Mouvement pour le Triomphe des Libertés Démocratiques.*

19 *Front de Libération Nationale.*

20 *Armée de Libération Nationale.*

odgovor opravičevala z branjenjem enotnosti in integritete države.²¹ Mit o *Algérie française* se je v petdesetih letih še okrepil, ko so v Sahari odkrili in leta 1958 tudi začeli črpati nafto. Število muslimanskega prebivalstva je do leta 1954 naraslo že na 8,7 milijona, medtem ko se je število kolonistov povzpelo na 984.000; ti so živeli predvsem v severnih treh departmajih ob Sredozemlju. Revščina na podeželju je bila med večinskim prebivalstvom še večja, tako da so se migracije v urbana območja in v Francijo še povečale (Toth 1993; Meredith 2005, 44, 46–47, 54; Hrbek 1999, 133; Iliffe 1997, 217).

Spodbuda FLN za začetek vojne proti francoski oblasti je bil tudi poraz Francije v Dien Bien Phuju in padec njenega imperija sredi leta 1954 v Indokini, današnjem Vietnamu. Vojna v Indokini je bila za Francijo veliko finančno breme in po seriji hitro menjujočih vlad IV. republike je omenjenega leta mesto premierja zasedel Mendes-France. Ta je po mirovnem sporazumu za končanje indokinske vojne začel še s pomiritevni tonom do nacionalističnih gibanj v Maroku in Tuniziji, ki jima je Francija dovolila neodvisnost leta 1956 (Wilson 1994, 125–127; Iliffe 1997, 246).

Medtem ko se je Abbas leta 1956 pridružil FLN, pa je drugi pomembnejši muslimanski politični voditelj, Messali Hadj, ustanovil levičarsko Nacionalno alžirsko gibanje.²² To je zagovarjalo podobno politiko kot FLN, močno podporo pa je imelo predvsem med alžirskimi izseljenci v Franciji.²³ FLN je v Alžiriji podprl tudi Frantz Fanon, ki je postal njen najpomembnejši politični teoretik.²⁴ Ko se je vojna leta 1955 razširila tudi na podeželje, so od tam evropski kmetje začeli emigrirati proti Alžiru. Kolonisti so se začeli neformalno organizirati proti muslimanskemu prebivalstvu, osumljenemu delovanja v FLN, od oblasti pa so zahtevali tudi ostrejša ukrepe za politično motivirane zločine. Vojna se je v tem času zelo zaostрила, postala maščevalna in na obeh straneh zahtevala tudi vse več civilnih žrtev. (Toth 1993, 15–16; Meredith 2005, 48; Wilson 1994, 128–129). Oborožene sile FLN so se v naslednjih dveh letih razširile na okoli 40.000 članov in z gverilsko taktiko razširile bojevanje po vsej Alžiriji. Francozi so v vojno poslali skoraj pol milijona



21 Drugačen odnos pa je vodila do sosednjega Maroka in Tunizije, ki sta imela status francoskih protektoratov. Na obeh ozemljih sta živeli tudi močni skupnosti evropskih priseljencev – 239.000 v Tuniziji leta 1946 in 325.000 leta 1951 v Maroku. Neodvisni sta postali leta 1956 (Wilson 1994, 127; Mazrui 1999b, 108).

22 *Mouvement National Algérien*.

23 Tam so »kavarniške vojne« med njunimi privrženici v letih vojne za neodvisnost zahtevale skoraj 5.000 žrtev (Toth 1993).

24 Fanon, sicer martinškega rodu, je postal eden največjih antikolonialnih teoretikov nasploh. Bil je pod močnim vplivom rojaka Aiméja Cesairea, intelektualno pa ves čas povezan s Parizom, kjer je tudi študiral. Poskrbel je za psihopatološki oris kolonializma. Artikuliral je militantni antikolonialni aktivizem s tradicijo psihološke osvoboditve in črnske pridobitve oblasti, ki se je navezovala na izročilo Garveya in gibanja *négritude*. V alžirski vojni je igral veliko vlogo za mednarodno politično kampanjo za FLN (Young 2001, 275–277).

vojakov, rekrutirali pa so tudi skupine lojalnih muslimanov, poznanih kot *harkis* (Toth 1993).

Alžirska kriza je povzročila tudi padec zadnje vlade IV. francoske republike leta 1958. Maja tistega leta so namreč »ultrasi«, del vojske s podporo kolonistov in nekaj gaullistov, v Alžiru izvedli udar, enako pa so načrtovali tudi za matično Francijo. Tako so hoteli na svojo stran pridobiti de Gaullea, ki naj bi po njihovem mnenju vojaški intervenciji nudil trdno podporo, da bi ustavila osamosvojitveno vojno. Junija je de Gaulle res postal premier, za prihod na oblast pa je zahteval ukinitve IV. republike in pripravo nove ustave, ki bi omogočala bolj učinkovito vodenje države z razširitvijo predsedniških pooblastil. Poleg tega pa bi z njo Alžirija s Francijo postala združena oziroma »asociirana«, ne pa tudi njen integralni del (Hrbek 1999, 137; Toth 1993; Wilson 1994, 168–170). Po prihodu na oblast pa je de Gaulle neuspešno ponudil muslimanskim zmernežem ekonomsko pomoč. Pod vplivom pritiskov vse glasnejših nasprotnikov vojne proti neodvisnosti v Franciji pa je celotnemu večinskemu prebivalstvu ponudil možnost samoodločbe za notranjo samoupravo v »asociaciji« s Francijo. Do referendumu za to odločitev sploh ni prišlo, saj so možnosti nasprotovali tako muslimani kot francoski priseljenci. Kolonisti so se počutili izdane, zato so januarja 1960 s podporo vojske v Alžiru skušali z vstajo pridobiti de Gaullea na svojo stran. Pobuda se je končala neuspešno, poleg tega pa sedaj v Alžiriji ni prihajalo le do spopadov med naseeljenci in večino, ampak tudi med ekstremisti na obeh straneh (Meredith 2005, 72–73; Toth 1993).

Naslednje leto so »ultrasi«, združeni v Organizacijo skrite vojske (OAS),²⁵ s še enim neuspešnim udarom želeli prevzeti nadzor v Alžiriji, poleg tega pa odstraniti še de Gaulleovo vlado. OAS je začel tudi s teroristično kampanjo proti muslimanskemu prebivalstvu, da bi tako priklinal protiukrepe FLN in posledično de Gaullovo posredovanje. Slednji je takrat s FLN že vodil tajna pogajanja, ki so se končala 18. marca 1962 s podpisom mirovnega sporazuma v Evianu.²⁶ Skoraj vse do julijskega referendumu, ki je potrdil neodvisnost, je OAS nadaljevala s vsesplošnimi terorističnimi napadi tudi proti francoski vojski. 5. julija je Alžirija postala samostojna država, za njenega prvega premiera pa je bil imenovan Ahmed Ben Bella (Meredith 2005, 73–74; Toth 1993).²⁷

● ● ●

25 *Organisation Armée Secrète*.

26 Ta je predvidel zakonsko zaščito nekdanjih kolonistov v prvem triletnem obdobju, ki je mdr. vključeval vrsto državljanskih in kulturnih pravic ter pravico do imetja. Po koncu tega obdobja so se bili evropski naseeljenci primorani odločiti, ali postati alžirski državljani ali pa se opredeliti za tujce in s tem izgubiti vse pravice (Toth 1993).

27 Alžirska vojna velja za najbolj brutalno izmed vseh antikolonialnih bojov. V vojni je umrlo okrog milijon alžirskih muslimanov, nad dva milijona pa sta bila razseljena (Wilson 1994, 129; Hrbek 1999, 139; Toth 1993).

BEG KOLONISTOV IZ ALŽIRIJE IN UTRDITEV MIGRACIJSKIH VEZI S FRANCIJO

Že mesec pred razglasitvijo neodvisnosti je več kot 350.000 kolonistov emigriralo iz Alžirije v Francijo. Poleg teh so se začeli izseljevati tudi profrancoski muslimani, *harkis*, in skoraj celotna židovska skupnost.²⁸ Ob koncu leta je v državi ostalo manj kot 20 odstotkov evropskih naseljencev, sredi naslednjega pa manj kot 30.000. V roku enega leta se je torej iz Alžirije izselilo okrog 1,4 milijona ljudi – približno milijon ljudi evropskega rodu, ostali pa so bili *harkis* in »pofrancozeni« alžirski Judje (Toth 1993; Hrbek 1999, 139; Bade 2005, 339).²⁹

Po razglasitvi samostojnosti Alžirije je ta s Francijo sklenila klavzulo o prostem pretoku oseb, po dveh letih pa so bile namesto tega za alžirske ekonomske migrante uvedene letne kvote. Alžirci so tako še naprej sodili med najštevilnejše afriške imigrante v Evropi, kar so bili že vse od začetka 20. stoletja. Temu je botrovalo predvsem ugodno gospodarsko stanje oziroma potrebe po delovni sili v povojnih zahodnoevropskih državah. Sprva so bili Alžirci zaradi nekdanje kolonialne povezanosti in že vzpostavljenih migracijskih vezi v prejšnjih desetletjih usmerjeni izključno v Francijo (Muus in van Dam 1996, 6–7; Garson 1992, 82). Po podpisu bilateralne pogodbe o zaposlovanju alžirskih delavcev leta 1970 pa so se ti začeli pojavljati tudi v Belgiji (Martiniello in Rea 2003).

Alžirski izseljenci so bili med najhitreje rastočimi imigrantskimi skupnostmi v Franciji; v začetku sedemdesetih let so bili že najštevilčnejši. Med letoma 1954 in 1982 se je število alžirskih državljanov od 211.000 povzpelo na 805.000, pozneje pa je upadlo zaradi podelitve francoskega državljanstva mnogim od njih. Ves čas je emigracija v Francijo potekala tudi zunaj formalnega okvira. Kljub uradni ustavitvi ekonomskih imigracij v Francijo med letoma 1973 in 1980 na pobudo obeh strani se je hitra rast alžirskih priseljencev nadaljevala preko družinskih združenj in drugih vrst selitev. Tako so skupaj z Maročani še danes ena najštevilčnejših imigrantskih skupin v državi (Muus in van Dam 1996, 7; Castles in Miller 1998, 112; Garson 1992, 83, 87; Hollifield 1992: 82; *Demographic Yearbook 2003*; Safir 1999: 93). Poleg Belgije in Francije je od približno srede devetdesetih let vedno več alžirskih imigrantov še predvsem v Nemčiji in Španiji (*Demographic Yearbook 2002 in 2003*).

28 Slednji so se, podobno kot v primeru osamosvojitve Maroka in Tunizije, delno izselili tudi v Izrael (Safir 1999, 92).

29 Danes živi v Alžiriji manj kot 1 odstotek prebivalstva evropskega rodu. Že leta 1963 jim je bile zasežena vsa kmetijska, proizvodna in industrijska lastnina (*Country Profile: Algeria 2006*, 6, 10).

ANGOLA

PORTUGALSKA KOLONIZACIJA IN SALAZARJEV REŽIM

Na mestu severne Angole je bilo od konca 14. in v 15. stoletju kraljestvo Kongo najmočnejše v množici držav okoli afriške zahodne obale, poimenovanih kot srednjeatlantska kraljestva. Kongo je bilo tudi prvo od omenjenih, ki je leta 1483 prišlo v stik z Evropejci, in sicer s Portugalci. Po nekaj začetnih letih sodelovanja med kraljevinama je portugalski interes za afriške kolonije oslabil na račun odkritja Brazilije. Portugalci so v začetku 16. stoletja začeli Kongo izrabljati za vir sužnjev, ki so jih sprva začeli »izvažati« na plantaže njihovih atlantskih otokov vzdolž Afrike, potem pa večinoma v Brazilijo. V kongovskem kraljestvu je sredi 16. stoletja prišlo do velike nestabilnosti, kar so Portugalci izkoristili za okupacijo manjšega kosa ozemlja vzdolž obale. Tam je bilo leta 1576 ustanovljeno pristaniško mesto Luanda, ki je postalo izvozno pristanišče za sužnje. Ob koncu 16. stoletja je kolonija prišla pod neposredni nadzor Portugalske. Portugalci so prišli v stik in do trgovanja tudi z drugimi kraljestvi v širšem območju, vendar so si jih podredili šele v 17. ali celo do začetka 20. stoletja (Warner 1989; Iliffe 1997, 130).³⁰

Do srede 19. stoletja je bila Angola skupaj z Mozambikom in območjem okoli Biafrskega zaliva glavni vir sužnjev za Britance, Francoze in Portugalce (Iliffe 1997, 132). Luanda in Benguela z zaledjem sta z izvozom sužnjev tvorili jedro portugalskega gospodarstva v Angoli. Kljub temu, da je bilo suženstvo na Portugalskem ukinjeno leta 1836, v Angoli pa 1858, se je tam kot izvozna dejavnost ohranila vse do začetka osemdesetih let 19. stoletja (Warner 1989; Kasule 1998, 79).

Priseljevanje prvih Portugalcev na območje Angole je bilo do 20. stoletja pogojeno z večjo migracijsko privlačnostjo druge portugalske kolonije, Brazilije. Angola je imela v »matični domovini« slab sloves in zato so se tja pogosto selili dezertjerji oziroma *degradados*, kmetje in drugo revnejše prebivalstvo. Leta 1777 je bilo tako v Angoli manj kot 1.600 belcev, okoli 4.000 pa je bilo mešanega prebivalstva oziroma t. i. mesticev, '*mestiços*'. Kljub temu, da je bila meja Angole določena na Berlinski konferenci leta 1884, se je portugalski nadzor nad njenim celotnim ozemljem, tudi s pomočjo močnih vojaških posredovanj, uveljavil šele okoli prve svetovne vojne. V 19. stoletju se je zaradi neugodne klime in pomanjkanja ekonomskih priložnosti nadaljevala zelo počasna imigracija Portugalcev v Angolo. Še leta 1900 je bilo njihovo število manjše kot 10.000. V primerjavi z njimi se je delež mesticev zmanjšal, afriško prebivalstvo pa je štel okoli 4,8 milijona. Ekonomski napredek Angole je bil kljub nekaterim gospodarskim in infrastrukturnim izbolj-



30 Samo ime Angola za širše območje, kjer so se nahajale te države, izhaja iz jezika kimbundu, v katerem so z izrazom *ngola a kiluanje* poimenovali 'vladarja kraljestva Ndongo' (Warner 1989).

šavam preslab, da bi do konca republikanske dobe³¹ lahko privabil razvojni kapital ali belske priseljence (Warner 1989).

Na Portugalskem je šest let po vojaškem udaru, leta 1932, v enostrankarski politični ureditvi premier postal António Salazar. Pod njegovo avtoritativno in fašistično usmerjeno vladavino se je politika do kolonij temeljito spremenila. Drugačen odnos do kolonij se je naznanil že leta 1930 s Kolonialno listino in ideologijo, znano pod imenom *Estado novo*, 'nova država'. Na njihovi podlagi so Angoli v smislu nacionalne integracije z ukrepi na ekonomskem, političnem in družbenem področju namenili, da postane integralni del »matične države«. Do konca druge svetovne vojne sicer kolonija ni dosegala ekonomskih uspehov, dokler ni prišlo do dviga cen kave, kar je prinašalo dobiček lastnikom kavnih plantaž. Ti so bili portugalski naseljenci, katerih število se je zaradi gospodarskega položaja začelo po vojni hitreje večati. Še leta 1940 jih je bilo komaj 44.100, kar je bilo komaj okoli en odstotek vsega prebivalstva Angole (Warner 1989; Young 2001, 284; M'Bokolo 1999, 199; Wilson 1994, 24).

Na podlagi načel *Estada nova* so na lokalno prebivalstvo gledali omalovažujoče in rasistično. »Navadne« Afričane so imeli za *indígenas*, tiste, ki so govorili in delovali portugalsko ter imeli pomembna mesta v gospodarstvu, pa za *assimilados*. Za afriško prebivalstvo je vse do leta 1962 veljalo prisilno delo, poleg tega pa so imeli nebelci slabše službe in plače. Tako izkoriščevalsko politiko je Portugalska vodila tudi zaradi tega, ker je bila sicer prerevna, da bi sama ali preko zasebnih podjetij investirala v afriške kolonije. Poleg tega so domačo delovno silo večkrat tudi preseljevali med lastnimi kolonijami – kot na primer s sušnih Zelenortskih otokov v Angolo, od tod pa domačine tudi na kokosove plantaže São Toméa in Príncipea. Poleg tega je hotela portugalska oblast rešiti domače probleme brezposelnosti s spodbujanjem preseljevanja v kolonije, s čimer so hoteli doseči tudi njihovo »belost«. Ti naseljenci pa so bili revni in brez veščin, zato so v kolonijah zasedali nižje položaje v administraciji in tovarnah, kar je še dodatno jemalo potencialne možnosti za zaposlitev domačinov. Druge pa so naseljevali na velika kmečka posestva oziroma *colonats*. V povojnih letih je poleg cvetočega gojenja kave v Angolo privabljala še razširitev rudarjenja in črpanje nafte (Warner 1989; Diop et al. 1999, 63–65; Meredith 2005, 134). Število belskih imigrantov v Angoli je leta 1950 obsegalo 78.800, leta 1960 že 172.500, ob osamosvojitvi leta 1975 pa okoli 335.000 (M'Bokolo 1999, 199).

Leta 1951 je bila portugalska ustava dopolnjena, tako da je med drugim pojem »kolonija« – v primerih Portugalske Gvineje, Angole in Mozambika – spremenila oziroma razglasila v prekomorske province Velike Portugalske. Nasprotno kot



31 Ta je na Portugalskem trajala med letoma 1910 in 1926 (Warner 1989).

pri Veliki Britaniji, Franciji in Belgiji se je portugalska vsesplošna prisotnost v kolonijah v petdesetih letih še povečala. Portugalska industrija se je opirala na surovine iz kolonij, čeprav bi te na svetovnih trgih že lahko dobila ceneje. Bolj kot za ekonomsko je šlo torej za politično zavezanost. Salazarjeva diktatura je v povojnem odnosu do kolonij postala ujetnica svoje lastne propagande (Wilson 1994, 180–181). Kot piše Young (2001, 284), je bila Portugalska parazitsko odvisna od svojih kolonij – imela se je za prerevno, da bi jih izpustila in preveč politično in ekonomsko neefektivno, da bi poskušala odnose z njimi spremeniti v neokolonialne.

PORAST AFRIŠKEGA NACIONALIZMA IN VOJNA ZA NEODVISNOST

Prvi večji upori proti Portugalcem na območju Angole so zabeleženi v drugi polovici 19. stoletja (Young 2001, 161). Prva afriška združenja so začela delovati v Luandi med republikansko vlado. Do petdesetih let so zakonito lahko delovala društva, večinoma sestavljena iz Afričanov, *assimiladosev* in »mesticov«, ki pa zaradi močnega portugalskega nadzorstva niso mogla biti kritična do kolonialnega sistema. Zato so se v petdesetih začela pojavljati nezakonita društva in zveze, ki so bili politično orientirani. Afričani so bili vse bolj nezadovoljni zaradi sistema prisilnega dela in slabih delovnih pogojev, plačil in načina šolanja. K temu je prispevala še sama kolonialna politika Portugalske, ki ni popuščala v obravnavanju svojih afriških ozemelj, v nasprotju s trendi drugod po celini (Warner 1989).

Afriški nacionalizem v Angoli je začel rasti skozi dve temeljni obliki: *assimilados* in drugi urbani Afričani z nekaj izobrazbe so se združevali z »mestici« in belci v zveze, sloneče na predpostavki, da so njihovi interesi različni od tistih, ki so sestavljali večino tamkajšnjega afriškega prebivalstva na podeželju. Po drugi strani pa so se Angolci organizirali na podlagi etničnega ali verskega opredeljevanja. Do petdesetih je vpliv etničnosti in družbenih razredov omogočal tri glavne vire angolskega nacionalizma: Mbundu, ki so naseljevali Luando in okoliške regije, so imeli večinoma urbano, elitno vodstvo; medtem pa sta imeli ljudstvu Bakongo in Ovimbundu ruralno kmečko orientiranost. V okviru teh treh etničnih skupin so se v Angoli razvila tudi glavna tri nacionalistična gibanja – MPLA, FNLA in UNITA (Warner 1989).

Okoli leta 1953 so v Angoli ustanovili prvo antikolonialistično politično skupino, ki se je čez tri leta z drugimi organizacijami združila v Ljudsko gibanje za osvoboditev Angole (MPLA)³². Njen namen je bil doseči samostojnost Angole s pomočjo združene fronte vseh afriških interesov. Pod vodstvom Mária de



32 *Movimento Popular de Libertação de Angola*.

Andradea se je primarno zavzemala bolj za interese urbanih intelektualcev kot ljudskih množic. Zaradi marksistično-leninistične orientiranosti je stranka pridobila podporo Kitajske in Sovjetske zveze (SZ). Stranka je imela podporo v Luandi in drugih mestih v kimbundskem zaledju (Warner 1989; Meredith 2005, 134, 135). Predhodnica FNLA³³ je bila ustanovljena leta 1954 na severu kolonije, osem let pozneje pa se je združila še z eno kongovsko nacionalistično skupino v novoustanovljeno Fronto nacionalne osvoboditve Angole (FNLA). Avtokratsko jo je vodil Holden Roberto, dobila pa je podporo Konga oziroma Zaira, CIE, pa tudi mnogih afriških držav (Warner 1989; Meredith 2005, 136, 313).

Te in druge angolske afriške organizacije so bile do začetka šestdesetih let organizacijsko, člansko, finančno in vodstveno šibke, znotraj njih in med njimi pa so bile številne razprtije. S širjenjem dekolonizacije v Afriki od konca petdesetih let pa so tudi v Angoli vedno bolj rasli antikolonialno razpoloženje in napetosti. Pod koordinacijo obeh glavnih nacionalističnih gibanj je leta 1961 v osrednji in severni Angoli prišlo do sporadičnih napadov proti portugalskim naseljencem oziroma predstavnikom oblasti. Med domačim prebivalstvom je namreč proti Portugalcem vladala velika zamera zaradi njihove zasege zemljišč ter grobega ravnanja z Afričani nasploh. Med naseljenci je bilo nekaj sto žrtev in nekaj bogatejših med njimi je emigriralo na Portugalsko. Ta dejanja veljajo tudi za začetek osvobodilne vojne v Angoli (Warner 1989; Meredith 2005, 135–136, 313; Kasule 1998, 147; Wilson 1994, 181).³⁴

Odgovor Salazarjevega režima na ta dogajanja so bile delne reforme kolonialne politike: ukinili so delovno obvezo za domačine, prepovedali zaseg zemljišč, državljani imperija pa naj bi postali deležni enakih pravic. Salazar pa ni pristal na nobeno vrsto drugih političnih reform (Meredith 2005, 135; Warner 1989). Nacionalistični gibanji sta se po letu 1961 vedno bolj efektivno vojaško organizirali in izurili ter bili deležni več tuje podpore. Predhodnica FNLA je bila kot organizatorica obširnejšega upora na severu deležna podpore nekaterih afriških držav, predvsem Mobutujevega Zaira, vseeno pa je bila neučinkovita. V rivalski MPLA je vodstvo prevzel Agostinho Neto, sredi desetletja pa se je reorganizirala in začela dosegati vedno več vojaških uspehov na fronti na vzhodu kolonije. To je bila v veliki meri zasluga podpore iz bližnjih držav s podobno politično usmeritvijo, Tanzanije in Zambije (Warner 1989; Meredith 2005: 313). Leta 1966 je Jonas Savimbi ustanovil Nacionalno zvezo za popolno neodvisnost Angole (UNITA),³⁵ ki je dobila podporo in delovala na jugu države med Ovimbundi, najmočnejši etnični skupini v državi (Meredith 2005, 314).

33 *Frente Nacional de Libertação de Angola.*

34 Afriških žrtev pa je bilo zaradi represalij in samih napadov več tisoč (Warner 1989).

35 *União Nacional para Independência Total de Angola.*

Portugalska je angolski osamosvojitvi nasprotovala predvsem zaradi ekonomskih razlogov. Po eni strani ji je sicer vojna za osamosvojitve tam in v Mozambiku ter Portugalski Gvineji pomenila vedno večje finančno breme, po drugi strani pa je ravno zaradi tega v šestdesetih prvič dovolila tuja vlaganja v Angolo, kar je prineslo njeno hitro ekonomsko rast. Kolonija je bila namreč bogata z nafto, železom in diamanti, poleg tega pa je imela razvito tudi proizvodno dejavnost. Da bi zaustavila napredek osvobodilnih gibanj, je do prve polovice sedemdesetih let znotraj kolonije preselila več kot milijon ljudi, kar je skupaj z naprednejšo vojaško tehnologijo prineslo veliko izgub angolskim nacionalističnim silam (Warner 1989).

Leta 1968 je na Portugalskem oblast Salazarju prevzel Marcelo Caetano, ki pa je bil tako kot njegov predhodnik trd tradicionalist in ni dopuščal pogajanj glede kolonij. Zaradi vse večjih ekonomskih stroškov, človeških žrtev, dolgotrajnih kolonialnih vojn ter slabih razmer v vojski, je general Spínola s pomočjo Gibanja oboroženih sil, *Movimento das Forças Armadas*, v 'revoluciji nageljnov' 25. aprila 1974 prevzel oblast na Portugalskem. Do večine afriških kolonij je nova oblast začela s pogajalskim in pozitivnim tonom; tako sta bila v Gvineji še istega leta brez težav dosežena umik portugalske vojske in neodvisnost, v Mozambiku pa z mnogo več težav naslednje leto. Julija 1974 je Portugalska podpisala mirovni sporazum z vsemi tremi upornišskimi silami v Angoli. Tamkajšnji portugalski naseljenci so se čutili pod novo Spínolovo vlado ogrožene, ko je bilo večinskemu prebivalstvu dovoljeno vse več svoboščin ter ko so na prostost spustili politične zapornike. Belske frustracije so prišle do izraza v nemirih v Luandi julija 1974, ko so divjali in ubijali v črnskih četrtih. Krvavi nemiri so se vnovič nadaljevali tudi po razglasitvi namere portugalske vlade, da bo začasna angolska vlada vključila tako predstavnike belcev kot angolskih nacionalističnih gibanj (Wilson 1994, 182, 186; Meredith 2005, 310–311; Warner 1989). Kot piše Wilson (1994, 186–187), se je dejansko v tistem času v Angoli kolonialna uprava sesula, belsko prebivalstvo pa je bilo tudi premalo politično močno oziroma izkušeno, da bi z udarom razglasilo samostojnost.³⁶

DRŽAVLJANSKA VOJNA IN RAST EMIGRACIJ NA PORTUGALSKO

Januarja 1975 je bila ustanovljena prehodna vlada pod vodstvom portugalskega visokega komisarja ter predstavniki MPLA, UNITA in FNLA. Prehodno obdobje je bilo določeno do 11. novembra 1975. V tem času so se številne tuje sile iz obeh blokov zavedle pomembnosti Angole v boju za prevlado ene ali druge politične opcije, tako da so politično ter vojaško podpirale eno ali več izmed osvobodilnih



36 Kot se je to zgodilo leta 1965 v Rodeziji z Unilateralno deklaracijo neodvisnosti (Wilson 1994, 187).

gibanj. Spopadi med vsemi tremi gibanji so kmalu spet izbruhnili. FNLA in UNITA sta sklenili zaveznitvo proti MPLA; avgusta 1975 se je prehodna vlada sesula. Med marcem in oktobrom se je zaradi spopadov in negotovosti iz Angole na Portugalsko izselilo okoli 300.000 naseljencev. Poleti tega leta se je na stran FNLA in UNITA zaradi bojazni pred zmago prokomunističnih sil postavila in intervenirala tudi JAR s svojimi silami. Skupaj so osvojili južni del Angole. Sodelovanje apartheidske JAR pa je v mednarodni afriški politični areni vrglo slabo luč na FNLA in UNITA, tako da so mnogi svojo podporo preusmerili k MPLA. Slednje je do novembra samo z vojaško pomočjo Kube in SZ obdržalo Luando. Tam je potem na ozemlju, ki ga je imelo pod nadzorom, razglasilo neodvisnost Ljudske republike Angole. Sočasno je enako storil tudi Savimbi v bližnjem Huambu. Zaradi močne vojaške podpore se je MPLA obdržala kot vodilna vojaška sila na območju, poleg tega pa je bila le njegova vlada deležna mednarodnega priznanja. Vojska JAR se je morala umakniti, ravno tako pa so ZDA začasno prenehale s financiranjem nasprotnih sil. Ob koncu sedemdesetih let je zoper prišlo do poostreitev spopadov med vlado in UNITA, ki ji je zopet pomagala še JAR, državljanska vojna pa se je z manjšimi presledki nadaljevala vse do leta 2002 (Warner 1989; Meredith, 315–318, 600–601).

V obdobju 18 mesecev med letoma 1974 in 1976 je zaradi turbulentnih dogodkov med osamosvojitvenimi vojnami iz Gvineje-Bissau, predvsem pa iz Angole in Mozambika, emigriralo nad 600.000 ljudi portugalskega porekla, *retornadosev*, v veliki večini na Portugalsko, manjši del pa še v Brazilijo, JAR in ZDA. To je bil za Portugalsko močan demografski in ekonomski šok. Njena delovna sila se je v tem času povečala kar za 10 odstotkov, prebivalstvo pa letno za 2–5 odstotkov (Carrington in de Lima 1996, 330–335; Peixoto 2002, 487; Bade 2005, 339). Hkrati z njimi je na Portugalskem počasi začelo naraščati tudi število afriških emigrantov – na začetku največ z Zelenortskih otokov in Angole, ki so se priselili v državo hkrati z *retornadosi*. S tem so se vzpostavila migracijska omrežja med nekdanjimi afriškimi kolonijami³⁷ in Portugalsko. Vzroke za to je na portugalski strani treba pripisati politični stabilizaciji in gospodarskemu vzponu, na angolski pa dolgotletni uničujoči vojni. V osemdesetih, zlasti pa v devetdesetih letih, je število teh migrantov poraslo na več kot 40 odstotkov vseh imigrantov na Portugalskem. Leta 2001 so angolski državljani tam tvorili skoraj 10 odstotkov vsega tujega prebivalstva in se tako numerično uvrščali nad državljane iz Gvineje-Bissau in tudi zahodnoevropskih držav, katere so presegli že sredi devetdesetih. Vse do danes se angolski migranti v Evropi usmerjajo skoraj izključno na Portugalsko, od začetka zadnjega desetletja pa je bilo zaznati tudi povečanje njihove prisotnosti na



37 Bolj znane kot države PALOP. To je akronim za *Países Africanos de Língua Oficial Portuguesa*, afriške države s portugalsščino kot uradnim jezikom. To skupino držav sestavljajo nekdanje kolonije: Angola, Gvineja-Bissau, Mozambik, São Tomé in Príncipe ter Zelenortski otoki (Mendoza 2001, 172).

Nizozemskem (*Demographic Yearbook* 2003; Peixoto 2002, 487–488; Malheiros 2002). Njihova števila pa v primerjavi z večjimi imigrantskimi skupinami iz Afrike vseeno niso tako velika, kar je najverjetneje treba pripisati veliki geografski oddaljenosti Angole od Evrope in s tem manjšim možnostim cenejšega dostopa do ciljne destinacije. Poleg tega pa ima med afriškimi državami predvsem južno od Demokratične republike Kongo močno ekonomsko privlačno vlogo za migracije JAR, delno pa tudi Namibija in Bocvana, ki obe mejita na Angolo.

ZIMBABVE

ANGLEŠKA KOLONIZACIJA DO RAZGLASITVE UNILATERALNE DEKLARACIJE O NEODVISNOSTI TER ZAČETEK AFRIŠKEGA NACIONALIZMA

Na območju današnjega Zimbabweja je bilo vsaj od začetka 15. stoletja poznano kraljestvo Mwanamutapa, ki ga je ustanovilo ljudstvo Shona. Slednje je bilo tam naseljeno že pred 10. stoletjem. Kraljestvo se je ob koncu 15. stoletja razcepilo na istoimensko državo severno od Zambezija in na Rozwi, južno od reke. V tridesetih letih 19. stoletja se je na južni oziroma jugozahodni del današnjega Zimbabweja naselilo tudi ljudstvo Ndebele,³⁸ ki je tja pribežalo pred Zuluji z juga (Kasule 1998, 145).³⁹

Prve stike z evropskimi kolonialisti so imeli Shone v začetku 16. stoletja s Portugalci, dejanska kolonizacija ozemlja z belskimi naseljenci pa se je začela šele konec osemdesetih let 19. stoletja, ko je tja iz Kapske kolonije prodrli britanski imperialist Cecil Rhodes. Da bi raziskal območje severno od reke Limpopo, je ustanovil družbo British South Africa Company. Pri tem je imel spodbudo z britanske strani, saj so pričakovali, da bo tam odkril velike zaloge zlata. Pri ndebelskem kralju si je izposloval pravico do kopanja diamantov, domnevno pa tudi do zemljišč. Prvim 200 naseljencem⁴⁰ je obljubil velikanska zemljišča, da bi mu v zameno utrlj pot globlje v Mashonaland. Shone so bili takrat prešibki, da bi se britanskemu prodoru organizirano uprli. Leta 1890 je bila sredi Mashonalanda ustanovljena utrdba Salisbury, leta 1895 pa so za osvojeno ozemlje začeli uporabljati ime Rhodesia oziroma Rodezija (Kasule 1998, 66, 145; Iliffe 1997, 191).⁴¹

Mnogo pregnanih domačinov je postalo najemnikov na svojih nekdanjih zemljiščih oziroma so bili primorani delati na belskih farmah. Leta 1896 je zaradi



38 Ndebele živijo v pokrajini, znani tudi kot Matabeleland, Shona pa v Mashonalandu.

39 *Zimbabwe. The Battle for Land. BBC News Online*, http://news.bbc.co.uk/hi/english/static/in_depth/africa/2000/zimbabwe_crisis/slideshow/ (3. 4. 2006).

40 V angleško govoreči literaturi je za njih splošno uveljavljen izraz *white settlers* (Crowder 1999, 81).

41 *Zimbabwe. The Battle for Land. BBC News Online*, http://news.bbc.co.uk/hi/english/static/in_depth/africa/2000/zimbabwe_crisis/slideshow/ (3. 4. 2006).

odvzema zemljišč in živine prišlo do upora Ndebelov in Shonov proti kolonialni oblasti; upor je bil krvavo zatrt. V Rodeziji je bilo vedno več plantažnega kmetijstva, predvsem za gojenje tobaka, Afričanom pa je bilo dovoljeno živeti samo na določenih zemljiščih. Rodezija ni sodila pod britanski način kolonialnega vladanja *indirect rule*,⁴² saj bi to po mnenju evropskih naseljencev lahko naredilo lokalne poglavarje premočne, poleg tega pa bi tudi oviralo dobavo poceni delovne sile. Do zaostrovanja odnosa z večinskim prebivalstvom je prišlo leta 1930 z Zakonom o razdelitvi zemlje in z Zakonom o registraciji domačinov⁴³ šest let pozneje, kar je bilo sorodno tudi razvoju socialno-ekonomskih in političnih odnosov v sosednji Južni Afriki. Do leta 1930 so v Rodeziji belci že zasedli nad 50 odstotkov zemljišč boljše kakovosti, čeprav je bilo belskih farmerjev takrat komaj 2.500 (Iliffe 1997, 195, 201–202, 218; Crowder 1999, 79–80; Meredith 2005, 7).⁴⁴

Leta 1923 se je na območju Rodezije končala vlada British South Africa Company in belska manjšina, ki je takrat štela 33.000 prebivalcev, se je kot britanska kolonija Južna Rodezija odločila za notranjo samoupravo. Podobno kot tudi priseljevanje v britanski koloniji Keniji in Severni Rodeziji⁴⁵ je v Južno Rodezijo največ belcev imigriralo po drugi svetovni vojni. Leta 1951 je njihovo število doseglo 136.000, leta 1958 pa že 207.000. V tistem času je bilo večinskega prebivalstva okoli 2,7 milijona. Podobno kot v Južni Afriki so domačine zaposlovali na farmah evropskih naseljencev, v rudnikih in tovarnah kot poceni migrantsko delovno silo (Meredith 2005, 11; Curtin 1996b, 435; Iliffe 1997, 217–218; Wilson 1994, 127; Chanaiwa 1999, 253–255).

Leta 1953 je Britanija sklenila Južno Rodezijo združiti s Severno Rodezijo in Njaso⁴⁶ v federacijo. Namen tega dejanja je bil po eni strani zavrni strahove in ambicije evropskih naseljencev, še bolj pa, da bi to preprečilo združevanje ljudi v zavezništvo z Južno Afriko, kjer so vladali Afrikanci. Državlјanska nepokorščina večinskega prebivalstva v Njasi in Severni Rodeziji leta 1959 oziroma 1961 v duhu osamosvajanja drugih afriških kolonij tistega časa je prepričala Britance, da bi bila represija preveč draga, zato je Federacija konec 1963 razpadla. Iz nje sta Malavi in Zambija izšli kot samostojni državi leta 1964, ne pa tudi Južna Rodezija (Mazrui 1999b, 110–111; Iliffe 1997, 236, 248).



⁴² To je bil, poenostavljeno gledano, najbolj pogost britanski pristop k kolonialni politiki upravljanja z ozemlji. Običajno je to pomenilo vladanje preko lokalnih veljakov (O'Toole 2001, 48–49).

⁴³ *Land Apportionment Act in Native Registration Act*.

⁴⁴ *Zimbabwe. The Battle for Land. BBC News Online*, http://news.bbc.co.uk/hi/english/static/in_depth/africa/2000/zimbabwe_crisis/slideshow/ (3. 4. 2006).

⁴⁵ Današnja Zambija.

⁴⁶ Današnji Malavi.

Po sprejemu strogih in rasističnih zakonov, ki so v tridesetih letih afriškemu prebivalstvu omejevali pravice do lastništva, gibanja in posredno zaposlovanja, je bila revščina med njimi vse večja. Vse večje so bile njihove frustracije nad lastnim položajem v urbanih okoljih, na omejenih in določenih podeželskih zemljiščih, kamor so jih po omenjenih zakonskih ukrepih preselili nad pol milijona, pa je vladala prenaseljenost. Prva večja nacionalistična organizacija afriškega prebivalstva v Južni Rodeziji je bila ustanovljena leta 1957 pod imenom Afriški nacionalni kongres.⁴⁷ Z osrednjimi temami, kot so odprava rasizma, ekonomski napredek, opustitev diskriminacijskih zakonov, zemljiške reforme in razširitev volilne pravice, je kmalu pridobil množično podporo v mestih in na podeželju. Njegov voditelj je bil Joshua Nkomo; stranka pa je bila čez dve leti zaradi domnevnega spodbujanja vladne avtoritete in kljubovanja z zakonom prepovedana. Kljub preganjanju in restriktivnejšim zakonom so nacionalisti leta 1960 ustanovili novo, radikalnejšo organizacijo, Nacionalno demokratsko stranko (NDP),⁴⁸ ki je poleg omenjenega zahtevala tudi politično moč. Po ustavi iz leta 1961 je NDP pridobila slabo četrtno sedežev v parlamentu, ki pa je še naprej garantiral vlado belcev. Zato je NDP zavrnila sodelovanje z vlado in še istega leta je v Rodeziji izbruhnilo nasilje. NDP je bila prepovedana, takoj pa je bila pod Nkomovim vodstvom ustanovljena Zimbabvejska zveza afriškega ljudstva (ZAPU),⁴⁹ ki je nadaljevala z nasiljem, da bi pritislila na belsko vlado in izsilila britansko intervencijo. Kmalu je bila tudi ta prepovedana, afriško nacionalno gibanje pa se je razcepilo na dva tabora. Leta 1963 je bila s podobnimi nameni kot ZAPU ustanovljena še Zimbabvejska afriška nacionalna zveza (ZANU).⁵⁰ Večina voditeljev v ZANU je bila iz ljudstva Shona, kjer je imela tudi največjo podporo, v ZAPU pa so prevladovali Ndebele. Razlike med gibanjema so bile vse večje in spornejše. (Meredith 2005, 128–130; Wilson 1994, 191).

V odgovor porastu afriškega nacionalizma je bila na strani belcev leta 1962 ustanovljena stranka Rodezijska fronta, ki je imela močno podporo belskih farmerjev in delavcev. Ko je z volitvami istega leta prišla na oblast, je obljubila obračun z afriškimi nacionalisti, njen glavni cilj pa je postal neodvisnost Rodezije. Glede tega vprašanja se je do leta 1965 pogajala in pritiskala na britansko vlado. Slednja pobudi o belski manjšinski vladi ni nasprotovala, vendar bi po njenem v okviru neodvisne države morali ustavno zagotoviti tudi napredek večinskega prebivalstva. Rodezijska fronta pod novim voditeljem, leta 1964 izvoljenim Ianom Smithom, ni bila pripravljena na ta kompromis, rešitev pa je videla v unilateralni



47 *African National Congress.*

48 *National Democratic Party.*

49 *Zimbabwe African People's Union.*

50 *Zimbabwe African National Union.*

deklaraciji neodvisnosti. Z močno referendumsko podporo in samozavestjo, ki jo je Južni Rodeziji dajala učinkovita administracija, lastne obrambne sile in varnostni aparat, je 11. novembra 1965 do nje tudi prišlo (Meredith 2005, 131–133; Chanaiwa 1999, 264).

Velika Britanija neodvisnosti Rodezije ni priznala in je proti njej uvedla sankcije, ki pa zaradi rodezijskega sodelovanja z JAR, portugalskim Mozambikom ter nekaterimi multinacionalkami, niso bile uspešne. Še naprej se je ohranil dober življenjski standard belega prebivalstva in tja so še naprej imigrirali tisoči tudi po letu 1965. Leta 1973 je njihovo število doseglo 273.000 (Chanaiwa 1999, 270; Meredith 2005, 320).

VOJNA ZA NEODVISNOST TER IZSELJEVANJE EVROPSKIH NASELJENCEV VSE DO DANES

Afriški nacionalistični gibanji sta začeli po razglasitvi unilateralne deklaracije o neodvisnosti z gverilskimi boji,⁵¹ ki pa do konca šestdesetih let niso beležili večjih uspehov. Ti so se začeli v zgodnjih sedemdesetih letih, ko je lahko ZANU svoje odporniške akcije začejala z osvobojenih mozambiških ozemelj in ne več iz Zambije. Ko je v Mozambiku po samostojnosti leta 1975 prišlo na oblast levičarsko nekdanje odporniško gibanje Frelimo, so se pogoji za delovanje ZANU še izboljšali. Do takrat je sicer Smithovim četam v boju proti gverilcem vojaško pomagala tudi JAR. Ta se je z osamosvojitvijo Angole in Mozambika zavedla, da tudi Rodezija v vojni ne more več rabiti kot del njene »belske obrambne linije držav«, saj bi Smithova nepopustljivost lahko priklicala posredovanje SZ. Južnoafriška vlada je skupaj z zambijsko pritiskala na Smitha, da se je začel pogajati z voditeljema upornih nacionalistov, ki ju je najprej moral izpustiti iz zaporov. Pogajanja so se avgusta 1975 izkazala za neuspešna zaradi nepopuščanja obeh strani (Meredith 2005, 320–323; Young 2001, 251).

Vojna v Rodeziji se je popolnoma razmahnila, saj je ZAPU z napadi začela prodirati z zahodne strani, ZANU pa z vzhodne, začele pa so se naraščajoče emigracije belskih naseljencev iz države. Kot pritisk za politično reševanje problema so se vmešale še ZDA. Smith je z zmernim črnskim opozicijskim voditeljem, škofom Abelom Muzorewo, marca 1978 sklenil sporazum in na tej podlagi je ta naslednje leto po volitvah prevzel oblast. Takšne rešitve pa tako Robert Mugabe, vodja ZANU, kot Nkomo, vodja ZAPU, nista sprejela. Vojna je do takrat zahtevala že vsaj 20.000 življenj, eksodus belcev pa je bil v polnem razmahu. Leta 1979 sta vladi Zambije in Mozambika Mugabeja prisilili v pogajanja z Nkomom in Muzorewo v Londonu. Ta so bila konec leta uspešno končana in do volitev februarja 1980 je Rodeziji vladal



51 V jeziku shona so bili ti boji bolj znani pod izrazom *chimurenga* (Young 2001, 251).

angleški guverner. Na teh je s 63 odstotki glasov zmagala ZANU, pred 24 odstotki ZAPU, Mugabe pa je postal prvi ministrski predsednik nove države, od 19. aprila znane pod imenom Zimbabve. Ob svojem prihodu na oblast je do belskega prebivalstva nastopil zelo spravno (Meredith 2005, 323–328; Wilson 1994, 192).

Kljub temu je v treh letih po samostojnosti iz države emigrirala še polovica tamkajšnjih belcev. Večina se jih je izselila v Veliko Britanijo. Ostalo jih je še okoli 100.000. Poleg tega, da so se kmalu spet izrazila ostra nesoglasja in napetosti z ZAPU, so se po nekaj letih skrhali dokaj pozitivni odnosi med Mugabejem in skupnostjo evropskih naseljencev, zlasti farmarji. Ta, okoli 6.000 ljudi velika skupnost, je imela namreč tudi po letu 1980 v lasti skoraj 40 odstotkov vseh kmetijskih zemljišč najboljše kakovosti. Tvorili so ekonomsko hrbtenico mlade države in zaposlovali tudi okoli tretjino vse delovne sile. Belci so imeli v lasti tudi druge najbolj donosne ekonomske aktivnosti, medtem pa si je večina črnskega prebivalstva najbolj želela zemljiških reform. Poleg tega, da so živeli na zemlji slabše kakovosti, sta tam vladali prenaseljenost in kmetijska preobremenjenost. Do leta 1990 je morala vlada zaradi obveze iz Londona pri zemljiških reformah upoštevati samo maloštevilne primere, ko so belci sami hoteli prodati svoje farme. Kljub velikim britanskim finančnim dotacijam za zemljiške reforme, so bile te do takrat zelo neuspešno izvedene. Mugabe je začel vladati vedno bolj diktatorsko, za gospodarske težave pa je krivce iskal v skupnosti evropskih naseljencev. Leta 1990 je določil revolucionarni program za redistribucijo več kot polovice njihovih zemljišč, pri tem pa je zopet prišlo do korupcije in nepravilnosti ter neuresničevanja. Gospodarskosocialne težave države so se proti koncu desetletja zelo zaostriale in Mugabe je začel groziti z zasego omenjenih zemljišč brez kompenzacije. Od leta 2000 so bile grožnje vse večje, prišlo je do večjega števila napadov in divjih prevzemov farm. Leta 2003 je ostalo v Zimbabveju samo še 3.000 farmarjev, kmetijska proizvodnja pa je posledično padla na minimum. Preostali so se izselili v druge afriške države, predvsem JAR, med prekomorskimi državami pa je na prvem mestu Velika Britanija (Meredith 2005, 617–622; 626–637, 644; Pearce 2005, Goudie in Neyapti 1999, 92).⁵²

Poleg emigracij belcev iz države so se ob koncu devetdesetih s slabšanjem socialno-ekonomskih razmer in politično represijo pojavile tudi naraščajoče emigracije večinskega prebivalstva. Celotno število zimbabvejske diaspore je težko ocenljivo zaradi množičnih nedokumentiranih emigracij v sosednji JAR in Bocvano. Rezultati raziskave kažejo, da se je v obdobju 1990–2003 v tujino zakonito izselilo 535.600 državljanov. Od tega dobro tretjino, predvsem od konca devetdesetih let, v Veliko Britanijo in ravno toliko v Bocvano; poleg njiju so pomembne še JAR ter



52 *Zimbabwe. The Battle for Land. BBC News Online*, http://news.bbc.co.uk/1/hi/english/static/in_depth/afrika/2000/zimbabwe_crisis/slideshow/ (3. 4. 2006).

druge zahodne in ekonomsko močne anglofonske države. Leta 2004 je zimbabvejska centralna banka to število ocenila na 1,2 milijona, nekatere ocene pa samo za JAR namigujejo na še višjo številko. T. i. beg možganov je pri zimbabvejskih emigrantih močno prisoten – tako kot v nekaterih drugih državah v regiji je bilo zlasti veliko socialno-ekonomske škode povzročene z emigracijami zdravstvenih uslužbencev. Zaradi politično motiviranega nasilja v državi pa so številke zimbabvejskih prosilcev za azil v zadnjih letih postale zelo visoke, tudi po nekaj tisoč letno (Pearce 2005, Bloch 2005, 10–11, 14; *Recent Demographic Developments in Europe* 2000; *Demographic Yearbook* 2001 in 2003).

SKLEP

S pomočjo podrobnejših zgodovinskih analiz treh primerov mobilnosti oziroma priseljevanj in v končni fazi odseljevanj evropskih naseljencev iz njihovih kolonij je zaznati močno ukoreninjenost migracijskih povezav na relaciji Afrika–Evropa vse do danes. Pri tem pa ni šlo brez pregleda drugih pomembnih družbenozgodovinskih okoliščin, ki se tičejo predvsem osamosvajanj izbranih držav, saj lahko le preko njih uvrstimo omenjene migracije v ustrezni kontekst. Medtem ko do določenega obdobja v danih primerih lahko govorimo o prevladujočih prekocelinskih migracijah evropskih naseljencev, pa so v novjšem času te nasledile oziroma presegle migracije večinskega afriškega prebivalstva.

To posredno potrjujejo tudi najnovejši statistični podatki različnih letnih publikacij v imigracijskih državah. Kot kažejo slednje, sodijo omenjene tri afriške države med najpomembnejše vire imigrantov v njihovih nekdanjih evropskih centrih. Slednje velja predvsem za Alžirijo in Angolo, v precej manjši meri pa tudi za Zimbabve. To namreč nakazuje na razvitost migracijskih omrežij med temi tremi dvojicami držav, kljub temu, da so v smislu časovnega oziroma zgodovinskega razvoja omenjena omrežja med seboj različna. Iz Alžirije se beleži emigracija več tisoč muslimanov v Francijo že od začetka 20. stoletja, razlogi za to pa so bili predvsem ekonomske narave. V drugih dveh primerih je zaradi velike oddaljenosti od evropskih »matic«, strožje vodene kolonialne politike, relativno manjšega števila prebivalstva ter bližine drugih regionalnih imigracijskih središč prišlo do razvoja množičnih prekocelinskih emigracij šele v sedemdesetih letih. Sprva zlasti z begom evropskih naseljencev,⁵³ potem pa je do vedno večjih emigracij prihajalo tudi med večinskim prebivalstvom. Zaradi dolgotrajne državljanske vojne od razglasitve neodvisnosti je opaziti počasno krepitev v Angoli, nekako



⁵³ Te selitve so v Evropi poleg desetletja po drugi svetovni vojni in migracij ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja najštevilnejše mednarodne imigracije v zelo kratkem časovnem razdobju. V vseh omenjenih primerih je šlo za migrante, ki so bili pripadniki etničnih oziroma izseljenskih manjšin evropskega rodu v izvornih državah.

od konca osemdesetih let pa s poslabšanjem ekonomskih in političnih silnic tudi v Zimbabveju.

Kronološka raznolikost razvoja migracijskih procesov je v omenjenih treh primerih odvisna predvsem od tega, kdaj je v afriških državah dejansko prišlo do osamosvojitve. Nobeden izmed treh primerov ne pripada »mainstreamovski«
mu» valu osamosvojitve v šestdesetih letih – tudi Alžirija ne, kljub razglasitvi neodvisnosti leta 1962. Alžirijo bi zaradi začetka vojne za neodvisnost leta 1954 uvrstil med zgodnje, Angolo in Zimbabve pa med pozne primere dekolonizacije v Afriki.

Pri tem se lahko navežem in poskušam odgovoriti tudi na prvo delovno vprašanje, ki se glasi: v kolikšni meri je večja prisotnost evropskih naseljencev pripomogla k upočasnitvi oziroma k oviranju procesa dekolonizacije izbranih držav? Alžirija je bila poleg Egipta, JAR in nekaj zahodnoafriških držav oziroma kolonij z magrebškima sosedama med prvimi na afriški celini, kjer je relativno zgodaj prišlo do organiziranih nacionalističnih gibanj, ki so se kmalu začela zavzemati za neodvisnost. To se je začelo v prvih desetletjih 20. stoletja. V tej koloniji bi verjetno zaradi vse glasnejših nacionalističnih zahtev prišlo do neodvisnosti sredi petdesetih let, podobno kot v vseh sredozemskih afriških kolonijah. Vse pomembnejše politične in družbene aspiracije alžirskih nacionalistov pa so bile dosledno blokirane s strani tamkajšnjih evropskih kolonistov. Belski lobi je namreč omenjene zahteve vztrajno zavračal zaradi branjenja svoje politične, socialne in ekonomske nadvlade. Podobno so se močna nacionalistična gibanja v petdesetih letih začela z delovanjem v drugih dveh kolonijah, ki pa sta bili subsaharski. Medtem ko je proces osvobajanja dokaj gladko potekal v večini kolonij podsaharske Afrike, predvsem v šestdesetih letih, pa so bile v primerih Angole in Rodezije zahteve nacionalistov po samostojnosti zavrjene oziroma zatrte. Poleg tega pa je v vseh treh afriških kolonijah veljal do večinskega prebivalstva omalovažujoč odnos vse do njihovih osamosvojitve. Razlogi za oviranje nacionalističnih gibanj, usmerjenih k osamosvojitvi, so bili v zadnjih dveh kolonijah sorodni alžirskemu primeru.

V vseh treh obravnavanih primerih se torej lahko govori o podaljšanju procesa dekolonizacije, vendar je treba poudariti dve pomembni dejstvi:

- 1) V primerih Alžirije in Angole so bile za to poleg interesov belskih naseljen-
cev predvsem neposredno odgovorne politike matičnih evropskih držav
do njihovih kolonij – torej francoskih in portugalskih. Zaradi unilateralne
deklaracije neodvisnosti pa ni bilo tako tudi v primeru Rodezije.

V Franciji je uradna politika ob začetku vojne za neodvisnost Alžirije leta 1954 zagovarjala nedeljivost Francije in imela Alžirijo za svoj sestavni del. Šele z velikimi političnimi spremembami v Franciji, ki jih je prinesla ravno ta vojna – prihod de Gaullea na oblast – se je začel počasi mehčati odnos

do alžirskega vprašanja. V primeru Portugalske pa lahko govorimo o še bolj izrazitem in za petdeseta in šestdeseta leta že kar anahronističnem odnosu Salazarjeve vlade do kolonij.⁵⁴ Te so ravno tako imeli za sestavni del Portugalske, poleg tega pa so imeli zaradi svoje socialno-ekonomske nerazvitosti do kolonij uradno še mnogo bolj izkoriščevalski odnos. To je sam proces dekolonizacije v celotnem portugalskem imperiju zavleklo do srede sedemdesetih let. Tudi v portugalskem primeru je vojna v afriških kolonijah posredno pripeljala do ključnih političnih sprememb, ki so botrovale uvedbi demokratičnega režima in s tem omehčanja odnosa do lastnih kolonij oziroma novonastalih držav. Primer Rodezije pa je bil zaradi namišljene neodvisnosti, dosežene z unilateralno deklaracijo neodvisnosti, drugačen, saj je ta do srede sedemdesetih let delovala kot samostojna država s samosvojo in z neodvisno politiko. To pa se je končalo, ko so jo razmah vojne in zunanji politični pritiski prepričali v pogajanja in popustljivost. Vseeno pa dopustitev takšnega razvoja dogodkov pomeni tudi veliko blamažo takratne britanske zunanje politike, saj ni bila sposobna najti ali izpogajati bolj ugodne rešitve tako za črnsko kot belsko prebivalstvo Rodezije v prvi polovici šestdesetih let.

- 2) Po drugi strani pa lahko rečemo, da so k takšnemu razvoju predvsem v primerih Alžirije in Rodezije bistveno prispevale tudi tamkajšnje skupnosti evropskih naseljencev. Te so po deležu sodile med najmočnejše v vsej Afriki, z izjemo JAR, poleg tega pa so bile učinkovite, razvite in vplivne tudi na področju samouprave oziroma politike, obrambe in seveda gospodarstva. Delno bi lahko kot takšno opisali tudi portugalsko skupnost v Angoli, ki pa je bila politično vseeno mnogo manj izkušena in močna, poleg tega pa tudi numerično in ekonomsko bolj šibka.

Gre torej za dva načina, preko katerih je prisotnost skupnosti evropskih naseljencev nedvomno prispevala k oviranju procesa dekolonizacije omenjenih treh kolonij. Tu moramo za primera Angole in Rodezije oziroma Zimbabveja omeniti še destabilizacijsko vlogo, ki jo je imela pri dekolonizaciji še ena skupnost z največjim deležem prebivalstva evropskega rodu – JAR. S tem so mišljena njena politična ter vojaška vmešavanja in posredovanja, ki jih je imela kot regionalna sila v »branjenju«⁵⁴ pred potencialnimi sovražniki svojega apartheidskega režima.

Drugo delovno vprašanje pa se glasi, zakaj je v procesu osamosvajanj obravnavanih držav prišlo do množičnih emigracij evropskih naseljencev in ali so se ob tem začela ustvarjati migracijska omrežja med afriškimi in evropskimi državami? To neposredno velja za Alžirijo in Angolo, medtem ko je bilo v primeru



⁵⁴ Enako je veljalo tudi za njegovega naslednika Caetana.

evropskih naseljencev v Rodeziji oziroma Zimbabveju nekoliko drugače. V prvih dveh državah je zaradi dolgoletne vojne za neodvisnost in vedno bolj zaostrenih odnosov med večinskim afriškim prebivalstvom in evropskimi naseljenci v času tik pred razglasitvijo neodvisnosti ali v mesecih po njej prišlo do več stotisočglave emigracije »nazaj v matico«. Tako velik pritok ljudi v tako kratkem času je poseben fenomen v sodobnih migracijskih procesih Evrope, saj je bilo to za prejemni državi, Francijo in Portugalsko, izredno ekonomsko, socialno, delno pa tudi politično breme.

Zaradi močne vloge tujih držav pri pogajanjih za doseg neodvisnosti Zimbabveja, pa je bilo v tem primeru drugače. Res je sicer več 10.000 naseljencev v zadnjih letih vojne iz države zbežalo predvsem v Veliko Britanijo, vseeno pa je zaradi spravnega tona nove vlade ob neodvisnosti leta 1980 večina belcev še ostala v državi. Množične emigracije pa so se od tod – po več 10.000 ljudi letno – zaradi nestrinjanja z novim političnim in socialno-ekonomskim položajem nadaljevale v letih po razglasitvi neodvisnosti. Zaradi naraščajočih pritiskov na naseljsko skupnost in vsesplošnega poslabšanja razmer v državi se njihove množične emigracije do danes niso ustavile.

Glede razvoja migracijskih omrežij pa lahko trdim, da so ob razglasitvi samostojnosti ta že bila razvita med nekdanjo kolonijo in evropskim centrom, oziroma se je ta že vzpostavljala tudi za večinsko, afriško prebivalstvo. Zlasti to velja za muslimane v Alžiriji, pri katerih so na tak položaj veliko vplivali ravno Francozi z delovnimi in vojaškimi rekrutacijami med obema svetovnima vojnoma. Še bolj kot s tem pa z zapostavljanjem in izkoriščanjem lokalnega prebivalstva v Alžiriji, ki je zaradi iskanja dela že v 19. stoletju postalo poudarjeno mobilno. V številčno in odstotno mnogo manjši meri velja to tudi za Angolo. Tako v njenem kot v alžirskem primeru se je ob eksodusu naseljencev ob samostojnosti v Francijo oziroma na Portugalsko izselilo sočasno tudi nekaj afriškega prebivalstva. V primeru Zimbabveja pa se je zaradi daljšega časovnega poteka množičnih emigracij – predvsem proti Veliki Britaniji – in sočasnega slabšanja razmer ta sistem vzpostavil počasi in postal očiten šele v devetdesetih letih.

Kot je bilo že omenjeno na začetku sklepa, so omenjene tri afriške države poleg Maroka, Tunizije in držav pretežno zahodnoafriške regije danes ene izmed najpomembnejših izvornih območij imigrantov v nekdanjih kolonialnih centrih Evrope. Kljub temu, da postaja prisotnost emigrantov iz teh držav v zadnjih letih v manjših deležih opazna tudi še v nekaterih drugih evropskih državah, so primarno še vedno usmerjeni skoraj izključno v Francijo, na Portugalsko in v Veliko Britanijo. Trdim lahko, da ima zasluge za to predvsem intenzivna oziroma dolgotrajna kolonialna prisotnost teh držav na ozemljih omenjenih treh afriških primerov. Ta prisotnost je po eni strani povzročila tako zamik procesa dekolonizacije in hipotetično možnosti uspešnejšega ter pravičnejšega družbenopolitičnega in

ekonomskega razvoja večinskega prebivalstva. Po drugi pa so neurejene razmere med manjšinskim evropskim in večinskim afriškim prebivalstvom v zelo kratkem času pripeljale do množičnih emigracij prvih. Posredno je s tem prišlo tudi do izrazitejše krepitve in utrditve migracijskih omrežij.

VIRI IN LITERATURA

- ADEDEJI, Adebajo (1999). Comparative Strategies of Economic Decolonisation in Africa. V: Ali A. Mazrui in Christophe Wondji (ur.), *General History of Africa – VII. Africa Since 1935*, Unabridged Paperback Edition. Berkeley, Oxford, Paris: The University of California Press, James Currey Publishers, Unesco Publishing, 393–431.
- BADE, Klaus J. (2005). *Evropa v gibanju. Migracije od poznega 18. stoletja do danes*. Ljubljana: *cf.
- BLOCH, Alice (2005). The Development Potential of Zimbabweans in the Diaspora«. V: IOM – *Migration Research Series* 17;
<http://www.iom.int/documents/publication/en/mrs17%5Fzimbabwe%5Fflr.pdf>, 30. 4. 2005.
- CARRINGTON, William J. in Pedro J. F. DE LIMA (1996). The Impact of the 1970s Repatriates from Africa on the Portuguese Labor Market. V: *Industrial and Labor Relations Review* 49(2), 330–347, <http://search.global.epnet.com.pdf>, 3. 8. 2004.
- CASTLES, Stephen in Mark J. MILLER (1998). *International Population Movements in the Modern World*, 2. izdaja. London, Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan Press.
- CHENNTOUF, Tayeb (1999). The Horn and the North of Africa, 1935–45: Crises and Change. V: Ali A. Mazrui in Christophe Wondji (ur.), *General History of Africa – VII. Africa Since 1935*, Unabridged Paperback Edition. Berkeley, Oxford, Paris: The University of California Press, James Currey Publishers, Unesco Publishing, 29–57.
- Country Profile: Algeria, March 2006. Library of Congress, Federal Research Division*, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/dztoc.html>, 14. 4. 2006.
- CROWDER, Michael (1999). Africa under British and Belgian Domination, 1935–45. V: Ali A. Mazrui in Christophe Wondji (ur.), *General History of Africa – VII. Africa Since 1935*, Unabridged Paperback Edition. Berkeley, Oxford, Paris: The University of California Press, James Currey Publishers, Unesco Publishing, 76–101.
- CRUSH, Jonathan (1997a). Contract Migration to South Africa: Past, Present and Future. V: Briefing Papers: International Migration Green Paper, http://www.polity.org.za/html/govdocs/green_papers/migration/crush.html, 5. 3. 2004.
- CURTIN, Philip (1996a). The Colonial Economy. V: Philip Curtin, Steven Feierman,

- Leonard Thompson in Jan Vansina (ur.), *African History. From Earliest Times to Independence*, 2. izdaja. London, New York: Longman, 446–468.
- CURTIN, Philip (1996b). The Impact of Europe. V: Philip Curtin, Steven Feierman, Leonard Thompson in Jan Vansina (ur.), *African History. From Earliest Times to Independence*, 2. izdaja. London, New York: Longman, 423–445.
- Demographic Yearbook* (2001). Council of Europe,
http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/population/demographic_year_book/2001_Edition/, 21. 1. 2005.
- Demographic Yearbook* (2002). Council of Europe,
http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/population/demographic_year_book/2002_Edition/, 20. 2. 2005.
- Demographic Yearbook* (2003). Council of Europe,
http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/population/demographic_year_book/2003_Edition/, 15. 1. 2005.
- DIOP, Majhemout, David BIRMINGHAM, Ivan HRBEK, Alfredo MARGARIDO in Djibril TAMSIT NIANE (1999). Tropical and Equatorial Africa under French, Portuguese and Spanish Domination, 1935–45. V: Ali A. Mazrui in Christophe Wondji (ur.), *General History of Africa – VII. Africa Since 1935*, Unabridged Paperback Edition. Berkeley, Oxford, Paris: The University of California Press, James Currey Publishers, Unesco Publishing, 58–75.
- GARSON, Jean-Pierre (1992). Migration and Interdependence: The Migration System Between France and Africa. V: Mary M. Kritz, Lin Lean Lim in Hania Zlotnik (ur.), *International Migration Systems: a Global Approach*. Oxford: Oxford University Press, Clarendon Press, 80–93.
- GORDON, April A. in Donald L. GORDON (2001). *Understanding Contemporary Africa*, 3. izdaja. Boulder, London: Lynne Rienner.
- GOUDIE, Andrew in Bilin NEYAPTI (1999). *Conflict and Growth in Africa Vol. 3: Southern Africa*. Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development.
- HRBEK, Ivan (1999). North Africa and the Horn. V: Ali A. Mazrui in Christophe Wondji (ur.), *General History of Africa – VII. Africa Since 1935*, Unabridged Paperback Edition. Berkeley, Oxford, Paris: The University of California Press, James Currey Publishers, Unesco Publishing, 127–160.
- ILIFFE, John (1997). *Africans. The History of the Continent*. Cambridge: Cambridge University Press.
- JUŽNIČ, Stane (1980). *Kolonializem in dekolonizacija*. Maribor: Založba obzorja.

- KASULE, Samuel (1998). *The History Atlas of Africa*. New York: Macmillan.
- KHOSER, Khalid in Harold LUTZ (1998). The New Migration in Europe: Contexts, Constructions and Realities. V: *The New Migration in Europe. Social Constructions and Social Realities*. Houndmills, Macmillan Press, 1–17.
- KI-ZERBO, Joseph (1977). *Zgodovina črne Afrike*. Ljubljana: Založba Borec.
- MALHEIROS, Jorge (2002). Portugal Seeks Balance of Emigration, Immigration. V: Migration Policy Institute – Migration Information Source, <http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?id=77>, 28. 11. 2004.
- MARTINIELLO, Marco in Andrea REA (2003). Belgium's Immigration Policy Brings Renewal and Challenges. V: Migration Policy Institute – Migration Information Source, <http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?id=164>, 28. 11. 2004.
- MAZRUI, Ali A. (1999a). Introduction. V: Ali A. Mazrui in Christophe Wondji (ur.), *General History of Africa – VII. Africa Since 1935*, Unabridged Paperback Edition. Berkeley, Oxford, Paris: The University of California Press, James Currey Publishers, Unesco Publishing, 7–29.
- MAZRUI, Ali A. (1999b). Seek Ye First the Political Kingdom. V: Ali A. Mazrui in Christophe Wondji (ur.), *General History of Africa – VII. Africa Since 1935*, Unabridged Paperback Edition. Berkeley, Oxford, Paris: The University of California Press, James Currey Publishers, Unesco Publishing, 105–126.
- MAZRUI, Ali A. (1999c). Towards the year 2000. V: Ali A. Mazrui in Christophe Wondji (ur.), *General History of Africa – VII. Africa Since 1935*, Unabridged Paperback Edition. Berkeley, Oxford, Paris: The University of California Press, James Currey Publishers, Unesco Publishing, 905–934.
- MAZRUI, Ali A., Mario DE ANDRADE, M'hamed ALAOUI-ABDALAOUI, Daniel P. KUNENE in Jan VANSINA (1999). The development of modern literature since 1935. V: Ali A. Mazrui in Christophe Wondji (ur.), *General History of Africa – VII. Africa Since 1935*, Unabridged Paperback Edition. Berkeley, Oxford, Paris: The University of California Press, James Currey Publishers, Unesco Publishing, 553–581.
- M'BOKOLO, Elikia (1999). Equatorial West Africa. V: Ali A. Mazrui in Christophe Wondji (ur.), *General History of Africa – VII. Africa Since 1935*, Unabridged Paperback Edition. Berkeley, Oxford, Paris: The University of California Press, James Currey Publishers, Unesco Publishing, 192–220.
- MENDOZA, Cristóbal (2001). The Role of the State in Influencing African Labour Outcomes in Spain and Portugal. *Geoforum* 32, 167–180.

- MEREDITH, Martin (2005). *The State of Africa. A History of Fifty Years of Independence*. Johannesburg, Cape Town: Jonathan Ball Publishers.
- MUUS, Philip J., Elizabeth W. VAN DAM (ur.) (1996). *Comparative Research on International Migration and International Migration Policy. Migration from the Maghreb and Turkey to the European Union, and from Mexico, Guatemala and El Salvador to the United States*. Amsterdam: European Commission, Centre for Migration research, Departure for Human Geography, University of Amsterdam.
- PEARCE, Justin (2005). So Where Are Zimbabweans Going? V: BBC News – World – Africa, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/4416820.stm>, 5. 12. 2005.
- PEIXOTO, João (2002). Strong market, weak state: the case of recent foreign immigration in Portugal. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28(3), 483–497.
- Recent Demographic Developments in Europe* (2000). Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- SAFIR, Nadji (1999). Emigration Dynamics in Maghreb. V: Reginald Appleyard (ur.), *Emigration Dynamics in Developing Countries Vol. IV: The Arab Region*. Aldershot: Ashgate, 89–127.
- SCHOFIELD, Hugh (2005). Colonial Abuses Haunt France. V: BBC News – World – Africa, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/4552473.stm>, 10. 5. 2006.
- SURET-CANALE, Jean in A. ADU BOAHEN (1999). West Africa, 1945–60. V: Ali A. Mazrui in Christophe Wondji (ur.), *General History of Africa – VII. Africa Since 1935*, Unabridged Paperback Edition. Berkeley, Oxford, Paris: The University of California Press, James Currey Publishers, Unesco Publishing, 161–191.
- O'TOOLE, Thomas (2001). The Historical Context. V: April A. Gordon in Donald L. Gordon (ur.), *Understanding Contemporary Africa*, 3. izdaja. Boulder, London: Lynne Rienner, 23–54.
- TOTH, Anthony (1993). Algeria: Country Studies – Historical Settings. France in Algeria. V: Federal Research Division, Library of Congress, <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstudy:@field>, 4. 4. 2006.
- WARNER, Rachel (1989). Angola: Country Studies – Historical Settings. V: Federal Research Division, Library of Congress, <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstudy:@field>, 4. 4. 2006.
- WILSON, Henry S. (1994). *African Decolonization*. London: Edward Arnold.

- YOUNG, M. Crawford (2004). Revisiting Nationalism and Ethnicity in Africa. V: James S. Coleman Memorial Lecture Series, <http://repositories.cdlib-org/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=international/asc>, 24. 3. 2006.
- YOUNG, Robert J. C. (2001). Postcolonialism. An Historical Introduction. Malden, Oxford, Melbourne, Berlin: Blackwell Publishers.
- Zimbabwe. The Battle for Land. BBC News Online*, http://news.bbc.co.uk/1/hi/english/static/in_depth/africa/2000/zimbabwe_crisis/slideshow/, 3. 4. 2006.

FUNKCIJA KULTURE V ČEZMEJNEM SODELOVANJU V PROSTORU ALPE-JADRAN

Avtor najprej poudarja pomembnost prispevka čezmejnega sodelovanja za evropsko integracijo. Od uspeha čezmejnega sodelovanja na regionalni ravni bo namreč odvisno, ali bo evropsko združevanje tudi dolgoročno uspešno. Avtor poudarja pomen Delovne skupnosti Alpe-Jadran, ustanovljene v letu 1978, za integracijo na vzhodnoalpskem območju. Po obsežnem procesu reform v letu 2006 je Delovna skupnost s svojimi 13 članicami dobro oborožena za prihodnje naloge. Avtor nadalje poudarja povezovalno moč jezikov in kultur v združeni Evropi. Ohranitev jezikovno-kulturne raznolikosti je torej pomembna naloga, saj se je treba upreti vsaki težnji po centralizaciji na tem področju. Kultura je za avtorja utiralnica poti čezmejnega sodelovanja. Navaja številne primere uspešnega kulturnega sodelovanja v prostoru Alpe-Jadran. Za ohranitev raznolikosti jezikov in kultur in s tem za integracijo Evrope so izrednega pomena narodne skupnosti. Zaščita in krepitev narodnih skupnosti sta torej v evropskem interesu. Poleg tega so narodne skupnosti v čezmejnem sodelovanju pomemben pobudnik in graditelj mostov, z njimi povezani konflikti pa negativno vplivajo na sosedske odnose. Avtor opozarja na elementarno delo, ki je bilo opravljeno v Delovni skupnosti Alpe-Jadran glede položaja narodnih skupnosti, in na njihovo vlogo v čezmejnem sodelovanju.

Ključne besede: Alpe-Jadran, čezmejno sodelovanje, kultura, evropska integracija

THE FUNCTION OF CULTURE IN CROSS-BORDER COOPERATION IN THE ALPS-ADRIA REGION

The article focuses on the importance of cross-border cooperation for European integration processes. Cross-border cooperation at regional level is of decisive importance as to the long-term success of the European integration process. The author emphasizes the significance of the Alps-Adria Working Community, founded in 1978, for the integration in the East-Alpine area. Having gone through an extensive reformation process in 2006, the Working Community of 13 members is now well prepared for future tasks. The author further discusses the integrative potential of languages and cultures in the united Europe. Preservation of linguistic and cultural diversity is an important task, and all tendencies for centralization have to be withstood. Culture paves the way for cross-border cooperation, the Alps-Adria region being a good example. National communities are extremely important for this preservation and thus also for the integration of Europe. Protection and promotion of these communities are therefore an interest of foremost importance. National communities in cross-border cooperation are also an important initiator and bridge-building factor, and conflicts in this field have a negative impact on neighbouring relations. The author points at the elementary work, carried out in the Alps-Adria Working Community, concerning the status of national communities and their role in cross-border cooperation.

Keywords: Alps-Adria, cross-border cooperation, culture, European integration

Jeseni leta 2006 se je v javnosti veliko govorilo o hrabrem uporabi Madžarov proti sovjetskemu nasilju pred 50 leti, o sramotni zadržanosti zahodnih sil, pa tudi o veliki pomoči majhne Avstrije svoji vzhodni sosedu. Nauk teh tragičnih dogodkov je: v stiski se ne moreš zanesti na velike sile, pomoč lahko prej pričakuješ od neposrednega sosedu. Ta izkušnja je sočasno temeljna misel čezmejnega sodelovanja na regionalni ravni. Sožitje ljudi vzdolž meje, skupna zgodovinska preteklost, izoblikovanje kulturnih identitet in idejnih vrednot, vse to in še mnogo več povezuje ljudi prek državnih meja in tudi politično-ideoloških pregrad. Če se ta občutek skupnosti neguje, se v težkem položaju ne znajdeš pred zaprtimi sosedovimi vrati.

Nikakor ni naključje, da se je čezmejno sodelovanje med Slovenijo in Koroško, torej na ožjem območju Alpe-Jadrana, pričelo v času, ko še ni bilo diplomatskih odnosov med Jugoslavijo in Avstrijo. Takrat, bilo je to leta 1950, je ljubljanska opera gostovala v Celovcu – in to po posredovanju slovenske narodne skupnosti. V regionalnem okviru so gradili mostove pred srečanji na državni ravni. Niso hoteli čakati, da bi se državne vlade zbližale, neposredni sosedje so si, zaradi bolečih izkušenj iz časa vojne, podali roke prek meje. Na tem zgodnjem primeru lahko spoznamo še nekaj: pomen kulture kot utiralke poti čezmejnemu sodelovanju in posebno vlogo, ki jo imajo pri tem narodne skupnosti.

»BRAZGOTINE ZGODOVINE«

Meje so tako rekoč »brazgotine zgodovine«. Pri tem pa je treba upoštevati: meje niso samo ločnice, so tudi opora. So, kot v vsakdanjem življenju, izraz distance, pa tudi medsebojnega spoštovanja. Meja ni mogoče niti odstraniti niti jih ne bi smeli poglobljati, vendar pa je, v interesu nadaljnjega oblikovanja združene Evrope, treba premostiti njihove negativne posledice. Nekaj pa bi moralo biti povsem jasno: človeška podoba evropske politike se lahko najbolj dokaže tam, kjer je volja do sodelovanja že kar življenjsko potrebna in se tudi izvaja: namreč na mejnem območju. Z omilitvijo mejnih preprek bi morali omogočiti, da ljudje ne bi bili obrnjeni »s hrbti drug proti drugemu«, temveč da bi »iz oči v oči« gradili skupno prihodnost.

S čezmejnimi sodelovanjem naj bi premostili slabosti, ki izhajajo iz obrobne položaja mejnih območij, in s tem tudi izboljšali življenjske pogoje prebivalcev. Sodelovanje na regionalni ravni spodbuja mir, svobodo, varnost in varovanje človekovih pravic ter zaščito jezikovnih in etničnih manjšin. Osrednja želja medregionalnega sodelovanja v prostoru Alpe-Jadran je bila in je, po grozotah svetovnih vojn, to območje ohraniti kot cono miru in blagostanja. V prihodnje bo moralo biti v ospredju preventivno mirovno delo. Iz zgodovine namreč vemo, da se to, kar

se je zgodilo enkrat, lahko ponovi, tako v dobrem kot tudi v slabem. Zavzemanje za mirno sožitje torej ne sme nikoli prenehati. Ali z besedami Immanuela Kanta: »Večni mir ni prazna ideja, temveč naloga« – in sicer trajna naloga.

PRISPEVEK K EVROPSKI INTEGRACIJI

Ni dvoma: čezmejno sodelovanje pomembno prispeva k evropski integraciji. Regije, ki sodelujejo prek državnih meja, so temeljni kamen v procesu evropskega združevanja. Prispevajo k temu, da politika Evropske unije postaja za državljane resničnost in se ne oddaljuje preveč od njihovega realnega življenja. To sodelovanje, na državljanom najbližji ravni, je izrednega pomena za prihodnost demokracije v Evropi. Do kriznega vzdušja, ki se je pred kratkim pojavilo zaradi referendumov o evropski ustavi, je nenazadnje prišlo tudi zato, ker so imeli mnogi občutek, da se evropska politika na nekaterih področjih preveč oddaljuje od interesov široke množice prebivalstva.

Da bi se temu lahko zoperstavili, imajo, predvsem na mejnih območjih, regije pomembno nalogo. Kajti majhne enote so tiste, ki lahko javnim uradom najhitreje posredujejo odgovore na vprašanja, ki tarejo ljudi. Močnejše vključevanje lokalne ravni v procese odločanja v Evropski uniji je za prihodnost demokratičnega razvoja v Evropi izrednega pomena. Delovna skupnost Alpe-Jadran, ustanovljena leta 1978 v Benetkah, tesno sodeluje z evropskimi institucijami; sodeluje v tako imenovanem strukturiranem dialogu z Evropsko komisijo. Tako pomaga, da v Bruslju in Strasbourgu poslušajo mnenje regij iz prostora Alpe-Jadran.

Vpliv regij v evropskih centralah pa je le tako velik, kolikor regionalne enote med seboj sodelujejo. Najboljši odgovor na izzive centralizacije, globalizacije in širitve je torej delujoče partnerstvo med regijami. Nenazadnje bo od uspeha čezmejnega sodelovanja na regionalni ravni odvisno, ali bo evropsko združevanje dolgoročno uspelo. Zaradi vse večje širitve Evropske unije ta oblika sodelovanja ni odveč. Ravno nasprotno: medregionalno sodelovanje je danes pomembnejše kot kadar koli prej.

NEKE VRSTE »MINI SREDNJA EVROPA«

Prostor Alpe-Jadrana je kristalizacijska točka, neke vrste mini Srednja Evropa, ki ga je Claudio Magris nekoč označil za laboratorij, v katerem se ustvarja bit Evrope. Tu se srečujejo pomembni evropski jezikovni in kulturni krogi. Za kar se ljudje v tem prostoru zedinijo, je pomembno za vso Evropo. Če odgovorni politiki v tem nevralgičnem območju celine pri pomembnih vprašanjih ne soglašajo, bo tudi v Evropi težko priti do konsenza.

Da bi lahko v prihodnje še učinkoviteje izpolnjevala to evropsko poslanstvo, je Delovna skupnost Alpe-Jadran letos izvedla korenito reformo in opredelila novo organizacijsko strukturo. Tako bo mogoče izboljšati formalne poteke in komunikacijo ter skupne projekte vse bolj prilagoditi zahtevam Evropske unije. Da bi lahko nastopali kot samostojni nosilci projektov Evropske unije, se trenutno razmišlja, da bi Delovni skupnosti podelili status pravne osebe v smislu standardov Evropske unije. Delovna skupnost Alpe-Jadran, ki je do sedaj udeležena več kot 500 skupnih projektov, je za prihodnje izzive na vsak način dobro oborožena.

Če govorimo o kulturi kot utiralnici poti za čezmejno sodelovanje, je treba spomniti na besede Jeana Monneta. Ta oče zamisli o Evropski skupnosti je retrospektivno dejal: »Če bi moral to še enkrat delati, bi začel s kulturo in ne z jeklom in železom.« Te besede so še vedno aktualne in veljajo tudi za prihodnost. Bogastvo Evrope dejansko niso v tako veliki meri industrijski proizvodi, temveč kulturna in jezikovna raznolikost. To dejstvo je Evropska unija upoštevala v svoji temeljni listini. V njej namreč piše: »Unija spoštuje kulturno, versko in jezikovno raznolikost.«

RAZNOLIKOST JEZIKOV IN KULTUR

Z ustanovitvijo Evropske unije so prvič v evropski zgodovini poskušali po mirni poti ustvariti gospodarski in politični prostor, v katerem bi lahko v ozračju medsebojnega spoštovanja uspevalo veliko število jezikov in kultur. Poleg tega imajo, kljub potrebi po jasni opredelitvi k nacionalni identiteti, v združeni Evropi jeziki in kulture močno združevalno moč. Ljudje se v skupni hiši počutijo dobro le, če so lahko prepričani, da bosta njihova kultura in jezik sprejeta. Pri tem se moramo zavedati, da jeziki niso le sredstvo sporazumevanja, temveč tudi pomemben sestavni del kulturne dediščine.

Raznolikost jezikov je prvi pogoj za razvoj različnih kultur. Jezika in kulture ni mogoče med seboj ločevati. Sta stalen izvor kreativnosti, liberalnosti in razsvetljevanja, sredstvo sporazumevanja, napredka in humanizacije družbe. Vsaka težnja po poenotenju na kulturno-jezikovnem področju bi izzvala nevarnost medsebojnega oddaljevanja evropskih narodov.

Kultura kot zbir duhovnih dosežkov ljudi pa pomembno prispeva h koheziji Skupnosti. Glasba, petje, ples, likovna in upodabljajoča umetnost itd. ne poznajo političnih, socialnih ali državnih pregrad. Samo književnost potrebuje, kadar prestopi meje, tankočuten prevod. Medregionalni stiki na področju kulture so most med ljudmi in krepijo proces integracije. Kulture torej ne bi smeli razumeti kot nacionalne zadeve, temveč kot evropsko.

ŽIVAHNI KULTURNI STIKI

Kot je bilo že omenjeno, je do prvih medregionalnih stikov v ožjem prostoru Alpe-Jadrana po drugi svetovni vojni prišlo na področju kulture. In ravno kulturne aktivnosti so bile tiste, ki so dajale temu sodelovanju zagon. V letu 1967 se je za čezmejno sodelovanje med Slovenijo, Furlanijo – Julijsko krajino in Koroško izoblikoval pojem »Alpe-Jadran«. Še v istem letu so se sosednje dežele dogovorile za obsežen program kulturnih izmenjav. Ustanovljen je bil »Intart«, v okviru katerega so slovenski, italijanski in avstrijski umetniki predstavljali svoja dela. Ta serija razstav, ki je bila vsako leto v drugi deželi, se je izkazala kot ena izmed najbolj dolgoživih pobud Alpe-Jadrana.

V letu 1968 so bila kulturna srečanja osredotočena v »kulturnem tednu Alpe-Jadrana«, ki se je nato odvijal vsako leto. Aktivnosti so obsegale veliko število kulturnih področij, sodelovale so tako pevske, folklorne in glasbene skupine kot znanstveniki, novinarji in filmski delavci. Temu so se pridružile številne prireditve na športnem področju in področju mladinskega dela.

Na temelju sodelovanja treh dežel, ki je v sedemdesetih letih preživel tudi težke faze v zvezi z vprašanjem koroške narodne skupnosti, je nastala Delovna skupnost Alpe-Jadran, v katero je bilo do sedaj vključenih do 19 regij. Čezmejne kulturne aktivnosti v prostoru Ljubljana-Trst-Celovec so prenesli na večje območje Alpe-Jadrana. Temu so se pridružile tudi nove oblike srečanj. Leta 1979 so univerze ustanovile Rektorsko konferenco Alpe-Jadrana, iz katere so izšle številne pobude na znanstvenem področju. Ustanovili so sklad za štipendije, ki podpira znanstveni podmladek. Akterji upodablajoče umetnosti so se od leta 1983 redno srečevali na srečanjih gledališč Alpe-Jadrana. Pripravili so skupna poročila o zgodovinskih središčih vzhodnoalpskega prostora.

Stike na področju športa in mladinskega dela so osredotočili v zimske in poletne mladinske igre, ki so še danes težišče alpsko-jadranskega akcijskega programa. Do 1000 mladih športnikov se udeležuje »olimpiade Alpe-Jadrana« in za naslednjo generacijo krepí občutek pripadnosti. Ena izmed novih kulturnih akcij je »Viruniada« na Koroškem, pri kateri se na zgodovinskih tleh ob športnih tekmovaljih v antičnih športnih disciplinah srečuje mladina Alpe-Jadrana. Še danes sodi velik del med okoli 30 projekti, ki jih vsako leto subvencionira Delovna skupnost Alpe-Jadran, na področje kulture. In tako bo predvidoma tudi v prihodnje.

Alpe-Jadran ni samo skupnost regij, dežel, republik in županij, temveč predvsem kultur. To velja tudi za Evropsko unijo. Evropska unija namreč obsega v bistvu to, kar je treba zgodovinsko razumeti kot »evropsko civilizacijo«. Kultura in jezik sta enkratni izraz narodov, ki živijo na celini. Kultura je najpomembnejša vez med preteklostjo, sedanostjo in prihodnostjo. Je nekaj, kar je bilo, je in ostane. Poseben izziv za prihodnost je poiskati in spodbujati to, kar je skupno v raznoliki

Evropi, ne da bi pri tem negativno vplivali na regionalne in nacionalne nosilce kulture.

PROTI »UNIFORMIRANI KULTURI«

Vsako spraševanje o jezikovno-kulturni raznolikosti ogroža združevanje Evrope, hkrati pa so v nevarnosti tudi temeljne demokratične vrednote. Jezikovno-kulturna raznolikost, politični pluralizem in regionalno soodločanje so med seboj tesno povezani. V tem smislu je bil v tako imenovani »kulturni klavzuli« maastrichtske pogodbe kot pomembna dobrina posebej poudarjen »razcvet kultur držav članic ob upoštevanju njihove nacionalne in regionalne raznolikosti«. S tem naj bi se postavili po robu vsem možnim težnjam v smeri ustvarjanja »uniformirane kulture«.

Novejša evropska zgodovina je polna poskusov velikih imperijev, da bi z nasiljem poenotili kulture in jezike in namesto raznolikosti uveljavili »enovitost«. Vsi ti načrti, pomislimo samo na Napoleonovo Francijo ali Hitlerjevo Nemčijo, so žalostno propadli in evropskim narodom povzročili mnogo gorja. Pa tudi prizadevanja posameznih nacionalnih držav, da svojo kulturo prikažejo kot monokulturo in izključijo vse pobude, ki prihajajo od drugih kultur, so se pokazala kot napačna pot. Jezikovno-kulturna raznolikost je za človeški obstoj prav tako pomembna kot različnost pojavov v naravi.

Umberto Eco je nekoč menil, da je jezik Evrope prevod. Lahko bi tudi rekli: jezik Evrope je večjezičnost. Govoriti evropsko pomeni ohranяти raznolikost v Evropi obstoječih jezikov. Kajti vsak jezik, velik ali majhen, je del kulturne identitete nekega ozemlja. Tako imenovana »čista« kulturna in jezikovna območja skoraj ne obstajajo, saj so se v stoletjih vplivi stalno prekrivali in mešali. To bogato jezikovno-kulturno raznolikost je Günther Hödl primerjal z zakladom, »neminljivim tezavrusom«, kot je rekel, »v katerem je to, kar je človeški duh ustvaril, torej kultura, za vedno shranjeno«. Lahko bi tudi rekli, da je različnost skupna evropska značilnost.

NALOGA REGIJ

V tej zvezi imajo regije posebno nalogo; vsaka regija v Evropi ima svoje posebne, skozi stoletja oblikovane kulturne tradicije. Vsa ta izročila skupaj so temelj kulturne identitete evropskih ljudi. Skupščina regij Evrope je na svoji generalni skupščini v novembru 2006 sprejela resolucijo, v kateri so zapisali, da bi spodbujanje kulturne raznolikosti in stikov med pripadniki različnih kultur lahko izboljšalo tudi konkurenčno prednost, saj je v družbi znanosti za inovacije potrebna

kreativnost. V resoluciji poudarjajo odgovornost regij za zagotavljanje kulturne in jezikovne raznolikosti.

Usodno bi bilo, če bi nova Evropa ponovila napako nacionalnih držav in se opredeljevala kot kulturno in / ali jezikovno homogena enota. Posledici bi bili nestrpnost navznoter in agresija navzven, pa tudi nesposobnost za dialog oziroma kulturno izmenjavo. Nova Evropa bi se s tem oropala svojih možnosti za prihodnost. Po nasilni zgodovini preteklih dveh stoletij, v katerih so vedno znova skušali udejanjiti zasnove nacionalne, etnične in kulturne »čistosti« in premoči, je treba uveljavljati politiko, ki ustreza raznolikosti in enakovrednosti.

To dejansko evropsko prepričanje pa ni samo prvi pogoj za združitev evropskih nacionalnih držav, temveč tudi pogoj za uspešno čezmejno sodelovanje na regionalni ravni. Brez razumevanja kulturnih in jezikovnih posebnosti soseda ni mogoče učinkovito čezmejno sodelovanje.

Zato se Delovna skupnost Alpe-Jadran, katere članice pokrivajo območje od Lombardije do zahodne Madžarske in od Gornje Avstrije do Hrvaške, na katerem živi okoli 26 milijonov ljudi, posebej zavzema za ohranitev jezikovne in kulturne raznolikosti. Pri uradnih stikih, sestankih in konferencah velja načelno petjezičnost: nemščina, italijanščina, hrvaščina, slovenščina in madžarščina. Ta raznolikost je, če ponovno citiramo Güntherja Hödla, »to, česar nikakor ne smemo izgubiti« na tem prostoru, »pomemben sestavni del duhovne Srednje Evrope«.

Prostor Alpe-Jadrana je povezan čezmejni kulturni prostor, v katerem so ljudje stoletja živeli v skupni državi in sočasno lahko ohranjali svojo jezikovno in kulturno raznolikost. Iz teh izkušenj je zrasel občutek za skupno življenje, uveljavilo se je prepričanje, da so ljudje v tem prostoru med seboj usodno povezani. Ti občutki so na območju Alpe-Jadrana še vedno živi. Na temelju teh zgodovinskih in jezikovno-kulturnih skupnih točk je Delovna skupnost Alpe-Jadran v svoji obliki enkratna in nenadomestljiva. Poseben izziv za prihodnost bo sodelovanje v evropski integraciji ob zavračanju vseh teženj po centralizaciji in poenotenju, predvsem na jezikovno-kulturnem področju.

VLOGA NARODNIH SKUPNOSTI

Poseben pomen za ohranjanje kulturne in jezikovne raznolikosti ter za evropsko integracijo imajo narodne skupnosti. So vezni člen med različnimi jeziki in kulturami ter prispevajo k združevanju kontinenta. Zaščita in podpiranje narodnih skupnosti sta torej v vseevropskem interesu. Pa tudi v čezmejnem sodelovanju na regionalni ravni imajo narodne skupnosti pomembno vlogo. Stanje odnosov med sosednjimi deželami je nenazadnje odvisno od aktualnega položaja posamezne

narodne skupnosti, predvsem takrat, kadar je v eni od dežel jezikovna ali etnična manjšina, za katero je sosed na kakršen koli način pristojen.

Kadar je položaj narodne skupnosti zadovoljiv, je to prednost za razvoj političnih, gospodarskih in kulturnih stikov med sosednjima deželama. Ukrepi v korist narodnih skupnosti se v lastni deželi nenazadnje sprejemajo tudi zato, da se izboljšajo odnosi s sosednjo deželo. Prizadevanja za dobre stike s sosedom torej pozitivno vplivajo na položaj narodnih skupnosti v lastni deželi. Tako prihaja do medsebojnega vpliva medregionalnega sodelovanja in položaja narodnih skupnosti.

Iz tega sledi: Zaostritev vprašanj o narodnih skupnostih ne obremenjuje samo sobivanja v lastni državi, temveč negativno vpliva tudi na čezmejno sodelovanje. Najboljši pogoj za dobro sosedstvo prek meja je mirno sožitje v državi. Kajti tako kot v vsakdanjem življenju, se mir s sosedi začne v lastni hiši. Prav v mejnih regijah je pomembno, da se ljudje med seboj dobro razumejo in so pripravljeni gledati prek meja brez strahu in predsodkov. Ali, če spregovorimo z besedami futurologa Matthiasa Horxa: »Prihodnost regij je v odprtosti v svet.«

V Delovni skupnosti Alpe-Jadran so kmalu po ustanovitvi spoznali pomen vprašanja narodnih skupnosti v čezmejnem sodelovanju in glede na evropsko integracijo. V letu 1984 je bila ustanovljena delovna skupina za manjšine, v kateri so sodelovali strokovnjaki iz posameznih članic. Po izdaji prve študije o *Manjšinah v prostoru Alpe-Jadran* v letu 1990 je pred dvema letoma izšla druga, poglobljena publikacija z naslovom *Manjšine in čezmejno sodelovanje v prostoru Alpe-Jadran*. 41 znanstvenikov iz kroga članic Alpe-Jadrana je v omenjeni študiji poglobljeno analiziralo položaj narodnih skupnosti in njihov pomen za čezmejno sodelovanje. Rezultati te študije so pomembni tudi z vseevropskega gledišča.

NARODNE SKUPNOSTI V PROSTORU ALPE-JADRAN

Po tej študiji, ki obsega skoraj 500 strani, in je v nemškem, hrvaškem, italijanskem, madžarskem in slovenskem jeziku, živi na območju Alpe-Jadrana okoli 18 različnih narodnih skupnosti, pri čemer se nekatere grupacije pojavljajo v več državah. Če štejemo vsako narodno skupnost zase, živi v dvanajstih članicah, ki so sodelovale v študiji, okoli 50 narodnih skupnosti. Najbolj razširjeni sta nemška manjšina in Romi, ki živijo v po devetih regijah, sledijo jim Hrvati v sedmih, Slovenci v štirih, Madžari v treh in Furlani, Italijani, Srbi in Ladinci v po dveh regijah. Druge skupine, Čehi, Slovaki, Ruteni, Ukrajinci, Makedonci, Črnogorci, Muslimani, Židje in venetske jezikovne skupine, se pojavljajo le po enkrat. V petih zahodnomadžarskih županijah so skoraj povsod zastopani Nemci, Hrvati in Romi, največ narodnih skupnosti, namreč dvanajst, živi na Hrvaškem, najmanj v avstrijskih deželah.

O vlogi manjšin v čezmejnem sodelovanju ugotavljajo, da imajo na madžarskem območju Delovne skupnosti narodne skupnosti manjši pomen. To pojasnjujejo z gospodarsko obrobno lego območja in politično, socialno in kulturno šibkostjo narodnih skupnosti. V alpskem prostoru in na severnojadranskem območju pa ugotavljajo, da so manjšine v zadnjih letih vse bolj vključene v čezmejno sodelovanje, predvsem na gospodarskem in kulturnem področju. To dokazuje, da lahko etnično in jezikovno mešana mejna območja dajejo dragocene impulze za čezmejno sodelovanje. Po drugi strani pa so, kot smo že omenili, nerešena, s konflikti povezana vprašanja narodnih skupnosti kamen spotike v medregionalnem sodelovanju.

LITERATURA

- Alpen-Adria. Identität und Rolle.* Herausgegeben von der Region Trentino-Südtirol anlässlich des 15-jährigen Jubiläums der Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Trient 1993.
- Die Minderheiten im Alpen-Adria-Raum*, hg. von der Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Klagenfurt 1990.
- HÖDL, Günther (1998). Universitäten im Kontakt. 20 Jahre Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria und die Universität Klagenfurt. In: K. Anderwald, P. Karpf, H. Valentin (hg.), *Kärntner Jahrbuch für Politik* 1998. Klagenfurt, 22.
- Kulturräume.* Universitäten/Univerze/Universitá Klagenfurt, Koper, Ljubljana, Maribor, Trieste, Udine, hg. von Helga Rabenstein, Klagenfurt 2005 (=Alpen-Adria-Schriftenreihe der Universität Klagenfurt/Celovec).
- Minderheiten und grenzüberschreitende Zusammenarbeit im Alpen-Adria-Raum, hg. von der Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Trient 2004.
- VALENTIN, Hellwig (2006). Günther Hödl und die Alpen-Adria-Idee. In: Ch. Domenig, J. Grabmayer, R. Stauber, K. Stuhlpfarrer, M. Wenninger (hg.), *»Und wenn schon, dann Bischof oder Abt.« Im Gedenken an Günther Hödl (1941–2005)*. Klagenfurt, 297.
- VALENTIN, Hellwig (1998). *Kärntens Rolle im Raum Alpen-Adria. Gelebte und erlebte Nachbarschaft im Herzen Europas (1965–1995)*. Klagenfurt.
- VALENTIN, Hellwig (2006). Sprachlich-kulturelle Vielfalt und europäische Integration. Die Rolle der Volksgruppen in der grenzüberschreitenden Zusammenarbeit im Raum Alpen-Adria. In: *Die Ortstafelfrage aus Expertensicht. Eine kritische Beleuchtung.* (=Kärnten Dokumentation, Sonderband 01). Klagenfurt, 169.
- VALENTIN, Hellwig (2002). *Stolperstein oder Brücke? Die Rolle der Volksgruppen im Rahmen der grenzüberschreitenden Zusammenarbeit Kärnten-Slowenien (1918–2001)*. In: *Kärntner Jahrbuch für Politik* 2000. Klagenfurt, 253.

BALKANIZATION OF CAUCASUS:
CASE STUDY OF GEORGIA

Although the term and phenomena of balkanization is internationally well-known, excepted within international relations and diplomatic circles, some peculiarities are interesting even for further analysis and discussion. This article underlines some of them and proves that many of them can be traced down in different areas all over the world. Specifics like secession, accompanied by inter- and intrastate conflicts based on ethnic and religious grounds, huge pressure on the civil population expressed in war crimes, genocide and ethnic cleansing, enormous economical devastation of the country and very low level of democracy denoted the collapse of Socialist Federative Republic of Yugoslavia. As the consequence the term balkanization got the final »outlook«. Analysis of different events after collapse of Soviet Union in Southern Caucasus may be compared, to a certain degree, to those on the territory of former Yugoslavia. Based on this and many other facts article offers new perspective in better comprehension and may enable us to predict further development of the international relations regarding the Southern Caucasus region.

Keywords: Balkanization, Southern Caucasus, Balkans, Yugoslavia, Georgia, and geopolitics

BALKANIZACIJA NA KAVKAZU: PRIMER GRUZIJE

Čeprav je izraz balkanizacija v mednarodnih odnosih in diplomatskih krogih dobro znan, so nekatere značilnosti tega pojava kljub temu vredne poglobljene analize in debate. Članek dokazuje, da je fenomen balkanizacije prisoten na različnih koncih sveta. Secesija, notranji in meddržavni konflikti na etnični in verski osnovi, močan pritisk na civilno prebivalstvo, ki se odraža v vojnih zločinih, genocidu in etničnem čiščenju, ekonomski propad dežele in skrajno nizka raven demokracije - vse to je spremljalo razpad Socialistične Federativne Republike Jugoslavije. Tako se je izraz balkanizacija dokončno ustalil. Analiza dogodkov v Sovjetski zvezi in na južnem Kavkazu kaže določene podobnosti z dogajanjem na ozemlju nekdanje Jugoslavije. Članek ponuja drugačen pogled na balkanizacijo, ki bo strokovnjakom omogočil zanesljivejše napovedovanje mednarodnih odnosov na območju južnega Kavkaza.

Ključne besede: balkanizacija, južni Kavkaz, Balkan, Jugoslavija, Gruzija, geopolitika

BALKANIZATION OF THE BALKANS

Many scholars offer different definitions on balkanization and many of them are similar. Basically is balkanization stressed as geopolitical term used to describe the process of fragmentation or division of the region into smaller regions that are often hostile or non-cooperative to each other. The term has arisen from the conflicts in the 20th century Balkans. The first Balkanization was embodied in the Balkan wars and the term was reaffirmed in the Yugoslav wars. However especially nowadays the term is also used to describe other forms of disintegration, including, for instance, the subdivision of the Internet being divided into separate enclaves.³ Based on this the term Balkanization overstretched the original meaning and is possible to find it in different sciences and even more situations in every day life.

But why was the Balkans able to produce and implement this kind of term? What determined the evolution of the Balkan region in this way? And which were the specifics of the region through out the history and geopolitical pressures of the regional powers that indirectly caused extreme confusion in international relations that even all international organizations and superpowers are not able to solve?

As already stated, the roots of Balkanization have to be defined in the 19th century, when the German geographer Zeune gave the territory in the southeastern Europe, what was at that time known as the European Turkey, the name after the old mountain that stretches itself from northern parts of Bulgaria to the border between Bulgaria and Serbia. Originally this name comes from Turkish word for the very the same mountain.⁴ However, the name itself did not influence the nowadays known definition. Different scholars and experts on Balkan history and on going international and ethnic relations proved close links between colonialism and geopolitical interests of regional powers regarding the Balkans. And exactly involvement of different countries into Balkan situation generated



1 Vladimir Prebilič, Ph. D. is Associate professor at the Faculty of Social Sciences at the University of Ljubljana. He is lecturing Military history, Peace studies and Comparative European political system. As Manfred-Wörner scholarship holder he made an extensive analysis of the secession of Former Yugoslavian Republic of Macedonia at the University of German Armed Forces in Hamburg. His research work is based on base closures and reintegration of military installations, military ecology and theory of military logistics.

2 Klemen Grošelj, M. Sc. is young researcher at the Faculty of Social Sciences at the University of Ljubljana. He is also doctoral student preparing the thesis on peacekeeping of Slovene armed forces and their experiences making some conclusions on the »small« sate in peacekeeping paradigm.

3 (<http://www.bartleby.com>)

4 Šuvar, Stipe, »Balkanizacija kao instrument globalizacija«, <http://www.geocities.com/>, (2005).

the term. Conflicts of interests between East (Russian Empire), West (Austro-Hungarian Empire, Prussian Kingdom and even United Kingdom accompanied by France) were demonstrated by favoring different local entities and nations. At the beginning of the decline of Ottoman Empire in 18th century interests who will control the formal Ottoman territory had arisen. Geopolitical concept of the Austro-Hungarian Empire was based on the German colonization of Balkans, known as *Drang nach Osten* or Expansionism to the East. With this attitude toward Balkans their interests ran into the newly independent state – Kingdom of Serbia that gained independency from Ottoman Empire by two well organized revolts. Their fight for the independency was carried out entirely by them self. This military success and war experience put huge amount of self-reliance into Serbs that were determined to spread their territory on the Balkans what put Kingdom of Serbia into the local power position. But the success of Serbs was important also for the other Slavic nations on the Balkans. It was considered as a strong national signal to fight for their national rights. Those movements led to different peaceful and some less peaceful actions. Thus, in case of Bosnia there was an open revolt to the Austro-Hungarian intentions to rule on this territory. This situation led to the attempt of final solution of the Balkan question that should be achieved on the Congress in Berlin in 1878. The great powers under the pressure of German Empire gave the Habsburg family the mandate over the Bosnia to restore order and peace. But they were not successful. In 1903 the Macedonians organized new uprising and the fragmentation of the so-called patient on Bosphorus went its way further. Finally in 1912 and 1913 the Balkan wars should define the borders and led to a peaceful development of the Balkan Peninsula what was already at that time considered as the most underdeveloped part of Europe. Instead in 1914 the Great War broke out after the assassination of the successor to the throne Franz Ferdinand of Habsburg.

With these facts in mind the term Balkanization became an offensive word that had roots in German language as *Schimpfwort*. Todorova claims that: »already at the beginning of 20th century Balkanization did not only indicate the disintegration of bigger and survivable states but also the return to the tribal, failing behind, primitive and barbaric political creations.«⁵ Balkan was considered as second Europe where people do not want to accept new, more civilized values that were accepted by cultivated world. But were the attempts of so-called western states to implement those values with the exploitation and use of brutal force the right way? It may be assumed that reaction on this policy was even fiercer fight for basic national rights as use of the language and free development of the cultural identity. And this question was not appropriate addressed. After the end of the



5 Todorova, Maria, »Imagining Balkans«, Oxford University Press, New York, (2001).

Great War and creation of new state in the South-eastern Balkans – Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes that was later renamed into Kingdom of Yugoslavia, the discrepancy between three recognized nations grew larger. We can only imagine how felt other, non-recognized nations within this state (like Macedonians). This situation gave nationalistic movements among Croats and Slovenes free way. At the same time Serbs tried to implement the plan for the Great Serbia. Royal family of Karađorđević was determined in gaining benefits in favor of Serbs.⁶ It was obvious that the term Balkanization was going through many evolutionary phases. Before Second World War very strong ethnic load was added to the term Balkanization. When appropriate moment finally came – occupation of the territory Kingdom of Yugoslavia, the outburst of decades suppressed feelings came on the surface of interethnic relations.⁷ Accumulated hatred resulted in civil war, numerous war crimes and atrocities against all ethnic groups, concentrated on innocent civil population. However, the worst situation was between Serbs and Croats, who underwent the experience of genocide in years 1941 and 1945.⁸ After these events the comprehension between Serbs and Croats was lost.

After the Second World War and the creation of Socialist Federative Republic of Yugoslavia, new, communistic government under Josip Broz Tito paid special attention to the ethnic relations. Huge amount of time, financial resources and political efforts was given to the implementation of national brotherhood, recognizing of all ethnicities in the state and giving them autonomies regarding their language and culture. Tito was well aware of the national tensions between Serbs and Croats therefore he launched process of creating the new nation, not based on cultural and language diversities – Yugoslavs. But this experiment had limited success. All what was achieved was accumulated migration between republics of Yugoslavia and consequently decreasing the national homogeneity within republics of Yugoslavia. This was the reason for direct correlation between lower degree of national homogeneity and intensity of the conflict on one and human suffering of civilians on the other.

It may be considered that the term Balkanization entered historical books and was more or less bad memories during the times of President Tito, however despite all the efforts the collapse of the communism and decreasing abilities of the federal government after his death, national questions had grown once more. However, the reason were not the cultural limits of lack of autonomy, reason were new political elites that saw a great opportunity to gain the power in the republics on free elections. But the arguments presented to the voters were based



6 Malcolm, Noel, »Kosovo: A Short History«, New York University Press, New York, (1999).

7 Tadić, Božidar, »Etničke zajednice i međetnički sukobi«, CID, Podgorica, (1999).

8 Djilas, Milovan, »Wartime«, Secker&Warburg Press, London, (1977).

on nationalism and populism. All economical problems that Socialist Federative Republic of Yugoslavia faced in 1990 were annotated to the ethnic minorities on other nations within the state. Slobodan Milošević was considered as a master of the crowds. Historical wounds were open and the main intentions of these nationalists were to settle the account. After the secession of two northern and most economically developed republics, Slovenia and Croatia, Yugoslav People's Army tried to prevent the break down of the state with all means what led into bloodiest war in Europe after the Second World War. This war was described as war between different nationalities (based upon cultural, linguistic and historical differences), ethnic communities and finally war between religions (Catholic, Orthodox and Islam).⁹ This latter fact had to be discussed even more, since Church with its institutions became cultural centers and enabled the survival of national and ethnic identity over the years of foreign suppression. With this fact the religion and Church was object of division between entities that fight the civil war in Croatia and especially in Bosnia and Herzegovina. International community that involved into conflict resolution achieved, also with the help of military force, peaceful cohabitation between new independent states and in some cases (like in Bosnia) between different entities and religious in one. Europe is preparing for the tenth anniversary of the signature of Dayton Accord but Balkan did not say the last word since the negotiations for future status of Kosovo region are on the way. This quick overview of the most important events on the Balkan Peninsula gave the term Balkanization final touch. The core of the term did not changed from 19th century on – fragmentation of greater states into smaller ones. Nowadays, the way to achieve the independency is embodied into the term and to this characteristic has to be paid bigger attention.

BALKANIZATION OF CAUCASUS

Taking its name from the fragmentary and divisive nature of the Balkans, the term balkanization has come to refer to any region with internal turmoil or divisions. For example, the 1991 breakup of the Soviet Union into fifteen countries can be referred to as the »balkanization of the Soviet Union«. Dissolution of the Soviet Union (SU) caused escalation of inter-ethnic conflicts in Caucasus region. Our analysis shall focus on case study of Georgia, which is one of the most ethnically picturesque states in the region and where conflicts were most violent.



9 Schöpflin, George, »The Rise and Fall of Yugoslavia« in McGarry, John and O'Leary Brendan (ed.) *The Politics of Ethnic Conflict Regulation*, Routledge Press, New York, pp. 178–205, (1993).

ETHNIC QUESTION IN SOVIET UNION

Former Soviet Union (SU) was because of the ideological and political reasons unable to solve national question. The fundamental problem was upon communist idea that the national awakening was just a transitional phase or passing phase of the early capitalism and that ultimately all cultural and ethnical differences within each state would merge into one international socialist culture. Since this was not a quick or easy process Communists established some safeguards to speed the process of volunteer assimilation by establishing regional autonomy, with the boundaries of these regions determined as much as possible by ethnic boundaries, they forbid ethnical discrimination and try to abolish the supremacy of Russian language.¹⁰ As says: »... there was general assumption there so no national (ethnical) question in SU.«¹¹

But reality was quite different even though SU was federation; it was a centralised one with Russian as only official language. Because of Stalin's reign of terror the ethnic question become even more complicated and new ethnic frictions occurred (expulsion of Chechens and Crimerian Tatars after Second World War, establishing new borders regardless ethnical boundaries in Naghorni Karabah). Regardless to all Soviet leadership went one step forward and created a new Soviet nation that made ethnic mess in SU complete. The outcome of the socialist experiment was the rise in complexity of the ethnical question. And when Gorbachov started the policy of Glasnost and Perestroika, unsolved ethnical question coupled with economic collapse of the economy lead to ethnic clashes, especially in Caucasus region and caused the dissolution of the Soviet Union¹².

GEORGIAN ETHNIC MOSAIC

With the end of the SU approaching almost all its republics declared sovereignty. Georgian soviet republic followed the rule especially after the Red Army violently tried to stop the rise of the Georgian nationalism and demands for independence. The course of action was quick and in mid 1990 Georgia declares sovereignty and elects Gamsakhurdia as a first non-Communist president, while formal independence was declared in April 1991. But independent Georgia inherited Soviet federalism, which reflected itself in existence of two ethnically



10 Peled Y., »Lenin on the Jewish Question: The Theoretical Setting«, Political Studies Vol. 35, No. 1, pp. 61–78, (1987).

11 Caratan B. »Kriza perestrojke I novi savez suverenih republic«, Politička misao Vol. 28, No. 2: 98–117, (1991).

12 Caratan B. »Kriza perestrojke I novi savez suverenih republic«, Politička misao Vol. 28, No. 2: 98–117, (1991).

based regions Abkhazia and South Ossetia, where simultaneously with the rise of the Georgian national awareness, national awareness of those regions rose too. It's true that ethnical tensions become apparent already in the SU, but this time tensions got new dimension when state of emergency was proclaimed and armed conflicts broke out when Georgian side used force to prevent secession.

First to escalate was the conflict in South Ossetia, where Soviet federal forces were inter-positioned between Georgian and Ossetian side in 1989. With the end of the SU federal forces were withdrawn and South Ossetia declares its independence from Georgia. Since Gamsakhurdia wanted to established unitary state he revoked Ossetian autonomy and the war erupted. It continued until 1992, when durable ceasefire was reached through the mediation of Russian President Jelcin and Western pressure.

Next to come was Abkhazia which had before its declaration of sovereignty granted autonomy vis-à-vis Tbilisi and Abkhazian population was able to maintain significant political representation in the legislature. Since this case was more complex and risky, especially for the Georgian government, there was no imminent outbreak of war. To the Georgian government in Tbilisi it was obvious that it is too weak to fight Abkhaz.¹³

In November 1992 internal political turmoil started in Tbilisi, when opposition demanded resignation of the President Gamsakhurdia, which was accused of being unsuitable for the office and having authoritarian tendencies. In November 1991-January 1992 intensive firefight broke out in Tbilisi, which resulted in ousting Gamsakhurdia. He retreated to his native region to mount a rebellion, while the interim president, as a leader of the State Council became Shevardnadze. Because supporters of the Gamsakhurdia used Abkhazia as sanctuary from which to resist Georgian force. The Georgian side sought the way to enter Abkhazia to confront rebels. There is some confusion regarding whether Abkhaz side gave limited permission to Georgian forces for hot pursuit of Gamsakhurdias supporters or no. The general assessment is that some kind of agreement did actually take place. Never the less when Georgian forces entered Abkhazia they found the road open to capital Sukhumi. Georgian forces attacked the city and ousted Abkhaz forces out of the Sukhumi. The Abkhaz forces re-consolidated in the northern part of the region and begun counter-offensive. In mid-1993 they re-entered Sukhumi and ejected Georgian forces from Abkhazia. Abkhaz success and Russian pressure lead to a ceasefire and to inter-positioning of the Russian forces between warring parties. The last day of campaign in Abkhazia also witnessed a revival of the Zviadist rebellion behind Georgian lines, which threatening the complete



13 Georgian side was exhausted after the conflict in South Ossetia and was aware of possibility of outside support to the Abkhaz cause.

collapse of the Georgian state. Shevardnadze asked for Russian help and agreed that Georgia enters Commonwealth of Independent States. For return Russian forces intervened and suppressed rebellion. In June 1994 the CIS acting upon the agreement between parties, legitimised on going Russian deployment as a regional peacekeeping operation based on the consent of the parties.¹⁴

Both wars and violent ethnic conflicts almost completely devastated the country and resulted in around 13.000 dead (South Ossetian 1.000 and Abkhazian war 12.000 dead) and some 200.000 internally displaced people.¹⁵

EXTERNAL PLAYERS

Important role in the development of the Georgian state had also external players, especially Russia and US. Russia was trying since the collapse of the SU to obtain active presence in the areas of the former SU especially on its volatile southern border. Main areas of Russian interest were restoration of some kind of control over former Soviet external borders, to establish common CIS air-defence systems and to obtain agreements on basing Russian forces in the non-Russian republics of former SU and to prevent any presence of the foreign forces in the area of former SU, even multinational peacekeeping forces were not acceptable¹⁶ (MacFarlane 1997). Some scholars are talking of the Russian hegemonistic ambitions, but reality is much more complex as it seems at the first glance. It's true that Russia played very important and also very ambiguous role in both mayor conflicts in Georgia. In the case of South Ossetia it's true that many individuals from Russia fought on Ossetian side and that official Moscow did not try to stop North Ossetian authorities in helping South Ossetia separatist movement. The same can be said in the case of Abkhazia, where Georgian side accused Russians of supporting Abkhazian forces. But in both cases we could hardly say, that was a result of the official Russian policy and not the result of complex regional setting in which those conflicts were going on¹⁷ and partly also by Russian official policy.



14 MacFarlane S. N., »On the front lines in the near abroad: the CIS and the OSCE in Georgia's civil wars«. *Thirs World Quaterly*, Vol. 18, No. 3, pp. 509–525, (1997).

15 Tishkov V. »Ethnic Conflicts in the former USSR: The Use and Misuse of Typologies and Data«, *Journal of Peace Research* Vol. 36, No. 5, pp. 517–591, (1999).

16 MacFarlane S. N., »On the front lines in the near abroad: the CIS and the OSCE in Georgia's civil wars«. *Thirs World Quaterly*, Vol. 18, No. 3, pp. 509–525, (1997).

17 Major reason for North Ossetian support to South Ossetia was ethnic links between the two areas. In Abkhazia the support was coming from North Caucasian nations in Russia and also to some extend from Russian forces based in Abkhazia.

On the other hand mostly Russian authors are emphasizing that: »the Russian presence (including military) in the South Caucasus is not an element of its »imperial resurgence.« Ensuring stability in the former Soviet republics of the Transcaucasus is a fundamental condition of Russia's peaceful domestic development and the preservation of its integrity.«¹⁸ In this respect the main source of concern for Russia is the question of Pankisi Gorge as a safe haven for Chechen rebels staging attacks against Russian forces in Chechnya.¹⁹ Regardless all the fact remains that in nineties there were not so many states, besides Russia, willing to contribute their forces for peace missions in the area of the former SU. It is also true that conflicts in these areas were not on main western political agenda.

Russian military presence in Georgia was always important element in Russian-Georgian relation. In Georgian case Russia was not very successful in efforts to legitimize its bases on Georgian soil. Russia did try to formalise its military presence since 1991, but it succeeded only in 1993 with Georgian entrance into the CIS.²⁰ Since this entry was according to Georgians imposed upon them by Russian side, Georgia always tried to expel Russian forces from its territory. First steps in this direction were achieved at the Istanbul summit of the Organization for Security and Cooperation in Europe (November 1999), where Russia and Georgia finally agreed on the withdrawal of Russian bases. These Istanbul agreements were formalized as the official supplement to the Treaty on the Conventional Forces in Europe.²¹ Russia pulled out from all but two bases (Batumi and Abkhazjaki), but according to the agreement on complete Russian withdrawal from Georgia reached on 30 of May 2005, all Russian forces will leave Georgia until 2008.²² But Russia was not alone; with the start of the construction of the pipeline Baku-Ceyhan US strategic interest in the region has grown considerably. The true explosion of US influence started with the beginning of war against terror, when president Shevardnadze convinced US side to provide professional training to Georgian forces for fight against terror. The whole process intensified after the Rose Revolution in Georgia took place and new political establishment started with the policy of democratization and allying towards US. Growing US influence is most evident in the military aid and in the presence of US instructors. One of major US aims in Georgia is to secure the flow of Caspian

18 Makedonov S. »Russia Needs a Stable Caucasus«, Available at www.rian.ru on 22. 11. 2005.

19 Cohen A. »Moscow, Washington and Tbilisi wrestle with instability in the Pankisi«, available at www.eurasianet.org, 15.11.2005.

20 MacFarlane S. N., »On the front lines in the near abroad: the CIS and the OSCE in Georgia's civil wars«. *Third World Quarterly*, Vol. 18, No. 3, pp. 509–525, (1997).

21 Makedonov S., »Russia Needs a Stable Caucasus«, available at www.rian.ru on 22. 11. 2005.

22 Aksenov P., »Without bases«, available at www.vip.lenta.ru/news/2005/5/31/base, 31. 5. 2005.

oil in to the world markets. In this context it is also vital US interest to prevent any escalation of frozen conflicts or eruption of new one (especially between Russia and Georgia), which would endanger the Baku-Ceyhan project.²³

Internal political situation in Georgia was in the past ten years far from stabile. After the ousting of the first president Gamsakhurdia, the president became Shevardnadze. He consolidated Georgia, which was in 1992 at the doorstep to civil war. But with time passing by the regime was becoming more and more unpopular and chronically corrupt. The political corruption and mass fraud in 2003 elections caused the Rose revolution and the collapse of the regime. Even though the regime was not totalitarian as some other regimes are in the CIS,²⁴ it did take some actions against opposition movements especially against opposition media and opposition candidates in 2003. Extend of the political corruption and of growing authoritarian ambitions of the regime reflect in its unwillingness to accept the victory of opposition in 2003. Shevardnadze at the end resigned and left the country when opposition protesters storm the parliament and it was evident to him that he lost all internal and also external support.²⁵ New president Saakashvili elected in 2004 oriented its policy towards West and democratization, but did not tackle successfully the question of corruption and according to some views; he is becoming more and more totalitarian. Opposition in the country is marginalized and has no real access to media. More and more are becoming cracks with other actors of the Rose Revolution, which didn't support all aspects of president's policy.²⁶

Shevardnadze was not the only hard line leader in Georgia in both secessionist regions (Abkhazia and South Ossetia) have more or less authoritarian leaders. In both regions there is no actual opposition and the ruling elite did not change in the past decade. Nice example is presidential elections in Abkhazia in 2005, when a crisis broke when both presidential candidates claimed victory.²⁷ The crisis was settled with an agreement between involved parties and the outcome of elections was at the end the result of power play between candidates.²⁸



23 Welt C. «Georgia: Causes of the Rose Revolution and Lessons for Democracy Assistance», USAID and Russia and Eurasia Program-Center for strategic and International Studies, Washington (2005).

24 If we compare Shevardnadze rule with regimes in Turkmenistan or in Uzbekistan we can say it was quite tolerable to opposition forces.

25 Sidorov J. «Georgia: Political Situation is Deteriorating», available at www.rian.ru on 22. 11. 2005.

26 Welt C. «Georgia Under the New Regime», Russia and Eurasia Program-Center for Strategic and International Studies, Washington, (2005).

27 Palievsky A., «Abkhazia in the Grips of a Power Crisis», available at www.rian.ru on 22. 11. 2005.

28 It was a real power game and Mr.Bagpsh become president mainly because of his military force composed of Abkhazian-Georgian war veterans.

CONCLUSION

More and in many occasions the term Balkanization is used by journalists, scholars, scientists and diplomats. However, in recent history the contents of the term came very close to the history of the last days of Socialist Federative Republic of Yugoslavia and finally its collapse. Secession and creation of new European states (Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Serbia and Montenegro) can be considered as fragmentation, which was the core or primarily meaning of the Balkanization, but today it means a lot more. It embodies the rise of nationalism in the very bad meaning, the uprising of dictatorships and treading down of democracy and human rights, civil war, war crimes like ethnic cleansing, acts of genocide and all other atrocities that finally lead into sovereignty and independence of formal part of a greater state. But at what costs? Hundreds of thousands dead civilians, much more wounded, turned into disabled persons as a casualties of landmines, millions of refugees and internally displaced persons and total devastation of the now independent country not capable to reform and achieve the free market economy. In fact, as many scholars underlined, it is little chance of success (especially in the near future) to build a rapidly prospering market economy based on a stable liberal democracy in most former communist countries.²⁹ These states are in most cases depended upon financial and political help of international organizations and donor states. Can we really accept these countries as independent states? Thus more resources should be placed into studying the phenomena of Balkanization with special emphasis not on what the term had become but how to prevent further examples of this kind. This is necessity since the true paradox of balkanization comes from the right of secession³⁰ and recognition of national state what was one of the great achievements of the I. World War and promoted in »Wilsonian« spirit as right to self-determination.

We can conclude that concept of Balkanisation is quite appropriate in the Georgian case. Georgia was part of a bigger multi-ethnic state, which was burdened by unsolved national question. The collapse of the multi-ethnic state was predictable and with this also the rise of the national awareness of different nations in it. With the deepening of the crisis in multi-ethnic state claims for independence surged which in many cases, including Georgia led to the ethnical tensions and conflicts not only in former federal SU but also in newly independent Georgian state. Because of the ethnic conflicts and wars newly independent state was almost completely devastated, many hundreds people



29 Zuzowski, Robert, »Political Change in Eastern Europe since 1989: Prospects for Liberal Democracy and a Market Economy«, Praeger, London, (1998).

30 Lehning, Percy ed. »Theories of Secession«, Routledge Press, New York, (1998).

were killed and many thousand more displaced. Georgian state become because of the ethnical instability also chronically politically instable and under constant threat of the civil war. These circumstances were fruitful for the emergence of authoritarian and semi-authoritarian regimes and corrupt political elite. Additional disturbances and plight of Georgia was created by the external actors, which used it as a field for implementation of their own national (security or economic) interests. What about the further? There are both positive and negative signs present in today Georgia and Caucasus region in general. The most positive is determination of both external players Russia and US to prevent any escalation of the frozen conflicts in Georgia.³¹ However there are also more ominous signs, one of them is last year intensive firelight between Georgian and South Ossetian forces and second even more ominous sign is increasing Georgian military build-up and intensive preparation for war with both separatist regions.³² At the moment there are regarding circumstances only two possible solutions on the horizon a diplomatic (negotiations) or military (Georgian forceful reintegration of the separatist regions) one.



31 Simakovsky M.D., »US Diplomacy Strives to keep South Ossetia conflict in Check«, accessible at www.eurasianet.org, 15. 11. 2005.

32 Nikolaev V., »Bronetankovij skandal (Armoured scandal)«, Военно-промышленный курьер No. 42 (109) 09–15 November 2005. Available at www.vpk-news.ru, 9. 11. 2005.

AVTONOMIJA KOT MOŽNI NAČIN ODPRAVLJANJA ETNIČNIH NAPETOSTI: PRIMER AVTONOMIJE KOSOVA IN METOHIJE

Temeljni namen članka je koncept avtonomije prikazati kot uporaben model za reševanje medetničnih napetosti, ki resno ogrožajo mir in stabilnost ter opozoriti na premajhno opredeljenost koncepta avtonomije v mednarodnih dokumentih, kot tudi na probleme neustrezno zastavljene avtonomije, katere očiten primer je avtonomija Kosova in Metohije, kjer ni uspelo umiriti etničnih napetosti. S tem primerom članek opozarja na zlorabe avtonomije, saj je v njem prišlo do revizije obče sprejetih norm, ki se nanašajo na pravico narodnih manjšin do odcepitve. Avtonomija je bila tu razumljena kot temelj prihodnje neodvisne države, kar pa bi bil precedens v mednarodnem pravu.

Ključne besede: avtonomija, Kosovo, etnične napetosti

AUTONOMY AS A POSSIBLE WAY OF ELIMINATING ETHNIC TENSIONS; THE CASE OF AUTONOMY OF KOSOVO AND METOHIJA

The article presents the concept of autonomy as a useful model for the solution of interethnic tensions which are a serious threat to peace and stability, pointing out the insufficiently elaborated definition of autonomy in international documents, as well as the problems of inadequate autonomy, Kosovo and Metohija with persistent ethnic tensions being obvious examples. The author also points out the problem of misinterpretations of generally accepted norms, relating to the right of national minorities to secession. In this particular case autonomy is regarded as a basis of the future independent state, which would be a precedent in international law.

Keywords: autonomy, Kosovo, ethnic tensions

Nerešena manjšinska vprašanja so čez noč postala prvovrstno politično in varnostno vprašanje, ki je varstvo manjšin postavilo kot enega ključnih dejavnikov varnosti, stabilnosti ter mednarodnega sodelovanja. Zato bi prav koncept avtonomije, ki ga lahko razumemo kot obliko celovitega varstva pravic neke etnične skupine, lahko odigral pomembno vlogo pri amortiziranju etničnih konfliktov. Avtonomija prav tako lahko predstavlja mehanizem za integracijo neke manjšinske skupnosti v širšo družbo na način, ki ne bi upošteval le njene pravice do različnosti, temveč bi omogočil razvoj teh različnosti. Poleg varstva pravic etničnih skupin pa avtonomija ob doslednem spoštovanju teoretično opredeljenih principov zagotavlja ohranjanje obče sprejetih norm mednarodnega prava. Avtonomija je neločljivo povezana z dvema nasprotujočima si načeloma mednarodnega prava – pravico do samoodločbe in pravico do ozemelske celovitosti držav. Večina avtorjev s področja mednarodnega prava avtonomijo opredeljuje kot obliko uresničevanja notranjega vidika samoodločbe ob spoštovanju ozemelske nedotakljivosti države, glede na to, da praktično obstaja konsenz, da manjšine po mednarodnem pravu nimajo pravice do odcepitve. V okviru OZN in v praksi držav ni bilo primerov, ki bi potrjevali obstoj pravice manjšin do odcepitve, celo tisti avtorji, ki priznavajo pravico narodov do odcepitve, so skrajno nenaklonjeni tej pravici, ko gre za manjšine (Petrič 1984, 114). Potemtakem lahko avtonomijo pojmujeemo kot kompromis med dvema enakovrednima načeloma mednarodnega prava.

1. OPREDELITEV POJMA AVTONOMIJE

Bernhardt (1981, 25–6) pod avtonomijo v širšem pomenu razume samoodločbo posameznika ali ozemlja, da ureja svoje zadeve brez zunanjega vmešavanja. Pojmovanje avtonomije v širšem smislu pomeni pravzaprav določanje, do katere meje je možno vmešavanje države po eni strani in urejanje zadev v specifičnih avtonomnih institucijah po drugi strani. V zvezi s tem obstajajo določene podobnosti med avtonomijo in federalizmom. Vendar avtonomija ne vsebuje elementa sodelovanja pri urejanju centralnih zadev, kot je to značilno za federalne enote. V ožjem smislu pa se avtonomija nanaša na varstvo in samoodločbo manjšin. Avtonomna območja so regije znotraj neke države, praviloma z etničnimi ali s kulturnimi posebnostmi, zaradi česar imajo zagotovljena nekatera administrativna pooblastila, ki niso v pristojnosti države (Hannum, Lillich 1981, 216).

Temeljni smisel avtonomije je zagotovitev določenih pravic populaciji, ki se po svojih značilnostih razlikuje od večinskega prebivalstva. Strnjeno povedano: avtonomija pomeni priznanje manjšin in manjšinskih pravic in izključuje abso-

lutno vladavino večine. Na ta način je avtonomija tesno povezana s človekovimi pravicami (Bernhardt 1981, 26).

Avtonomija ima lahko zelo ozke kompetence, ki so omejene s pooblastili centralnih državnih organov, po drugi strani pa so te kompetence lahko zelo široke in zajemajo celo pravico avtonomnih enot do delovanja v mednarodnih odnosih. V nekaterih primerih široke avtonomije skorajda ni razlike med avtonomnim statusom in federalno enoto, kar je bilo značilnost avtonomije v nekdanji Jugoslaviji, kjer z ustavnimi amandmaji k ustavi iz leta 1971¹ in pozneje z novo ustavo iz leta 1974² avtonomne pokrajine postanejo konstitutivni del federacije³ in v skladu s tem sodelujejo pri delu v organih federacije (Kristan 1982, 494).

Razlikovati je treba med primeri, ko je avtonomija zagotovljena na podlagi svobodne odločitve države ali pa je vsiljena v korist določene manjšine. Vsiljevanje avtonomije posamezni državi v korist neke manjšine je v nasprotju z načelom suverene enakosti držav (Vukas 1978, 115).

Avtonomija je pogosto zagotovljena na podlagi pogodb mednarodnega prava, vendar jo lahko zagotavlja tudi ustava države ali pa druga določila javnega prava držav (Bernhardt 1981, 26).

V nadaljevanju pa bi veljalo teoretično opredeliti različne oblike avtonomije in njihove temeljne značilnosti, ki v praksi pogosto odstopajo od teoretično zastavljenih modelov, vendar prispevajo k bolj jasnemu razumevanju problematike, s katero se ukvarjamo.

V strokovni literaturi zasledimo različne razdelave pojma avtonomije. Shematično bi bilo mogoče avtonomijo razdeliti na teritorialno, personalno in funkcionalno. Velja poudariti, da se vsebina posameznih pojmov medsebojno prepleta, včasih ena oblika avtonomije drugo dopolnjuje oziroma ena oblika avtonomije drugo pogojuje. Glede na to, da je teritorialna avtonomija najbolj izpopolnjena oblika varstva narodnih manjšin, bi veljalo bolj podrobno opredeliti značilnosti te oblike avtonomije.

Teritorialna ali teritorialno-politična avtonomija pomeni določeno stopnjo samostojnosti teritorialno-političnih enot v okviru države. Ko govorimo o teritorialni avtonomiji, mislimo predvsem na oblike, ki se kažejo v notranji ureditvi države. Posebna oblika politično-teritorialne avtonomije se nanaša na primere, ko določeno prej odvisno ozemlje pridobi pravico, da prek svojih izvoljenih organov

1 *Ustavni amandmani* (iz leta 1971). Beograd: Službeni list SFRJ, br. 29/71.

2 *Ustav SFRJ* (iz leta 1974). Kosovo: Pravo i politika (Kosovo u normativnim aktima pre i posle 1974. godine), 16–25. Beograd 1998: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

3 Po letu 1971 je Jugoslavija zvezna državna skupnost prostovoljno združenih narodov in njihovih republik in pokrajin (Amandma XX, točka 2).

samo ureja zadeve, medtem ko država še vedno izvršuje določene oblike kontrole in opravlja vojaške in mednarodne posle (Enciklopedija samoupravljanja 1979, 73).

Stopnja avtonomije ni nujno enaka pri vseh politično-teritorialnih avtonomijah. V vsakem primeru je ta večja od stopnje avtonomnosti lokalnih enot in manjša (kvalitativno različna) od stopnje avtonomnosti federalnih enot (Nikolić 1994, 426). Teritorialno avtonomijo torej razumemo kot ureditev v okvirih suverene države, kjer imajo prebivalci določenega ozemlja pravico do samouprave. Najbolj pogosti razlogi za uvajanje avtonomije so:

- pogoste zahteve po avtonomiji posameznih manjšinskih narodov in manjšin,
- preprečevanje iredentističnih teženj pripadnikov posameznih manjšin,
- miroljubno reševanje sporov med dvema ali več državami,
- zagotavljanje varstva etničnih pravic manjšine zaradi zahtev mednarodne skupnosti (Tatalović 1997, 127).

Teritorialna avtonomija se običajno določi z ustavo in ponekod tudi z zakonom posamezne države, medtem ko je podrobna vsebina teritorialne avtonomije zajeta v zakonih centralnih oblasti. To je pravilo, ki opredeljuje bistvo politično-teritorialne avtonomije in avtonomnih enot, ki na ta način nimajo elementov suverenosti in državnosti. Vendar v praksi zasledimo primere, ki presegajo tovrstne teoretične modele (najbolj izrazit primer je avtonomija v Jugoslaviji po ustavi iz leta 1974, kot tudi avtonomija v ZSSR). Status teritorialne avtonomije prav tako ne predvideva ustavotvorne pristojnosti. Če pa imajo avtonomne enote svoj ustanovitveni akt, to ne more biti ustava, saj je ustava izraz državnosti in kot taka izraža pravico države, da ustanovi svoj ustavni sistem in pravni red (izjemo predstavljata Jugoslavija po ustavi iz leta 1974 in ZSSR po ustavi iz leta 1977). Po drugi strani pa ni redkost, da imajo avtonomne enote svoje statute, ki jih sprejemajo bodisi samostojno bodisi (npr. v Jugoslaviji po ustavi iz leta 1963⁴) v sodelovanju s centralnimi oblastmi (Italija, Portugalska, Španija). Avtonomne enote prav tako ne uživajo popolne sodne avtonomije, saj je to v večini primerov *par excellence* državna funkcija, v nobeni državi s teritorialno avtonomijo (razen v Jugoslaviji po ustavi iz 1974), pa ne obstaja ustavnosodna avtonomija (Nikolić 1994, 427–8).

V praksi zasledimo zelo pestre oblike reševanja vprašanja teritorialne avtonomije, ki odstopajo od teoretičnih modelov. Tudi v teoriji glede podobe popolne oblike teritorialne avtonomije ne obstaja konsenz. Hannum in Lillich (1981, 250–1) tako predpostavljata, da bi popolna avtonomija morala vsebovati lokalno



4 Ustav SFRJ (iz leta 1963). Beograd: Službeni list SFRJ, br. 14/63.

izvoljeno zakonodajno telo, katerega zakonodajne pristojnosti bi bile omejene z ustanovnim aktom. Centralna oblast pa naj ne bi zavirala njegovih odločitev, razen v primeru preseganja pristojnosti. Prav tako naj bi obstajal lokalni izvršilni organ, katerega naloga bi bila izvrševanje lokalnih zakonov in uredb, kakor tudi sodni organ, medtem ko Nikolić (1994, 426) zavrača pravico do lastnega sodstva in ustavotvorne pristojnosti avtonomnih enot.

Velik odmik od teoretičnih modelov avtonomije predstavljajo teritorialne avtonomije v Jugoslaviji, oblikovane z ustavo SFRJ iz leta 1974. Avtonomne pokrajine so tako postale izhodišče za prihodnje zahteve po samoodločbi, vključno s pravico do odcepitve. Zato mnogi avtorji (denimo Kovács 2003, 444) opozarjajo, da ima lahko takšno popačeno pojmovanje o pravici manjšine do samoodločbe, vključno do pravice do odcepitve, zelo negativen vpliv pri reševanju podobnih etničnih napetosti. V tem kontekstu bi lahko multietnične države postale veliko bolj ranljive za pojave secesije. Dokaz za to je po mnenju Kovácsa – dejstvo, da celo največji zagovorniki manjšinskih pravic in avtonomije spreminjajo svojo naklonjenost tej ideji. Zato manjšinske avtonomije predstavljajo vse večje tveganje za secesionistično mobilizacijo, čeprav ta nujno ne pelje v odcepitev.

Tatalović (1997, 127) navaja pogoje, na podlagi katerih je manjšina upravičena do teritorialno-političnih zahtev po avtonomiji. Temeljni pogoj, ki ga avtor izpostavlja, je koncentracija večjega števila pripadnikov narodne manjšine in njihova večina glede na pripadnike drugih narodov na geografsko zaokroženem prostoru, ki ima posebno zgodovinsko dediščino kot posebna regija. Rešitve, ki so podane s teritorialno avtonomijo, morajo biti sprejemljive za pripadnike manjšinskega naroda v državi. V teh primerih narodna manjšina tvori večino znotraj avtonomnega področja, kar avtomatično pogojuje, da neka druga etnična skupina postane lokalna manjšina (v primeru avtonomije Kosova so pripadniki večinskega naroda v državi postali lokalna manjšina). Vsaka teritorialna avtonomija neizogibno ustvarja nove manjšine. Varstvo nove lokalne manjšine pa zahteva posebne zaščitne ukrepe, ki ne morejo biti zastavljeni na teritorialnem načelu (Brunner 1996, 130–1). Sprejeti dogovori in rešitve ne smejo ogroziti suverenosti in teritorialne celovitosti države. Teritorialna avtonomija bi potemtakem bila nekakšen nadomestek za odcepitev in ustanavljanje lastne države ali združitve z državo matičnega naroda (Tatalović 1997, 127–8).

Brunner (1996, 131) meni, da je za funkcioniranje teritorialne avtonomije pomembno tudi to, da kulturne razlike med prebivalci na avtonomnem ozemlju ne smejo biti prevelike. Prav tako mehanizmi teritorialne avtonomije ne delujejo, če ni minimalne pripravljenosti za sodelovanje. V primeru kosovske avtonomije te pripravljenosti že dolgo časa ni in je zato skoraj nemogoče reševati etnične probleme na podlagi koncepta teritorialne avtonomije. Kot najbolj uspešne primere

teritorialne avtonomije pa v literaturi najpogosteje zasledimo avtonomijo Ålanda in Južne Tirolske ter avtonomije v sodobni Španiji.

Obseg in vsebino teritorialne avtonomije bi lahko bolje razumeli v teoretičnem modelu, ki ga ponuja Tatalović (1997, 127–9) in ki se še najbolj spogleduje z avtonomijo Ålanda. Zakonodajno oblast predstavlja pokrajinski parlament, v katerega so izvoljeni predstavniki lokalnega prebivalstva na neposrednih volitvah. Proporcionalni volilni sistem naj bi zagotovil proporcionalno sodelovanje vseh prebivalcev, celotna pokrajina pa bi bila ena volilna enota. Skupščina ima lahko zakonodajno funkcijo v segmentih, ki so pravno opredeljeni, in se nanašajo na izboljšanje varstva manjšinskih pravic, zaradi katerih je avtonomija tudi ustanovljena.

Pristojnosti skupščine se lahko nanašajo tudi na javno varnost, izobraževanje, kulturo, spomeniško varstvo, trgovino, promet in lokalno upravo na občinski ravni. Regionalna skupnost, v kateri je ustanovljena takšna oblika avtonomije, deluje avtonomno – samostojno s svojo zakonodajo in administracijo, vendar pod nobenim pogojem ne postavlja pod vprašaj suverenosti in ozemeljske celovitosti države, kateri pripada. Kontrolo centralnih oblasti nad delovanjem regionalne skupščine je mogoče doseči z mehanizmom veta, ki ga lahko uporabi centralna oblast glede vseh aktov, ki jih sprejema skupščina. Centralna oblast je omejena glede na to, v katerih primerih lahko uporabi pravico veta. Veto se uporablja v primerih, ko skupščina prekorači zakonodajne pristojnosti. Parlament ima tudi svoj izvršilni organ ali vlado. Za izvrševanje oblasti in nalog centralnih oblasti v pokrajini pa je zadolžen predstavnik centralnih oblasti (guverner), kateremu podeli mandat centralna oblast na predlog ali s soglasjem skupščine avtonomnega območja. Guverner se ukvarja s tistimi dolžnostmi, ki so v pristojnosti države: zunanjo politiko, sodstvom, kazensko in civilno zakonodajo, obrambo, državno varnostjo, socialnim zavarovanjem, šolskim in zdravstvenim sistemom, carinskim in monetarnim sistemom in informiranjem.

1.2 AVTONOMIJA V MEDNARODNIH DOKUMENTIH

Večina pravnih dokumentov mednarodnih organizacij, nanašajočih se na narodne manjšine, se bolj poredko neposredno ukvarja z vprašanjem avtonomije. Avtonomija pogosto ni omenjena, saj se večina dokumentov predvsem ukvarja z individualnimi pravicami pripadnikov narodnih manjšin; vprašanje kolektivnih manjšinskih pravic je zelo skopo opredeljeno, prav tako tudi vprašanje avtonomije. Vendar podrobna analiza posameznih določil teh dokumentov kaže, da ideje o kolektivnih pravicah manjšin le niso tako tuje, razvoj manjšinskega varstva in pojmovanja pravice do samoodločbe manjšin pa nakazuje premike v smeri vse

večjega upoštevanja kolektivnih pravic narodnih manjšin in s tem tudi različnih oblik avtonomije kot možnega načina uresničevanja teh pravic.

Določila OZN se v prvi vrsti nanašajo le na ohranjanje identitete manjšinskih skupnosti in varovanje teh skupin pred nasilno asimilacijo, in potemtakem je mogoče ugotoviti, da v dokumentih OZN ni določil, ki bi se jasno nanašala na avtonomijo.

Evropski dokumenti, ki se nanašajo na pravice narodnih manjšin, predstavljajo vsekakor korak naprej v primerjavi s tistimi, ki so sprejeti na ravni OZN. Najpomembnejši so zlasti tisti, ki so jih sprejeli v okviru SE in KVSE / OVSE.

V evropskih dokumentih lahko zasledimo izhodišča, ki vsebujejo elemente avtonomije. Omenimo tako predlog Protokola k Evropski konvenciji o človekovih pravicah. V predlogu Protokola lahko zasledimo, da se o pravicah manjšin med drugim govori v skupinskem kontekstu. Veliko pozornost vzbuja priporočilo 1201 Parlamentarne skupščine Sveta Evrope,⁵ v katere prilogi je vsebovan tudi Predlog dodatnega protokola h Konvenciji o varstvu človekovih pravic in osnovnih svoboščin, kjer se eksplicitno omenja vprašanje pravice do avtonomije. Predlog je sprožil precej polemik, nesoglasij in žolčnih razprav⁶ (Mitić 1998, 27). Tako kot drugi dokumenti se tudi ta sklicuje na usklajenost z nacionalno zakonodajo, kar državam omogoča širok manevrski prostor pri reševanju tega vprašanja. Kljub temu pa je v njem povsem jasno zapisana pravica narodnih manjšin do lokalne ali avtonomne uprave oziroma specialni status (Radović 2000, 101).

Zaradi kontroverznosti predloženega določila je Komite za pravna vprašanja in človekove pravice Parlamentarne skupščine Sveta Evrope zahteval pomoč od Evropske komisije za demokracijo s pomočjo prava (t. i. Beneška komisija) v pripravi stališča za tolmačenje Osnutka protokola, še posebej glede omenjenega 11. člena. Komisija je ugotovila, da zadevno določilo ni operativno pravilo mednarodnega prava, marveč le predlog. Prav tako je ugotovila, da se čl. 10. in čl. 11. nanašata na pravice, ki bi lahko imele »politične posledice«, vendar se v vsakem primeru spoštuje ohranjanje integritete države. V mnenju je med drugim zapisano, da je stike z državljani druge države mogoče vzdrževati samo ob »spoštovanju ozemeljske celovitosti zadevne države« (čl. 10), v zvezi s statusom lokalnih oblasti,

● ● ●
⁵ *Parliamentary Assembly Recommendation 1201 (1993) on an Additional Protocol of the Rights of Minorities to the European Convention on Human Rights*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope 13. maja 1993,

<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta93/EREC1201.htm>, 4. 5. 2005.

⁶ V členu 11. Predloga dodatnega protokola je zapisano tudi naslednje določilo: »Na območjih, kjer so v večini, imajo osebe, ki pripadajo narodnim manjšinam, pravico da razpolagajo z lokalno ali avtonomno oblastjo ali pa imajo poseben status v skladu z njihovim posebnim zgodovinskim in ozemeljskim položajem ter skladno z notranjo zakonodajo države.«

ki dovoljuje določeno stopnjo avtonomije na ozemljih, kjer narodna manjšina predstavlja večino, pa je sprejeto stališče, da je te oblasti mogoče postavljati le v skladu z notranjo zakonodajo zadevne države (Mitić 1998, 27–8).

Opazno je, da se države bojijo, da bi pravica do določene stopnje lokalne in avtonomne uprave v kombinaciji s pravico do čezmejnih stikov lahko spodbudila secesionistične težnje. Mitić (1998, 29) ugotavlja, da imajo celo tiste dežele, ki sicer dopuščajo različne vidike regionalne avtonomije, velike zadržke in so dokaj občutljive ob sprejemanju mednarodnih instrumentov o pravici narodnih manjšin do avtonomije. Zadržanost in občutljivost se kaže že ob podeljevanju kakršne koli oblike avtonomije, saj se države bojijo, da že kulturna avtonomija vodi v administrativno, kateri sledi odcepitev.

Komisija je glede na stanje v mednarodnem pravu ugotovila, da bi pravica do avtonomije bila »možna samo, če bi za to obstajali obvezni instrumenti mednarodnega prava, kar pa ni primer v tej situaciji«. Komisija je prav tako poudarila, da so izrazi, kot so »specialni status« in »specifičen zgodovinski in teritorialni položaj« povsem nejasni, ter izrazila mnenje,⁷ ki je bistveno ne samo pri razreševanju nejasnosti glede 11. člena, marveč tudi za razumevanje problematike narodnih manjšin in njihovega odnosa do prebivalstva države, katere državljani so.

Samo dva dokumenta evropskih organizacij izrecno omenjata problem teritorialne avtonomije manjšinskih skupnosti. To sta zgoraj omenjeno Priporočilo 1201 Parlamentarne skupščine Sveta Evrope iz leta 1993 in Predlog Komisije »demokracije s pomočjo prava« oz. Beneške komisije, ki so jo ustanovili pod okriljem Sveta Evrope leta 1990 kot posvetovalno telo SE o zadevah, ki se nanašajo na ustavno pravo. Predlog predstavlja poskus izdelave mednarodne konvencije o pravicah manjšin, ki naj bi postala del mednarodnega prava.

Predlog v prvem odstavku 14. člena vsebuje določilo, da bodo države spodbujale učinkovito sodelovanje narodnih manjšin v javnih poslih, posebej pri odločanju v regijah, v katerih živijo, ter zadevah, ki se na njih nanašajo. V drugem odstavku istega člena pa je zapisano, da bodo države, kolikor je to mogoče, upoštevale narodne manjšine pri določanju političnih in administrativnih meja, prav tako tudi pri določanju volilnih enot znotraj nacionalnega ozemlja. V eksplikativnem delu Predloga je »regija« pojmovana kot geografsko in ne kot politično ali administrativno območje, kar pomeni, da se 14. člen lahko nanaša tudi na manjšine, ki so razpršeno poseljene, meni Radovičeva (2000, 100–1). Nadalje to pomeni, da je



7 Mnenje Evropske komisije za demokracijo s pomočjo prava za tolmačenje člena 11 Osnutka konvencije / Opinion on the Interpretation of Article 11 of the Draft Protocol to the European Convention on Human Rights Appended to Recommendation 1201 of the Parliamentary Assembly, mnenje je sprejela plenarna komisija Evropske komisije s pomočjo prava na 26. zasedanju 1. in 2. marca 1996, [http://www.venice.coe.int/docs/1996/CDL-INF\(1996\)004-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/1996/CDL-INF(1996)004-e.asp), 3. 5. 2005.

teritorialna avtonomija regije, v kateri je manjšina skoncentrirana in predstavlja večino prebivalstva, samo ena izmed možnih rešitev, ki lahko prispeva k bolj učinkovitemu sodelovanju narodnih manjšin v javnem življenju. Delovanje in mnenja Beneške komisije so pomembno prispevala k oblikovanju bolj jasnih stališč in k bolj natančnemu razumevanju posameznih določil, ki se nanašajo na pravice narodnih manjšin; tudi na razumevanju pravice do avtonomije.

Glede na to, da Predloga komisije Odbor ministrov ni sprejel, pa vseeno predstavlja vir in temelj za pozneje sprejeto Okvirno konvencijo za zaščito narodnih manjšin.⁸

Namen konvencije⁹ je določiti pravna načela, ki bi zavezovala države pri zaščiti narodnih manjšin in pravic pripadnikov teh manjšin. Določbe konvencije niso neposredno izvršljive, saj se ne ukvarjajo z zakoni in s prakso držav podpisnic oziroma vključevanjem mednarodnih sporazumov v notranji pravni red držav, temveč postavljajo cilje državam podpisnicam.

Okvirna konvencija Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin ne dosega ravni dveh predhodno omenjenih predlogov, vsaj kar zadeva vprašanje kolektivnih pravic manjšin in s tem povezane pravice do teritorialne in drugih oblik avtonomije. Kot že rečeno, konvencija ne vključuje priznanja kolektivnih pravic manjšin. Pripadniki manjšin lahko svoje pravice izvajajo individualno ali skupaj z drugimi. V tem smislu konvencija sledi pristopu, ki je sprejet v besedilih drugih mednarodnih organizacij.

Kljub temu pa je v Okvirni konvenciji zaslediti posamezna določila, ki so naravnana v smeri zaščite homogeno poseljenih ozemelj, kar naj bi bil zametek, iz katerega bi se lahko razvila pravica manjšin do teritorialne avtonomije.

V 7.-9. členu pa lahko zasledimo pravice, na podlagi katerih bi lahko utemljevali pravico do kulturne avtonomije. Gre za pravice do ustanavljanja kulturnih združenj in institucij ter zborovanj, v 8. členu pa za pravico ustanavljanja verskih organizacij in inštitucij, ki jo pripadniki manjšine izvajajo skupaj z drugimi. Gre torej za neke vrste kolektivno pravico, saj jo pripadniki manjšin izvajajo kolektivno, kljub temu da konvencija ne priznava kolektivnih pravic. Države podpisnice se

8 Okvirna konvencija o pravicah narodnih manjšin / *Framework Convention for the Protection of National Minorities (ETS 157)*, sprejel jo je Odbor ministrov Sveta Evrope 10. novembra 1994, za podpis je bila odprta od 1. februarja 1995, velja od 1. februarja 1998. V: Miroslav Polzer, Lijana Kalčina in Mitja Žagar (ur.), *Slovenija in evropski standardi varstva narodnih manjšin*. Ljubljana 2002: Austrian Institute of East and Southeast European Studies in Inštitut za narodnostna vprašanja, 131–6.

9 Opaziti je, da številne določbe Okvirne konvencije vsebujejo formulacije, kot so: »kjer je potrebno« (drugi odstavek 4. člena), »v meri, kolikor je to mogoče« (drugi odstavek 10. člena), kar daje državam možnost za uveljavljanje širokih diskrecijskih pravic, da po svoji volji (včasih tudi restriktivno) tolmačijo določbe Okvirne konvencije.

tudi zavezujejo, da ne bodo ovirale uporabe in ustanavljanja tiska; prav tako bodo omogočile manjšinam ustanavljanje lastnega radia in televizije, sicer »kolikor je to mogoče«. Lahko rečemo, da navedene določbe vsebujejo elemente, ki naj bi predstavljali temelje kulturne avtonomije. Če k temu dodamo še določbe (12.–14. člen), ki se nanašajo na »enak dostop« do izobraževanja in raziskovanja, usposabljanja učiteljev, na možnosti ustanavljanja zasebnih šol (brez finančne pomoči države)¹⁰ in možnosti, da se naučijo manjšinskega jezika in izvajajo pouk v tem jeziku, »če je dovolj zahtev« in »kolikor je to mogoče«¹¹ v okviru svojega izobraževalnega sistema, je mogoče sklepati, da Okvirna konvencija vsebuje tudi podlago za določeno stopnjo avtonomije na področju šolstva. Na koncu bi veljalo omeniti še 15. člen Okvirne konvencije,¹² ki določa pravico narodnih manjšin do sodelovanja in vplivanja v javnem življenju. V njem lahko zasledimo zametke elementov funkcionalne avtonomije, saj je pripadnikom narodnih manjšin dana pravica do sodelovanja pri oblikovanju odločitev, ki se nanašajo na njihove interese.

Kljub napredku in večji skrbi za problematiko narodnih manjšin na evropski ravni pa lahko rečemo, da so te pridobitve v bistvu načelne oziroma deklarativne, čeprav gre za pravno zavezujoče dokumente. Dejansko je ta raven še vedno precej nizka, saj je dokaj splošena in pod diskrecijskim pravom države, ki določbe lahko tolmači v skladu svojimi političnimi interesi (Lutovac 2000, 88).

Na podlagi drugega odstavka 10. člena bodo države podpisnice v geografskih conah, kjer tradicionalno in pretežno živijo osebe, ki pripadajo narodnim manjšinam, v primeru, ko osebe, ki pripadajo narodnim manjšinam, to zahtevajo in ta zahteva sovпада z realnimi potrebami, skušale po svojih močeh ustvariti pogoje, ki bodo dopuščali uporabo manjšinskega jezika v odnosih z administrativnimi organi. Tretji odstavek 11. člena pod enakimi pogoji kot predhodno določilo ureja uporabo materinščine pri določanju imen mest, ulic in drugih topografskih znakov, obenem pa v zvezi s temi določili tudi sprejema dogovor s sosednjimi državami. Oba člena, ne glede na nezavezujoče formulacije, posredno le priznavata obstoj geografskih območij, ki so tradicionalno ali pretežno poseljena z manjšinskim prebivalstvom, in ki imajo zaradi svoje teritorialne poseljenosti pravico do postavljanja določenih zahtev, ki se nanašajo na njihove nacionalne posebnosti, kar prispeva k ohranitvi posebnosti določenega teritorija. 16. člen samo potrjuje tako stališče. Na podlagi tega člena se podpisnice vzdržujejo ukrepov, s katerimi bi se spremenilo razmerje med populacijo na območju, kjer živijo osebe, ki pri-

● ● ●

10 To določa 13. člen Okvirne konvencije.

11 To določa 14. člen Okvirne konvencije.

12 »Pogodbenice ustvarijo razmere, potrebne za učinkovito sodelovanje pripadnikov narodnih manjšin v kulturnem, družbenem in gospodarskem življenju ter javnih zadevah, še zlasti pri tistih, ki jih neposredno zadevajo.«

padajo manjšini, in ki imajo za cilj ogrožanje pravic in svoboščin, ki izhajajo iz te konvencije. Tudi ta določba konvencije priznava pravico do zaščite nacionalne sestave manjšinskega prebivalstva na določenem ozemlju (Radović 2000, 97–8).

Naposled omenimo še Evropsko listino o regionalnih in manjšinskih jezikih,¹³ ki predstavlja prvi zavezujoči večstranski mednarodni dokument, ter se v celoti ukvarja z enim od področij varstva manjšinskih pravic – vprašanjem manjšinskih jezikov. Listina se ukvarja z varstvom manj rabljenih »regionalnih ali manjšinskih« jezikov in ne z varstvom posameznikov ali skupin, ki te jezike uporabljajo. Obrazložitveno poročilo k listini v tem smislu pojasnjuje, »da ne uvaja individualnih ne kolektivnih pravic pripadnikov manjšin« (*Ibid.*, 90). Listina pa je kljub temu dokaj pomemben dokument evropske jurisprudence, ki prispeva k urejanju problematike manjšinskega jezika kot enega temeljnih vprašanj manjšinskega varstva. Kljub temu da dokument eksplicitno ne omenja avtonomije, pa po drugi strani listina opredeljuje različne možnosti za uveljavljanje manjšinskih ali regionalnih jezikov v družbenem življenju, zato njeno vsebino štejemo tudi za del evropskega standarda manjšinskega varstva. Vsebinsko zajema načine uporabe regionalnih in manjšinskih jezikov pri vzgoji in izobraževanju, delu pravosodnih organov in upravne oblasti ter javnih služb, pri medijih, kulturnih dejavnostih, v gospodarskem in socialnem življenju ter pri izmenjavi s tujino. Prav tako listina vsebuje mehanizme za nadzor nad izvajanjem določil listine. Pozitivna interpretacija vsebine listine pa lahko implicira na zametke jezikovne in kulturne avtonomije.

Omeniti velja še dokument KVSE, in sicer ženevsko poročilo¹⁴ s sestanka ekspertov o narodnih manjšinah iz leta 1991, kjer je avtonomija omenjena kot priporočilo oziroma kot eden mogočih načinov varstva narodnih manjšin in ne kot obveznost držav udeleženk. V poročilu so torej podani ukrepi (med njimi ustanavljanje nekaterih vidikov avtonomije), s katerimi bi se ohranila identiteta narodnih manjšin. Državam se med drugim priporoča, naj ustanovijo avtonomne lokalne uprave kot tudi avtonomije na teritorialni podlagi, vključno z obstojem svetovalnih, izvršilnih in zakonodajnih teles, ki bi bila izvoljena na volitvah. V primerih, ko ni mogoče vzpostaviti avtonomije na teritorialni podlagi, pa se državam predlaga, da ustanovijo lokalno samoupravo za narodne manjšine ter decentralizirane in lokalne oblasti.



13 Evropska listina o regionalnih in manjšinskih jezikih / *European Charter for Regional or Minority Languages* (1992) (*ETS 148*). Sprejel jo je Odbor ministrov Sveta Evrope 22. junija 1992, za podpis je odprta od 5. novembra 1995, velja od 1. marca 1998. V: Miroslav Polzer, Lijana Kalčina in Mitja Žagar (ur.), *Slovenija in evropski standardi varstva narodnih manjšin*. Ljubljana 2002: Austrian Institute of East and Southeast European Studies in Inštitut za narodnostna vprašanja, 113–30.

14 Ženevsko poročilo / *CSCE Report Geneva 1991, Meeting of Experts on National Minorities* (1991), sprejeto na srečanju ekspertov o narodnih manjšinah, 19. julija 1991, <http://www.arts.uwaterloo.ca/minelres/osce/gene91e.htm>, 5. 5. 2005.

Večina pravnih dokumentov mednarodnih organizacij, nanašajočih se na narodne manjšine, se bolj poredko neposredno ukvarja z vprašanjem avtonomije. Avtonomija pogosto ni omenjena, saj se večina dokumentov predvsem ukvarja z individualnimi pravicami pripadnikov narodnih manjšin; vprašanje kolektivnih manjšinskih pravic je zelo skopo opredeljeno, prav tako tudi vprašanje avtonomije. Vendar podrobna analiza posameznih določil, predvsem tistih, sprejetih na evropski ravni, v okviru SE in OVSE kaže, da ideje o kolektivnih pravicah manjšin le niso tako tuje, razvoj manjšinskega varstva in pojmovanja pravice do samoodločbe manjšin pa nakazuje premike v smeri vse večjega upoštevanja kolektivnih pravic narodnih manjšin in s tem tudi različnih oblik avtonomije.

Poudariti je treba, da so določila MP, nanašajoča se na avtonomijo, pravno neobvezujoča, zato jih uvrščamo v kategorijo *Soft Law*, katere normativne določbe so podobne pravnim normam, vendar v primerjavi s *Hard Law* ne vsebujejo pravno zavezujočih obveznosti. To pomeni, da so države še vedno tiste, ki odločajo o tem, ali bodo sploh, ter v kolikšni meri, sprejele avtonomijo kot način urejanja manjšinskih problemov, kar v precejšnji meri velja za manjšinsko problematiko nasploh. Evropski dokumenti dopuščajo državam širok manevrski prostor, da po lastni presoji in zmožnostih urejajo manjšinsko problematiko, pri čemer je avtonomija samo ena od možnih oblik urejanja manjšinskega vprašanja. Bolj natančna opredelitev avtonomije v mednarodnem pravu ter pravic in dolžnosti tistih, ki avtonomijo uživajo, bi v marsičem odpravilo nejasnosti in ugibanja, ki so povezana z vprašanjem avtonomije.

2. ZGODOVINSKI ORIS IN ZNAČILNOSTI AVTONOMIJE KOSOVA IN METOHIJE

Ker je temeljni motiv pričujočega članka prikazati koncept avtonomije kot uporaben model za reševanje medetničnih napetosti, ki resno ogrožajo mir, varnost in stabilnost, je ravno tako nujno opozoriti na pasti in probleme neustrezno zastavljene avtonomije, katere očiten primer je avtonomija Kosova in Metohije, ki ga bomo predstavili v nadaljevanju.

Neustrezno zastavljena avtonomija in njene posledice, iz česar se je generiral etnični konflikt, predstavljajo enega najpomembnejših trenutkov v verigi političnih kriz, spopadov in vojn v nekdanji Jugoslaviji, in je eden od najpomembnejših političnih konfliktov v Evropi (Janjić 1994, 111).

Srbsko-albanski odnosi imajo nedvomno značaj interetničnega konflikta, ki je podlaga definicije kosovske krize. To je spopad med populacijami za uresničevanje pannacionalne ideje: Enotne Srbije in Velike Albanije. Poleg tega kot temeljno značilnost srbsko-albanskih odnosov lahko izpostavimo stoletni odnos dominaci-

je in subordinacije, ki je pomenil slabo popotnico za urejanje odnosov in učinkovito reševanje nakopičenih problemov na temelju avtonomije.

Obseg in pristojnosti avtonomnih enot so se postopoma širili, vendar je bil model teritorialne avtonomije do druge polovice šestdesetih let primerljiv s podobnimi avtonomijami drugod po svetu, prav tako s teoretičnimi modeli teritorialne avtonomije, ki jih lahko zasledimo v literaturi. S sprejetjem ustavnih amandmajev na ustavo SFRJ iz leta 1963 ter z novo ustavo SFRJ iz leta 1974 sta avtonomni enoti dokončno postali konstitutivna dela federacije ob številnih prerogativih suverene države, kar je povzročilo resne pravne in druge posledice funkcioniranju republike Srbije, ki se v primerjavi z drugimi republikami ni mogla konstituirati kot suverena država. Ta proces je napovedal postopno, vendar sistematsko opuščanje zasnove o pokrajinah kot avtonomnih enotah in njihovo izenačevanje s položajem republik. Proces preobrazbe pokrajin je sovpadal s procesom spreminjanja jugoslovanske federativne ureditve in z vzdušjem v tedanji jugoslovanski družbi, ki ga lahko razlagamo kot težnjo po osamosvojitvi in kopičenju moči v rokah republiških in pokrajinskih birokracij (Nikolić 1994, 432).

Z ustavnimi amandmaji iz leta 1968 in 1971 ter z ustavo iz leta 1974 je bil spremenjen status AP v dveh smereh. Prvič, pokrajini sta izgubili značilnosti avtonomnih enot v smislu politično-teritorialne avtonomije, okrepili sta svoj položaj znotraj Srbije in postopoma dobili obrise nekakšnih kvazifederalnih enot¹⁵ znotraj neobstoječe federalne ureditve Srbije. Drugič, z novimi rešitvami sta se pokrajini čedalje bolj inkorporirali v tkivo federacije in se vse bolj izenačevali z republikami, s tem da sta postali konstitutivni element federacije in federalne ureditve države.



¹⁵ Posebna značilnost ustavnih rešitev iz leta 1974 se nanaša na elemente državnosti pokrajin, ki se kažejo v celotnem ustavnopravnem položaju SAP Kosova:

- Prvič, AP je upravičena, da sprejme svojo ustavo ter odloča o njeni spremembi (206. člen Ustave SFRJ; 301. člen Ustave SAP Kosovo).
- Drugič, AP je z novimi ustavnimi določili dobila pravico, da suvereno odloča o svojih mejah (5. člen Ustave SFRJ; 292. člen Ustave SR Srbije; 3. člen Ustave SAP Kosovo). Na podlagi tega določila se ozemlje avtonomne pokrajine ne more spremeniti brez privolitve pokrajine.
- Tretjič, AP je upravičena do samostojne organizacije oblasti, torej ima pristojnosti, ki pripadajo državi oziroma republiki, in ima skladno s tem svojo skupščino, predsedstvo, ustavno in vrhovno sodišče in narodno banko (292., 300., 339., 372. in 390. člen Ustave SAP Kosovo).
- Četrtrič, s tem ko je upravičena, da sprejema zakone (293. člen Ustave SR Srbije ter 3. točka 301. člena Ustave SAP Kosova), je AP glede zakonodajnih pristojnosti izenačena s položajem republike.
- Petič, na podlagi 205. člena (drugi odstavek), 375. člena (6. točka prvega odstavka) Ustave SFRJ, 415. člena Ustave SR Srbije ter 372. člena Ustave SAP Kosova je AP upravičena do izvrševanja ustavnosodne funkcije glede na dejstvo, da ima svoje ustavno sodišče, ki ima identične pristojnosti kot republiško ustavno sodišče.
- Šestič, na podlagi pravosodne avtonomije je AP upravičena do lastnega pokrajinskega javnega tožilstva (371. in 373. člen Ustave SFRJ; 423. člen Ustave SR Srbije; 390., 391. in 393. člen Ustave SAP Kosovo).

Kot smo že prej omenili, so bile glede pravic in dolžnosti republike in pokrajini v marsičem izenačene. Na federalni ravni sta pokrajini razpolagali s pravico do veta, enako zastopanostjo pri kolektivnem šefu države (Predsedstvo SFRJ), lastne interese sta zastopali brez posvetov z republiko, v praksi pogosto tudi v nasprotju z njo. Če so bile vse republike suverene države in so zastopale svoje celotno ozemlje, je jasno, da takšne pristojnosti Srbija ni imela (Pešić 1996, 30–31). Kljub temu da je v 1. in 2. členu ustave SFRJ določeno, da sta pokrajini integralni del SR Srbije, so imela ta določila zgolj formalen pomen (Goati 1997, 57). Po Dimitrijeviću (1996, 454) je bila ustavna formulacija, da sta pokrajini zgolj družbenopolitični enoti (4. člen ustave), sprejeta le zaradi tega, da bi se pomirili posamezni srbski komunisti, vendar to ni moglo prikriti dejstva, da sta AP iz praktičnih razlogov povzdignjeni na raven polnopravnih federalnih enot.

»Ožja Srbija« je imela zaradi okrnjene suverenosti in neenakopravnega položaja v primerjavi z drugimi republikami tudi slabši položaj znotraj republike. Pokrajini sta bili v skupščini Srbije upravičeni odločati o zadevah, ki so se nanašale na ožjo Srbijo, medtem ko ta ni sodelovala pri sprejemanju pokrajinskih odločitev (Pešić 1996, 31). Še več, pokrajini sta bili popolnoma avtonomni pri sprejemanju in spreminjanju svoje ustave. Republika ni imela nobenega vpliva na sprejetje in spremembe pokrajinske ustave, medtem ko je Skupščina SR Srbije republiško ustavo lahko spreminjala samo s soglasjem obeh pokrajin. Njuno nesoglasje je imelo v bistvu moč veta. V etnodemografskem smislu je opisani položaj Srbije pomenil, da je o »ožji Srbiji« odločalo 35 odstotkov prebivalstva nesrbske narodnosti. Ta del Srbije ni bil ustavno opredeljen, Srbija pa ni bila federalizirana, s čimer bi se ta očitna nepravilnost popravila.

Kljub široki avtonomiji in visoki stopnji samostojnosti pa v tem času ni prišlo do napredka v pokrajini. Ravno obratno, Kosovo je ostalo najmanj razvita regija v državi in je vse bolj zaostajalo za drugimi republikami. Poleg tega je vse bolj prisotna diskriminacija¹⁶ nealbanske populacije,¹⁷ prav tako bi kot eno temeljnih značilnosti pokrajine veljalo izpostaviti tudi gospodarsko zaostalost ter visoko rast prebivalstva, ki sta v marsičem upočasnila razvoj pokrajine in povzročila razhajanja med gospodarsko rastjo in družbenim standardom, kar je izničilo rezultate naložb



16 Po Samardžiću (1989, 128) gre za elemente nasilja oziroma za izseljevanje pod prisilo. Raziskava o izseljevanju Srbov in Črnogorcev s Kosova kažejo na to, da gre za sistem diskriminacije, katerega posledice so bile etnično selektivne migracije (Blagojević 1991, 427).

17 Nesporno dejstvo je, da je število Srbov in Črnogorcev od šestdesetih let nenehno upadalo, kar je sovpadalo z vse večjo avtonomijo Kosova. Do leta 1961 je bilo razmerje med srbskim in albanskim prebivalstvom dokaj uravnovešeno (27 odstotkov proti 60–67 odstotkom). Po letu 1961 se to ravnovesje popolnoma poruši in leta 1991 znaša delež Srbov na Kosovem pičlih 9,9 odstotka. V obdobju med letoma 1945 in 1981 se je s Kosova izselilo več kot 100.000 Srbov in Črnogorcev. Od tega se je le 17 odstotkov Srbov izselilo pred letom 1961, 83 odstotkov pa je zapustilo Kosovo v 70. in 80. letih (Petrović, Blagojević 1989, 1).

v gospodarski razvoj, ki naj bi povečal družbeni in družinski standard v pokrajini (Petrović 1991, 176). Po Jovičiću (1991, 150–1) je vzroke za nastale probleme, med drugim, treba iskati tudi v nezadostni usposobljenosti kosovskih kadrov, ki preprosto niso bili sposobni ustvariti razvojnih pogojev za kosovsko gospodarstvo. Ustvarjanje ustreznega političnega, gospodarskega in kulturnega razvoja je bilo v razmerah tradicionalne zaostalosti pretežno breme za šibka kosovska pleča.

Kosovska avtonomija je po ustavi iz leta 1974 v marsičem izgubila smisel, zaradi katerega je bila ustanovljena. Pokrajinskim organom oblasti v tem obdobju na Kosovu ni uspelo zagotoviti zakonitosti in reda (Jovičić 1991, 151) ter zadovoljivega razvoja pokrajine. Za Albance pa se glavna strukturna pomanjkljivost jugoslovanske federacije ni kazala v krepitvi avtonomije, marveč v nekonstituiranju republike Kosovo, s čimer ni bila zmanjšana samo subjektiviteta albanskega naroda z vidika političnih in institucionalnih pravic, temveč je tudi položaj Kosova kot federalne enote na ta način postal hibriden (Zajmi 1994, 179).

Stopnjevanje krize na Kosovu je usodno vplivalo na prebujanje srbskega nacionalizma, kar je povzročilo velikanske premike na srbskem političnem prizorišču in v federaciji nasploh. Izseljevanje srbskega prebivalstva s Kosova je imelo zelo pomembno vlogo pri oblikovanju srbske nacionalne identitete in uvrščanju »srbskega nacionalnega vprašanja na dnevni red«. Gotovo da to ni bil edini vzrok za odločilno oblikovanje nove politične slike Srbije in za nacionalno evforijo. Prej bi lahko rekli, da so uradne interpretacije v zvezi z izseljevanjem dodatno okrepile obči trend v smeri etničnega konflikta, tako da je izseljevanje Srbov in Črnogorcev izrabljeno kot *casus belli* za uvajanje poznejše represije nad Albanci.

Dejanska kriza na Kosovu, raznovrstne interpretacije te krize in zahteva po takojšnji rešitvi srbskega in albanskega nacionalnega vprašanja so leta 1987 botrovali ključnim spremembam v srbski ZK in v ospredje postavili najbolj konservativno opcijo, katere najpomembnejša osebnost je bil Slobodan Milošević.

Vrhunec političnih napetosti v pokrajini in v odnosih med republikami je nastal v letu 1989 po ustavni reviziji v obliki ustavnih amandmajev (1989),¹⁸ s katero sta pokrajini Kosovo in Vojvodina izgubili attribute državnosti¹⁹ (ustavni veto, del zakonodajne, upravne in sodne funkcije). Odločilne spremembe v ustavnem

18 *Amandmani IX–XLIX iz 1989. godine na Ustav SRS iz 1974. godine*. V: Kosovo: Pravo i politika (Kosovo u normativnim aktima pre i posle 1974. godine), 48–54. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji 1998.

19 Z ustavnimi amandmaji iz leta 1989 so bili najprej odpravljeni elementi suverenosti, ki so bili v Srbiji že dolgo časa kamen spotike in vir nezadovoljstva. Z amandmajem XXXII je bil najprej nadomeščen sporni 300. člen Ustave SR Srbije, ki je določal, da morajo biti vse zakonodajne rešitve na celotnem ozemlju republike usklajene s republiškimi. Z amandmajem XXXVII pa je bila določena enotna funkcija Republike pri opravljanju mednarodnega sodelovanja. Veliko spremembo predstavlja amandma XLVII, ki je odpravil pravico do »veta« pokrajinskih skupščin nad akti republiške skupščine, tako da »o spremembi Ustave SR Srbije odloča Skupščina SR Srbije«, vendar potem, ko preuči mnenja pokrajinskih skupščin in o njih sprejme stališče.

statusu Kosova pa so dokončane v novi ustavi Srbije (28. septembra 1990)²⁰, ko sta pokrajini zreducirani na raven teritorialne avtonomije²¹ z zelo ozkim področjem pristojnosti (Janjić 1994, 143).

Srbske oblasti so obdržale zastopanost pokrajin na federalni ravni vse do leta 1991, in sicer na podlagi ustavnih določil iz leta 1974, ne glede na spremenjen položaj pokrajin, ki sta z novo zakonsko ureditvijo prenehale biti konstitutivni element federacije, seveda po skrbno nadzorovani izvolitvi članov zveznega predsedstva. Gre za pravno nevzdržen konstrukt, ki je bil v praksi pogosto izrabljen, za neustavne in enostranske poteze uradnega Beograda, ki je institucijo kolektivnega vodstva države izrabljal kot sredstvo za opravičevanje in legitimacijo svoje militantne politike in zaščito nedefiniranih nacionalnih interesov (Vasilijević 1994, 83).

Albanci na Kosovu niso sprejeli vsiljenih rešitev, kar je tudi razumljivo, saj ni bilo nobenega dogovora z njimi, njihova pokrajinska oblast pa je bila pod političnim pritiskom srbskih oblasti odstavljena (Vasilijević 1994, 84). Večina albanskih predstavnikov v pokrajini ni bila pripravljena sprejeti novega ustavnopravnega modela za uresničevanje manjšinskih pravic in je v prvi fazi vse bolj odkrito zagovarjala ustanovitev posebne »Republike Kosovo«, v drugi fazi pa njeno odcepitev (Tatalović 1997, 114). Takšne enostranske rešitve so pospešile etnični konflikt in povečale etnično distanco, ki je postopno prerasla v odkrit spopad in internacionalizacijo kosovskega vprašanja.

2.1 VPRAŠANJA DECENTRALIZACIJE IN PERSPEKTIVE AVTONOMIJE NA KOSOVU IN V METOHIJI

Vprašanja, povezana z decentralizacijo pokrajine in z različnimi modeli avtonomije (bodisi znotraj Srbije ali pa neodvisnega Kosova) predstavljajo, ne glede na končni status pokrajine, ključne parametre za ohranjanje miru v pokrajini in celotni regiji. Še več, zaradi množičnega kršenja temeljnih človekovih in manjšinskih pravic v pokrajini in sistematičnega pregona Nealbancev iz pokrajine, ter zelo neustrezne in nefunkcionalne mednarodne uprave v pokrajini, je zaščita

20 *Ustav Republike Srbije* (iz leta 1990). V: Kosovo: Pravo i politika (Kosovo u normativnim aktima pre i posle 1974. godine), 78–86. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji 1998.

21 AP je opredeljena kot oblika notranje politične ureditve republike in kot del republike, kjer državljani samostojno izvajajo pravice in dolžnosti, določene z Ustavo Republike Srbije in zakonom (108. člen), medtem ko se vsebina avtonomije določa na podlagi pristojnosti, ki jih AP izvršuje prek svojih organov (109. člen). Na podlagi citiranega člena sprejema AP prek svojih organov program gospodarskega, znanstvenotehničnega, demografskega in socialnega razvoja, sprejema proračun in zaključni račun, obče akte na področju kulture, izobraževanja, uradne rabe jezika, javnega obveščanja in urbanizma ter izvršuje zakone in druge akte, ki so določeni z ustavo in zakonom.

nealbanskih etničnih skupin na podlagi različnih modelov avtonomije temeljni predpogoj za njihovo fizično preživetje na tem območju.

Urejanje manjšinskega vprašanja in spoštovanje človekovih in manjšinskih pravic na Balkanu je na ta način postalo prvovrstno vprašanje za mir v regiji. Ključ prihodnosti leži prav na Kosovu. V osmem letu mednarodne uprave na Kosovu in v Metohiji so še vedno ogrožene vse ključne evropske vrednote: svoboda gibanja, osebna varnost državljanov, svoboden pretok ljudi in blaga, medetnična enakovarnost, utemeljena na demokratičnih institucijah in ustanovah, ki naj bi zagotovile vladavino prava. Po drugi strani mednarodna uprava (UNMIK) in varnostne sile (KFOR) niso izkazale potrebne politične volje, prav tako niso bile tehnično in logistično opremljene, da bi se lahko uspešno soočile z nakopičenimi problemi (Bataković 2004, 83–4).

Vprašanje decentralizacije, ki je postavilo v ospredje predloge o etnični delitvi in kantonizaciji pokrajine (predloge so ostro zavrnila ZDA in EU), se znova kaže kot nujna rešitev, zlasti po brutalnih napadih albanskih množic marca 2004. Na izbruh nasilja se je VS OZN 30. aprila 2004 odzval z zahtevo, ki jo je naslovil na generalnega sekretarja OZN, da pripravi predloge za izboljšanje institucionalne ureditve pokrajine, ki bi slonela na bolj učinkoviti lokalni samoupravi in prenosu pooblastil na lokalne oblasti in skupnosti na Kosovu. Predstavniki mednarodne skupnosti so doslej pristajali le na malenkostne spremembe v okviru standardov Sveta Evrope, medtem ko so se albanski voditelji v strahu pred etnično razdelitvijo pokrajine odločno izrekli proti uvajanju kakršnih koli posebnih pravic za manjšinske skupnosti v pokrajini (Đukanović 2005, 4). Neustrezna in nezadostna zaščita ter slabe varnostne razmere v pokrajini so zato poglavitni vzrok nesodelovanja srbskih predstavnikov v kosovskih institucijah. Kljub različnim stališčem glede načina in stopnje sodelovanja in udeležbe v javnem življenju v pokrajini pa se celo najbolj zmerni politični krogi v Srbiji, vključno s predsednikom Srbije Borisom Tadićem, zavedajo, da je skoraj nemogoče pričakovati, da bi kosovski Srbi privolili v sodelovanje v institucijah, ki so zelo malo ali skoraj nič naredile za zagotavljanje temeljnih človekovih in državljanskih pravic. Zato vprašanje decentralizacije Kosova ni le vprašanje učinkovitejšega izvajanja oblasti, kot lahko razberemo iz načrtov UNMIK, marveč je to temeljni predpogoj za preživetje, varnost in vrnitev razseljencev (Jeremić 2005, 5–7).

V preteklem letu lahko zasledimo kar nekaj predlogov za decentralizacijo pokrajine ter pobud za uvajanje avtonomije, ki se med seboj precej razlikujejo, dejstvo pa je, da je prav od uspešne in nujno potrebne decentralizacije pokrajine odvisna tako usoda »multietničnega« Kosova, za katerega se vsaj deklarativno izrekajo akterji kosovske krize, kot tudi ohranjanje krhkega miru v pokrajini in regiji.

Iz podrobnejše analize predlogov je mogoče ugotoviti, da obstajajo bistvene razlike med podanimi predlogi srbske strani, ki se zavzemajo za široko avtono-

mijo (teritorialna avtonomija občin in naselij, ki so poseljena s srbskim prebivalstvom, in njihovo povezovanje v posebno entiteto), in predlogi mednarodne skupnosti²² (gre za poskuse uvajanja bolj učinkovite samouprave, strukture občinske samouprave, za razdelavo modelov financiranja občin ter načinov upravljanja z naravnimi bogastvi, prav tako za odnos med občinsko upravo in centralnimi oblastmi v Prištini).

Temeljni cilj decentralizacije, na podlagi predloga vlade v Beogradu, bi moral biti ustvarjanje pogojev za uresničevanje projekta multietničnega Kosova in ustvarjanje enakih pogojev za razvoj srbskega prebivalstva v pokrajini. Plan predvideva potrebo po ustavni in pravni opredelitvi položaja Srbov v pokrajini, ki naj bi varovala njihove vitalne interese. Ti interesi pa naj bi se lahko zagotovili na podlagi avtonomije, ki naj ne bi bila uvod v ozemeljsko delitev pokrajine.

Plan decentralizacije predvideva prenos konkretnih pristojnosti, ki so bistveno pomembne za obstoj prebivalstva. Občine naj bi imele popolno kulturno avtonomijo (samoupravo na področju jezika, izobraževanja, medijev in kulturnih institucij), avtonomijo na področju zdravstva in socialnih programov ter finančno in ekonomsko avtonomijo, lokalno policijo in sodstvo.

Plan UNMIK je precej manj ambiciozen. Predlog izhaja iz mnenja, da reforma samouprave lahko prispeva k zagotovitvi pogojev za multietnično Kosovo in se naslanja na evropske izkušnje ter zagovarja ustanovitev večjega števila manjših občin, ki naj bi bile temeljne enote lokalne samouprave. Glavni organi, ki jih predvideva predlog, so občinska skupščina, predsednik, podpredsednik in izvršni svet občine. Predlog obravnava predvsem mehanizme financiranja občin in načine pospeševanja ekonomskega razvoja, ohranjanje kulturne dediščine in upravljanja z naravnimi bogastvi. Občine bi razpolagale s pravico do določene oblike samouprave, vendar gre po Batakoviću (2004, 88) za obliko oktroirane in limitirane samouprave in ne za avtonomijo, ki si jo želi doseči vlada v Beogradu in kosovski Srbi.

Kljub temu da je koncept utemeljen na evropskih izkušnjah, pa je daleč pod pričakovanji manjšinskih skupnosti na Kosovu, saj posebnih rešitev za zaščito manjšinskih skupnosti na lokalni ravni niti ne omenja. Glede na to, da gre zgolj za manjše popravke sedanjega stanja, je predlog naletel na dokaj rezerviran sprejem Beograda, medtem ko ga Albanci in mednarodna skupnost podpirajo (Đukanović 2005, 28).



22 Omenimo recimo predlog Delovne skupine za samoupravo, ki jo sestavljajo predstavniki UNMIK, predstavniki kosovske vlade ter mednarodni eksperti iz Sveta Evrope, OVSE in USAID (*United States Agency for International Development*).

Že bežen vpogled v predloge o decentralizaciji pokrajine nazorno kaže na razlike tako v izhodiščih kot v stališčih o vsebini decentralizacije in prihodnjem statusu pokrajine.

Pri razpravi o decentralizaciji Kosova je čutiti bojazen in velike zadržke UNMIK in albanske strani glede uvajanja avtonomije in povezovanja občin, saj se avtonomija tudi danes, tako kot v času Miloševićeve Srbije, razume kot uvod v parcializacijo ozemlja, kar samo priča o negativnih izkušnjah z avtonomijo na ozemlju nekdanje SFRJ ter negativni praksi, kjer se avtonomija izrablja kot prvi korak v odcepitve. Vse to je med drugim tudi posledica nezadostne opredeljenosti pojma avtonomije v mednarodnem pravu, na to pa prav tako vplivajo poskusi revizije temeljnih mednarodnopravnih načel, za katerimi stojijo najvplivnejše svetovne države.

Pri obravnavanju problema decentralizacije pokrajine pa je prav tako treba opozoriti na poskuse uvajanja in sklicevanja na evropske modele. Evropski modeli so vsekakor lahko inspiracija pri iskanju ustreznih rešitev, vendar se Kosovo po svojih značilnostih in dejanski situaciji v pokrajini bistveno razlikuje od katere koli druge regije v Evropi in zato zahteva povsem nove in drugačne pristope.

Na proces decentralizacije pokrajine posredno vplivajo še nekatera nerešena vprašanja, ki zavirajo dialog in obremenjujejo odnose med pogajalci.

Tu mislimo predvsem na proces netransparentne in dokaj sporne privatizacije lastnine, ki ga je pričel UNMIK, in ki po besedah nekdanjega srbskega ministra za privatizacijo Vlahovića (2004, 105) predstavlja precedens v svetovni privatizacijski praksi. Gre za fundamentalna vprašanja, ki ogrožajo temeljne pravice lastnikov in upnikov in ne upoštevajo javnega dolga, ki ga je nase prevzela država Srbija. Precejšnji delež tega dolga se nanaša na finančna sredstva, ki so bila usmerjena v kosovska podjetja.²³ Opaziti je tudi indikativen umik Svetovne banke, ki se ni vključila v realizacijo takšnega modela privatizacije, čeprav bi se ravno od nje pričakovalo, da se bo vključila v procese privatizacije in da ne bo dovolila precedensov, ki bi se dogajali mimo ekonomske logike (Vlahović 2004, 106).

Postavlja se vprašanje, ali je ekonomsko logično in upravičeno, da se prihodki od privatizacije državnih podjetij (ki so večinoma v lasti države Srbije oz. v lasti srbskih podjetij, saj je v osemdesetih in devetdesetih prišlo do njihovega povezovanja na kapitalskem principu) usmerjajo v proračun Kosova. In če prihodki od privatizacije že gredo v kosovski proračun, ali bo Kosovo prevzelo obveznost vračanja mednarodnih dolgov (Vlahović 2004, 106)?

● ● ●

23 Na Kosovo se nanaša ena milijarda in 450 milijonov dolarjev zunanjega dolga, katerega suveren je država Srbija; prav tako od milijarde in 900 milijonov dolarjev dolga Srbije do Svetovne banke, 450 milijonov odpade na Kosovo.

UNMIK in kosovske institucije se prav tako izogibajo jasnim načrtom, ki se nanašajo na denacionalizacijo premoženja, vrsto in višino odškodnine za posesti SPC in še posebno na vračanje premoženja državljanom (še posebej zemlje), saj do danes niso formulirani modeli in zakonski okvir za denacionalizacijo.

Še bolj alarmanten je odnos UNMIK in albanskih oblasti do sistematičnega uničevanja kulturne dediščine in varovanja svetih krajev, ki so prav tako bistvenega pomena pri razpravi o decentralizaciji.

Pregled dejavnosti Skupine za kulturo UNMIK (ref. 251/01) vsebuje deset projektov, med njimi ni niti enega, ki bi se nanašal na obnovo porušenih ali poškodovanih krščanskih spomenikov. Prizadevanja SPC in Srbije za obnovo nekaterih spomenikov iz časa dinastije Nemanjićev pa so preprečile lokalne albanske strukture in UNMIK (Krstić 2002, 86). Zelo indikativno je tudi to, da mednarodna administracija na Kosovu, ki je ustanovila zavode za zaščito kulturne dediščine, v svoje vrste ni vključila niti enega srbskega strokovnjaka. Razsežnosti in stopnja uničevanja srbske kulturne dediščine zelo jasno kažejo na to, da je namen albanskih ekstremistov uničiti sleherno sled o obstoju slovanskega prebivalstva in slovanske državnosti na ozemlju Kosova in Metohije.

Razlike v podanih predlogih za decentralizacijo Kosova se kažejo tako v izhodiščih kot v stališčih o prihodnjem statusu pokrajine. Joseph meni, da je projekt multietničnega Kosova daleč od resničnosti, saj se akterji kosovske krize pogajajo o načinih ločevanja in ne o medsebojnem sožitju (2005, 120). Kljub temu da sta mednarodna skupnost in še zlasti EU doslej zavračali vsak predlog o kakršni koli obliki teritorialne avtonomije kot načinu varstva nealbanskih skupnosti (Đukanović 2005, 28), pa nezadostna stopnja politične in etnične strpnosti opozarjata na dejstvo, da bosta UNMIK in mednarodna skupnost prej ali slej morala sprejeti zahteve po kantonizaciji ali drugih oblikah teritorialne zaščite etničnih in človekovih pravic kot minimalna pogoja za postavitve multietnične družbe na Kosovu (Bataković 1999, 31; Jeremić 2005, 6).

Obseg manjšinskega varstva in pravice do avtonomije, ki jih zasledimo v predlogih o decentralizaciji (zlasti v mednarodnih predlogih), je že na prvi pogled daleč pod tistim v času nekdanje Jugoslavije in celo pod stopnjo, ki jo je vsaj formalno zagotavljal Miloševićev režim. Prav omejevanje pravice do avtonomije in kršenje manjšinskih in človekovih pravic pa so bili pglavitni razlogi za mednarodno vojaško posredovanje na Kosovu, zato ne moremo prezreti ugotovitve o obstoju dvojnih standardov mednarodne skupnosti.

Pomanjkljivosti in vrzeli v zvezi z opredeljevanjem avtonomije so sprožile dokaj različne interpretacije tega koncepta, ki je bil v praksi pogosto zlorabljen tako s strani tistih, ki avtonomijo uživajo, kot tudi s strani države. Razpad nekdanje Jugoslavije in Sovjetske zveze ter nejasnosti, ki so ob tem nastale glede na položaj

in status nekdanjih avtonomnih enot (Kosovo, Čečenija), ustvarjajo številne pomsleke in odpor do uvajanja avtonomije, čeprav bi ustrezno zastavljena avtonomija lahko pomenila urejanje manjšinskega vprašanja ter prispevala k umirjanju razmer.

Prav neustrezno zastavljena avtonomija je bila eden poglavitnih generatorjev jugoslovanske krize, ki je vplivala na poslabšanje medetničnih odnosov na Kosovu in v Metohiji, in prav tako tudi na odnose med nekdanjimi republikami.

Proces širitve obsega avtonomije na Kosovu pa ni sovpadal z nujno potrebnima procesoma integracije in demokratizacije pokrajine, čemur je vsekakor botrovala ustavnopravna ureditev SFRJ, ki ni vsebovala potrebnih integracijskih in demokratičnih mehanizmov, z leti pa je bilo poleg neustreznih ustavnopravnih rešitev za reševanje krize vse manj politične volje.

Avtonomija, ki je bila sprva zamišljena kot način reševanja albanskega narodnostnega vprašanja v Jugoslaviji in Srbiji, je tako povsem izgubila svoj smisel. Kosovski Albanci so avtonomijo, ki jo pojmujejo kot obliko notranje samoodločbe za narodne manjšine ali dele narodov, ki živijo v drugih državah, zreducirali zgolj na pravico do samoodločbe kot odcepitve ter jo izrabili kot mehanizem za dominacijo nad drugimi nealbanskimi prebivalci. Po drugi strani pa so Srbi »rešitev« videli v vzpostavljanju svoje dominacije ob sicer formalnem priznavanju avtonomije, ki v praksi dejansko ni obstajala, in se je opirala na represivno izvršno oblast ter na argument zaščite ozemelske celovitosti države. Proces ponovne reintegracije pokrajine v republiko Srbijo je izvajan v vzdušju težkih kršitev človekovih in manjšinskih pravic, kar je poglavitno vplivalo na slabšanje medetničnih odnosov in čedalje večjo etnično distanco.

Ne glede na končni status pokrajine pa je avtonomija še vedno aktualna rešitev. Lahko celo rečemo, da je avtonomija morda edini način zagotavljanja obstoja različnih, sedaj manjšinskih etničnih skupin na Kosovu in edini možni način za uveljavljanje njihove pravice do ohranjanja lastne identitete. Sedanje razmere na Kosovu niso naklonjene kakršni koli obliki teritorialne delitve pokrajine, saj dediščina jugoslovanske avtonomije nazorno priča, da je teritorialna avtonomija lahko zgolj uvod v razbijanje države. Po drugi strani pa je sedanje zanikanje in teptanje temeljnih človekovih pravic in manjšinskih pravic na Kosovu tako alarmantno, da je samo vprašanje časa, kdaj bodo mednarodni dejavniki spoznali, da je kantoni-zacija pokrajine edina rešitev za vzpostavljanje vsaj vzdržnega stanja v pokrajini. V nasprotnem bo pokrajina postala etnično povsem čista, kar bi pomenilo popoln poraz in polom mednarodno deklariranih ciljev in norm ter toleriranje etničnega čiščenja. Prav tako bi bila povsem legitimna težnja novonastalih manjšin na Kosovu, da bi rešitev svojega položaja poiskali v odcepitvi od Kosova.

Teritorialna avtonomija je v jugoslovanskem primeru postala izhodišče za prihodnjo zahtevo po samoodločbi, vključno s pravico do odcepitve, kar v nobenem primeru ne sovпада z mednarodnopravnimi stališči do avtonomije. V primeru kosovske krize in v odnosu mednarodnih dejavnikov do kosovskega vprašanja je prišlo do revizije splošno sprejetih norm, ki se nanašajo na pravico narodnih manjšin do odcepitve, na način, da je avtonomija razumljena kot temelj prihodnje neodvisne države, kar bi pomenilo precedens v mednarodnem pravu, ki bi utegnil izničiti dosedanja stališča in rešitve mednarodne skupnosti v zvezi s pridobitvijo neodvisnosti v primeru razpada Jugoslavije. Na ta način bi bila avtonomija, povsem zmotno, razumljena kot uvod v razbijanje držav in ne kot mehanizem za popolno urejanje manjšinske problematike.

LITERATURA

PRIMARNI VIRI:

Amandmani IX–XLIX iz 1989. godine na Ustav SRS iz 1974. godine. V: *Kosovo: Pravo i politika (Kosovo u normativnim aktima pre i posle 1974. godine)*. Beograd 1998: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 48–54.

Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih / *European Charter for Regional or Minority Languages (ETS 148)*, sprejel jo je Odbor ministrov Sveta Evrope 22. junija 1992, za podpis je odprta od 5. novembra 1995, velja od 1. marca 1998. V: Miroslav Polzer, Lijana Kalčina in Mitja Žagar (ur.), *Slovenija in evropski standardi varstva narodnih manjšin*. Ljubljana 2002: Austrian Institute of East and Southeast European Studies in Inštitut za narodnostna vprašanja, 113–30.

Mnenje Evropske komisije s pomočjo prava za tolmačenje 11. člena Osnutka konvencije / *Opinion on the Interpretation of Article 11 of the Draft Protocol to the European Convention on Human Rights Appended to Recommendation 1201 of the Parliamentary Assembly*, mnenje je sprejela plenarna komisija Evropske komisije s pomočjo prava na 26. zasedanju 1. in 2. marca 1996.

[http://www.venice.coe.int/docs/1996/CDL-INF\(1996\)004-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/1996/CDL-INF(1996)004-e.asp), 3. 5. 2005.

Okvirna konvencija o varstvu narodnih manjšin / *Framework Convention for the Protection of National Minorities*, ETS No. 157, sprejel jo je Odbor ministrov Sveta Evrope 10. novembra 1994, za podpis je bila odprta 1. februarja 1995, v veljavi od 1. februarja 1998. V: Miroslav Polzer, Lijana Kalčina Mitja Žagar (ur.), *Slovenija in evropski standardi varstva narodnih manjšin*. Ljubljana 2002: Austrian Institute of East and Southeast European Studies in Inštitut za narodnostna vprašanja, 131–6.

Priporočilo parlamentarne skupščine Sveta Evrope 1201 o Predlogu protokola k Evropski konvenciji o človekovih pravicah / *Council of Europe, Parliamentary Assembly Recommendation 1201 (1993) on an Additional Protocol of the Rights of Minorities to the European Convention on Human Rights*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, 13. maja 1993.

<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta93/EREC1201.htm>, 4. 5. 2005.

Predlog Evropske konvencije o varstvu manjšin / *Proposal for a European Convention for the Protection of Minorities, European Commission for Democracy through Law*, Council of Europe doc. CDL (91) (7) (1991), sprejela ga je Evropska komisija za demokracijo s pomočjo prava (Beneška komisija), 8. februarja 1991. V: Hannum Hurst (ur.), *Documents on Autonomy and Minority Rights*. Dordrecht, Boston, London 1993: Martinus Nijhoff Publishers, 67–77.

Ustav Republike Srbije (iz leta 1990). V: *Kosovo: Pravo i politika (Kosovo u normativnim aktima pre i posle 1974. godine)* (1998). Beograd 1998: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 78–86.

Ustav SAP Kosova (iz leta 1974). V: *Kosovo: Pravo i politika (Kosovo u normativnim aktima pre i posle 1974. godine)*. Beograd 1998: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 38–48.

Ustav SFRJ (iz leta 1974). V: *Kosovo: Pravo i politika (Kosovo u normativnim aktima pre i posle 1974. godine)*. Beograd 1998: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 16–25.

Ustav Socijalističke Republike Srbije (iz leta 1974). V: *Kosovo: Pravo i politika (Kosovo u normativnim aktima pre i posle 1974. godine)*. Beograd 1998: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji 1998, 26–37.

Ustavni amandmani (iz leta 1968). Beograd: Službeni list SFRJ, br. 55/68.

KNJIGE IN SAMOSTOJNE PUBLIKACIJE:

BRUNNER, Georg (1996): *Nationality Problems and Minority Conflicts in Eastern Europe: Strategies for Europe*. Gütersloh: Bertelsmann Foundation Publishers.

Enciklopedija samoupravljanja (1979): Beograd: Savremena administracija in Izdavački centar Komunist.

KRSTIĆ, Branislav (2002): *Spasavanje kulturne baštine Srbije i Evrope na Kosovu i Metohiji*. Beograd: Koordinacioni centar Savezne vlade i Vlade Republike Srbije za Kosovo i Metohiju.

NIKOLIĆ, Pavle (1994): *Ustavno pravo* (Treće izmenjeno izdanje). Beograd: Novinsko-izdavačka ustanova Službeni list SRJ.

PETRIČ, Ernest (1984): *Pravica do samoodločbe: Mednarodni vidiki*. Maribor: Založba Obzorja.

PETROVIĆ, Ruža in Marina BLAGOJEVIĆ (1989): *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije (rezultati ankete sprovedene 1985–1986. godine)*. Beograd: Srpska Akademija nauka i umetnosti.

TATALOVIĆ, Siniša (1997): *Manjinski narodi i manjine*. Zagreb: IP »PROSVJETA« in SKD »PROSVJETA«.

VUKAS, Budislav (1978): *Etničke manjine i međunarodni odnosi*. Zagreb: Školska knjiga.

SEZNAM ČLANKOV IZ STROKOVNIH REVIJ IN ZBORNIKOV:

- BATAKOVIĆ, Dušan (2004): Kosovo i Metohija: decentralizacijom do Evrope. *Limes plus (Geopolitički časopis)* (2), 83–91.
- BERNHARDT, Rudolph (1981): Federalism and Autonomy. V: Yoram Dinstein (ur.), *Models of Autonomy* 23–31. New Brunswick and London: Tel Aviv University Press.
- BLAGOJEVIĆ, Marina (1991): Srpske seobe sa Kosova od kraja 60-ih godina: društveni činioci. V: Andrej Mitrović (ur.), *Srbi i Albanci u XX veku* (Ciklus predavanj 7. do 10. maj 1990), 423–41. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- BLAGOJEVIĆ, Marina (1996): Iseljavanje sa Kosova. V: Nebojša Popov (ur.), *Srpska strana rata*. Beograd: Republika, 232–67.
- DIMITRIJEVIĆ, Vojin (1996): Jugoslovenska kriza i međunarodna zajednica. V: Nebojša Popov (ur.), *Srpska strana rata*. Beograd: Republika, 687–713.
- GOATI, Vladimir (1997): The impact of parliamentary democracy on ethnic realtions in Yugoslavia, 1989–1995. V: Dušan Janjić (ur.), *Ethnic Conflict Management: The case od Yugoslavia*. Ravenna: Longo Editore, 53–95.
- HANNUM, Hurst in Richard B. LILICH (1981): The Concept of Autonomy in International Law. V: Yoram Dinstein (ur.), *Models of Autonomy*. New Brunswick and London: Tel Aviv University Press, 215–54.
- JANJIĆ, Dušan (1994): Nacionalni identitet, pokret i nacionalizam Srba i Albanaca, *Sukob ili dijalog: Srpsko-albanski odnosi i integracija Balkana* (Zbornik radova). Subotica: Otvoreni univerzitet, Evropski centar za rešavanje konflikata, 111–64.
- JEREMIĆ, Vuk (2005): Serbian Democracy's Deal for Kosovo and Metohia. *Review of International Affairs* LVI (1118), 3–10.
- JOSEPH, Edvard P. (2005): Back to the Balkans. *Foreign Affairs* 84 (1), 111–22.
- JOVIČIĆ, Miodrag (1991): Ustavnopravni položaj pripadnika albanske nacionalnosti u Jugoslaviji. V: Andrej Mitrović (ur.), *Srbi i Albanci u XX veku* (Ciklus predavanj 7. do 10. maj 1990). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 137–155.
- KOVÁCS, M. Mária (2003): Standards od self-determination and standards of minority-rughts in the post-communist era: a historical perspective. *Nations and nationalism* 9 (3), 433–48.

- KRISTAN, Ivan (1982): Ustavnopravni položaj autonomnih pokrajina u SFRJ. V: Ralević Zorica (ur.), *Nacionalno pitanje i socijalizam* (Zbornik radova). Beograd: Izdavačka radna organizacija Rad, 483–518.
- LUTOVAC, Zoran (2000): Evropski manjinski standard. V: *Autonomija i multietnička društva*. (Zbornik tekstova). Subotica: Otvoreni univerzitet, 71–88.
- PEŠIĆ, Vesna (1996): Rat za nacionalne države. V: Nebojša Popov (ur.), *Srpska strana rata*. Beograd: Republika, 3–60.
- POLZER SRIENZ, Mirjam (2000): Reprezentacija in participacija etničnih skupin v zakonodajnih organih. *Razprave in gradivo* št. 36–37, 227–54.
- RADOVIĆ, Zorica (2000): Manjine i teritorijalna autonomija. *Autonomija i multietnička društva* (Zbornik tekstova). Subotica: Otvoreni univerzitet, 89–104.
- SAMARDŽIĆ, Slobodan (1989): Diskusija. V: Slavko Gaber in Tonči Kuzmanić (ur.), *Zbornik Kosovo – Srbija – Jugoslavija*, 128. Ljubljana: Krt, Knjižnica revolucionarne teorije, Univerzitetna konferenca ZSMS.
- SOHN, Louis B. (1981): Models of Autonomy Within the United Nations Framework. V: Yoram Dinstein (ur.), *Models of Autonomy* 5–22. New Brunswick and London: Tel Aviv University Press.
- VASILJEVIĆ, A. Vladan (1994): Kosovo: Ostvarivanje i zaštita prava čoveka, *Sukob ili dijalog: Srpsko-albanski odnosi i integracija Balkana* (Zbornik radova). Subotica: Otvoreni univerzitet, Evropski centar za rešavanje konflikata, 66–100.
- ZAJMI, Gazmend (1994): Potpiskivanje albanskog pitanja kao faktor degradiranja i raspadanja Jugoslavije, *Sukob ili dijalog: Srpsko-albanski odnosi i integracija Balkana* (Zbornik radova). Subotica: Otvoreni univerzitet, Evropski centar za rešavanje konflikata, 176–87.

MARIJA JURIĆ PAHOR

LISA RETTL: PARTIZANSKI SPOMENIKI IN PROTIFAŠISTIČNA
KULTURA SPOMINJANJA NA KOROŠKEM

V knjižni zbirki *Nacionalsocializem in njegove posledice*, ki jo v imenu Raziskovalne skupnosti za zgodovino nacionalsocializma izdajajo Florian Freund, Bertrand Perz in Karl Stuhlpfarrer, je pri založbi Studienverlag, ki ima svoje sedeže v Innsbrucku, na Dunaju in v Bocnu, v prvi polovici leta 2006 izšla tretja knjiga z naslovom »PartisanInnenendenkmäler – Antifaschistische Erinnerungskultur in Kärnten« (Partizanski spomeniki – antifašistična kultura spominjanja na Koroškem). Avtorica knjige, zgodovinarica Lisa Rettl, v njej ob primeru prvega partizanskega spomenika v Šentrupertu pri Velikovcu, ki danes stoji pred Peršmanovo domačijo v Koprivni pri Železni Kapli, ponazarja kulturo spominjanja, posredovano prav skozi ta osrednji simbol, ki obeležuje protifašistični upor in osvoboditev koroških Slovencev, Koroške in Avstrije izpod nacizma.

Že sama zgodovina nastanka in razvoja spomenika napotuje na proces oblikovanja nacionalne diferenciacije od srede 19. stoletja, ki se je v skrajni meri stopnjevala po koroškem plebiscitu leta 1920, ko so koroški Slovenci definitivno postali narodna manjšina. In to v državi, ki je, tako kot njeni naslednici (od leta 1934 avtoritarna stanovska država in nato od leta 1938 z anšlusom razširjena nacistična Nemčija), samo sebe eksplicitno štela za nemško. Vse tri so skušale uveljaviti nacionalni princip, med seboj pa so se razlikovale samo v načinu in predvidenem tempu »etničnega čiščenja«. To je doživelo svoj višek v času nacizma, ki so se mu koroški Slovenci uprli z različnimi oblikami pasivnega in aktivnega odpora, nena zadnje z vključitvijo v OF. Odločilen povod za to vključitev je bil gotovo pregon okrog 1000 koroških Slovencev aprila 1942, pri katerem so, kot tudi pri drugih nacističnih akcijah, sodelovali krajevni predstavniki nacistične stranke (med njimi je bilo nemalo takih, ki so obvladali domače slovensko narečje, a so se iz različnih razlogov poistovetili z močjo stališč dominante nemškonacionalne oziroma nacistične skupine).

Prav pred tem ozadjem Lisa Rettl razgrinja svojo središčno predpostavko, ki je poudarjena tudi na hrbtni strani platnice knjige, in se glasi: nekdanji sovražniki so tudi danes, 60 let po koncu vojne, še vedno nasprotniki. Kultura spominjanja tako imenovanih »domovini zvestih« na eni strani in antifašističnih slovenskih partizanov na drugi pa je hkrati zrcalo avstrijske in koroške manjšinske politike. In to že takoj po koncu vojne. Denacifikacija je potekala na Koroškem počasi in medlo. Zunaj- in znotrajpolitična konstelacija je bila takšna, da je že vnaprej

preprečevala uspešnost politike OF, ki si je prizadevala za priključitev »Slovenske Koroške« k »matični državi« oziroma Jugoslaviji. Avtorica v tem sklopu opaza, da se slovenski diskurz tik po vojni pogosto opira na materinsko oziroma porajalno metaforiko, ki odgovarja tradicionalni funkcionalizaciji: oče oziroma očetnjava sta konotirana z državno instanco, ki izvaja represijo in germanizira, mati oziroma matica pa z nacijo (iz lat. *natio*, 'mat/ern/ica, roditeljica, na-roditeljica, boginja', ki pooseblja določen rod ali tudi mesto, regijo, mestno državo, op. M. J. P.), OF, Jugoslavijo, ki poraja, daje moč, hrani in je vedno povezana z nečim, kar še ni, a bo, namreč prihodnost v »obljubljeni deželi« onkraj travmatizacij, državi, ki je »čista«, ne pa »okužena« z genocidnimi (iz gr. *genos*, izvor, pokolenje, rod, ljudstvo + lat. *caedere*, moriti, usmrtiti, op. M. J. P) elementi. Pričakovanja se niso uresničila. Britanske začasne vojaške oblasti in sploh vse zahodne velesile ter Sovjetska zveza niso nameravale upoštevati priključitvenih teženj koroških Slovencev in so bile pripravljene obnoviti avstrijsko republiko v mejah, kakršne so bile pred anšlusom leta 1938. Dejansko so se koroški Slovenci že v prvem letu po osvoboditvi soočali z represijami in pritiski: več prepovedanih sestankov OF in drugih prireditvev, številne aretacije zaradi projugoslovanskih agitacij, nošenja slovenskih zastav in podobno. Leta 1947 je bila ustanovljena »Zveza domovini zvestih južnih Korošcev«, ki je imela za svoj politični cilj preprečitev slovenske udeležbe v upravi in ohranitev kontinuitete »tretjega rajha«.

Kot kriminalka se analogno bere teoretsko in metodološko domiselna in s pomočjo številnih primarnih (časopisnih, arhivskih, med njimi žandarmarijskih in župnijskih, intervjujskih in drugih) in sekundarnih virov izjemno skrbno in podrobno raziskana in rekonstruirana zgodovina nastanka in razvoja prvega partizanskega spomenika, ki ga je Zveza koroških partizanov postavila na pokopališču v Šentrupertu pri Velikovcu, in ga slovesno odkrila 26. oktobra 1947. Pred bralko in bralcem se odpira dognano znanstveno delo, ki vnaša kompleksne in večstranske možnosti branja v navidezno enoznačno in neovrgljivo podobo, ki jo imajo številni ljudje o spomeniku oziroma o kulturi spominjanja, ki jo Lisa Retzl zgošča prav okrog njega. Spomenik učinkuje kot neke vrste *nervus rerum*, ki vse do danes buri koroške duhove in razdvaja ljudi vzdolž »nemških« in »slovenskih« oziroma večinsko-manjšinskih narod/nost/nih linij, pa čeprav ne (več) nujno povsod in ne vedno z isto intenziteto.

Partizanski spomenik, postavljen pri masovnem grobišču za 83 partizanskih borcev, ki so padli v bojih na bližnji Svinški planini, je bil leta 1953 razstreljen, posebnost pri tem pa je bila, da je bilo uničenje obeležja napovedano. Kljub temu storilcev nikoli niso prijeli, čeprav so na avstrijskem notranjem ministrstvu ustanovili posebno preiskovalno komisijo. Slovenci pa so doživeli poraz tudi pri sicer mednarodno zajamčeni zahtevi, da se spomenik v celoti obnovi takšen, kakršen je bil pred detonacijo. Tema je bila sicer dvakrat celo na dnevnem redu ministrskega sveta, na koncu pa je ta odločil, naj se postavi manj provokativno obeležje: name-

sto okrog dva metra visokih razstreljenih bronastih plastik treh partizanov – med njimi, kar je veljalo za še posebej izzivalno, ženska v samozavestni pozi z brzo-strelko – so na kamnit podstavek z napisom »Padlim za svobodo v borbi proti fašizmu«, ki ga atentat ni prizadel, postavili žaro.

Iz knjige Lise Rettl izhaja, da je na Koroškem tudi sicer prisotna izrazita nestrpnost do partizanskih spomenikov (skupaj naj bi jih bilo 51). Gre večinoma za nagrobne spomenike na pokopališčih ter za spomenike v odročnih krajih. Oboji so nastali v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Ti spomeniki, ki jih avtorica predstavi tudi z napisi, nimajo statusa javnega spominskega kraja in so pogosto tarče različnih skrunitvenih dejanj vse tja do uničenja. Avtoričina analiza kaže, da so tudi ta nasilna dejanja potekala pod implicitno »zaščito« vlade oziroma vladnih organov, kot so to policija, tožilstvo, sodstvo. Le v enem samem primeru, ki se nanaša na sestrelitev spomenika na Robežah 16. 9. 1973 pri Apačah, so storilce izsledili in jim dodelili med 6 in 15 meseci zaporne kazni.

Zanimivo je, da je prihajalo do skrunitev ali uničenj spomenikov zlasti v časih silno spolitiziranih kontekstov, ki so sovpadali s težnjo obrambe ali »torpediranja« manjšinskih pravic. Pravkar omenjeni spomenik na Robežah je bil razstreljen med »napadi na krajevne napise« (*Ortstafelsturm*), partizanski spomenik na Komlju pa med pogajanji okrog izvajanja Zakona o narodnih skupinah, ki je bil sprejet julija 1976. (Zakon je predvideval novelo o štetju prebivalstva, ki je predvidevala tajno poizvedovanje o maternem jeziku. Verjetno je tudi razstrelitev spomenika soprispevala k temu, da so mnogi Avstrijci po vsem ozemlju države to poizvedovanje iz solidarnosti do Slovencev uspešno bojkotirali; izidi štetja so bili neuporabni.) Sestrelitev obeh spomenikov je spremljala tudi vrsta oskrnitev partizanskih grobov.

Do sestrelitve prvega partizanskega spomenika v Šentrupertu pri Velikovcu je prišlo poltretji mesec po jubilejni proslavi 700-letnice »plebiscitnega mesta« Velikovec, ki je potekala od 13. do 21. junija 1953. Velikovec se je tedaj predpostavljal kot že od nekdaj trdno in povsem nemško mesto (*kerndeutsche Stadt*). Propaganda je nastopala proti »prisilni« uredbi o šolskem jeziku iz leta 1945, ki je predvidevala obvezno dvojezičnost za otroke obeh narodnosti. Izstopala je, kot tudi še leta pozneje in mestoma vse do danes, z apokaliptičnimi scenariji o »krvoločnosti« Titovih čet in partizanov, ki jih je vztrajno izenačevala s komunisti ali tito-komunisti. Širila je vest, da se je »pravšnja« vojna začela šele po letu 1945 in tako minimalizirala ali negirala osebno vlogo in individualno odgovornost domačih NS-protagonistov pri nacističnem terorju in vojnih zločinih. Vztrajala je, da pohlep Jugoslavije in domačih, narodno opredeljenih Slovencev po »slovenski Koroški« še ni zamrl in tako odločilno pripomogla k stalni navzočnosti »koroškega prastrahu«. Ta je v obdobju pogajanj za državno pogodbo in ob zaostrovanju hladne vojne v dozdevno – z današnjega vidika – iracionalnih govoricah dobil znači-

len izraz. Fikcija (ponovnega) nasilnega vkorakanja in (ponovnega) pollaščenja Koroške je privedla do tega, da se je bojazen »med domovini zvestimi prebivalci« stopnjevala do mere, kot je to ob priliki omenjenega slavlja seizmografsko zaslutil dr. Luka Sienčnik, »da bi najraje razstrelili spomenik«. Da je bila ta »slutnja« tudi dejansko prisotna, je avtorici leta 2001 potrdila prebivalka Velikovca: »Vsi smo bili za to, da se spomenik sestrelji.« Ta nasilni akt se ji je zdel potreben, kajti »če bi imeli Slovenci več pravic, potem bi pokalo (bi bil boj, ponovna [zasedba])«.

Lisa Retzl predpostavlja, da hegemonialni diskurz na Koroškem partizanske spomenike vse do danes obravnava kot znake, ki signalizirajo »slovenizacijo« in željo po inkorporaciji dvojezičnega ozemlja Koroške v »Veliko Jugoslavijo« ali medtem Slovenijo. Toda od kod, se sprašuje, takšne plakativne vrednostne sodbe, ko pa bi jih bilo mogoče narisati bistveno bolj diferencirano? Denimo tako kot je to po osvoboditvi storila Provizorična koroška deželna vlada, ki je pohvalno ocenila zasluge koroških Slovencev proti nacistični oblasti, in izrazila občudovanje do njihovega »herojskega osvobodilnega boja«?

Avtorica vidi glavni vzrok za tovrstne sodbe v dejstvu, da so koroški Slovenci in še posebej slovenski partizani, jugoslovanske ozemeljske zahteve zaradi negativnih izkušenj v prvi avstrijski republiki in pod nacizmom sprva podpirali, poudarja pa, da so se tej politični drži, leta 1949 z rešitvijo mejnega vprašanja v prid Avstrije in najpozneje leta 1955 z ratifikacijo Avstrijske državne pogodbe, povsem odpovedali. Avtorica tudi poudarja, da je slovenski partizanski odpor prispeval (priznано po visokih avstrijskih politikih v pogajanjih za državno pogodbo) k osvoboditvi Avstrije izpod okov »tretjega rajha« in – v povezavi s teritorialnimi zahtevami, ki jih je postavljala Jugoslavija po koncu vojne – k sprejemu člena 7 (manjšinske zaščite) v državno pogodbo, v »zameno« za to, da območje ni bilo priključeno Jugoslaviji. Kljub temu pa avtorica sugerira, da tovrstna argumentacija ne spodbuja identifikacije z antifašističnim odporom ter partizanskimi spomeniki ali zavesti o nacističnem nasilju nad koroškimi Slovenci. O kritičnem prisvajanju nacionalsocialistične preteklosti, tako avtorica, v uradni Avstriji in še posebej v uradni Koroški ni ne duha ne sluha. Nasproti si stojita dve kulturi spominjanja: ena, ki stoji pod urokom nemškonacionalne tradicije in se v prav uglašnem tonu – kot da bi bili med drugo svetovno vojno in nacizmom vsi opravljalci dolžnosti – čuti zavezana spominom na »zgubljeno vojno«, padle *vermahta* ter »junake, ki se vračajo domov«; druga, značilna za pripadnike slovenske narodne skupnosti, ki tradira pregon, deportacije in partizanski upor.

K temu bi lahko pripomnili, kar Lisa Retzl v prid te dihotomne teze zamolči, da je med debato o Waldheimu proti koncu osemdesetih let v Avstriji prišlo do preobrata v soočanju z avstrijsko polpreteklo zgodovino. Teza, da je bila »suverena Avstrija prva žrtev nacističnega režima« je doživela tako v zgodovinopisju kot v javno-političnem diskurzu močna prevpraševanja. Sam zvezni predsednik

Thomas Klestil je prav pred ozadjem diskusije o njegovem predhodniku novembra 1994 v izraelskem parlamentu Knesset govoril o »potlačitvi«, o »manjkajočem nepriznanju popolne resnice« in priznal: »Vemo, da smo prevečkrat govorili le o tem, da je tedaj Avstrija kot prva država zgubila svojo svobodo in neodvisnost pod nacionalsocializmom – a veliko preredko tudi o tem, da so bili nekateri najhujši krvniki nacistične diktature Avstrijci.« (*Der Standard*, 16. 11. 1994)

Poblize gledano tudi obnovitev prvega partizanskega spomenika v Šentrupertu pri Velikovcu, ki ga je Zveza koroških partizanov leta 1983 obnovila in postavila pred Peršmanovo domačijo v Koprivni pri Železni Kapli, visoko v samotah gozdnatega Lobnika, signalizira zasuk. Spomin na padle partizane na Svinški planini, ki niso bili zgolj Slovenci, ampak tudi Avstrijci, Francozi, Poljaki, Rusi in drugi, se je tako »spojil« z zločinom nad enajstimi člani Peršmanove družine in se s tem prikazal v širšem zgodovinskem kontekstu nacistične strahovlade na Koroškem. O tem govori tudi obnova Peršmanove domačije v »spominski dom« in muzej ter spominska slavlja, ki se od leta 1987 naprej redno odvijajo ob nedeljskih popoldnevih v zadnjem tednu junija. Kot poudarja Lisa Rettl, so kot slavnostni govorniki nastopale pretežno osebnosti iz znanosti in politike. Poleg predstavnikov slovenske narodne skupnosti so bili to denimo leta 1993 in 1994 Josef Hesoun (Zvezno ministrstvo za delo in socialo / SPÖ), ki je svojo prisotnost leta 1993 tik pred prireditvijo odpovedal (nadomeščal ga je višji svetnik dr. Kurt Wegscheider). Kaže pa, da se je strah pred stikom z nekdanjimi partizani in takšnimi ali drugačnimi žrtvami nacizma po letu 2000 sprostil. Slavju je leta 2002 kot častni gost in glavni govornik prisostvoval nekdanji finančni minister Ferdinand Lacina, v funkciji Avstrijske lige za človekove pravice, leta 2005 notranji minister Caspar von Einem in leta 2005 podpredsednica avstrijskega parlamenta Barbara Prammer.

Zavest, da so tudi Avstrijci izvajali nacistična grozodejstva, postaja – pa čeprav ne toliko na Koroškem kot v nekaterih drugih zveznih deželah – tako rekoč nov običaj. Mimo muzealskega dela, pri katerem je skupaj z Zvezo koroških partizanov angažirana tudi celovška univerza (Inštitut za zgodovino / Oddelek za sodobno zgodovino in Inštitut za izobraževalne vede), skuša Društvo Peršman vključiti tudi alternativne oblike memorialne kulture. Dokaj uspešen začetek predstavlja dokumentarna igra »Enajst duš za enega vola«, ki jo je leta 2003 na podlagi sodnijskih protokolov in izjav preživelih ob nacističnem zločinu na Peršmanovi domačiji 25. aprila 1945, ubesedila in zrežirala Tina Leisch. Dokumentarec, ki v igri nakazuje tudi zamude pri razkrinkavanju zločina, je dobil v okviru zgornjeavstrijskega kulturnega festivala »Festival regij 2003« pod naslovom »Umetnost sovraštva« pospeševalno nagrado. Dokumentarno igro, ki so jo najprej predvajali v šestih zgornjeavstrijskih krajih, nekdanjih nacističnih krajih smrti, so jeseni istega leta uprizorili tudi na Koroškem (Železna Kapla, Celovec, Beljak) in Dunaju.

Poudariti je treba, da je gledališka publika dokumentarno igro doslej sprejemala z naklonjenostjo (vedno razprodane dvorane), naletela pa je tudi na pozitiven odmev tako v zgornjeavstrijskih kot tudi v avstrijskih (na primer ZiB 1, ORF) in koroških lokalnih medijih. Lisa Rettl ob tem ugotavlja – in treba ji je pritrditi – da Peršmanova domačija 60 let po storjenem nacističnem zločinu / zločinih dejansko izstopa iz tirov stigmatizacije in redukcije na izključno »slovensko« percipirani spominski kraj in da postaja »avstrijska« tema.

Knjiga Lise Rettl ima večplasten pomen. Zasnovana je tako, da ni aktualna le za avstrijsko in slovensko zgodovinsko stroko, temveč tudi za politično zainteresirano javnost. Poleg tega posreduje doslej zanemarjeno temo zgodovinskih raziskav o partizanskih spomenikih in širše, o kulturah spominjanja. Upati je, da bodo izsledki knjige spodbujali k nadaljnjim raziskovalnim projektom in dajali impulze izročilom in težnjam, s katerimi se je mogoče upreti tako recidivom nacizma kot tudi tisti sodobni politiki, ki ji Tonči Kuzmanić pravi »postfašizem«. To se zdi pomembno še posebej zdaj, v časih, ko sicer ni dvoma o pošastnosti nacističnih zločinov, a se kljub temu vedno kdo sprašuje: Ali ne obstajajo zločini podobnih razsežnosti v zgodovini sosednjih narodov ali narodnosti? Slutnja, da se za takšnimi in podobnimi vprašanji lahko skrivajo prizadevanja, ki bi hotela nekako opravičiti ali vsaj omiliti nacionalsocializem, se po branju knjige Lise Rettl vsiljuje kot upravičena.

BIBLIOGRAFIJA SODELAVCEV INŠTITUTA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA ZA LETO 2005

SONJA KURINČIČ MIKUŽ

ROMANA BEŠTER

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

The role of research on immigrant integration and integration policies in the future of ethnic studies : referat na ECPR general conference III. [Elektronski vir] / Romana Bešter.

V: ECPR General Conference III. [Elektronski vir]. - Budapest : European Consortium for Political Research, 8.-10. september 2005. (Objavljeno na internetni strani <http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/generalconference/budapest/index.aspx>)

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

Percepcije slovenske integracijske politike : zaključno poročilo / uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek ; [sodelavci Romana Bešter ... et al.]. - 2. natis. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2005. - 791 str. ISBN 961-6159-24-0

3.16 Vabljen predavatelj na konferenci brez natisa

Integracija in integracijske politike : vabljeni prispevek na znanstveni konferenci ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja - Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja : delovna skupina Manjšine danes in jutri: dejavniki združevanja in razločevanja v Evropi in v svetu / Romana Bešter. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

3.25 Druga izvedena dela

Immigrant policies - different models, the EU context and the relevance for the countries of South-Eastern Europe : predavanje na mednarodnem seminarju On divided societies VIII: Strategies of integration, Dubrovnik, 19.-29. aprila 2005 / Romana Bešter.

MARTINA BOFULIN

Biografija

Rojena 1977 v Rogaški Slatini. Leta 2002 je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani diplomirala iz geografije in leta 2004 iz sinologije. Med študijem (leta 2001) se je izobraževala na Pedagoški Univerzi v Yunnanu, LR Kitajska. Od leta 2004 študentka podiplomskega študija Politologije – etničnih študij Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani in od novembra 2005 zaposlena na Inštitutu za narodnostna vprašanja kot mlada raziskovalka. Področja dela: mednarodne migracije, kitajski migranti, transnacionalizem.

1.22 Intervju

“Nimam časa. Cele dneve delam” : Kitajci v Sloveniji: previdni, nezaupljivi, pred 60. letom se vrnejo domov / Martina Bofulin ; [pogovarjala se je] Maja Čepin Čander.

V: Dnevnik. - ISSN 1318-0320. - Letn. 55, št. 342 (17. dec. 2005), str. 40-41.

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

Home away from home? Chinese in Slovenia : prispevek na mednarodni konferenci International convention of Asia scholars 4 (ICAS 4) / Martina Bofulin. - Shanghai : Shanghai Academy of Social Sciences, 20. - 24. avgust 2005

SARA BREZIGAR

1.01 Izvirni znanstveni članek

Etnična diskriminacija na trgu delovne sile : dileme in izzivi pri ugotavljanju obstoja etnične diskriminacije na notranjem trgu delovne sile / Sara Brezigar.
V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 47 (2005), str. 168-189.

1.04 Strokovni članek

Zaposljivost je odgovornost posameznika / Sara Brezigar.

V: Finance. - ISSN 1318-1548. - Št. 10 (15. jan. 2006), str.

Kako nagrajujete? : z dobro zastavljenimi sistemi nagrajevanja lahko dosežete sanjske učinke / Sara Brezigar.

V: Manager. - ISSN 0353-8079. - Št. 2 (feb. 2005), str. 44-45

3.11 Radijski ali TV dogodek

Promocija jezikovne manjšine : oddaja Poti raziskovanja / Sara Brezigar ; [pogovor je vodila] Zaira Vidali. - Trst : Radio Trst A, 4. maj 2005

3.16 Vabljen predavanje na konferenci brez natisa

Vrednota različnosti s perspektive razlik med spoloma : prispevkom na delavnici Ženska imigracija v Furlaniji Julijski Krajini in Sloveniji (program evropske pobude INTERREG III - ITA-SLO 2000-2006 enake možnosti na področju Alpe-Adria) / Sara Brezigar. - Videm, 22. oktober 2005

MARJETA GOSTINČAR-CERAR

Prevajalec

Astrologija za današnji čas : [spoznajte svojo osebnost, izkoristite pravi čas za spremembe in odkrijte smisel življenja] / Joanna Watters ; [prevedla Marjeta Gostinčar Cerar]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005. - 160 str. ISBN 86-11-17317-1

Dobrote iz shrambe : ilustrirani vodnik za shranjevanje, vlaganje in stekleničenje / Elisabeth Lambert Ortiz in Judy Ridgway ; [prevedla Marjeta Gostinčar

Cerar]. - [Ekskluzivni klubski ponatis]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005. - 143 str. ISBN 86-11-14367-1

Enciklopedija skrivnosti 2 / Colin in Damon Wilson ; [prevedla Marjeta Gostinčar-Cerar]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005. - 301 str.

ISBN 86-11-17128-4

Pilotova žena / Anita Shreve ; [prevedla Marjeta Gostinčar Cerar]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005. - 306 str. - (Zbirka Žepnice) ISBN 86-11-17190-X

Poletni sestri / Judy Blume ; [prevedla Marjeta Gostinčar Cerar]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005. - 467 str. - (Zbirka Žepnice) ISBN 86-11-17270-1

Fenomen Harryja Potterja ali čemu toliko hrupa? / Jack Zipes ; prevedla Marjeta Gostinčar Cerar.

V: Otrok in knjiga. - ISSN 0351-5141. - Št. 62 (2005), str. 5-17.

Prevajalec povzetka

Gostinčar-Cerar, Marjeta (prevajalec povzetka 1991-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

Bralni izzivi mladinske književnosti / Igor Saksida ; [prevodi povzetkov] Marjeta Gostinčar Cerar. - Domžale : Izolit, 2005. - 216 str. - (Zbirka Zrenja) ISBN 961-6279-92-0

DANIJELO GRAFENAUER

Biografija

Rodil se je 22. maja 1976 v Mariboru. Maturiral je 1995 na Prvi gimnaziji v Mariboru. Na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru je diplomiral leta 2003 in si pridobil naziv profesor zgodovine in geografije. V času študija je v programu Socrates – Erasmus en semester študiral na Univerzi v Celovcu. Izsledke svoje diplomske naloge *Akademija slovenskih bogoslovcev v Celovcu in kratka biografija Podgorca, Ražuna in Limpla* je objavil v zborniku *Eliten und Nationwerdung : Elite in narodovanje* (2003). 2002-2005 je poučeval na Osnovni šoli v Framu. 1. novembra 2005 se je zaposlil na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani kot mladi raziskovalec. Po opravljenih izpitih na podiplomskem magistrskem študiju zgodovine na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru se je 7. marca 2006 vpisal na direktni doktorski študij.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Prof. dr. Matjaž Klemenčič srečal Abrahama / D.G.

V: Novice. - ISSN Y504-7862. - Št. 39 (7. okt. 2005), str. 8.

Strokovni simpozij dr. Ángela Piskernik (1886-1967), koroška slovenska botaničarka in naravovarstvenica / Danijel Grafenauer.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 47 (2005), str. 260-265.

3.16 Vabljenost predavanje na konferenci brez natisa

Delo v narodnoobrambnih organizacijah, posebej v Klubu koroških Slovencev : predavanje na simpoziju Dr. Ángela Piskernik (1886-1967), koroška slovenska botaničarka in naravovarstvenica / Danijel Grafenauer, Janez Stergar. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja ... [etc.], 8. november 2005

BORIS JESIH

1.01 Izvirni znanstveni članek

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v dveh obmejnih mestih - primer Nova Gorica (SI) - Gorica (IT) : predstavitev izbranih rezultatov raziskave (študija primera) / Sonja Novak Lukanovič...[et al.].

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 46 (2005), str. 76-99.

1.04 Strokovni članek

Med državo in narodom : o položaju koroških Slovencev od leta 1920 do današnjega dne in o odnosu Slovenije do Avstrije / Boris Jesih.

V: Novice. - ISSN Y504-7862. - Št. 19 (13. maj 2005), str. IV-V.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljenost predavanje)

Narodne manjšine med tradicijo in sodobnostjo / Boris Jesih.

V: Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev / [Hrsg. Katalin Munda Hirnök & Susanne Weitlaner]. - Graz : Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark ; Laafeld = Potrna : Pavelhaus = Pavlova hiša, 2005. - (Wissenschaftliche Schriftenreihe des Pavelhauses ; Bd. 9). - ISBN 3-900181-13-6. - Str. 9-19.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije : IV. del: Slovenci v zamejstvu in po svetu : novosti iz Ljubljane / Boris Jesih.

V: Novice. - ISSN Y504-7862. - Št. 29 (22. jul. 2005), str. 2.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Problemi manjšin terjajo resne strokovne presoje : dr. Boris Jesih, predsednik Upravnega odbora INV / Boris Jesih.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 61, št. 265 (13. nov. 2005), str. 20.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Osem desetletij Inštituta za narodnostna vprašanja : intervju v oddaji Osmi dan, oddaja o kulturi, TV Slovenija, I. program, 17. november 2005 / Mitja Žagar, Boris Jesih, Janez Stergar ; [prispevek je pripravila] Nataša Globočnik. - Ljubljana : TV Slovenija, 2005

Pogovor o izvedbi terenske raziskave Percepcije kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih: Lendava/Lendva (Slovenija) in Monošter/Szentgotthárd (Madžarska) : oddaja Sotočje / Katalin Munda Hirnök, Boris Jesih, Sonja Novak Lukanovič ; Ernest Ružič. - Ljubljana : Radio Slovenija, 23. maj 2005

Pol stoletja avstrijske državne pogodbe : oddaja Sledi časa, Ljubljana, 13. mar. 2005 / Dušan Nečak, Boris Jesih ; [oddajo je pripravil in vodil] Janko Saradjen. - Ljubljana : Radio Slovenija, 2005

3.16 Vabljen predavanje na konferenci brez natisa

Erinnerungspolitik in Slowenien im Spiegel der politischen Veränderungen : referat na simpoziju Politik mit dem Gedenken / Boris Jesih. - Oberwart : RE.F.U.G.I.U.S - Rechnitzer Flüchtlings- und Gedenkinitiative und Stiftung, 19.-20. marec 2005

Narodne manjšine - priložnost ali ovira pri prekomejnem sodelovanju po vstopu Slovenije v Evropsko unijo : referat na posvetu ob 50. obletnici ustanovitve in občnem zboru Zveze slovenskih organizacij Perspektive slovenske narodne skupnosti na Koroškem / Boris Jesih. - Celovec : Zveza slovenskih organizacij, 18. marec 2005

3.25 Druga izvedena dela

80-letnica Inštituta za narodnostna vprašanja : predstavitev ob 80-letnici INV / Janez Stergar, Boris Jesih, Marija Jurić Pahor ; [organizirali] Sergij Pahor ... [et al.]. - Trst : Društvo slovenskih izobražencev, 30. maj 2005

Die Präsentation des publizistischen Tätigkeit des Instituts : predstavitev ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja na Dunaju / Boris Jesih. - Dunaj : Slovenski znanstveni inštitut, 5. april 2005

Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja - znanstvena konferenca ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja : delovna skupina Raziskovanje etničnih odnosov (etničnosti) in manjšin v sosednjih državah in svetu / moderator Boris Jesih ; poročevalec in diskutant Janez Stergar; diskutant Jernej Zupančič. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja - znanstvena konferenca ob osemdesetletnici Inštituta za narodnostna vprašanja / [organizirali] Albina Nečak Lük ... [et al.]. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

Pogovor o aktualnem stanju človekovih pravic, preprečevanja diskriminacije in vzpodbujanja strpnosti na področju OVSE / sodelovali so Gert Weisskirchen, Anastasia Crickley in Omur Orhun ; pogovor sta vodila Mitja Žagar in Vera Klopčič; [organizirali] Mitja Žagar, Boris Jesih in Nada Vilhar. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 5. december 2005

Svečana otvoritev izpostave Inštituta za narodnostna vprašanja v Lendavi / [prireditev organizirali] Attila Kovács ...[et al.]. - Lendava : INV, 16. november 2005

Svečanost ob osemdesetletnici Inštituta za narodnostna vprašanja / [prireditev organizirali] Albina Nečak Lük ...[et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 17. november 2005

Urednik

Jesih, Boris (glavni in odgovorni urednik 1992-)

Koroški vestnik (ISSN 1318-1866). - Ljubljana

Jesih, Boris (odgovorni urednik 1992-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

Jesih, Boris (član uredniškega odbora 1992-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

Prevajalec

Veliki splošni leksikon / urednik Aleš Pogačnik. - Elektronska izd. na plošči CD-rom. - Ljubljana : DZS, 2005. - (Slovarji DZS) ISBN 86-341-3085-1

Konzultant

Artikel 7 - unser Recht! = Pravica naša! Člen 7 / ein Film von Thomas Korschil und Eva Simmler. - [Wien] : Navigator Film, 2005. - 1 videokaseta (83 min)

MARIJA JURIC-PAHOR

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljeni predavanja)

The past that will not pass. Trauma as a historical experience : the case of the Slovenes in Italy / Marija Jurić Pahor.

V: Beyond camps and forced labour / editors Johannes-Dieter Steinert, Inge Weber-Newth. - Osnabrück : secolo Verlag, 2005. - ISBN 3-929979-73-X. - Str. 423-435.

Erinnerungspolitik in Italien im Generationenwechsel : referat na simpoziju Politik mit dem Gedenken / Marija Jurić Pahor.

V: Politik mit dem Gedenken [Elektronski vir]. - Oberwart : RE.F.U.G.I.U.S - Rechnitzer Flüchtlings- und Gedenkinitiative und Stiftung, 19.-20. marec 2005.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Geburtsmetaphern. Gedanken zur Entbettung und (Neu)Einbettung jenseits vertrauter Fixpunkte und Grenzen / Marija Jurić Pahor.

V: Auf der Suche nach hybriden Lebensgeschichten / Elka Tschernokoshewa, Marija Jurić Pahor (Hg.). - Münster ; New York ; München ; Berlin : Waxmann, cop. 2005. - (Hybride Welten ; 3). - ISBN 3-8309-1543-8. - Str. 43-112.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Christoph Cornelißen, Lutz Klinkhammer in Wolfgang Schwentker (izd.): Erinnerungskulturen. Deutschland, Italien und Japan seit 1945. Kulture spominjanja. Nemčija, Italija in Japonska po letu 1945. Fischer

Taschenbuch, Frankfurt am Main 2003, 368 str., ISBN: 3-596-15219-4 /
Marija Jurić Pahor.
V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 46 (2005), str. 242-245.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Razgovor o referatu "Triest, Stadt der Spiegel. Reflexionen über Nationalität, Interkulturalität und Geschlecht" ter o raziskovalnem delu ob priliki Mednarodne znanstvene konference "kultur.räume-frauen.männer" : oddaja Divan / Marija Jurić Pahor ; [oddajo je vodila] Jana Kacianka Jelen. - Celovec : Radio Agora, 9. marca 2005

3.16 Vabljen predavanje na konferenci brez natisa

Memorija in spomin v času globalizacije : vabljeni prispevek na znanstveni konferenci ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja - Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja : delovna skupina Raziskovanje odnosov etničnosti in manjšin v Republiki Sloveniji / Marija Jurić Pahor. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

Triest, Stadt der Spiegel. Reflexionen über Nationalität, Interkulturalität und Geschlecht : referat na mednarodni znanstveni konferenci "Kultur-räume - frauen.männer" / Marija Jurić Pahor. - Celovec : Alpen-Adria-Universität Klagenfurt/Univerza v Celovcu, 8.-10. marca 2005

3.25 Druga izvedena dela

80-letnica Inštituta za narodnostna vprašanja : predstavitev ob 80-letnici INV / Janez Stergar, Boris Jesih, Marija Jurić Pahor ; [organizirali] Sergij Pahor ... [et al.]. - Trst : Društvo slovenskih izobražencev, 30. maj 2005

Urednik

Auf der Suche nach hybriden Lebensgeschichten : Theorie, Feldforschung, Praxis / Elka Tschernokoshewa, Marija Jurić Pahor (Hg.). - Münster ; New York ; München ; Berlin : Waxmann, cop. 2005. - 292 str. - (Hybride Welten ; 3) ISBN 3-8309-1543-8

ŠPELA KALČIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

Changing contexts and redefinitions of identity among Bosniaks in Slovenia / Špela Kalčič.

V: Balkanologie. - ISSN 1279-7952. - Letn. 9, št. 1/2 (2005), str. 149-171.

“Tko je tko, kt en Johan, recimo en Johan, ampak je Musliman” : bošnjaški diskurzi o Islamu / Špela Kalčič.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 47 (2005), str. 190-222.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Different attitudes towards veiling among Bosn[i]aks in Slovenia / Špela Kalčič.

V: Kuckuck. - Graz : Institut für Volkskunde und Kulturanthropologie, 2005. - (Kuckuck ; 2/2005). - ISBN 3-901270-14-0. - Letn. 20, št. 2 (2005), str. 56-61.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Muslimani v Sloveniji : intervju v radijski oddaji Podalpski selam / Špela Kalčič ; [pogovarjal se je] Admir Baltić. - Ljubljana : Radio Študent, 16. oktober 2005

3.14 Predavanje na tuji univerzi

Veiling in Slovenia : vabljen predavanje na kolokviju Chancen und Grenzen von Wissen und Kommunikation (Institutskolloquium zum Themenschwerpunkt des Studienjahrs) / Špela Kalčič. - Wien : Institut für Europäische Ethnologie der Universität Wien, 19. april 2005

3.25 Druga izvedena dela

Hiša svetov : predstavitev medkulturnih delavnic in info-kulturnega centra : predavanje na teoretskem seminarju Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo / Nina Vodopivec ... [et al.]. - Ljubljana : Filozofska fakulteta, 23. marec 2005

Processes of ethnic differentiation in Slovenia : predstavitev projekta Procesi etničnega razlikovanja v Sloveniji: soočenje percepcij (nosilka dr. Irena Šumi) ob

80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja, Dunaj, Slovenski znanstveni inštitut, 5. april 2005 / Špela Kalčič. - Dunaj : Slovenski znanstveni inštitut, 5. april 2005

Terensko delo: vir antropološkega znanja - Uvod v antropologijo obleke : vabljeni predavanje za študente Studiuma Generale / Špela Kalčič. - Koper : Univerza na Primorskem - Fakulteta za humanistične študije, 11. april 2005

Ženske in islam - uvod v antropologijo islama : vabljeni predavanje za študente Sociologije spola / Špela Kalčič. - Dunaj : Slovenski znanstveni inštitut, 5. april 2005

Diskutant

“Druga generacija” - koliko tuja in kako domača? : razprava na okrogli mizi / [diskutanti] Mojca Medvešek ...[et al.] ; [moderator] Admir Baltić. - Jesenice : Mirovni inštitut, 14. december 2005

“Druga generacija” - koliko tuja in kako domača? : razprava na okrogli mizi / [diskutanti] Mojca Medvešek ...[et al.]. - Ljubljana : Mirovni inštitut, 23. november 2005

MATJAŽ KLEMENČIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

Delovanje makedonskih izseljencev iz ZDA in Kanade za neodvisnost in mednarodno priznanje Makedonije / Matjaž Klemenčič.

V: Studia Historica Slovenica. - ISSN 1580-8122. - Letn. 5, št. 1/3 (2005), str. 585-605.

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

International community and the crisis in the former Yugoslavia from the war for Slovenia to Dayton : [povzetek] / Matjaž Klemenčič.

V: Program, abstracts, excursions / International Conference Dayton - Ten Years after. Conflict Resolution and Co-operation Perspectives, Koper, 24. 11. 2005, Sarajevo, 29. 11.-01. 12 2005. - Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno raziskovalno središče = Capodistria : Università dell litorale, Centro di Co-operation perspectives. - (Glasnik ZRS Koper, ISSN 1318-9131 ; letn. 10, št. 8). - Str. 83-85

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

How changes in the political map of East-Central Europe and the former Soviet Union are reflected in answers about ancestry by the U.S. population in the 1990 and 2000 censuses / Matjaž Klemenčič.

V: Globalizirana Evropa / zbral in uredil Anton Gosar. - Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2005. - (Knjižnica Annales Majora). - ISBN 961-6033-68-9. - Str. 55-72.

Slovenes as immigrants, members of autochthonous minorities in neighboring countries and members of multiethnic states (1500-1991) / Matjaž Klemenčič.

V: Languages and identities in historical perspective / edited by Ann Katherine Isaacs. - Pisa : Università, Plus, cop. 2005. - (Clioh's workshop III ; 10). - ISBN 88-8492-374-3. - Str. 97-124.

The role of Slovene diaspora in South-Eastern Europe as a possible bridge between European Union and South-Eastern Europe / Matjaž Klemenčič.

V: Slovenija po letu 2004 / zbral in uredil, edited by Milan Bufon. - Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2005. - (Knjižnica Annales Majora). - ISBN 961-6033-69-7. - Str. 371-382

Srbi na Hrvaškem, 1914-1945 / Matjaž Klemenčič.

V: Stiplovškov zbornik / uredil Dušan Nečak. - Ljubljana : Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005. - (Historia ; 10). - ISBN 961-237-119-9. - Str. 211-226.

1.17 Samostojni strokovni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Pozivi in zahvale funkcionarjev iz Slovenije slovenskim izseljencem / Matjaž Klemenčič.

V: Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije) / [zbrali, uredili in uvodne študije k dokumentom napisali] Matjaž Klemenčič ... [et al.]. - Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2005. - (Viri, ISSN 0353-9849 ; št. 20). - ISBN 961-6143-20-4. - Str. 23-36.

Delovanje slovenskih izseljencev v ZDA za neodvisno Slovenijo / Matjaž Klemenčič.

V: Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije) / [zbrali, uredili in uvodne študije k dokumentom napisali] Matjaž Klemenčič ... [et al.]. - Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2005. - (Viri, ISSN 0353-9849 ; št. 20). - ISBN 961-6143-20-4. - Str. 85-156.

Delovanje slovenskih izseljencev v Avstraliji za neodvisno Slovenijo / Matjaž Klemenčič.

V: Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije) / [zbrali, uredili in uvodne študije k dokumentom napisali] Matjaž Klemenčič ... [et al.]. - Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2005. - (Viri, ISSN 0353-9849 ; št. 20). - ISBN 961-6143-20-4. - Str. 239-268.

Delovanje slovenskih izseljencev iz Velike Britanije za neodvisno Slovenijo / Matjaž Klemenčič.

V: Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije) / [zbrali, uredili in uvodne študije k dokumentom napisali] Matjaž Klemenčič ... [et al.]. - Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2005. - (Viri, ISSN 0353-9849 ; št. 20). - ISBN 961-6143-20-4. - Str. 269-278.

Biografije / Matjaž Klemenčič ... [et al.].

V: Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije) / [zbrali, uredili in uvodne študije k dokumentom napisali] Matjaž Klemenčič ... [et al.]. - Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2005. - (Viri, ISSN 0353-9849 ; št. 20). - ISBN 961-6143-20-4. - Str. 279-297.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Paul Hockenos, Homeland Calling. Exile Patriotism and the Balkan Wars. Ithaca and London : Cornell University Press, 2003, 289 strani / Matjaž Klemenčič.

V: Zgodovinski časopis. - ISSN 0350-5774. - Letn. 59, št. 1/2 (2005), str. 237-238.

Paul Hockenos. Homeland Calling. Exile Patriotism and the Balkan Wars. Ithaca and London : Cornell University Press, 2003. / Matjaž Klemenčič.

V: Zgodovinski časopis. - ISSN 0350-5774. - Letn. 59, št. 1-2 (2005), str. 237-238.

Takis Michas, Unholy alliance. Greece and Milošević's Serbia. College Station : Texas A&M University Press, 2002. 176 strani. (Eastern European studies ; 15) / Matjaž Klemenčič.

V: Zgodovinski časopis. - ISSN 0350-5774. - 59, št. 3/4 (2005), str. 543.

1.20 Predgovor, spremna beseda

Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije 1990-1992 / Matjaž Klemenčič, Milica Trebše Štolfa.

V: Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije) / [zbrali, uredili in uvodne študije k dokumentom napisali] Matjaž Klemenčič ... [et al.]. - Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2005. - (Viri, ISSN 0353-9849 ; št. 20). - ISBN 961-6143-20-4. - Str. 21.

1.22 Intervju

Kako je razpadla Jugoslavija : 220 znanstvenikov iz 27 držav raziskuje, kaj se je zgodilo s SFRJ / Matjaž Klemenčič ; Ali H. Žerdin.

V: Mladina. - ISSN 0350-9346. - Št. 14 (2005), str. 39.

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

The international community and the FRY/Belligerents [Elektronski vir] : raziskovalno poročilo v okviru projekta The Scholar's initiative: Confronting the Yugoslav controversies, project prospectus / Matjaž Klemenčič. - Purdue University, 2005. - 92 str. - 369 opomb

(Objavljeno na internetni strani: [http://www.cla.purdue.edu/academic/history/facst aff/Ingrao/si/scholars.htm](http://www.cla.purdue.edu/academic/history/facst%20aff/Ingrao/si/scholars.htm))

3.14 Predavanje na tuji univerzi

Yugoslav diasporas and the dissolution of Yugoslavia : predavanje na Northwestern university / Matjaž Klemenčič. - Evanston : CICS - Center for international and comparative studies, 25. januar 2005

3.16 Vabljen predavanje na konferenci brez natisa

International community and the FRY/Belligerents : referat na posvetovanju Explaining the Yugoslav catastrophe: the quest for a common narrative / Matjaž Klemenčič. - Washington : The United states institute of peace, 19. april 2005

Protection of autochthonous minorities in Slovenia : vabljen predavanje na 37th National Convention American Association for the Advancement of Slavic Studies, sekcija 1: Protection of autochthonous ethnic minorities and immigrant ethnic groups in new member states of EU (The case Slovenia), Salt Lake City, Utah, 3. november 2005 / Matjaž Klemenčič.

Raziskave na področju slovenskega narodnega vprašanja v Sloveniji po letu 1990 : vabljeni prispevek na znanstveni konferenci ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja - Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja : delovna skupina Raziskovanje etničnih odnosov (etničnosti) in manjšin v sosednjih državah in svetu / Matjaž Klemenčič. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

3.25 Druga izvedena dela

Manjšine na tleh bivše Jugoslavije : referat na okrogli mizi Balkan-ex-press / Petra Roter, Matjaž Klemenčič. - Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 26. april 2005

Dayton - 10 let kasneje. Reševanje konfliktov in možnosti sodelovanja = Dayton - ten years after. Conflict resolution and co-operation perspectives : mednarodna konferenca : session VII-B: Societal functions and disfunctions in transitional societies of East-Central Europe / [moderatorja] Matjaž Klemenčič, Filip Tunjić. - Sarajevo, Univerza na Primorskem, ZRS Koper ... [etc.], 29.11.-1.12.2005

Dayton - 10 let kasneje. Reševanje konfliktov in možnosti sodelovanja = Dayton - ten years after. Conflict resolution and co-operation perspectives : mednarodna konferenca : session VIII-A - Concluding session (Reports by rapporteurs) / [poročevalci] Mladen Klemenčič ... [et al.]. - Sarajevo : Univerza na Primorskem, ZRS Koper ... [etc.], 29.11.-1.12.2005

Explaining the Yugoslav catastrophe: the quest for a common narrative : mednarodna konferenca : Roundtable discussion - problems and prospects / [moderator] Matjaž Klemenčič. - Washington : The United states institute of peace, 19. april 2005

The Slovene Diaspora's response to the independence movements in Slovenia : vabljeni predavanja v Club Slovenia / Matjaž Klemenčič. - San Francisco, 28. junij 2005

Urednik

Klemenčič, Matjaž (član uredniškega odbora 2001-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije) / [zbrali, uredili in uvodne študije k dokumentom napisali] Matjaž Klemenčič ... [et al.] ; [urednika Matjaž Klemenčič, Milica Trebše Štolfa ; regesti Katalin Munda ... [et al.] ; avtorji biografij Matjaž Klemenčič ... et al.]. - Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2005. - 307 str. - (Viri ; št. 20) ISBN 961-6143-20-4

Mentor pri magistrskih delih

Politično delovanje Andreja Kobala v ZDA : magistrsko delo / Mojca Moškon Mešl. - Ljubljana : [M. Moškon Mešl], 2005. - 262 f.

Vloga Ivana Molka v slovenski skupnosti v ZDA : magistrsko delo / Andreja Božič Horvat. - Ljubljana : [A. Božič Horvat], 2005. - V, 247 f.

Mentor pri diplomskih delih

Biografija Milana Vidmarja : diplomska seminarska naloga / Aleksandra Štorman. - Maribor : [A. Štorman], 2005. - 67 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Indija v obdobju 1890-1900 v okviru člankov iz časopisov Slovenski narod in Slovenski gospodar : diplomska seminarska naloga / Aleš Bučan. - Maribor : [A. Bučan], 2005. - 74 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Latinska Amerika v obdobju 1900-1910 v luči časnikov Slovenec in Slovenski narod : diplomsko delo / Daria Gorupič. - Maribor : [D. Gorupič], 2005. - 123 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Odnosi med moškimi in ženskami v 19. stoletju : diplomsko delo / Natalija Ambrožič. - Maribor : [N. Ambrožič], 2005. - 116 f., [15] f. pril. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Pogled Billa Clintona na jugoslovansko krizo : diplomska seminarska naloga / Jernej Glaser. - Hoče : [J. Glaser], 2005. - 67 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Zmagovitost industrializma in njegov upad v angleški viktorijanski dobi : diplomska seminarska naloga / Vesna Ketiš. - Maribor : [V. Ketiš], 2005. - 113 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Življenje in delo slovenskih izseljencev v Pueblu, San Franciscu in Kansas City-ju, Združene države Amerike, na podlagi ameriško slovenskega časopisa Glas Naroda v obdobju od leta 1905 do leta 1920 : diplomsko delo / Martin Rihtar. - Maribor : [M. Rihtar], 2005. - 112 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Oseba, ki intervjuja

James Baker, nekdanji državni sekretar : intervju / James Baker ; Matjaž Klemenčič.

V: Mladina. - ISSN 0350-9346. - Št. 14 (2005), str. 36-40.

Diskutant

Vladko Macek in Croatian History : 9. section of 37th National convention of American association for the advancement of Slavic studies / [diskutant] Matjaž Klemenčič. - Salt Lake City, Utah : American association for the advancement of Slavic studies, 2005

VERA KLOPČIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

Posebne pravice Romske skupnosti - privilegij manjšine ali mednarodna obveznost večine / Vera Klopčič.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 47 (2005), str. 122-132.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljen predavanje)

Mednarodni dokumenti o varstvu kulturne raznolikosti in pravno varstvo romske kulture v Evropi / Vera Klopčič.

V: Dediščina v rokah stroke / uredila Jože Hudales in Nataša Visočnik. - Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2005. - (Zbirka Županičeva knjižnica ; št. 14). - ISBN 961-237-129-6. - Str. 105-115.

1.17 Samostojni strokovni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Demografske značilnosti položaja Romov v Sloveniji / tradicionalna poseljenost in regionalne razlike / Vera Klopčič.

V: Romski zbornik / [uredil Geza Bačič]. - Murska Sobota : Zveza Romov Slovenije : Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 2005. - Str. 41-57.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Položaj "neavtohtonih" manjšin v Sloveniji : pogovor v oddaji Studio ob 17 / Vera Klopčič ...[et al.] ; [pogovor je vodil] Gojko Bervar. - Ljubljana : Radio Slovenija, 23. februar 2005

Zakon o Romih : intervju v oddaji 24 ur / Vera Klopčič ; [pogovor sta vodila] Matjaž Tanko in Tamara Vonta. - Ljubljana : POP TV, 24. januar 2005

3.16 Vabljen predavanje na konferenci brez natisa

Evropski standardi manjšinskega varstva in mednarodne obveznosti Republike Slovenije : vabljeni prispevek na znanstveni konferenci ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja - Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja : delovna skupina Manjšine danes in jutri: dejavnik združeva-

nja in razločevanja v Evropi in v svetu / Vera Klopčič. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

Mednarodno varstvo manjšin s posebnim ozirom na Svet Evrope : referat na Seminarju za ustavno nepriznane manjšine v Republiki Sloveniji (Mednarodni projekt Vzgoja in izobraževanje za borbo proti diskriminaciji v Sloveniji) / Vera Klopčič. - Rogaška Slatina : ISCOMET - Inštitut za etnične in regionalne študije, 13.-14. maj 2005

Pravne določbe za varstvo pravic pripadnikov narodnih manjšin v Sloveniji in mednarodne obveznosti Republike Slovenije : vabljen predavanje na mednarodnem znanstvenem sestanku Osimo - mednarodne in lokalne razsežnosti ob 30-letnici sporazumov / Vera Klopčič. - Ljubljana : Odbor za preučevanje narodnih manjšin, SAZU ; Koper : ZRS Koper, 10.-11. november 2005

3.25 Druga izvedena dela

Varstvo manjšin in prepoved ter preprečevanje diskriminacije v pravnih dokumentih in v sodni praksi na mednarodni in notranji ravni : predavanje na I. seminarju Preprečevanje diskriminacije v sodnih postopkih, Bled, 9.-10. junij 2005 / Vera Klopčič. - Bled : Vrhovno sodišče Republike Slovenije in Mirovni inštitut

Varstvo manjšin in prepoved ter preprečevanje diskriminacije v pravnih dokumentih in v sodni praksi na mednarodni in notranji ravni : predavanje na II. seminarju Preprečevanje diskriminacije v sodnih postopkih, Ljubljana, 11. okt. 2005 / Vera Klopčič. - Ljubljana : Vrhovno sodišče Republike Slovenije in Mirovni inštitut

Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja - znanstvena konferenca ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja : delovna skupina Manjšine danes in jutri: dejavnik združevanja in razločevanja v Evropi in v svetu / moderator Mitja Žagar ; poročevalka Vera Klopčič, diskutant Samo Kristen. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

Osimo - mednarodne in lokalne razsežnosti ob 30-letnici sporazumov : mednarodni znanstveni sestanek / programski odbor Giorgio Conetti ... [et al.]. - Ljubljana : Odbor za preučevanje narodnih manjšin, SAZU ; Koper : ZRS Koper, 10.-11. november 2005

Pogovor o aktualnem stanju človekovih pravic, preprečevanja diskriminacije in vzpodbujanja strpnosti na področju OVSE / sodelovali so Gert Weisskirchen, Anastasia Crickley in Omur Orhun ; pogovor sta vodila Mitja Žagar in Vera Klopčič; [organizirali] Mitja Žagar, Boris Jesih in Nada Vilhar. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 5. december 2005

Seminar za ustavno nepriznane manjšine v Republiki Sloveniji : v okviru Mednarodnega projekta Vzgoja in izobraževanje za borbo proti diskriminaciji v Sloveniji / [članica mednarodnega programskega sveta in moderatorka] Vera Klopčič. - Rogaška Slatina : ISCOMET - Inštitut za etnične in regionalne študije, 13.-14. maj 2005

Urednik

Klopčič, Vera (član uredniškega odbora 1991-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). – Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

MIRAN KOMAC

1.01 Izvirni znanstveni članek

Kakšna naj bi bila integracijska politika? : o rezultatih projekta Percepcije slovenske integracijske politike / Miran Komac, Mojca Medvešek.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 46 (2005), str. 6-46.

Izvillečki iz slovenske "romologije" / Miran Komac.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 47 (2005), str. 134-159.

1.04 Strokovni članek

Kazenska zadeva: Kokaš Ivan - Hapi in sotorilci / Miran Komac.

V: Romano glauso. - ISSN C505-5806. - Letn. 2, št. 2 (december 2005), str. 28-34.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljeno predavanje)

Položaj Srba u Sloveniji / Miran Komac.

V: Položaj i identitet srpske manjine u Jugoistočnoj i Centralnoj Evropi / ur./ed. Vojislav Stanovčić. - Beograd : SANU, 2005. - (Naučni skupovi ; Knjiga CIX). - ISBN 86-7025-388-7. - Str. 265-278.

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

Integracija: asimilacija ili kulturni pluralizam? : s posebnim osvrtom na percepcije srpske zajednice u Sloveniji / Miran Komac, Mojca Medvešek.

V: Položaj nacionalnih manjina u Srbiji / Srpska akademija nauka i umetnosti, međudodeljenjski odbor za proučavanje nacionalnih manjina i ljudskih prava. - Beograd : Srpska akademija nauka i umetnosti, 2005.

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

Percepcije slovenske integracijske politike : zaključno poročilo / uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek ; [sodelavci Romana Bešter ... et al.]. - 2. natis. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2005. - 791 str. ISBN 961-6159-24-0

Simulacija priseljevanja v ljubljansko urbano regijo : analiza etnične strukture prebivalstva Mestne občine Ljubljana : zaključno poročilo / ur. Miran Komac [vodja projekta], Mojca Medvešek ; sodelavci Danilo Dolenc [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2005. - 370 str. + pril.

3.16 Vabljen predavanje na konferenci brez natisa

Comparison of political representation of Roma and other ethnic minorities : vabljen predavanje na Transnational seminar in context of transnational co-operation agreement "Education and employment of Roma people", Moravske Toplice, 11. nov. 2005 / Miran Komac. - Moravske Toplice : Regionalna razvojna agencija MURA Murska Sobota, 11. nov. 2005

Kakšna naj bi bila integracijska politika RS : referat na Seminarju za ustavno nepriznane manjšine v Republiki Sloveniji (Mednarodni projekt Vzgoja in izobraževanje za borbo proti diskriminaciji v Sloveniji) / Miran Komac, Mojca Medvešek. - Rogaska Slatina : ISCOMET - Inštitut za etnične in regionalne študije, 13.-14. maj 2005

Zaštita nacionalnih manjina u Sloveniji i regionalna suradnja : vabljen predavanje na konferenci Nacionalne manjine i regionalna suradnja / Miran Komac. - Begovo Razdolje : Fakultet političkih znanosti, Zagreb : Centar za međunarodne studije, Zagreb : Fridrich Ebert Stiftung, Zagreb, 26.-29. maj 2005

Urednik

Komac, Miran (član uredniškega odbora 1991-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

Komac, Miran (član uredniškega odbora 2005-)

Alternativa (ISSN 0353-7110). - Ljubljana : SHKSH Migjeni

Percepcije slovenske integracijske politike : zaključno poročilo / uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek ; [sodelavci Romana Bešter ... et al.]. - 2. natis. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2005. - 791 str. ISBN 961-6159-24-0

Simulacija priseljevanja v ljubljansko urbano regijo : analiza etnične strukture prebivalstva Mestne občine Ljubljana : zaključno poročilo / ur. Miran Komac [vodja projekta], Mojca Medvešek ; sodelavci Danilo Dolenc [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2005. - 370 str. + pril.

Mentor pri diplomskih delih

Baski in ohranjanje njihove identitete : diplomsko delo / Maja Vižin. - Ljubljana : [M. Vižin], 2005. - 77 f.

Humanitarna intervencija kot sredstvo (ob)varovanja manjšin : diplomsko delo / Tina Vovk. - Ljubljana : [T. Vovk], 2005. - 62 f.

Nove normativne teorije mednarodnih odnosov in razvijanje manjšinske zaščite v OZN skozi delo podkomisije za promocijo in zaščito človekovih pravic : diplomsko delo / Aleksandra Pleško. - Ljubljana : [A. Pleško], 2005. - 100 f.

Politični program in dosežki galicijskega nacionalizma : diplomsko delo / Petra Koren. - Ljubljana : [P. Koren], 2005. - 62 f.

Urejanje severnoirskega etničnega konflikta : (s posebnim poudarkom na obdobju po letu 1968) : diplomsko delo / Janja Sinkovič. - Ljubljana : [J. Sinkovič], 2005. - 90 f.

Uresničevanje določil "globalnega" zaščitnega zakona za Slovence v Italiji : diplomsko delo / Maja Globočnik. - Ljubljana : [M. Globočnik], 2005. - 108 f.

Uresničevanje manjšinskih mednarodnopravnih obveznosti v Sloveniji : primer: italijanska narodna skupnost po letu 1991 : diplomsko delo / Tomaž Kovač. - Ljubljana : [T. Kovač], 2005. - 106 f.

Varstvo romske skupnosti v Sloveniji : (s posebnim ozirom na problematiko romske skupnosti v občinah Grosuplje, Kočevje in Ribnica) : diplomsko delo / Klavdija Zjac. - Ljubljana : [K. Zajc], 2005. - 77 f.

Diskutant

Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja - znanstvena konferenca ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja : delovna skupina Raziskovanje odnosov etničnosti in manjšin v Republiki Sloveniji / moderatorka Irena Šumi ; poročevalka Mojca Medvešek, diskutanta Miran Komac in Vera Kržišnik Bukič. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

ATTILA KOVÁCS

1.01 Izvirni znanstveni članek

Szlovén politikai programok 1848- tól a dualizmus létrejöttéig / Kovács Attila.

V: Kutatási füzetek - Történelem Doktori Program, Janus Pannonius Tudományegyetem. - ISSN 1416-0986. - Št. 12 (2005), str. 227-238.

1.05 Poljudni članek

Megnyílt az Etnikai Kutatóintézet lendvai irodája / Kovács Attila.

V: Naptár ... - ISSN 1318-0290. - (2006), str. 109-112.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Agrarna reforma in kolonizacija na veleposestvu Esterházy med obema vojnama / Attila Kovács.

V: Razvojne strategije Pomurja / 3. Znanstvena konferenca PAZU, Hotel Diana, Murska Sobota, 2. in 3. december 2005. - [Murska Sobota] : Pomursko akademsko znanstvena unija, 2005. - ISBN 961-91503-1-7. - Str. 40-41.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Dr. Gulyás László: Két régió - Felvidék és Vajdaság - sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig / Kovács Attila.

V: Muratáj. - ISSN 0353-5584. - Let. 18, št. 1/2 (2005), str. 197-201.

3.14 Predavanje na tuji univerzi

Szlovénia története = Zgodovina Slovenije : vabljeni predavanje na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Pécsu (Pécsi Tudományegyetem) v okviru doktorske (Ph. D.) šole / Kovács Attila. - Pécs, 23. februar 2005

3.25 Druga izvedena dela

Svečana otvoritev izpostave Inštituta za narodnostna vprašanja v Lendavi / [prireditelj organizirali] Attila Kovács ...[et al.]. - Lendava : INV, 16. november 2005

JANA KRANJEC MENAŠE

Prevajalec

Galerija Prešernovih nagrajencev za likovno umetnost / [Bogdan Borčič ; besedilo Lev Menaše ; prevod Jana Kranjec Menaše]. - Kranj : Mestna občina, 2005. - 4 str., [5] f. reprodukcij

Galerija Prešernovih nagrajencev za likovno umetnost / [Peter Černe ; besedilo Lev Menaše ; prevod Jana Kranjec Menaše]. - Kranj : Mestna občina, 2005. - str. 1-4, [5] f. reprodukcij

Prevajalec povzetka

Kranjec-Menaše, Jana (prevajalec povzetka 1991-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

SAMO KRISTEN

1.17 Samostojni strokovni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Delovanje Slovencev v Italiji za neodvisno Slovenijo / Samo Kristen.

V: Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije) / [zbrali, uredili in uvodne študije k dokumentom napisali] Matjaž Klemenčič ... [et al.]. - Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2005. - (Viri, ISSN 0353-9849 ; št. 20). - ISBN 961-6143-20-4. - Str. 57-74.

Delovanje slovenskih izseljencev v Argentini za neodvisno Slovenijo / Samo Kristen.

V: Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije) / [zbrali, uredili in uvodne študije k dokumentom napisali] Matjaž Klemenčič ... [et al.]. - Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2005. - (Viri, ISSN 0353-9849 ; št. 20). - ISBN 961-6143-20-4. - Str. 197-238.

Biografija / Matjaž Klemenčič ... [et al.].

V: Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije) / [zbrali, uredili in uvodne študije k dokumentom napisali] Matjaž Klemenčič ... [et al.]. - Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2005. - (Viri, ISSN 0353-9849 ; št. 20). - ISBN 961-6143-20-4. - Str. 279-297.

Diskutant

Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja - znanstvena konferenca ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja : delovna skupina Manjšine danes in jutri: dejavnik združevanja in razločevanja v Evropi in v svetu / moderator Mitja Žagar ; poročevalka Vera Klopčič, diskutant Samo Kristen. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

VERA KRŽIŠNIK-BUKIČ

1.04 Strokovni članek

Nasledstvo nekdanje Jugoslavije in težava z dvojnimi merili / Vera Kržišnik Bukič.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 47, št. 76 (1. apr. 2005), str. 5.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi med Slovenci v Republiki Sloveniji : pogovor v oddaji Studio City / Vera Kržišnik-Bukič. - Ljubljana : TV Slovenija, 28. februar 2005

Hrvati v Sloveniji : intervju v oddaji Korijeni / Vera Kržišnik-Bukič ; [pogovor je vodil] Ilija Jandrić. - Zagreb : TV Hrvaška, 21. maj 2005

Pogovor o raziskavi Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji : oddaja Odmevi / Vera Kržišnik-Bukič ; [pogovor je vodila] Natalija Veselinovič. - Ljubljana : TV Slovenija, 25. januar 2005

Sodobna med-etnična problematika v Republiki Sloveniji - ob primeru ljubljanske Oš Livada : sodelovanje v oddaji TV Tednik / Vera Kržišnik-Bukič. - Ljubljana : TV Slovenija, 9. junija 2005

Statusna narodno-manjšinska tematika v Republiki Sloveniji : radijski intervju / Vera Kržišnik-Bukič. - Ljubljana : Radio Študent, 6. julij 2005

3.16 Vabljen predavanje na konferenci brez natisa

Legalna in institucionalna diskriminacija v Republiki Sloveniji : prispevek na konferenci Načelo enakega obravnavanja. Novi pristopi in prakse. (Praksa zagovorništva načela enakosti) / Vera Kržišnik Bukič. - Ljubljana : Urad za enake možnosti, 22. aprila 2005

Narodnostno-manjšinska situacija Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov v RS v luči institucionalne diskriminacije in optika možnih večplastnih družbenih rešitev : referat na Seminarju za ustavno nepriznane manjšine v Republiki Sloveniji (Mednarodni projekt Vzgoja in izobraževanje za borbo proti diskriminaciji v Sloveniji) / Vera Kržišnik Bukič. - Rogaška Slatina : ISCOMET - Inštitut za etnične in regionalne študije, 13.-14. maj 2005

O slovenstvu na Hrvaškem od nekdaj do danes : referat na posvetu Etnološka dediščina in kulturna podoba Slovencev na Hrvaškem / Vera Kržišnik-Bukič. - Zagreb : Slovensko etnološko društvo ... [etc.], 6.-7. oktober 2005

3.25 Druga izvedena dela

Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi med Slovenci v Republiki Sloveniji : vabljen javno predavanje v okviru tribune Klepetalnica poslanke Majde Potrata / Vera Kržišnik-Bukić. - Maribor : Univerzitetna knjižnica Maribor, 14. marec 2005

Bošnjaki in pripadniki drugih narodov in narodnosti v Republiki Sloveniji : vabljen uvodno predavanje za Bošnjaško kulturno zvezo Slovenije / Vera Kržišnik-Bukić. - Ljubljana : Društvo slovenskega in bosansko-hercegoveškega prijateljstva Ljiljan, 13. november 2005

O nekdanji in sodobni narodnostno-kulturni organiziranosti in družbenem statusu Slovencev na Hrvaškem : predavanje na srečanju Sveta slovenske narodne manjšine Primorsko-goranske županije / Vera Kržišnik-Bukić. - Reka : Svet slovenske narodne manjšine Primorsko-goranske županije, 14. januar 2005

Položaj ustavno nepriznanih manjšin v Republiki Sloveniji : sodelovanje v razpravi ob obisku Delegacije Sveta Evrope, ki spremlja uresničevanje Okvirne konvencije SE za zaščito narodnih manjšin / Vera Kržišnik-Bukić. - Ljubljana, 7. aprila 2005

Slovenci v Sarajevu : sodelovanje z razgovorom na otvoritvi razstave o delovanju Slovenskega društva Cankar v Sarajevu / Vera Kržišnik-Bukić. - Ljubljana : Slovenska izseljenska matica, 3. november 2005

Urednik

Kržišnik-Bukić, Vera (član uredniškega odbora 2000-)

Prilozi (ISSN 0350-1159). - Sarajevo : Institut za istoriju

Mentor pri doktorskih disertacijah

Slovensko-hrvaški odnosi s posebnim ozirom na slovensko-hrvaško mejo 1830-1918 : doktorska naloga / Marko Zajc. - Ljubljana : [Marko Zajc], 2005. - 382 f. - (Disertacije ; 61)

Diskutant

Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja - znanstvena konferenca ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja : delovna skupina Raziskovanje odnosov etničnosti in manjšin v Republiki Sloveniji / moderatorica Irena Šumi ; poročevalka Mojca Medvešek, diskutanta Miran Komac in Vera Kržišnik-Bukić. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

SONJA KURINČIČ MIKUŽ

1.24 Bibliografija, kazalo ipd.

Bibliografija sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja za leto 2004

/ Sonja Kurinčič Mikuž.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 47 (2005), str. 270-311.

MOJCA MEDVEŠEK

1.01 Izvirni znanstveni članek

Kakšna naj bi bila integracijska politika? : o rezultatih projekta Percepcije slovenske integracijske politike / Miran Komac, Mojca Medvešek.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 46 (2005), str. 6-46.

Dejavniki ohranjanja ali opuščanja elementov etnične identitete v med-generacijski kontinuiteti na narodno mešanih območjih ob slovenski meji / Mojca Medvešek.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 46 (2005), str. 100-152.

Primerjalna analiza vitalnosti - produkcije, reprodukcije, transformacije - etničnih skupnosti na narodno mešanih območjih ob slovenski meji : študija primerov: Lendava, Slovenska Istra, Monošter, Železna Kapla-Bela / Mojca Medvešek.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 47 (2005), str. 42-67.

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

Integracija: asimilacija ili kulturni pluralizam? : s posebnim osvrto na percepcije srpske zajednice u Sloveniji / Miran Komac, Mojca Medvešek.

V: Položaj nacionalnih manjina u Srbiji / Srpska akademija nauka i umetnosti, međudodeljenjski odbor za proučavanje nacionalnih manjina i ljudskih prava. - Beograd : Srpska akademija nauka i umetnosti, 2005.

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

Percepcije slovenske integracijske politike : zaključno poročilo / uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek ; [sodelavci Romana Bešter ... et al.]. - 2. natis. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2005. - 791 str. ISBN 961-6159-24-0

Simulacija priseljevanja v ljubljansko urbano regijo : analiza etnične strukture prebivalstva Mestne občine Ljubljana : zaključno poročilo / ur. Miran Komac [vodja projekta], Mojca Medvešek ; sodelavci Danilo Dolenc [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2005. - 370 str. + pril.

3.16 Vabljen predavanje na konferenci brez natisa

Kakšna naj bi bila integracijska politika RS : referat na Seminarju za ustavno nepriznane manjšine v Republiki Sloveniji (Mednarodni projekt Vzgoja in izobraževanje za borbo proti diskriminaciji v Sloveniji) / Miran Komac, Mojca Medvešek. - Rogaška Slatina : ISCOMET - Inštitut za etnične in regionalne študije, 13.-14. maj 2005

3.25 Druga izvedena dela

Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja - znanstvena konferenca ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja : delovna skupina Raziskovanje odnosov etničnosti in manjšin v Republiki Sloveniji / moderatorka Irena Šumi ; poročevalka Mojca Medvešek, diskutanta Miran Komac in Vera Kržišnik Bukič. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

Perceptions of Slovenian integration policy : predstavitev ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja na Dunaju / Mojca Medvešek. - Dunaj : Slovenski znanstveni inštitut, 5. april 2005

Urednik

Medvešek, Mojca (član uredniškega odbora 1994-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

Percepcije slovenske integracijske politike : zaključno poročilo / uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek ; [sodelavci Romana Bešter ... et al.]. - 2. natis. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2005. - 791 str. ISBN 961-6159-24-0

Simulacija priseljevanja v ljubljansko urbano regijo : analiza etnične strukture prebivalstva Mestne občine Ljubljana : zaključno poročilo / ur. Miran Komac [vodja projekta], Mojca Medvešek ; sodelavci Danilo Dolenc [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2005. - 370 str. + pril.

Diskutant

“Druga generacija” - koliko tuja in kako domača? : razprava na okrogli mizi / [diskutanti] Mojca Medvešek ...[et al.] ; [moderator] Admir Baltić. - Jesenice : Mirovni inštitut, 14. december 2005

“Druga generacija” - koliko tuja in kako domača? : razprava na okrogli mizi / [diskutanti] Mojca Medvešek ...[et al.]. - Ljubljana : Mirovni inštitut, 23. november 2005

KATALIN MUNDA-HIRNÖK

1.01 Izvirni znanstveni članek

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v dveh obmejnih mestih - primer Nova Gorica (SI) - Gorica (IT) : predstavitev izbranih rezultatov raziskave (študija primera) / Sonja Novak Lukanovič...[et al.]. - Tabele. V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 46 (2005), str. 76-99.

1.04 Strokovni članek

A Kiállítások Háza Ljubljanában / Munda Hirnök Katalin. V: Magyar múzeumok. - ISSN 1219-4662. - Let. 11, št. 1 (2005), str. 45-46.

1.17 Samostojni strokovni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Nesnovna dediščina Slovencev na Madžarskem / Katalin Munda Hirnök. V: Nesnovna kulturna dediščina / [avtorji tekstov Janez Bogataj ... [et al.]. - Ljubljana : Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2005. - (Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine). - ISBN 961-6420-17-8. - Str. 199-200.

Delovanje pripadnikov slovenske manjšine v Porabju na Madžarskem za neodvisno Slovenijo / Katalin Munda Hirnök.

V: Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije) / [zbrali, uredili in uvodne študije k dokumentom napisali] Matjaž Klemenčič ... [et al.]. - Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2005. - (Viri, ISSN 0353-9849 ; št. 20). - ISBN 961-6143-20-4. - Str. 75-84.

Biografije / Matjaž Klemenčič ... [et al.].

V: Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije) / [zbrali, uredili in uvodne študije

k dokumentom napisali] Matjaž Klemenčič ... [et al.]. - Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2005. - (Viri, ISSN 0353-9849 ; št. 20). - ISBN 961-6143-20-4. - Str. 279-297.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Predgovor / Katalin Munda Hirnök in Mojca Ravnik

V: Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev / [Hrsg. Katalin Munda Hirnök & Susanne Weitlaner]. - Graz : Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark ; Laafeld = Potrna : Pavelhaus = Pavlova hiša, 2005. - (Wissenschaftliche Schriftenreihe des Pavelhauses ; Bd. 9). - ISBN 3-900181-13-6. - Str. 7-8.

Etnološka dediščina in kulturna podoba Slovencev na Hrvaškem : posvet s strokovno ekskurzijo, 6.-7. oktober 2005, poročilo / Katalin Munda Hirnök.

V: Glasnik Slovenskega etnološkega društva. - ISSN 0351-2908. - Letn. 45, št. 4 (2005), str. 111-113.

Posvet o Slovencih na Hrvaškem / Katarina Munda-Hirnök.

V: Porabje. - ISSN 1218-7062. - Letn. 15, št. 31 (3. nov. 2005), str. 2.

Položaj Slovencev na Madžarskem zunaj območja avtohtone poselitve : (predstavitev terenske raziskave) / Katarina Munda Hirnök. - Portret.

V: Slovenski koledar ... - ISSN 0237-1480. - (2005), str. 48-52.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Izjava o delovanju Delovne skupine za Slovence zunaj R Slovenije Slovenskega etnološkega društva : prispevek v oddaji Izvir(n)i / Katalin Munda Hirnök ; [pogovor je vodil] Peter Kuhar. - Ljubljana : TV Slovenija, 1. program, 9. oktober 2005

Pogovor o izvedbi terenske raziskave Percepcije kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih: Lendava/Lendva (Slovenija) in Monošter/Szentgotthárd (Madžarska) : oddaja Sotočje / Katalin Munda Hirnök, Boris Jesih, Sonja Novak Lukanovič ; Ernest Ružič. - Ljubljana : Radio Slovenija, 23. maj 2005

Pogovor o nadaljevanju terenske raziskave Sezonstvo (Prikaz sezonstva v luči pričevanj anketirancev na primeru južnega Porabja) v letu 2005 : oddaja Panonski odmevi / Katalin Munda Hirnök ; Silva Eöri. - Murska Sobota : Radio Murski val, 8. maj 2005

Vsebinska predstavitev posveta Etnološka dediščina in kulturna podoba Slovencev na Hrvaškem (6. oktober 2005, Zagreb) : prispevek v oddaji Slovenska kronika / Katalin Munda Hirnök. - Ljubljana : TV Slovenija, 1. program, 6. oktober 2005

3.16 Vabljen predavanje na konferenci brez natisa

Raziskovanje etničnosti in manjšin na Madžarskem – na primeru institucionalizacije: vabljeni prispevek na znanstveni konferenci ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja - Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja : delovna skupina Raziskovanje etničnih odnosov (etničnosti) in manjšin v sosednjih državah in svetu / Katalin Munda Hirnök. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

3.25 Druga izvedena dela

Etnološka dediščina in kulturna podoba Slovencev na Hrvaškem : posvet / [organizirale] Katalin Munda Hirnök, Mojca Ravnik, Breda Čebulj-Sajko. - Zagreb : Slovensko etnološko društvo...[et al.], 6.-7. oktober 2005

Urednik

Munda Hirnök, Katalin (član uredniškega odbora 2000-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev : zbornik predavanj k istoimenski konferenci s strokovno ekskurzijo, 23.-24. septembra 2004 = Ethnologisches Erbe und Kulturkreis der steirischen Slowenen : Sammelband mit Vorträgen zur gleichnamigen Konferenz mit Fachexursion, 23.-24. September 2004 / [Hrsg. Katalin Munda Hirnök & Susanne Weitlaner]. - 1. Aufl. - Graz : Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark ; Laafeld = Potrna : Pavelhaus = Pavlova hiša, 2005. - 176 str. - (Wissenschaftliche Schriftenreihe des Pavelhauses ; Bd. 9) ISBN 3-900181-13-6

SONJA NOVAK-LUKANOVIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v dveh obmejnih mestih - primer Nova Gorica (SI) - Gorica (IT) : predstavitev izbranih rezultatov raziskave (študija primera) / Sonja Novak Lukanovič...[et al.].

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 46 (2005), str. 76-99.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljenopredavanje)

The position of minority languages in Slovenia: legal aspects and everyday situation / Sonja Novak-Lukanovič.

V: Development of Siberian indigenous languages and cultures in a changing Russia / org. Tamara Borgoiakova, Khakas State University (Institute of Sayan-Altay Turkology). - Abakan : Ministry of Education and Science of the Republic of Khakassia, 2005. - Str. 28-45.

Language as social cohesion and human capital / Lucija Čok and Sonja Novak-Lukanovič.

V: Intellectual capital and knowledge management / edited by Zvone Vodovnik. - Koper : Faculty of management, 2005. - ISBN 961-6486-71-3. - Str. 79-89.

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

Izbira jezika v medkulturni komunikaciji - ekonomski vidik: predstavitev izbranih empiričnih rezultatov = La scelta della lingua nella comunicazione interculturale - aspetto economico: presentazione di alcuni risultati di ricerca = The language choice in multicultural communication - economic aspect: presentation of some research data / Sonja Novak Lukanovič.

V: [Program in povzetki / [Mednarodna znanstvena konferenca Poti do medkulturne sporazumevalne zmožnosti, Koper, 16.-18. junij 2005. - Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno raziskovalno središče = Capodistria : Università del litorale, Centro di ricerche scientifiche = Koper : University of Primorska, Science and Research Centre, 2005. - (Glasnik ZRS Koper, ISSN 1318-9131 ; letn. 10, št. 4). - Let. 10, št. 4 (2005), str. 225-226.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Zur kulturellen Zusammenarbeit zwischen Slowenien und Kärnten / Sonja Novak-Lukanovič.

V: Kärnten und Slowenien - "Dickicht und Pfade" / Stefan Karner, Janez Stergar (Hgg.). - Klagenfurt : J. Heyn ; Celovec = Klagenfurt ; Ljubljana = Laibach ; Dunaj = Wien : Mohorjeva = Hermagoras, cop. 2005. - (Kärnten und die nationale Frage ; Bd. 5). - ISBN 3-7086-0004-5. - Str. 301-313.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Pogovor o izvedbi terenske raziskave Percepcije kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih mestih: Lendava/Lendva (Slovenija) in Monošter/

Szentgotthárd (Madžarska) : oddaja Sotočje / Katalin Munda Hirnök, Boris Jesih, Sonja Novak Lukanovič ; Ernest Ružič. - Ljubljana : Radio Slovenija, 23. maj 2005

3.16 Vabljen predavanje na konferenci brez natisa

Jezik in kultura v raziskovanju medetničnih odnosov - predstavitev izbranih vidikov : vabljeni prispevek na znanstveni konferenci ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja - Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja : delovna skupina Manjšine danes in jutri: dejavnik združevanja in razločevanja v Evropi in v svetu / Sonja Novak Lukanovič. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

Perception of language diversity in border regions - some research data : vabljen predavanje na X. ICLM - Minority languages in post-2004 Europe (problems and challenges) / Sonja Novak Lukanovič. - Trieste=Trst : SLORI, 1.- 2. julij 2005

3.25 Druga izvedena dela

Poti do medkulturne sporazumevalne zmožnosti v Evropi in drugod = Verso la competenza comunicativa interculturale in Europa e oltre = Towards intercultural communicative competence in Europe and beyond : mednarodna znanstvena konferenca / [člani programskega odbora] Lucija Čok ... [et al.]. - Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper (UP ZRS), 16.-18. junij 2005

Komentor pri magistrskih delih

Language policy in cross-border areas of the European Union : the case of two bordering towns - Nova Gorica (Slovenia) and Gorizia (Italy) / Nika Vodopivec ; Tutor Zdzisław Mach ; co-tutor Sonja Novak. - Gorizia : International University Institute for European Studies - Consortium, 2005. - 145 f. - (Magistrske naloge ; 23)

JANEZ PIRC

Biografija

Rojen 1978 v Kranju. 1997-2003 študiral geografijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Za diplomsko delo »Učinek širjenja EU na migracijska gibanja v srednje-

evropskih in baltskih državah« nagrajen na natečaju Urada Vlade za informiranje za najboljše diplomske naloge o Evropski uniji in slovenskem vključevanju v EU v študijskem letu 2002/2003. Od 2003 dalje je podiplomski študent na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, smer Politologija – etnične študije. Pripravlja doktorsko disertacijo z naslovom »Migracije iz afriških držav v Evropsko unijo«. Od novembra 2005 je zaposlen na Inštitutu za narodnostna vprašanja kot mladi raziskovalec. Področja dela: mednarodne migracije, demografija, urejanje in upravljanje etničnih odnosov.

1.01 Izvirni znanstveni članek

The main characteristics of modern immigration from the African states toward the area of the EU members / Janez Pirc.

V: Odprti afriški spomin / [urednica številke Nataša Hrastnik]. - Ljubljana : Oddelek za azijske in afriške študije, Filozofska fakulteta, 2005. - (Azijske in afriške študije ; št. 3. Posebna številka = Special issue). - ISBN 961-237-139-3. - Vol. 9, Issue 3 (2005), str. 79-100.

HANNAH STARMAN

1.01 Izvirni znanstveni članek

Der israelisch-palästinensische Konflikt im Spiegel der Printmedien : Slowenien / von Oto Luthar, Hannah Starman und Irena Šumi.

V: Ost-West Gegeninformationen. - ISSN 1812-609X. - Jg. 17, Nr. 3 (2005), str. 25-30.

1.04 Strokovni članek

Ezoterični antisemitizem / Hannah Starman. - Fotografija.

V: Večer. - ISSN 0350-4972. - Letn. 60, št. 76 (2. apr. 2005), str. 45.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Choronology of events at the ISH in 2003/2004 and some comments (February 2004) : (written by the colleagues who later left ISH, above all Hannah Starman and Irena Šumi) / Hannah Starman ... [et al.].

V: Monitor ZSA. - ISSN 1854-0376. - Letn. 7, št. 1-4 (2005), str. 411-415.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Judje v Sloveniji : intervju v oddaji Dober večer / Irena Šumi, Hannah Starman.
- Maribor : TV Slovenija, Studio Maribor, 31. januar 2005

3.14 Predavanje na tuji univerzi

Genealogies of codification: how the Adolf Eichmann trial re- structured the narration of trauma in law : vabljen predavatelj na Goldsmiths College, Department of Anthropology. University of London / Hannah Starman. - London : University of London, 4. maj 2005

Israel's confrontation with the Holocaust: the trial of Adolf Eichmann : vabljen predavatelj na London School of economics and political science, Faculty of law / Hannah Starman. - London : London School of Economics and Political Science, Faculty of Law, 5. maj 2005

Trauma: theory of codification and transmission : vabljen predavatelj na Haskell Indian nations university, Lawrence (Kansas) ZDA, 19.-21. april 2005 / Hannah Starman. - Lawrence (Kansas), 2005

3.16 Vabljen predavatelj na konferenci brez natisa

Holocaust and its aftermath: intergenerational transmission of trauma : vabljen predavatelj na WSSA 47th annual conference - section American indian studies, Albuquerque (New Mexico) ZDA, 13.- 16. april 2005 / Hannah Starman. - Albuquerque, 2005

Jews and Jewry in Slovenian public discourses: an overview of media semantics : predavatelj na mednarodni konferenci Messianic ideas in Jewish and Slavic cultures (IV World congress on interaction of cultures) / Oto Luthar, Hannah Starman, Irena Šumi. - Jerusalem : The Hebrew university of Jerusalem, 7.-12. marec 2005

Politike vključevanja in izključevanja: državljanstvo v historični in sinhroni perspektivi : vabljen prispevek na znanstveni konferenci ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja - Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja : delovna skupina Raziskovanje odnosov etničnosti in manjšin v Republiki Sloveniji / Hannah Starman. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

3.25 Druga izvedena dela

Vpeljevanje poklicnega svetovanja za begunce in migrante : [mednarodni projekti] / nosilka projekta [in raziskovalka] Alenka Janko Spreizer ; raziskovalke in raziskovalci Duška Knežević Hočevar ... [et al.]. - Glasgow : University of Glasgow ; Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003-2006

Holokavst in izkoreninjenje spomina na Jude v Sloveniji : vabljeno predavanje v Judovski skupnosti Slovenije, Ljubljana, 22.februarja 2005 / Hannah Starman.

Novodobni antisemitizem od Helene P. Blavatsky do Anastazije : vabljeno predavanje na Fakulteti za družbene vede, Oddelek za kulturologijo, Ljubljana, 4. aprila 2005 / Hannah Starman.

Summer School 2 : post-colony and post-socialism contexts in social scientific writing and teaching / project director Irena Šumi ; resource faculty Michal Buchowski ... [et al.]. - Ulcinj, 4.-13.VIII.2005

Urednik

Starman, Hannah (član uredniškega odbora 2005-)

Alternativa (ISSN 0353-7110). - Ljubljana : SHKSH Migjeni

Množično nasilje in travma : sklop predavanj na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani / uredila Hannah Starman. - Ljubljana : Central European University, Curriculum Resource Center, 2005

Prevajalec

Pismo treh senatorjev ISH (Bojana Baskarja, Draga B. Rotarja in Irene Šumi) predsednici Upravnega odbora ISH ge. Alji Brglez, 25. februar 2004 = A letter by three ISH senators (Bojan Baskar, Drago B. Rotar, Irena Šumi) to the president of the administrative board of the ISH Mme Alja Brglez, February 25, 2004 / Bojan Baskar ... [et al.] ; translated by Hannah Starman and Irena Šumi. V: Monitor ZSA. - ISSN 1854-0376. - Letn. 7, št. 1-4 (2005), str. 396-410.

JANEZ STERGAR

1.05 Poljudni članek

Dr. Angela Piskernik (1886-1967) prva slovenska naravovarstvenica : v čas zapisane Slovenke / Janez Stergar.

V: Gea. - ISSN 0353-782X. - Letn. 15, št. 8 (avg. 2005), str. 72-75.

Zmajev odred v šestdesetih letih : (proslava 45-letnice ZR 7. 11. 1996) / Janez Stergar.

Referat na proslavi 45-letnice taborniškega Zmajevega odreda.

(Objavljeno na internetni strani: <http://zr.rutka.net/zgodovina>)

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljenopredavanje)

O skupni zgodovini Slovenije in Koroške = Zur Geschichte Kärntens und Sloweniens / Janez Stergar.

V: Kärnten - Slowenien / Herausgeber Peter Karpf, Udo Puschnig, Vladimir Smrtnik. - Klagenfurt : Land Kärnten, 2005. - (Kärnten-Dokumentation ; Bd. 19). - ISBN 3-901258-07-8. - Str. 257-272 ; 273-291.

1.07 Objavljeni strokovni prispevek na konferenci (vabljenopredavanje)

Pol stoletja Avstrijske državne pogodbe, zaježitev vala asimilacije in vloge civilne družbe pri tem / Janez Stergar.

V: 50 let Avstrijske državne pogodbe / [urednik zvezka Janez Stergar]. - Ljubljana : [Osrednji odbor Skupnosti koroških partizanov v Ljubljani [etc.], 2005. - (Koroški vestnik, ISSN 1318-1866 ; let. 39, št. 1 (2005)). - Str. 49-53.

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

Delo dr. Ángele Piskernik v narodnoobrambnih organizacijah, posebej v Klubu koroških Slovencev / J.S.

V: Dr. Ángela Piskernik (1886-1967) / uredil Janez Stergar. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2005. - Str. 6-7.

Profesorska leta dr. Ángele Piskernik / J.S.

V: Dr. Ángela Piskernik (1886-1967) / uredil Janez Stergar. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2005. - Str. 10.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Der Klub der Kärntner Slowenen in Ljubljana / Janez Stergar.

V: Kärnten und Slowenien - "Dickicht und Pfade" / Stefan Karner, Janez Stergar (Hgg.). - Klagenfurt : J. Heyn ; Celovec = Klagenfurt ; Ljubljana = Laibach ; Dunaj = Wien : Mohorjeva = Hermagoras, cop. 2005. - (Kärnten und die nationale Frage ; Bd. 5). - ISBN 3-7086-0004-5. - Str. 329-347.

1.17 Samostojni strokovni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Wer war wer? Slowenen in Kärnten - Deutschkärntner in Slowenien / Stefan Karner, Valentin Sima, Janez Stergar.

V: Aussiedlung, Verschleppung, nationaler Kampf / Stefan Karner, Andreas Moritsch (Hgg.). - Klagenfurt : J. Heyn ; Celovec = Klagenfurt ; Ljubljana = Laibach ; Dunaj = Wien : Mohorjeva = Hermagoras, cop. 2005. - (Kärnten und die nationale Frage ; Bd. 1). - ISBN 3-7086-0000-2. - Str. 293-330.

Delovanje koroških Slovencev v Avstriji za neodvisno Slovenijo / Janez Stergar.

V: Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije) / [zbrali, uredili in uvodne študije k dokumentom napisali] Matjaž Klemenčič ... [et al.]. - Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2005. - (Viri, ISSN 0353-9849 ; št. 20). - ISBN 961-6143-20-4. - Str. 37-56.

Biografije / Matjaž Klemenčič ... [et al.].

V: Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. (Del 4, Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije) / [zbrali, uredili in uvodne študije k dokumentom napisali] Matjaž Klemenčič ... [et al.]. - Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2005. - (Viri, ISSN 0353-9849 ; št. 20). - ISBN 961-6143-20-4. - Str. 279-297.

1.22 Intervju

Obstaja strah, da bo spet vse po starem : pogovor : Janez Stergar, predsednik Kluba koroških Slovencev v Ljubljani / Janez Stergar ; [pogovarjal se je] Mitja Volčanšek.

V: Demokracija. - ISSN 1408-0494. - Letn. 10, št. 20 (19. maj 2005), str. 5.

Človeku pride v podzavest, da ne stanuje v Dobrli vasi, ampak v Eberndorfu : s prof. Janezom Stergarjem o sodobni koroški problematiki in njenem zgodovinskem okviru / Janez Stergar ; [pogovarjala se je] Saša Roškar.

V: Svobodna misel. - ISSN 1318-0266. - Letn. 43, št. 10 (27. maj 2005), str. 2/26-27.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Dr. Angela Piskernik (1886-1967): the first Slovenian environmentalist / Janez Stergar ; prevod v angleščino: Mojca Piskernik. - Prevod članka iz revije Gea, letn. 15, št. 8 (2005), s. 72-75.

V: Dr. Ángela Piskernik (1886-1967) / uredil Janez Stergar. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2005. - Str. 18-20.

Vorwort / Stefan Karner, Janez Stergar.

V: Kärnten und Slowenien - "Dickicht und Pfade" / Stefan Karner, Janez Stergar (Hgg.). - Klagenfurt : J. Heyn ; Celovec = Klagenfurt ; Ljubljana = Laibach ; Dunaj =

Wien : Mohorjeva = Hermagoras, cop. 2005. - (Kärnten und die nationale Frage ; Bd. 5). - ISBN 3-7086-0004-5. - Str. 7-8.

V prid zamejstva in potomcev pregnanih koroških Slovencev : Klub koroških Slovencev v Ljubljani / Janez Stergar.

V: Novice. - ISSN Y504-7862. - Št. 33 (19. avg. 2005), str. 2.

Osem desetletij ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja / Janez Stergar.

V: Novice. - ISSN Y504-7862. - Št. 45 (18. nov. 2005), str. 4.

Načrti Kluba koroških Slovencev v Ljubljani za leto 2006 / Janez Stergar.

V: Srečno, sosed. - ISSN C505-5784. - (December 2005), str. [4].

Peza desetletij (duh "jubilejnega" leta) / Janez Stergar.

V: Svobodna misel. - ISSN 1318-0266. - Letn. 43, št. 7 (8. apr. 2005), str. 5.

Inštitut za narodnostna vprašanja praznuje osem desetletij : združevanje tradicije in inovativnosti / Janez Stergar.

V: Svobodna misel. - ISSN 1318-0266. - Letn. 43, št. 22 (25. nov. 2005), str. 20-21.

Izšla je prva letošnja izdaja "Koroškega vestnika"

V: Novice. - ISSN Y504-7862. - Št. 28 (15. jul. 2005), str. 3.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Dr. Ángela Piskernik (1886-1967), koroška slovenska botaničarka in naravovarstvenica : radijski intervju na ORF Celovec ob simpoziju, ki je potekal 8. novembra 2005 v Ljubljani / Janez Stergar ; [prispevek je pripravil] Horst Ogris. - Celovec : ORF, 2005

Osem desetletij Inštituta za narodnostna vprašanja : intervju v oddaji Osmi dan, oddaja o kulturi, TV Slovenija, I. program, 17. november 2005 / Mitja Žagar, Boris Jesih, Janez Stergar ; [prispevek je pripravila] Nataša Globočnik.

Osem desetletij Inštituta za narodnostna vprašanja : oddaja Sledi časa / [sodelovali so] Janez Stergar, Mitja Žagar, Milan Pahor ; [oddajo je pripravil in vodil] Jurij Popov. - Ljubljana : Radio Slovenija, Prvi program A1, 6. marec 2005

Pogovor z uredniki knjižne serije Kärnten und die nationale Frage / Stefan Karner, Claudia Fräss-Ehrfeld in Janez Stergar ; [pogovor je vodil] Horst Ogris. - Celovec : ORF-Slovenski spored, 25. maj 2005

Položaj koroških Slovencev petdeset let po podpisu Avstrijske državne pogodbe : radijska oddaja Studio ob sedemnajstih / [sodelovali so] Ernest Petrič, Marjan Sturm, Vladimir Smrtnik, Janez Stergar ; [oddajo je pripravil in povezoval] Lojze Kos. - Ljubljana : Radio Slovenija, 13. maj 2005

Položaj Slovenije pri izpolnjevanju manjšinskih pravic : pogovor v oddaji Skrite strani EU (Rumena peterokraka) / Janez Stergar ; [pogovor je vodil] Urban Zorko. - Ljubljana : Radio Študent, 24. januarja 2005

Vsi angeli Ángele Piskernik : oddaja Sledi časa / Janez Stergar ; [oddajo je pripravil in vodil] Marko Radmilovič. - Ljubljana : Radio Slovenija, Prvi program A 1, 3. april 2005

3.16 Vabljeno predavanje na konferenci brez natisa

Jugoslovanske ozemeljske zahteve od 1945 in njihovo postopno umikanje : vabljeno predavanje na znanstvenem simpoziju "Dunajska državna pogodba 1955-2005. Koroške perspektive" (Der Staatsvertrag von Wien 1955-2005. Die Kärntner Perspektiven). Celovec / Klagenfurt, prostori Koroške deželne vlade, 21. aprila 2005 / Janez Stergar. - Celovec : Koroška deželna vlada, 2005

3.25 Druga izvedena dela

80 years of the Institute for Ethnic Studies : predstavitev ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja na Dunaju / Janez Stergar. - Dunaj : Slovenski znanstveni inštitut, 5. april 2005

80-letnica Inštituta za narodnostna vprašanja : predstavitev ob 80-letnici INV / Janez Stergar, Boris Jesih, Marija Jurić Pahor ; [organizirali] Sergij Pahor ... [et al.]. - Trst : Društvo slovenskih izobražencev, 30. maj 2005

Dr. Ángela Piskernik (1886-1967): koroška slovenska botaničarka in naravovarstvenica : znanstveni simpozij, Slovenska matica v Ljubljani, 8. novembra 2005 / organizacijski odbor Janja Benedik ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 8. november 2005

Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja - znanstvena konferenca ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja : delovna skupina Raziskovanje etničnih odnosov (etničnosti) in manjšin v sosednjih državah in svetu / moderator Boris Jesih ; poročevalec in diskutant Janez Stergar; diskutant Jernej Zupančič. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

Ko ni več meja : 4. strokovno-znanstveni posvet (sekcija Slovenska identiteta zunaj šolskih zidov: Cerkev in športna društva) / [moderator] Janez Stergar. - Radgona : Svetovni slovenski kongres, 21.-22. oktober 2005

Koroška in Slovenija: zgodovina "težavnega" sosodstva : nagovor na predstavitvi knjižne zbirke "Kärnten und die nationale Frage" / Janez Stergar. - Celovec, 7. april 2005

Marginalije k predlogu zakona o odnosih R Slovenije z zamejskimi Slovenci : elaborat za SLOMAK / Janez Stergar. - Ljubljana : SLOMAK, 4. maj 2005

Osimo – mednarodne in lokalne razsežnosti ob 30-letnici sporazumov : mednarodni znanstveni sestanek / programski odbor Giorgio Conetti ... [et al.]. - Ljubljana : Odbor za preučevanje narodnih manjšin, SAZU ; Koper : ZRS Koper, 10.-11. november 2005

Življenje in delo dr. Ángele Piskernik : predavanje v Klubu koroških Slovencev / Janez Stergar. - Maribor : Klub koroških Slovencev, 17. maj 2005

Urednik

Stergar, Janez (urednik 1980-)

Zbirka Zgodovinskega časopisa (ISSN 1408-3531) . - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Stergar Janez (urednik 1975-)

Zgodovinski časopis (ISSN 0350-5774). - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Stergar, Janez (član uredniškega odbora 1979-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

Dr. Ángela Piskernik (1886-1967) : koroška slovenska botaničarka in naravovarstvenica : 8. november 2005, dvorana Slovenske matice v Ljubljani : (Gradivo za simpozij) / uredil Janez Stergar. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2005. - 21 str.

Kärnten und Slowenien - "Dickicht und Pfade" / Stefan Karner, Janez Stergar (Hgg.). - Klagenfurt : J. Heyn ; Celovec = Klagenfurt ; Ljubljana = Laibach ; Dunaj = Wien : Mohorjeva = Hermagoras, cop. 2005. - 416 str. - (Kärnten und die nationale Frage ; Bd. 5)

ISBN 3-7086-0004-5 (Mohorjeva) ISBN 3-7084-0018-6 (J. Heyn)

50 let Avstrijske državne pogodbe / [urednik zvezka Janez Stergar]. - Ljubljana : [Osrednji odbor Skupnosti koroških partizanov v Ljubljani [etc.], 2005. - 59 str. - (Koroški vestnik ; Let. 39, št. 1)

Veliki splošni leksikon / urednik Aleš Pogačnik; [področni urednik Janez Stergar]. - Elektronska izd. na plošči CD-rom. - Ljubljana : DZS, 2005. - (Slovarji DZS) ISBN 86-341-3085-1

Prevajalec

Veliki splošni leksikon / urednik Aleš Pogačnik. - Elektronska izd. na plošči CD-rom. - Ljubljana : DZS, 2005. - (Slovarji DZS) ISBN 86-341-3085-1

Prireditelj

Veliki splošni leksikon / urednik Aleš Pogačnik. - Elektronska izd. na plošči CD-rom. - Ljubljana : DZS, 2005. - (Slovarji DZS) ISBN 86-341-3085-1

Konzultant

Artikel 7 - unser Recht! = Pravica naša! Člen 7 / ein Film von Thomas Korschil und Eva Simmler. - [Wien] : Navigator Film, 2005. - 1 videokaseta (83 min)

Pisec recenzij

Na drugi strani : Odbor staršev za varstvo in vrnitev slovenskih vojakov ob slovenski osamosvojitvi leta 1991 / Boris M. Gombač. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005. - 222 str. ISBN 961-6568-26-4

Diskutant

Cankarjev dom / Janez Stergar ... [et al.].
V: Na drugi strani / Boris M. Gombač. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005. - ISBN 961-6568-26-4. - Str. 44-58.

Avtor povzetka

Spomini na življenje "tetke" Ángele po drugi svetovni vojni / Breda Resman ; J.S.
V: Dr. Ángela Piskernik (1886-1967) / uredil Janez Stergar. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2005. - Str. 12-13.

IRENA ŠUMI

1.01 Izvirni znanstveni članek

Der israelisch-palästinensische Konflikt im Spiegel der Printmedien : Slowenien / von Oto Luthar, Hannah Starman und Irena Šumi.
V: Ost-West Gegeninformationen. - ISSN 1812-609X. - Jg. 17, Nr. 3 (2005), str. 25-30.

1.04 Strokovni članek

Med Baudrillardom in Butalami / Irena Šumi.
V: Monitor ZSA. - ISSN 1854-0376. - Letn. 7, št. 1-4 (2005), str. 283-290.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Natives, newcomers and others : metalepsis of belonging in the borderland of Val Canale, Italy / Irena Šumi.

V: Culture and power at the edges of the state / eds. Thomas M. Wilson, Hastings Donnan. - Münster : LIT, 2005. - (European studies in culture and policy ; vol. 3). - ISBN 3-8258-7569-5. - str. 103-126.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Libri i dr. Martin Berishajt për lexuesin slloven është ëmbëlsirë e vërtetë / Irena Šumi ; [Prevod] Nikollë Berishaj.

V : Agimicom [Elektronski vir]. - Tirana : Agimi.com (Objavljeno na internetni strani <http://www.agimi.com/index.php>)

1.21 Polemika, diskusijski prispevek

Kaj je poslanec Pavle Rupar res rekel / Irena Šumi.

V: Večer. - ISSN 0350-4972. - Letn. 61, št. 157 (9. jul. 2005), str. 44.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Pismo treh senatorjev ISH (Bojana Baskarja, Draga B. Rotarja in Irene Šumi) predsednici Upravnega odbora ISH ge. Alji Brglez, 25. februar 2004 = A letter by three ISH senators (Bojan Baskar, Drago B. Rotar, Irena Šumi) to the president of the administrative board of the ISH Mme Alja Brglez, February 25, 2004 / Bojan Baskar ... [et al.] ; translated by Hannah Starman and Irena Šumi. V: Monitor ZSA. - ISSN 1854-0376. - Letn. 7, št. 1-4 (2005), str. 396-410.

Chronology of events at the ISH in 2003/2004 and some comments (February 2004): (written by the colleagues who later left ISH, above all Hannah Starman and Irena Šumi) / Hannah Starman ... [et al.].

V: Monitor ZSA. - ISSN 1854-0376. - Letn. 7, št. 1-4 (2005), str. 411-415.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Judje v Sloveniji : intervju v oddaji Dober večer / Irena Šumi, Hannah Starman. - Maribor : TV Slovenija, Studio Maribor, 31. januar 2005

Nestrpnost v Sloveniji : posnetek prve javne tribune v okviru projekta "Sinagoga - Mariborska Agora" / Matjaž Hanžek ... [et al.]. - Maribor : Radio Maribor, 4. februar 2005

3.14 Predavanje na tuji univerzi

Comparing (post)colonial to (post)socialist: some methodological concerns : vabljeno predavanje na Haskell Indian nations university, Lawrence (Kansas) ZDA, 19.- 21. april 2005 / Irena Šumi. - Lawrence (Kansas), 2005

Ethno-sociological and psychological aspects : nosilka modula na Donau-Universität Krems, Interkulturelle Kompetenzen, / Irena Šumi. - Krems : Donau-Universität Krems, 8.- 9. september 2005

Regional studies - Slovenia : nosilka modula na Donau-Universität Krems, Interkulturelle Kompetenzen / Irena Šumi. - Krems : Donau-Universität Krems, 19.- 20. marec 2005

The notion of social identity : nosilka modula na Donau-Universität Krems, Interkulturelle Kompetenzen / Irena Šumi. - Krems : Donau-Universität Krems, 18.-19. januar 2006

3.16 Vabljeno predavanje na konferenci brez natisa

Genocide: the culture view : vabljeno predavanje na WSAA (Western social science association) 47th annual conference / Irena Šumi. - Albuquerque (New Mexico), 13.-16. april 2005

Indigenism as political ideology in post colony: native Americans in the USA : vabljeno predavanje na 12th Mediterranean ethnological summer symposium Piran/Pirano (tematska skupina The politics of indigeneity) / Irena Šumi. - Piran, 18.-25. september 2005

Jews and Jewry in Slovenian public discourses: an overview of media semantics : predavanje na mednarodni konferenci Messianic ideas in Jewish and Slavic cultures (IV World congress on interaction of cultures) / Oto Luthar, Hannah Starman, Irena Šumi. - Jerusalem : The Hebrew university of Jerusalem, 7.-12. marec 2005

Post-colony and post-socialism contexts in social scientific writing and teaching : referat na Project directors meeting (HESP) - Group 2A: history, post-communism, nationalism / Irena Šumi. - Kijev : Open society institute, 8.-11. december 2005

3.25 Druga izvedena dela

Vpeljevanje poklicnega svetovanja za begunce in migrante : [mednarodni projekti] / nosilka projekta [in raziskovalka] Alenka Janko Spreizer ; raziskovalke in raziskovalci Duška Knežević Hočevar ... [et al.]. - Glasgow : University of Glasgow ; Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003-2006

Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja - znanstvena konferenca ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja : delovna skupina Raziskovanje odnosov etničnosti in manjšin v Republiki Sloveniji

/ moderatorka Irena Šumi ; poročevalka Mojca Medvešek, diskutanta Miran Komac in Vera Kržišnik Bukić. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja : znanstvena konferenca ob osemdesetletnici Inštituta za narodnostna vprašanja / [organizirali] Albina Nečak Lük ... [et al.]. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

Summer School 2 : post-colony and post-socialism contexts in social scientific writing and teaching / project director Irena Šumi ; resource faculty Michal Buchowski ... [et al.]. - Ulcinj, 4.-13.VIII.2005

Urednik

Šumi, Irena (član uredniškega odbora 2000-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

Šumi, Irena (član uredniškega odbora 2005-)

Alternativa (ISSN 0353-7110). - Ljubljana : SHKSH Migjeni

Prevajalec

Pismo treh senatorjev ISH (Bojana Baskarja, Draga B. Rotarja in Irene Šumi) predsednici Upravnega odbora ISH ge. Alji Brglez, 25. februar 2004 = A letter by three ISH senators (Bojan Baskar, Drago B. Rotar, Irena Šumi) to the president of the administrative board of the ISH Mme Alja Brglez, February 25, 2004 / Bojan Baskar ... [et al.] ; translated by Hannah Starman and Irena Šumi. V: Monitor ZSA. - ISSN 1854-0376. - Letn. 7, št. 1-4 (2005), str. 396-410.

Komentor pri doktorskih disertacijah

Ribištvo med Miljskim in Savudrijskim polotokom : ekonomski in simbolni aspekti : doktorska teza / Nataša Rogelja. - Ljubljana : [N. Rogelja], 2005. - XXI, 287 str. - - Fishing tourists. - 1 videokaseta (VHS) (11 min)

Diskutant

Nestrpnost v Sloveniji : prva javna tribuna v okviru projekta "Sinagoga - Mariborska Agora" / [diskutanti] Matjaž Hanžek ... [et al.]. - Maribor, 27. januar 2005

NADA VILHAR

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Grenzüberschreitende Wirtschaftspolitik / Nada Vilhar.

V: Kärnten und Slowenien - "Dickicht und Pfade" / Stefan Karner, Janez Stergar (Hgg.). - Klagenfurt : J. Heyn ; Celovec = Klagenfurt ; Ljubljana = Laibach ; Dunaj = Wien : Mohorjeva = Hermagoras, cop. 2005. - (Kärnten und die nationale Frage ; Bd. 5). - ISBN 3-7086-0004-5. - Str. 229-241.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

V 30 letih dela je SLORI obravnaval mnoge plati življenja Slovencev v Italiji : manjšine : Razprave in gradivo 44 / Nada Vilhar.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 61, št. 61 (13. mar. 2005), str. 22.

Procesi etničnega razlikovanja v Sloveniji: soočenje percepcij : manjšine : Razprave in gradivo 45 / [Nada Vilhar].

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 61, št. 85 (10. apr. 2005), str. 22.

3.25 Druga izvedena dela

Dr. Ángela Piskernik (1886-1967): koroška slovenska botaničarka in naravovarstvenica : znanstveni simpozij, Slovenska matica v Ljubljani, 8. novembra 2005 / organizacijski odbor Janja Benedik ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 8. november 2005

Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja : znanstvena konferenca ob osemdesetletnici Inštituta za narodnostna vprašanja / [organizirali] Albina Nečak Lük ... [et al.]. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

Pogovor o aktualnem stanju človekovih pravic, preprečevanja diskriminacije in vzpodbujanja strpnosti na področju OVSE / sodelovali so Gert Weisskirchen, Anastasia Crickley in Omur Orhun ; pogovor sta vodila Mitja Žagar in Vera Klopčič; [organizirali] Mitja Žagar, Boris Jesih in Nada Vilhar. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 5. december 2005

Svečana otvoritev izpostave Inštituta za narodnostna vprašanja v Lendavi / [prireditvev organizirali] Attila Kovács ...[et al.]. - Lendava : INV, 16. november 2005

Svečanost ob osemdesetletnici Inštituta za narodnostna vprašanja / [prireditvev organizirali] Albina Nečak Lük ...[et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 17. november 2005

Prevajalec

Veliki splošni leksikon / urednik Aleš Pogačnik. - Elektronska izd. na plošči CD-rom. - Ljubljana : DZS, 2005. - (Slovarji DZS) ISBN 86-341-3085-1

SANDI VOLK

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

Odziv ezulskih organizacij in krogov na Osimske sporazume = Osimo e la reazione delle organizzazioni degli esuli : [povzetek] / Sandi Volk.

V: Mednarodni znanstveni sestanek Osimo - mednarodne in lokalne razsežnosti ob 30-letnici sporazumov, Ljubljana, Koper, 10.-11. november 2005 ; [povzetki] / [odgovorna urednica Alenka Obid]. - Koper : ZRS, 2005. - (Glasnik ZRS Koper ; letn. 10, št. 7 (2005), ISSN 1318-9131). -

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

Narodnjaško gibanje in Narodni dom / Sandi Volk.

V: Josip Vilfan / zbral in uredil Gorazd Bajc. - Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2005. - (Knjižnica Annales ; 44). - ISBN 961-6033-63-8. - Str. 85-91, 178-181.

Med tradicionalnimi stereotipi in novimi strahovi : Slovenci na tržaškem in goriškem v očeh ezulskega tednika L'Arena di Pola / Sandi Volk.

V: Vojna in mir na Primorskem / zbrali in uredili Jože Pirjevec, Gorazd Bajc, Borut Klabjan. - Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2005. - (Knjižnica Annales Majora). - ISBN 961-6033-67-0. - Str. 269-282, 482-484.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Društvo Promemoria kritizira odločitev sodišča o napisu na Goldonijevem trgu / za Društvo Promemoria predsednik Sandi Volk.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Leto 61, št. 144 (19. jun. 2005), str. 3.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Selitve na Primorskem v 20. stoletju : RAI : Televisione : oddaja Stiki / novinar-ka Martina Repinc ; gostje Boris M. Gombač ... [et al.]. - Trst, 15.IV.2005

3.16 Vabljeno predavanje na konferenci brez natisa

Narodni dom v italijanskem časopisju (1904 in 1920) : predavanje na Simpoziju o Narodnem domu v Trstu ob stoletnici otvoritve (1904-2004) / Sandi Volk. - Trst : Narodna in študijska knjižnica, 16. april 2005

Gli spostamenti di popolazione italiane, slovene e croate al confine orientale tra fascismo e dopoguerra : predavanje na znanstvenem simpoziju Italia-Jugoslavija nel'900 / Sandi Volk. - Modena : Dipartimento di scienze del linguaggio e della cultura dell'Università di Modena e Reggio Emilia, 6. dec. 2005

3.25 Druga izvedena dela

Esuli a Trieste : predstavitev knjige v Centro popolare autogestito Firenze Sud / Sandi Volk. - Firenze, 23. aprila 2005

Foibe tra realtà e fantasia : predavanje v Centro di iniziativa popolare v Rimu / Sandi Volk. - Rim, 7. maj 2005

Foibe tra realtà e manipolazione : predavanje v Centro sociale 28 maggio v Rovatu (Brescia) / Sandi Volk. - Rovato (Brescia), 18. februarja 2005

Operazione foibe tra storia e mito : [predstavitev knjige Claudie Cernigoi, predavalnica Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU, 22.III.2005] / Boris M. Gombač, Sandi Volk. - Ljubljana, 2005

Venezia Giulia e Slovenia: fascismo e antifascismo e "fojbe" : predavanje v krožku Area sismica v Meldoli (Forli) / Sandi Volk. - Meldola (Forli), 22. aprila 2005

Avtor dodatnega besedila

Operazione "foibe" : tra storia e mito / Claudia Cernigoi ; prefazione di Sandi Volk. - [Nuova versione, riveduta ed ampliata]. - Udine : Kappa Vu, 2005. - 307 str. - (Resistenzastorica)

MARKO ZAJC

2.08 Doktorska disertacija

Slovensko-hrvaški odnosi s posebnim ozirom na slovensko-hrvaško mejo 1830-1918 : doktorska naloga / Marko Zajc. - Ljubljana : [Marko Zajc], 2005. - 382 f. - (Disertacije ; 61)

JERNEJ ZUPANČIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

Wirtschaftliches und soziales Profil der Kärntner Slowenen / von Jernej Zupančič.

V: *Historicum*. - ISSN Y505-9526. - Št. 86 (Winter 2004/2005), str. 30-38.

Etnična sestava prebivalstva in medetnični odnosi v Velenju / Jernej Zupančič.

V: *Razprave in gradivo*. - ISSN 0354-0286. - Št. 46 (2005), str. 154-165.

Vloga in pomen narodnih manjšin v čezmejnem sodelovanju. Primer manjšin v Sloveniji in Slovencev v sosednjih državah / Jernej Zupančič.

V: *Razprave in gradivo*. - ISSN 0354-0286. - Št. 47 (2005), str. 26-41.

1.02 Pregledni znanstveni članek

Dejavniki razvoja Slovenije : analiza = Entwicklungsfaktoren Sloweniens : eine Analyse / Jernej Zupančič.

V: *Signal*. - ISSN Y501-9427. - (Zima 2005/2006), str. 286-295; 286-305.

1.04 Strokovni članek

Geografski vidik kriznih območij / avtor besedila Jernej Zupančič ; avtorica fotografij Irena Mrak.

V: *Geografski obzornik*. - ISSN 0016-7274. - Letn. 52, št. 3 (2005), str. 4-10.

Na presečišču spominov in simbolov / Jernej Zupančič.

V: *Rast*. - ISSN 0353-6750. - Letn. 16, št. 2 (2005), str. 221-228.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljeno predavanje)

Geopolitične in kulturnozgodovinske razsežnosti ozemlja med Muro in Rabo. Prekmursko narečje, regionalna zavest in narodna pripadnost / Jernej Zupančič.

V: Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost / glavni urednik Jože Vugrinec. - Petanjci : Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 2005. - ISBN 961-91594-0-3. - Str. 20-33.

Eastern policy of the European Union / Jernej Zupančič.

V: The role of borderlands in united Europe / edited by Marek Koter and Krystian Heffner. - Łódź : University, Department of Political Geography and Regional Studies ; Opole : Governmental Research Institute, Silesian Institute, 2005. - (Region and regionalism ; No. 7, vol. 2). - ISBN 83-7126-199-3. - Str. 175-184.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Moč diaspore : knjižna ocena / Jernej Zupančič.

V: Ameriška domovina. - ISSN 0164-680X. Letn. 107, št. 29 (2005), str. 23. Letn. 107, št. 30 (2005), str. 14.

Na Hrvaškem 6742 naselij, le nekaj več kot v Sloveniji : Leksikon naselja Hrvatske / Jernej Zupančič.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 47, št. 97 (28. apr. 2005), str. 12.

Moč diaspore / Jernej Zupančič.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 47, št. 166 (20. jul. 2005), str. 13.

2.05 Drugo učno gradivo

Geografija mednarodnih integracij : gradivo za Usmeritveni predmet Politična geografija - Geografija mednarodnih integracij / Jernej Zupančič. - Dopolnjena izd. - Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 2005

Politična geografija : študijsko gradivo za predmet "Politična geografija", 2. letnik / Jernej Zupančič. - Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 2005. - 2 zv. (loč. pag.)

3.16 Vabljeno predavanje na konferenci brez natisa

Protection of immigrant communities in Slovenia : vabljeno predavanje na 37th National Convention American Association for the Advancement of Slavic Studies, Sekcija 1: Protection of autochthonous ethnic minorities and immigrant ethnic groups in new member states of EU (The Case of Slovenia), Salt Lake City, Utah, 3. november 2005 / Jernej Zupančič.

Urednik

Zupančič, Jernej (član uredniškega odbora 1999-)

Geografski vestnik (ISSN 0350-3895). - Ljubljana : Zveza geografskih društev Slovenije

Zupančič, Jernej (član uredniškega odbora 2001-)

Razprave in gradivo (ISSN 0354-0286). - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja

Mentor pri diplomskih delih

Geografska prepoznavnost Evropske unije pri slovenskem obmejnem prebivalstvu : diplomsko delo / Katja Poglajen. - Ljubljana : [K. Poglajen], 2005. - 89 f.

Politično geografsko vrednotenje reševanja okoljskih problemov v Evropski uniji na primeru Severnega morja : diplomsko delo / Anja Jakopin. - Ljubljana : [A. Jakopin], 2005. - 86 f.

Političnogeografska problematika razmejevanja ribolovnih območij : (primer Islandije) : diplomsko delo / Anej Visković. - Ljubljana : [A. Visković], 2005. - 91 f.

Političnogeografski in gospodarski vidiki povezovanja Slovenije z državami nekdanje Jugoslavije : diplomsko delo / Andrej Herakovič. - Leskovec pri Krškem : [A. Herakovič], 2005. - 92 f.

Položaj in vloga judovske skupnosti v slovenski družbi in prostoru : diplomsko delo / Lenart Kodre. - Ljubljana : [L. Kodre], 2005. - 89 f., pril.

Problemi oblikovanja multikulturne družbe v Sloveniji : diplomsko delo / Tatjana Ladinik. - Ljubljana : [T. Ladinik], 2005. - 114 f.

Problemi obmejnega območja Posotelja : diplomsko delo / Miran Tisu. - Ljubljana : [M. Tisu], 2005. - 95 f.

Regionalna geografija Cipra s posebnim poudarkom na grško turških medetničnih odnosih : diplomsko delo / Grega Krže. - Ljubljana : [G. Krže], 2005. - 102 f.

Teritorialne identitete Notranjske in njihov današnji pomen : diplomsko delo / Maša Meden. - Ljubljana : [M. Meden], 2005. - 71 f., pril.

Turistični potenciali kriznega območja na primeru severne Dalmacije : diplomsko delo / Matej Juvan. - Ljubljana : [M. Juvan], 2005. - 60 f.

Fotograf

Suha krajina - primer "arhaične" pokrajine v zaledju urbanih središč / Marjan Ravbar ; [fotografije Jernej Zupančič ... [et al.].

V: Slovenija II / [urednik Drago Kladnik. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005. - (Vodniki Ljubljanskega geografskega društva. Evropa ; 4). - ISBN 961-6500-97-X. - Str. 51-68.

Diskutant

Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja - znanstvena konferenca ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja : delovna skupina Raziskovanje etničnih odnosov (etničnosti) in manjšin v sosednjih državah in svetu / moderator Boris Jesih ; poročevalec in diskutant Janez Stergar; diskutant Jernej Zupančič. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

MITJA ŽAGAR

1.01 Izvirni znanstveni članek

Koncepti, modeli in mehanizmi političnega predstavljanja narodnih manjšin in politike integracije / Mitja Žagar.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 46 (2005), str. 48-74.

EU - kako naprej? Model asimetričnega odločanja kot sredstvo za urejanje in upravljanje različnosti v Evropi / Mitja Žagar.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 47 (2005), str. 6-25.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljeno predavanje)

Političko predstavljanje nacionalnih manjina i integracijske politike / Mitja Žagar.

V: Manjine i europske integracije / ur. Stojan Obradović. - Split : Stina, 2005. - ISBN 953-99054-8-6. - Str. 7-27.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

The collapse of the Yugoslav federation and the viability of asymmetrical federalism / Mitja Žagar.

V: The changing faces of federalism / [edited by] Sergio Ortino, Mitja Žagar and Vojtech Mastny. - Manchester, UK ; New York : Manchester University Press ; New

York : Distributed exclusively in the USA by Palgrave, 2005. - (Europe in change).
- ISBN 0-7190-6996-3. - Str. 107-133.

1.22 Intervju

“Razvoj v EU potrjuje naše delo” / Mitja Žagar ; [pogovarjal se je] Silvo Kumer.

V: Novice. - ISSN Y504-7862. - Št. 45 (18. nov. 2005), str. 4.

Radikalni zahtjevi manjine mogu dovesti u lošiji položaj : Mitja Žagar, direktor Instituta za etničke studije u Ljubljani / Mitja Žagar ; razgovarao: Milan Cimeša.

V: Novosti 7 dana. - ISSN 1332-3253. - Letn. 6, št. 308 (11. nov. 2005), str. 5.

INV se aktivno vključuje v mednarodne dejavnosti : dr. Mitja Žagar, direktor Inštituta / Mitja Žagar.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 61, št. 265 (13. nov. 2005), str. 20.

Vprašanja in problemi manjšin v mednarodnih odnosih : pogovor z dr. Mitjo Žagarjem, direktorjem Inštituta za narodnostna vprašanja / Mitja Žagar ; [pogovarjal se je] Janez Korošec.

V: Svobodna misel. - ISSN 1318-0266. - Letn. 43, št. 2 (28. jan. 2005), str. 12-13.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Osem desetletij Inštituta za narodnostna vprašanja : intervju v oddaji Osmi dan, oddaja o kulturi, TV Slovenija, I. program, 17. november 2005 / Mitja Žagar, Boris Jesih, Janez Stergar ; [prispevek je pripravila] Nataša Globočnik.

Osem desetletij Inštituta za narodnostna vprašanja : oddaja Sledi časa / [sodelovali so] Janez Stergar, Mitja Žagar, Milan Pahor ; [oddajo je pripravil in vodil] Jurij Popov. - Ljubljana : Radio Slovenija, Prvi program A1, 6. marec 2005

Predstavitve Inštituta za narodnostna vprašanja ob 80-letnici ustanovitve : oddaja Sadovi znanja, TV Pika / Mitja Žagar, Dušan Nečak ; [oddajo je pripravil in vodil] Primož Sark. - Ljubljana : TV Pika, 9. december 2005

3.14 Predavanje na tuji univerzi

The management of diversities in society ; Principles and problems of local development: legal aspects : predavanja v okviru podiplomskega magistrskega programa “Joint European master in comparative local development for the Balkans and other areas in transformation” Univerze v Trentu (Italija) v študijskem letu 2004-2005 in 2005-2006 (od leta 2006 Erasmus Mundus Program) / [sokoordinatorji in predavatelji] Mitja Žagar ... [et al.]. - Trento, 2004-2006

Nation states and ethnic diversity : predavanja v okviru mednarodnega podiplomskega magistrskega programa MA Program in International and European

studies - Austria-Hungary Interreg IIIA project titled European University Institute, Köszeg II. (2005-) at Institute for Social and European Studies (ISES), Köszeg - University of Szombathely, Hungary v študijskem letu 2005-2006 / [predavatelj] Mitja Žagar. - Szombathely, 2005-2006

3.25 Druga izvedena dela

Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja - znanstvena konferenca ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja : delovna skupina Manjšine danes in jutri: dejavnik združevanja in razločevanja v Evropi in v svetu / moderator Mitja Žagar ; poročevalka Vera Klopčič, diskutant Samo Kristen. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

Izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja - znanstvena konferenca ob osemdesetletnici Inštituta za narodnostna vprašanja / [organizirali] Albina Nečak Lük ... [et al.]. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

Pogovor o aktualnem stanju človekovih pravic, preprečevanja diskriminacije in vzpodbujanja strpnosti na področju OVSE / sodelovali so Gert Weisskirchen, Anastasia Crickley in Omur Orhun ; pogovor sta vodila Mitja Žagar in Vera Klopčič; [organizirali] Mitja Žagar, Boris Jesih in Nada Vilhar. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 5. december 2005

Svečana otvoritev izpostave Inštituta za narodnostna vprašanja v Lendavi / [prireditvev organizirali] Attila Kovács ...[et al.]. - Lendava : INV, 16. november 2005

Svečani nagovor ob otvoritvi izpostave Inštituta za narodnostna vprašanja v Lendavi / Mitja Žagar. - Lendava : INV, 16. november 2005

Svečanost ob osemdesetletnici Inštituta za narodnostna vprašanja / [prireditvev organizirali] Albina Nečak Lük ...[et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 17. november 2005

The presentation of IES activities, significance and its development : predstavitev ob 80-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja na Dunaju / Mitja Žagar. - Dunaj, 5. april 2005

Uradna otvoritev in pozdrav ter predstavitev INV : govor na Uvodnem plenarnem zasedanju znanstvene konference ob 80-letnici inštituta za narodnostna vprašanja - izzivi raziskovanja etničnosti in manjšin na začetku 21. stoletja / Mitja Žagar. - Ljubljana : INV, 18. november 2005

Urednik

The changing faces of federalism : institutional reconfiguration in Europe from East to West / [edited by] Sergio Ortino, Mitja Žagar and Vojtech Mastny. - Manchester, UK ; New York : Manchester University Press ; New York : Distributed

exclusively in the USA by Palgrave, 2005. - 313 str. - (Europe in change) ISBN 0-7190-6996-3 (hbk.)

Mentor pri diplomskih delih

Posledice sukcesije na državljanstvo : primer razpada SFRJ : diplomsko delo / Urška Fon Satler. - Ljubljana : [U. Fon Satler], 2005. - 72 f.

Primerjava sodobne veje oblasti-Anglija, Nemčija in Slovenija glede na dve načeli sodstva : načelo udeležbe državljanov pri izvajanju sodne oblasti in načelo neodvisnosti : diplomsko delo / Peter Bajec. - Ljubljana : [P. Bajec], 2005. - 95 f.

Varstvo slovenske manjšine v Republiki Hrvaški : diplomatska naloga / Martina Prodan. - Ljubljana : [M. Prodan], 2005. - 83, XVI f.

Mentor - drugo

Conflict prevention through integration: the participation of ethnic minorities in political decision-making processes - The case of Roma in South Eastern Europe : [mednarodni podoktorski program] / nosilka projekta Mirjam Polzer Srienz ; [mentor] Mitja Žagar. - Besedilni podatki. - Ljubljana : Marie Curie Intra-European Fellowship, 2005-2007

NOTES FOR CONTRIBUTING AUTHORS

Treatises and Documents, The Journal of Ethnic Studies (Razprave in gradivo, RIG) welcomes the submission of articles, other materials and documents on ethnic and minority studies – more specifically on ethnicity, racial and ethnic relations, ethnic identity, nationalism, xenophobia, protection of (ethnic, national) minorities, migration, multiculturalism and related subjects. Manuscripts should be sent to:

Razprave in gradivo / Treatises and Documents
Institute for Ethnic Studies
Erjavčeva 26
SI-1000 Ljubljana, SLOVENIA

Manuscripts are normally received with the understanding that their contents are original, unpublished material and are not being submitted for publication elsewhere.

Manuscripts are reviewed. Manuscripts are referred to specialist readers for anonymous comment before a decision is made on publication.

MANUSCRIPTS AND FORMAT

Authors are requested to submit three double-spaced, typed copies of manuscripts. Each page of manuscripts, including tables, schemes, figures, maps, references and notes, should be numbered with margins on all four sides of at least 2 cm. Tables, schemes, figures and maps should be printed separately from the text, each on a separate sheet of paper. Places where they belong to in the text must be marked. Title, author name(s) and a brief biographical note on each author should be typed on a separate page. Full contact details for the author(s) should be supplied. An electronic version of the manuscript should be sent by e-mail, or by posting a 3,5" diskette (preferably in IBM format). Authors must indicate which format and wordprocessor (computer program) are used. Tables, schemes, figures and maps should be saved in separate files and not embedded in the text.

The preferred length for articles is between 5,000 and 12,000 words. Other contributions (Research reports and papers, Review articles, Interviews) should not exceed 4,000 words and book reviews should not exceed 1,500 words. All contributions must be typed double-spaced. The RIG reserves the right to allow the said limits to be exceeded, depending on the nature of the contribution.

Authors are requested to attach an ABSTRACT (10-20 lines, up to 200 words) in English, stating precisely the topic under consideration, the method of argument using in addressing the topic, and the conclusion reached. Abstracts are not required for Debates and Book Reviews.

A manuscript not presented in accordance with these guidelines will not undergo the reviewing process. It will be returned to the author for appropriate modifications.

NOTES AND REFERENCES

A limited number of explanatory and bibliographic endnotes are permitted. Notes should be indicated serially within the paper. Endnotes should not be used for citations.

Manuscripts should follow the conventional guidelines of the style of footnotes, endnotes and citations. It is recommended that authors use the following method in the text: (Author year: page). References to more than one publication by the same author in the same year should be distinguished alphabetically by a, b, c etc. Where there are no named authors, the name of the appropriate body or the title of the referred material should be placed in parentheses instead.

The alphabetical listing of all References should be placed at the end of the text. Only works referred to in the text should be listed and conversely, all references given in the text must appear in the listing. The full names of all authors (initials only for the possible middle name) should be used in the listing.

The style of references is as follows:

- for books:

Author's family name, name (year) Title of the book, Location: Publisher.

- for chapters and/or articles in books:

Author's family name, name (year) "Title of the chapter/article" - in Editor's family name, name (ed/eds) Title of the book, Location: Publisher: pages from – to.

- for articles in journals and newspapers:

Author's family name, name (year) "Title of the article" - in Journal / Newspaper, Vol., No. : pages from – to.

PROOFS AND CORRECTIONS

The RIG reserves the right to edit or otherwise alter contributions, but authors will receive proofs for approval before the publication whenever this right is exercised substantially.

Every author of a manuscript accepted for publication will receive page proofs for correction. The deadline to return them to the Editor will be indicated. Extensive changes will be charged to the author and will probably result in the article being delayed to a later issue.

AUTHOR ISSUES

Authors receive two complementary copies of the issue in which their contribution appears and 25 offprints of their article.

COPYRIGHT

It is a condition of publication that authors vest copyright in their articles, including summaries and abstracts, in the Institute for Ethnic Studies. Authors may use the article elsewhere *after* publication without prior permission from the Institute, provided that acknowledgement is given to the RIG as the original source of publication and that Institute for Ethnic Studies is notified so that our records show that its use is properly authorized.

AVTORJI / AUTHORS

1. Doc.dr. Attila Kovács, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
attila.kovacs@guest.arnes.si
2. Dr. Vera Klopčič, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
vera.klopcic@guest.arnes.si
3. Dr. Jernej Zupančič, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
jernej.zupancic@guest.arnes.si
4. Prof.dr. Matjaž Klemenčič, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
matjaz.klemencic@siol.net
5. Dr. Špela Kalčič, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
spela.kalcic@guest.arnes.si
6. Martina Bofulin, mlada raziskovalka/young researcher, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
martina.bofulin@guest.arnes.si
7. Janez Pirc, mladi raziskovalec/young researcher, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
pirc.janez@gmail.com
8. Dr. Marija Jurić Pahor, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
juric.pahor@libero.it
9. Prof.dr. László Kupa, Univerza Peč/University of Pecs- Faculty of Political and Legal Science, 7633 Pécs, Szántó Kovács János u. 1/B, Madžarska/Hungary
kupa.laszlo@axelero.hu
10. Barbara Riman, mlada raziskovalka/young researcher, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
briman@net.hr

11. Mag. Zhaneta Kjose, Filozofski fakultet, Univerzitet »Sv. Kiril i Metodij«-Skopje, Makedonija/Macedonia, bul. Partizanski odredi br. 153/14, Skopje
zanetacose@yahoo.com
12. Stanislav Salačnin, diplomant Fakultete za družbene vede/Faculty of Social Sciences, SI 1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
stasa1973@yahoo.com
13. Dr. Helwig Valentin, Urad koroške deželne vlade/Amt der Kärntner Landesregierung, A-9021 Klagenfurt/Celovec, Völkermarkter Ring 21
hellwig.valentin@ktn.gv.at
14. Dr. Vladimir Prebilič, Fakulteta za družbene vede/Faculty of Social Sciences, SI 1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
vladimir.prebilic@fdv.uni-lj.si
15. Mag. Klemen Grošelj, Fakulteta za družbene vede/Faculty of Social Sciences, SI 1000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
klemen.groselj@fdv.uni-lj.si
16. Sonja Kurinčič Mikuž, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
sonja.kurincic@guest.arnes.si